CĂLĂTORI STRĂINI DESPRE ȚĂRILE ROMÂNE

Supliment I

EDITURA ACADEMIEI ROMÂNE

CĂLĂTORI STRĂINI
DESPRE
ȚĂRILE ROMÂNE

Supliment I

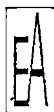
FOREIGN TRAVELLERS ABOUT THE ROMANIAN PRINCIPALITIES

ACADEMIA ROMÂNĂ
Institutul de Istorie „Nicolae Iorga”

CĂLĂTORI STRĂINI DESPRE ȚĂRILE ROMÂNE

SUPLIMENT I

Volum întocmit de:
ŞTEFAN ANDREESCU (coordonator)
MARIAN COMAN
ALEXANDRU CIOCÎLTAN
ILEANA CĂZAN
NAGY PIENARU
OVIDIU CRISTEA
TATIANA COJOCARU

EDITURA ACADEMIEI ROMÂNE
BUCUREŞTI, 2011

EDITURA ACADEMIEI ROMÂNE
Calea 13 Septembrie nr. 13, Sector 5
050711, Bucureşti, România,
Tel: 4021-318 81 46, 4021-318 81 06
Fax: 4021-318 24 44
E-mail: edacad@ear.ro
Adresă web: www.ear.ro

Referenţi: Şerban PAPACOSTEA, membru corespondent al Academiei Române
Dr. Daniela BUŞĂ, cercetător şt. gr. I

Descrierea CIP a Bibliotecii Naţionale a României
Călători străini despre Ţările Române / vol. întocmit de Ştefan Andreescu (coord.), Marian Coman, Alexandru Ciocîltan, ... – Bucureşti : Editura Academiei Române, 2011-
ISBN 978-973-27-2115-5
Supliment 1. - ISBN 978-973-27-2118-6

I. Andreescu, Ştefan
II. Coman, Marian
III. Ciocîltan, Alexandru

82.09:913(498)
82-992=135.1
913(498)(0:82-992)

Redactor: ANA BOROŞ
Tehnoredactor: MARIANA IONICĂ
Coperta: MARIANA ŞERBĂNESCU

Bun de tipar: 21.11.2011; Format: 16/70 × 100
Coli tipar: 22 + 4 planşe; Tiraj 300 ex.
C.Z. pentru biblioteci mari: 91 (498) (082)
91.04 (∞:498) 082
C.Z. pentru biblioteci mici: 91

CUVÂNT-ÎNAINTE

Când a scris – îndată după isprăvirea Primului Război Mondial – o istorie a românilor „prin călători", Nicolae Iorga a fost, ca întotdeauna, un deschizător de drum, a oferit de fapt un nou unghi din care să fie privit, examinat şi înţeles trecutul românesc.

Totodată, el punea de la bun început această întrebare: „Călătoriile în pământul românesc încep abia de la sfârşitul veacului al XIV-lea. O observaţie preliminară: de ce înainte de 1389 nu-s călători cari să fi străbătut ţara noastră şi să fi lăsat o descriere a acestei ţări?...". Chiar dacă, aşa cum se va vedea şi din volumul de faţă – călătoria cavalerului de Kreuzpeck –, au început să iasă la iveală mărturii de acest gen mai timpurii, răspunsul lui Iorga rămâne în mare parte valabil şi astăzi: „Causa este că marile drumuri de comunicaţie cu Răsăritul şi cu Sud-Estul european nu treceau prin părţile noastre. Şi se înţelege bine de ce: pentru că nu exista o ordine asigurată în aceste părţi şi călătorii căutau totuşi o siguranţă a drumului şi mijloacele materiale pe care trebuiau să le aibă pe acest drum"[1]. Aşadar, nu ne prea putem aştepta la ivirea unor relaţii de călătorie anterioare întemeierii statelor româneşti.

Un mare pas înainte în acest domeniu de cercetare a fost făcut ulterior la Institutul de Istorie „Nicolae Iorga", unde o echipă de specialişti a pregătit timp de mai mulţi ani editarea sistematică a înseşi textelor călătorilor străini, traduse în limba română. Iar această serie de volume de *Călători*, 11 la număr – tipărite în decurs de peste trei decenii! –, şi-a vădit din plin interesul şi valoarea. Ea a beneficiat, la vremea ei, de îngrijirea unor savanţi din generaţia formată în ajunul celui de Al Doilea Război Mondial sau îndată după, precum Maria Holban, Paul Cernovodeanu sau Maria Matilda Alexandrescu-Bulgaru. Aceştia au lucrat foarte temeinic, cu un profesionalism de înaltă ţinută. Tocmai de aceea, însă, au fost tot timpul conştienţi că după isprăvirea colecţiei (la anul 1800) vor fi necesare cel puţin două alte volume suplimentare, care să reunească izvoare mai târziu ieşite la iveală sau care se află răspândite în diverse arhive, biblioteci şi ediţii de peste hotare, inaccesibile atunci, sub regimul de dictatură.

Cel dintâi volum suplimentar, întocmit tot la Institutul de Istorie „Nicolae Iorga", dar de către o nouă echipă de cercetători, pe care îl încredinţăm acum tiparului, reuneşte relaţii şi menţiuni datând din veacul al XIV-lea până la sfârşitul veacului al XVIII-lea. Este vorba în genere, ca şi în vechea serie, de relaţii de ambasadori, de misionari sau negustori. Nu vom repeta acum, fireşte, observaţiile

[1] Vezi N. Iorga, *Istoria românilor prin călători*, ed. a II-a adăugită, I, Bucureşti, 1928, p 5–6 (ediţia I-a a apărut în 1921–1922).

şi consideraţiile metodologice ale Mariei Holban din introducerea generală publicată în fruntea celui dintâi volum din seria precedentă[2]. În schimb, vom încerca să vedem, aplicat, tipul de texte prezent în acest volum şi problemele pe care le ridică.

Scrisoarea umanistului Francesco Filelfo, din 26 ianuarie 1464, care deschide volumul, evocă trecerea lui prin Moldova şi Transilvania în anul 1423, în drum spre Ungaria; apoi, înapoierea aceluiaşi până la Cetatea Albă, unde s-a îmbarcat cu destinaţia Constantinopol. Sigur, însemnătatea primordială a acestui izvor, aşa cum a subliniat Şerban Papacostea, descoperitorul său, este aceea că pune capăt unei controverse istoriografice, despre trecerea prin Moldova lui Alexandru vodă cel Bun, în anul 1424, a împăratului Ioan al VIII-lea Paleologul. Şi, bineînţeles, nu este deloc puţin lucru! Dar, pe de altă parte, în nota care precede reeditarea traducerii româneşti din volumul de faţă, autorul, Dl Ovidiu Cristea, se vădeşte sceptic în privinţa veridicităţii altor amănunte oferite de Filelfo. Este adevărat că avem de-a face cu un text care descrie din memorie un itinerar parcurs cu patru decenii mai devreme. Trebuie, însă, să ţinem seama de faptul că Filelfo s-a aflat *de două ori* în Moldova, atât la dus, cât şi la întors. Prin urmare, aproape tot ceea ce priveşte această porţiune a drumului spre şi dinspre Ungaria, până la Marea Neagră, i s-a fixat desigur destul de bine în memorie. Apoi, absenţa unei corăbii în portul „Licostomo", care l-a obligat pe Filelfo să se îndrepte către Cetatea Albă, poate fi interpretată şi în funcţie de confruntările, în plină desfăşurare, pentru scaunul domnesc din Ţara Românească între protejatul turcilor, Radu Praznaglava, şi voievodul Dan al II-lea. Aceste lupte au putut provoca diminuarea temporară a comerţului la gurile Dunării şi, în consecinţă, justifica deplasarea lui Filelfo în Moldova, de care ţinea Cetatea Albă. Oricum, trebuie să reţinem că distanţa în timp dintre momentul evocat şi cel al redactării izvorului – în cazul de faţă, o scrisoare adresată cardinalului Jacobo Piccolomini – poate suscita îndoieli îndreptăţite cu privire la corectitudinea informaţiilor transmise.

Chestiunea credibilităţii izvorului este în chip firesc prezentă în legătură cu fiecare text, pornind de la însăşi natura lui. Când examinăm memoriul unui păgubit, cum este Gregorio de Reza, fost consul genovez în marea cetate-port Caffa, din Crimeea, povestea lui, atât de plină de interes sub aspectul relaţiilor politice întreţinute cu Ştefan cel Mare al Moldovei, este puternic marcată de nevoia influenţării autorităţilor din Genova în vederea recuperării banilor şi bunurilor ce le-au fost confiscate, lui şi membrilor suitei, când au fost arestaţi la Hotin. El le estima la un total de aproximativ 2000 de ducaţi, adică o sumă egală cu tributul anual plătit de Moldova sultanului Mehmed al II-lea începând din anul 1456! Că a fost sau nu o exagerare, nu putem şti. Dar, dincolo de acest aspect, memoriul lui Gregorio de Reza ne furnizează o mulţime de amănunte de mare preţ de alt gen. Cum sunt cele, de pildă, despre genovezii stabiliţi la Suceava, dintre care unul, Dorino Cattaneo, chiar şi-a întemeiat acolo o familie. Sau despre spada „după obiceiul moldovenesc", pe care vodă Ştefan vroia să şi-o confecţioneze la Genova, etc.

---

[2] *Călători străini despre ţările române*, vol. I, îngrijit de Maria Holban, Bucureşti, 1968, p. XI–XLIX

Varietatea surselor care ne oferă surpriza unor „relații de călătorie" se vede limpede când ne aplecăm asupra însemnărilor unui Antonios Karmalikes, exarh patriarhal, sau călugărului Mitrofan. În primul caz avem de-a face cu un colofon dintr-un manuscris de la mănăstirea Vatopedi de la muntele Athos; în al doilea, cu însemnări pe câteva file dintr-un Ceaslov păstrat în biblioteca Mitropoliei din Ioannina. Dacă Antonios Karmalikes dorește, în chip evident, să se pună într-o lumină cât mai favorabilă pentru misiunea pe care a îndeplinit-o în Țara Românească, la curtea lui Vlad Vintilă vodă, în ianuarie 1534, celălalt, călugărul Mitrofan, povestește lapidar, cu date precise, cea dintâi prigoană antigrecească, dezlănțuită pe fundalul eforturilor otomane de recuperare a Țării Românești în anul 1611.

Tot din categoria izvoarelor neobișnuite face parte și „poema" lui Minas din Tokat, despre persecuțiile contra armenilor din Moldova din vremea lui Ștefan vodă Rareș. Maria Holban susține că a fost vorba de un fenomen rezultat nu din „jocul firesc al forțelor vii creatoare de istorie", ci dintr-o „reacție individuală și bolnăvicioasă împotriva efectului pângăritor al turcirii fostului domn"(Iliaș Rareș)[3]. Fără a nega în nici un fel caracterul fanatic al prigoanei contra armenilor, dar și contra reprezentanților altor confesiuni existente în Moldova, trebuie ținut seamă de faptul că însuși Minas din Tokat depune mărturie că hotărârea pentru acțiune a fost luată de domn, la Suceava, nu de unul singur, ci împreună „cu ai săi boieri" și „cu episcopii țării toți". Cu alte cuvinte, împreună cu tot sfatul domnesc! Iar scopul acestei măsuri a fost nu numai „să răscumpere și să ascundă pata de infamie aruncată asupra familiei întregi" de gestul lui Iliaș Rareș, ci mai ales să consolideze structural societatea moldovenească față de presiunea tot mai accentuată a Porții[4]. Din păcate, *Cântecul de jălire* al lui Minas din Tokat a fost eliminat din cuprinsul volumului II din vechea serie de *Călători*, foarte probabil la cererea cenzurii comuniste. În pofida formei literare, textul cu pricina are însă o valoare istorică indiscutabilă, miezul evenimentelor fiind redat cu fidelitate.

Cea mai mare surpriză din volumul de față o reprezintă, fără doar și poate, extrasele cu privire la spațiul românesc din scrierea lui Martin Gruneweg, care a văzut lumina tiparului, în limba germană, foarte de curând (2008). Autorul, originar din Danzig (Gdansk), de confesiune luterană, aflat inițial în slujba unui negustor armean din Liov, mai apoi s-a convertit la catolicism, intrând în ordinul dominican. În răstimpul 1582–1586 a efectuat, cu caravanele negustorilor armeni, șase călătorii în Imperiul otoman și una la Moscova. A ținut un jurnal de călătorie și, pe temeiul acestuia, dar adăugând și fragmente de cronici, scrisori și alte texte, și-a redactat lucrarea în primii ani ai secolului al XVII-lea. Fapt ieșit din comun, textul este ilustrat cu nu mai puțin de 500 de desene, adesea mărturii cu caracter de unicat. Bogăția de informații aproape de neegalat oferită de lucrarea lui Gruneweg a fost pusă în lumină de Dl. Alexandru Ciocîltan, editorul în limba română al fragmentelor despre Moldova, Dobrogea și Țara Românească[5]. Merită să fie citat

---

[3] *Călători străini despre țările române*, II, București, 1970, p. VI.

[4] Vezi, mai nou, Ștefan Andreescu, *Presiune otomană și reacție ortodoxă în Moldova urmașilor lui Petru vodă Rareș*, în SMIM, XXVII, 2009, p. 25–58.

[5] Alexandru Ciocîltan, *Martin Gruneweg prin Moldova, Țara Românească și Dobrogea*, în SMIM, XXVII, 2009, p. 209–248; Idem, *Tătarii din Dobrogea în însemnările lui Martin Gruneweg*, în vol : *Moștenirea istorică a tătarilor*, I, coordonatori. Tasin Gemil și N. Pienaru, București, 2010, p 199–206.

aici doar un singur crâmpei, cu privire la chipul în care erau vămuite mărfurile în Moldova şi în teritoriul otoman:

„La 20 septembrie [1582], vameşul a dat în păstrare registrul mărfurilor caravanei noastre unui slujitor al său care, conform obiceiului, călărea alături de caravană până către Iaşi, însoţindu-ne şi veghind ca pe drum să nu se ia în căruţe ceva ascuns. Dar aici nu ajută nici o pază sau deşteptăciune a vameşului, deoarece nici negustorii nu dorm şi ştiu să-şi scoată pârleala. Deşi trebuia vămuit fiecare taler, totuşi deseori erau atâtea lucruri ascunse în caravană că abia le puteau trage zece cai; de aceea nu le ajută să scotocească la piept. Ei scutură talerii din buzunar şi nu ştiu că în locul lor trec 10 000 fără vamă. În timpul nopţii mărfurile sunt duse sub fân şi dincolo de Iaşi sunt legate cu sfoară, încât din trei baloturi se face unul singur, căci dincolo de Dunăre se socotesc doar bucăţile. Când ajung iarăşi undeva la un tufiş sunt legate din nou şi se fac bucăţi foarte uşoare. Se face multă muncă cu permanenta re-legare până când sunt îmbătaţi paznicii sau până când se lasă mituiţi, când îşi dau seama".

După ce citeşti aceste rânduri stai să te întrebi: oare în ce măsură registrele de vamă otomane, păstrate în arhivele din Istanbul, reflectă realitatea? Nu cumva valorile trecute în ele ar trebui înmulţite cu trei spre a obţine o cifră plauzibilă? În orice caz, avem aici o mostră a observaţiilor atât de atente, probabil extrase din jurnalul său de călătorie, lăsate de Martin Gruneweg.

Relatarea lui Sefer Muratowicz, negustor armean şi agent diplomatic, trimis în 1601 de regele polon Sigismund al III-lea în Persia, la curtea şahului Abbas I, ne oferă o surpriză de cu totul alt gen. Fără a avea împuternicire de sol, Muratowicz a fost totuşi primit de două ori în audienţă la şah, în prezenţa ambasadorilor englez, veneţian şi moscovit. La un moment dat, spre a contracara o afirmaţie a solului moscovit, el a vorbit despre mai multe fapte menite să sublinieze măreţia regelui polon. Printre acestea a inclus şi proaspăta biruinţă polonă împotriva lui Mihai Viteazul. Nu înainte, însă, de a vădi mai multe elemente cu privire la personalitatea lui Mihai vodă, cum ar fi acela că el era „un mare şi puternic duşman al împăratului turcesc", care „de câteva ori a umilit marea oaste" otomană, punându-l pe fugă până şi pe Sinan paşa. Tot Mihai a fost cel ce a învins oastea cardinalului-principe Andrei Báthory şi astfel a cucerit „marea provincie a Ardealului". În fine, el „a pus pe fugă" şi pe voievodul Moldovei şi a instalat garnizoanele sale în cetăţi. Cu alte cuvinte, îl vedem pe Mihai Viteazul evocat nici mai mult, nici mai puţin decât la curtea de la Ispahan a şahului Abbas I! Este, într-adevăr, un ecou cu totul neaşteptat... Iar Muratowicz, chiar dacă nu ne spune mai nimic despre drumul său prin Moldova şi peste Dunăre, până la Mangalia, unde s-a îmbarcat pentru Trapezunt, merită toată atenţia tocmai pentru relatarea foarte exactă a faptelor domnului român în locuri atât de îndepărtate şi pentru un auditoriu atât de deosebit.

Relaţiile de misionari catolici sunt destul de numeroase, deoarece aceştia erau obligaţi să redacteze asemenea texte de informare pentru „centru", aflat la Roma, după încheierea misiunii lor. Una dintre aceste relaţii, cea a lui Angelo Petricca da Sonnino şi Francesco da San Felice, ne luminează asupra unui amănunt sugestiv: cum erau înregistrate la faţa locului datele pe care misionarii le socoteau demne de

a fi reţinute. Astfel, cei doi misonari pomeniţi, când trec în revistă ierarhii ortodocşi din Moldova, consemnează că erau „şi doi alţii, ale căror nume, deşi îi cunoaştem din vedere, nu ni le aducem aminte, fiindcă ne-a fost furată o Biblie unde stăteau însemnate de noi toate lucrurile principale despre aceste provincii" (Ţara Românească şi Moldova). Iată prin urmare una dintre modalităţile de adunare şi păstrare a elementelor pe care apoi se „construia" raportul pentru Roma.

Chipul în care, pe de altă parte, erau receptate la Roma relaţiile întocmite de misionari este scos în evidenţă, în acest volum, de cazul franciscanului Francesco Antonio Renzi. S-a păstrat într-o copie, care s-a aflat în posesia cardinalului Francesco Buonvisi, fost nunţiu la Varşovia şi Viena, relaţia propriu-zisă a misionarului, adresată de fapt Congregaţiei De Propaganda Fide. Dar s-a conservat, din fericire, şi darea de seamă alcătuită pentru cardinalii Congregaţiei, pe temeiul acestei relaţii şi a discuţiei cu însuşi misionarul, de către cardinalul Giulio Spinola. Se poate vedea astfel limpede ce a fost selectat şi ce a fost eliminat din relaţia lui Renzi, altfel spus iese la iveală ceea ce prezenta în realitate interes la Roma.

Problema *audienţei* lucrărilor publicate din categoria „relaţiilor de călătorie" este pentru prima oară discutată de către Dl Marian Coman, pornind iarăşi de la un caz concret, cel al *Anecdotelor polone* sau *Memoriilor secrete ale domniei lui Ioan Sobieski* ale lui François Paulin Dalérac. Domnia Sa a găsit proba decisivă: cea dintâi parte a relaţiei de călătorie a lui Dalérac în Polonia a fost tipărită în 1698 sub titlul *Memoriile Cavalerului de Beaujeu*, personaj real care fusese şi el în Polonia, dar murise de mai bine de zece ani. Este foarte probabil, într-adevăr, ca Dalérac să fi renunţat la acest pseudonim şi titlu din pricina slabului succes de public al cărţii. În schimb, *Anecdotele*, care continuă *Memoriile* lui Beaujeu şi au apărut în 1699, s-au bucurat dimpotrivă de un mare succes.

Fireşte, în această succintă prezentare nu am epuizat toate textele cuprinse în volumul de faţă. Am dorit doar, pe cât posibil, să ilustrăm varietatea lor şi problemele pe care le ridică. Pentru ansamblul acestor texte, însă, merită să readucem în atenţie o remarcă a Mariei Holban, potrivit căreia relaţiile de călătorie „nu pot intra în concurenţă cu documentul de cancelarie". Şi, în continuare, ea mai făcea şi această comparaţie plastică: „între ele şi document este aceeaşi deosebire ca între un peisaj şi o hartă geografică"[6]. Pe de altă parte, adăugăm noi, fragmentele selectate lasă impresia, la prima vedere, că ţările române s-ar afla în centrul atenţiei autorilor respectivi. Ceea ce, bineînţeles, cu rare excepţii, nu este adevărat. Numai că, la urmă, din tot acest mozaic de crâmpeie de texte din orizonturi atât de diferite se poate recompune totuşi o imagine coerentă, corectă şi deci validă a lumii româneşti de la sfârşitul evului de mijloc şi din zorii epocii moderne. Ea vine astfel să întregească în chip fericit mărturia seacă a documentului de cancelarie.

Pornind de la modelul vechii serii, fiecare text din volumul de faţă a fost prevăzut cu o introducere, care l-a circumscris critic. De asemenea, au fost întocmite numeroase note de subsol, în care toponimele au fost reproduse şi în limba originară şi s-au adus precizări în legătură cu unele pasaje ale izvorului.

[6] *Călători străini*, I, p. XI.

Trebuie menționat că în unele cazuri s-au adus completări la opera unor călători care figurează în vechea colecție (Francesco Pastis di Candia, Angelo Petricca da Sonnino). Mai exact, avem de-a face cu texte ale acestor călători care au fost identificate şi introduse acum pentru întâia oară.

Se cuvine a adresa în chip special mulțumirile noastre Editurii Harrassowitz din Wiesbaden pentru consimțământul de a reproduce unele ilustrații care au însoțit ediția germană a textului lui Martin Gruneweg.

Strădania de față se constituie, mai presus de orice, într-un pios omagiu față de memoria savanților care au lucrat la vechea serie, un adevărat tezaur.

Ştefan Andreescu

FRANCESCO FILELFO

(1398–1481)

Francesco Filelfo s-a născut la 25 iulie 1398 la Tolentino, în marca Anconei Despre familia sa şi despre perioada copilăriei nu se cunosc foarte multe lucruri[1]. La împlinirea vârstei de şaisprezece ani a plecat să studieze la Universitatea din Padova, urmând cursuri de gramatică, retorică şi drept. Din 1417 a fost invitat la Veneţia unde a predat elocinţa şi filosofia morală[2]. În cetatea Sfântului Marcu a legat numeroase prietenii în mediul aristocratic şi intelectual Preţuirea de care s-a bucurat şi, foarte probabil, serviciile aduse Republicii, i-au atras obţinerea statutului de cetăţean. Această favoare excepţională a fost urmată de numirea, în 1420, în funcţia de secretar al bailului venețian din Constantinopol. Cea mai importantă misiune, în această calitate, a fost să-l însoţească pe bail într-o solie la sultanul Murad al II-lea[3].

În capitala Imperiului Bizantin s-a bucurat de ocrotirea familiei Chrysoloras, căsătorindu-se cu Theodora, fiica lui Ioan Chrysoloras, fratele mult mai celebrului Manuel Chrysoloras[4]. A manifestat un interes special pentru studierea limbii greceşti, fapt care i-a uşurat din 1422, an în care i-a expirat mandatul de secretar al bailului, intrarea în serviciul lui Ioan al VIII-lea Paleologul, asociat la tron din 1421. A rămas în slujba basileului până în 1427, an în care a revenit în Italia.

În Peninsulă a predat la mai multe universităţi precum Veneţia, Bologna, Florenţa, Milano, Siena Opţiunile sale politice l-au adus în conflict cu personalităţi precum Cosimo de Medici la Florenţa sau Francesco Maria Visconti la Milano, ceea ce l-a determinat să-şi schimbe deseori reşedinţa[5].

A revenit la Florenţa în 1481, la invitaţia lui Lorenzo Magnificul, pentru a preda limba greacă, dar s-a stins din viaţă la scurt timp după luarea în primire a postului Francesco Filelfo a fost un reprezentant important al umanismului italian, fiind un partizan al apropierii de Imperiului Bizantin şi al cruciadei anti-otomane Aceste opţiuni şi talentul oratoric i-au atras numirea în mai multe misiuni diplomatice pe lângă sultanul Murad al II-lea, împăratul-rege Sigismund de Luxemburg şi regele Poloniei, Vladislav al II-lea Jagiello. Toate trei sunt amintite într-o scrisoare pe care Francesco Filelfo

---

[1] Carlo De' Rosmini, *Vita di Francesco Filelfo da Tolentino*, Milano, 1808, vol. I, p. 5 trece în revistă şi numeroase afirmaţii răutăcioase puse pe seama familiei lui Filelfo de unii contemporani (*ibidem*, nota 2). Vezi şi remarca făcută de Diana Robin în introducerea la Francesco Filelfo, *Odes*, Harvard University Press, 2009, p IX, care observa că, în niciuna dintre numeroasele sale epistole, Filelfo nu face referiri la familia sau copilăria sa

[2] Margaret Meserve, *Nestor Denied. Francesco Filelfo's Advice to Princes on the Crusade against the Turks*, „Osiris", 25, 2010, 1, p. 51, se întreabă dacă Filelfo a primit o însărcinare publică sau dacă a fost vorba doar de intrarea în serviciul unei familii aristocratice. Deşi autoarea pare să încline spre a doua ipoteză faptul că Filelfo a fost numit, peste puţin timp, secretar al bailului venețian din Constantinopol, nu exclude nici prima variantă.

[3] Margaret Meserve, *Nestor Denied*, p. 52.

[4] Pentru biografia lui Manuel Chrysoloras v. *The Oxford Dictionary of Byzantium*, I, New York-Oxford, 1991, p. 454 (voce Alice-Mary Talbot) Elevul cel mai important al lui Chrysoloras a fost Guarino da Verona, pe care Filelfo l-a întâlnit în timpul şederii la Veneţia. E posibil ca Guarino să-i fi mijlocit apropierea de familia Chrysoloras.

[5] Pentru implicarea lui Filelfo în viaţa politică a Florenţei v W. Scott Blanchard, *Patrician Sages and Humanist Cynic. Francesco Filelfo and the Ethics of World Citizenship*, în „Renaissance Quarterly", 60, 2007, p. 1107–1169

a adresat-o din Milano, la 26 ianuarie 1464, cardinalului Jacobo Ammannati Piccolomini, în care își oferea disponibilitatea de a sprijini cruciada antiotomană proiectată de papa Pius al II-lea[6]. Unsprezece ani mai înainte, Filelfo invoca cunoașterea realităților orientale pentru a obține din partea lui Francesco Sforza, ducele Milanului, misiunea de a încheia un acord secret cu sultanul Mehmed al II-lea[7].

Epistola către Jacobo Piccolomini cuprinde, pe lângă ample detalii privind misiunile la Buda și Cracovia, relatarea succintă a trecerii lui Filelfo prin Țara Românească, Moldova și Transilvania, în 1423, în drum spre Ungaria.

Textul lui Filelfo pune câteva probleme nu numai din cauza stilului foarte întortocheat, dar și a abuzului de referințe livrești[8]. Pe lângă dificultatea de a discerne ce se ascunde în spatele unor etnonime (de exemplu, goți, alani) sau a unor toponime (de exemplu, Scitia Inferior), informația cuprinsă în textul scrisorii este adeseori contradictorie Astfel, autorul susține că din Ungaria a fost trimis în grabă spre Constantinopol, pentru a dejuca intrigile fratelui împăratului, Demetrios. Mai apoi însă Filelfo afirmă că spiritele au fost „oarecum reconciliate între frați" pentru ca, spre finalul epistolei, să susțină că familia împăratului era extrem de înverșunată împotriva lui Ioan, din cauza zvonurilor dușmănoase răspândite de Demetrios. Desigur, folosirea adverbului „oarecum" introduce o nuanță care sugerează că reconcilierea a fost doar de formă, dar chiar și așa textul este confuz căci Filelfo susține că Demetrios urma să fie trimis la Sigismund de Luxemburg să ceară ajutor, în timp ce el a primit misiunea să vegheze ca fratele basileului să nu fugă din Ungaria la turci.

Destul de neclar este și pasajul referitor la drumul de întoarcere spre Constantinopol via Chilia și Cetatea Albă[9]. Francesco Filelfo pretinde că singura corabie ce atinsese portul Licostomo plecase înainte ca el să poată ajunge la gurile Dunării și cu o situație similară s-a confruntat și la Cetatea Albă. Profesorul Șerban Papacostea a oferit două explicații pentru această situație cvasiexcepțională Una dintre ele – blocarea gurilor Dunării de către Alexandru cel Bun – nu cred că poate fi reținută atâta timp cât un asemenea gest nu ar explica absența navelor de comerț de la Cetatea Albă. A doua soluție – atacurile turcești – este plauzibilă, dar ar fi nevoie să găsim o dovadă incontestabilă a unui atac otoman împotriva centrelor de comerț din bazinul pontic, care să-i fi obligat pe negustori să-și restrângă drastic activitatea. În plus, dacă otomanii ar fi fost cei care ar fi împiedicat desfășurarea în condiții normale a navigației în Marea Neagră, Filelfo ar fi menționat probabil acest lucru, așa cum a făcut-o în momentul în care a explicat de ce a abandonat calea terestră ce lega Smederevo de Constantinopol.

Această situație aruncă o umbră de îndoială asupra informațiilor (sau măcar a unora dintre ele) cuprinse în text. Fără a respinge aprioric mărturia lui Filelfo (detaliul îmbarcării împăratului Ioan al VIII-lea la Cetatea Albă este confirmat de două cronici bizantine scurte)[10] cred totuși că s-ar cuveni să ne întrebăm dacă autorul mai era în măsură, la nu mai puțin de 41 de ani de la misiunea sa în Ungaria

[6] Pentru rolul lui Filelfo în planurile de cruciadă târzie, vezi Lucia Gualdo Rosa, *Il Filelfo e i Turchi*, în „Annali della Facoltà di Lettere e Filosofia", XI, 1964–1965, p. 109–130 și Margaret Meserve, *Nestor Denied: Francesco Filelfo's Advice to Princes on the Crusade against the Turks*, „Osiris", 25, 2010, 1, p. 47–65. Pentru atitudinea lui Filelfo față de turci, v. Nancy Bisaha, *Creating East and West: Renaissance Humanism and the Ottoman Turks*, Pennsylvania, 2006, p. 126–132.

[7] Carlo De Rosmini, *Vita*, II, p 88–91, Lucia Gualdo Rosa, *Il Filelfo*, p. 112; Margaret Meserve, *Nestor Denied*, p. 57.

[8] Pentru judecarea în ansamblu a scrisorilor lui Filelfo privitoare la cruciada anti-otomană, v. Margaret Meserve, *Nestor Denied*, p. 61 și 64.

[9] Margaret Meserve, *Nestor Denied*, p. 52 susține că Filelfo ar fi petrecut câteva săptămâni *„traveling from one Black Sea port to another"*. În realitate umanistul italian s-a deplasat doar de la Chilia la Cetatea Albă, unde a rămas în așteptare.

[10] Pentru acest aspect v Șerban Papacostea, *Un umanist italian, ambasador în slujba Bizanțului prin Moldova lui Alexandru cel Bun*, în volumul *In honorem Gernot Nussbacher*, îngrijit de Daniel Nazare, Ruxandra Nazare și Bogdan Florin Popovici, Brașov, 2004, p. 42

şi Polonia, să reconstituie cu exactitate evenimentele. Foarte probabil Filelfo a amplificat anumite detalii pe care le-a considerat importante pentru destinatarul scrisorii sale, cardinalul Jacobo Ammannati Piccolomini, în timp ce altele au fost trecute sub tăcere, fie pentru că au fost privite drept nerelevante, fie – pur şi simplu – din cauza uitării.

„Relatarea de călătorie" a umanistului italian nu cuprinde detalii în privinţa locurilor străbătute prin ţările române; despre munţii din vecinătatea oraşului Baia spune că erau „foarte înalţi şi inaccesibili" (formulă generică ce poate fi aplicată tuturor lanţurilor muntoase), iar despre Bistriţa se spune că era un „oraş frumos şi populat" (ceea ce din nou se putea spune despre multe alte oraşe). În lipsa unor detalii despre regiunile străbătute, importanţa acestui text constă în confirmarea trecerii împăratului Ioan al VIII-lea prin Moldova, în timpul domniei lui Alexandru cel Bun.

Textul scrisorii lui Filelfo a fost publicat pentru prima dată la Veneţia, în 1502, în *Francisci Philelfi viri grece et latine eruditissimi Epistolarum familiarium libri XXXVII* şi republicat la Frankfurt, în 1614, în lucrarea lui Jacobo Piccolomini, *Rerum gestarum sui temporis et ad Pii continuationem commentarii locupletissimi, ejusdemque epistolae perelegantes, rerum reconditarum plenissimae*. Această versiune a fost republicată şi valorificată de Şerban Papacostea *Un umanist italian, ambasador în slujba Bizanţului prin Moldova lui Alexandru cel Bun*, în volumul *In honorem Gernot Nussbächer*, îngrijit de Daniel Nazare, Ruxandra Nazare şi Bogdan Florin Popovici, Braşov, 2004, p. 133–141 care a însoţit originalul latin de o traducere în limba română, pe care lucrarea de faţă o reproduce[11].

[DESPRE MISIUNEA DIPLOMATICĂ LA CURTEA LUI SIGISMUND DE LUXEMBURG ŞI TRAVERSAREA ŢĂRILOR ROMÂNE, 1423]

...Ca unul care am petrecut şapte ani la Constantinopol pe lângă Ioan Paleologul[12], împărat atât înţelept cât şi puternic şi care am fost trimis ca ambasador nu numai la Murad[13], tatăl acestui necredincios Mehmed[14], ci şi la acel împărat al romanilor şi rege Sigismund şi am străbătut toată Grecia până la tribali[15], dar şi, intrând în Marea Euxină pe o trireme[16], după ce am debarcat pe ţărm la Cetatea Albă[17], am parcurs călare acea întindere campestră şi pustie a Sciţiei şi

[11] Studiul are şi o versiune în limba franceză *Un humaniste italien au service de Byzance en Europe Centrale au XVe siècle*, în *Etudes Byzantines et Post-Byzantines*, V, 2006, p. 365–375.

[12] Ioan al VIII-lea Paleolog (1425–1448); în momentul în care s-a produs călătoria lui Filelfo, Ioan Paleologul era doar co-împărat.

[13] Murad al II-lea (1421–1451)

[14] Mehmed al II-lea Cuceritorul (1451–1481). Este interesant că umanistul italian aplică epitetul de necredincios doar cuceritorului Constantinopolului, nu şi tatălui acestuia Pe Murad al II-lea Filelfo avusese ocazia să-l cunoască atunci când îl însoţise pe bailul veneţian într-o solie Lui Mehmed al II-lea i-a închinat, în schimb, o odă în speranţa obţinerii eliberării unor rude (soacra lui Filelfo şi fiicele acesteia) căzute în captivitatea otomană (v. pentru această problemă Nancy Bisaha, *Creating East and West*, p. 129). Aşa cum observa autoarea citată, tonul acestei ode contrastează puternic cu o mulţime de alte scrieri în care Filelfo îşi exprimă ataşamentul faţă de cruciadă şi faţă de cultura greacă. Poate că încercarea de a înnegri portretul lui Mehmed se leagă de acest episod, pe care Filelfo dorea probabil sa îl facă uitat

[15] Termen calchiat după terminologia bizantină, care îi desemnează, foarte probabil, pe sârbi.

[16] Francesco Filelfo foloseşte un stil arhaizant nu numai pentru a desemna regiunile pe care le-a străbătut şi popoarele care le locuiau, dar şi în privinţa unor detalii cum ar fi numele ambarcaţiunilor cu care a călătorit.

[17] Asprocastron.

i-am văzut şi cunoscut jur împrejur pe goţi şi pe alani[18] şi celelalte popoare ale acelei Scitia Inferior[19], apoi depăşind cu efort maxim şi pericol extrem munţii foarte înalţi şi inaccesibili deasupra oraşului Baia[20], am ajuns la Bistriţa[21], oraş frumos şi populat, de cealaltă parte a munţilor, la piciorul lor, de unde a doua zi după ce am ajuns acolo, spre seară, după ce am pornit la drum, în etape mari şi neîntrerupte, am ajuns la Buda mare emporiu al Pannoniei Ulterioare. În care timp, legatul apostolic Branda Castiglioni[22] se afla în Pannonia spre a incita la acţiune militară împotriva boemilor[23]. Unde, după ce am îndeplinit conform instrucţiunilor misiunea pentru care venisem, trimis în calitate de ambasador la regele Sigismund, întrucât între timp regele Vladislav al Poloniei, adică Sarmaţia, a luat de soţie pe cea care l-a născut pe acel Vladislav, care în anii din urmă a preferat calea temerităţii celei a raţiunii, a fost măcelărit [în cele din urmă] la Varna de turci, care aproape fuseseră risipiţi şi înfrânţi. Acest Vladislav, spun, rege acum bătrân, m-a invitat printr-un sol pe mine, ambasador imperial, la cununie. În care scop, plecând la Cracovia, nu numai [că] am participat la acea cununie, dar [am şi ţinut] o cuvântare matrimonială în faţa unei foarte mari adunări de regi şi principi şi de neamuri diferite. Căci însuşi împăratul Sigismund şi Henric regele Daciei[24] şi toţi electorii imperiului şi alţi duci şi principi, invitaţi la nuntă, au venit din regatele vecine şi din cele îndepărtate spre a o cinsti. Apoi când din nou m-am înapoiat în Pannonia, nu mult timp după aceea, mi s-a poruncit de însuşi împăratul Ioan Paleologul, care plecase de la Constantinopol în Italia şi din Italia a venit la Sigismund în Pannonia, în scopul acţiunii sale, să mă înapoiez la Constantinopol, pentru a domoli valurile domestice, dacă cumva s-ar fi iscat în timpul absenţei sale din ţară din pricina fratelui său Demetrios, care acum se află la necredinciosul tiran Mehmed şi care şi atunci a încercat să fugă la Murad, tatăl acestuia. În care chestiune s-a întâmplat ca, spiritele fiind oarecum reconciliate între fraţi, Demetrios să fie apoi trimis la Sigismund spre a cere ajutor, iar eu, pe ascuns, după ce voi fi expus toată chestiunea, să acţionez ca să nu fie îngăduit lui Demetrios, dacă cumva

---

[18] Este imposibil de precizat ce popoare se ascund sub etnonimele folosite de umanistul italian Şansele să vedem în acest text o referire la *ţara alanilor*, care ar fi existat pe teritoriul viitoarei Moldova, mi se par destul de mici pentru că întregul pasaj constituie o demonstraţie de erudiţie. Foarte probabil Filelfo încerca să-l impresioneze pe destinatarul epistolei sale, cardinalul Jacobo Ammannati Piccolomini, cu cunoştinţele dobândite în urma lecturii autorilor antici. Pentru contribuţia alanilor la întemeierea Moldovei, v Virgil Ciocîltan, *Alanii şi începuturile statelor româneşti*, RI, 6, 1995, 11–12, p. 935–955.

[19] Denumire ce desemnează foarte probabil sudul Moldovei şi nu Scithia Minor. Ar fi interesant de ştiut dacă Filelfo şi-a permis să inoveze sau a folosit un autor antic.

[20] *Bagna oppidum* în *Francisci Philelfi Epistolarum; Bagnam oppidum* în Jacobo Piccolomini, *Rerum gestarum*.

[21] *Bistrigam* în *Francisci Philelfi Epistolarum*; *Bistritza* în Jacobo Piccolomini, *Rerum gestarum*

[22] Cardinal şi umanist italian (1350–1443); nunţiu apostolic în Flandra (1401) apoi în Ungaria (1403 şi 1410) În timpul misiunii în Ungaria a legat o strânsă prietenie cu regele Sigismund de Luxemburg.

[23] Cruciada împotriva husiţilor; pentru acest subiect v. Marie Blahova, *L'image des croisades contre les hussites dans l'historiographie de l'époque*, în Martin Nejedly, Jaroslav Svatek (eds.), *La noblesse et la croisade à la fin du Moyen Âge (France, Bourgogne, Bohême)*, Toulouse, 2009, p. 131–146

[24] Danemarca

şi-ar fi îndepărtat cugetul de la raţiune, să treacă din Pannonia la turci, deoarece un asemenea fapt nu s-ar fi putut petrece fără o mare calamitate a acestui imperiu. Primind aşadar poruncă să mă duc de îndată la Constantinopol din motivul expus, în regiunea Smederevo[25] pentru a trece la tribali, pe la care îmi era drumul cel mai scurt, am fost informat de unii negustori latini, în cunoştinţă de cauză, că au auzit la Adrianopol – oraş odinioară construit de Oreste, fiul lui Agamemnon şi numit mai întâi Orestiada, apoi Adrianopol, de la împăratul Hadrian, deoarece l-a restaurat după ce fusese distrus – situat pe Ebru în Tracia, că eu mă aflu de câteva luni bune la Sigismund. De aceea nu încetau să mă îndemne şi să mă convingă să nu întreprind în nici un chip drumul prin stăpânirea turcilor, dacă îmi este dragă salvarea. Cugetând mai adânc la acele îndemnuri, mi s-a părut mai înţelept ca, evitând acest drum, să mă îndrept spre părţile numite transilvane pentru ca apoi, trecând în grabă pe la valahi la gura Dunării, care la această dată poartă numele de Licostomo, să mă sui pe o navă genoveză care foarte curând avea să navigheze la Galata; cum însă zadarnic m-am dus în grabă într-acolo (căci din acel loc vasul plecase cu mult timp înainte), am fost silit să mă îndrept spre Cetatea Albă pe drumuri lungi şi în etape neîntrerupte prin Sciţia. Iar acest oraş e aşezat în Moldova la Euxin. Căci acolo sosesc mai des vasele de comerţ din Tracia. Din care pricină speram să-mi îndeplinesc în scurt timp angajamentul şi să duc la capăt cele încredinţate credinţei şi sârguinţei mele. Dar speranţa m-a înşelat amarnic. Căci nu am găsit nici un vas la Cetatea Albă şi chiar dacă aş fi găsit nu ar fi fost de folos voinţei împăratului ca eu să expun părinţilor săi cele ce îmi propusesem să expun, într-atât erau de înverşunate minţile lor împotriva lui Ioan, de zvonurile duşmănoase provenind de la fiul Demetrios. Din care cauză, cum aşteptam acolo de mai mult timp dată fiind lipsa de vase, a sosit în cele din urmă din Pannonia însuşi împăratul, pentru a cărui îmbarcare au venit în grabă din Tracia două trireme, cu care ne-am înapoiat la Constantinopol în luna a şaisprezecea, după ce am plecat de acolo.

---

[25] *Spenderobori*

GREGORIO DE REZA

(sec. al XV-lea)

După cucerirea Strâmtorilor în anul 1453, autoritățile genoveze care trebuiau să ajungă în nordul Mării Negre, la Caffa, dar și în alte colonii de pe litoralul pontic, au fost nevoite din ce în ce mai des să utilizeze calea de uscat, mai sigură. Astfel, după ce soseau în Polonia, la Lvov, noii dregători trimiși din metropola ligură aveau de ales între două ramificații ale drumului: una străbătea stepa nord-pontică pentru a atinge istmul Perecop, însă se afla sub control tătar; cealaltă trecea prin Moldova – faimosul „drum moldovenesc" – până la Cetatea Albă, de unde dregătorii genovezi se îmbarcau pe corăbii ce îi transportau până în Crimeea, la destinație. Aceleași posibilități existau, firește, și pentru înapoiere, când misiunea încredințată la Genova se încheia.

Gregorio de Reza și Giovanni da Cabella au fost aleși consuli pentru Caffa la 28 septembrie 1463. Cel de-al doilea urma să-i succeadă în funcție după 30 decembrie 1465, când se încheia mandatul celui dintâi[1]. Un al treilea consul a fost desemnat în persoana lui „*meser* Calocio da Guizolfo" (Calocio Ghizolfi). Toți trei au plecat spre Caffa în 1464, așa cum aflăm din memoriul reprodus mai jos. Au făcut un popas la Suceava, unde au fost primiți în audiență de voievodul Moldovei, Ștefan cel Mare. Relațiile cu acesta au evoluat în cele mai bune condiții, consulul amintind drept exemplu momentul cuceririi cetății Chilia (23–24 ianuarie 1465), eveniment despre care a fost de îndată înștiințat printr-un emisar al voievodului. El ne spune că, la primirea veștii, a răspuns cu daruri pentru sol și felicitări trimise domnului Moldovei.

Cu toate acestea, când s-a pus problema înapoierii la Genova, în pofida existenței unui salv-conduct general emis de domnul de la Suceava pentru toți supușii genovezi, Gregorio de Reza și însoțitorii lui au fost arestați la ieșirea din țară sub pretextul refuzului de a se înfățișa înaintea domnului. Când s-a petrecut acest fapt, aflăm dintr-un act de curând pus în circulație: luna mai 1467. Iar cel ce i-a arestat a fost pârcălabul de Hotin. Pe de altă parte, din același act putem stabili și numele membrilor suitei fostului consul din Caffa: Nicola de Camilla, Giacomo și Lazzaro Assereto, Battista Boccacio. Valoarea totală a bunurilor confiscate de la ei – bani, bijuterii și alte lucruri – s-ar fi ridicat la suma de aproximativ 2000 de ducați. În plus, unul dintre genovezi, Lazzaro Assereto, ar fi murit din pricina celor pătimite în răstimpul captivității din Moldova[2]. Nu putem ști, însă, cel puțin

---

[1] Pentru Giovanni Renzi da Cabella, vezi Lorenzo Tacchella, *Tre Cabellesi consoli in Crimea nel sec. XV*, în: *La Storia dei Genovesi*, XI, Genova, 1991, p. 445–450. La sfârșitul anului 1464 și, de bună seamă în cursul anului următor, până în decembrie, a fost „massaro" (trezorier) la Caffa. După care și-a preluat mandatul de consul, pe care l-a exercitat în 1466–1467. Cu privire la antecedentele lui, merită a fi semnalat faptul că în 1457 a fost trimis în Corsica, în calitate de locotenent al guvernatorului insulei. În 22 februarie 1479, aflat la Genova, își întocmea testamentul.

[2] Ștefan Andreescu, *Un nou act cu privire la Ștefan cel Mare*, în volumul: *Izvoare noi cu privire la istoria Mării Negre*, București, 2005, p. 89–90. La Genova, în cursul demersurilor pentru obținerea de despăgubiri, Lazzaro Assereto a fost înlocuit de către tatăl său, Battista Assereto. Or, acesta din urmă era foarte probabil unul dintre cei cinci fii (Francesco, Stefano, *Battista*, Ambrogio și Giuliano) ai unui personaj care a jucat un rol de seamă în viața politică și militară genoveză din prima jumătate a veacului al XV-lea: Biagio Assereto (cca. 1385–25 aprilie 1456). Destul să amintim

deocamdată, de ce Gregorio de Reza a zăbovit atâta, aproape un an şi jumătate după expirarea mandatului său de consul, pentru a porni spre Genova.

Până la urmă, fostul consul şi suita lui au fost puşi în libertate datorită intervenţiei prompte a autorităţilor din Caffa. Astfel, în iunie 1467 un sol genovez pe nume Guglielmo Centurione se pregătea să plece de acolo spre Moldova. Şi, pe de altă parte, aşa cum menţionează chiar Gregorio de Reza, un alt sol, din partea hanului tătarilor crimeeni, a ajuns la Cetatea Albă cu o misiune similară. Chiar dacă domnul Moldovei a acceptat să pună capăt incidentului şi să dea drumul celor cinci genovezi şi slujitorilor lor, bunurile nu le-au fost restituite; ceea ce a dus la repetate plângeri şi cereri de represalii din partea celor păgubiţi (ultima care ne este cunoscută datează din 1471[3]).

Memoriul lui Gregorio de Reza luminează o fază a relaţiilor moldo-genoveze din ultima etapă a prezenţei coloniştilor liguri pe litoralul nord-pontic, anume intervalul 1464–1467. Constatăm prezenţa la curtea din Suceava a unor personaje precum Dorino Cattaneo, care în 1465 era „cămăraş şi vameş al ţării Moldovei" şi care chiar şi-a întemeiat acolo o familie[4]. Un alt genovez stabilit la Suceava, Corrado dal Porto, se ocupa foarte probabil cu negoţul pe „drumul moldovenesc"[5]. Faptul că şi-a ales drept bază pentru operaţiunile lui comerciale oraşul de reşedinţă al Moldovei ilustrează elocvent însemnătatea acestuia în cadrul schimburilor din răsăritul Europei. Nu în ultimul rând, textul reprodus în continuare ne aduce în faţa ochilor crâmpeie din două dialoguri purtate de vodă Ştefan în anii 1464 şi 1467, când s-a întâlnit cu Gregorio de Reza.

Privit în sine, incidentul căruia i-au căzut victimă fostul consul din Caffa şi însoţitorii lui, în mai 1467, reflectă foarte probabil efortul lui Ştefan cel Mare de a impune Moldova ca mare putere pontică. În fond, el a avut loc la puţină vreme după ce domnul de la Suceava preluase şi controlul gurilor Dunării Chiar dacă obiceiul înfăţişării înaintea domnului a unor demnitari străini, fie şi numai în trecere prin ţară, este de sorginte bizantină, „actualizarea" lui în chipul cel mai aspru cu putinţă, faţă de reprezentanţii unei mari puteri maritime, care timp de două secole dominase practic bazinul Mării Negre, nu a putut avea decât acest sens pronunţat politic.

Memoriul din 1468 al lui Gregorio de Reza a fost mai întâi comentat chiar de către editorul său, Nicolae Iorga, în ale sale *Studii istorice asupra Chiliei şi Cetăţii Albe*, Bucureşti, 1899, p 134–135. Vezi şi Idem, *Istoria comerţului românesc*, I, *Epoca veche*, Bucureşti, 1925, p 124–125 (lucrare reeditată în Idem, *Opere economice*, ediţie îngrijită de Georgeta Penelea, Bucureşti, 1982).

---

că în 5 august 1435 Biagio a fost amiralul flotei care a obţinut victoria de la Ponza, în bătălia contra flotei regelui Alfons de Aragon, considerată drept „ultima mare înfruntare navală a Evului Mediu în Italia". Drept urmare, ducele de Milano, Filippo Maria Visconti, care încă mai stăpânea Genova, l-a răsplătit în 27 septembrie cu castelul şi domeniul Serravalle, plus titlul nobiliar de *Vicecomes* şi stema aferentă (Giovanna Balbi, *Uomini d'arme e di cultura nel Quattrocento genovese· Biagio Assereto*, în „Atti della Società Ligure di Storia Patria", N. S , II, (LXXVI), fasc II, 1962, p 99–206 [textul relatării desfăşurării bătăliei navale de la Ponza, de însuşi Biagio Assereto, la p. 128-130], Eadem, *Biagio Assereto*, extras din revista „Rapallo", nr 37/38, ian.–aprilie 1964, 4 p.) Constatăm astfel, din nou, faptul că genovezii care activau în zona Mării Negre proveneau de multe ori dintr-o elită, nu erau nicidecum nişte anonimi plecaţi în căutarea norocului în ţinuturile îndepărtate de la marginea Europei.

[3] Vezi N. Iorga, *Studii istorice asupra Chiliei şi Cetăţii Albe*, Bucureşti, 1899, p. 135–136

[4] Ştefan Andreescu, *Un vlăstar genovez printre boierii Moldovei?*, în volumul: *Din istoria Mării Negre (Genovezi, români şi tătari în spaţiul pontic în secolele XIV–XVII)*, Bucureşti, 2001, p 302–305; foarte recent, Ştefan S Gorovei, *Contribuţii prosopografice şi epigrafice. I. Dorin pitarul şi **Tetraevanghelul său***, în SMIM, XXVIII, 2010, p. 71–78

[5] Pentru el vezi Ştefan Andreescu, *Din istoria Mării Negre*, p. 102.

[SCRISOARE ADRESATĂ DE GREGORIO DE REZA AUTORITĂȚILOR GENOVEI (1468)][6]

†Iisus. 1468, ziua 18 ianuarie.

Rugăm pe măriile voastre, din partea credinciosului vostru cetățean slujitor Gregorio de Reza[7].

Măriile voastre trebuie să știe cum am fost aleși pentru consulatul din Caffa, *meser* Zoane de la Cabella, *meser* Calocio de Guizolfo și eu, și cum în anul 1464 am plecat spre a merge la Caffa[8]. Și ne-am oprit la Suceava[9], unde ne-am întâlnit cu Ștefan voievod, domn al Moldovei[10], căruia i-am înfățișat multe lucruri frumoase, printre care era un frumos...[11] pumnal aurit[12]. Numitul voievod ne-a însărcinat să binevoim să-i facem aici la Genova o spadă după obiceiul moldovenesc[13]; i-am răspuns că, bucuroși i-o vom comanda, dar, fiindcă Genova era foarte departe de acele părți, dacă nu va fi trimisă prea curând, domnia sa să aibă răbdare. De îndată i-am scris lui Cristofor clopotarul[14], care destul de iute îmi răspunse că meșterii nu știu cum să înțeleagă felul acelei spade și că, atunci când voi fi aici [la Genova], o voi da la făcut după voia mea. Cu acest răspuns numaidecât i-am scris lui *meser* Dorino Cattaneo[15], care are soție[16] în Suceava, ca să binevoiască a-l anunța pe numitul Ștefan voievod, și în chip asemănător i-am scris maestrului Zoane, medicul[17] aceluiași voievod, care mi-a răspuns că a făcut-o și că numitul voievod nu ar vrea decât ceea ce ne era cu putință să se facă.

Apoi numitul Ștefan voievod a trimis la Caffa un sol al său cu un salvconduct [permis de liberă trecere *n. red.*] cuprinzător și foarte generos, atât cât se putea face, prin care porunci ca orice persoană despre care se știa că este genoveză să fie liberă și sigură în toate stăpânirile sale[18], la fel ca în Caffa și în toate stăpânirile noastre. Și ne scrise că vrea să aibă bună pace, frăție și prietenie cu noi. Și așa în chip asemănător i-am scris [și] noi lui.

---

[6] Traducerea a fost efectuată după ediția lui Nicolae Iorga, *Acte și fragmente cu privire la istoria românilor*, III, București, 1897, p 42–45. Originalul se păstrează la ora actuală sub cota *Ms. 849* la Archivio di Stato di Genova. Am confruntat lectura lui N. Iorga cu originalul și nu au rezultat decât deosebiri fără însemnătate.

[7] Fraza de început în limba latină.

[8] Caffa – cuvânt lipsă în original, întregit de N. Iorga, care precizează că actul este „rupt pe alocurea".

[9] *Ihuihavia.*

[10] *Velachia Bassa.*

[11] Loc rupt

[12] *baselardo dorato.* Iorga a tradus prin „buzdugan aurit" (*Istoria comerțului românesc*, I, *Epoca veche*, București, 1925, p 125)

[13] *Una spada ala facione velachesca*

[14] *Christoforo campanario.*

[15] *Dorini Catanio.*

[16] *moger.*

[17] *barbero*

[18] *in tuti sui paexi*

Apoi eu, Gregorio, scrisei mănilor lor predecesorii voştri să aibă bunăvoinţa să-mi îngăduie, odată isprăvit răstimpul consulatului meu, să mă pot înapoia la Genova. Şi înţelegând că această îngăduinţă nu-mi va lipsi, i-am scris la Suceava lui Corrado dal Porto să binevoiască să ceară scrisoare de trecere[19], care să fie un salvconduct pentru mine şi toţi cei care mă însoţeau; care Corrado îi răspunse lui *meser* Zoane de la Cabella că [domnul] nu vroia să dea salvconduct. Mult m-am mirat de aceasta, deoarece în timpul consulatului meu la Caffa mari onoruri şi curtenii le-am făcut multor supuşi ai numitului Ştefan voievod. Şi printre alţii unuia, prin care voievodul m-a înştiinţat că a cucerit Chilia[20], îi făcurăm daruri şi mari onoruri şi prin el l-am felicitat [pe Ştefan voievod] pentru a sa mare biruinţă.

M-am gândit să scriu unui cetăţean din Cetatea Albă[21], prieten al meu, pe nume Georgio Volata, şi aşijderea pomenitului maestru Zoane medic, să binevoiască a cere din nou numitului domn voievod[22] scrisoare de trecere şi salvconduct, aşa cum am amintit mai sus. Îmi răspunseră că salvconduct nu trebuia, deoarece l-a trimis la Caffa, iar scrisoarea de trecere a făcut-o în chip curtenitor şi generos, ea găsindu-se la pârcălabul de la Cetatea Albă[23], şi că putem veni în siguranţă când vom dori.

Or, măriţi domni, cu această asigurare am hotărât să venim pe acel drum al Moldovei, întrucât câmpia tătărească nu era foarte sigură. Am fost foarte onoraţi şi vegheaţi la Cetatea Albă şi în toate ţinuturile Moldovei, dar la ieşirea din ţara sa am fost arestaţi şi prădaţi. Şi de atunci timp de şapte zile, pe care cu boi, am fost trimişi cu mare ruşine la numitul Ştefan voievod. Care voievod îmi spuse: «de ce nu am mers înaintea domniei sale?» I-am răspuns că pârcălabii săi din Cetatea Albă[24] ne-au îndrumat să venim pe calea...[25] şi, dacă în drum îl vom găsi pe numitul domn, va trebui să-l vizităm, căci poate ar vrea să ne ceară câte ceva. [Şi ne]găsindu-l, să mergem pe calea noastră. Şi aşa făcurăm, deoarece în drum nu l-am găsit, fiindcă era la treizeci de mile în afară de calea noastră. [...][26] şi era acolo cu oşteni şi oaste. În afară de aceasta i-am spus că alţi principi creştini, încă şi necredincioşi, şi mai cu seamă vecinii săi, nu au drept obicei ca acela care trece prin ţările lor să le vină înainte, afară doar dacă este dorinţa acelora. De aceea, ţinând seamă de cele mai sus amintite, credem că nu există nici o pricină pentru starea necuvenită în care ne găsim. Până la urmă ne-a dat în paza a doi sau trei dintre boierii săi, care iarăşi de cinci ori ne-au prădat şi ne-au supus la cazne grozave, şi sunt sigur că am fi murit dacă n-am fi scos la iveală lucrurile ascunse, pe care pe toate ni le-au luat şi prădat.

Ai noştri din Caffa, numaidecât ce au aflat despre această împrejurare ciudată, au trimis un sol, anume pe Guglielmo Centurione, iar împăratul nostru al

---

[19] *letera de paso.*

[20] *Licostomo*

[21] *Moncastro*

[22] *segnor Vaivoda.*

[23] *lo jupano di Maocastro*

[24] *li soi rectori de Maocastro*

[25] Cuvinte parţial distruse, în aşa fel încât nu este posibilă întregirea lor

[26] Loc rupt în document

tătarilor[27] a trimis un altul la numitul domn voievod, plângându-se de cele ce ni s-au făcut şi, dacă nu ne va reda toate lucrurile, să se gândească să aibă război cu numitul nostru împărat şi cu ai noştri din Caffa. În scurt timp numitul voievod le-a răspuns că era dispus să ne restituie toate bunurile până la un aspru. Solii au rămas la Cetatea Albă şi au trimis un dragoman[28] la numitul voievod în Suceava. Care voievod ne-a chemat şi ne-a spus că mare milă ne făcea să ne scape viaţa şi că ne va da însoţitori pentru acea cale pe care vroiam să mergem. Noi i-am răspuns că nu există un lucru mai demn pentru un principe decât să-şi ţină credinţa şi al său cuvânt. Orice i-am spus nu a vrut să ne dea nimic din toate cele mai sus-amintite. Avem [în acest sens] scrisori ale sus-pomenitului Guglielmo, solul nostru, pe care oricând le putem arăta măriilor voastre.

Prin urmare, măriţi domni, dacă nu se iau măsuri cu privire la jignirile care sunt făcute genovezilor noştri, cu toţii ne vom pierde sufletul, şi la sfârşit vom ajunge ca grecii sau anconitanii, care, când sunt insultaţi îşi pun gâtul la jug, ca să nu fie făcuţi bucăţi. Înaintaşii noştri din vechime nu sufereau să li se facă violenţe genovezilor noştri şi, de aceea, erau pretutindeni respectaţi. Măriile voastre au obligaţia să ne apere, căci sub protecţia voastră mergem prin lume. Şi în chip special în cazul meu, care am fost al vostru reprezentant, şi venind de la zisa însărcinare mi s-a adus această insultă. Şi în acea funcţie am pus tot sufletul, martori fiind acei ce vin de la Caffa. Mă recomand măriilor voastre, pe care le rog din nou să-mi dea posibilitatea să obţin despăgubiri pentru pagubele şi interesele mele.

---

[27] Hanul tătarilor din Crimeea era suzeranul cetăţii Caffa. Pentru evoluţia sinuoasă, de după 1387, a raporturilor de dependenţă ale aşezării genoveze faţă de căpeteniilor Hoardei de Aur şi, mai apoi, ale Hanatului Crimeii, reflectate de emisiunile monetare, vezi Octavian Iliescu, *Contributions à l'histoire des colonies génoises en Roumanie aux XIIIe – XVe siècle*, în RRH, XXVIII, 1989, 1–2, p. 33–37.

[28] *tercimano*

ANTONIO RINCON

(?–1541)

Diplomatul francez, de origine spaniolă, este binecunoscut pentru misiunile încredințate de Francisc I în Imperiul Otoman. Motivele trecerii sale în serviciul regelui Franței nu se cunosc, iar cariera sa anterioară este puțin cunoscută[1]. Se pare că a fost un om de arme, deoarece purta titlul de căpitan în momentul intrării în serviciul lui Francisc I[2]. Pentru serviciile aduse a primit ulterior, din partea aceluiași rege, titlul de senior de Germoles[3].

Primele misiuni diplomatice au fost în Polonia și Ungaria, între 1522–1525, când regele Francisc I tatona terenul pentru o posibilă alianță împotriva Habsburgilor, cu care Franța se afla de două decenii în conflict, în cadrul *războaielor italiene* (1498–1559). Necesitatea unui alianțe, care să deschidă un eventual front în Europa central-răsăriteană, împotriva împăratului Carol Quintul, a devenit acută după înfrângerea suferită de trupele franco-venețiene în lupta de la Bicocca (27 aprilie 1522) În acest context Franța a căutat noi alianțe și Antonio Rincon a fost trimis în Polonia și în Ungaria pentru a deschide calea unor viitoare tratative. Relatarea misiunii a fost făcută chiar de diplomat într-o scrisoare trimisă în aprilie 1523, amiralului Bonnivet[4]. Din cele prezentate se vede clar că Rincon și-a asumat, în lipsa unor instrucțiuni precise, misiunea unui ambasador extraordinar, fără a fi avut vreun mandat în acest sens. Putem crede că scopul a fost mai degrabă unul explorator, dar Rincon și-a depășit cu mult acreditările.

Însăși ideea de a trimite o misiune diplomatică la Sigismund I, regele Poloniei și la Ioan Zápolya, voievodul Transilvaniei, arată o slabă evaluare a situației politice de moment Bunele relații dintre cei doi fuseseră o realitate între 1510–1515 și se materializaseră și prin căsătoria Barbarei Zápolya, cu regele Poloniei, în 1512. Moartea prematură a reginei, la nașterea primului copil, a dus treptat la schimbarea atitudinii regelui Sigismund față de cumnatul său, opozant fățiș al Habsburgilor

Demersurile active ale diplomației Casei de Austria au sfârșit, în 1515, prin Congresul de la Viena, adevărată reuniune de familie a Habsburgilor și Iagiellonilor, care se înțelegeau să își apere reciproc interesele în centrul și răsăritul Europei. Reticența lui Sigismund față de planurile matrimoniale ale lui Maximilian, ce vizau de fapt o viitoare preluare a Ungariei, au fost învinse de medierea diplomaților Imperiului German în conflictul dintre Rusia și Polonia, pentru „teritoriile rutene" și de promisiunea unei viitoare păci, precum de sprijinul dat de Maximilian Poloniei împotriva cavalerilor teutoni. Reuniunea de la Viena, ce perfecta dubla logodnă între Ludovic Iagiello

---

[1] Date despre biografia lui Rincon se găsesc în monumentala lucrare a lui Kenneth M Setton, *The Papacy and the Levant (1204–1571)*, III. *The Sixteenth Century to the Reign of Julius III*, Philadelphia, 1984, p. 235, 251, 312–323, 360–365.

[2] E. Charrière, *Négociations de la France dans le Levant ou correspondances, mémoires et actes diplomatiques des ambassadeurs de France à Constantinople et des ambassadeurs envoyés ou résidents à divers titres à Venise, Raguse, Rome, Malte et Jérusalem en Turquie, Perse, Géorgie, Crimée, Syrie, Egypte etc. et dans les États de Tunis, d'Alger et de Maroc*, vol. I, Paris, 1848, p. 161, nota 1.

[3] *Ibidem*, p. 162.

[4] Text publicat prima dată de V.L. Bourrilly în *La première ambassade d'Antonio Rincon en Orient (1522–1523)*, „Revue d'Histoire Moderne et Contemporaine", t. II, 1900–1901, p. 23–41.

şi Maria de Habsburg, pe de o parte, şi între Ana Iagiello şi Ferdinand de Habsburg[5], pe de altă parte, s-a încheiat într-o euforie şi cordialitate generală Anii care au urmat l-au apropiat şi mai mult pe Sigismund de Casa de Austria, prin căsătoria acestuia, în 1518, cu Bona Sforza, fiica Isabelei de Aragon şi mătuşa împăratului

În ciuda eforturilor depuse şi a bunei primiri ce i s-a făcut, Rincon nu a obţinut de la Sigismund decât asigurarea că preţuieşte prietenia regelui Franţei şi că împărtăşeşte acelaşi sentiment Nici promisiunea vagă, făcută de Rincon, sub inspiraţia momentului, că alianţa dintre cei doi principi ar putea fi consfinţită de o viitoare căsătorie, cu una dintre „ilustrele fecioare" din familia lui Francisc I, nu a impresionat Pentru a masca însă lipsa de succes a misiunii, Rincon mai informa, exagerând, despre interesul şi demersurile arhiepiscopului şi vice-cancelarului, Petru Tomiçki, pentru o alianţă antihabsburgică. „Ieri aceşti doi domni, arhiepiscopul şi palatinul[6], au venit la locuinţa mea, la întoarcerea de la liturghie, unde am discutat despre multe lucruri. Am hotărât ca eu să plec la voievod [Zápolya], iar regele Poloniei să trimită în Boemia un ambasador. care să îi rupă pe cehi de supunerea faţă de Casa de Austria ." Maria Holban este de părere că acest demers fusese mijlocul prin care Sigismund încerca să îl concedieze pe diplomatul francez, cu un răspuns convenabil, dar care nu angaja la nimic. În acelaşi timp, trimiterea unui ambasador în Boemia putea avea cu totul alt scop decât cel relatat de Rincon Sigismund primise cereri disperate din partea nepotului său, Ludovic, căruia îi fusese tutore de la moartea lui Vladislav (1516) până în 1521 Acesta era reţinut împotriva voinţei sale în Boemia şi Ludovic dorea să plece în Ungaria, unde prezenţa sa ar fi fost necesară pentru a pune capăt anarhiei din regat şi unde lupta pentru putere între facţiunile nobiliare ameninţa să reînceapă. Astfel ambasadorul trimis în Boemia ar fi putut fi trimis pentru a culege informaţii importante, care să îl ajute pe Sigismund să îşi ajute nepotul[7].

Deşi Rincon a fost sfătuit să trimită scrisoarea, pe care o avea pentru Zápolya, printr-un curier, diplomatul a preferat să plece el însuşi, încercând din nou imposibilul – să determine o răscoală a marilor nobili din Ungaria împotriva Habsburgilor. Voievodul Transilvaniei părea persoana cea mai nimerită pentru demersurile lui Rincon. Era liderul recunoscut al partidei „naţionale" din Ungaria, care din 1505 se manifestase hotărât împotriva încercărilor Casei de Austria de a prelua, prin diverse stratageme, Ungaria În acelaşi timp Zápolya nutrea o ostilitate personală faţă de Habsburgi, pentru că, încă din 1509, el însuşi aspirase la mâna prinţesei Ana, declarată moştenitoare prezumtivă a regatului, dacă fratele său Ludovic ar fi murit Eşecul acestui plan l-a făcut pe Zápolya, devenit voievod al Transilvaniei, un opozant tenace al Habsburgilor Cu toate acestea conjunctura din Ungaria anului 1522 era departe e a fi favorabilă unei răsturnări radicale a situaţiei politice. Regele Ludovic era total controlat de cumnatul său, Ferdinand de Austria, şi de vărul său primar, Georg de Brandenburg şi avea în jurul său o facţiune nobiliară ataşată intereselor Casei de Austria. În plus, sistemul defensiv al Ungariei suferea o degradare rapidă, fortăreţele de pe Sava şi Drava cădeau una după alta, mai ales după cucerirea Belgradului (1521) şi un atac decisiv din partea Imperiului Otoman[8] era doar o chestiune de timp. În aceste condiţii un război civil, cu miză anti-habsburgică, ar fi fost o adevărată sinucidere. Toate aceste lucruri Rincon fie nu le ştia, fie nu le-a luat în seamă.

Rezultatul misiunii pe lângă Zápolya a fost, pe termen scurt acelaşi ca şi în Polonia. vorbe frumoase, promisiuni vagi şi asigurarea recunoştinţei pe care voievodul o purta regelui Franţei.

---

[5] De fapt această a doua logodnă a fost perfectată câteva luni mai târziu Iniţial fusese avut în vedere Carol, dar pentru el s-a căutat o alianţă matrimonială care să aducă Spaniei mai mult profit astfel că, în cele din urmă a fost preferată Isabela de Portugalia. A doua propunere, care a şi fost pusă în practică la Viena, a fost ca însuşi împăratul Maximilian să se logodească cu Ana Diferenţa foarte mare de vârstă, Ana fiind adolescentă, iar împăratul trecut de 60 de ani, a dus la reevaluarea situaţiei, de teamă că Maximilian ar putea muri înainte perfectării căsătoriei. Aşa s-a ajuns la soluţia logodnei între Ferdinand şi Ana, cei doi fiind practic de aceeaşi vârstă.

[6] Palatinul de Cracovia era chiar cancelarul Szydlowicz.

[7] M. Holban, *Autour de la première ambassade d'Antonio Rincon en Orient et sa mission auprès du voyvode de Transylvanie, Jean Zápolya*, în RRH, 1984, nr. 2, p. 112

[8] Il Căzan, *Rivalităţi politice şi lupta pentru supremaţie la linia Dunării (1506–1526)*, SMIM, vol. XIII, 1995, p. 192–193.

Discuțiile au fost reluate în 1527, când Rincon a fost din nou trimis la Zápolya oferindu-i nu numai sprijinul Franței, dar și al Ligii de la Cognac[9]. Acest nou contact diplomatic s-a concretizat prin Tratatul de la Paris, din 28 octombrie 1528, între regele Franței și Zápolya[10] Cariera de diplomat a lui Rincon a continuat, fiind, în anii ce au urmat, unul dintre cei mai activi apărători ai intereselor lui Francisc I în Levant. A îndeplinit, în afara misiunii la Constantinopol și alte însărcinări diplomatice importante, cum a fost cea la curtea regelui Angliei în 1528[11].

Din 1532 a fost ambasador extraordinar în capitala Imperiului Otoman, negociind primele tratate pe care Franța avea să le încheie cu Înalta Poartă. Ca urmare a succesului negocierilor sale, în 1534 se deschide prima misiune diplomatică permanentă a Franței în Imperiul Otoman Primul ambasador permanent a fost însă Jean de la Forêt. În 1538 Rincon a revenit în Imperiul Otoman, unde a rămas ca ambasador până în 1541. Ca urmare a atitudinii ostile față de Habsburgi pe care Rincon s-a străduit să o întrețină la Istanbul, el a fost asasinat în 1541, în apropiere de Pavia, de către oamenii împăratului Carol al V-lea. Moartea sa a fost considerată o încălcare a inviolabilității persoanei unui diplomat și a constituit pretextul pentru izbucnirea unui nou conflict (1542–1546), între Carol al V-lea și Francisc I, pe frontul *războaielor italiene*

Textul pe care îl prezentăm a fost reprodus parțial, în limba italiană, de Maria Holban în *Autour de la première ambassade d'Antonio Rincon en Orient et sa mission auprès du voyvode de Transylvanie, Jean Zápolya*, în „Revue Roumaine d'Histoire", 1984, nr 2, p 113–114.

RAPORT PRIVIND MISIUNEA LA IOAN ZAPOLYA (1522–1523)

Am plecat pentru a merge la voievodul Transilvaniei, ce se găsea la granița cu Țara Românească[12]; unde acest domn voievod aștepta cu o mare oaste, pe care dacă nu aș fi văzut-o, nu aș fi crezut niciodată [că o are]. Am fost bine primit de acesta și găzduit și a primit cu bucurie scrisoarea de la Maiestatea Prea Creștină și mi-a arătat o altă scrisoare a regelui său Ludovic[13]. Eu i-am spus tot felul de lucruri care mi s-au părut potrivite pentru a-l convinge[14]; deși nu mi-a dat nici un răspuns mi-a arătat că este recunoscător Maiestății Prea Creștine. Am stat șapte zile și m-a tratat bine. La sfârșit mi-a spus: „eu îi mulțumesc în mod deosebit Maiestății Sale Prea Creștine pentru omenia și mila ce le-a arătat față de mine și să dea Dumnezeu să îmi ajute ca înainte de a muri să îi slujesc Maiestății Prea Creștine, așa cum aș dori; și să fie sigură Maiestatea Sa Prea Creștină că îi voi fi pe veci slujitor. Totuși nu este un lucru nou pentru mine că Habsburgii[15] ar dori să mă atace, dacă ar putea chiar și fără motiv și eu cu siguranță aș face cu plăcere orice pentru a împiedica așa ceva, dar fiind eu singur nu aș putea plănui sau începe ceva, căci dacă aș începe neavând alte ajutoare aș fi pierdut, pentru că dușmanii sunt aproape și puternici, iar

[9] Kenneth. M. Setton, *The Papacy*, III, p. 252, 313. Liga de la Cognac reunea alături de Franța, Veneția, Anglia lui Henric al VIII-lea și pe papa Clement al VII-lea.

[10] E Charrière, *Négociations*, I, p. 162–169.

[11] E Charrière, *Négociations*, I, p. 161

[12] Trupele lui Zapolya așteptau să intervină în ajutorul domnului Radu de la Afumați, care și-a petrecut anii de domnie într-un permanent conflict cu Imperiul Otoman

[13] Ludovic al II-lea Jagiello.

[14] De o alianță cu Francisc I împotriva Habsburgilor.

[15] Casa de Austria, în text.

Maiestatea Sa [este] departe şi nici nu mi s-a spus altceva din partea Maiestăţii Sale Prea Creştine, decât [faptul] că nu mă va lipsi [de ajutor]. Cu toate acestea eu voi porni [ca] să convoc o adunare sau *dieta*, ca să aflu care este părerea celorlalţi nobili, în scopul de a vedea ce este de făcut. Voi să îi comunicaţi însă Maiestăţii Prea Creştine că îi sunt slujitor până la moarte şi că dacă pot eu nu sunt [cel] care să o lase pe Maiestatea Sa şi sunt pentru a face ceea ce Serenisimul rege al Poloniei va face, slujind mereu cu onoare". În cele şapte zile a dat drumul oamenilor, în afara celor care trebuiau să rămână la graniţă, cărora le dădu două sate[16]. El a plecat cu 100 de cai [şi călăreţi din cavaleria uşoară] şi cu puţine bagaje pentru a călători repede. Imediat după el l-au urmat 200 de mercenari boemi şi două sute de puşcaşi[17].

---

[16] Pentru întreţinere.

[17] În text *scopetieri* Soldaţi însărcinaţi, de obicei, cu paza, înarmaţi cu o puşcă uşoară cu ţeava scurtă (din italiană – *schiopetto*)

ANTONIOS KARMALIKES

(sec. al XVI-lea)

Antonios Karmalikes sau Karmales a fost un important demnitar al Patriarhiei din Constantinopol în timpul pontificatului lui Ieremia I. Nu dispunem de foarte multe date în privința familiei sale. Numele Karmalikes a fost apropiat de Tudor Teoteoi de căpetenia vlahă Slavotă Karmalakes, amintită de textul lui Kekaumenos, fapt ce l-a făcut pe editorul textului în limba română să presupună că și Antonios Karmalikes provenea dintr-o familie vlahă, fapt pentru care ar pleda, în opinia aceluiași cercetător, și alegerea sa pentru misiunea din Țara Românească[1]. Un văr al său, Manuel Karmalikes era preot în cartierul Galata din Constantinopol și a murit de ciumă în anul 1533, după cum o mărturisește chiar Antonios Karmalikes la începutul relatării sale.

Autorul textului și-a început cariera ca monah la Muntele Athos, devenind apoi predicator (*keryx*) și exarh patriarhal[2] În această ultimă calitate a întreprins mai multe misiuni în Creta, insulele din Marea Egee și Țara Românească. Drept răsplată a fost numit în funcția de mare retor după moartea lui Manuel din Corint (1530–1531), dar nu înainte de anul 1533. A murit probabil înainte de 1543[3]. A fost autor al slujbei religioase (*akolouthia*)[4] a sfântului Ioan din Iannina și al relatării misiunii la curtea lui Vlad Vintilă. Textul referitor la misiunea din Țara Românească este în fapt un colofon păstrat într-un manuscris de la mănăstirea Vatopedi (*mss. Vatopedinus* 555) redactat probabil la puțin timp după revenirea la Constantinopol. Fragmentul este important în foarte multe privințe, nuanțând o multitudine de aspecte de istorie politică și ecleziastică. Desigur ar fi de lămurit în ce măsură derularea evenimentelor din Țara Românească s-a petrecut întocmai cu cele povestite de Karmalikes Dacă în privința deznodământului – acceptarea de către domn a autorității Patriarhiei din Constantinopol – nu există motive de îndoială, ar fi totuși greu de acceptat că exarhul patriarhal a putut să-l împiedice pe mitropolitul țării să celebreze slujba într-o zi de mare sărbătoare. Este de asemenea discutabil faptul că elocința lui Karmalikes a fost cea care l-a înduplecat pe Vlad Vintilă; mai probabil consecințele în plan politic pe care le-ar fi atras un eșec al misiunii patriarhale (foarte probabil gestul ar fi stârnit mânia sultanului, preocupat să-și asigure liniștea la Dunăre pe durata derulării campaniei din Persia) au fost cele care, în final, l-au înduplecat pe domnul Țării Românești să cedeze[5].

Textul a fost publicat pentru prima dată de istoricul german Diether Roderich Reinsch, *Die Macht des Gesetzbuches (Eine Mission des Megas Rhetor Antonios Karmalikes in der Walachei)*, în „Rechthistorisches Journal", VI, 1987, p. 307–323 și a fost pus în valoare în istoriografia românească de Tudor Teoteoi, *O misiune a patriarhiei ecumenice la București în vremea lui Vlad Vintilă din Slatina*, „Revista Istorică", V, 1994, 1–2, p 27–44 (text trad în limba română, publicat ulterior în culegerea de studii *Byzantina et Daco-Romana. Studii de istorie și civilizație bizantină și românească*

[1] Tudor Teoteoi, *O misiune a patriarhiei ecumenice la București în vremea lui Vlad Vintilă din Slatina*, în Idem, *Byzantina et Daco-Romana Studii de istorie și civilizație bizantină și românească medievală*, București, 2008, p. 318.

[2] Pentru această funcție și evoluția semnificațiilor termenului v. *The Oxford Dictionary of Byzantium*, II, New York-Oxford, 1991, p. 767

[3] Tudor Teoteoi, *O misiune*, p. 305–306.

[4] Pentru acest termen v. *The Oxford Dictionary of Byzantium*, I, New York-Oxford, 1991, p. 46–47.

[5] Punct de vedere exprimat de Tudor Teoteoi, *O misiune*, p. 311–312; cf. Idem, *Implications politiques*, p 287.

medievală, Bucureşti, 2008, p. 295–319), acelaşi autor oferind o versiune prescurtată a textului într-o limbă de circulaţie, izvorul fiind publicat în original şi cu traducere franceză *Implications politiques et ecclésiastiques d'une mission de la Patriarchie oecuménique à Bucarest*, RESEE, XXXII, 1994, 1–2, p. 45–51 (republicat în *Byzantina et Daco-Romana...*, p. 283–294). De misiunea lui Karmalikes s-a ocupat şi Daniel Barbu, *Bizanţ contra Bizanţ Explorări în cultura politică românească*, Bucureşti, 2001, p 29–30.

[MISIUNE ÎN ŢARA ROMÂNEASCĂ, 1534]

În anul 7042[6], indicţiunea a şaptea, în luna ianuarie, Antonios, umil monah, slujitor al Marii Biserici. Această carte aparţinea odinioară fericitului între preoţi kyr Manuel Karmalikes, văr primar al meu după bunic, care a adormit în Domnul în renumita Galata din Constantinopol din cauza epidemiei de ciumă la 26 ale lui iulie trecut, în anul 7041[7], indicţiunea a şasea. Cartea era descleiată, când întorcându-mă eu dintr-un periplu în Creta şi toată Marea Egee, unde îndeplinind misiuni exarhiale de îndreptare a ortodocşilor din insule am îndurat multe [fapte] teribile din partea adversarilor, dar învingându-i pe aceştia cu ajutorul lui Dumnezeu, după ce mi-am înmormântat numita rudenie, am pus mâna pe carte. Cartea am purtat-o cu mine în chip de aducere-aminte a acestuia şi de rugăciune pentru nefericitul meu suflet, împreună cu multe alte cărţi de valoare, în cursul misiunii exarhiale pe lângă prea ortodoxul voievod al Ungrovlahiei, Kyr Io Vintilă[8], încredinţate mie îndată după aceea, prin decizia preasfântului nostru stăpân şi domn patriarhul ecumenic Kyr Ieremia şi a unor prea sfinţi arhierei care se aflau aici şi a prea iubiţilor de Dumnezeu clerici ai Preasfintei Mari Biserici a lui Dumnezeu, pentru înlăturarea neînţelegerilor ivite din încălcarea legii dumnezeieşti şi instaurarea stării de pace a acestei renumite eparhii, astfel încât prea înalta jurisdicţie a Bisericii lui Dumnezeu cea catolicească să se afirme primordială şi suverană prin hirotonia unui arhiereu legiuit şi ireproşabil şi în această eparhie, aşa cum ne-o impun nouă, celor dreptcredincioşi, dumnezeieştile canoane ale legii harului cel nou; fapt care s-a şi produs, prin grija şi influenţa lui Dumnezeu, domnul păcii, unii având de mai înainte informaţii în această privinţă.

Deci în venerabila aşteptare a Sfintelor Teofanii, adică a Luminilor, trecând noi fluviul Dunărea pe la locul numit Rusciuc[9], am descins dis-de-dimineaţă la Bucureşti[10], unde se afla domnul[11] şi toată adunarea ecleziastică, parcurgând într-o singură zi şi o noapte un drum care era de două sau chiar de trei zile; îndată după aceea făcându-se lumină, la venirea zilei ne-am înfăţişat domnului prin poruncă, o mare adunare a dregătorilor laici şi ecleziastici fiind aşezată în linişte în jurul său, de faţă aflându-se şi o mulţime nenumărată de slujitori, pentru a stârni astfel

[6] 1534.
[7] 1533
[8] Kyr Vintila Io(anni)s.
[9] Rosikon.
[10] Boukaurestion
[11] Hegeman.

admirația privitorilor. Noi însă nelăsându-ne câtuşi de puțin impresionați de acest spectacol, le-am servit acestora o surpriză şi mai mare. Căci îndată ce de ambele părți au fost îndeplinite cele obişnuite prin protocolul cuvenit în asemenea împrejurări şi a fost citită în fața tuturor cinstita scrisoare patriarhală înmânată de către noi voievodului, atunci voievodul izbucnind de mânie – întrucât chiar şi el încercase cu mult timp înainte să instaleze arhierei nelegitimi, pe care îi şi avea cu sine, stând pe scaune împrejurul său şi ținându-şi în mâini cârjele – a proferat în chip înspăimântător pentru mine multe cuvinte teribile, cu totul departe de lege şi nepotrivite pentru Marea Biserică. Căci el voia cu tot dinadinsul ca în această problemă să se facă voia lui, nu a lui Dumnezeu.

Iar eu suportam ascultând toate aceste lucruri cu prudență, până când domnul a poruncit să iau şi eu cuvântul, dacă am ceva de spus. Invocând atunci preaputernicul sprijin al preceptului care spune „nu vă fie teamă de cei care ne ucid trupurile, ci de cel care ne aruncă şi sufletul şi corpul în focul Gheenei”[12], nu m-am sfiit câtuşi de puțin să spun adevărul pe față, blamându-l chiar şi pe arhiereul nelegitim, pregătit să oficieze slujba bisericească din acea preastrălucită zi, dar cu concursul lui Dumnezeu eu l-am îndepărtat de la acest fapt, de care până atunci era deplin încredințat, astfel încât domnul care a trebuit să îşi asume înfrângerea în această chestiune, m-a rugat în repetate rânduri ca măcar în această zi de sărbătoare să îngădui ca prelatul să oficieze serviciul divin, dar eu n-am permis nicidecum acest lucru.

Întrunindu-se din nou sinodul la palatul domnesc în ziua următoare, am fost chemat în grabă şi dându-mi seama că domnul se lasă iarăşi cuprins de furie, am auzit lucruri încă şi mai grozave decât cele din ziua anterioară, din partea celui pornit să intimideze punctul meu de vedere, în dorința de a-şi impune voința proprie.

Căpătând în acest timp curaj prin încrederea în Dumnezeu şi apelând cu voce tare la preceptul „am vorbit în fața împăraților”[13], i-am zis „dacă vrei să te supui legii celui care a răscumpărat cu propriul său sânge Biserica, atunci Domnul să-ți dea sănătate! Iar dacă nu, atunci vai, vai” după care lansându-mă timp de aproape o oră într-o disertație despre „înțelepciunea este frica de Dumnezeu”[14] însuşi domnul a rămas uluit şi a poruncit să i se pună la dispoziție din partea mea o legislație scrisă.

Încheindu-se astfel adunarea, în a treia zi mi-am luat iar inima-n dinți, fiind invitat din nou în prezența tuturor dregătorilor[15] şi a egumenilor şi deschizând legea, adică această carte, împotriva aşteptărilor am transformat de la început toată răutatea domnului în bunătate şi îndepărtându-i pe arhiereii nelegitimi, iar pe domn aducându-l în starea de fiu prea iubit şi firesc al Bisericii, pe patriarhul ecumenic l-am întărit în calitatea sa de stăpân al bisericilor din Țara Românească; astfel am beneficiat din partea tuturora de cuvenita mulțumire, iar din partea domnului de împodobirea acestei cărți, căreia i-a arătat în acest mod prețuirea sa.

---

[12] Matei 10,28.
[13] Ps. 118,46.
[14] Ecleziastul 1,14.
[15] Arhontes.

ALOISIO GRITTI

(cca 1480–1534)

Aloisio sau Alvise sau Lodovico Gritti a fost al patrulea fiu născut din relația nobilului venețian Andrea Gritti cu o grecoaică din Constantinopol. Data exactă a nașterii sale nu este cunoscută, dar se estimează că a văzut lumina zilei în jurul anului 1480[1]. A copilărit în capitala Imperiului Otoman și l-a însoțit pe tatăl său la revenirea acestuia în lagună, la sfârșitul războiului turco-venețian, 1499–1503. Ca orice descendent al unei familii nobile venețiene a primit o excelentă educație urmând cursurile Universității din Padova[2]. În afara educației primite în Peninsula Italică, copilăria în Orient i-a înlesnit învățarea limbii osmane și grecești. Latina se pare că nu o stăpânea totuși foarte bine, întrucât solii lui Ferdinand se plângeau că nu puteau comunica cu Aloisio Gritti în această limbă[3] Caracterul nelegitim al nașterii sale l-a împiedicat să acceadă la orice fel de demnitate publică în cetatea lagunelor, însă nu se poate afirma că nu a jucat un rol politic deoarece a luat parte la unele decizii ale *Serenissimei* republici. Astfel, a fost implicat în 1517 la reanexarea Veronei la teritoriul venețian[4], iar numele său apare de mai multe ori în condica de socoteli a bailului Piero Bragadin, reprezentant al Veneției în capitala Imperiului Otoman între 1524–1526; pentru a da un singur exemplu, numele său este menționat la 10 septembrie 1525 în capul unei liste de 12 persoane[5], în legătură cu cadourile ce urmau a fi făcute lui Ibrahim pașa *„per homorarlo et per haver el favor suo come de Justo bassa per hon[or]*[6]. La Istanbul s-a ocupat, de la revenirea în 1506, de afacerile familiei. Este posibil ca, în afara activităților comerciale (era un negustor priceput în comerțul cu pietre prețioase) să fi transmis în patrie numeroase informații despre politica Imperiului Otoman. În acest sens pledează un document din arhivele venețiene, care conține cifrul pe care fiul dogelui Andrea Gritti trebuia să îl folosească în anul 1525.

Beneficiind probabil de relațiile părintelui său[7] și de calitățile personale a ajuns să fie unul dintre apropiații marelui vizir Ibrahim pașa care s-a bucurat vreme îndelungată, între 1523 și 1536, de favoarea sultanului Suleyman Magnificul Ascensiunea lui Aloisio Gritti a fost favorizată, așa cum remarca Ferenc Szakaly, de alegerea tatălui său ca doge al Veneției în 1523 și a lui Ibrahim pașa ca mare vizir în același an[8]. Grație influenței sale la Poartă a contribuit la reușita misiunii diplomatice a

---

[1] Ferenc Szakály, *Lodovico Gritti*, p. 14 dă această dată drept certă.

[2] *Ibidem*.

[3] *Ibidem*, p. 16.

[4] *Ibidem*, p. 14.

[5] Cei 12 erau *„Ser Alvise Gritti; Ser Piero Valaresso; Ser Zuan Mocenigo; Ser Lorenzo Belochio; Ser Marco Loredan; Ser Marc Antonio Pisani; Ser Zuan Nani; Ser Gaspar Besalu; Ser Francesco Moresini; Ser Piero Diedo; Ser Hieronimo Valier; Ser Picardo de Medici.* Este greu de presupus că Alvise Gritti din acest document ar fi un omonim al bastardului dogelui Andrea Gritti.

[6] Archivio di Stato, Venezia, Senato Secreta. Archivio Proprio Constantinopoli, busta 1.

[7] Ferenc Szakály, *Lodovico Gritti*, p. 14. Am mari îndoieli totuși că navele lui Andrea Gritti au putut circula pe durata conflictului venețiano-otoman (care, de altfel, a reizbucnit în 1499 și nu în 1498 cum încearcă să ne convingă autorul citat). În fapt, Andrea Gritti a fost chiar întemnițat atunci când s-a descoperit că trimitea informații conducerii venețiene și doar intervenția marelui vizir Çandarlî Ibrahim pașa pe lângă sultan i-a salvat viața.

[8] Ferenc Szakály, *op. cit.*, p. 15.

emisarului polon, al lui Zápolya, Ieronim Laski. A ajuns apoi să fie numit de Ioan Zápolya trezorier al regatului Ungariei în 1529; după numai un an, regele Ioan l-a numit ca guvernator al Ungariei şi comite perpetuu de Maramureş, stârnind animozitatea marilor nobili, între care este suficient de a-i aminti pe Tamás Nádasdy, Emeric Czibak şi Ştefan Mailath. În 1531 a fost rechemat la Poartă, pentru ca în anul următor să primească o misiune specială în timpul campaniei otomane în Ungaria. Aloisio Gritti a traversat cu un corp de oaste Ţara Românească unde a făcut joncţiunea cu trupele muntene şi moldovene. A pătruns apoi în Transilvania şi s-a îndreptat spre oraşul Esztergom pe care l-a asediat fără succes între 15 august şi 29 septembrie. În primăvara lui 1533 se afla din nou la Istanbul pentru a lua parte la negocierile dintre otomani şi emisarii lui Ferdinand de Habsburg Plecarea protectorului său, Ibrahim paşa, în campania împotriva Persiei, l-a lipsit de un sprijin important şi a contribuit la deteriorarea poziţiei sale în capitala imperiului, fapt ce se va resimţi şi pe durata misiunii pe care a primit-o din partea sultanului, de a trasa frontiera dintre teritoriile lui Ferdinand de Habsburg şi cele ale Imperiului Otoman Aşa cum se va vedea, instrucţiunile iniţiale au fost ulterior substanţial modificate, foarte probabil sub influenţa adversarilor lui Ibrahim paşa şi ai favoritului veneţian.

Contextul internaţional

Interesant este însă faptul că, dincolo de intrigile lui Laski, amplificate de domnul Moldovei, Petru Rareş, diplomaţia occidentală a considerat misiunea lui Gritti ca având resorturi mult mai subtile. Nu s-a pus la îndoială dorinţa sa de a încheia armistiţiul între Ferdinand şi sultan, ci doar s-a afirmat din ce în ce mai răspicat faptul că între Gritti şi Ferdinand intervenise o înţelegere secretă, care îl făcea să slujească mai mult cauza Casei de Austria în Ungaria decât pe cea a sultanului.

Prima manifestare de bunăvoinţă între Ferdinand şi Gritti apare în anul 1533, când agentul secret al celui din urmă, Isidor Zegliaco, ce acţiona în Croaţia, a fost prins de oamenii lui Ferdinand şi dus la Praga[9]. De aici a fost eliberat la intervenţia lui Gritti, care în această perioadă, pe parcursul negocierilor, începea să fie tot mai favorabil Habsburgilor, probabil şi din cauza poziţiei sale, din ce în ce mai ameninţate în Imperiul Otoman[10].

Despre rolul lui Gritti pe parcursul negocierilor informa, la 23 iulie 1533, şi nunţiul apostolic, Paolo Vergerio, ce scria că Ferdinand avea să primească în curând textul „capitulaţiei...[dar] se va aştepta ca Gritti să traducă din limba turcă şi unele scrisori pe care le scrie Marele sultan, Maiestăţii Sale"[11]. În cursul verii nunţiul apostolic revenea periodic cu informaţii despre un tratat de pace între Ferdinand şi otomani, specificând faptul că ambasada otomană, ce avea să fie condusă de Gritti, întârzia fără să se ştie de ce, dar că textul scris al tratatului cuprindea clauze doar pentru „regele romanilor"[12] De remarcat marea importanţă ce se dădea viitoarelor tratative dintre Gritti şi Ferdinand, ce ar fi urmat a încununa activitatea diplomatică a lui Scepper şi Zara, cei care negociaseră armistiţiul din iulie 1533.

Intervenţia lui Gritti în Ungaria şi Transilvania fusese concepută, cel puţin teoretic, pentru a apăra interesele otomane, în momentul în care sultanul plecase pe frontul din Iran. De aceea, la 4 iulie 1533, Süleyman îl informa pe Ferdinand că a poruncit „onoratului între principii credinţei creştine, Aloisi Gritti, înaltul consilier al regelui Ioan şi guvernator al ţării Ungaria, iar din partea fericitei Porţi imperiale a noastre protector în acea ţară" să medieze tratativele de pace şi să facă „prin hotărârea sa înţelegere între voi asupra hotarelor"[13].

La 5 octombrie 1533 Ferdinand se adresa marelui vizir, Ibrahim-paşa, în termeni plini de solicitudine şi de optimism, referitor la proiectata misiune a lui Gritti în Ungaria. După formulele de

---

[9] Iosip Žontar, *Obvsčevalna slujba in diplomacija Austrijakih Habsburžanov v boju proti v 16 stoletju (Der Kundschaftdienst und die Diplomatie der Osterreichischen Habsburger im Kampf gegen die Turken im 16, Jahrhundert)* Ljubljana, 1973, p. 216

[10] SANIC, Microfilme Austria, *Turcica*, R. 338, c. 30.

[11] *Nuntiaturberichte aus Deutschland*, vol. I, Gotha, 1892, p. 93–94

[12] *Ibidem*, p. 110–111.

[13] *Urkunden und Aktenstuke yur Geschichte des Verhaltnisse zwischen Österreich, Ungarn und der Pforte im XVI. und XVII. Jahrhunderte*, (anul 1533–1534), Wien, 1858, p. 47.

protocol obligatorii, *regele romanilor* se întrecea în a-l linguşi pe Ibrahim-paşa, pe care îl asigura „de dragostea şi afecţiunea [sa] fraternă" şi îi solicita ajutorul, pentru ca în urma tratativelor cu Gritti sultanul să îi recunoască drepturile asupra posesiunilor din Ungaria, pe care ar fi dorit să le „deţină nestingherit". El spera ca în urma acestor noi negocieri, cu sprijinul marelui vizir şi prin eforturile lui Aloisio Gritti „să încerce să îl convingă pe contele Ioan de Zips [Zápolya] să evacueze întreaga Ungarie"[14]. De asemenea se arăta bucuros la ideea că ar putea primi de la sultan clauzele unei „păci veşnice" şi sublinia încă odată că emisarii săi (Zara şi Scepper) duseseră până la acea dată tratative „folositoare" cu Gritti, care era aşteptat să aducă la Viena confirmarea păcii, ce urma a intra în vigoare de la 1 ianuarie 1534.

Lucrurile nu au stat însă aşa cum sperase Ferdinand Îmbolnăvirea emisarului său, Geronimo Zara, la sfârşitul anului 1533, şi înlocuirea cu fiul acestuia, Giulliano Vespasiano Zara, precum şi plecarea lui Ibrahim-paşa, căruia Habsburgii reuşiseră să îi capteze bunăvoinţa, la Alep, în octombrie 1533, au îngreunat negocierile duse la Constantinopol cu cel de al doilea vizir, Ayas-paşa, deloc familiarizat cu vasta reţea de interese politice ţesută de către Alosisio Gritti, în parte şi în interesul lui Ferdinand Negocierile s-au dovedit anevoioase şi animozitatea unor înalţi demnitari otomani faţă de Gritti a început să iasă la iveală. Acesta ar fi putut fi momentul în care veneţianul s-a hotărât să joace „cartea Vienei"[15], folositoare în cazul unui eşec în Imperiul Otoman, eşec de care Gritti începea să fie tot mai conştient în urma intrigilor pe care le ţesea marele defterdar, Mahmud-paşa. Raportul trimis de către Vespasiano Zara lui Ferdinand la 5 martie 1534, precum şi informările lui Scepper din aprilie–mai 1534 arată că cei doi îl informaseră pe Gritti, ca unul ce era considerat a fi o persoană de încredere pentru cauza Casei de Austria, despre planurile grandioase ale împăratului de a organiza o cruciadă, prin care să îi respingă pe turci din Mediterana şi din Balcani[16].

În tot acest timp ambasadorul papal la curtea lui Ferdinand de Austria, Paolo Vergerio, nu era deloc încântat de o posibilă pace cu Imperiul Otoman[17] pe care nu o credea că ar fi „un lucru bun". El scria papei că se îndoia că un „personaj de importanţa şi măreţia lui Gritti" ar face un drum atât de lung doar pentru a fixa graniţele, o slujbă „a unui mărunt executor" şi adăuga că el crede că „pacea veşnică", cerută de Ferdinand, „este deja făcută de această dată" şi că ea ar folosi doar intereselor „regelui romanilor" nu şi celor ale creştinătăţii[18]

Informaţiile lui Vergerio, referitoare la Gritti, continuă şi îl informează pe papă că Scepper a venit din Spania cu noi instrucţiuni, de data aceasta din partea împăratului, cu privire la tratativele cu Gritti Vergerio era sigur că împăratul ar accepta cedarea cetăţii Coron către sultan, în schimbul recunoaşterii drepturilor lui Ferdinand asupra întregii Ungarii[19]. La 18 februarie 1534, nunţiul apostolic îşi schimba părerea despre pacea cu otomanii şi implicarea lui Gritti era văzută ca un fapt pozitiv, „pentru că ar putea fi, cu ajutorul lui Christos, folositoare şi ar putea face puţină pace şi ar aduce binele între creştini"[20] Entuziasmul lui Vergerio a devenit atât de mare, încât se oferea faţă de Ferdinand să plece el însuşi, *incognito*, la Constantinopol pentru a negocia cu veneţianul[21], iar la 13 martie nunţiul apostolic anunţa cu multă bucurie că Gritti avea să vină personal să ducă tratative cu „toţi mai marii creştinătăţii", având împuterniciri speciale de la sultan Tot el era cel care informa şi despre faptul că misiunea lui Gritti nu era bine văzută de înalţii dregători otomani, care începuseră a unelti împotriva sa şi de aceea ar „putea pierde mult din stima de care se bucura în ochii marelui sultan"[22] În acelaşi raport Vergerio nota şi un zvon, ce avea să se dovedească a fi adevărat, dar care îl îngrijora în ceea ce privea situaţia veneţianului la Constantinopol. Era vorba de faptul că Gritti îl expediase pe fratele său, Georgio, la Veneţia cu cele mai preţioase bunuri pe care le poseda.

---

[14] *Ibidem*, c. 122–123.

[15] *Histoire de la Transylvanie*, coord Béla Köpeczi, Budapest, 1992, p. 243.

[16] SANIC, *loc.cit*, R 338, c 333–334, vezi şi Tibor Simány, *Erschuf des Reich Ferdinand von Habsburg*, Wien, 1987, p 251-252

[17] *Nuntiaturberichte* . , vol. I, p 127–128

[18] *Ibidem*, 17 ianuarie 1534, p 163

[19] *Urkunden und Acktenstucke...*, anul 1534, p 1–16, 17–25, 89.

[20] *Nuntiaturberichte...*, p. 183–184.

[21] *Ibidem*, p 191, scrisoarea din 11 martie 1534.

[22] *Ibidem*, p 193–194

Bunele raporturi dintre fiul dogelui Veneției și Habsburgi ar putea fi argumentate și prin demersurile pe care Gritti le-a făcut în primăvara anului 1534 în favoarea lui Scepper. Acesta fusese practic arestat în locuința sa din Constantinopol, la data de 26 aprilie 1534 și doar insistențele venețianului i-au adus eliberarea și obținerea audienței la sultan[23].

Drept urmare, pierderea cetății Coron de către împăratul Carol Quintul a fost privită cu suspiciune de emisarii papalității, care considerau că nu fusese vorba despre o înfrângere, ci despre o cedare de bunăvoie, ce ascundea de fapt un schimb[24], după cum scria la 25 mai 1534, nunțiul apostolic trimis în *cetatea lagunelor*, Girolamo Aleandro lui Clement al VII-lea Acesta fusese un „acord sigur între împărat și numitul turc"[25].

Situația tensionată cu care se confrunta la Poartă Alosio Gritti, urmărit de ura tot mai violentă a defterdarului Mahmud Celebi, ca și de antipatia marelui dragoman, Yunus-beg, care nu se sfiia să îl numească pe venețian *filio meretricis* sau *iste canis*[26],îl făcea pe venețian să spună, la ultima întâlnire cu ambasadorii lui Ferdinand, că „mai bine ar pieri ca un câine", decât să devină rege al Ungariei și fiii săi „voievozi în Țările române"[27]. În ciuda acestui angajament în epocă, a persistat convingerea că acesta a fost unul dintre țelurile misiunii lui Aloisio Gritti

Cronologie și itinerariu

Aloisio Gritti a plecat de pe malurile Bosforului la 18 iunie 1534[28] și a parcurs ruta Adrianopol–Filipopol–Sofia–Nicopol, ajungând la Dunăre la 23 iulie Două zile mai târziu intra în Valahia moment din care evenimentele au luat o întorsătură neprevăzută, așteptat de câțiva boieri ostili politicii domnitorului, fiul dogelui Veneției a fost implicat în luptele interne din această țară și au urmat opt zile extrem de tensionate. Cronologia stabilită deja de Aurel Decei este următoarea:

– 25 iulie întâlnirea cu Vâlsan logofăt și Stan Pârcălab. În aceeași zi are loc o primă încercare a domniei de a-i separa pe boierii amintiți de emisarul Porții, dar tentativa „marelui portar" nu a fost încununată de succes.

– 26 iulie: o a doua tentativă a domniei, care trimite pe Dragomir spătar cu de două ori mai multă oaste decât Coadă, cu tot atât de puțin succes. Întâlnirea cu trupele lui Dragomir s-ar fi produs pe la Ionești-Costești, dar această localizare a lui Aurel Decei rămâne o simplă supoziție.

– 27 iulie: își face apariția Vlad Vintilă cu întreaga oaste a Țării Românești în apropiere de Pitești.

– 28 iulie: întrevederea Vlad Vintilă-Aloisio Gritti poate la Leordeni între Pitești și Târgoviște În aceeași seară s-ar fi ajuns în vechea capitală a țării unde Gritti ar fi discutat și cu solii moldoveni.

– 29 iulie–1 august. pedepsirea boierilor răzvrătiți de către domn

– 2 august: sosirea poruncii defterdarului Mahmud Celebi care îl oprea pe Vlad Vintilă să dea lui Gritti vreun ban din haraciul țării.

– 6 august emisarul sultanului ajunge la Brașov[29].

Această reconstituire a evenimentelor este, în ceea ce ne privește, aproximativă. În fapt, Gritti dă indicații foarte vagi în privința locurilor prin care a trecut. Dar chiar și datele la care ilustrul orientalist a fixat diferitele evenimente ale peripețiilor venețianului sunt discutabile. Astfel, dacă putem fi de acord că alăturarea boierilor ostili domnului s-a petrecut pe 25 iulie și că întâmpinarea de către portarul Coadă a putut avea loc în aceeași zi, este îndoielnic că spătarul Dragomir și-a făcut

---

[23] Cristina Feneșan, Jean Louis Baqué Gramont, *Notes et autres documents sur Aloisio Gritti et les Pays Roumaines*, în „Anatolia Moderna/Yeni Anadolu", vol. III, Paris, f a, p. 92–93.

[24] *Nuntiaturberichte...*, p. 228.

[25] *Nuntiature di Venezia,* p 222–232.

[26] A. Decei, *AG*, p. 118–120.

[27] Ferenc Szakálly, *Lodovico Gritti in Hungary, 1529–1534. A historical insight into the begginings of turco-habsburgian rivaltry*, Budapest, 1995, p. 19.

[28] Francesco della Valle dă data de 15 mai, dar distanța dintre redactarea povestirii sale și desfășurarea evenimentelor explică această inadvertență.

[29] Aurel Decei, *AG*, p 114–115

intrarea în scenă în ziua următoare. Textul spune în fapt că, după amenințările lui Coadă, Gritti și oamenii săi au rămas trei zile fără hrană și că, în acest răstimp, au sosit de două ori pe zi curieri de la domn care dădeau asigurări în privința strângerii banilor și ostașilor porunciți. Fără a fi foarte precis, textul pare să sugereze că timp de trei zile, între 25 și 28 iulie, Aloisio Gritti a așteptat într-un loc imposibil de identificat.

Dacă această interpretare este corectă, atunci întâlnirea cu oștile conduse de Dragomir spătar s-ar fi produs la o răscruce de drumuri abia pe 29 iulie și toată cronologia evenimentelor stabilită de Aurel Decei ar fi de refăcut[30]

Mai important decât această cronologie este faptul că Gritti a plecat spre Țara Bârsei fără a fi putut duce la îndeplinire poruncile primite la plecarea de la Istanbul Ajuns la Brașov venețianul a redactat, la 6 august, un raport amănunțit către sultan explicând situația în care se afla. Suma de un milion patru sute de mii de aspri nu i-a fost înmânată din cauza unui contraordin al defterdarului Mahmud Celebi, contrasemnat de padișah, iar contingentul de 3 000 de călăreți, care trebuia să i se alăture, s-a redus în final la doar câteva sute oameni și aceia suspectați de Gritti de lipsă de fidelitate. Nici misiunea oficială cu care fusese împuternicit – trasarea frontierei între Habsburgi și Imperiul Otoman – nu a mai fost dusă la îndeplinire, Aloiso Gritti căzând victimă unei intrigi în care a fost implicat Ștefan Mailat și care a avut drept instigator pe domnul Moldovei, Petru Rareș Trupul i-a fost înmormântat la Mediaș, în timp ce capul i-a fost trimis drept trofeu lui Petru Rareș.

Textele lui Alosio Gritti despre Țările Române pot fi numite cu greu „relatări de călătorie”; sunt în realitate rapoarte întocmite către sultan în care, pe lângă explicații în legătură cu gradul de îndeplinire a misiunilor primite, sunt cuprinse și o serie de informații de interes general pentru politica imperiului. Primul document de acest gen este nedatat și este incomplet, fiind lipsit partea de început Editorii textului, Cristina Feneșan și Jean Louis Bacqué-Grammont l-au datat în 1530, dar indiciul care ar pleda pentru acest an este, după părerea noastră, discutabil.

Al doilea text, redactat în 1534, a fost publicat, tradus și amplu comentat de Aurel Decei; ulterior textul a fost publicat sub îngrijirea Cristinei Feneșan într-o limbă de circulație, editoarea operând un număr de modificări în versiunea franceză a izvorului, în urma unor diferențe de lectură care schimbă substanțial înțelegerea unor pasaje. Versiunea de față reproduce varianta Aurel Decei, dar în note sunt menționate toate variantele propuse de d-na Feneșan. Am considerat că, în acest fel, cititorul este ferit de confuzii și că este mai precis evidențiată contribuția fiecărui istoric în parte.

Valoarea raportului din 1534 a fost bine subliniată de Aurel Decei O simplă comparație cu cronicile Țării Românești pune în lumină o imagine mult mai clară a conflictului izbucnit între Vlad Vintilă și o parte dintre boieri și, caz foarte rar, avem la dispoziție întreaga derulare a scenariului, cu indicarea precisă a protagoniștilor. În ciuda fineței observațiilor și a detaliilor, raportul lasă totuși fără răspuns o serie întreagă de întrebări. Această trăsătură este datorată, pe de o parte, formei orientale în care a fost turnată expunerea evenimentelor din Țara Românească, iar pe de altă parte numeroaselor zvonuri care au circulat în epocă și care încurcă foarte mult înțelegerea clară a evenimentelor.

Bibliografia referitoare la Aloisio Gritti este impresionantă și nu ne propunem în cele ce urmează decât să semnalăm acele titluri care s-au ocupat de misiunile venețianului în Transilvania și Țara Românească: Aurel Decei, *Aloisio Gritti în slujba sultanului Soliman Kanunî după unele documente turcești inedite*, SMIM, VII, 1974, p. 101–160 (versiunea în limba franceză *Aloisio Gritti au service de Soliman le Magnifique d'après des documents turcs inédits*, „Anatolia Moderna”, III, 1993, p. 10–60); Cristina Feneșan, Jean Louis Baqué Gramont, *Notes et autres documents sur Aloisio Gritti et les Pays Roumaines*, în „Anatolia Moderna/Yeni Anadolu”, vol III, 1993, p. 61–103; Eugen

[30] Vlad Vintilă și-ar fi făcut apariția tot pe 29 iulie; pe 30 iulie ar fi avut loc atacul asupra taberei lui Gritti, emisarul sultanului și trupele otomane fiind somați să nu se amestece Fiul dogelui menționează că, anterior acestui episod, văzuse o poruncă primită de Vlad Vintilă care îi dădea dreptul de a-i pedepsi pe boierii hicleni. Pe 31 iulie Vlad Vintilă i-ar fi explicat emisarului Porții că a fost victima unei înscenări și că presupusele scrisori către Ferdinand de Habsburg erau ticluite. Perioada 31 iulie–5 august ar corespunde așteptării banilor și ostașilor datorați de domnul Țării Românești. Sosirea poruncii marelui defterdar Mahmud Celebi, care anula poruncile anterior primite de Gritti, ar fi avut loc la 6 august.

Denize, *Țările Române și Veneția. Relații politice 1441–1541*, București, 1995; Ferenc Szakály, *Lodovico Gritti in Hungary, 1529–1534 A historical insight into the beginnings of turco-habsburgian rivalry*, Budapest, 1995; Ileana Căzan, *Habsburgi și Otomani la linia Dunării. Tratate și negocieri de pace 1526–1576*, București, 2000; Adriano Papo, *Ludovico Gritti e i Principi Romeni*, „Annuario. Istituto Romeno di Cultura e Ricerca Umanistica", VI–VII, 2004–2005, p 353–362; pentru identificarea boierilor implicați în evenimentele din vara lui 1534, esențiale rămân studiile lui Ștefan Andreescu, *Boierii lui Radu vodă de la Afumați (Observații asupra pomelnicului mănăstirii Argeșului)*, în Idem, *Perspective medievale*, București, 2002, p 24–74 și *Semnificația politică a portretelor din naosul bisericii de la Stănești (Vâlcea)*, în Idem, *Perspective medievale*, București, 2002, p. 75–112

RAPORT DIN 1530 (?)

(...)[31] După aceea, voievodul[32] a venit la Pec[33]. Veștile pe care le-a adus sunt [următoarele]. Bogățiile și ținuturile pe care beii germani le cer regelui Ferdinand au fost date de regele Ferdinand beilor germani și, deopotrivă, a dat o fiică [în căsătorie] și au făcut o pace bună[34]. E sigur că este pace între ei. Iată ce a anunțat. În egală măsură trupele regelui Ferdinand sunt pregătite. A ales unii oameni din rândul tuturor oștilor și i-a trimis pentru a asedia și a cuceri cetatea numită Eger care ține de țara Ungariei. Beii ținuturilor unguerști, mari și mici, ținând sau nu de această parte, au început cu toții să iște tulburări. Toată țara Ungariei e în dezordine și tulburare. Ceea ce își spun între ei este că, din faptul că voievodul Valahiei a acționat în așa fel față de fiul său, este clar că Măria Sa fericitul Împărat și Măria Sa seraschierul sunt pe cale să renunțe la țara Ungariei[35]. Au ajuns la tot felul de îndoieli gândindu-se că dacă fiul beiului Veneției vine și pleacă, o face pe socoteala sa, astfel încât am ajuns să nu ne mai încredem în cei care până în prezent erau obișnuiți să servească. Putem să consimțim în a porunci locul unde vor fi plătite soldele trupelor de pe corăbii și cele ale călăreților care se găsesc la Buda, căci situația lor este în ultimul hal de tristă. Din toate părțile dușmanul este, în ceea ce îl

---

[31] Începutul documentului lipsește

[32] Ștefan Báthory de Somlyo.

[33] Probabil Pécs.

[34] Editorii documentului, precizează în nota 22 p. 65 că este vorba de reconcilierea lui Ferdinand de Habsburg cu ducele Bavariei Caracterul destul de vag al pasajului ridică însă unele semne de întrebare. La fel de bine ar putea fi vorba de acordul de la Nurnberg (1532) prin care Carol Quintul accepta temporar situația confesională din imperiu. Pe lângă acest fapt și alte elemente din cuprinsul raportului lui Gritti mă îndeamnă să presupun că raportul nu ar data din 1530, ci din 1532.

[35] Pe baza acestei mențiuni editorii documentului au propus datarea 1530. Ar fi vorba de masacrarea unor boieri de către Moise vodă, domnul Țării Românești cu ocazia unei nunți a fiicei sau surorii sale. Documentul vorbește însă de fiul domnului Valahiei, nu de o fiică sau de o soră, iar argumentul editorilor potrivit căruia ar fi vorba de o *„translatio personae"* nu mi se pare solid. Poți confunda un grad de rudenie, dar nu sexul unei persoane. În plus ce legătură ar fi între această răfuială internă și concluzia nobililor maghiari că sultanul și seraschierul sunt pe punctul să renunțe la Ungaria? Referirea la plecările și venirile „fiului begului Veneției", dar și la atitudinea nesigură a lui Petru Rareș ar sugera că documentul a fost emis în 1532 când Aloisio Gritti a condus expediția terminată cu eșecul cuceririi Esztergomului.

priveşte, pe picior de război şi pentru trupele [otomane] este o treabă anevoioasă să slujească fără soldă. În legătură cu Petru Voievod, voievod al Moldovei, s-a raportat că mai înainte a fost trădător. Trădarea sa a fost pur şi simplu adevărată, dar am văzut de această dată că asta e situaţia. Cum e de cuviinţă şi necesar să se acţioneze cu perfidie faţă de cel amintit, am acţionat cu viclenie în legătură cu sus-pomenitul, în aşa fel încât a jurat credinţă din tot sufletul şi din toată inima sa. Sperăm ca, de data aceasta, să îşi îndeplinească slujba cu fidelitate. Despre sarea imperiului ce se găseşte în ţara Ungariei, de cinci ori o sută de mii *pâre* de sare, fiecare valorând zece aspri, au fost încărcate pe ambarcaţii şi trimise către Belgrad pe calea apei, în aşa fel încât să treacă prin împrejurimile Lipovei, din ţara Ungariei, unde un bey local numit Balantik Ştefan, care e unul dintre oamenii regelui Ioan, a debarcat şi a luat în pomenita fortăreaţă sarea care se găsea [încărcată] pe ambarcaţii, a păstrat toată sarea şi a tras pe uscat navele. A fost trimisă o scrisoare regelui Ioan pentru a cerceta chestiunea. Răspunsul nu a ajuns încă. Din nou, de cinci ori o sută de mii *pâre* de sare sunt gata în ocnă. Dar cum toată ţara Ungariei este în frământări şi cum sarea imperiului a fost poprită e probabil că se vor întâmpla multe lucruri. Nu am prins încă de veste despre fiecare chestiune într-o manieră veridică. Când vom prinde de ştire vom înştiinţa fără întârziere veştile verificate şi confirmate în tot adevărul lor. Ceea ce s-a întâmplat a fost aşternut în scris. În privinţa celorlalte, porunca aparţine Sigiliului fericirii, refugiu mondial.

Cel mai neînsemnat dintre servitori,
umilul Lovize
fiul dogelui Veneţiei

RAPORT DIN 1534

Raportul robului neînsemnat şi al atomului minuscul către Poartă – refugiu mondial şi adăpost al fericirii mele–este acesta:

Acum, când i s-a poruncit prin firman padişahal acestui rob să plece în Ţara Ungurească pentru slujbele sultanale, emiţându-se firman ca să treacă prin Ţara Românească de-a dreptul spre ţara Ardealului şi de asemenea ca să ia de la voievodul Ţării Româneşti drept ajutor trei mii de ostaşi călări aleşi[36] şi ca să ia şi să aibă grijă, de asemenea, de la voievodul Ţării Româneşti din banii haraciului Ţării Româneşti de paisprezece ori o sută de mii de accele[37] pentru lefurile flotei şi

---

[36] Aurel Decei, *AG*, p. 117 sugerează că cifra de 3 000 ostaşi reprezenta obligaţia militară a domnilor Ţării Româneşti şi Moldovei faţă de Poartă În 1532 Vlad Înecatul contribuise cu 3 000 de oşteni la campania otomană din Ungaria; o cifră similară fusese trimisă şi de Petru Rareş, Idem, *AG*, p. 24.

[37] Mihai Berza, *Haraciul Moldovei şi al Ţării Româneşti în secolele XV–XIX*, SMIM, II, 1957, p. 9-10; pentru cuantumul tributului Ţării Româneşti în timpul domniei lui Vlad Vintilă v. Bogdan Murgescu, *Circulaţia monetară în Ţările Române în secolul al XVI-lea*, Bucureşti, 1996, p. 212–213 şi recent Mihai Maxim, *Noi documente turceşti privind Ţările Române şi Înalta Poartă (1526–1602)*, Brăila, 2008, doc. 17–19 şi comentariile editorului de la pag 131–133

ale ostaşilor călări padişahali ce s-au trimis spre apărarea Budei, pentru ca în felul acesta, atunci când va fi nevoie, să răsplătim pomenitul popor de ostaşi cu banii haraciului Ţării Româneşti, aşa în acest chip s-a emis firmanul sultanal acestui rob inexistent, ca să duc la îndeplinire slujba după cinstita poruncă padişahală[38].

Şi pentru ca să fie predaţi acestui rob inexistent fără lipsă pomeniţii trei mii de ostaşi din Ţara Românească odată cu de paisprezece ori o sută de mii de accele din banii haraciului Ţării Româneşti, i s-a trimis în două rânduri şi iarăşi încă o dată, prin ceauşii Înaltei Porţi, cinstita poruncă şi voievodului Vlad, care este în mod efectiv voievod al Ţării Româneşti şi în conformitate cu prevederile poruncii anterioare, a fost dat a patra oară şi în mâna acestui rob inexistent cinstitul şi înaltul ordin pentru cele menţionate.

Îndreptându-ne spre vilaietul Ţării Româneşti, pe temeiul poruncii padişahale, pentru care a fost emis firman, cu speranţa să luăm din Ţara Românească menţionaţii ostaşi şi de paisprezece ori o sută de mii de accele ale haraciului, am sosit la schela Dunării ce se află în sangeacul Nicopolului şi trecând apoi Dunărea, în locul unde am ajuns s-au ataşat acestui rob întru slujbele padişahale ce au fost poruncite prin firmanul padişahal emis, împreună cu ostaşii Ţării Româneşti, de asemenea, şi de astă dată unii dintre dregătorii şi boierii de mare nume ai vilaietului Ţării Româneşti şi între fruntaşii numitei ţări şi dintre cei vestiţi prin ataşamentul lor de totdeauna faţă de Poarta Fericirii, aceia care din pricina vecinătăţii cu Islamul la ţărmurile Dunării erau cointeresaţi şi erau de partea Islamului şi care, odinioară, atunci când s-a pornit cu bune auspicii şi cu soartă favorabilă şi cu fericire în expediţia Spaniei, fuseseră ataşaţi laolaltă cu ostaşii Ţării Româneşti persoanei acestui rob în slujba cetăţii Esztergom din Ţara Ungurească, vestitul boier numit Vâlsan logofăt[39], care fusese în mod efectiv vistier viclean şi fals al voievodului Vlad[40], şi încă un boier, care este vestitul boier numit Stan pârcălab[41]. În

---

[38] Nici în acest paragraf, nici în altă parte a raportului, Gritti nu pomeneşte nimic despre o eventuală înlocuire a lui Vlad Vintilă cu un pretendent la tron Nu cred că este hazardat să presupunem că, dacă o asemenea poruncă Sultanului ar fi existat, banii din haraci şi ostaşii ar fi trebuit daţi de noul domn. În plus, Gritti ar fi trebuit să explice sultanului de ce împuternicirile nu au fost duse pe deplin la bun-sfârşit

[39] Sau Vâlsan Furcovici, fiu al lui Radu al lui Furcă şi frate cu Radu mare spătar. Înrudit cu Craioveştii prin căsătoria cu Vlădaia, fiica lui Pârvu I Craiovescu, v. Nicolae Stoicescu, *Dicţionar*, p 103. Executat pentru hiclenie din ordinul lui Vlad Vintilă Pentru rolul acestui boier în timpul domniilor lui Radu de la Afumaţi şi Vlad Înecatul, v Ştefan Andreescu, *Boierii*, p 58 Pentru înrudirea cu puternica familie a Craioveştilor, v. *ibidem*, p. 59

[40] Cristina Feneşan, care s-a îngrijit de versiunea în limba franceză a studiului lui Aurel Decei a dat o traducere care diferă în unele puncte de cea a autorului Pentru publicarea în colecţia *Călători străini* am preferat să păstrăm traducerea lui Aurel Decei, indicând în note diferenţele de traducere propuse de Cristina Feneşan. În paragraful de faţă versiunea autoarei menţionate este „*le boyard appelé Vilksan logofat, qui, selon les vaines idées séditieuses d'Ivlad Voyvoda, était alors son defterdar*" (v A. Decei, *AG*, p. 50 şi nota 161) Trebuie totuşi precizat că, la momentul la care textul se raportează, domn în Ţara Românească era Vlad Înecatul, nu Vlad Vintilă

[41] Sau Stan al lui Pârvan, boier care potrivit lui N. Stoicescu, *Dicţionar*, p. 88 a îndeplinit funcţiile de mare stolnic şi mare vistiernic Cronologic ultima dregătorie acoperă perioada călătoriei lui Gritti care îl desemnează drept „pârcălab". Însă Ştefan Andreescu, *Semnificaţia politică*, p 95 îl menţionează drept „pârcălab de Poenari" Acuzat, la rândul său de „hiclenie", Stan a fost executat după ce Aloisio Gritti a trecut în Transilvania

pomenitele cinstite porunci este scris, şi în felul acesta supunându-se ei şi ascultând de cinstitul ordin padişahal care-i supunea pe ei, aflându-se aproape de Dunăre împreună cu cavalerii şi fiii cavalerilor Țării Româneşti care au încredere în ei, precum şi cu un număr de şase, şapte sute de ostaşi călări dintre vitejii Țării Româneşti, scrişi, să fie de asemenea ataşaţi acestui rob, menţionaţii boieri, ce se aflau cu ostaşii pe ţărmul Țării Româneşti al Dunării, au venit şi s-au întâlnit cu acest rob şi zicând: „Mergem împreună cu dumneavoastră la voievodul nostru, căci toţi câţi ne aflăm aici suntem pregătiţi pentru slujbele padişahale. Şi odinioară, fiind ataşaţi împreună cu dumneavoastră în slujbele padişahale, am îndeplinit serviciile cu corectitudine. După cinstita poruncă augustă ce s-a trimis de măria sa fericitul padişah Refugiu mondial, şi de astă dată vom duce la îndeplinire cu corectitudine diferitele slujbe, căci noi, laolaltă cu vieţile, capetele şi cu fiii şi casele noastre, suntem sclavii Porţii Puterii", împreună cu acest rob am plecat cu toţii spre voievodul lor.

Am apucat drumul şi în timp ce mergeam, într-un loc de unde mai erau trei etape până la punctul întâlnirii cu menţionatul voievod, a fost trimis înaintea acestui rob un boier vestit numit Coadă[42], care este marele portar al menţionatului voievod, împreună cu alţi cinci-şase boieri de seamă, cărora le-a ataşat mai mult de două mii de ostaşi călări înarmaţi români. Pomeniţii boieri au venit şi întâlnindu-se cu acest rob inexistent, prin viclenie şi prefăcătorie au trecut la felurite şi diferite provocări, dintre care pe lângă faptul că nu au adus nimic, nici atâtica din banii noştri pentru ostaşii noştri aflaţi aici[43], au aţâţat şi au pervertit pe toţi ghiaurii ţării, iar din calea noastră i-au risipit pe toţi oamenii din ţară, pentru ca ostaşii padişahali care erau cu mine să nu găsească nicidecum hrană.

În această situaţie am rămas trei zile fără hrană. Iar de la menţionatul voievod veneau în fiecare zi de două ori curierii care aduceau scrisori cu peceţi că cei trei mii de ostaşi călări viteji aleşi, porunciţi de măria sa padişahul Refugiu mondial într-ajutorul slujbelor padişahale, precum şi banii din haraci, porunciţi pe seama noastră de paisprezece ori o sută de mii de accele din haraci, sunt gata fără lipsă.

Iar când ne-am întâlnit în ziua aceea ei au spus: „Numaidecât vi se predau, conform poruncii padişahale, ostaşii şi banii[44]! Dacă doriţi, în aceeaşi zi numaidecât veţi putea continua calea ce vi s-a poruncit" şi, din această cauză, am acordat păsuire şi crezare.

Mergând mai departe, după ce au rămas până la voievod două etape de menzil, la o răspântie de drum, pe neaşteptate ne-au ieşit înainte vreo două mii de

---

[42] Boier înrudit cu boierii din Cislău. Şi în acest caz apare probabil o neconcordanţă. Gritti îl numeşte mare portar, dar Coadă a fost clucer în 1529 şi, pentru perioada posterioară trecerii lui Gritti, apare drept mare clucer şi mare vornic, v. N. Stoicescu, *Dicţionar*, p. 45; cf. Ştefan Andreescu, *Boierii*, p 47–48. A jucat un rol important în închinarea Brăilei faţă de turci. A fost executat de Mircea Ciobanul.

[43] D-na Cristina Feneşan oferă o traducere sensibil diferită: „*Les susdits boyards arrivèrent, rencontrèrent cet insignifiant serviteur et, avec ruse et tromperie, donnèrent toutes sortes de marques de conciliation, à l'exception du fait qu'en échanges de nos aspres, ils n'apportèrent absolument aucun ravitaillement*" (v. A Decei, *AG*, p 51).

[44] În versiune d-nei Cristina Feneşan: „*Lorsque nous nous rencontrerons, troupes et aspres vous seront remis ce jour-là*" (A. Decei, *AG*, p. 51).

ostaşi din partea dreaptă şi vreo două mii de ostaşi din partea stângă şi ne-au luat la mijloc pe ostaşii Islamului care erau cu acest rob şi, de asemenea, şi pe ostaşii români ce se aflau cu noi, pe toţi. Iar acest rob am răbdat, cu toate acestea, ca să reuşesc să evit lupta[45] şi după ce am trimis un om la oastea ghiaurilor ca să întrebe: „Ce sunt trupele acestea? De ce au venit?" a sosit boierul vestit numit Dragomir spătar[46], care odinioară fusese ataşat acestui rob împreună cu oastea Ţării Româneşti în slujba cetăţii Esztergom, acum fiind însoţit de mulţi alţi boieri de seamă. Pomenitul Dragomir, care odinioară fusese ataşat cu credinţă acestui rob, de astă dată, în urma celor scrise în cinstitele ordine, a venit şi ne-am întâlnit.

Răspunsurile pomenitului Dragomir şi ale acelora care erau cu el au fost acestea: „Am venit ca să cerem de la dumneavoastră cu puterea şi cu forţa pe acei boieri cu care v-aţi întâlnit când aţi sosit la Dunăre, pe ghiaurul sârb numit Peia[47], pe care voievodul nostru l-a trimis anul acesta cu banii haraciului Ţării Româneşti la Poarta Puterii şi care vine împreună cu dumneavoastră de la Istanbul şi pe el şi pe toţi ostaşii români care se găsesc în trupa dumneavoastră, pe toţi aceştia pe care i-am pomenit". Acest răspuns l-au dat.

Iar răspunsurile menţionaţilor boieri, care erau cu mine şi mai înainte de acea dată, au fost acestea: „Poftiţi să ne daţi voievodului nostru şi să mergem împreună cu dumneavoastră![48]"

Iar răspunsul de iznov al boierului numit Vâlsan logofăt a fost acesta: „Eu am fost vistiernicul voievodului nostru şi pecetea lui, de asemenea, stătea la mine. În iarna trecută, voievodul Vlad a scris şi a trimis la craiul Ferdinand în repetate rânduri oameni şi scrisori şi tratate cu pecetea sa; hotărându-se şi pregătindu-se să se revolte împotriva Porţii Fericirii. Şi când a fost numit în voievodatul vilaietului Ţării Româneşti a adunat de la toţi oamenii din ţară, prin tiranie şi prin forţă, de şase ori banii haraciului. În timp ce populaţia ţării a înţeles poziţia acestui tiran, măria sa fericitul padişah Refugiu mondial este pe punctul de a pleca cu fericire în marea expediţie augustă. Am adunat, conform poruncii padişahale, haraciul nostru ca să trimitem la Poarta Fericirii dintr-o singură dată banii haraciului anual, iar

---

[45] Din nou diferenţe sensibile de lectură, atât de formă cât şi de fond; versiunea franceză propune „ *Lorsqu'avec les tropes d'Islam se trouvant avec ce serviteur et les tropes valaques qui étaient avec nous, nous nous retranchâmes tous sur une position et que ce serviteur, pour sa part, prit des dispositions pour un combat défensif, nous supportâmes de nouveau cela et envoyâmes un homme..*" (A Decei, *AG*, p 51).

[46] Dragomir din Cepturile (Pietroşani) frate cu Toma banul din Pietroşani v. N. Stoicescu, *Dicţionar*, p. 53. Pentru mai multe detalii v Ştefan Andreescu, *Boierii*, p. 59–61. Mare spătar în domnia lui Radu de la Afumaţi, mare vistiernic al lui Moise vodă pe care îl părăseşte în favoarea lui Vlad Înecatul. În timpul domniei acestuia a îndeplinit din nou funcţia de mare spătar. Şi-a pierdut averea şi viaţa tot în timpul lui Vlad Vintilă, dar nu a fost amestecat în complotul lui Vâlsan, Peia şi ceilalţi, după cum o atestă raportul lui Gritti.

[47] Mare portar în timpul domniei lui Radu de la Afumaţi; în 1534 această dregătorie aparţinea, potrivit lui Aloisio Gritti, lui Coadă. Peia a fost căsătorit cu Neacşa, fiica lui Harvat mare logofăt v. N Stoicescu, *Dicţionar*, p. 78–79 D-l Ştefan Andreescu, *Boierii*, p 69 a sugerat că înrudirea cu Harvat logofătul era datorată originii sud-dunărene comune. Pentru alte referinţe genealogice (de ex. descendenţa Brâncovenilor din acest boier) v. *ibidem*, p. 69–70

[48] În varianta Cristinei Feneşan răspunsul boierilor care îl însoţeau pe Gritti ar fi fost: „*Use de bonté, ne nous livre point à notre voiévode et allons avec vous*" (A. Decei, *AG*, p. 52).

restul banilor amintiți i-a trimis în țările dușmane, pregătind astfel revolta. Majoritatea boierilor care au semnat hotărârea și alianța pentru amintita revoltă sunt cunoscuți". Acest răspuns l-a dat.

Însă raportul acesta despre cele ce urmau să fie nu a fost dat în vileag de către boierii trimiși de voievod. Robului inexistent i s-a dat acest raport prin viu grai. Și toate cererile de ajutor și lăcașurile de nădejde ale boierilor menționați erau pe de-a-ntregul în partea Islamului, la Poarta Fericirii Refugiu mondial. Și cu această nădejde ei au căpătat curaj și au conceput planul ca atunci când ne vom întâlni la un loc cu menționatul Vlad voievod, în mijlocul tuturor boierilor mari și mici și al întregii oștiri să declare în fața menționatului voievod faptele și să denunțe în mod fățiș revolta.

Pomenitul ghiaur sârb numit Peia, trimis cu banii haraciului acestui an la Poarta Fericirii ne arătase la Înaltul Divan, în calitatea noastră de sclav al Sadrazanului vizirilor, din gura boierilor vilaietului Țării Românești, cum că menționatul voievod e pe punctul de a se răscula, arătând toate faptele[49]. Deci menționatul Peia a fost atașat acestui rob inexistent cu ordinul ca, ajungând la menționatul voievod, să aibă întrevedere cu el, iar ceea ce a poruncit firmanul padișahal acestui rob plin de neputință, cu privire la menționatul Vlad Voievod asupra acestui capitol, este cunoscut limpede la Poarta Fericirii asemănătoare cerului.

Așadar în ziua aceea, fără ca să-i dăm de bună voie menționatului Vlad voievod pe menționații boieri și pe ghiaurul sârb numit Peia, când am ajuns la popas și ne-am instalat numaidecât și ne odihneam fără grijă, menționatul Vlad voievod pornind în persoană a venit cu mai mult de treizeci de mii de ostași călări înarmați ai Țării Românești și cu vreo două sute de pedestrași pușcași și înaintea pedestrașilor cu patru care cu tunuri de asediu, ne-au împresurat din toate părțile și au așezat tabăra, luându-l pe acest rob minuscul cu puținii noștri ostași în mijlocul taberei lor, încât nouă nu ne-a mai rămas putința de a ne mișca. Și am continuat să stăm o zi și o noapte așa închiși, în această situație.

În sfârșit, acestui rob minuscul i-a sosit o cinstită poruncă padișahală. Prin înalt-onoratul conținut august i s-a poruncit menționatului Vlad voievod în acest chip firmanul padișahal: „Dacă ghiaurul sârb numit Peia se află la tine sau dacă nu se găsește la tine și va veni, să nu-i lași nici o șansă, prinde-l și taie-i capul. Și în afară de asta, boierii care nu-ți sunt supuși ție, oricare ar fi ei, pune mâna și pe aceia și pedepsește-i, ca să fie pentru toți ceilalți motiv de avertizare". Așa a poruncit firmanul padișahal.

Informat cum a fost acest rob inexistent, a considerat că este cazul ca boierilor pomeniți să li se acorde posibilitatea de a disparea, predarea lor în mâinile

---

[49] Denunțul lui Peia a fost contracarat de Vlad Vintilă care a trimis ulterior la Poartă un grup de patru boieri (Sava[?], Apostol, Pârvan și Bratul) cu un peșcheș în valoare de 500 000 de aspri v. Mihai Maxim, *Noi documente turcești*, doc 13 și 14, p. 113–118. Editorul nu a putut identifica pe nici unul dintre emisarii domnitorului subliniind că nici grafia numelor nu e foarte sigură. Ștefan Andreescu (recenzie la volumul de documente publicat de Mihai Maxim publicată în SMIM, XXVII, 2009, p 352) a propus, pe baza unui document din 1556, ca zonă de origine a lui Bratul regiunea Buzăului

acelora având sensul unei ruşini şi al unui ultim efort, deoarece menţionaţii boieri au venit încrezându-se în rectitudine şi punându-şi nădejdea în înalta siguranţă şi graţie a măriei sale fericitul padişah Refugiu mondial. Întemeindu-se de la început pe această credinţă, ei au luat calea pribegiei; din această cauză s-au încrezut şi au apucat calea socotită cea bună.

Acest rob minuscul ne aflam aşadar în situaţia arătată. Nu era posibil nici să recurgem la vreun şiretlic şi nici să începem lupta şi bătălia. Prin ordinul padişahal trimis, a fost ataşat boierilor alături de amintitul Vâlsan logofăt şi Stan pârcălab şi amintitul ghiaur sârb numit Peia, care degeaba a fost ataşat nouă şi am fost trimişi laolaltă şi fiind noi acum în felul acesta împresuraţi, acest rob inexistent laolaltă cu puţinii noştri ostaşi, dintr-odată s-a dat semnalul de atac din partea menţionatului Vlad voievod ostaşilor români aşezaţi în tabără împrejurul nostru. Toţi aceştia din jurul nostru s-au năpustit asupra noastră. Ostaşii români care erau în oastea noastră au fost numaidecât prădaţi şi jefuiţi cu asupriri şi înjosiri, aşa cum nu s-au mai întâmplat astfel de nedreptăţi în nicio ţară niciodată. Iar ostaşii musulmani care aparţineau acestui rob inexistent au fost preveniţi ca niciunul să nu se împotrivească acelora cu puşca sau cu altă armă, drept revanşă. Deci am stat locului, ascultând numai de firmanul padişahal. În timpul cât a durat pomenitul atac, au dispărut mai mulţi tovarăşi bravi de-ai noştri, de la care nu s-a mai aflat nici o urmă şi nici un semn.

În ziua următoare, în timp ce mergeam în conformitate cu prevederile poruncii padişahale continuându-ne drumul, menţionatul Vlad voievod s-a ivit în cale, la jumătatea etapei, împreună cu toţi ostaşii ce-i avea rânduiţi în şiruri şi a venit de s-a întâlnit cu acest rob minuscul şi a început să spună câteva vorbe în care-şi dezvelea intenţia de-a arunca vina asupra boierilor prinşi. Şi a arătat că s-a decis să dovedească pe seama acelora răscoala ce i se atribuie lui. A arătat apoi că prin gurile pomeniţilor boieri au fost făurite scrisori denunţătoare cu pecetea lui, ca fiind din partea lui, însă că atunci când boierii au manifestat făţiş răscoala lor, el a luat măsuri ca el să iasă curat. De aceea intervine şi cere ca, fără să se dea ascultare boierilor, el să fie mântuit. Căci în acest chip el a luat măsurile cuvenite ca să îndrepte răscoala şi trădarea ce i se atribuie lui[50].

După ce am ajuns la popas, el, în afară de asta, a mai spus felurite vorbe viclene şi prefăcute zicând: „Cei trei mii de ostaşi români înarmaţi, aleşi, porunciţi pentru ajutorul dumneavoastră, şi de paisprezece ori o sută de mii de accele din haraciul Ţării Româneşti, aşa cum a fost poruncit, sunt gata".

Dând aceste asigurări, am ajuns la popas. A doua zi ar fi trebuit să vie să predea ostaşii şi banii haraciului. Zicând însă el: „Poftiţi să vă odihniţi câteva zile, căci suntem în repaus" când i s-a spus: „Suntem foarte grăbiţi întru executarea slujbelor padişahale. Nu ne putem opri, plecăm!" el a zis: „Poftiţi, cel puţin până mâine!"

---

[50] Versiunea franceză: „*C'est pour cette raison qu'il représenta cela, souhaiter couper la langue aux boyards et en être délivré, et, par ce moyen, il tentait de rattraper sa propre rébellion et sa propre traîtrise*" (A. Decei, *AG*, p. 53).

Sub acest cuvânt de mâine, s-au amânat cinci zile. Gândul ascuns al amânării cu atâtea zile a fost acesta, ca fiind prezent acest rob să fie executate de mai multe ori pedepsele şi caznele ce au fost hotărâte. Adunând la un loc o sută optzeci şi patru de români aleşi şi de bun nume dintre vitejii şi renumiţii ostaşi ai Ţării Româneşti care l-au întâmpinat la Dunăre pe acest rob inexistent şi au fost cu el pe drum, precum şi dintre cavalerii şi fiii de cavaleri care pe ţărmurile Dunării au îndeplinit totdeauna slujbă dreaptă pentru Islam, le-a tăiat amândouă urechile şi nasurile[51] şi le-a scos amândoi ochii, apoi i-au lăsat cu rănile aşa vii de-a lungul drumurilor, în suferinţă şi cazně. Vina acestora a fost numai faptul că l-au întâmpinat pe acest rob inexistent la Dunăre: de aceea au fost acuzaţi de părtinire.

Şi a trimis oameni în ţara băniei vestitului ban zis fost marele Barbul ban[52], în apropierea Dunării, pentru pedepsire şi prigonire, ca să aplice şi oamenilor din ţara aceea suferinţa şi cazna din partea sa. Şi i-a pregătit pentru acea ţară a băniei pe oamenii săi din ţara Buzăului, care îi era supusă lui şi de unde este el însuşi, ca să facă linişte în amintita ţară a băniei şi ca să fie una şi uniţi cu el, atunci când se va ridica. Făcând ordine în chipul acesta în vilaietul Ţării Româneşti, el este pe cale de a şi-o supune sieşi.

Aceste pedepse şi cazne le amintim şi le raportăm [aşa] cum s-au întâmplat aproape sub ochii noştri. Situaţia oamenilor din locurile despre care nu avem încă ştiri a ajuns să fie prăpădită şi tristă în ultimul grad. Deci – dacă vrea Allah cel preaslăvit şi milostiv – sunt făcute cunoscute în mod limpede cinstitului Prag al Fericirii Refugiu mondial, iar întâmplările raportate sunt în întregime adevărate.

Şi când i-au spus unii menţionatului voievod: „De ce faci aşa? Aceasta e o tiranie curată!" el a dat răspunsul în felul acesta: „Mie mi s-a spus de la Pragul Fericirii cinstită poruncă padişahală ca să dau aceste pedepse. Orice fac, fac din poruncă!" Arătându-i porunca padişahală de destituire, el a dat răspunsul: „Nimeni nu are dreptul la asta!"[53]

---

[51] Pentru originile semnificaţia acestei pedepse în Ţările Române v. studiul semnat de Emil Dragnev, Virgil Pâslariuc, *Rhinocopia în tradiţia bizantină şi românească medievală*, în vol. *In honorem Ioan Caproşu Studii de istorie*, Iaşi, 2002, pp 95–109.

[52] Barbu III Craiovescu, mare ban între 17 martie 1534–20 august 1535, fiul lui Preda mare ban, v. N. Stoicescu, *Dicţionar*, p. 47.

[53] Continuarea lui Gritti la răspunsul domnului pare lipsită de sens. Pe baza traducerii lui Aurel Decei, dl Ştefan Andreescu, *Semnificaţia politică*, p. 95 era de părere că „cei doi [*n n* , Gritti şi Peia] aduceau cu ei şi un firman de destituire a voievodului". Totuşi, dacă ar fi existat un ordin imperial de destituire (ceea ce raportul nu sugerează nicăieri, deşi repetă în numeroase rânduri misiunea de a colecta banii din haraciul ţării şi contingentul de 3 000 de ostaşi) de ce nu ar fi fost folosit de veneţian până în acel moment? Din acest motiv pare mai probabilă varianta propusă de d-na Cristina Feneşan: „*Quoi que je fasse, je le fais sur ordre, il produisit derechef un ordre impérial et nul n'eut le pouvoir de lui répondre quoi que ce fut*" (A. Decei, *AG*, p. 54). În fapt textul raportului arată explicit că Gritti cunoştea ordinul sultanal de executare a boierilor; veneţianul a considerat însă că lui Peia şi celorlalţi răzvrătiţi trebuia să li se acorde şansa să fugă.

Şi în a şasea zi, în locul de unde era să plecăm, a sosit o cinstită poruncă preaînaltă cu semnătura sclavului vostru, defterdarul Mahmud Çelebi efendi[54]. În cuprinsul ei se poruncea: „Din banii haraciului care sunt la tine să nu dai nici o accea fiului begului Veneţiei, lui Lovize. Banii haraciului care sunt la tine să-i trimiţi la Istanbul lui Mahmud, care este defterdarul vistieriei mele împărăteşti, predându-i fără nicio lipsă!" Data acestei porunci fiind scrisă după data cinstitei porunci ce a fost trimisă prin acest rob, nu s-au dat acestui rob banii haraciului conform cinstitei porunci.

Iar acest rob am plecat fără bani în slujbele padişahale poruncite şi mergând am sosit la vestita cetate numită Braşov, care ţine de ţara Ardealului. În urma noastră au sosit imediat oamenii noştri, sclavii voştri, care ne-au prezentat raportul că: După ce acest rob inexistent ne-am despărţit de menţionatul Vlad voievod, acesta, punând să-i aducă pe menţionatul Vâlsan logofăt cu un frate de-al lui şi pe Stan pârcălab cu doi băieţaşi de-ai lui şi pe ghiaurul sârb numit Peia şi pe alţii, în târgul ghiaur numit Piteşti, i-a ucis tăindu-le în grabă capetele[55].

Şi ca să pedepsească pe doamnele lor laolaltă cu ceilalţi băieţaşi, a răspândit curieri care să-i prindă şi să-i aducă. Ce s-au făcut, încă nu am aflat. Însă doamna menţionatului Vâlsan logofăt, fiind înştiinţată, a ajuns la Nicopol şi s-a salvat. Şi a trimis pretutindeni curieri după doamnele pomenite. Şi a trimis curier şi la Nicopol, după acea doamnă: Dacă nu o vor da, va trimite oameni la Poarta Fericirii şi va cere o cinstită poruncă padişahală cerându-le pe pomenitele doamne, căci aşa trebuie ca, pe temeiul acelei cinstite porunci, să se găsească posibilitatea ca şi părţii femeieşti să i se aplice pedepse, cazne şi prigoane.

Şi ceilalţi boieri, care ştiau şi auzeau despre pomenitele prigoane, temându-şi capetele şi sufletele, au ajuns să se risipească, aşa cum făceau strămoşii sfântrăposaţi[56] şi preavestiţi ai vilaietului Ţara Românească de fiecare dată când în vilaietul amintit se ivea revoltă; cu toate rudele şi cu toţi supuşii lor treceau în părţile islamice ale Dunării şi îşi salvau sufletul şi capul.

Iar vestitul boier de frunte numit marele Tudor logofăt[57], care totdeauna venea cu banii haraciului Ţării Româneşti şi-i preda la Poarta Fericirii, şi un alt boier vestit numit Giura logofăt[58], cu toate rudele şi supuşii lor şi cu încă mulţi alţi inşi de seamă, din pricina pedepselor şi prigoanelor ce le-a făcut acum voievodul

[54] Versiunea franceză este destul de apropiată; Cristina Feneşan consideră că ordinul sultanal a fost adresat lui Vlad Vintilă, care l-a făcut apoi cunoscut lui Aloisio Gritti (A. Decei, *AG*, p. 54).

[55] Precizarea „în grabă" lipseşte în versiunea franceză.

[56] „Sfântrăposaţi" lipseşte din traducerea franceză care diferă doar stilistic de traducerea în limba română (A. Decei, *AG*, p 54)

[57] Sau Teodor din Drăgoeşti căsătorit cu Dumitra, fiica lui Dimitrie Ghizdavăţ A supravieţuit domniei lui Vlad Vintilă, dar a fost ucis pentru hiclenie de Radu Paisie în 1536, v. N. Stoicescu, *Dicţionar*, p. 98. pentru cariera acestui boier şi legăturile de familie, v. Ştefan Andreescu, *Boierii*, p 53–55. Analiza contextului politic în care a fost executat şi legătura cu portretele din naosul bisericii de la Stăneşti (ctitoria lui Giura) v Ştefan Andreescu, *Semnificaţia politică*, *passim*.

[58] Giura din Stăneşti a fost fiu vitreg al lui Harvat logofătul şi a murit în pribegie la sud de Dunăre. Raportul lui Gritti arată că un prim refugiu l-a constituit Ţara Haţegului, v. N. Stoicescu, *Dicţionar*, p. 60; pentru mai multe detalii v. Ştefan Andreescu, *Boierii*, p. 69 (cu bibliografia citată la nota 1) şi mai ales *Semnificaţia politică*, p 97–98.

Țării Româneşti, au ajuns acum toate aceste persoane renumite amintite în vestita țară numită Hațeg, supusă vilaietului Ardealului şi s-au refugiat acolo salvându-şi viața. Tocmai a sosit la acest rob vestea aceasta[59]. Dar, după cum am înțeles de la supuşii săi şi de la alți români de seamă, marele şi viteazul Tudor logofăt care a pribegit acum în Țara Hațegului, precum şi cei care au pribegit odată cu el, odinioară în vremuri de bejenie fugeau cu supuşii lor totdeauna în părțile Islamului ca să-şi salveze viața. Când am zis: „Acum care este pricina că s-au dus în locuri ce aparțin Țării Ungureşti?" ei au zis „De ce să nu se ducă în țările vecine ca să-şi mântuie capetele, căci voievodul nostru Vlad voievod, fără a mai zice vinovat [sau] nevinovat şi ca să se răzbune trecându-i prin sabie, a primit de la Pragul Fericirii odată cu cuvântul padişahal cinstită poruncă padişahală pentru aceasta. Luând ca martor cinstitul ordin, nu se uită la vinovat [sau] nevinovat, ci cu acea motivare ne prăpădeşte pe toți, trecându-ne prin sabie. Locul de refugiu propriu al nostru, din vremurile vechi, ca şi întreaga noastră credință, au fost de partea Islamului. Noi ne descurcam toate treburile noastre grele în acea parte. Acum însă, pe aceia care ajung în partea Islamului, îi prind şi îi predau în mâinile lor. Aşa cum s-a întâmplat acum, nu s-a mai întâmplat niciodată. Aşa stau lucrurile şi de aceea, cum să mai avem încredere?". Şi ei au mai spus încă şi alte vorbe, pentru care nu se poate să fie mustrați.

Menționatul voievod, după ce a săvârşit acele prigoane, a pus să se facă strigare prin toate ținuturile: „Fiului begului din Veneția i-am făcut aceste prigoane, iar acelora care se duc la el şi i se închină, aceasta le este pedeapsa!" Şi după ce i-am spus acestea, adresându-se şi duşmanilor şi celorlalți oameni din țările spre care ne îndreptam noi din ordin, le-a trimis oameni şi scrisori zicând: „Să nu se întâmple să dați ascultare cuvântului şi vorbelor fiului begului din Veneția, închinându-vă lui[60]! Să nu îndepliniți deloc cererile lui!"

Şi după ce am luat-o în grabă spre cetatea Braşovului şi-a dat învoirea pentru cei trei mii de ostaşi aleşi, care au fost porunciți. Am sosit în apropierea cetății pomenite şi la două zile după ce ne-am odihnit ni s-au trimis vreo şapte-opt sute de ostaşi călări. Dar şi aceştia erau trimişi de la unele persoane pe care nu le ştiam şi nu erau trimişi de către boierii cărora li s-a poruncit şi pe care-i ştiam. Persoanele care i-au trimis fiind cu totul de partea celor cu răscoala, i-au trimis pe aceia care erau perfect înțeleşi cu ei. În vreme de război trebuie să fii cu precauție: e de la duşman sau e de-al acelora?

Situația este cu totul adevărată aşa cum este prezentată în acest raport, făcut ca să ajungă la cinstita cunoştință întemeiat pe adevăr şi va face posibil ca Poarta Fericirii să-i acorde totală încredere în ceea ce priveşte interpretarea lucrurilor. Dacă se va emite un cuvânt util [padi]şahal direct, există speranța ca pe temeiul celor raportate situațiile acestea să apară tuturora şi mai evidente.

---

[59] Versiune franceză sensibil diferită „*Leur réponse n'est pas encore parvenue à ce serviteur*" (A. Decei, *AG*, p. 55).

[60] Textul francez traduce prin „fiți supuşi", în ideea ca destinatarii să fie supuşi față de sultan, nu față de emisarul acestuia (A. Decei, *AG*, p. 55).

În ceea ce-l priveşte pe menţionatul voievod, i s-a emis acestui rob inexistent firmanul cu porunca autorizaţiei padişahale. Porunca anterioară prevedea, prin firmanul măriei sale fericitul padişah Refugiu mondial, că se va trimite acum, asupra acestui punct, acestui rob inexistent firman padişahal, anume că: înlăturarea menţionatului Vlad voievod este extrem de uşoară, deoarece boierii cei mari şi mici ai vilaietului Ţării Româneşti şi celelalte raiale ale ţării s-au scârbit de el şi s-au dezgustat. Este nevoie deci imediat de o cinstită poruncă a Porţii Fericirii, care să fie dusă la îndeplinire fără ceartă şi fără tulburare. Asupra acestui punct nu încape nicio îndoială. Şi oricui s-ar da porunca, firmanul Pragului Fericirii trebuie să prevadă ca, faţă de tirania sa, raialele ţării să îl pedepsească.

Apoi, în ceea ce priveşte situaţia craiului austriac Ferdinand, unii dintre begii germani care nu sunt uniţi cu pomenitul crai şi-au ales nu de mult o altă căpetenie[61]. Amintiţilor begi germani padişahul Franţei le-a trimis unele sume, încât cu acele sume au strâns ostaşi şi i-au avertizat despre aceasta pe cei care se băteau şi se luptau cu craiul Ferdinand. Auzind aceasta, craiul Ferdinand a strâns câţiva ostaşi supuşi de-ai săi, precum şi câţiva begi destoinici şi numindu-le un comandant, i-a trimis la luptă. Sosind, ei se ciocnesc zdravăn şi fac luptă şi bătaie mare. În timpul ciocnirii sunt ucişi vreo douăsprezece mii de oameni din ambele părţi, rămânând la pământ. Şi majoritatea celor ucişi sunt ostaşii lui Ferdinand, pierindu-i foarte mulţi oameni. Până la urmă begii germani sunt biruitori şi amintiţii ostaşi ai craiului Ferdinand sunt învinşi şi biruiţi. Şi după pomenita bătălie, craiul Ferdinand trimite oameni şi scrisori la begii germani şi cere să fie pace. Iar begii germani au luat în întregime sumele ce se cheltuiau pentru toţi ostaşii, precum şi ţara unui beg de neam prin forţă. Ei dau răspuns că nu este posibilitate şi mod ca să facă pace, până ce nu li se va da acea ţară, precum şi ţările cerute o dată cu sumele amintite, pe lângă o altă ţară, care se înrudeşte cu prima[62].

Şi venind noi din partea Pragului Fericirii asemenea cerului, după ce am auzit ştirea dată prin poruncă padişahală acestui rob inexistent, ca să ne îndreptăm spre acele părţi, am început să facem progrese tot mai considerabile pe calea împăciuirii, aşa că acest rob inexistent, atunci când voi ajunge voi depune eforturi la Buda ca să înlătur pacea încheiată cu begii germani[63]. Însă, până ce nu vor fi date sumele şi ţările cerute de la mai sus-menţionatul, nu e cu putinţă să se facă pace.

Şi se spune că unii begi vestiţi dintre begii Ţării Ungureşti şi unele ţări s-ar fi răsculat împotriva măriei sale craiului Ianoş. Până ce nu vor fi corectaţi şi înlăturaţi aceşti begi împreună cu ţările lor, nu este cu putinţă ca acest rob inexistent să ajungă la Buda şi în alte locuri. Dar chiar şi în cazul că amintitele întâmplări vor fi

---

[61] A. Decei, *AG*, p. 55 *„certains beys allemands n'étaient pas en union avec le roi susdit et précédemment, s'étaient de nouveau soulevés"*.

[62] Textul francez preferă formula „o ţară egală cu prima" (A. Decei, *AG*, p. 56)

[63] Textul francez citează părerea d-lui Matei Cazacu (A. Decei, *AG*, p. 56, nota 175) care consideră că versiunea românească este neclară. Într-adevăr, raportul menţionase mai sus că principii germani nu doreau să facă pace cu Ferdinand decât în anumite condiţii. Atunci ce pace cu principii germani ar fi putut înlătura Gritti? Versiunea d-nei Feneşan propune *„et comme cet insignifiant serviteur allait arriver à Budim [Ferdinand] s'efforça de laisser de côté la paix avec les beys allemands"*.

îndreptate, acest rob inexistent are îndoială şi cumpănă considerabilă că va ajunge la Buda, deoarece beşlıilor călăreți, care au fost trimişi prin firman padişahal la paza Budei, ca şi ostaşilor sultanali care se găsesc la Vidin[64], nu li s-au dat lefurile mai bine de un an de zile, încât o parte din ei suferă de boală şi starea lor este foarte rea, ajungând să vagabondeze încontinuu printre duşmani şi opunându-se poruncii padişahale nu-şi mai bat capul cu executarea slujbelor sultanale aşa cum sunt poruncite[65].

Raportăm Pragului Fericirii – Refugiu mondial – amintitele situații de cumpănă ale amintiților ostaşi padişahali, implorând asupra acestui punct mila padişahală şi reamintim că în timp ce a fost acordat prin firmanul padişahal ca din banii vilaietului Țării Româneşti să fie predați acestui rob inexistent de patrusprezece ori o sută de mii de accele, conform cu cinstita poruncă a Refugiului mondial, acest rob inexistent am scris de asemenea din partea noastră în repetate rânduri scrisori poporului ostaşilor, zicând: „Mila padişahală a fost acordată, banii lefurilor voastre ne-au fost predați nouă. Pe temeiul poruncii padişahale iată că şi noi suntem pe cale de-a ajunge în acea parte. Dacă vrea Allah, când vom ajunge, vă vor fi achitate lefurile!" Trăind cu acea speranță în mijlocul necazurilor, au făcut eforturi pentru ducerea la îndeplinire a slujbelor padişahale. Şi acest rob inexistent, ajungând cu aceeaşi speranță în vilaietul Țării Româneşti, aveam destinați pe seama mea prin cinstita poruncă padişahală de patrusprezece ori o sută de mii de accele ale haraciului, însă banii haraciului Țării Româneşti care au fost porunciți nu i-au fost dați acestui rob inexistent, încât a trebuit să scornesc tot felul de lucruri şi am plecat fără bani spre Țara Ungurească pentru slujbele padişahale care au fost poruncite.

Însă capul nostru şi viața noastră, ale acestui rob inexistent, tot ce avem sunt ale măriei sale padişahul Refugiu mondial, sunt închinate[66] şi jertfite Înaltului prag al fericirii. Lefegiilor noştri le confirmăm cu averea noastră cheltuielile destul de mari ce le avem. Dar nu regretăm acele cheltuieli, numai [pentru] ca de astă dată acei ostaşi să nu ajungă la Buda fără bani.

Este sigur că, dacă acest rob inexistent va fi atacat, o să ajungă să se căiască duşmanii. Ca să ajungem la Buda, în loc de căință, aflându-ne noi întru îndeplinirea slujbelor padişahale în vilaietul Țării Ungureşti şi în alte locuri[67], nu va trebui însă să se producă amânare până ce va fi emisă iarăşi cinstita poruncă padişahală de la pragul fericirii, în acest scop. Căci poporul ostaşilor nu-şi pierde speranțele şi ei rămân neclintiți în slujba lor de pază.

---

[64] A. Decei, *AG*, p. 56 traduce prin Budim = Buda ceea ce pare mai probabil.

[65] A. Decei, *AG*, p. 56: traducerea franceză propune o versiune diferită pentru ultima parte a frazei: „*Ils sont dans le désarroi au milieu des ennemis mais ne manifestent pourtant aucune opposition à l'ordre impérial et ne laisent pas perdre une minute dans l'accomplissement du service impérial conformément à ce qui a été ordonné*".

[66] A. Decei, *AG*, p. 56 propune „este împrăştiată şi jertfită".

[67] A. Decei, *AG*, p 57 oferă o versiune diferită: „*Plutôt que d'aller ainsi récolter des regrets à Budim, il est préférable que nous accomplissions le service impérial qui doit l'être en d'autres lieux dans le pays de Hongrie*".

În privința banilor amintiți ai haraciului şi în privința întâmplărilor raportate din Țara Românească, oricare va fi firmanul sultanal emis, porunca este a Pragului Fericirii, Refugiu mondial. Nădăjduim că cinstita poruncă nu va întârzia să fie cuprinsă în cinstita poruncă padişahală.

Aşa cum s-a întâmplat s-a raportat.

De altfel, porunca şi firmanul sunt ale Pragului Fericirii asemenea cerului.

Robul cel mai slab
Lovize Gritti
Al principelui Veneției
Fiu.

MINAS DIN TOKAT

(sec. al XVI-lea)

Grigore M Buicliu a publicat în anul 1895, în „Convorbiri Literare", „o poemă, sau, mai bine zicând, o povestire în versuri, având ca subiect prigonirea suferită de armenii din Moldova sub domnia lui Ştefan, fiul lui Petru Rareş"[1] Textul acesta, care fusese identificat chiar de el, la Paris, printre manuscrisele orientale păstrate la Bibliothèque Nationale, i-a fost semnalat de Buicliu savantului K. P. Patkanian (Patkanov), profesor la Academia orientală din Petersburg, care l-a tipărit, în 1884, împreună cu alte vechi scrieri, într-o broşură intitulată: *Fragmente din literatura armeană*

Publicaţia lui Patkanian, în armeneşte, „a făcut să iasă la iveală două alte exemplare ale aceleiaşi scrieri": unul dintre exemplare se păstra la biserica Sf Troiţă din Gherla, iar celălalt la biblioteca Mechitariştilor din insula Sf. Lazăr, lângă Veneţia Examinarea comparată a celor trei manuscrise a vădit că în manuscrisul de la Paris lipsea aproape o treime de text, de la început[2].

Traducerea publicată de Grigore M Buicliu a fost efectuată pe baza tuturor celor trei texte amintite Efortul traducătorului a ţintit bineînţeles către „o reproducere cât mai exactă a textului armean". Iar în acest scop, Buicliu a încercat să facă „o traducerea literală, aproape din cuvânt în cuvânt, păstrând în genere şi inversiunile din text, întrucât nu erau cu totul contrare geniului limbei române"[3].

Autorul scrierii de faţă, diaconul armean Minas (c. 1510–?), originar din oraşul Tokat din Anatolia, a fost martor ocular al evenimentelor din Moldova, din 1551, aşa cum ne spune el însuşi, către sfârşitul textului:

„Aceste cruzimi le văzui cu ochii,
În a Vlahilor mică ţară,
Ce le-au suferit armenii toţi,
Şi mireni şi preoţi".

S-a refugiat în Polonia, la Liov, unde şi-a petrecut ultima parte a vieţii, slujind ca secretar al arhiepiscopului armean şi al tribunalului armenesc de aici şi scriind, printre altele, „poema" pe care o vom reproduce mai jos, în tălmăcirea lui Grigore M. Buicliu. Aşa cum a arătat H Dj Siruni, *Cântecul* lui Minas a fost scris „într-o limbă armeană semivulgară", fiind presărat cu cuvinte polone şi româneşti. De asemenea, stilul este „simplu şi naiv", valoarea textului fiind evident mai mult istorică decât literară[4] Oricum, scrierea de faţă este socotită drept cea mai cunoscută dintre cele rămase de la el[5]

Izvorul acesta este fără îndoială cel mai important, alături de cronica lui Macarie[6], pentru reconstituirea prigoanei dezlănţuite de Ştefan vodă Rareş, laolaltă cu înaltul cler şi cu marii boieri, împotriva armenilor din Moldova. Dar alte izvoare, unele de curând ieşite la lumină, tind să demonstreze în chip din ce în ce mai categoric faptul că această persecuţie religioasă din 1551 a avut un caracter general, adică a fost îndreptată deopotrivă contra protestanţilor şi catolicilor din ţară, ba

---

[1] Vezi *Introducerea* lui Buicliu, în CL, XXIX, 1895, 1, p. 3–4.

[2] *Ibidem*, p 5–6

[3] *Ibidem*, p. 6

[4] H Dj. Siruni, *Cronica armenilor din România,* partea VII, *Anul 1551*, în „Ani", an II, 1938, 3, p. 68.

[5] *A Reference Guide to Modern Armenian Literature, 1500–1820, With an Introductory History*, Compiled and with an Introduction by Kevork B Bardakjian, Wayne State University Press, 2000, p. 40.

[6] Vezi P. P Panaitescu, *Cronicile slavo-române din sec. XV–XVI publicate de Ion Bogdan*, ediţie revăzută şi completată de .., Bucureşti, 1959, p 105.

chiar şi împotriva negustorilor evrei veniţi din Imperiul otoman. Or, o măsură de asemenea amploare a avut negreşit o motivaţie imperativă Aceasta nu a putut fi, după părerea noastră, decât succesiunea de evenimente din primăvara aceluiaşi an, care a culminat cu convertirea la *Islam* a fostului domn Iliaş Rareş (30 mai 1551).

A fost vorba, în ultimă instanţă, de rodul unei stări de tensiune extreme, expresie a temerii cu privire la o apropiată dispariţie a statului moldovenesc, a cărui structură de bază – sau „coloană vertebrală" – era însăşi Biserica ortodoxă. Numai revenirea la tradiţie şi consolidarea dogmatică a Ortodoxiei în interior putea salva Moldova de pericolul ce se profila limpede din exterior Aceasta pare a fi fost ideea care a împins la decizia din august 1551 de „curăţare" a ţării de toate „ereziile"[7].

Pentru istoria armenilor din ţările române „poema" lui Minas aduce dovada că, pe lângă comunităţile din Suceava, Iaşi şi Botoşani, în anul 1551 existau în mod sigur şi altele, la Siret, Hotin şi Roman, grupate în jurul bisericilor menţionate în textul său[8]

Trebuie menţionat că pe lângă tălmăcirea datorată lui Gr. M. Buicliu, pe care o reedităm, a existat şi o alta, contemporană, realizată de un anume Luca Sarmacaş din Iaşi, publicată şi comentată de eruditul preot Dimitrie Dan în „Gazeta Bucovinei"[9]. Şi tot prin osteneala părintelui Dimitrie Dan a fost tipărită şi o traducere germană a izvorului discutat[10].

Exemplarul din „Convorbiri Literare" din anul 1895 cu textul lui Minas din Tokat în traducerea lui Gr. M. Buicliu, păstrat în biblioteca Institutului de Istorie „Nicolae Iorga" din Bucureşti, are însemnări cu creionul care atestă că era pregătit pentru dactilografiere şi, ulterior, pentru tipar de către editorii seriei *Călători străini*. Este probabil că cenzura comunistă a împiedicat includerea acestui izvor la locul potrivit. Volumul al II-lea, în fruntea căruia ar fi trebuit să apară, a fost publicat în plină epocă a naţional-comunismului românesc. Or, Minas din Tokat oferea o imaginea nefavorabilă – din perspectiva cenzurii! – asupra unui voievod român, pe deasupra şi fiu al lui Petru Rareş

De „poema" lui Minas din Tokat s-a ocupat la noi în primul rând H. Dj. Siruni, în fragmentul cu titlul *Anul 1551* din amplul său studiu *Cronica armenilor din România* („Ani" – Revistă de cultură armeană, an. II, vol. III, 1938, p. 66–72).

Cânt de jălire
asupra armenilor din ţara Vlahilor[11]
Cântat de diaconul Minas Tokatţi

– Strigătu-mi plin de jale
De suspinuri şi de lacrămi,
Voi cu toţii, mireni şi clerici
În genunchi să-l ascultaţi.
– În anul armenilor o mie[12]

---

[7] Vezi Ştefan Andreescu, *Presiune otomană şi reacţie ortodoxă în Moldova urmaşilor lui Petru vodă Rareş*, în SMIM, XXVII, 2009, p. 25–59

[8] Vezi comentariul lui H Dj. Siruni, *op. cit*, p 69.

[9] *Persecutarea armenilor din Moldova în anul 1551 descrisă de diaconul Minas din Tocat*, publicată şi comentată de Dimitrie Dan, paroh în Lujeni, Cernăuţi, 1895, 16 p. (extras din „Glasul Bucovinei").

[10] *Die Verfolgung der Armenier in der Moldau im Jahre 1551, beschreiben vom Diacon Minas aus Tocat*, ins Deutsche übertragen und erklart von Demeter Dan, Czernowitz, 1894, 18 p (extras din „Bukowiner Post", 1894).

[11] Reproducem tălmăcirea lui Grigore M. Buicliu, publicată în CL, XXIX, 1895, 2, p. 137–150.

[12] Era armenilor începe în anul mântuirii 551, instituită de sinodul de la Tâvin din 569. Anul 1000 corespunde dar cu anul 1551 (*nota lui Gr M. Buicliu).*

În a şaisprezecea zi din august,
Era Adormirea Maicii Domnului[13]
În sfânta zi de Duminecă.
– În aceste timpuri din urmă
Căzu pedeapsa pe armeni
Pentru păcatele cele multe,
Ce făcurăm în astă lume.
– Înspre miazănoapte a lumii
Stă ţara mică a Vlahilor[14]
În care mulţi armeni trăiau
Buni creştini, oameni de seamă,
– Cu preoţii lor învăţaţi,
Cu bisericile lor strălucite.
Peste acest popor fericit
Căzu deodată o mare nenorocire.
– Al Vlahilor mare voevod
Ce purta numele de Ştefan
Crud, chiar din pruncie,
Mult rău făcu omenirii.
– El era de legea greacă
De-a Calcedoniei credinţă[15],
Şi unelti răutăţi contra armenilor,
Până atunci nepomenite în ţară.
– Cruzii regi de mai nainte
Nici că făcură aşa cruzimi
Ca acesta, contra armenilor
Contra turmei Luminătorului[16].

În ziua Adormirii Maicii Domnului
Crudul voievod al Vlahilor,
Împreună cu ai săi boieri,

---

[13] La greci [ortodocşi] şi la catolici, această sărbătoare fiind fixă (15 august) poate cădea în orice zi a săptămânii La armeni Adormirea Maicii Domnului se serbează totdeauna Dumineca, între 12–18 august (*Gr. M. B.*)

[14] În Polonia, aşa cum se ştie, pentru moldoveni se utiliza frecvent denumirea de *Vlahi*, în vreme ce locuitorii Ţării Româneşti erau indicaţi sub forma *Muntani*

[15] La Calcedon, între 8–31 octombrie 451, s-a reunit cel de-al patrulea Sinod ecumenic, la care au fost prezenţi circa 350 de episcopi Sinodul acesta a definit clar dogma cele două naturi ale lui Isus Hristos – Dumnezeu adevărat şi om adevărat – , fapt care a pricinuit dezbinarea cu armenii, a fost cauza schismei monofizite (*The Oxford Dictionary of Byzantium*, editor in chief Alexander P Kazhdan, I, New York, Oxford, 1991, p 404)

[16] *Luminătorul* este porecla Marelui Patriarh al Armeniei, Sfântul Grigorie, care a întemeiat Biserica armeană, după ce pe la anul 302 a convertit la creştinism pe armeni şi pe regele lor Tiridat. După numele lui armenii se numesc Gregoriani sau fii ai Luminătorului, spre a se deosebi mai ales de armenii-uniţi şi de armenii-catolici. Luminătorul Armeniei e un sfânt şi al Bisericei grece [ortodoxe], care îi sărbătoreşte hramul în ziua de 30 septembrie (*Gr. M. B.*).

Intrară în cetatea Sucevei
Şi cu episcopii ţării toţi,
Precum şi cu arhiereii,
Se puse în jurul mesei
Spre mâncare şi desfătare
– Între ei ţinură sfat,
De răutăţile ce aveau să samene,
Căci mare ură în inimă aveau,
Asupra legii Luminătorului.
– Duminică în zori de ziuă,
Vodă Ştefan călare
Vine, intră în biserica
Maicii Domnului a Armenilor.
– Cu picioarele pe altar se suie
Sfintele taine le ia în mână,
Şi deodată la pământ le zvârle,
Şi cu picioarele spurcate le calcă.
– Sfântul mir din Ecimiadzin[17],
Asemenea pe jos îl varsă
Sub picioarele cânilor ş-ale oamenilor,
De ni se frângeau inimile.
– Cărţile toate din biserică
Cum şi icoana cea mare de la altar
Cruci, potire şi discuri,
Poleite în aur şi de mare preţ,
– Toate fură adunate
Şi-n vistierie aşezate;
Iar preoţii şi călugării,
Legaţi, în temniţă fură duşi.
– Apoi bisericile din târgul Sucevei
Toate au fost închise
Şi uşile pecetluite,
Ca să se scoată sfintele vase.
– A doua zi, în zori de ziuă
Venit-au vodă la vistierie
Şi trimese armaşi către armeni,
Având a le deschide bisericile.
– Orice vase se găsiră înlăuntru
Cruci, potire şi veşminte,
Candele şi cădelniţe,
De aur şi poleite,

[17] Ecimiadzin, la poalele muntelui Ararat, este mănăstirea reşedinţă a Catolicosului sau Patriarhul suprem al tuturor armenilor. El singur are dreptul să sfinţească mirul (ceremonia are loc odată la şapte ani).

– Evanghelii legate în argint,
Biblii şi psaltirii
Chromolnice şi ceasloave
Precum şi orice alte cărţi.
– Şi tot ce-a mai fost în biserici,
La un loc s-a adunat
Casa Domnului s-a prădat
Şi toate în vistierie s-au strămutat.
– Preoţii şi călugării
Fură rău schingiuiţi,
Iar oameni buni care mijloceau pentru ei
N-au scăpat fără mii de pedepse.
– Vodă din nou dădu poruncă,
Tunurile cetăţii să se aducă,
Şi bisericile din târgul Sucevei
Cu ele să fie dărâmate.
– Pentru păcatele noastre cele multe
Venit-au nenorocire pe armeni
Şi preoţi şi mireni
Luară cu toţii la fugă:
– Unii se împrăştie prin păduri
Alţii prin pivniţi se ascund,
Mulţi plângând şi văicărindu-se
Goi şi desculţi rătăcesc,
– Tatăl de fiu se desparte,
Femeia soţul îşi pierde
Orice dragoste se dezleagă
În acea jălanie obştească.
– În dimineaţa zilei de miercuri,
Vine vodă în vistierie
Şi toţi vlahii din Suceava
Se adună în mijlocul lui.
– Poruncă aspră le dă lor
Cărţile adunate în vistierie
Evangheliile legate în argint,
Atât de scumpe pentru armeni,
– La poarta vistieriei să le scoată
Şi-n surcele să le prefacă:
Şi spurcaţii, nelegiuiţii vlahi
Toate cărţile le-au dat pe foc.
– Iar vodă Ştefan în vistierie
Pe un loc înalt aşezat,
Legea armenilor ocăra
Şi de sus râzând privea.

– Bisericile şi mănăstirile
Armenilor din Suceava
Toate au fost arse, dărâmate,
Până au ajuns la temelie.
– Clopotele şi icoanele
Le-au dus la ale lor biserici,
Zicând : nevrednici sunteți de ele,
Acestea nouă ni se cuvin.
– Apoi dădu poruncă
S-adune pe ai armenilor preoți,
Voit, pârgari şi căpetenii[18],
Femei şi fete la un loc.
– Plecat-au de armaşi mulțime,
Cutreierând oraşul şi pădurea
Să prinză ce vor găsi armean
Fie preot, fie mirean
– Pe[19] unii i-au scos din gropi,
Pe alții i-au adunat din pădure
Femei şi preotese,
Fete şi mirese.
– Pe unii cu mânile legate în dos.
Pe alții târându-i de păr,
La Poarta vistieriei i-au adus,
Chinuindu-i pe toți cumplit.
– Iar spurcatul voievod Ştefan
Al diavolilor locaş
Către armeni grăi aşa:
„Ascultați, voi, cu toții!
– Ce-i legea la care vă închinați?
De toate neamurile voi vă deosebiți,
Veniți cu toții, faceți-vă vlahi,
Şi în legea noastră vă botezați".
– Armenii toți într-un glas,
Lui vodă Ştefan răspund:
„Noi toți suntem creştini,
În cristelniță botezați".
– Spurcatul voievod al vlahilor,
Spune iarăşi către armeni:

---

[18] Aşa cum a arătat Gr. M Buiclіu în introducerea la acest text (CL, XXIX, 1895, 1, p 8), în Moldova oraşele erau cârmuite de un *şoltuz* şi de doisprezece *pârgari* Dar tot din 12 sau 6 magistrați erau alcătuite în Polonia tribunalele speciale ale armenilor, cu un şef numit *voit* Este aşadar posibil ca potrivirea numărului de subalterni să-l fi făcut pe Minas să substituie *şoltuz* prin *voit* Bineînțeles, acesta este un argument pentru faptul că el şi-a compus scrierea versificată în Polonia. *Capii* sau *căpeteniile* era staroştii breslelor

[19] De la acest vers începe exemplarul din Paris (*Gr M B.*)

„Veniți, intrați în legea greacă
Şi vă voi da vouă toate măririle".
– Apoi pe malul apei Sucevei
Hotărî să se facă case de şindrilă,
Cu acoperământul de paie
Şi cu-o uşă de tot mică.
Şi din nou el zise armenilor :
« În legea grecilor de nu veți intra,
În aste case vă voi băga,
Şi în prada focului vă voi da ».
– Preoții şi mirenii,
Fetele şi femeile,
Se hotărâră din toată inima,
Cu toții în foc să ardă.
– Crudul şi afurisitul
Voievod al vlahilor,
Văzând că armenii
De foc nu se sperie,
Dădu poruncă din nou
Să se adune obştea armenilor
Voit, pârgari şi preoți,
Femei şi fete la un loc.
– Iar vlahii spurcați, afurisiți,
Pe toți până la piele i-au dezbrăcat,
Şi spre a-i face de legea grecească
Pe toți cu sila cu sila i-au botezat.
– Spune, iarăşi, vodă: „Eu sunt Domn,
Şi pe voi rău am să vă chinuiesc,
Mâinile am să vi le tai, ochii am să vi-i scot,
Pe toți din nou am să vă botez".
– Unora barba le-a tăiat,
– Altora părul le-a forfecat,
Pe toți crud i-a chinuit,
Apoi din nou i-a botezat.
– Călugărilor şi preoților,
Pletele le-au ras,
În legea greacă i-au botezat
Şi ca mireni i-au îmbrăcat.
– Pe arhierei i-au prins,
Părul, barba le-au ras,
Din legea lor i-au scos,
Şi cu gâtul în jug i-au pus.
– Pe femei plângând din casă le-au scos,
Cu sila la Divan le-au dus,
Pe toate le-au botezat,

Şi de legea greacă le-au făcut.
– Legătura din cap le-au scos,
Până la cămaşă le-au dezbrăcat,
Ca vlahii le-au îmbrăcat
Iar în cap *dolban*[20] le-au pus.
– Paturile le-au sfărâmat,
Locul de odihnă le-a stricat,
Şi ca al vlahilor a rânduit,
Să fie al lor port şi casă.
– Pornit-au apoi preoţi vlahi,
Ale armenilor case să sfinţească,
Bliduri, vase şi pahare,
Cu aghiazmă să le curăţească.
– Cine a mai văzut aşa cruzimi
Ca acele petrecute în astă ţară?
Vai de cei nevinovaţi,
Care au îndurat aceste cruzimi.
– A venit pe armeni vijelie mare,
În astă ţară a vlahilor;
Bisericile lor au fost dărâmate,
Şi cărţile sfinte în foc aruncate.
– N-a făcut asta nici spurcatul Valens
Nici Iulian, nici Olofern,
Nici Marcian, nici Irod,
Nici Faraon, nici Alexandru.
– Căci multe păcate făcut-am şi noi,
Călcând poruncile dumnezeeşti;
De rugăciuni ne-a fost urât,
De pomeni noi ne-am scutit,
– Pe Dumnezeu din inimă nu l-am iubit
Pe părinţi nu i-am cinstit,
Pe aproapele l-am hulit,
Şi pe străin nu l-am adăpostit.
– Ură în inimă am păstrat,
Pe cel greşit nu l-am iertat,
Cu purtările noastre urâte,
Ne-am atras aceste rele.
– Plângând, eu zic, am păcătuit,
Dar tu, Doamne, ne miluieşte,
De străini tu ne scapă,
Şi de-a noastre dureri ne vindecă.
– Din nou vodă scos-au poruncă,

[20] Aşa în text. Gr. G. Buicliu a notat că nu avem de-a face cu un cuvânt armenesc. El se mai poate citi şi *tolpan*, de unde bănuiala că ar putea fi vorba de „tulpan”.

Trimițând armași prin orașe,
Pe căpeteniile armenilor să-i prinză,
Și bisericile în cenușe să le prefacă.
– Pe preoți, pe voiți, să-i aducă,
Și cu sila să-i boteze,
Din turma Luminătorului să-i scoață,
Apoi, aspru a mai poruncit:
– Câți armeni vor mai fi, să-i boteze
Femei și fete împreună,
Armeni în țară să nu mai rămâie,
Toți de legea greacă să fie.
– Biserici ce vor mai avea ei,
În Hotin, Siret și Iași,
Să se dărâme din temelie.
– Și după astă aspră poruncă
Bisericile au fost dărâmate,
Vocile sfinte prădate,
Și cărțile în foc aruncate
– În biserica din Botoșani,
O icoană de aur era,
Cu multă cheltuială făcută,
În pomenirea unui Christofor.
– Armenii de voievod se roagă,
Zicând: „să-ți dăm roșii[21] o mie
Potirele, crucile și vasele toate.
Numai biserica nu ne-o dărâma".
– Spurcatul de voievod le zice
Respingând a lor rugăminte,
„Numaidecât am s-o dărâm,
Și capetele acum să vi le iau".
– Era un oraș ce-i zic Roman,
Mic dar plin de avuție,
Mulți armeni erau acolo,
Foarte bogați și însemnați.
– Între ei era un preot
Cu bani mulți și avuții
Om bun, și de fire blând,
Milostiv foarte către săraci.
– Fu adus el la Divan,
Ca legea greacă să primească,
Iar de nu, să se pedepsească,
Cu închisoare și moarte grea.

[21] Florini unguresți (*Gr M B*).

– Preotul Haciadur, cu vitejie,
Le răspunde la toți în față:
„Nu-mi las legea mea cea veche,
Legea Luminătorului.
– Din țara Munteniei[22] am plecat,
Pentru a mea lege m-am înstrăinat.
Legea mea nu mi-am lăsat,
Şi-n astă țară m-am aşezat".
– Apoi încă le-a mai spus:
„Legca voastră şi voi sunteți,
Din ochii lumii întregi căzuți,
Neam de vlahi, spurcați şi afurisiți".
– I-a răspuns, crudul voievod,
„Măi, armenc, popă obraznic,
Primeşte a Calchedoniei credință,
De nu, până la moarte am să te chinuiesc".
– Şi din nou țiganilor porunci
Pe preotul Haciadur să-l căznească,
Mâinile şi picioarele să-i lege,
Şi ochii amândoi să-i scoată.
– Apoi din nou zise preotului:
„Leapădă a Luminătorului credință,
De nu, capul ți-e pierdut,
Şi copiii îți rămân nenorociți".
– Iar armaşilor dă poruncă,
Copiii preotului să-i taie,
Casa lui să o dărâme,
Şi pe preot să-l nimicească.
– Spurcați armaşi când s-au arătat,
Femeia şi copiii într-un strigăt
La picioarele preotului s-au aruncat,
Şi-n lacrimi de el s-au rugat.
– Zicând: Fă pe voie craiului,
Botează-te în legea Grecului,
Ca mieii tăi să nu fie
Pradă sabiei călăului.
– Mila tatălui s-a mişcat,
Şi de copiii lui s-a înduioşat,
Şi fără voie s-a botezat,
Şi-n legea vlahilor a intrat.
– În aste vremuri din urmă,
Neamul armenilor e în primejdie.

[22] Din această mențiune rezultă că preotul trecuse din Țara Românească în Moldova tot în urma unei persecuții religioase.

Izgonit de pe pământul
Micii țări a Vlahilor[23].
– Şi câți au mai rămas în ea,
Vai şi vai de ei, sărmanii,
Să-i plângeți cu toții,
Căci legea lor li s-a răpit,
– Bisericile li s-au dărâmat,
Sfintele locaşe au dispărut,
Frumoasele cărți focul le-a mistuit!
Glasul slujbaşilor au amuțit,
– Câte vase foarte scumpe,
Cruci, potire şi veşminte,
De oameni buni dăruite,
Vlahii şi le-au făcut parte.
– Nu se mai aud nicidecum
Preoții cei învățați,
Nici diaconii cu glas dulce,
Cântând lauda lui Dumnezeu.
– Nu se mai fac privegheri,
În ajunul hramurilor,
Nici pomenile obişnuite[24]
Nici înmormântări pompoase.
– Nu se mai face slujba
În ziua Naşterii şi de Iordan,
Nici de postul cel mare, nici de cel al
premergătorilor[25]
Nici de cele patruzeci de zile ale Buneivestiri.
– Floriile de crengi împodobite,
Ale Paştelor zile sfințite,
Învierea şi Înălțarea, –
Trec toate fără osebire.

---

[23] Este de bună seamă o formulă care echivalează denumirea de *Valahia Minor*, atribuită Moldovei încă din veacul al XIV-lea.

[24] Aici e vorba de pomenile ce se fac de sufletul morților, împărțindu-se săracilor în ograda bisericii pâine şi carne şi vite ce se taie anume în acest scop. Aceste pomeni se pregătesc şi se fac cu concursul preotului, cu un oarecare ceremonial, de unde grecii [ortodocşii] au luat prilej de a imputa armenilor că ei fac jertfe ca şi păgânii, fiind păgâni (*Gr. M. B.*).

[25] Postul premergătorilor a fost instituit în Armenia de Patriarhul St. Grigorie, în amintirea postului la care el a supus pe cei dintâi armeni convertiți. Acest post neexistând la ortodocşi, grecii au născocit că ar fi un post necurat, instituit în onoarea unui câine sfânt, sub numele de Arțiurți, schimonosind cuvântul armean *Araciavoraț*, genitivul plural al cuvântului *Araciavorc*, care înseamnă premergători (*Gr. M. B.).*

– Precum trece şi Probrojna[26],
Ş-Adormirea Maicei Domnului
Şi ziua Sfintei Cruci,
Şi toate zilele de Sfinţi.
– Rugăciunile de minune,
Ce se citeau prin biserică,
Întru sfinţirea Sărbătorilor
Şi-a sfintei zi de Duminecă,
– Pretutindenea au încetat,
Căci bisericile s-au întunecat,
Preoţii din cinste au căzut,
Şi poporul s-a împrăştiat.
– Din ţară în ţară au pribegit,
Şi preoţi şi mireni.
Mulţi fraţi s-au despărţit,
Şi prin străini au rătăcit.
– Soţi de soţi s-au îndepărtat,
Fugind care încotro,
Nu s-a mai văzut aşa ticăloşie.
Vai şi vai de mii de ori!
– O tu, crai nemilostiv,
Piară-ţi capul
Şi piară mărirea,
C-ai făcut pe armeni pribegi.
– Dar nu eşti tu de vină,
Tu, al diavolului tovarăş.
Dumnezeu, pe oameni când se mânie,
Un crai rău el le trimete.
– Păcatele noastre cele multe
Ne-au adus mânia lui Dumnezeu,
Care a lăsat ca trupul lui
Să fie călcat în picioare,
– Casa lui să fie prădată,
Sfântul mir să fie vărsat,
Cărţile sfinte să fie arse
Şi bisericile din temelie dărâmate.
– Biserica e piatră şi var,
Vasele sfinte sunt metal,
Cărţile sfinte sunt materii,
Cruci şi potire sunt argint.
– Ele n-au guri să clevetească,
Mâini, picioare, ca să păcătuiască,

[26] Este vorba de sărbătoarea Schimbării la Faţă a Domnului (*Preobrajenie Gospodine*) din 6 august.

Dar sufăr pedeapsă odată cu oamenii.
– Neamul armenilor a fost trădat,
În mâna oamenilor tirani,
Care le-au răpit credința,
Și de râsul lumii s-au făcut.
– Dumnezeu ferească-i de alte rele,
Și de alte pedepse mai grele;
În astă lume de-i chinuiește
De viața cerului să nu-i lipsească.
– S-avem nădejde în Atotputernicul,
Că-i va fi milă de neamul nostru,
Că pe răuvoitorii pentru noi
În judecata fioroasă îi va judeca.
– Preoți și mireni, pe toți,
Vă rog cu lacrimi fierbinți,
Lăsați-vă de păcate
Plângeți și vă pocăiți.
– Eu, nevrednicul, rob al păcatelor,
Cu numele Minas, nefericitul
Sunt pribeag din Armenia,
Din târgul ce-i zic Tokat.
– Aceste cruzimi le văzui cu ochii,
În a Vlahilor mică țară,
Ce le-au suferit armenii toți,
Și mireni, și preoți.
– Cu mintea-mi proastă mă pusei
Această jălanie a povesti.
Rogu-vă din tot sufletul,
Faceți-mă vrednic de pomenire
– Sunt plin de păcate și nevrednic,
De mâini și de picioare sunt căzut,
Nu mă lipsiți de un Tatăl nostru,
De sfânta rugă Dumnezeiască.
– Dați slavă, toți într-un glas,
Sfintei Treimi Dumnezeiești,
Ca să ne scape de aste primejdii.
Acum și-n veci, și-n viitor.

VINCENZO DI ALESSANDRI

(sec. al XVI-lea)

Lui Vincenzo di Alessandri i-a fost încredințată, în anul 1570, de către Seniorie o misiune diplomatică în îndepărtata Persie, cu scopul de a negocia o alianță antiotomană cu șahul Tahmasp (1524–1576) Veneția avea nevoie de o diversiune în răsăritul Imperiului Otoman, cu scopul de a îndepărta de Mediterana o parte din trupele sultanului, pentru a-și ușura, astfel, situația în noua confruntare militară în care se angrenase împotriva turcilor, *războiul Ciprului* (1570–1573).

Practica nu era de altfel nouă. În afara iluziei unei alianțe cu Preotul Ioan, Timur Lenk și, ceva mai târziu, emirul Ak Koyunlu, Uzun-Hassan, au fost priviți de Europa creștină drept aliați capabili să lovească forțele sultanului în Asia Mică, în timp ce forțele cruciadei ar fi atacat în Peninsula Balcanică[1]. O încercare similară de conjugare a eforturilor a fost pusă în practică în timpul războiului dintre Veneția și Imperiul Otoman (1463-1479)[2], dar a avut de suferit din cauza lipsei de coordonare dintre aliați. Ajutorul dat lui Uzun-Hassan de către flota venețiană și de cea papală, îmbarcată la Neapole în 1472, nu a avut consecințe semnificative, dar trebuie avut în vedere faptul că flota venețiană a acționat la o distanță considerabilă de bazele sale de operații atacând coastele Pergamului și Cariei. La întoarcerea în lagună, Pietro Mocenigo, a celebrat la Veneția victoria, purtând în chip triumfal capetele celor 105 prizonieri turci, uciși.

În anul următor, Veneția l-a trimis pe Caterino Zeno, pentru a relua negocierile în scopul unei alianțe antiotomane. Din păcate victoria turcilor la Bașkent a oprit șirul victoriilor obținute de Uzun-Hassan și Caterino Zeno a fost expediat spre casă în pripă, pentru a solicita la Roma și la Veneția organizarea unei noi ofensive antiotomane[3].

Negocierile cu Persia au fost reluate în 1507, când o ambasadă a regelui Ungariei, Vladislav al II-lea, pornea spre șahul Ismail, la cererea expresă a papei Iulius al II-lea. Scopul declarat era acela de a-l aduce pe șah la „credința cea adevărată”, în realitate se urmărea alianța antiotomană[4]. De remarcat faptul că, după părerea istoricului maghiar Layos Tardy, diplomații unguri au fost însoțiți în această

---

[1] Pentru ideea angajării simultane a Imperiului Otoman pe două fronturi vezi György Szekely, *La Caramanie anatolienne dans les projets antiottomans à deux fronts*, în vol. *Oriente e Occidente tra Medioevo ed età moderna. Studi in onore di Geo Pistarino*, a cura di Laura Baletto, vol. II, Genova, 1997, p. 1187–1197.

[2] Nu există nici un studiu special consacrat campaniei lui Pietro Mocenigo din 1472; un comentariu cu o trimitere la principalele surse la Ovidiu Cristea, *Acest Domn de la Miazănoapte. Ștefan cel Mare în documente inedite venețiene*, Ed. Corint, București, 2004, p. 30–31.

[3] Detalii privind ultimii ani de viață ai lui Uzun-Hassan și despre misiunea de întoarcere a lui Caterino Zeno vezi Keneth Setton, *The papacy and the Levant*, p. 321 și L. Tardy, *Ungarns antiosmanische Bündnisse mit Staaten des Nahen Ostens und deren Vorgeschichte*, în „Anatolica” nr. IV/1971–1972, p. 151.

[4] Ca răspuns la demersurile puterilor creștine de a încheia o alianță, șahul a trimis la Veneția nu mai puțin de două misiuni în 1509. Prima a ajuns în luna martie, a doua în luna mai în momentele imediat următoare dezastrului venețian de la Agnadello. Din acest motiv contactele diplomatice nu au depășit faza unor schimburi protocolare de mesaje. Pentru contactele safavido-venețiene v. Giorgio Rota, *Safavid Envoys in Venice*, in vol. *Diplomatisches Zeremoniell in Europa und im Mittleren Osten in der frühen Neuzeit*, hg. Ralph Kauz, Giorgio Rota, Jan Paul Niederkorn, Viena, 2009, p 213–249 (p. 215–219 pentru ambasadele din 1509)

misiune şi de oamenii domnilor români, Radu cel Mare şi Bogdan al III-lea. Implicarea Ungariei în *Liga de la Cambrai* a diminuat mult interesul pentru îndepărtata alianţă din Persia, mai ales că după anul 1514 victoriile răsunătoare ale otomanilor în Asia Mică şi în Orientul apropiat făceau puţin probabil succesul unei alianţe, ce ar fi urmat a uni ofensiva pe două fronturi atât de îndepărtate Aşa se face că abia în 1523 relaţiile diplomatice se reluau prin iniţiativa şahului Ismail, care îl trimitea pe călugărul maronit, Petru Libanezul, pentru a pleda pentru deschiderea concomitentă a luptei cu Imperiul Otoman, în primăvara anului ce avea să vină. Iniţiativa a fost determinată de aflarea ştirii că Belgradul fusese cucerit de către turci şi şahul Ismail a crezut că acesta ar fi un motiv suficient de puternic pentru o mobilizare a forţelor creştine. Petru Libanezul îşi prezenta scrisorile de acreditare la Buda, iar în decursul anului 1524 expunea propunerile lui Ismail la Roma, în faţa Dietei de la Nürnberg şi, apoi, în faţa împăratului Carol Quintul, aflat la Burgos. Cel din urmă, în ciuda entuziasmului papei ce primea cu bucurie informaţiile despre turci şi planul comun de luptă, a socotit scrisorile ca fiind un fals bine ticluit şi l-a expediat pe emisarul şahului.

În timpul succesorului lui Ismail, Tahmasp, existenţa frontului persan a ajutat, pe parcursul a jumătate de secol, pe Habsburgi şi pe veneţieni să îşi regrupeze forţele, dispersând trupele otomane pe două fronturi.

Războiul Ciprului (1570–1573) a fost un moment prielnic pentru reactivarea planurilor pentru o alianţă bicontinentală, papa Pius al V-lea relansând totodată ideea unei largi coaliţii antiotomane, la care erau chemaţi principii europeni. Această coaliţie urma să ajute în primul rând Veneţia ce se angajase deja în confruntarea militară. Primul care a oferit ajutor material a fost regele Spaniei, Filip al II-lea, care a considerat că pierderea Ciprului ar fi prejudiciat direct interesele Spaniei în Mediterana Orientală. În ciuda eforturilor papalităţii, alte puteri europene nu s-au grăbit să sară în ajutorul Veneţiei. În aceste circumstanţe Curia romană a considerat că este momentul în care planurile de alianţă antiotomană cu Persia ar putea fi reînviate, deschiderea unui nou front în Răsărit fiind necesar şi benefic pentru Veneţia.

Ideea unor negocieri cu un mare principe musulman a deschis însă la Roma – în toamna anului 1570 – o discuţie aprinsă privind aspectul moral şi religios al integrării Persiei, şi în general al oricărei puteri necreştine, în *Liga Sfântă*[5].

Cardinalul Granvella, ca purtător de cuvânt al regelui Filip al II-lea, împreună cu alţi cardinali, a cerut ca *Liga Sfântă* să fie o armă îndreptată împotriva tuturor „păgânilor" (deci includea, şi pe *mameluci* sau, după cum îi numea Granvella, *mauri* din Africa şi îndepărtata Persie)[6]. Evident miza o reprezentau provinciile otomane din Maghreb (nordul Africii), loc de refugiu pentru musulmanii expulzaţi din Spania, dar şi cartier general al piraţilor berberi.

Deşi papa a reuşit să argumenteze necesitatea alianţei cu Persia, semnarea tratatului între Suveranul pontif, Veneţia şi Spania (la 20 mai 1571) a adus noi neînţelegeri. Fiecare dintre parteneri dorea ca o campanie antiotomană să rezolve priorităţile sale. Spania urmărea un atac în Mediterana, întâi împotriva Maghrebului. Papa şi Veneţia considerau că întreg efortul militar (trupe terestre şi flotă) să fie folosit pentru a ataca inima Imperiului Otoman, dinspre Europa centrală către Balcani şi Istanbul[7].

La 30 octombrie 1570 Senatul veneţian încredinţa propriului secretar, Vincenzo di Alessandri, bun cunoscător al realităţilor din Imperiul Otoman, ca şi al limbilor orientale, misiunea de a negocia alianţa cu Tahmasp. Din *Instrucţiunile* primite de ambasador reiese clar că misiunea sa reprezenta doar Veneţia, pentru că nu există nici o referire la papă. Mai mult, Senatul veneţian a trimis în Spania

---

[5] Barbara von Palombini, *Bündniswerben abendländischer Mächte um Persien 1453–1600*, Wiesbaden, 1968, p 96

[6] Este de înţeles atitudinea cardinalului Granvella, dacă ţinem seama de persecuţiile religioase ce au durat peste patru decenii, persecuţii care i-au vizat pe toţi evreii şi arabii trecuţi la creştinism în secolul al XV-lea, întâi bănuiţi, apoi acuzaţi direct de practicticarea în secret a vechilor religii. Persecuţiile au început în timpul lui Filip al II-lea, în urma revoltei moriscilor din Granada, 1568–1571 şi au dus la expulzarea lor definitivă. În 1609 Filip al II-lea alunga pe toţi moriscii din Valencia, iar în 1614 împărtăşeau aceeaşi soartă moriscii din Castilia. Principalul loc de refugiu al acestora a fost litoralul Africii de Nord (Tunisia şi Alger, devenite, la rândul lor, provincii otomane).

[7] Barbara von Palombini. *op cit.*, p 97

un alt ambasador, pe Antonio Tiepolo[8], pentru a-l convinge pe Filip al II-lea de necesitatea de a-l include pe şahul Tahmasp în *Liga sfântă*. La Madrid, Tiepolo a insistat ca Filip al II-lea să îşi trimită propriul emisar în Persia. Aceeaşi misiune a avut-o ambasadorul venețian şi în Portugalia, pe lângă regele Sebastian I. Acesta însă a refuzat categoric intrarea în *Ligă*, pretextând că țara sa era în plină epidemie de ciumă, dar nu a exclus tratativele cu şahul Persiei, unde a şi trimis un ambasador în anul 1573. Deşi se dorea a fi o întreprindere comună, alianța antiotomană a funcționat în cele din urmă conform logicii fiecăruia dintre parteneri. Aşa se face că Pius al V-lea a inițiat, la rândul său, o reprezentanță diplomatică pe lângă şah Cel ales a fost Mathias Bigudo Fontado, care, contrar aşteptărilor papei, a declinat această onoare, considerând că este nevoie de o personalitate marcantă care să îl reprezinte pe papă şi astfel a ajuns ambasadorul regelui Portugaliei (care urma a negocia cu Persia o alianță pentru Hormuz) purtătorul de cuvânt al Curiei romane Scrisoarea pe care o primea şahul Tahmasp, la începutul anului 1573, fusese scrisă de Pius al V-lea după victoria de la Lepanto şi mesajul papei urmărea să îl convingă pe şah de importanța victoriei creştine, dar şi de necesitatea ca Persia să susțină lupta împotriva Imperiului otoman, prin deschiderea unui nou front în Răsărit[9].

Planul unei lupte comune a fost expus în trei *Memorandum-uri*, chiar de cel care se considerase prea insignifiant pentru o misiune diplomatică în Persia, anume Mathias Fontado. Planul era cel care fusese propus şi în 1529: şahul urma a ataca Imperiul Otoman în acelaşi timp cu armata creştină, atacul conjugat urmând a porni din vest şi din est. În plus se mai miza pe răscoala creştinilor din Egipt şi din Siria, la care ar fi putut fi atraşi şi arabii nemulțumiți[10]. O asemenea unire de forțe nu ar fi putut decât să îi împingă pe otomani spre o înfrângere decisivă. Din păcate, la fel ca şi în cazul planului din 1529, se miza pe prea mulți factori, greu de sincronizat în timp şi spațiu, ceea ce a făcut ca alianța proiectată să rămână doar un document al cancelariei diplomatice (venețiene si papale), fără urmări militare directe.

Misiunea lui Vincenzo di Alesandri ne este cunoscută în detaliu Drumul spre Persia l-a făcut prin Germania, Polonia, Moldova, unde s-a îmbarcat, la Cetatea Albă, spre Sinope. De aici a pornit spre Persia, sosind la Tabriz (Tauris). Şahul l-a primit cu multă considerație, şi-a exprimat bucuria față de realizarea unei coaliții creştine antiotomane, dar a refuzat să se angajeze la un nou atac asupra turcilor, din cauza dificultăților din propriul său imperiu. La 11 octombrie 1572, Alessandri prezenta în fața *Consiliului celor 10* rezultatul misiunii sale şi încerca să mascheze eşecul, exagerând defectele şahului[11]. Detaliile pe care le-a înscris în relatarea oficială sunt de multe ori ieşite din comun, ceea ce îl făcea pe editorul acestei *Relazione*, Eugenio Alberi, să considere îndoielnice multe dintre informații. Drept urmare, istoricul italian considera că este nevoie de o verificare a acestora. În epocă s-a bucurat totuşi în continuare de încredere, fiind considerat un „expert" al raporturilor cu Persia. Doar aşa se poate explica de ce în 1580 trimisul safavid Xwaje Mohammad s-a întâlnit la Veneția cu doi reprezentanți oficiali (Antonio Milledone şi Domenico Vico) în casa lui Vincenzo di Alessandri[12].

În ceea ce priveşte spațiul românesc, relatarea ambasadei în Persia nu conține decât o singură referire, pe care o menționăm, fără a şti dacă este vorba de o părere pe care Alessandri şi-o formase anterior sau de o informație pe care într-adevăr o culesese de la un negustor armean, întâlnit la Tebriz (Tauris), aşa cum, de altfel, pretinde. Ambasadorul vorbeşte despre schimbarea uneia dintre importantele rute comerciale pe care era adusă, din Extremul Orient, mătasea. Vechiul drum, ce trecea prin Alep fusese abandonat, mătasea ajungând în acel moment la Hormuz, apoi la Constantinopol „şi de aici în Moldova, continuând spre Polonia şi de aici în Danemarca şi Suedia şi în alte locuri".

[8] Pleca din Veneția la data de 4 mai 1571.

[9] *„Te istic fortissime bellante, christianis vero confoederatis firmissimas ac bellicossimas copias ab Europas ducentibus tantos eodem tempore impetus sustinere non posse neque illi ullo modo parem fore arbitrarur"* apud Barbara von Palombini, *op. cit.*, p 99.

[10] *Ibidem*, p. 99-100.

[11] Misiunea lui Alessandri în Persia este prezentată şi de Andrea Morosini, *Historia veneta ab anno MDXXI usque ad annum MDCXV*, în *Degl'istorici delle cose veneziane i quali hanno scritto per Pubblico Decreto*, tomo VI, Venezia, 1719, p. 274. Raportul înaintat *Serrenissimei* este reprodus integral de Eugenio Alberi, *Relazioni degli ambasciatori veneti al senato*, serie III, vol. II, Firenze, 1844, p. 104 şi urm.

[12] Giorgio Rota, *Safavid Envoys*, p. 220. La data respectivă di Alessandri era notar, iar ceilalți doi secretari la cancelaria ducală.

Informația ar putea fi folositoare dacă s-ar face o statistică a cantității de mătase vehiculată în jurul anului 1572, prin Moldova, pentru a vedea dacă într-adevăr tranzitul mătăsii spre țările nordice se făcea prin Moldova sau este o simplă părere a lui Alessandri, formată pe baza unor zvonuri.

De altfel ambasadorul venețian continuă cu observația că pe acest drum costurile erau atât de mari încât se căutaseră și alte soluții, una dintre ele fiind contrabanda cu mătase pe teritoriul Rusiei. Această soluție se dovedise a fi periculoasă, și Alessandri dă exemplul unui negustor englez, „signore Tomaso di Londra", care încercase să se dea drept ambasador al reginei Angliei, Elisabeta I, pentru a-și trece marfa. Prins asupra faptului, respectivul negustor fusese la un pas de a fi condamnat la moarte și executat[13].

Pe drumul de întoarcere, venețianul a ajuns însă în Moldova, în primele luni ale domniei lui Ioan vodă (1572–1574), notând câteva impresii, care au fost comunicate la Veneția. Timpul scurt și lipsa unei cunoașteri temeinice a faptelor, l-au făcut pe Vincenzo di Alessadri să dea detalii parțial incorecte și să facă evaluări superficiale ale situației politice de moment.

Cronologia este următoarea la 12 noiembrie 1571 Alessandri s-a oprit la Tabriz să aștepte iarna. La sfârșitul lui februarie 1572 a pornit pe uscat prin Armenia și Georgia, iar la sfârșitul lunii martie s-a îmbarcat de pe litoralul georgian, la „Cogna"[14], apoi navigând „din port în port" ajungea la „Rissa"[15] și de aici a ajuns la Trapezunt după un drum chinuitor[16]. S-a îmbarcat spre Sinope, a ajuns apoi la Constantinopol, de unde a pornit cu o corabie spre Gurile Dunării. A intrat pe brațul Sfântul Gheorghe și și-a continuat drumul prin Moldova, ajungând până la Iași, unde a asistat la execuția publică a opozanților lui Ioan vodă. Cu această ocazie face considerații privind situația politică și militară a momentului. Toate acestea se regăsesc în scrisoarea trimisă din Cracovia, la 25 iulie din 1572. Scrisoarea a fost reprodusă de Eugen Denize[17], după textul publicat în 1865 de Guglielmo Berchet[18].

[RAPORT CĂTRE DOGELE ȘI SENATUL VENEȚIEI] (1572)

„Serenisime Principe, prea iluștri Seniori,

[...] Plecând din Constantinopol am ajuns la Dunăre și intrând pe brațul numit Sfântul Gheorghe ajunsei pe la miazăzi în Moldova[19] și de la secretarul emirului am înțeles că voievodul Bogdan se revoltase și că sultanul Selim[20] îl

[13] E Alberi, *Relazioni degli ambasciatori veneti al Senato*, Firenze, 1844, p. 122–123.

[14] Probabil Konga, menționată pe un portulan grec publicat de Arman Delatte, *Les Portulans Grecs*, Paris, 1947, p 237, pe ruta ce lega Sevastopol de Trapezunt.

[15] Probabil aceeași localitate cu Rizon dintr-un portulan grec și cu Rissa/Risso din portulanele occidentale v Armand Delatte, *Les Portulans Grecs*. II *Complements*, Bruxelles, 1947, p. 36

[16] Drumul de întoarcere este redat în detaliu și de Ștefan Andreescu, *Crimeea în viziunea observatorilor occidentali în secolele al XVII-lea și al XVIII-lea*, în vol *Izvoare noi cu privire la istoria Mării Negre*, București 2005, p 172

[17] Eugen Denize, *Un călător italian necunoscut în Moldova secolului al XVI*, în vol. *Izvoare străine pentru istoria românilor (Românii în istoria universală)*, Iași, 1988, p. 28–30. Textul a fost reluat și tradus în versiunea pe care o propunem, foarte asemănătoare celei datorate lui Eugen Denize, cu câteva mici excepții, pe care le vom semnala

[18] Guglielmo Berchet, *La Republica di Venezia e la Persia*, Torino, 1865, p. 163–167.

[19] În text, *per mezzo Bogdania*. Eugen Denize traduce, cum ar părea firesc, *prin mijlocul Moldovei*. Venind însă de pe brațul Sfântul Gheorghe, Alessandri a intrat în Moldova **prin sud** (mezzogiorno).

[20] Selim al II-lea (1566–1574).

trimisese pe Ioan voievod să fie domn țării[21], fapt pentru care [emirul] a cerut ca *sangeac-beyi*[22] de Silistra, Tighina[23] şi Cetatea Albă[24] să meargă în ajutorul său, pentru că Bogdan era gata să se întoarcă din[25] țara polonilor. I se răspunse că acest ajutor nu poate fi dat, pentru că *sangeac-beyul* de Silistra avea ordin să plece spre Adrianopol, iar ceilalți de a-şi apăra granițele. Odată intrat în Moldova am văzut armata domnului care ar fi putut fi de 20.000 de călăreți, toți țărani înarmați cu tot felul de arme de apărare; cu paloşe, securi şi puțini cu sulițe; caii nu erau pentru război, ci de povară.

În ziua în care am ajuns la Iaşi, unde îşi are reşedința domnul, au fost decapitați în public 7 boieri[26] din partida lui Bogdan vodă[27], care ar fi vrut să îl ucidă, în noaptea următoare, pe Ioan vodă; pentru că trăiesc cu mare teamă, boierii nu îl respectă şi nu este iubit de popor şi asta din cauza prea marii tiranii [cruzimi] pe care o exercită față de supuşi; de aceea domnul dinainte este acum dorit [regretat] de toți, şi deşi se află aici în Polonia, are la dispoziția sa în Moldova cetatea Hotinului, fortificație din acea țară la granița cu Polonia şi nu aşteaptă altceva decât să pornească împotriva numitului Ioan[28], care pe timpul secerişului îi lăsă pe țărani, la un moment dat, să-şi secere şi să îşi adune de pe câmp grânele şi

[21] Informația lui Alessandri nu este exactă în totalitate, probabil din cauza faptului că tot ceea ştia despre situația din Moldova aflase la Constantinopol şi pe drumul de întoarcere spre Gurile Dunării, drum pe care l-a făcut îmbarcat pe o corabie ce transporta vin. Dacă dăm crezare cronicilor interne, Bogdan Lăpuşneanu nu se răsculase fățiş împotriva otomanilor, dar apropierea sa accentuată față de Polonia şi anturajul său polon au provocat îngrijorare la Constantinopol şi o mare nemulțumire în Moldova (Grigore Ureche, *Letopisețul Țării Moldovei până la Aron Vodă (1359–1595)*, ed. Constantin Giurescu, Bucureşti, 1916, p. 216; Nicolae Costin, *Letopisețul Țării Moldovei de la zidirea lumii până la 1601*, ed. Ioan Şt Petre, Bucureşti, 1942, p. 509–51). Înainte de 29 noiembrie 1571 în capitala Moldovei se produseseră tulburări inițiate de boierii care voiau un alt domn şi se pare că aceşti nemulțumiți au trimis o plângere la Poartă şi au stabilit legătura cu pretendentul Ion, încredințându-l de sprijinul lor pentru preluarea domniei. (vezi şi Ioan Lasicki, *Istoria despre intrarea polonilor sub comanda lui Nicolae Mielecki şi Nicolae Sieniawski în Moldova împreună cu Bogdan voievod (căruia i-a urmat Ioan) şi uciderea turcilor*, în A. Papiu Ilarian, *Tesaur de monumente istorice pentru România*, III, Bucureşti, 1864, p. 257).

[22] *Sangiachi.*

[23] *Bender.*

[24] *Akerman.*

[25] Eugen Denize traduce *în țara polonilor.* Dar Bogdan Lăpuşneanu era deja în Polonia, cum spune chiar Alessandri câteva rânduri mai jos. De aceea nu avea cum să intre în Polonia, ci pericolul, pentru Ioan vodă, era ca fostul domn să se întoarcă din Polonia.

[26] În text *gentiluomini*

[27] Este vorba probabil de o parte din cei 30 de boieri care au fost condamnați pentru complot şi executați după decapitarea lui Ionaşcu Sbierea la 6 aprilie 1572 (Gr. Ureche, *op. cit.*, p. 218).

[28] La 25 iulie 1572, data la care Alessandri îşi scrie epistola, situația lui Bodgan Lăpuşneanu se schimbase mult în Polonia, fapt ce pare că nu îi era cunoscut solului venețian. Moartea regelui Sigismund al II-lea, survenită la 7 iulie 1572, deschidea problema succesiunii la tronul polon şi îndepărta considerabil posibilitatea ajutorului sperat de Bogdan Lăpuşneanu (Hurmuzaki, *Documente*, supl. I, vol. I, p. 25 şi vol. II, 1, p. 640–641, vezi şi Ileana Căzan, Eugen Denize, *Țările române şi marile puteri în secolele XV–XVI*, Bucureşti, 2004).

să își vadă și de alte treburi. La Liov[29] se fac mari pregătiri de război și deja s-au adunat numeroși domni și nobili și nu știu când au să plece[30]; mă recomand marii mile a Serenității Voastre,

Din Cracovia la 25 iulie 1572.

Al Serenității Voastre prea umil slujitor

Vincenzo di Alessandri.

---

[29] *Leopoli* în text.

[30] Dat fiind contextul situației politice în Polonia, probabil că diplomatul venețian exagera amploarea acestor pregătiri împotriva lui Ioan vodă.

MARTIN GRUNEWEG

(25 aprilie 1562–c. 1618)

Martin Gruneweg s-a născut în Danzig (astăzi Gdańsk) la 25 aprilie 1562. Pe linie maternă, strămoşii lui pot fi urmăriţi până la anul 1400. Familia sa era luterană şi trăia din comerţ. Nu a fost singurul copil al familiei, a avut o soră Barbara, născută în 1565. Încă de la vârsta de cinci ani Gruneweg e trimis la şcoală, unde capătă o educaţie care va constitui o bază temeinică pentru activitatea sa ulterioară. La treisprezece ani a fost trimis de părinţi să înveţe limba polonă în oraşul Bromberg. În 1569 îi moare tatăl iar doi ani mai târziu se stinge din viaţă şi tatăl vitreg; mama sa cade într-o puternică depresie Greutăţile prin care trecea familia sa îl determină să se angajeze în 1579 la un negustor din Varşovia. După falimentul stăpânului său, pleacă la Liov (Lemberg) la 12 iunie 1582, unde se angajează ca scrib şi contabil la familia negustorului armean Asvadur. Cu caravanele negustorilor armeni din Liov, Gruneweg va merge de şase ori în Imperiul Otoman între 1582 şi 1586 şi o dată la Moscova în 1584–1585[1].

În 1586, pe când se afla în Imperiul Otoman la Adrianopol, Martin Gruneweg s-a îmbolnăvit de ciumă. În acest context şi ca urmare a unor viziuni, el s-a decis să se convertească la catolicism. La 6 septembie 1588 va depune jurământul şi va intra la Liov în Ordinul dominican. A deţinut între altele şi funcţia de subprior în conventul din oraşul menţionat. În 1602 a făcut o călătorie la Roma După înapoiere s-a perindat prin mai multe conventuri dominicane. Ratibor, Bochnia, Cracovia, Płock şi Varşovia. A murit în jurul anului 1618[2].

Însemnările sale conţin date privitoare la istoria familiei, la copilăria şi adolescenţa, petrecute în Danzig, activitatea de negoţ, călătoriile şi viaţa în conventurile dominicane. Ele au fost redactate în mai multe etape, între 25 aprilie 1601 şi 27 aprilie 1606. În redactarea manuscrisului, dominicanul s-a folosit de notiţele din jurnalul de călătorie. A utilizat în lucrare fragmente de cronici, scrisori şi alte texte. Nu mai puţin de 500 de desene de pană, deosebit de valoroase, care îl au ca autor se regăsesc în manuscris[3].

Manuscrisul lui Martin Gruneweg prezintă un deosebit interes pentru cei preocupaţi de etnografie, istoria arhitecturii, a comerţului şi de geografia istorică. Autorul furnizează mărturii valoroase în legătură cu activitatea dominicanilor din Polonia în epoca Contrareformei.

Pentru istoria românească sursa e una de primă mână, datorită abundenţei de informaţii referitoare la Moldova, Ţara Românească şi Dobrogea. Pasajul referitor la prima sa călătorie prin Moldova în Imperiul Otoman (1582) a fost scris după întoarcerea din călătoria de la Roma (3–8 iulie 1602), după cum rezultă din comparaţia făcută de autor între apa tulbure a Prutului şi cea Tibrului. Sunt şi alte indicii care dovedesc că fragmentul primei sale călătorii în statul otoman a fost redactat între septembrie şi mijlocul lunii decembrie 1602, pe când se afla la Ratibor[4]. S-a considerat că Gruneweg şi-a redactat textul referitor la călătoria sa la Roma când se afla în Cracovia (14 aprilie 1603–30 aprilie 1605)[5]. Trebuie observat că atât fragmentul călătoriei la Roma, cât şi textul anterior

---

[1] Almut Bues (ed.), *Die Aufzeichnungen des Dominikaners Martin Gruneweg (1562-ca 1618): über seine Familie in Danzig, seine Handelsreisen in Osteuropa und sein Klosterleben in Polen*, vol. 4, Wiesbaden, 2008, p. 1513–1521 (Quellen und Studien; Deutsches Historisches Institut Warschau, Bd. 19).

[2] *Ibidem*, p. 1525–1526, 1530–1533.

[3] *Ibidem*, p. 1476, 1482–1484.

[4] *Ibidem*, vol. 2, Wiesbaden, 2008, p. 709, vol. 4, p. 1484.

[5] *Ibidem*, vol. 4, p. 1486.

cu începere de la 12 aprilie 1601, au fost redactate la Cracovia, nu mai devreme de anul 1604. Sprijinim această constatare pe faptul că, în fragmentul care se referă la evenimentele din 12 aprilie 1601, autorul aminteşte de uciderea dominicanului Andrea Bobbi da Faenza în Moldova. Scrisoarea episcopului Bernardino Quirini, din 5 martie 1604 menţionează că Andrea Bobbi şi-a pierdut viaţa ca urmare a năvălirii tătarilor în Moldova[6]. În acelaşi an 1604, va fi ajuns vestea morţii dominicanului italian şi în conventul din Cracovia.

Cele şase călătorii în Imperiul Otoman descrise de Martin Gruneweg permit câteva observaţii. Rezultă că principalul drum comercial terestru care lega Polonia de Imperiul Otoman pleca din Liov, trecea prin Cameniţa şi traversa Nistrul în Moldova la Hotin. De acolo drumul se îndrepta spre Prut, pe care îl traversa probabil pe la Lipcani–Rădăuţi Prut Pe malul drept al râului continua prin Ştefăneşti, traversa apoi Jijia, ajungea la Iaşi. De la Iaşi drumul se îndrepta din nou spre Prut, pe care îl traversa la Ţuţora şi continua de-a lungul malului stâng al râului până la Chigheci, unde traversa un deal şi ajungea în valea Ialpugului, pe care o străbătea până la vărsarea în lacul cu acelaşi nume. De acolo drumul traversa câmpia dintre lacurile Ialpug şi Cahul, până pe malul Dunării în faţa Isaccei. Trecând Dunărea la Isaccea se ajungea de fapt în Imperiul Otoman. De la Isaccea drumul continua spre est prin pădure, ajungea la Cataloi, de unde cotea spre sud şi avansa prin Congaz şi Babadag până la Carasu. Din Carasu drumul ajungea la Musabei şi Bazargic şi continua prin Provadia şi Adrianopol până la Istanbul. Cu textul lui Gruneweg avem pentru prima dată o descriere foarte amănunţită a etapelor acestui drum şi a variantelor sale

Realităţi obiective impuneau negustorilor să găsească alte itinerarii, atunci când apăreau probleme pe drumul principal. Chiar în 1582, la prima călătorie, din cauză că vadul Prutului fusese distrus de inundaţii, călătoria a continuat exclusiv pe malul basarabean al râului. Prezenţa unor armate era un alt motiv pentru stăpânii caravanei de a urma alt drum. S-a întâmplat în martie 1583, când o oaste mare se afla la Cameniţa şi s-a optat pentru ruta alternativă Liov, Halici, Sniatin, Cernăuţi, Ştefăneşti. Anul următor, pe drumul de întoarcere, negustorii au întâlnit trupe otomane în Dobrogea şi, spre a le evita, de la Carasu au mers la Hârşova apoi au trecut la Floci în Ţara Românească şi au urmat până la Iaşi drumul prin Buzău, Râmnicul Sărat, Focşani, Tecuci, Bârlad, Vaslui. Acelaşi drum, dar în sens invers, l-au urmat în 1586. Motivaţia alegerii acestui drum e mai puţin clară. După afirmaţia autorului, în acea călătorie caravana nu transporta mărfuri ci doar bani. Ajunşi la Buzău, liovenii ar fi vrut să se îndrepte spre Bucureşti, dar au aflat că acolo se percepea vamă din bani şi această informaţie i-a făcut să-şi schimbe itinerarul şi să se îndrepte spre Hârşova. La întoarcere e folosită aceeaşi rută prin Muntenia. Că ruta prin Muntenia, de la Buzău la Vadul Oii, nu era lipsită de importanţă reiese din relatarea autorului care afirmă că la 1 august 1586, pe când treceau Dunărea în Ţara Românească, o altă caravană din Polonia traversa în acelaşi timp în sens opus spre Hârşova.

Gruneweg oferă informaţii importante despre vămile din Moldova, Ţara Românească şi Imperiul Otoman. Sunt menţionate ca puncte vamale. Hotin, Iaşi, Cernăuţi, Focşani, Bucureşti, Isaccea şi Hârşova. Vămile Moldovei se aflau în mâinile grecilor, fapt care reiese şi din descrierea autorului.

În Imperiul Otoman negustorii lioveni duceau postav, cuţite, blănuri siberiene scumpe, achiziţionate la Moscova, şi bani. Din Turcia aduceau în Polonia baloturi cu mătase scumpă, butoaie cu vin de Malvasia, piper, orez, fructe exotice şi săpun. În octombrie 1584, Gruneweg menţionează că aduceau la Liov un cal arab din Turcia, pe care stăpânul său l-a vândut ulterior cu 140 de guldeni.

Gruneweg furnizează amănunte despre diferitele tipuri de monede care circulau în Polonia, Moldova şi Imperiul Otoman şi despre valoarea acestora. Merită reţinută informaţia că moneda polonă era acceptată în Moldova până la Ştefăneşti. Negustorii poloni duceau în cantităţi mari taleri în Imperiul Otoman, ceea ce era foarte profitabil. Textul lui Gruneweg e o mărturie în plus care atestă deprecierea puternică a monedei otomane în ultimele decenii ale secolului XVI.

Aflăm date privitoare la organizarea unei caravane armeneşti, însemnătatea oraşelor Liov şi Cameniţa pentru comerţul Moldovei, prezenţa în Balcani a unor caravane şi a cărăuşilor din cele două ţări româneşti.

Un loc important în însemnările călătorului îl ocupă Moldova. Mai întâi sunt observaţii de geografie fizică. Autorul constată lipsa lemnului din anumite regiuni ale ţării, din care pricină

---

[6] *Călători străini despre ţările române*, vol. IV, ed Maria Holban, M M. Alexandrescu-Dersca Bulgaru, Paul Cernovodeanu, Bucureşti, 1972, p. 189.

locuitorii erau constrânşi să facă focul cu balegă uscată. Gruneweg laudă calităţile apei Prutului, în aceeaşi manieră în care o va face mai târziu Dimitrie Cantemir. Este subliniată imensa bogăţie de vite care erau exportate în Polonia şi Italia Este remarcată existenţa a numeroase turme de oi. Gruneweg observă obiceiul românilor de a păstra caşul şi brânza în piei cu păr, netăbăcite. Este impresionat de mulţimea şi ieftinătatea peştelui de la Dunăre, care constituia şi un produs însemnat de export Sunt amintiţi crapii şi scrumbiile. Berea şi vinul nu se ridică la exigenţele germanului, dar acesta apreciază rachiul din Moldova. Aflăm reacţia locuitorilor de la sate atunci când aflau de apropierea unei caravane: ei se îmbrăcau în haine de sărbătoare, femeile prindeau fuiorul la cingătoare, ieşeau la drum şi aduceau din case lucrurile pe care le aveau de vânzare

Lucrarea lui Gruneweg conţine informaţii interesante despre aşezările şi monumentele Moldovei. Aşezările le împarte în două categorii. oraşe şi sate Doar şase aşezări sunt considerate oraşe: Hotin, Cernăuţi, Ştefăneşti, Iaşi, Vaslui şi Bârlad Sunt considerate sate: Scânteia, Focşani, Tecuci, Tintul, Ţuţora şi alte câteva localităţi

În Iaşi aminteşte biserica cea mare din piaţă, care era acoperită cu plumb şi se găsea în apropierea curţii domneşti. Această biserică, având hramul Sf. Nicolae Domnesc, a fost ctitorită de Ştefan cel Mare. Textul menţionează în oraş şi edificii de cult ale armenilor şi catolicilor În Vaslui, pe lângă cele două biserici de lemn aflate în piaţă, autorul notează existenţa în oraş a unei biserici de piatră şi a unei curţi. Pe drumul dintre Iaşi şi Vaslui, călătorul remarcă într-un sat o mică biserică de piatră, fapt ce permite identificarea aşezării cu târgul Scânteia. În Bârlad este remarcată în piaţă o biserică de piatră pictată în interior şi exterior cu vieţi de sfinţi Este sigura mărturie păstrată a existenţei picturii exterioare la Biserica domnească, care datează din a doua jumătate a secolului XV Autorul descrie cetatea şi târgul Hotin, pomeneşte mănăstirea Aroneanu aflată pe un deal aproape de Iaşi şi semnalează corturile taberei domneşti de vară de lângă Ţuţora. Merită atenţie informaţia despre existenţa unor stâlpi comemorativi care marcau locul unor bătălii. Astfel de monumente, potrivit lui Gruneweg, nu erau rare.

Spre deosebire de Moldova, Ţara Românească nu beneficiază de o descriere atât de amănunţită. În Ţara Românească autorul aminteşte trei oraşe: Bucureşti, Buzău şi Floci Sunt considerate sate Râmnicul Sărat şi Focşani. La Bucureşti, Gruneweg nu ajunge, dar menţionează că acolo se percepea vama din bani Autorul atestă existenţa câtorva biserici de piatră atât la Buzău cât şi la Floci Lângă oraşul Floci sursa semnalează o mănăstire de piatră. Aceasta este cea mai veche atestare a mănăstirii Ghidiliţi (1584). Cel mai probabil la Râmnicul Sărat a văzut Gruneweg acea cruce de piatră incizată cu scriere chirilică Monumentul comemora probabil luptele purtate de Ştefan cel Mare în Ţara Românească.

Un loc important îl ocupă descrierea Dobrogei otomane cu oraşele, satele şi monumentele ei. Cinci oraşe sunt amintite de autor în acest teritoriu Isaccea, Babadag, Carasu, Hârşova şi Bazargic. Călătorul notează că în Isaccea toate clădirile erau de lemn cu excepţia geamiei şi a băii. Ambele construcţii sunt desenate de autor, baia beneficiază şi de o descriere amănunţită. Aflăm că bazarul sau piaţa se găsea chiar pe malul Dunării. În port soseau corăbii de pe mare Despre Babadag se afirmă că dispunea de mai multe meceturi şi alte construcţii de piatră În jurul oraşului se găseau mai multe poduri de piatră. Urbea era renumită prin ieftinătatea mărfurilor. Oraşul Carasu nu-i face o impresie deosebită autorului. Mecetul, edificiul cel mai de seamă, era construit în partea de jos din piatră iar în rest din lemn. Desenul acestui mecet completează informaţia Gruneweg constată bucuria turcilor la sosirea caravanei în localitate Succintă este descrierea Hârşovei Desenul alăturat textului redă silueta oraşului şi a cetăţii sale. Potrivit autorului, în acest oraş, ca şi în Isaccea, majoritară era populaţia românească. Bazargicul este considerat un oraş frumos care avea mai multe meceturi şi clădiri de piatră

Fântânile ocupă un loc important în relatările autorului despre Dobrogea, el desenează şi descrie câteva tipuri diferite Între acestea un loc aparte îl ocupă fântâna veche aflată în codrii dintre Isaccea şi Cataloi, din a cărei descriere amănunţită rezultă că era un monument deosebit, înălţat de un ctitor bogat.

Din specificul provinciei făceau parte şi dervişii din Babadag, pe care autorul i-a întâlnit strângând milostenie prin satele stepei dobrogene

Probabil cele mai valoroase informaţii din însemnările lui Gruneweg sunt descrierile etnografice, pe care acesta le completează în chip fericit cu numeroase desene. Gruneweg descrie diverse etnii acolo unde le întâlneşte întâia oară: pe armeni la Liov, pe români la Hotin, pe tătari la Congaz şi pe bulgari la Uşenli.

La Hotin autorul descrie mai întâi locuința românească. Aceasta era clădită din lemn și compusă din trei camere. Din cerdacul sprijinit pe stâlpi de lemn se intra în „casa mare", din aceasta în odaie și de aici în cămară Odaia era camera de locuit în care se aflau soba cu cahle, lavița, două mese, covoare și ustensile de bucătărie. Interiorul era văruit și pereții acoperiți cu covoare. În exterior pereții de lemn erau unși cu lut și apoi văruiți. Acoperișul era de paie În curtea care împrejmuia casa se găsea un staul de vite. Un gard înzestrat cu o poartă delimita curtea. Autorul menționează explicit că descrierea casei din Hotin era valabilă pentru toate orașele din Moldova și Țara Românească. Descrierea casei este însoțită de o schemă și un desen.

Gruneweg descrie apoi bisericile românești din sate și orașe. Desenele sale permit sesizarea diferenței dintre lăcașurile de cult din Rutenia și cele din Moldova Autorului îi atrage atenția toaca pe care o descrie în detaliu Călătorul observă că slujba în biserica românească se făcea în limba slavonă, pe care localnicii nu o înțelegeau defel. Autorul nu uită să adauge că în orașul Hotin nu se găsea nicio construcție de piatră

Impresionează descrierea portului moldovenesc din Hotin. De la acoperământul de cap și până la ciubote sunt redate detaliat elementele caracteristice portului moldovenesc masculin și feminin Sursa ne comunică și diferențele dintre veșmântul femeilor și cel al fetelor nemăritate. Gruneweg este impresionat de hora moldovenească, al cărei specific îl redă în chip inspirat.

Micul tratat de etnografie românească realizat de Martin Gruneweg se remarcă prin răbdarea autorului de a descrie în detaliu lucruri care i-au interesat mai puțin sau deloc pe alți călători străini. Putem spune că prin vechimea și bogăția de informație etnografică, lucrarea lui Gruneweg nu are egal în vremea sa[7]. Dacă cetatea Hotinului a beneficiat de atenția istoriografiei, nu același lucru se poate spune despre orașul omonim care este puțin cunoscut tocmai din pricina precarității surselor. Textul lui Gruneweg vine să completeze cunoașterea acestui oraș aflat la extremitatea spațiului românesc

În Dobrogea, primul sat tătăresc întâlnit de Gruneweg este Congazul. Casa tătărească, lungă și îngustă, era construită din stuf. Pereții erau unși cu un amestec de pământ negru și balegă și erau vopsiți cu cenușă umezită Locuința avea trei încăperi: cămara, „casa mare" și odaia. Din exterior se intra în „casa mare" prin două uși aflate față în față. Camera de locuit era odaia care avea în centru o vatră deasupra căreia se găsea un horn; lângă vatră era așternută o pătură pentru șezut. În aceeași încăpere exista și o laviță. Potrivit autorului, în satul tătăresc casele nu erau dispuse în ordine și un străin cu greu găsea ieșirea din această așezare. Tătarii trăiau din creșterea vitelor Gruneweg descrie apoi înfățișarea și portul acestora. Comparația cu turcii le este favorabilă

Pe bulgari autorul îi întâlnește la Ușenli (azi Botevo), așezare aflată la limita de sud a Dobrogei Casele acestora se asemănau cu cele tătărești, dar erau mai mari și mai înalte, construite din lemn și acoperite cu scânduri. În odaie, lângă ușă, se afla vatra Lavița se găsea în aceeași încăpere. Portul locuitorilor, atât cel bărbătesc cât și cel femeiesc, beneficiază de o descriere amănunțită.

Textul lui Martin Gruneweg aruncă o lumină nouă asupra raporturilor Ordinului dominican cu Moldova în ultimii ani ai secolului al XVI-lea și primii ani ai secolului următor. Dominicanii erau în grațiile lui Ieremia Movilă, care participa la sărbătorile catolice oficiate de aceștia la Iași. Domnul a sprijinit printr-o milostenie generoasă reconstrucția conventului dominican din Liov. Ieremia Movilă ar fi promis în 1601 restituirea conventurilor dominicane din Moldova, confiscate cu jumătate de secol în urmă de Ștefăniță Rareș. Proiectul Ordinului privitor la Moldova a eșuat și așezămintele n-au mai fost recuperate. Motivele acestui eșec rămân încă a fi elucidate

Însemnările lui Gruneweg cuprind date despre calamități naturale și aspecte ale legislației otomane privitoare la negustorii străini. Se regăsesc în scrierea sa informații despre unii domni ai Moldovei. Regăsim în textul său rugăciunea *Tatăl Nostru* în mai multe limbi, printre care românește și săsește.

Manuscrisul care conține însemnările lui Gruneweg este păstrat la Biblioteca din Danzig (Gdańsk) a Academiei de științe din Polonia Manuscrisul a intrat în atenția istoricilor, care au publicat în trecut fragmente mai mult sau mai puțin întinse din această lucrare. Între aceștia se numără

[7] Ca model de analiză pentru legătura între relatarea de călătorie și etnologie, v. Joan Pau Rubies, *Travel and Ethonology in the Renaissance. South India through European Eyes, 1250–1650,* Cambridge University Press, 2005.

şi Michail Jonov, care a tradus în limba bulgară pasagii referitoare la Dobrogea, Bulgaria şi Balcani[8]. Ediţia completă a însemnărilor a fost realizată de Almut Bues[9]. În istoriografia noastră Maria Crăciun a investigat convertirea lui Gruneweg[10] Despre călătoriile lui Gruneweg prin Moldova, Ţara Românească şi Dobrogea au fost publicate recent două studii[11].

[CĂLĂTORIILE PRIN MOLDOVA, ŢARA ROMÂNEASCĂ ŞI DOBROGEA][12]

[Despre mănăstirea dominicană din Liov]

[vol. 1] Este o minune că Dumnezeu m-a călăuzit spre a intra în Ordinul Sfântului Dominic şi m-a luat într-o astfel de mănăstire, întemeiată, ca şi cea din Danzig, de Sfântul Iachint, mănăstire în care în anul 1497 a murit al 32-lea maestru al Ordinului teuton, Johann von Tiefen[13], care a mers cu regele Jan Albert[14] împotriva voievodului valah Ştefan[15].

[Descrierea portului armenesc din Liov]

Nu m-am putut minuna îndeajuns[16], când am venit întâia oară în Liov[17] şi soţia stăpânului meu Bogdan m-a întâmpinat după vechile obiceiuri din Danzig; ea era de asemenea (chiar splendid) îmbrăcată, după vechiul port din Danzig, pe care nu mă opream în a-l admira îndeajuns. Juponul ei era o rochie de mătase aleasă cu pătrăţele mici în faţă, prinsă cu bumbi mari auriţi, încinsă împrejur cu o cingătoare aurită de care atârnau până la picioare două lanţuri lungi; de unul atârna unul din aceşti bumbi mari iar de celălalt o pungă splendidă de aur şi perle, iar aceasta era

---

[8] Almut Bues (ed.), *Die Aufzeichnungen*, vol. 4, p. 1469, 1507–1510.

[9] Almut Bues (ed.), *Die Aufzeichnungen*, vol 1–4, Wiesbaden, 2008, 1888 p.

[10] Maria Crăciun, *Conversion in the Confessional Age*, în Almut Bues (ed.), *Martin Gruneweg (1562– nach 1615) – Ein europaischer Lebensweg*, Wiesbaden, 2009, p. 241-262.

[11] Alexandru Ciocîltan, *Martin Gruneweg prin Moldova, Ţara Românească şi Dobrogea*, în SMIM, vol. XXVII, 2009, p. 209–248; idem, *Tătarii din Dobrogea în însemnările lui Martin Gruneweg*, în *Moştenirea istorică a tătarilor*, vol. I, ed. Tasin Gemil şi Nagy Pienaru, Bucureşti, 2010, p. 199-206 (Colecţia Istorie, cultură şi civilizaţie tătară I).

[12] Traducerea s-a făcut după textul publicat de Almut Bues (ed.), *Die Aufzeichnungen des Dominikaners Martin Gruneweg (1562-ca. 1618)· über seine Familie in Danzig, seine Handelsreisen in Osteuropa und sein Klosterleben in Polen*, vol. 1–3, Wiesbaden, 2008, p 309–1373 (Quellen und Studien; Deutsches Historisches Institut Warschau, Bd. 19).

[13] Johann von Tiefen, mare maestru al Ordinului teuton (1489–1497).

[14] Jan Albert, regele Poloniei (1492–1501)

[15] Ştefan cel Mare, domnul Moldovei (1457–1504).

[16] Pe margine,de o mână mai târzie: *Dansiger kleidungs façon an einer Edlen Frauen in der Lemberg* [n. Almut Bues].

[17] *Lemberg*.

suspendată înaintea picioarelor. De asemenea, avea gulerul împodobit în faţă cu bumbi mici din cel mai bun aur, deşi era ţinut cu ace de gămălie; gulerul căptuşit cu blană bună de zibelină ajungea până la urechi; gâtul [era] cuprins cu lanţuri de aur de care atârna, chiar sub guler, o cruce admirabilă, încrustată cu nestemate. Capul şi-l împodobise cu o perlă drăgălaşă[18] (cum este numită în Danzig), înaltă cât o şchioapă, şi [era] plin de agrafe de aur cu mici drăgălăşenii, încrustate ici şi colo cu perle foarte mari; pe acesta l-a acoperit cu o năframă subţire de mătase; mâneci largi încreţite, prinse cu aur. La câteva zile după sosirea mea, după ce am devenit un pic mai îndrăzneţ în casă, i-am spus că mă uimea mult costumul pe care îl purta în zilele de sărbătoare, deoarece nu l-am mai mai văzut nicăieri în toată Polonia[19], şi nici chiar în Liov nu-l văd la nicio femeie poloneză sau armeancă, cu excepţia ei. Totuşi este un vechi port din patria mea, după cum îl arată picturile sau pe care şi-l amintesc bătrânii – şi mama mea mai păstrase câteva exemplare de la strămoşii ei – şi care mai este încă în parte folosit în zilele noastre în Pomerania[20]. Ea mi-a răspuns că polonezele nu obişnuiesc niciodată să se îmbrace într-un astfel de costum, care era din vechime doar portul femeilor armence; acum se ruşinează de acesta şi se îmbracă după portul polon (sau ele însele nu ştiu după care). Îl mai poartă însă în zilele de sărbătoare doar femeile tinere (deoarece domnul Bogdan abia în acel an o luase pe ea de soţie); [adăugând] că ea nu ar fi singura care se îmbracă astfel, numai că pe străzi nu poate fi observat sub şubele polone[21]. Mi-au adus din alte case mantale pe care ei le purtau odinioară peste o astfel de îmbrăcăminte [şi] care erau întrutotul după înfăţişarea celor din Danzig. Întrucât am mărturisit impresia mea unui preot armean precum că o astfel de îmbrăcăminte ar fi venit la ei din Pomerania, acesta mi-a demonstrat îndeajuns (deoarece casa stăpânului meu se afla în curtea bisericii armeneşti) că acest port ar proveni din vechime din Ţara Sfântă[22], care din pricina războaielor şi a decimării popoarelor a dispărut acolo, astfel încât s-a păstrat doar la femeile lor armence, care nu acceptă cu drag înnoiri; fapt pe care eu însumi l-am observat ulterior, căci în întreaga Valahie[23] şi Tracia[24] toate femeile armence nu se îmbracă altminteri[25], însă în Liov [acest port] a ieşit cu totul din uz. De unde mi se pare mai degrabă că i-au urmat pe cruciaţi multe femei evlavioase din Ţara Sfântă, în parte înrudite cu ei, care îi însoţiseră înainte din Germania[26]. Acestea, pentru a se acomoda în Ţara Sfântă şi pentru a trăi mai bine în pace în mijlocul unui popor străin, au fost nevoite să renunţe la îmbrăcămintea lor germană şi apoi obişnuindu-se, nu doar că n-au renunţat la această îmbrăcăminte, ci le-au convins şi pe altele să o poarte. În

[18] *lobern peel.*
[19] *Polerland.*
[20] *Pommern*
[21] *polnische schaubenn.*
[22] *heiligen lande*
[23] *Walacheye*
[24] *Tracien.*
[25] Vezi în prezentul volum textul lui Minas din Tokat
[26] *Deitzland.*

această privință le-au sfătuit și seniorii înșiși, care ar fi dorit să facă din vechiul Danzig un nou Ierusalim[27].

[Despre alfabetul latin]

Ah, be, ce, de, eh, ef, ge, ha, ih, ka, el, em, en, oh, pe, ku, er, es, te, uh, we, ix, oy, zet.

Pe acestea înainte-scrise le urmează toate popoarele din Europa, cu excepția grecilor[28], valahilor[29] și rutenilor[30], [care] au scrierea lor proprie; ceilalți însă folosesc în tipăriturile lor caractere germane, anume danezii, suedezii, boemii, polonii[31] și lituanienii, dintre care iarăși ultimele două amestecă litere, între care uneori și unele germane.

[Despre alfabetul slavon]

Az a, buki b, wiedie w, hlahol g, dobro d, iest e, ziwietie x, zielo, ziemla z, ize i, i, kako k, ludıe l, mislite m, naß n, on o, pokoi p, ircy r, slowo s, twierdo t, ik, uk u, fert f, hir h, ot cy, czer c, ßa, ßcza, ior, iory, ier, iat, iu, ius, ia, xi, psi, fita, yzycza.

Copiat este cel al rutenilor noștri din regatul Poloniei[32] cu care ei se fălesc, că le-a fost trimis bulgarilor[33], ca dar deosebit, de împăratul grec Mihail Curoplates[34]; pe acesta îl folosesc și valahii.

[Despre dietele ținute la Lublin]

Și regele Alexandru[35] a ținut una aici[36] în anul 1503 la care, după câte știu, s-a hotărât să li se smulgă valahilor Pocuția[37] și [aceasta] să fie readusă Coroanei.

[Despre stăpânul său]

Acest armean se numea Asvadur, după știința mea, pe limba noastră, Adam, dar era numit de alte popoare Bogdan, care nume este cunoscut la ruteni, dar mai

---

[27] *new Jerusalem*. Pe margine autorul a desenat crucea de Ierusalim și a notat. „Crucile să fie scrise dublu".

[28] *Griechen*.

[29] *Wallachen*.

[30] *Reussen*.

[31] *Polen*.

[32] *Königreiche Polen*

[33] *Bulgarn*.

[34] Editoarea, Almut Bues, semnalează că autorul îl confundă cu împăratul Mihail III (842–867) în vremea căruia s-a botezat principele bulgar Boris.

[35] Alexandru, regele Poloniei (1501–1506).

[36] Almut Bues arată că această dietă s-a ținut de fapt la Piotrków între 12 martie și 2 aprilie.

[37] *Pokutzia*.

mult încă la moldoveni[38] şi înseamnă în polonă darul lui Dumnezeu; însă după cum se vede din scrisoarea mamei nr. 244[39], ea îl numeşte cel mai bine şi îl pronunţă Bogdal, ceea ce înseamnă Dumnezeu a dat. Şi pe bună dreptate, căci cu adevărat mi l-a dat Domnul Dumnezeul nostru, deoarece, potrivit făgăduielii sale solemne, el mi-a fost până la moarte nu doar stăpân, ci şi frate.

Acest Bogdan era fiul unui nobil din Livonia[40], dar tatăl şi mama sa, împreună cu tot neamul [lor], i-au fost ucişi de moscoviţi, iar el însuşi, fiind foarte tânăr, a fost adus la Moscova[41] spre a fi vândut. Acolo l-a cumpărat Migerditz, un armean din Caffa[42], dar cetăţean liovean, care făcea negoţ cu Sava[43], un grec foarte bogat, de asemenea cetăţean din Liov. La acest Migerditz el a învăţat aceste limbi, [adică] armeană, tătară, polonă şi ruteană, pe care toate le cunoştea atât de bine, de parcă ar fi fost un nativ, însă din limba tatălui său nu-şi aducea aminte niciun cuvânt. În rest, el se înţelegea după nevoie şi cu alte popoare, mai ales moldoveneşte[44], şi era de la natură foarte iscusit în toate, încât toate de care se apuca îi reuşeau în aşa măsură că toţi se mirau; totuşi îi lipsea şcoala, deşi el silabisea puţin pe armeneşte, dar pentru un astfel de negoţ pe care îl desfăşura îi era necesar un scrib[45]. Se găsesc mai mulţi din acest popor între armenii din Polonia dar el îi întrecea de o mie de ori, încât nimeni n-ar fi spus că nu ar fi un armean autentic. Era o persoană frumoasă, înaltă, cu suflet puternic şi bărbătesc, un bun arcaş[46] şi aruncător cu piatra, exersa cu plăcere alergări şi alte lucruri cavalereşti, mânca şi bea mult, însă nu se îmbăta niciodată, şi, faţă de gesturile sale bărbăteşti, blândeţea, liniştea şi iubirea sa de pace erau cea mai mare minune, încât deseori el dădea dovadă de o răbdare ieşită din comun. Apoi [era] evlavios, sfios, încât în toate zilele mele n-am auzit din partea lui vreo lăudăroşenie şi [n-am văzut] vreun gest obraznic de la el, de aceea trebuie să recunosc că Dumnezeu mi l-a făcut nu doar stăpân, ci şi înger.

[Despre Liov]

Multă hrană aleasă are acest oraş, are destul vânat vara şi iarna, deopotrivă păsări şi animale. Are multe găini şi curcani, tot felul de vite, peşti destui, [mărfuri] care toate se găsesc aici mai ieftine ca oriunde. Toate vitele care ajung din Podolia[47] sau Valahia[48] în Italia[49] trebuie să treacă mai întâi prin acest [oraş]. Ştiuca

---

[38] *Moldauern*

[39] Gruneweg a moştenit scrisorile mamei sale, decedată în 1594.

[40] *Livonien.*

[41] *Moßkaw.*

[42] *Kaffe.*

[43] Almut Bues îl identifică cu Sava Feodorowicz, originar din Trapezunt.

[44] *Moldausch.*

[45] *schreiber.*

[46] *schutz*

[47] *Podole.*

[48] Este vorba de Moldova.

[49] *Welschlantt*

de aici se mănâncă la Viena în Austria[50] cu toate că acolo Dunărea[51], bogată în peşte, curge pe sub şapte poduri. Am străbătut jumătate din Europa şi am fost în cele mai vestite oraşe ale lumii, dar în niciunul nu am văzut ca aici atât de multe feluri de pâine care sunt aduse aproape zilnic la piaţă, încât aproape fiecare străin îşi află pâinea specifică ţării sale, buchetul [?][52], franzela[53], cozonacul[54] şi cum se vor mai numi ele. Aici berea şi miedul se găsesc în cea mai mare abundenţă, nu doar din cele preparate la faţa locului, ci şi din cele care sunt aduse din alte oraşe. Se aduce şi vin din Moldova, din Ungaria şi Grecia[55], din care uneori se văd în piaţă în grămezi de peste o mie de butoaie; şi aici este locul său de depozitare.

În acest oraş, precum la Veneţia[56], nu este de mirare să vezi în piaţă, în fiecare zi şi chiar din toate locurile din lume, oameni de ambele sexe în portul ţării lor, ungurii cu micile lor bonete[57], cazacii cu cuşmele[58] lor mari, moscoviţii cu şepcile[59] lor albe, turcii cu turbanele[60] lor albe. Aceştia în îmbrăcămintea lor lungă, iar germanii, italienii, francezii, spaniolii în a lor scurtă. Oricine, de oricare limbă ar fi, îşi găseşte aici graiul său. Şi, într-adevăr, deşi acest oraş se află la peste 100 de mile de mare, totuşi dacă cineva merge în piaţă unde printre butoaiele cu vin de Malvasia, mişună o atare mulţime de candioţi, turci, greci, italieni, încă îmbrăcaţi în straiele lor de pe nave, aceluia nu i se pare altceva decât că se află în faţa uşilor Porţii [otomane].

În timpul săptămânii acest [oraş] ţine târg în trei zile: miercuri, vineri şi duminică, când se adună atâta mulţime de popor încât întregul oraş, împreună cu toate suburbiile sale, este plin de gospodari. În ianuarie, de Sfânta Agnes, oraşul ţine iarmaroc, care durează două săptămâni, prilej cu care se adună laolaltă o mare mulţime de oameni atât din Coroană cât şi din afara ei. Şi nu doar în această vreme, ci în fiecare zi este aici târg, căci zilnic vin aici băcani din toată Rutenia[61], din Podolia, din Valahia şi Moldova pentru a-şi face negustoria. Deoarece aici se găseşte zilnic marfă de toate soiurile pe care ţi le poţi imagina şi aici se află meşteşugari buni de tot felul şi chiar tipografie. Oare nu ştie oricine că armenii de aici umplu cu mărfurile lor alese prăvăliile din Prusia[62], din Silezia[63], ca să nu mai vorbim de întreaga Polonie?

---

[50] *Wien in Ostreich*

[51] *Tonaw.*

[52] *struetzel*

[53] *seemel.*

[54] *kuchen.*

[55] *aus der Moldaw, aus Ungern und Griechen.*

[56] *Venedig*

[57] *magerchen.* Almut Bues o defineşte ca un acoperământ de cap de origine ungară, din stofă groasă, moale, prevăzut cu o pană.

[58] *kutzmen*

[59] *ßepken.*

[60] *tzolmen.*

[61] *Reussen.*

[62] *Preussen.*

[63] *Schlesig*

Nu doar că vin aici oameni străini cu negustoria lor, ci ei înşişi se dăruiesc acestui [oraş] pe vecie, împreună cu toate ale lor. Căci când îşi dau seama de oportunităţile şi ordinea bună a acestui oraş şi, pe deasupra, de cinstea, onestitatea, gesturile şi ataşamentul faţă de familie ale frumoaselor femei curate, le uită pe cele din patria lor împreună cu toate rudele, îşi vând pământurile moştenite şi aduc banii în Liov pentru a-şi face rude noi. În niciun oraş din toată ţara nu afli polonă şi ruteana mai curată; acestuia i se datorează mulţumire pentru că păstrează cel mai curat şi mai plăcut aceste două limbi. Aici se găseşte poporul cel mai măreţ, nobilimea cea mai bogată, aici găseşti cel mai chibzuit magistrat. Şi mai ai aici doctori învăţaţi în toate ştiinţele, în toate artele, iar printre cetăţeni un mare număr [sunt] de neam nobil şi unii care, datorită voinţei credincioase şi iscusinţei lor, au fost înnobilaţi şi încinşi cavaleri. Aici găseşti un arhiepiscop cu o pioasă adunare de preoţi sfinţi. Acesta este un oraş care nu lasă niciun eretic să se cuibărească întrînsul, ci îl aruncă afară, precum oceanul ceea ce e necurat în el.

[Despre moartea la Liov a lui Ioan Potcoavă şi Iancu Sasul]

În faţa acestei anticamere a fost înălţat în vremea mea un nou stâlp al infamiei. Este o frumoasă coloană înaltă care nu are egal în înălţime în toată Polonia. Pe această coloană, sus, se află Justiţia în haine regale, cu ochii legaţi, cu o sabie în mâna dreaptă [şi] o balanţă în mâna stângă. Chiar în spatele ei se află călăul în straie poloneze; dreapta o ţine întinsă cu o nuia iar stânga pe sabie. Acest stâlp sau coloană le stârneşte multora uimire, multora însă groază, căci aici nu doar celor săraci li se sfârşeşte sudoarea însângerată şi li se taie urechile, ci şi unor domni puternici li se varsă tot sângele şi li se taie capul. Cum li s-a întâmplat în vremea mea sub regele Ştefan[64] la doi principi din Valahia, la cererea turcului. Primul, în anul 1578, Potcoavă[65], care înseamnă potcoavă[66], numit astfel fiindcă el rupea în două o potcoavă tare cu mâinile sale. Avea mâinile atât de puternice încât rupea cu patru degete un taler, îndoindu-l doar de două ori într-o parte şi în cealaltă. Un cui mare îl înfigea până la capăt în cea mai tare scândură de stejar doar cu un deget. Acesta zace îngropat în biserica ruteană, dar celălalt, Iancu[67], a fost depus în anul 1582 la bernardini[68], fiind catolic.

---

64 Ştefan Báthory, regele Poloniei (1575–1586).

65 *Podkowa*. Ioan Potcoavă, pretendent la tronul Moldovei (1577–1578) a fost executat la Liov la 16 iunie 1578.

66 *Hueweysen*

67 *Jankula*. Iancu Sasul, domnul Moldovei (1579–1582) a fost executat în Liov la 28 septembrie 1582.

68 *Berndienern*.

[Despre orașul Przemyśl]

În anul 1498 în luna mai i-a dat foc Ștefan, voievodul valah.

[Despre pericolele care pândeau caravana]

Deoarece pretutindeni, mai ales în Valahia, există multe iscoade[69], mulți țigani[70], iar în Turcia[71] mulți pirați, iar aceștia sunt în legătură cu ei, de aceea nu ești sigur în niciun loc. Caravana este în chip obișnuit astfel dispusă încât [aceștia] să nu se apropie de ea.

[Despre orașul Camenița]

Orașul are numai clădiri de lemn, cu excepția unei frumoase și împodobite case de piatră, care se găsește între piața armenească și cetate. În rest sunt multe bolți din cauza pericolului de incendiu. Biserica parohială este de piatră și destul de împodobită în interior și exterior. În această vreme i s-a adăugat tot din piatră și turnul clopotniței. Biserica Ordinului nostru se găsește pe o stradă care merge de la piața mare la cea armenească; aici locuiau, în această vreme, șase sau opt frați, acum însă [locuiesc] vreo douăzeci. Frații Ordinului Sfântului Francisc au, de asemenea, aici biserica lor de piatră, în care atunci locuiau doi dintre ei, acum însă vreo zece. În afară de amintita biserică ruteană mai este aici una de piatră. Și armenii au două biserici frumoase de piatră, aflate chiar una lângă alta, se înțelege într-o singură curte de biserică. Și clădirea sfatului este de piatră, dar foarte rău zidită. De asemenea, cetatea, destul de mare și splendid zidită, se află pe un deal izolat, la care din oraș se ajunge pe un pod, după cum îți lămuresc aici punctișoarele [din desen][72]. Orașul are propriul episcop, are cetățeni bogați, mai ales printre armeni; nu tolerează evrei, are ceva locuitori și hrană suficientă. Zilnic vin aici la târg o mulțime de valahi cu nevestele lor. O vreme îndelungată le-a fost oprit iarmarocul, dar de puțini ani încoace le-a fost din nou îngăduit. Acesta se ține de Rusalii și îngăduința va dura până când va fi bănuită o altă trădare din Valahia. În anul 1463 l-a cumpărat regele Cazimir Jagello[73] prin înlocuirea lui Teodor Buczacki[74].

---

[69] *auflaurer*.

[70] *Tzigener*.

[71] *Turckey*.

[72] Alăturat textului este desenul menționat.

[73] Cazimir IV, regele Poloniei (1447–1492).

[74] Fiu al lui Mihail Buczacki, stăpânul domeniului Jazłowiec, a fost responsabil cu apărarea graniței de sud-est a regatului polon.

[Despre comerț și circulație monetară]

În rest, armenii nu scot nimic afară, cu excepția banilor. Uneori ei duc și felurite blănuri din Moscova, iuft roşu rusesc[75], dinte de peşte pentru cuțite[76], dar în chip obişnuit doar taleri[77]. Căci talerii înşişi aduc un mare câştig; cel mai anevoios este că se scumpesc şi se ieftinesc, ca la noi heringul. Câteodată ei valorează 40, alteori 50, 60 şi mai mulți aspri[78], însă cu un aspru se pot realiza aici mai multe decât la noi cu un gros[79]. Şi în Turcia nu primesc vreun taler necântărit şi, dacă e vreo lipsă, o completează ei cu aspri. Primesc orice taler ar fi, argintul îl cercetează mai puțin, iar dacă acela nu are greutatea talerilor buni, ei completează cu aspri lipsa. Ei înşişi nu bat taleri, ci toți pe care îi au provin din Creştinătate. Bat monedă de mărime egală cu cea a noastră olandeză[80], pe ambele părți are litere turceşti şi la margine nu e rotundă, ci de parcă ar fi tăiată cu o foarfecă. Numesc această monedă şahin[81] şi fiecare conține opt aspri. Aspri sunt mai mult ovali decât rotunzi, tot cu scriere turcească şi cu marginea muşcată. Fiecare aspru are 24 mangâri[82] care sunt din cupru curat, după forma asprilor. Însă aceşti mangâri îi poate face cine doreşte căci ei primesc drept un mangâr, fie cupru fie alamă, nu cercetează de vreo inscripție, doar să fie de aceeaşi mărime ca mangârul. De aceea ligheanele şi tigăile pătimesc din partea slugilor căci unde apucă ceva, taie şi fac din material mangâri. În Turcia se bat şi guldeni de aur după aspectul şahinilor, dar frumos, rotunzi, care nu sunt necunoscuți nici în Polonia şi acum se găsesc în circulație pretutindeni. În vremea aceasta un gulden valorează 60 de aspri. Astăzi încă la Camenița[83] aspri se primesc pentru jumătate de gros. În întreaga Valahie sunt în circulație aspri şi şahini, dar moneda lor cea mai iubită sunt micii şilingi ungureşti[84], care acum sunt acceptați şi în Polonia, şi pe aceia ei îi numesc bani[85]. Moneda polonă este acceptată în Valahia până la Ştefăneşti[86]. Dar e un mare chin cu asprii şi şahinii în Turcia şi pretutindeni, căci sunt atât de selectați încât e de mirare. Uneori [aceste monede] sunt primite oricum ar fi, alteori abia una din zece.

---

[75] *die Reusche rotte Juchte.* Iuftul este „o piele groasă de bovine tăbăcită vegetal cu coajă de stejar şi de mesteacăn şi impermeabilizată cu ulei de mesteacăn, întrebuințată pentru fețe de încălțăminte”, vezi *Dicționarul explicativ al limbii române*, ed a doua, sub conducerea lui Ion Coteanu, Luiza Seche, Mircea Seche, Bucureşti, 1998, p. 510.

[76] De fapt, colți de morsă.

[77] *taler.*

[78] *haßper*

[79] *groschen.*

[80] *Duetchen*

[81] *Szahi.*

[82] *Mangur.*

[83] *Kamientzu*

[84] *Ungrischen schillinge.* Aceste monede au fost emise de Sigismund Báthory, principele Transilvaniei, în anii 1589–1599 şi 1601, vezi Octavian Iliescu, *Istoria monetei în România (c. 1500 î.e n.–2000). Cronologie-Bibliografie-Glosar*, Bucureşti, 2002, p. 154. Vezi şi Bogdan Murgescu, *Circulația monetară în Țările Române în secolul al XVI-lea*, Bucureşti, 1996.

[85] *Banne*

[86] *Stefanowce*

[PRIMA CĂLĂTORIE. 1582[87]]

Prin satul Dluzek[88], care înseamnă datorie mică (o datorie mică), un sfert de milă, am ajuns în bezna nopţii la Nistru[89] în faţa Hotinului[90], două mile. Deoarece am ajuns acolo în bezna nopţii şi pe deasupra pe ploaie, cum încă nu văzusem vreodată caravana[91], nu pricepeam ce se petrecea. Am auzit tumultul oamenilor, nechezatul cailor, scârţâitul lanţurilor, am observat ici şi colo focuri mici, iar caii nu i-am dus în grajd mai ales pe o asemenea ploaie; [toate acestea] nu aveau cum să-mi placă.

La 18 septembrie m-am pomenit întâia oară în locul unde se sfârşeşte regatul Poloniei şi am luat cunoştinţă de o altă ţară, anume Moldova[92], care aici în Polonia e numită Valahia[93] şi pe care cărţile o numesc Valahia, ceea ce înseamnă că acea parte dinspre Ungaria este denumită aici iarăşi Moldova[94]. Eu vreau să o numesc ca polonii, în mijlocul cărora am fost educat. Nistrul, numit de Ptolemeu Tyras, care se varsă în Marea Neagră[95], cu alt nume Pontul Euxin[96], desparte în acest loc ţinuturile regelui polon de ţara în care turcul porunceşte deja. Căci această apă, care în lăţime este egală cu [râul] Mottlau[97], pe malul drept are Valahia iar pe cel stâng Podolia, care aparţine regelui şi este numită Ţara de Jos sau Inferioară[98]. Pe malul aparţinând regelui este doar o câmpie rea şi tufişuri, dar pe celălalt mal [se găseşte] oraşul Hotin.

Începând de aici şi până la Adrianopol[99] ne-a plouat zilnic; din această cauză cu toţii am suferit de o stare atât de rea, încât, în ce mă priveşte, îmi doream să mă aflu la Liov sau în odaia mică din Varşovia[100]. Tot ceea ce era pe noi şi în jurul nostru se strica şi, când ne uscam şi noi puţin, eram din nou udaţi. Dacă nu ar fi fost Iacob, Dumnezeu ştie ce s-ar fi întâmplat aici cu mine. Eram plin de pureci albi, care mă chinuiau atât de tare şi nu se găsea remediu contra lor. Cu astfel de oaspeţi, cea mai mare grijă a mea era ca ei să nu se aşeze la soare şi să apară pe manta, deoarece stăpânul meu, care era peste măsură de curat, se temea mult de ei. Eu mă ţineam destul de curat, dar fără niciun folos. Când i-am povestit amintitei

---

[87] La 3 septembrie 1582 caravana pleacă din Liov şi continuă apoi drumul prin Cameniţa.

[88] Astăzi se numeşte Dovžok.

[89] *Niestr.*

[90] *Chotzin.*

[91] Caravana s-a format la Cameniţa şi s-a îndreptat spre Moldova, dar Martin Gruneweg şi stăpânul său au plecat mai târziu din oraş cu trăsurile lor şi abia la Nistru au ajuns din urmă caravana.

[92] *Moldaw.*

[93] *Wallacheye*

[94] Aici autorul îl urmează pe Martin Cromer, *De origine et rebus gestis polonorum libri XXX*, Basileae, 1568, p. 213. Pentru aceeaşi problemă, vezi Adolf Armbruster, *Romanitatea românilor. Istoria unei idei*, Bucureşti, 1993, p 122

[95] *Schwartze meer.*

[96] *Pontus Euxinus.*

[97] *Motlaw*; râul curge prin Gdańsk.

[98] *Nieder oder Underlandt*

[99] *Adrianopel.*

[100] *Warschau.*

slugi grija mea, mi-a spus că astfel se întâmpla cu toți care schimbau vechiul aer, cu care erau obişnuiți, cu unul nou, şi că nu va dura mult, doar până se va face ziuă. Şi acest chin se numeşte vamă.

La 19 septembrie am fost trecuți toți cu podul plutitor[101] peste Nistru pe malul valah, iar caravana s-a adunat sub cetatea care se află chiar lângă apă. Cetatea e mică, dar totuşi puternic fortificată; se găseşte pe o stâncă înaltă, atât de izolată de celelalte dealuri, încât se ajunge la ea pe un pod înalt, zidit în partea de jos. În rest are o formă ca o sobă cu turnuri, însă din acestă sobă mică mari călărimi de felurite națiuni au fost biruite.

După ce am fost toți transferați dincoace, am urcat dealul spre oraşul Hotin, care se află cam la jumătate dintr-un sfert de milă distanță de cetate. Acesta e ca un sat, se află deschis, aproape de tufe, pe un pământ accidentat. Casele au o construcție în față, ca pe vremuri la Danzig în Hoppenbruche, unde poate sta căruța la adăpost de ploaie. Totuşi, în fața caselor nu se poate circula ca în oraşele polone, căci de ambele laturi ale uşii se află câte o masă, care este într-atât de îngrădită, încât doar prin mijloc se poate ajunge la uşa casei, pentru ca aceia care stau în dosul meselor să aibă linişte. Casele sunt foarte mici şi sunt construite numai din lemn, unse cu lut, dar ei locuiesc foarte curat. Ei văruiesc căsuțele înăuntru şi în afară, ori de câte ori observă că se murdăresc oricât de puțin. Rar se vede aici o casă acoperită cu şindrilă, toate sunt acoperite cu paie. De teama focului, o casă se află la distanță de alta, astfel că între ele ar mai fi avut loc una; şi toate sunt împrejmuite cu un gard. Din casă se intră prin două uşi față în față în odaie, unde se află o frumoasă sobă cu cahle, cu care ei încălzesc odaia şi pe care fierb şi prăjesc după nevoie. Astfel de sobe există şi în Rutenia ici şi colo, mai cu seamă în Liov, pentru că sunt un lucru foarte comod. Odaia întreagă, împreună cu grinda, sunt văruite, în spatele mesei sunt atârnate covoare turceşti şi, în rest, de jur-împrejur, încăperea e împodobită cu cositor şi oale turceşti. Pe masă şi pe bancă [sunt] alte covoare. Dincolo de odaie e o cămară de unde porneşte până la sobă o laviță[102], după obiceiul turcesc, pe care o folosesc încă în vremea de azi armenii din Rutenia, dar tot mai puțin. Lavița e un pat care e înălțat de la pământ, de felul unei mese de atelier, după cum obişnuiesc să aibă meşteşugarii noştri. În timpul zilei ei împodobesc astfel lavița: întind deasupra ei covoare care ajung până la pământ, astfel încât este asemeni băncilor; se poate şedea pe ea dacă se vrea şi, fiindcă e şi lată, poți să te întinzi dacă vrei. Cu toate acestea, valahii folosesc bănci şi mese lungi. Turcii nu au în rest nicio masă pentru a mânca, în afară de laviță, pe care se suie, îşi adună frumos picioarele sub ei, se aşează, mănâncă, socotesc sau poartă discuții[103]. Deoarece aici m-am referit la turci vreau să arăt cum mănâncă sau îşi iau prânzul aceia: trebuie remarcat că mai întâi pregătesc lavița. După ce aceasta

---

[101] *Prome*

[102] *Tapczan.*

[103] Pe margine, Gruneweg a redat planul locuinței cu explicații: „1. cămara, 2 odaia, 3 casa, 4. în fața casei de fiecare parte a uşii câte o masă, şi aceşti ochişori mici semnifică stâlpii care susțin acoperişul, 5. lavița, 6. soba, în care arde focul. Cele două punctişoare dinainte semnifică două fiare care susțin hornul deasupra căminului pe care se găteşte, 7. mesele". Vezi în *Anexă* fig. 1.

este acoperită cu cele mai bune covoare peste saltele cu paie şi pături rele (pentru a le fi moale), ei aştem frumos perne la perete (de asemenea acoperit cu covoare) pentru fiecare persoană în parte, după cum poţi înţelege din imaginea de sub numărul 8[104]. Apoi, când întregul acoperământ de pat este aşternut, îl acoperă neted cu pături[105] sau cuverturi de pat, încât nu rămâne nimic descoperit. Deasupra aşează o pernă tare aurită; în mijloc, deasupra, aşează tichiuţă evreiască[106] de atlas, care este o scufiţă rotundă. Când vine ora mesei, ei aşează în mijloc pe laviţă o picle rotundă, în locul feţei de masă pe care poţi să o percepi din desenul alăturat sub numărul 9[107]. Este tăiată dintr-un iuft roşu moscovit ca un fund mare al unui butoi de vin. Marginea şi centrul sunt împodobite cu flori din piele de safian roşu, galben [şi] maro şi aplicate cu mătase. În afara marginii sunt agăţate inele mici prin care trece un şnur ce permite strângerea pieii. După ce este aşternută pielea se aşează pe ea sticluţa cu sare, se pun pâinea şi lingurile. Apoi, ei vin la masă, îşi lasă papucii[108] (aceştia sunt pantofi astfel croiţi încât să iasă uşor din picioare) înaintea laviţei, se suie pe aceasta şi se aşează frumos ordonat în jurul pieii, cu picioarele ascunse sub ei. Pe piele, care atunci se găseşte la picioarele lor, taie carnea şi toate [celelalte]. După terminarea mesei, sluga apucă pielea de şnur, închizând înăuntru oasele, o spală cu apă caldă cu o cârpă, o lasă la uscat, încât devine la fel de frumoasă ca înainte.

Persoanelor care şed pe laviţă, mai ales celor în vârstă, li se aşterne o perniţă tare pe care să se aşeze, dar nu le este de ajutor; ei se sprijină mai degrabă pe coate sau se suie pe aceasta căci sunt din copilărie obişnuiţi să şadă astfel. De aceea, dacă la noi i se aşterne turcului o masă, de exemplu la locuinţa sa, el se suie cu picioarele pe bancă şi şede astfel în spate sau chiar face din masă laviţă.

Tot astfel mănâncă armenii de-a lungul întregului drum; eu însă m-am aşezat de-a dreptul jos, ca Sfântul Ioan. Căci Baronius[109] arată în cartea întâi a sa, că Domnul Hristos n-a mâncat cu ucenicii săi mielul pascal şezând în spatele mesei, ci după obiceiul turcilor, aproape întins şi de aceea afirmă Evanghelistul[110] că Sfântul Ioan la Cina Domnului s-a odihnit pe pieptul acestuia. Încă în ziua de azi, Ţara Sfântă şi toate popoarele dimprejur au din acea vreme un astfel de obicei de a mânca. Şi după ce termină de mâncat îşi întind picioarele (totuşi onorabil) unul în spatele celuilalt, se întind pe o parte şi astfel vorbesc unul cu altul; dacă însă vreunul doreşte să întrebe sau să roage ceva pe altul, acela poate să se aşeze lesne aşa întins chiar în faţa sa, care după obiceiul îndătinat nu-i un lucru de ruşine, ci este chiar onorabil.

În ceea ce priveşte casele, de unde am început, poţi să le înţelegi forma din acest desen[111]. Cruciuliţa semnifică locul de unde începe gardul, care leagă casele

---

[104] Autorul desenează laviţa turcească Vezi în *Anexă* fig 1.

[105] *Kolder.*

[106] *Jamulke.* Gruneweg redă tichia purtată de turci.

[107] Desenul autorului înfăţişează faţa „de masă".

[108] *Paputzi.*

[109] Cardinalul Cezar Baronius (1538–1607) a scris o istorie a bisericii de la naşterea lui Hristos până în anul 1198.

[110] Pe margine, menţiunea nou-testamentară a autorului: *Ioan 21 5.*

[111] Vezi în *Anexă* fig 2.

împreună, la care este şi o poartă după cum se obişnuieşte la sate. În rest, casa are curte suficientă, grădină, staul pentru vite; fiecare clădire este separată, încât tuturor li se poate face înconjurul. Şi ceea ce am spus acum despre casele din Hotin, trebuie înţeles pentru toate oraşele din Valahia şi Moldova. În Rutenia bisericuţele din sate sunt după această formă, foarte mici şi lungi, dar împodobite cu o cruce mare, şi ele au o înfăţişare care întrece alte clădiri; au şi un turn-clopotniţă blănit cu scânduri. Însă valahii au la sate astfel de capele, încât dacă stai înăuntru pălăria se freacă de grinzi şi cel care merge la uşi trebuie să se aplece cum se cuvine Domnului nostru, şi nu are altă lumină decât prin uşiţă. În oraşe, bisericile lor sunt după înfăţişarea alăturată, de lemn sau de piatră, dar la Hotin nu există nimic de zid. Copacul cu clopotul se găseşte în curtea bisericii. Sau, după cum e în imaginea cealaltă, care are un astfel de fundament cum e mai jos, ei înalţă astfel de bisericuţe mai ales de zid, după cum se vede din celălalt desen. Înainte de a suna clopotul, ei bat o vreme într-o scândură de stejar, după felul în care doi oameni bat fierul împreună. Scândura atârnă de peretele bisericii, după cum vezi, şi când se bate în ea, se împinge succesiv cu ambele mâini de peretele de care e atârnată la două şchioape. În lungime e cât îşi poate întinde ambele mâini un om zdravăn, după aceasta poţi înţelege uşor lăţimea şi grosimea din desenul alăturat[112].

Şi rutenii au o astfel de scândură dar nu bat în ea decât în joia mare şi în următoarele două zile şi [fac acest lucru] cu ciocane, nu cum împing aceştia. Şi acest neam are în bisericile sale un fier asemănător acestei scânduri şi la care cântă ori bat la marile sărbători. Vedeţi-i pe greci, care nu se socotesc nebuni, cu toate că nu ţin de Biserica romană, totuşi folosesc şi-şi învaţă adepţii cu astfel de ceremonii care sunt asemănătoare celor romane. Acest neam nu cunoaşte deloc ce este Tatăl Nostru sau credinţa Apostolilor, însă simbolul niceean îl rostesc în chip obişnuit. Există şi mănăstiri în Valahia. În bisericile valahe ei cântă totul în limba slavă[113] deşi nu înţeleg un cuvânt din aceasta, precum la noi călugăriţele.

În rest este un popor frumos în această ţară, care are propria limbă, aproape ca italiana, întrucât sunt o ceată alungată din Italia. Nu sunt grosolani la înfăţişare, atât cei de la sate cât şi cei de la oraşe. Au un frumos şi respectabil port după felul polon, dar întrucâtva diferit. Ca să-ţi dau un exemplu: acesta are pe cap părul tăiat rotund cum poartă de obicei italienii sau germanii, nu îl tund ca polonii, în acelaşi păr rotund bărbierul face doar o tăietură cu foarfece, care merge în dosul capului împrejur de la o ureche la alta, precum cununa unui călugăr. Sub această tăietură nu se arată nimic gol căci se pare că pălăria este îndesată peste păr. Şi au aceasta ca semn distinctiv din porunca preoţilor lor şi, după cum afirmă alţii, ei o poartă ca pocăinţă. Pe cap poartă o bonetă polonă[114] sau o astfel de pălărie după cum se vede în desenul alăturat[115]. Deasupra se află o fund rotund roşu sau de altă culoare, iar de jur-împrejur e garnisită cu ţesătură de găitan negru sau de culoarea unghiei. La

[112] Desenele autorului redau o biserică ruteană, trei biserici româneşti, două planuri de biserică şi o toacă Vezi în *Anexă* fig 3 şi 4.

[113] *Windischer sprache.*

[114] *polnisch magierchen.*

[115] Vezi în *Anexă* fig 5.

cămaşă ci poartă un guler italienesc, care ajunge până la umeri şi atârnă în faţă de sus în jos până pe piept, şi este din belşug brodată cu mătase de mai multe culori. Iar rocul[116] este lung până peste genunchi şi fără guler, iar în picioare [au] fixate ciubote galbene sau roşii. Nu-mi amintesc să-l fi văzut pe vreunul în papuci, ci toţi în ciubote. Rocul care îi cuprinde de jur-împrejur[117] este o manta poloneză[118] cu un guler mare atârnat şi cu mâneci lungi Ei exersează cu sabia şi cu arcul. Un cuţit împodobit cu argint atârnă la nasturii argintii ai celor două haine şi poartă cu plăcere inele pe degete. Când sunt bucuroşi, fac un dans rotund care se desfăşoară cu cinste, fără râs, fără sporovăială şi sar exact după cadenţă. Pentru că au case înguste, dansează pe uliţă. Unul îl apucă pe altul de mână împrejur câte un bărbat şi o femeie şi astfel fac o roată mare. Şi au bucurie atunci când dansează cel mai bine şi unul dintre ei le dă semnalul să sară astfel: Huţhuţhuţ, la ultimul huţ sar toţi ca unul cât de sus pot. În timpul săriturii unul aruncă o măciucă sub cei care dansează, adică se înţelege sub picioarele lor; deci fiecare ţară are obiceiul său.

Şi portul femeilor este curat. Toate umblă ca bărbaţii cu ciubote. Au straie frumoase de mătase, încreţite de la gât, până la gambe, cu mâneci jumătate, adică mâneca până peste cot, frumos tivite, haina este decoltată rotund pe umeri şi sus e pusă împrejur o garnitură cu aur şi perle. Din aceasta se iveşte cămaşa până sub gât, care în locul gulerului e cusută de lăţimea unui deget cu aur şi mătase şi are mâneci încreţite; ele poartă de asemenea şi lanţuri aurite, salbe, brăţări, mărgean. Astfel e podoaba capului. Îşi netezesc părul sub ele din creştet până în dosul urechilor şi îl coboară şi ceva mai jos, astfel ca fruntea să fie acoperită, apoi îşi fac ca o coroană de năframe pe care o pun deasupra, însă coroana o fac astfel. Au o maramă din cel mai frumos postav de Louvain pe care îl pun în patru, încât rămâne lat de patru degete. Ele îl pun egal împreună şi îl răsucesc pe o garnitură gata pregătită. Răsucesc în lăţime de şase degete, de fiecare dată cu un fir de pai mai sus, şi capătul îl prind cu un ac mare de gămălie din argint de care atârnă o podoabă mică pe care o pun deasupra urechii drepte[119]. Oamenii tineri vâră şi deasupra amintitului ac o floricică sau o frumoasă ierbuliţă. Pe dinăuntrul acestei coroane, întrucât se zăreşte părul capului, împodobesc de jur-împrejur cu agrafe frumoase. În ambele urechi poartă şi astfel de podoabe[120]. Haina care le cuprinde este o mantie poloneză[121]. Fecioarele poartă peste o cosiţă cu moţ lung, un cilindru mic din catifea neagră[122] sau o agrafă lucrată, care se aşează împreună pe cap ca o pălărie episcopală; deasupra aşează o cunună care atârnă în spate. Dacă una [dintre ele] a fost deja promisă aceea poartă pe capul gol o cunună deschisă din pene de păun[123].

Această ţară are o păşune mare căci este în cea mai mare parte doar câmpie, de aceea oferă aproape lumii întregi vite, de pe urma cărora locuitorii îşi au

---

[116] *rok* Rocul este „un fel de palton scurt”, vezi *Dicţionarul explicativ*, p. 931.

[117] *ummenems rok*

[118] *polnischer Kopieniak.*

[119] Vezi în *Anexă* fig. 6

[120] Desenul autorului arată un cercel Vezi în *Anexă* fig. 7.

[121] *polnische delige*

[122] Vezi în *Anexă* fig. 8

[123] Vezi în *Anexă* fig 9

întreaga hrană şi este un popor bogat. Şi deşi unele locuri suferă de lipsa lemnului, încât trebuie să facă focul cu balegă uscată, pe care fiecare o adună cu hărnicie de pe urma vacii sale, totuşi are pretutindeni cele mai frumoase poduri din lemn, spre deosebire de Polonia care le are pe cele mai rele, deşi se află în pădure. Ţara este numai deal şi vale, care însă, cum am spus, sunt fără păduri majoritatea; are un pământ uscat. Aici nu sunt mlaştini sau câmpii apoase ca în Polonia. Nu are dealuri straşnice, ci doar mijlocii şi foarte încântătoare. Rar are pace şi în permanenţă e jefuită din toate laturile, din care pricină se iscă apoi o mare vărsare de sânge, însă unde a avut loc o bătălie mare, câmpul este marcat cu un astfel de stâlp, în locul crucii; asemenea stâlpi se pot vedea des, mai ales unde a căzut o persoană de vază[124].

Cu schimbarea ţării s-au schimbat toate în jurul meu şi a început această călătorie cu o mare minune de la Dumnezeu, care s-a petrecut în felul următor. După ce caravana a ajuns la Hotin, s-a îndreptat direct spre curtea vămii şi a fost închisă acolo conform obiceiului. Aici ni s-au asociat două calfe germane de aurari. Cel mai în vârstă se numea Kristof, un om trufaş, totuşi bun, care lucrase câţiva ani pentru împăratul din Constantinopol[125], şi, după ce s-a învoit la Königsberg[126], în Prusia, cu rudele sale [în problema] părinţilor săi decedaţi, se îndrepta din nou spre Galata[127]. Aşa este obiceiul ca ei să scrie aici toate mărfurile de la cea mai mică la cea mai mare şi fac aceasta cu o hărnicie de mirare, ca nu cumva să fie ceva trecut cu vederea. Vameşul, care este un mare domn, când merge să noteze bunurile negustorilor ia cu el circa 20 de slujitori, dintre care unii dezleagă baloţii, deschid butoaiele şi scotocesc cu o astfel de bară de fier[128] prin saci şi butoaie, ceilalţi se aşează sus pe căruţe şi asigură paza.

Venind deci vameşul cu slujitorii săi, s-a luat chiar de mine un domnişor grec şi vroia să-şi bată joc. Pentru mine nu era nicio bucurie căci ambele mâini îmi erau ocupate cu lucrul, deoarece toate bunurile noastre zăceau aruncate şi aveam destul de curăţat şi de închis. Fiindcă nu vroia să înceteze, am devenit mânios în cele din urmă, [iar] domnul Kristof din Königsberg a ţipat în greceşte la el şi l-a avertizat să mă lase în pace. Deoarece domnul Kristof i s-a adresat şi-a îndreptat teaca spre el, iar domnul Kristof l-a împins un pic de lângă el, la care el i-a dat o palmă şi domnul Kristof l-a pălmuit la rândul său. Din aceasta s-a pornit un război straşnic, deoarece grecului i-a sărit pe dată în ajutor o ceată, dar Dumnezeu mi-a arătat atâta îndurare încât l-am potolit pe grec şi l-am convins să-i întindă mâna domnului Kristof şi l-a îmbrăţişat. Toate acestea s-au petrecut în spatele căruţelor încât n-a prins de veste nici unul dintre stăpâni; dar fiindcă grecul nu vroia să-şi potolească sălbăticia au aflat cu toţii ce se petrecuse. Se aflau laolaltă trei butoaie cu cuţite, iar el vrând să se dea mare şi să sară peste ele a căzut pe spate pe acestea şi s-a lovit atât de rău încât l-au dus aproape mort acasă; a fost o mare minune a lui Dumnezeu că s-au găsit vreo zece persoane care au mărturisit cu jurământ, că un călugăr din

---

124 Vezi în *Anexă* fig 10

125 *Konstantinoppel.*

126 *Konigeßberge*

127 *Gallate.*

128 Vezi în *Anexă* fig. 11.

Camenița, aparținând Ordinului nostru[129], i-ar fi împins butoiul sub picioare şi i-ar fi provocat astfel căderea. Printre aceste persoane care au mărturisit s-au aflat atât din caravana noastră cât şi dintre vameşi. A fost căutat călugărul dar nu a fost găsit şi ferească Domnul să-l fi găsit pe vreunul, căci aceştia vin deseori aici pentru a cerşi. Însă eu însumi fusesem acela care a împins mai departe butoiul şi l-a făcut pe grec să cadă, şi s-a revărsat aici o mare milă a lui Dumnezeu asupra mea, care astfel a acoperit nebunia mea, ferindu-mă de o mare suferință şi dovedind protecția Sfântului Ordin. Ceea ce este foarte de mirare e că, negăsind un astfel de călugăr, au căzut la îndoială şi au spus că ar fi fost un călugăr rutean; deci şi Ordinul şi-a păstrat pacea!

Ce mai peripeții noaptea! Între timp începuse să plouă tare şi fiecare îşi căuta un loc uscat unde să doarmă, deoarece în curtea vămii (devenită strâmtă din cauza cailor şi a căruțelor) nu se găsea niciun loc pe pământul noroios. Deci stăpânii au rămas în căruțe, unele slugi la cai şi noi ceilalți am fost lăsați în oraş. Era deja întuneric când am plecat, am găsit o casă în care erau doar oameni foarte tineri şi nu-i primeau pe cei bătrâni noaptea. Am făcut cinste copiilor ca să ne permită să ne strecurăm în odaie pentru a dormi. Ai noştri erau vreo treizeci care s-au aşezat aici şi, deşi aveam intenția să nu-i las să se odihnească, totuşi curând am adormit, mai ales din cauza muncii grele [depuse]. În somn am visat că s-a prăbuşit acoperişul peste noi, ceea ce m-a speriat atât de tare încât m-am trezit, mi-am strâns aşternutul şi m-am dus în altă casă. Domnul Kristof zăcea chiar lângă mine şi nu adormise încă. Văzând că vreau să plec m-a întrebat încotro şi i-am spus că visul îmi spulberase încrederea în această casă. El l-a considerat drept un avertisment al lui Dumnezeu, pentru că şi el observase cum se scutura cu noi podul casei, şi m-a urmat cu calfa sa şi cu Iacob al nostru. Domnul nostru ne-a călăuzit într-un loc mai bun, pe care eu îl remarcasem încă din timpul zilei; însă deoarece cei cărora le fusese dat mai devreme un semn să se ridice au început să tropăie deasupra acelei odăi, aceasta s-a prăbuşit cu ei toți; deşi nu vătămător, totuşi erau toți desfigurați şi au trebuit să plătească gazdei pentru pagubă vreo zece taleri. Această odaie era acoperită cu bârne mici subțiri, dar deja stricate, iar deasupra erau puse doar nuiele ca la un coş, unse cu lut pe ambele părți. Pe aceasta, de obicei, stăteau doar găinile, de aceea nu suporta viței.

La 20 septembrie, vameşul a dat în păstrare registrul mărfurilor caravanei noastre unui slujitor al său care, conform obiceiului, călărea alături de caravană până către Iaşi[130], însoțindu-ne şi veghind ca pe drum să nu se ia în căruțe ceva ascuns. Dar aici nu ajută nicio pază sau deşteptăciune a vameşului, deoarece nici negustorii nu dorm şi ştiu să-şi scoată pârleala. Deşi trebuia vămuit fiecare taler, totuşi deseori erau atâtea lucruri ascunse în caravană că abia le puteau trage zece cai; de aceea nu le ajută să scotocească la piept. Ei scutură talerii din buzunar şi nu ştiu că în locul lor trec 10.000 fără vamă. În timpul nopții mărfurile sunt duse sub fân şi în spatele Iaşilor sunt legate cu sfoară, încât din trei baloturi se face unul singur, căci dincolo de Dunăre se socotesc doar bucățile. Când ajung iarăşi undeva

---

[129] Este vorba de Ordinul dominican
[130] *Jas.*

la un tufiş sunt legate din nou şi se fac bucăţi foarte uşoare. Se face multă muncă cu permanenta re-legare până când sunt îmbătaţi paznicii sau până când se lasă mituiţi, când îşi dau seama. Am mers mai întâi spre un crâng care începe de la oraş şi am ajuns în cele din urmă acolo. Am mers iarăşi prin câmpie, apoi printr-o pădure deasă de stejar, peste dealuri şi prin văi. Din această pădure, care este o adevărată văgăună de ucigaşi, am ajuns la un sat aflat în câmpia întinsă, în spatele căruia, totuşi departe de acesta, curge Prutul[131] sau cum îl numesc alţii Hierasus[132]. Această apă este egală în lăţime cu [râul] Mottlau şi se varsă în Dunăre. Niciodată nu s-a arătat limpede în faţa ochilor mei, ci totdeauna amestecată cu lut, ca supa barszcz[133], la fel ca Tibrul[134] la Roma[135]. Şi deşi atât de tulbure, totuşi, dacă stă un pic liniştită într-un vas, curând devine limpede şi este cea mai sănătoasă apă de băut. S-a dovedit că pe cântar, faţă de celelalte ape, este cea mai uşoară[136].

Când am ajuns la acest râu am găsit vadul[137] atât de stricat încât nu am îndrăznit să trecem căruţele prin el şi, deci, am apucat un alt drum pe lângă Prut, pe care l-am avut în permanenţă nu departe de noi în dreapta şi am înnoptat tot acolo[138].

La 22 septembrie am hrănit [animalele] lângă Prut, unde se găseau multe coarne[139] care erau deja coapte (nu pot afla acum denumirea acestui pom); el este întrucâtva asemănător cireşului, poartă frumoase fructe mici roşii, acrişoare care sunt lunguieţe după forma unei măsline mici, au şi un sâmburel în ele, dar totul mai subţire şi mai lunguieţ[140]. Sunt plăcute la gust, iar turcii îşi fac băutură din ele. Am plecat cu un stăpân să scutur aceste fructe mici şi când eram mai în toiul lucrului, el mi-a spus: „O, Merten[141], s-a făcut deja urât în jurul nostru" şi mi-a arătat spre pământ. Atunci am văzut că erau vreo mie de şerpi în jurul nostru, care toţi aveau capetele ridicate de parcă priveau la ce făceam noi. Dintr-o dată au sărit toţi în Prut şi erau de două ori mai mulţi decât am crezut înainte. Am mers tot prin câmpia întinsă încât şi lemnele pentru gătit a trebuit să le ducem cu căruţele noastre şi să adăugăm balegă, de care, de asemenea, duceam lipsă, căci era stricată de ploaia neîntreruptă. Am ajuns şi în sate unde se servea bere şi vin. Berea valahă nu este niciodată limpede, de parcă ar fi sora Prutului, şi vinul este acru, însă nici una nu e neprielnică consumului. Se mai prepară aici un delicios mied tare, care nu e fiert ci doar ars, de aceea nu-l capătă oricare. Este un astfel de obicei prin sate, până la Constantinopol, încât de îndată ce ţăranii şi ţărăncile află de [sosirea] unei

---

131 *Prutt.*

132 *Hierosa.*

133 *wie ein barßcz.* Potrivit editoarei aceasta era o supă de sfeclă roşie.

134 *Tieber.*

135 *Rome.*

136 Pentru aceeaşi problemă, vezi Dimitrie Cantemir, Principele Moldovei, *Descrierea stării de odinioară şi de astăzi a Moldovei*, vol. II, studiu introd şi note de Valentina Eşanu, trad. şi indici de Dan Sluşanschi, Bucureşti, 2007, p 146.

137 Probabil e vorba de vadul de la Lipcani-Rădăuţi Prut.

138 Călătoria continuă deci pe malul basarabean al râului.

139 *Derenn*

140 În desen autorul înfăţişează o coarnă.

141 Este o variantă a numelui Martin.

caravane, se împodobesc cu hainele lor de sărbătoare, prind fuiorul la cingătoare (inclusiv bărbații), merg și stau la drum, cele care torc lână, și tot ce au în casă de vânzare aduc cu ei. Aici ar fi o rușine ca vreuna să meargă prin sat fără a toarce. Untul și brânza lor o vâră în piei de vită care sunt încă cu păr, netăbăcite.

La 24 septembrie înainte de amiază am ajuns la Prut în fața satului Țuțora[142], unde este în permanență un vad. Și până acolo n-am întâlnit niciun oraș și nu-mi amintesc nici satele sau numele lor. Stăpânii s-au dus direct la Iași după vameși, pe care dimineața i-au adus cu ei. Au scotocit din nou căruțele în același mod ca la Hotin și abia aici au trebuit stăpânii să achite pentru toate. Aici am purtat o nouă cruce după de felul celei vechi din Camenița din partea vameșilor, care aproape că l-au determinat pe stăpânul meu să mă trimită înapoi la Liov. Împărtășind necazul meu amintitului aurar, acesta a fost atât de onest încât mi-a jurat că mă va prezenta unui prea-cinstit negustor din Italia sau de aiurea. Nu vroia să renunțe la mine chiar și cu încuviințarea deosebită a întregului sfat al creștinilor din Galata. Pentru mine vroia chiar să părăsească această caravană, să aștepte la Iași altă companie și să mă țină în permanență pe cheltuiala sa. Fiind însă angajat încă din Liov de stăpân, l-am refuzat pe domn și i-am spus că nu doresc să merg la Liov și i-am prezentat propunerea mea, ca doar lui să-i fiu pe plac încât caravana sa să rămână fără teamă. Deoarece însă stăpânul, împreună cu alți armeni s-au sfătuit îndelung cu domnul Kristof în legătură cu mine, au încuviințat din nou toți, să mă țină în mijlocul lor, ceea ce după suferință mi-a adus din nou bucurie, pentru care Domnul fie lăudat.

Pe 26 septembrie devreme am pornit cu caravana mai departe, dar stăpânii au mai rămas în urmă pentru a plăti vama. Stăpânul meu a rămas cu ei și m-a trimis cu mica sa trăsură mai departe, cu care din porunca lui i-am dus tot timpul pe cei doi germani ai mei, care altminteri stăteau în căruță. La 27 [septembrie] târziu au venit. La 28 septembrie stăpânul a poruncit, la sfatul meu, ca ambii aurari să meargă în căruțele noastre gratuit până la Constantinopol, fapt pentru care ei au mulțumit stăpânului și mie. Pe deasupra i-am așezat de atunci cu slugile noastre, ca să poată fără trudă mânca împreună cu acestea. Eu însă mâncam printre contabili din castronul stăpânilor. Am înnoptat la satul Chigheci[143].

La 29 septembrie am trecut peste un deal înalt acoperit cu tufe mici, pe care se găsea în dreapta și o grădină de varză, care nu era împrejmuită. Și deși avea un paznic în permanență, totuși era tot timpul jefuită de cărăușii nestăviliți. Din acest deal se ajunge într-o frumoasă vale întinsă[144], care trecea prin câteva sate bune care au de toate. În acestea începe să se găsească vin bun, turcesc, dar dispar berea și miedul. Ultimul sat se numește Gârla[145], în spatele căruia se iese peste un deal din această vale, și nu se mai găsește niciun sat până la Dunăre, doar o foarte întinsă câmpie încântătoare[146]. Însă în această vale pornește un braț din Dunăre[147] până sub

---

[142] *Tzotzorze*

[143] *Kygatz.* Astăzi se numește Tigheci.

[144] Este vorba de valea Ialpugului.

[145] *Gerla* Localitate neidentificată, aflată probabil undeva la vărsarea râului Ialpug în lacul cu același nume.

[146] Această câmpie se află între lacurile Ialpug și Cahul

[147] De fapt, lacul Ialpug

dealul pe care se află grădina; pe acesta îl aveam în partea stângă, la vremea aceea era secat, dar altă dată l-am văzut plin de apă. Foarte târziu am ajuns la Dunăre, altfel numită Istru[148], în care nu departe de noi în dreapta se varsă Prutul.

Apreciez Dunărea ca fiind lată aici de jumătate de milă, totuşi nu este curentul cel mai puternic. De pe malul valah se trece pe lângă un stufăriş gros şi câteva insulițe cu pădure, apoi spre malul turcesc era o apă curată şi foarte straşnică, după părerea mea lată cât de la Hohen Thor până la Kogenbrücke[149]. Aici există enorm de mulți peşti care, sărați şi uscați, sunt duşi în Polonia şi chiar mai departe. Pescarii dau deseori pentru un gros de pâine patru, chiar cinci crapi enorm de mari, al căror cunoscător în Danzig i-ar da pe trei taleri. Eu însumi cu propria mână am sărat acolo odinioară scrumbii lungi de două şchioape. Acestea le-am adus spre uimirea tuturor spre cinstire starostelui din Liov[150]. Vadul nu are vreun sat sau colibe, dar nu ştiu din ce cauză, căci aici sunt în permanență oaspeți. Aici am văzut întâia oară lămpi arzând în jurul bisericii turceşti, dar nu am înțeles ce semnificație aveau; între timp fuseseră aprinse doar două, despre care vreau să scriu mai apoi.

Cu toate că Valahia are vin destul, totuşi, traversând țara pe acest drum, eu nu am văzut nicio vie sau viță şi nici grădini, şi pe deasupra arareori apă. În Valahia distanța este socotită în mile[151], dar am uitat ce distanță e de la un loc la altul. Aceasta o ştiu bine: [anume că] Podolia are mile mari[152], dar Valahia cu mult mai mari, încât nicio țară nu are mile mai mari ca aceasta. Cărăuşii noştri socotesc distanța de la Hotin până la Dunăre ca fiind de 60 de mile germane[153], oraşul Iaşi considerându-l la mijloc, la jumătatea drumului.

La 30 septembrie căruțele au fost trecute cu două şeici[154] dincolo. Aceste şeici sunt după felul marilor bărci de pe Vistula[155], dar în spate, spre cârmă, nu au o încăpere ci pe o scândură stă cârmaciul (care, ca şi echipajul, este valah). Pe una iau patru căruțe mari, o pereche de trăsuri şi vreo 30 de cai. Caii sunt puşi în față, căruțele mari lângă cârmă una lângă alta şi sunt aşezate astfel. Ei aşează jgheaburi puternice, de la o margine la alta, în care sunt prinse roțile şi de ambele laturi sunt strânse cu lanțuri, ca să nu se clatine şi oamenii stau astfel între căruțe, caii în față şi căruțele sus pe margine. La sfatul stăpânului eu am fost trecut cu căruța mea abia noaptea.

Pe celălalt mal, chiar pe malul apei, care aici este foarte adâncă şi de aceea curge limpede lângă deal, se află oraşul Oblucița[156], pe care turcii îl numesc

---

148 *Hister.*

149 *vom Hogen thoere tzur Kogen brucke.* E vorba de repere din Danzig.

150 Staroste era Mikołaj Herburt (1570–1593) [n. Almut Bues].

151 Nicolae Stoicescu, *Cum măsurau strămoşii Metrologia medievală pe teritoriul României*, Bucureşti, 1971, p. 98, contestă folosirea milei ca unitate de măsură a distanței în Moldova şi Țara Românească

152 Mila polonă măsura 5,6 km, vezi N. Stoicescu, *op cit*, p. 100.

153 O milă germană măsura circa 7,4 km [n. Almut Bues].

154 *Szeuken.*

155 *Weysselkane.*

156 *Obluczice.*

Isaccea[157]. Aici se coboară din şeici direct în bazar[158], care înseamnă piaţă. Aici am văzut primul mecet[159], acesta e o biserică turcească, pe care la coborâre o aveam foarte aproape în partea stângă [ca] în imaginea alăturată[160]. Această biserică stă pe o stâncă şi e de piatră şi în spatele ei e o baie, în rest oraşul are numai construcţii de lemn după obiceiul valah. Are mulţi turci dar şi mai mulţi valahi[161]. Aici la târg sosesc corăbii din mare. De la acest oraş începe un pământ frumos, în jurul său sunt tufe şi pădure îndeajuns, dealuri încântătoare, înalte, dar nu abrupte. De pe un deal, în stânga, nu departe de oraş, se vede în depărtare un atât de frumos deal înalt şi pleşuv, încât nu are egal în frumuseţe[162]. Despre acest deal este răspândită legenda că un stăpânitor a poruncit oastei sale ca la întoarcerea peste Dunăre, după încheierea războiului, fiecare din acea mulţime să aducă o torbă (aceasta e un săculeţ de pâine) de pământ. Astfel vroia să arate numărul mare al oastei sale şi aşa s-a înălţat acest morman. Acest oraş are în jurul său multe vii şi cresc migdale, portocale, rodii şi alte fructe.

După ce am trecut dincolo, pe dată au fost numărate mărfurile şi apoi au fost plătite vameşului cu bucata. După aceea am suit dealul din spatele oraşului şi am aşteptat până ce s-a adunat caravana şi s-a achitat vameşilor. Privitor la acest oraş Oblucița toţi gravorii în lemn se înşală, unul după celălalt. Căci în toate hărţile şi mapele acesta este poziţionat în faţa Dunării, pe malul valah în Basarabia[163] sau pe o insulă din Dunăre[164], deşi, după cum ai auzit, se află pe celălalt mal, în Turcia şi nu are fluviul Dunării în spate. Dunărea se desparte în şapte braţe înainte să ajungă în Marea Neagră şi acest oraş se află pe malul drept al ei, aproape de locul unde începe să se despartă, dar curge încă în deplinătatea sa şi Prutul este ultimul ei afluent.

---

[157] *Sachczica.*

[158] *Basar.*

[159] *Medziet.* E vorba de geamia oraşului.

[160] Vezi în Anexă fig. 12.

[161] Un registru ottoman din 1518 menţionează 256 case de creştini la Isaccea, vezi Nicoară Beldiceanu, Jean-Louis Bacqué-Grammont, Matei Cazacu, *Recherches sur les Ottomans et la Moldavie ponto-danubienne entre 1484 et 1520*, în „Bulletin of the School of Oriental and African Studies", vol. 45, 1982, nr. 1, p. 55, n 47

[162] În desen se observă dealul pleşuv.

[163] *Bessarabia*

[164] Observaţia lui Gruneweg e justă În istoriografie s-a acreditat ideea că la nord de Dunăre, în Moldova, ar fi existat în secolele XV–XVI o aşezare cu numele Oblucița, „pereche" a localităţii dobrogene cu acelaşi nume, care în a doua jumătate a secolului al XVII-lea şi-ar fi schimbat denumirea în Cartal (Marcel Dumitru Ciucă, *Din relaţiile Moldovei cu Imperiul Otoman în timpul domniei lui Bogdan al III-lea*, în RdI, t 31, 1978, nr. 7, p 1253–1263). În realitate, în Moldova n-a existat vreodată o aşezare cu numele Oblucița. Nici documentele interne şi nici călătorii străini nu o menţionează, absenţă greu de explicat pentru o aşezare care ar fi existat la importantul vad al Isaccei (Obluciței) şi care ar fi fost chiar loc de vamă al Moldovei Cele mai vechi menţiuni ale Cartalului basarabean datează din prima jumătate a secolului al XVII-lea Aşezarea a fost amintită în registrul fiscal otoman din 25 iulie 1645 (Tahsin Gemil, *Relaţiile Ţărilor Române cu Imperiul Otoman în documente turceşti (1601–1712)*, Bucureşti, 1984, p 261–262) şi în harta lui Katib Çelebi din 1648 (Anca Popescu, *O hartă osmană a Dobrogei de la mijlocul secolului XVII*, în AIIAX, t XXII, 1985, p 631–637). Numele turcesc Cartal şi cele mai vechi menţiuni impun concluzia că aşezarea a luat fiinţă în timpul stăpânirii otomane în regiune, mai exact între 1621 şi 1645.

La 1 octombrie, după amiază, în a 25-a zi de luni după Paşte, am pornit mai departe prin tufişuri, apoi peste un deal [acoperit] cu pădure mare, unde am şi rămas peste noapte, lângă o veche cişmea[165] care este zidită şi are, nu departe, un podeţ de piatră.

Astfel de cişmele se găsesc din belşug pretutindeni în Turcia deoarece sunt făcute din milă pentru călători. Şi dacă vreuna este înălţată cu cheltuială, arată ca în figura alăturată[166]. Ei o clădesc sau zidesc înaltă, din piatră frumoasă, chiar marmură, ca să încânte din depărtare pe oameni şi pe dobitoace. Şi nu e altceva decât un bazin cu apă, care este deseori adusă de foarte departe. Apa o fac să curgă printr-o ţevişoară de alamă frumoasă, lângă care este o ferestruică, în care se găseşte o ceaşcă rotundă de cositor [prinsă] de un lanţ mic, din care bea cel care nu vrea să fie stropit de ţevişoară. Pe o latură se află încă o astfel de ferestruică pentru [a satisface nevoia] de a bea. Această construcţie deasupra apei este împodobită cu litere aurite care conţin numele ctitorului. Apa din ţevişoară este adunată în casete de piatră; când prima este plină, revarsă de sus apa printr-o ferestruică în cealaltă [casetă] şi aşa mai departe. Casetele au în faţă un jgheab larg pavat pentru ca vitele care aşteaptă să bea, să se bucure de apă. În dosul cişmelei este un loc mic, pătrat, zidit împrejur, şi zidul este umplut până sus cu pământ. De la pământ se urcă cinci trepte iar sus e sădită o iarbă mică frumoasă, unde cine doreşte poate mânca şi dormi. Dacă cineva vrea să fie şi evlavios, pentru turci este ridicată pe margine către amiază o piatră, ca semn, ca să ştie încotro să se întoarcă sau să se aplece cu faţa. Acea piatră nu are în rest nicio podoabă sau scriere, ci doar un astfel de semn mic asemănător acestuia pe care l-ai văzut mai sus[167]. În rest, cişmeaua are alături pomi frumoşi care fac umbră pentru oameni şi animale. De la amintita cişmea au început picioarele mele să se umfle, vinovată fiind apa Dunării. În timpul zilei mai treacă-meargă, dar noaptea am suferit mare necaz. Nu am putut deloc să dorm, ci doar am zăcut toată noaptea, schelălăind ca un câine. Simţeam muşcături şi mâncărime când sub piele, când pe piele, iar pe deasupra îmi era interzis să mă spăl atât pe faţă cât şi pe trup. Chiar dacă nu mi-ar fi fost interzise toate, tot nu mi-ar fi priit din cauza vremii rele permanente. Stăpânului îi era tare milă de mine, dar cu leacurile sale, ca un doctor nepriceput, în loc de sănătate îmi provoca mai multă boală. Eu însumi nu puteam să-mi dau un sfat, doar ce mă sfătuiau toţi, asta făceam sperând la o ameliorare.

La 2 octombrie [am mers] printr-o pădure deasă, apoi printr-un frumos sat turcesc, acoperit cu stuf, numit Cataloi[168]. Chiar în spatele satului se afla un pod de lemn peste un râu[169]. În spatele podului am trecut iarăşi printr-o pădure mare[170], apoi am ajuns într-o câmpie întinsă foarte frumoasă[171], înconjurată cu dealuri de

[165] *bey einer alten Czeßma.*

[166] Vezi în *Anexă* fig. 13 şi 14

[167] Spaţiu de rugăciune deschis, cu mihrab (nişă pentru rugăciune) [n Almut Bues].

[168] *Kattely.* Aşezarea a fost menţionată în itinerarul turc din 1538, vezi *Călători străini despre ţările române*, vol I, ed. Maria Holban, Bucureşti, 1968, p 383

[169] Teliţa.

[170] Astăzi dispărută

[171] Este vorba de depresiunea Nalbant.

mărime potrivită, în mijlocul căreia am hrănit [animalele] lângă un sat tătăresc[172], care se afla în stânga noastră. În fața acestui sat, în aceeaşi câmpie, se afla un deal frumos rotund, de parcă ar fi fost turnat, pe care ei îl numesc Dealul Porcului[173]. Tătarii locuiesc mizerabil, totuşi nu duc lipsă de hrană. Satele lor, atâtea câte am văzut, se află în câmp întins plat şi au un turc ca stăpân. Casele se găsesc împrăştiate fără nicio ordine, una aici, cealaltă acolo şi fiecare împreună cu curtea sa împrejmuită, după cum vezi în ochişorii alăturați[174]. De aceea, când ajungi într-un sat mare necunoscut, nu poți ieşi uşor din el. Casele lor sunt lungi şi înguste precum cele valahe, însă foarte lungi[175]. Deoarece aici nu se prea găseşte lemn, în locul peretelui fac doar un schelet de lemn pe care îl leagă împrejur cu stuf mare, puternic (care se găseşte aici); deoarece nu se găseşte lut, iau pământul negru amestecat cu balegă de vită şi cu acesta ung pereții pe ambele părți. Nu au nici var pentru albire, de aceea ung pereții cu cenuşă umezită ca să devină frumoşi, cenuşii. Tot cu stuf le acoperă şi, din desenul alăturat, poți înțelege toate colțurile casei[176]. Cercul din mijlocul odăii este o vatră înaltă de doar o şchioapă peste care e un horn rotund şi care rămâne rotund, pe deasupra foarte lat, suspendat de grindă, fără nicio proptea. În această vatră tot focul lor îl fac mai mult cu stuf, balegă şi iarbă uscată. Într-o parte e aşternută în permanență o pătură pentru şezut. Căci tătarii lucrează păturile colorate din care armenii fac saci, în care îşi țin mirodeniile pe care le vând. Cu [păturile] acestea, care sunt destul de drăguțe, îşi împodobesc lavița. Ei fac şi cuverturi[177], dar în rest se hrănesc cel mai mult de pe urma vitelor. Nu am văzut în satele lor grădini. Deşi am auzit că nu există popor mai murdar între păgâni ca tătarii, între creştini ca moscoviții, totuşi în jurul lor este destul de curat. În nicio națiune nu este unul atât de asemănător cu celălalt ca la tătari. Ei au fața lată, ochii mari, rotunzi, care totuşi ies înguşti în afară ca la şopârle. Amestece-se tătarul în oricare popor ar vrea, căci va fi recunoscut oricând după oasele proeminente din obraji. Portul şi religia lor sunt la fel ca la turci. În ce priveşte religia, sunt în mod sigur mai buni ca turcii. Ei iau doar o soție, se ruşinează de poznele desfrânate, pe care turcii le prețuiesc ca un lucru frumos, de aceea băieții nu au a se teme de ei. Se hrănesc cu cai şi cu alte lucruri de care turcii se feresc. În ce priveşte portul, bărbatul şi femeia folosesc aceeaşi îmbrăcăminte, îşi împodobesc capul în chip obişnuit cu un işlic moscovit de vulpe întors, vopsit[178]. Sub această pălărie femeile îşi înfăşoară capul cu năframe albe, care atârnă până pe umeri după cum de altfel e obiceiul în unele locuri din Polonia [şi] ele merg permanent cu ochii descoperiți.

---

172 Congaz

173 *Schweineberg* Călătorul rus Trifon Korobeinikov îl numeşte în 1593 *Svinaia Gora*, vezi *Călători străini*, vol III, ed. Maria Holban, M.M Alexandrescu-Dersca Bulgaru, Paul Cernovodeanu, Bucureşti, 1971, p. 354 Dealul Denistepe (266 m) domină depresiunea Nalbant

174 Desenul înfățişează gospodăriile tătăreşti risipite lângă drum iar dincolo de drum, mai departe se zăreşte Dealul Porcului. Vezi în *Anexă* fig. 15

175 Vezi în *Anexă* fig. 16

176 Gruneweg redă planul casei tătăreşti cu denumirea celor trei încăperi: casa (*Haus*), odaia (*Stube*) şi cămara (*Kamer*). Vezi în *Anexă* fig 17.

177 *kotzenn.*

178 *mitt einem moßkewitterschen umkerten geferbten foxenen Schlicke*

Apoi am trecut pe un pod lung de lemn care se afla peste o apă risipită ca o mlaştină[179], care se găsea ca o răscruce la mijloc. Spre dreapta se vedea din depărtare un deal împădurit, iar în stânga am văzut de departe o cetate veche de piatră pe un deal înalt[180], sub care se zăreşte o apă mare, poate [provenind] din mare[181]. Apoi am călătorit prin grădinile oraşului Baba[182], care înseamnă tată. Pe acestea le-am lăsat în stânga. Este un oraş destul de bun, are mai multe meceturi şi alte clădiri de piatră, în jurul său sunt pretutindeni poduri de piatră. Oraşul se află sub un deal mare care e plin de vii în tot locul, are pe deasupra în jurul său multe grădini pline cu tot felul de plante frumoase. Aici se obişnuieşte ca, la înapoiere, să fie cumpărate săpun şi orez, smochine, stafide, roşcove, tămâie, lână, praf de sulemenit etc. mai cu seamă lucruri grele căci aici se găseşte totul din belşug şi ieftin. N-am fost însă niciodată acolo, deoarece nu mi se permitea să părăsesc caravana. Mai departe am călătorit printr-o vale frumoasă, de lăţime egală cu piaţa din Danzig; se află într-o pădure mare şi are de ambele laturi dealuri înalte. La începutul acestei văi se găseşte o cişmea, de la care numesc locul Cişmea[182a]. În spatele acestei cişmele, sub deal, în partea dreaptă, sunt două ţâşnitori frumoase, nu departe una de cealaltă; lângă acestea obişnuieşte deseori să facă popas caravana. După ce am ieşit din vale peste un deal am mers din pădure printr-un tufăriş, apoi am ajuns într-o câmpie mare pe care ai noştri o numesc Câmpia dobrogeană[183]. Şi de aici se aduc în Polonia caii frumoşi pe care ai noştri îi numesc caii dobrogeni. Ne-am îndreptat pentru adăpostul de noapte spre un sat turcesc[184] care se găsea în dreapta, sub un deal înalt.

La 3 octombrie [am mers] printr-un loc stâncos în câmpie iar în dreapta curgea o apă repede[185], care umplea pentru vite trei jgheaburi mari şi acesta este un loc de luat aminte pentru călător[186]. Apoi am mers printre două sate tătăreşti[187] care se aflau în câmpia întinsă. Din nou am hrănit [animalele] lângă un sat tătăresc[188] care se găsea în dreapta în câmpie. Am trecut peste un deal puţin acoperit cu tufăriş. Din nou pe lângă un sat tătăresc din întinsa câmpie, numit Târguşor[189]. Aici am văzut întâia oară o cămilă albă ca zăpada cu care se ara. Din nou pe lângă o

---

[179] Mlaştina amintită se găsea la vărsarea Teliţei şi Taiţei în lacul Babadag

[180] Este vorba de cetatea Enisala înălţată de genovezi în ultimul sfert al secolului XIII

[181] Desigur, lacul Babadag

[182] Babadag.

[182a] *Czeßma.*

[183] *Dobritzische feltt* În 1584 Gruneweg a numit această unitate de relief Câmpia tătărească. Două relatări de călătorie numesc acelaşi ţinut *campus Tartarorum* (1592), vezi Virgil Ciocîltan, *Georg Christoph Fernberger, un călător austriac, prin Dobrogea şi Moldova în anul 1592*, în SMIM, vol. XX, 2002, p 285–286 şi *Tatarskie polea* (1597), vezi *Călători străini*, vol. IV, ed M Holban, M.M. Alexandrescu-Dersca Bulgaru, P. Cernovodeanu, Bucureşti, 1972, p. 88. Cea mai veche menţiune a stepei dobrogene se găseşte în descrierea călătoriei lui Ibn Battuta (1330 sau 1331) Pe drumul spre Constantinopol acest călător menţionează că după Babadag începea un deşert întins lipsit de apă, a cărui traversare dura mai multe zile, vezi *Călători străini*, vol I, p. 5

[184] Probabil Caugagia.

[185] Probabil Slava.

[186] Vezi în *Anexă* fig. 18.

[187] Probabil Ceamurlia de Sus şi Ceamurlia de Jos sau Ceamurlia de Sus şi Baia (Hamangia).

[188] Probabil Beidaud

[189] *Bazarlykoy*

fântână de piatră, adâncă, din câmpia întinsă. Am înnoptat în fața orașului Carasu[190] sau Apa Neagră, probabil el este astfel numit pentru că nu se află departe de Marea Neagră; apoi în stânga se zărește o apă mare. În dreapta este, de asemenea, un lac mare[191], şi mi se pare că un astfel de lac n-am mai întâlnit nicăieri în Turcia. Aici se vede un zid distrus şi un şanț lung de vreo 30 de mile[192]. Din acest zid s-a construit oraşul, ceea ce se vede cu ochiul liber. Este un oraş rău, are case de sat lungi, acoperite cu paie. Mecetul, construcția cea mai aleasă, în partea de jos este zidit şi apoi acoperit cu scânduri din al cărui vârf, în loc de turn, popa ocărăşte poporul, după cum poți înțelege din desenul alăturat[193]. Vezi că pe această biserică a lor n-au pus semiluna, după cum e obiceiul şi la sate. La sate obişnuiesc să construiască astfel de meceturi după figura alăturată[194]. Caravana noastră a stat aici lângă două fântâni pătrate, zidite împrejur, late de aproximativ trei paşi şi adânci până la cingătoare care erau foarte harnic făcute din piatră pătrată cu trepte spre apă şi în rest lesnicioase. Şi acolo în interior apa țâşneşte din pământ. Aici este locul de distracție al oraşului, de aceea, de îndată ce s-a aflat de sosirea noastră, a venit o ceată de turci cu cobzele[195] lor şi cu astfel de fluiere mici din trestie, desenate alături[196], şi au cântat doar de plăcere, pentru a ne înveseli, arătându-ne că suntem bineveniți; apoi cei mai de vază au fost invitați la masă, unde ei au stat foarte cuviincios şi s-au purtat foarte cumpătat şi aşa ceva se găseşte în toate oraşele şi satele.

La 4 octombrie [am mers] iarăşi printr-o câmpie înfiorător de întinsă în care într-un loc se găseau câteva dealuri pleşuve sub care mi se pare că fuseseră îngropați oşteni. Am hrănit [animalele] la Komaria[197], o vale între dealuri astfel numită. Aici sunt două fântâni adânci rotunde, [aflate] la mică distanță una de alta, în care se coboară vreo zece trepte, care sunt uneori acoperite cu apă, când fântâna este plină[198]. Dacă se doreşte, se poate scoate apa cu o frânghie, dar pentru aceasta nu se află nimic la îndemână. Foarte înşelătoare sunt aceste fântâni, deoarece sunt una cu pământul şi deseori sunt acoperite cu iarbă înaltă. În stânga se zăreşte o apă, probabil un lac. Se spune că aici fusese în vremurile dinainte un oraş, din care încă se mai văd ziduri în pământ[199], şi deşi aici nu e nicio singură casă, totuşi, din când în când, se ține aici iarmaroc. De aici peste un deal din nou printr-o câmpie întinsă. Am înnoptat la Musabei[200]; în acest sat ei cresc câini de vânătoare, şi câini mari în lanțuri, care sunt duşi apoi în țări îndepărtate.

---

190 *Karasu*; azi Medgidia.

191 Este vorba de valea (lacul) Carasu.

192 Valul lui Traian

193 Vezi în *Anexă* fig 19

194 Vezi în *Anexă* fig. 20.

195 *Kobsen*.

196 În desenul alăturat se văd două naiuri. Vezi în *Anexă* fig 21

197 Toponimul, menționat de autor şi în călătoriile următoare, este probabil o formă coruptă a cuvântului turcesc *kanara* care înseamnă măcelărie (abator).

198 În desenul alăturat textului autorul redă o astfel de fântână. Vezi în *Anexă* fig. 22.

199 Sunt ruinele urbei romane Tropaeum Traiani

200 *Myszobieg*. Editoarea menționează că prin 1950 aşezarea a fost redenumită Krasen

La 5 octombrie încă prin, sau, spun eu, peste câmpie, apoi printr-un crâng lung; am hrănit [animalele] lângă oraşul Cadiohlan Bazarczik[201] (care înseamnă târguşorul fiului voitului) pe care îl aveam în partea stângă. Este un oraş frumos, are meceturi de piatră şi pe deasupra case frumoase de piatră acoperite cu olane. Se află în câmp deschis, puţin proeminent. Este în rest deschis şi are împrejur relativ suficiente grădini. După masă am călătorit prin câmpie, apoi printr-o foarte nesigură pădure sau crâng, în care erau doar stejari mici, rari, şi alţi copaci mici. Ieşind din aceasta am întâlnit în partea stângă, într-o vale frumoasă, sub un deal încântător, un sat sârbesc[202] numit Uşenli[203], care avea vin ales. Se găsea aici în vârful unui deal rotund, în văzul tuturor (lucru de mirare) o cruce mare de lemn[204]. Deoarece începând de la Dunăre nu se mai aud clopote în biserici şi nici nu se mai observă cruci ridicate.

Sârbii menţionaţi sunt creştini de religie grecească. [Sunt] un popor foarte modest care vorbeşte limba slavă. De aceea polonii, mai ales rutenii, se pot înţelege cu ei. Casele lor sunt aidoma celor tătăreşti însă mai mari, mai înalte şi fără paie, construite din lemn şi acoperite cu scânduri. Vatra, pe care fac focul, se află în odaie lângă uşă, asemeni căminelor noastre şi nu ca la tătari în mijloc. Deasupra laviţei, împrejurul întregii odăi, este o stinghie pe care atârnă foarte ordonat toate hainele lor ca într-o prăvălie. Dedesubt rocurile, unul lângă altul, pe care ei le întind de la un perete la altul; deasupra aşează din nou năframele brodate, cămăşile şi ce mai au. Cămăşile şi năframele lor le brodează cu mătase de mai multe culori. Bărbaţii, prin portul lor, se aseamănă mult cu ungurii, totul este strâmt pe ei; [portul] femeilor, din nou, este aproape la fel cu al ţărăncilor polone: o fustă încreţită, capul învăluit cu marame albe, din care o bucată cu un capăt brodat rămâne în spate, atârnând până la cingătoare. Mânecile cămăşii sunt brodate în lungime peste tot cu scăriţe colorate. Ele poartă mai jos de gât, deasupra pieptului, o platcă pătrată, care atârnă plină de pfenigi de argint şi de aur, [iar] degetele pline de inele.

Fecioarele, din nou cu acelaşi port, poartă pe spate o cosiţă lăsată până sub cingătoare şi strecoară în păr pe cap două sau trei floricele din pene colorate, aur şi mătase, în urechi poartă inele de mărimea unui taler şi de grosimea unui fir de pai[205]. Cele logodite poartă pe cap [un acoperământ] ca o şa tătărească, sub bumb atârnând plină de mici podoabe şi pfenigi de argint pe care o pun în faţă[206]. Însă femeile al căror bărbat a murit şi care doresc să rămână văduve, mai ales femeile popilor, care nu sunt lăsate ca la Danzig să-şi ia alt bărbat, conform învăţăturii Sfântului Pavel, poartă un inel mare atârnat într-o nară[207]. Iar bărbaţii poartă pălăria cu marginile astfel tăiate[208].

---

201 Bazargic, azi Dobrič

202 De fapt, bulgăresc

203 *Oszanlia* Azi se numeşte Botevo

204 Vezi în *Anexă* fig 23

205 Vezi în *Anexă* fig. 24.

206 Vezi în *Anexă* fig 25.

207 Vezi în *Anexă* fig. 26.

208 Vezi în *Anexă* fig. 27.

[Despre Provadia]

Untul şi laptele închegat[209], pe care ei îl numesc brânză[210] îl păstrează de asemenea doar în piei, care sunt încă netăbăcite deasupra şi acest lucru începe încă din Valahia.

[...] La 17 noiembrie[211] am hrănit [animalele] în faţa Bazargicului şi am găsit pe câmp două butoiaşe de vin, amândouă însângerate şi o pălărie cu sânge, care era tăiată. O caravană, care ne-a întâlnit pe noi sub Balcani[212], a pierdut două slugi, [anume] pe Szimek şi Pieniodzek; aceştia, dedaţi vinului, au rămas în urmă fără ştirea stăpânilor lor, de aceea li s-a întâmplat aşa ceva. Am înnoptat la Musabei. La 18 noiembrie am hrănit [animalele] la Kornaria, am înnoptat în spatele [oraşului] Carasu. La 19 noiembrie am hrănit [animalele] la Târguşor, am înnoptat la jgheaburi. La 20 noiembrie am hrănit [animalele] lângă Dealul Porcului, am înnoptat la Cataloi. La 21 noiembrie am ajuns devreme la Oblucita şi ne-am pregătit să trecem Dunărea.

La 23 noiembrie am încheiat traversarea. La 24 noiembrie a început îngheţul, din care pricină noi toţi am suferit un mare neajuns şi acest îngheţ puternic a ţinut până la Cameniţa.

La 27 noiembrie am ajuns la Prut în faţa Ţuţorei. La 28 noiembrie au sosit vameşii din Iaşi. La 29 noiembrie [am plecat] de acolo pe lângă Prut pe drumul anterior, pe care după această dată eu nu l-am mai frecventat.

La 1 decembrie ni s-a rupt o roată, încât a trebuit să ne întoarcem înapoi într-un sat cu cele patru căruţe ale noastre, unde eu şi Jacek[213] ne-am aflat în mare primejdie. Căci toate slugile s-au ascuns în odăi din cauza îngheţului mare, încât nu mai puteau fi găsite. Caii s-au smuls şi s-au lovit urât din cauza frigului cumplit. Vântul furtunos nu permitea aprinderea vreunui foc, şi nici nu era cu ce să-l aprindem, căci [vântul] a dus departe fânul şi ovăzul, a aruncat în sus coviltirul căruţelor şi ce a mai putut prinde. Iar toate celelalte căruţe plecaseră mai departe şi stăpânii, la rândul lor, apucaseră de la Iaşi un alt drum spre Hotin. La 3 decembrie am ajuns la Hotin. La 5 decembrie am trecut Nistrul[214].

[A DOUA CĂLĂTORIE. 1583[215]]

[Despre Halici]

În anul 1509 l-a asediat Bogdan[216] şi şi-a pierdut aici artileria[217].

---

[209] *geduerte glomse.*

[210] *Brinze.*

[211] Este drumul de înapoiere.

[212] *unter den Balchanen*

[213] Este vorba de o slugă din caravană

[214] Călătoria se încheie la Liov la 14 decembrie 1582.

[215] Caravana pleacă din Liov la 3 martie 1582 şi, din cauza prezenţei unei mari oştiri la Cameniţa, apucă drumul prin Halici şi Sniatin.

[216] Bogdan al III-lea cel Orb, domnul Moldovei (1504–1517)

[217] Autorul foloseşte informaţiile oferite de cronicile polone

[Despre Sniatin]

Aici în anul 1415, Alexandru, voievodul valah[218], a depus omagiu regelui Vladislav[219] şi i-a adus daruri mari. Aici au sosit şi soli de la împăratul constantinopolitan şi de la patriarh cerând provizii, căci turcul Mehmed[220] dobândise Tracia şi îşi mutase deja scaunul de la Brusa[221] la Adrianopol[222]. În anul 1531 l-a incendiat Petru[223], voievodul valah[224]. Ne-am reparat aici căruţele până la 16 martie, căci toate lucrurile de la căruţe şi de la cai se stricau din cauza ploii permanente. Chiar în spatele oraşului curge Nistrul, pe care l-am trecut pe gheaţă.

În aceeaşi zi am trecut peste Prutul îngheţat, de unde începe Valahia, am înnoptat la Cernăuţi[225], care se află pe un loc accidentat. La 17 martie, vameşii au inspectat căruţele noastre. La 18 martie [am plecat] de aici, la 22 am ajuns la Ştefăneşti[226]; acest oraş se află lângă un lac mare într-o câmpie întinsă şi foarte plată. Este relativ mare şi, după felul ţării, un oraş bun, plin de oameni bogaţi şi săraci. Am înnoptat aici. De la 24 până la 25 martie am avut în permanenţă Prutul în stânga, pe care apoi l-am avut în dreapta, după ce l-am trecut la un sat peste râul Jijia[227]. De îndată ce treci aici peste podul de lemn, urci un deal înalt şi apoi mergi printr-o vale îngustă până la Iaşi[228], iar în stânga, pe un deal, se găseşte o biserică de piatră a unei mănăstiri de lemn[229]. La Iaşi am hrănit [animalele]. Aceasta este capitala întregii Valahii; ea se află într-o câmpie largă, destul de neprielnică. Are locuitori bogaţi [şi] săraci şi uliţe lungi şi late. În piaţă se află, după felul ţării, o biserică mare şi bine zidită[230], în parte acoperită cu plumb. Are altminteri [şi] alte biserici mici de piatră. Armenii şi catolicii noştri îşi au aici bisericile lor[231] şi chiar şi turcii îşi au mecetul lor[232]. Nu departe de biserica mare, lângă un frumos lac mare, are o curte bine zidită în care locuieşte principele (sau voievodul) ţării.

La 27 martie [am plecat] de aici, am hrănit [animalele] la Ţuţora, unde mai fusesem şi înainte. Pentru că Prutul abia acum se dezgheţa, n-am reuşit să-l traversăm din cauza sloiurilor de gheaţă; din această pricină am aşteptat până la 29 martie, când am trecut dincolo. La 31 martie am înnoptat, în stânga fiind satul aflat la înălţime între dealuri.

---

218 Alexandru cel Bun, domnul Moldovei (1400–1432).

219 Vladislav II, regele Poloniei (1386–1434)

220 *Machmet*. Este vorba de sultanul Mehmed I (1413–1421).

221 *Prusy*.

222 *Adrianopell*.

223 *Petrillo*.

224 Petru Rareş, domnul Moldovei (1527–1538)

225 *Czarnowca*.

226 *Steffanowca*

227 *Gieza*.

228 *Jaes*.

229 Editoarea o identifică cu mănăstirea Aroneanu.

230 Este biserica Sf. Nicolae Domnesc, ctitorită de Ştefan cel Mare în 1491–1492

231 Biserica armenească cu hramul Sf Maria e atestată în secolul XIV, populaţie catolică exista în oraş în secolul XV.

232 Informaţie ciudată, neconfirmată de alte surse.

La 1 aprilie am plecat de aici, înainte să se facă ziuă. Caravana abia s-a mişcat de pe loc, căci i s-a stricat ceva unei căruțe, din care cauză toate au trebuit să stea locului. Însă deoarece am chibzuit că le va lua o jumătate de oră cu reparatul, nu am spus nimănui nimic, ci m-am abătut de la drum în stânga şi m-am întins să mă odihnesc, cu speranța că mă voi trezi îndată ce căruțele se vor pune în mişcare. Am dormit însă vreo patru ore până ce a apus soarele fierbinte. Zăcând astfel, în mâna dreaptă întinsă mi s-a strecurat un şoricel alb ca zăpada, care atât a împins cu căpşorul în mână până ce m-am trezit. Când mi-am venit în fire, fără a mă agita, mi-am îndreptat privirea spre a vedea ce era, dacă nu cumva un şarpe făcea acel lucru. Observând eu o bună bucată de vreme că era un şoricel frumos, am avut chef să-l prind. Când am strâns abil mâna şi credeam că l-am prins, dispăruse.

Nu era hermelină, ci dacă era o altfel de creatură, era un şoarece. Căci îmi amintesc că odinioară, în vechea pivniță a lui Peter Plaman, s-au prins într-o capcană de sârmă un cuib întreg de şoareci albi. După ce mi-am venit cu adevărat în fire şi m-am trezit fără caravană, m-am speriat foarte, din care cauză am alergat în grabă pe drumul căruțelor până ce din depărtare mi-am dat seama că înhămau caii la căruțe sub un deal înalt şi, spre norocul meu, zăboviseră acolo vreme îndelungată şi am ajuns tocmai la timp ultima căruță. Dacă Dumnezeu n-ar fi intervenit aş fi fost pierdut, căci oricare din caravană ar fi considerat că eu dorm într-o căruță şi ar fi plecat de acolo mai departe. În timpul zilei am campat pentru noapte în satul Tintul[233]; abia din acea zi a încetat furtuna. La 2 aprilie am înnoptat la Gârla[234]. La 3 aprilie am ajuns la Dunăre, pe care am traversat-o la Oblucița la 4 aprilie.

La 5 aprilie [am plecat] de aici, am înnoptat la vechea cişmea. La 6 aprilie am hrănit [animalele] lângă Dealul Porcului, am înnoptat în satul turcesc de sub deal. La 7 aprilie am hrănit [animalele] în satul tătăresc din fața dealului, am înnoptat la Carasu. La 8 aprilie am hrănit [animalele] la Kornaria, am înnoptat la Musabei. La 9 aprilie, când era sfânta seară a Paştelui, am hrănit [animalele] la Bazargic, am înnoptat la Uşenli. Am aşezat caravana în spatele satului pentru a da satisfacție slujitorilor, care în majoritate erau catolici, pentru a sărbători Paştele. Ziua de Paşti a fost întunecată şi parțial ploioasă, de aceea şi tristă. La 11 aprilie [am plecat] de aici, am hrănit [animalele] la Provadia[235], am înnoptat în spatele celuilalt deal, unde, înaintea podului, în stânga, se găseau cele două izvoare.

[...] La 10 mai am hrănit [animalele] la Uşenli, am înnoptat la Musabei[236]. La 11 mai am hrănit [animalele] la Carasu, am înnoptat în satul tătăresc din spatele dealului. La 12 mai am hrănit [animalele] la Cataloi, am înnoptat la Oblucița.

La 13 mai am tocmit căruțele şi am fost trecuți Dunărea. Stăpânul s-a aflat limpede în mare primejdie, căci ei se mirau de un astfel de curaj nemaiauzit, anume că el s-a avântat în primejdie fără întovărăşire [dar acesta] certându-i cu nume de leneşi le-a impus cu forța să-l vămuiască. Iar slugile, când au văzut granița creştină

[233] *Tentula.* Tintul sau Tintul se găsea nu departe de vărsarea râului Ialpug în lacul cu acelaşi nume

[234] *Gerla.*

[235] *Prowadia*

[236] Este vorba de drumul de întoarcere.

au vrut să fugă, căci le era teamă că vor trebui să se trezească devreme şi să facă munci neobişnuite. La 16 mai am înnoptat la Iaşi. La 17 mai am aşezat căruţele şi, înainte de amiază, am fost în biserica mare din piaţă. La 18 mai, am înnoptat la Ştefăneşti. La 19 mai, în ziua Înălţării Domnului, am înnoptat la Hotin[237].

[A TREIA CĂLĂTORIE. 1583[238]]

La 5 iulie am hrănit [animalele] la Orynyn[239], două mile, am înnoptat în faţa Cameniţei la cetatea de pe deal, două mile. La 7 iulie [am plecat] de aici, am hrănit [animalele] la Hotin, două mile, am înnoptat în spatele oraşului la micul heleşteu. La 8 iulie am traversat Prutul, a cărui apă secase, am hrănit [animalele] în câmp, tot astfel am şi înnoptat, şi în acelaşi fel pe 9. La 10 iulie, care era a şasea duminică după Rusalii, am adormit într-o căruţă mare, dar când soarele a apus m-am trezit şi eu şi m-am aşezat pe coviltirul căruţei. Atunci s-a strecurat la mine Stamate[240], un tovarăş şi slujitor grec al bogatului Constantin[241]. Aşa de bine ne-am înţeles ca apa cu focul, căci el vroia să se joace şi eu să mă rog. Fiindcă îmi devenise cu totul nesuferit cu glumele sale, l-am ameninţat cu duminica, spunându-i că bucuria sa timpurie nu avea să se sfârşească bine. Chiar în timpul acestei discuţii s-a întâmplat că au fost oprite la vale căruţele. Şi m-am pregătit să sar din căruţă şi să o opresc, dar Stamate a fost mai sprinten, m-a oprit şi a sărit el însuşi jos. I-a ajuns însă un picior sub roată, care i-a zdrobit cu totul osul[242], din care pricină noi toţi ne-am speriat tare. Pe dată am golit o caleaşcă[243], i-am legat bolnavului piciorul cu cârpe şi piei, l-am aşezat acolo şi infirm l-am expediat înainte la un bărbier din Iaşi. Atât de tare era fărâmat piciorul, încât îl puteai îndoi ca pe un petic; totuşi i-a hărăzit Dumnezeu un meşter atât de iscusit, încât în patru săptămâni a putut din nou să calce pe el şi astăzi şchioapătă foarte puţin. Această întâmplare m-a făcut antipatic tovarăşilor mei, încât nici măcar nu mă mai ocărau cu plăcere. La 11 iulie am ajuns la Iaşi. La 12 iulie [am plecat] de acolo şi am trecut la Ţuţora Prutul, pe un pod construit pe luntri. Căci principele valah[244], împreună cu întreaga sa curte, şi-a ridicat aici corturi, pe celălalt mal al apei, în câmp, şi curtea s-a aflat aici întreaga vară. Erau un lucru de admirat, corturile frumos împodobite şi ordinea lor. La 16 iulie am hrănit [animalele] la Gârla, am trecut Dunărea în timpul nopţii. Deoarece am întâlnit o oaste mare care trecea Dunărea, am aşteptat în Oblucița până la 19 iulie, când am înnoptat la cişmea. La 20 iulie am hrănit [animalele] la Cataloi, am înnoptat în satul turcesc de sub deal. La 21 iulie am hrănit [animalele] în câmpie, lângă o fântână, am înnoptat la Carasu. La 22 iulie am hrănit [animalele]

---

[237] Călătoria se sfârşeşte la Liov la 24 mai 1583.
[238] La 1 iulie 1583 caravana pleacă din Liov şi urmează drumul prin Cameniţa.
[239] *Orendinic.*
[240] *Stamatt.*
[241] *Konstanti.*
[242] *riere.*
[243] *kolesse*
[244] Petru Şchiopul, domnul Moldovei (1582–1591)

la Kornaria, am înnoptat la Musabei. La 23 iulie am hrănit [animalele] la Bazargic, am înnoptat în spatele podului, unde ne-am aflat în mare primejdie, deoarece cărăuşii au făcut unui grec pagubă pe ogorul acestuia, la pepeni şi alte fructe. [...] La 30 iulie am hrănit [animalele] la Çayir[245]. Domnul Asvadur şi Zanni au mers în oraşul Adrianopol, dar eu şi Toktamîş[246] am rămas la căruțe. Aceştia doi, acum pomeniți, erau slujitori primiți de curând: Zanni era, după cum am amintit deja, un nativ grec iar Toktamîş un livonian[247] cumpărat, amândoi cunoşteau bine limba turcă. Fiindcă Dumnezeu i-a binecuvântat pe stăpânii mei, au trebuit să-i primească pe aceştia, care amândoi slujiseră anterior grecului bogat Sava[248], cu care domnul Nurbek[249] avea ospețe.

La 1 august stăpânul mi-a trimis vorbă, ca eu şi Toktamîş să venim cu căruțele în oraş, ceea ce eu am şi făcut. Am întâlnit acolo o caravană din Valahia, care deja se înapoia; cu aceasta s-a întors şi stăpânul meu, iar cu noi rămăsese aproape o jumătate de caravană.

La 12 august am plecat din Adrianopol[250], am înnoptat la Çayir. [...] La 19 august am hrănit [animalele] la Uşenli, am înnoptat la Bazargic. La 20 am hrănit [animalele] la Musabei, am înnoptat la Kornaria. La 21 august am hrănit [animalele] la Carasu, am înnoptat în câmpie într-un loc necunoscut, de unde ei au trebuit să ducă caii la o adăpătoare aflată la jumătate de milă distanță. La 22 august am hrănit [animalele] în câmp, am înnoptat sub dealuri la Cişmea înaintea Babadagului, unde Zanni a început să-şi dea duhul[251]. Din cauza lui ne-am aflat în mare primejdie căci se ia, după ştiința mea, pentru sultan jumătate din bunurile unui străin decedat şi uneori supraviețuitorul era ținut să plătească pentru cel mort. Căci mortul, chiar dacă nu avea nicio lețcaie, ei ziceau că toate bunurile i-ar fi aparținut. Şi chiar s-a întâmplat că au făcut dintr-un cărăuş un mare negustor. La 23 august am trecut pe lângă Babadag cu trei ore înainte să se facă ziuă, pentru a avea cât mai puține greutăți, ca ei să nu-l descopere pe muribund. Deoarece îmi petrecusem mult timp din noapte lângă bolnav, m-am aşezat să dorm.

La căruțele mari ei aşează o scândură între ambele roți, de ambele laturi, pe care leagă trei saci cu ovăz sau orz, care atârnă între două frânghii. Pe o latură a căruței atârna doar un sac, pe care m-am întins eu; însă deoarece acesta atârna doar în spatele frânghiilor foarte lejer, fără a fi legat, a căzut împreună cu mine de pe scândură, din cauza permanentelor scuturături ale căruței, chiar pe drum în câmpia de lângă Dealul Porcului[252]. Dumnezeu cel Atotputernic şi-a arătat atunci marea sa îndurare față de mine, căci în întuneric au trecut pe lângă mine vreo douăzeci de căruțe şi eram chiar în dreptul şeii, unde în chip obişnuit merg cei călare. Când

---

245 *Tzahaye.*

246 *Tochtamisch*

247 *Iflander.*

248 Sava Fedorowicz [n Almut Bues]

249 Negustor armean din Liov.

250 Este vorba de drumul de înapoiere

251 Anterior Gruneweg a menționat că, pe drumul de întoarcere, Zanni s-a autoaccidentat grav, după ce a încărcat prea tare o armă de foc.

252 Gruneweg desenează dispozitivul amenajat între roțile căruței.

m-am trezit mi-am dat seama ce s-a întâmplat şi fiind chiar pe drum am lăsat jos sacul şi am alergat o jumătate de milă după caravană, fără să-mi dau seama ce se întâmplase.

Am hrănit [animalele] în pădure, înaintea satului Cataloi, am înnoptat la vechea cişmea şi acolo am dus de la drum în pădure bolnavul, care a murit în jurul orei unu din noapte. După ce i-am dat îngrijire, Toktamîş a mers împreună cu câteva slugi departe în pădure şi i-au săpat o groapă şi până să se înapoieze după cadavru, l-am păzit eu singur de lupi vreo patru ore. Dar aşa l-am păzit, că atunci când s-au întors după el abia m-au putut trezi.

La 24 august, devreme, am ajuns la Oblucița, am trecut târziu Dunărea. La 30 august am ajuns la Iaşi. La 1 septembrie [am plecat] de acolo. La 3 septembrie am hrănit [animalele] la Ştefăneşti. La 4 septembrie am înnoptat în spatele Prutului; aici s-a târât pe burtă un țigan spre caravană şi fără îndoială ar fi produs pagubă dacă nu mi-aş fi dat seama. La 5 septembrie am înnoptat la Hotin. La 6 septembrie am trecut Nistrul; am înnoptat chiar pe malul celălalt.

[A PATRA CĂLĂTORIE. 1584[253]]

La 20 aprilie am fost trecuți peste Nistru şi ziua am petrecut-o la vameşi, la Hotin. La 21 aprilie [am plecat] de aici, am fost trecuți Prutul şi am înnoptat dincolo. La 22 aprilie am înnoptat în satul Olicz[254]. La 23 aprilie [am trecut] prin Ştefăneşti. La 24 aprilie am hrănit [animalele] lângă Jijia, am înnoptat la Iaşi. La 26 aprilie [am plecat] de aici, am hrănit [animalele] la Țuțora, am trecut Prutul cu ajutorul frânghiilor[255]. La 28 aprilie am ajuns la Chigheci[256], unde am rămas să ținem Paştele potrivit vechiului calendar. La 30 aprilie [am plecat] de aici. La 2 mai am ajuns la Dunăre, dincolo de care am fost trecuți la 3 mai.

La 4 mai [am plecat] de aici; am înnoptat la cişmea. La 5 mai am hrănit [animalele] lângă satul tătăresc de lângă Dealul Porcului. Am înnoptat în spatele Babadagului la Cişmea. La 6 mai în câmpia tătărească[257] am întâlnit călugări turci, îmbrăcați în alb ca zăpada, cu pălării cu opt colțuri şi pe creştet cu o cârpă[258]. Unul dintre ei purta o lampă din mecet şi câteva năframe. Mi-au relatat ai noştri că la ei a fost sărbătoarea Sf. Gheorghe, la care ei adună din sate bani de sacrificiu, ca de altfel la noi de Crăciun. Am hrănit [animalele] în satul tătăresc din fața dealului. Am înnoptat la Târguşor. La 7 mai am hrănit [animalele] înainte de Carasu, am înnoptat la Komaria. La 8 mai am hrănit [animalele] la Musabei, am înnoptat înaintea Bazargicului. La 9 mai am trecut prin Uşenli, care era cu totul pustiu, căci toți sârbii fugiseră de acolo din cauza oştenilor care în permanență călătoreau înspre şi dinspre Persia, şi cu care ne-am întreținut apoi îndeajuns[259].

---

[253] La 13 aprilie 1584 caravana pleacă din Liov şi continuă drumul prin Camenița.
[254] Ar putea fi vorba de satul dispărut Oleşcani.
[255] *wir fuerten uns amm stricke uber den Prutt.*
[256] *Kygatz.*
[257] *aufm Tatterschen felde*
[258] Sunt dervişii din Babadag.
[259] La 27 mai caravana ajunge la Istanbul.

[Despre Istanbul]

Aici la mare, lângă zidul oraşului se află spânzurătoarea cu cârlige unde sunt azvârliţi răufăcătorii. În anul 1563 turcul a pus să fie azvârliţi acolo doi nobili de seamă din Polonia, [anume] Wiśniowiecki şi Jan Piasecki[260], care i-au fost expediaţi de voievodul valah Tomşa[261], deoarece ei fuseseră trimişi de valahi ca să îl ia pe Dimitrie[262] [sic!]. Piasecki a murit uşor, căci el a fost atârnat de şale cu capul în jos şi din această pricină sângele l-a sufocat curând. Wiśniowiecki însă a trăit trei zile, căci el atârna de coastă cu capul sus; [a rezistat] până ce turcii au tras cu arcurile în el, deoarece îi ocăra pe ei şi pe Muhamadul lor. Şi chiar ar fi spus: „turci nebuni, dacă voi nu mă puteţi nimeri, atunci daţi-mi un arc ca să vă nimeresc eu pe voi"; când i s-a înmânat acela atât de tare l-a întins şi a nimerit, încât de atunci până în ziua de astăzi neamul polon este pomenit cu admiraţie şi mare laudă de turci.

[...] La 29 iunie am hrănit [animalele] în pădure, unde sunt cele două poduri[263]; la Uşenli, de unde sârbii fugiseră mai înainte, au revenit acum. Am înnoptat înaintea Bazargicului. La 30 iunie am hrănit [animalele] la Musabei, am înnoptat în spatele Komariei pe deal, căci în vale, în jurul fântânilor, era plin de oşteni, din care cauză ne-am aflat în pericol. La 1 iulie am hrănit [animalele] în spatele [oraşului] Carasu; aici ni s-a spus despre [prezenţa] unei mari oştiri lângă Dunăre şi pretutindeni pe drum. Stăpânii erau cu totul hotărâţi să ne îndreptăm spre Ungaria, dar s-au îndreptat spre Moldova[264]. Aceasta, deşi se aseamănă în toate cu Valahia, totuşi mi se pare a fi în toate ceva mai bine, în privinţa bogăţiei, a obiceiurilor, a construcţiilor, şi are şi un principe osebit.

În spatele [oraşului] Carasu am lăsat în dreapta vechiul nostru drum şi am mers tot prin câmpie, de asemenea printr-un sat turcesc, am înnoptat pe un deal în marginea unui sat. La 2 iulie [am mers] prin câmpie, pe lângă un sat turcesc aşezat sub un deal stâncos, care nu este abrupt. Aici s-au despărţit stăpânii de noi şi au mers călare înainte la Dunăre pentru a se înţelege acolo cu vameşii. Noi am hrănit [animalele] şi am înnoptat tot în câmpie lângă un sat, care era, ca şi cel sus-menţionat, în partea dreaptă. La 3 iulie, cu câteva ore înainte de a se face ziuă, a venit la noi, trimis de stăpâni, Bali, cu slujitorul vameşului şi ne-a lăsat să mergem mai departe. Aşadar am plecat şi am ajuns la Hârşova[265]; este un oraş mic, cum sunt cele valahe sau moldave, şi are în cea mai mare parte moldoveni. Se află chiar lângă Dunăre în jurul unui deluşor pe care se găseşte o mică cetate de piatră, care are doar un zid prost cu turnuri plate şi nu se află nimic în interior, doar vârful

[260] *den Wißniowiecken und Joan Piasecken* Dimitrie Wiśniowiecki era căpetenia cazacilor şi pretendent la tronul Moldovei, vezi Constantin Rezachevici, *Principii Dimitrie Wiśniowiecki şi Mihail Korybut Wiśniowiecki şi înrudirile lor cu Bogdăneştii şi Movileştii. Lămurirea unor confuzii istorice*, în ArhGen, s n , t III, 1996, nr. 3–4, p 313–320.

[261] *Tomza* Ştefan Tomşa I, domnul Moldovei (1563).

[262] *Dmitr.*

[263] Este vorba de drumul de înapoiere

[264] De fapt, Ţara Românească

[265] *Hersew.*

mecetului[266]. La cale de aproximativ o milă în spatele acestui oraş se găsea vadul, lângă care am înnoptat, iar ziua am mers doar prin câmpie.

La 4 iulie am trecut Dunărea şi deîndată celălalt mal aparţine voievodului moldovean[267]. La 5 iulie ne-am mişcat de la vad o jumătate de milă în faţa [oraşului] Floci[268]. Acesta este un oraş bun şi relativ mare, care se află lângă Dunăre, într-o câmpie deschisă, printre grădini frumoase. Are câteva biserici de piatră şi, în spatele oraşului, pe un deal, o vestită mănăstire de piatră[269]. Am hrănit [animalele] în faţa acestui oraş care, ca şi precedentul, se afla în stânga. Am înnoptat lângă un sat care era în partea stângă. Cât e ziua de mare am făcut abia două mile, căci pământul, deşi acoperit cu praf, totuşi era atât de moale încât s-au afundat în el caii până la genunchi, iar roţile până la butuc, iar cei care mergeau pe jos trebuiau să calce ca atunci când urci un deal nisipos, cu toate că pământul era negru precum cărbunele. La 6 iulie [am trecut] prin două sate bune din câmpia întinsă, în care aveam în stânga înălţimi rotunde ca nişte ouă, pe dinăuntru şanţuri adânci, cu locuri de tragere[270]; am hrănit [animalele] în satul următor, unde fiecare casă are propria fântână cu găleată. Am mers printr-un sat bun, de asemenea plin de fântâni. Apoi am ajuns la Buzău[271], am fost trecuţi [peste apă], am rămas peste noapte pe acelaşi mal. Pe această apă se află oraşul Buzău, cu acelaşi nume ca şi apa, prin care am trecut, căci se află pe malul celălalt al apei. Acesta se află foarte la vedere, este unul dintre cele mai de vază [oraşe]; are câteva biserici de piatră între care una cu o turlă, cealaltă cu două. În afară de moldoveni au aici bisericile lor armenii şi saşii[272]. La 7 iulie am hrănit [animalele] tot aici, unde am zăbovit, fiind ultima caravană care a părăsit oraşul. Curând am mers printr-un sat care are vii. Deşi Valahia şi Moldova produc mult vin, totuşi pe drumurile noastre nu am zărit vreo vie, dacă mă gândesc bine. Am trecut iarăşi prin două sate bune şi am înnoptat în faţa celui de-al treilea. La 8 iulie [am trecut] printr-un sat[273] în faţa bisericii căruia se afla o cruce cioplită dintr-o piatră albă, înaltă cât doi oameni şi în partea dinspre biserică este incizată peste tot cu scriere valahă şi jos [este] un bărbat călare pe cal[274]. De la Dunăre până la acest sat am mers în permanenţă prin câmpia întinsă. De aici am mers printr-o pădure subţire de stejar, printr-un sat numit Tecuci[275], am hrănit [animalele] într-un sat de la graniţa valahă unde am achitat vama pentru mărfuri. Chiar în spatele acestui sat curge o apşoară ca un jgheab, care-i desparte pe moldoveni de valahi şi chiar pe malul celălalt se găseşte un sat valah. Am mers prin câmpia, în dreapta căreia se afla un deal înalt pleşuv.

---

[266] Vezi în *Anexă* fig 28

[267] În realitate, voievodului muntean.

[268] *Flocz*

[269] Aceasta este cea mai veche menţiune a mănăstirii Ghidiliţi

[270] Desenul autorului completează descrierea.

[271] *Boza*

[272] Confuzie cu situaţia din Moldova

[273] Probabil oraşul Râmnicul Sărat

[274] Vezi în *Anexă* fig 29 Biserica şi crucea au fost înălţate de Ştefan cel Mare spre a comemora războaiele purtate în Ţara Românească.

[275] *Tokucz*

Apoi [am mers] prin pădure până la Siret[276], lângă care am rămas peste noapte. La 9 iulie am fost trecuți dincolo. [Am mers] prin câmpie, peste un deal, pe unde altă dată trecuse râul, prin trei sate. Din nou printr-un stejăriş, apoi printr-un sat, în spatele căruia am înnoptat la o fântână, sub o pădure de stejar. La 10 iulie prin câmpie; am hrănit [animalele] la Bârlad[277]. Acest oraş se află în şes; după felul țării este bine clădit. În piață se află o biserică de piatră[278] frumos pictată în interior şi exterior cu tot felul de vieți de sfinți; de la turnul clopotniței până sub clopotele sale erau doar 15 trepte. Am înnoptat în spatele unui sătuc. Precedentele două zile am mers doar printr-o vale în care curgea un râuleț. Dincolo de apă, în dreapta, am văzut mereu sate risipite. La 11 iulie [am mers] tot prin vale, apoi prin Vaslui[279], care se află pe un deluşor; are în piață două biserici de lemn, iar în oraş mai este o biserică de piatră, împreună cu o curte în cea mai mare parte de piatră[280]. Locuiesc aici şi saşi şi armeni. Am hrănit [animalele] în câmpie, între dealuri, printre care curgea o apşoară. Am înnoptat în fața unui sat care are o bisericuță de piatră[281]. La 12 iulie [am mers] peste un deal împădurit, am hrănit [animalele] în câmpie lângă un sat, am înnoptat la Iaşi. La 14 iulie am dus căruțele în câmpul din spatele oraşului, căci la han era noroi din cauza ploii.

La 15 iulie [am plecat] de aici; stăpânul meu l-a invitat pe fratele răposatului înainte-amintit Zanni, care spera la multe de pe urma celui mort. De aceea stăpânul s-a dus la voievod, care în această vreme locuia acolo, şi a venit din Iaşi la caravana noastră abia pe 18 ale lunii. Nu am putut ajunge caravana cu căruțele noastre, însă întâlnind un armean din Liov, pe domnul Kristof, care ducea într-acolo vin de Malvasia, am înnoptat la caravana sa în satul de pe Jijia, din spatele dealului. Ne-au murit mulți cai în această călătorie, stăpânului meu trei; şi restul erau foarte istoviți, probabil din cauza arşiței puternice. La 16 iulie m-am trezit devreme pentru a putea ajunge caravana noastră. Am trecut prin două sate care se aflau în depărtare, unul se află în vale [iar] celălalt pe deal, am hrănit [animalele] la Ştefăneşti şi acolo am ajuns cu căruțele mele caravana. Această rămânere în urmă s-a petrecut fiindcă grecul ne-a arestat, dar stăpânul a făcut să fie eliberate mărfurile şi el însuşi a rămas îndărăt; am înnoptat la Zahoreni[282], Toktamîş rămânând aici să-l aştepte pe stăpân. La 17 iulie am hrănit [animalele] la Boluşeni[283], am înnoptat la Prut. La 18 iulie am trecut apa şi atunci au venit stăpânul şi Toktamîş la noi; am înnoptat lângă lacul dinaintea Hotinului. La 19 iulie [am trecut] peste Nistru, am înnoptat în fața Cameniței.

---

[276] *Serett.*

[277] *Burlad*

[278] Este vorba de Biserica domnească înălțată în a doua jumătate a secolului XV

[279] *Waslaw*

[280] Biserica cu hramul Sf Ioan a curții domneşti a fost ctitorită de Ştefan cel Mare în 1490

[281] Aşezarea nenumită era desigur târgul Scânteia Biserica din Scânteia a fost probabil înălțată în vremea lui Ştefan cel Mare, vezi George Balş, *Bisericile lui Ştefan cel Mare*, Bucureşti, 1926, p. 141–143.

[282] *Zahorani.*

[283] *Bolo߀an* Astăzi cătunul Boluşeni aparține comunei Coțuşca din județul Botoşani.

[Despre armeanul Ştefan[284]]

La 14 ani el era preţuit la Cameniţa de stăpânul său şi de toţi; însă în ultima călătorie, când acesta a mers cu stâpânul său cu caravana noastră în Turcia, s-a petrecut o minune. Căci atunci când am vrut să trecem Nistrul în spatele Hotinului nu reuşeam să scoatem din vad un cal arab, pe care îl duceam eu şi pe care apoi stăpânul l-a vândut pentru 140 de guldeni; deoarece conducătorul podului plutitor ne împroşca cu bombăneli, m-am aşezat pe [cal] şi, cu pericol sau aş spune cu forţa, l-am silit să sară pe mal. În săritură mi s-a scuturat căpăstrul din mână şi [calul] a început să alerge foarte tare. Eu mă ţineam doar în şa, nu puteam nici sări, căci câmpia era plină de tufe mici de scaieţi vătămători. Dumnezeu a fost atunci într-un chip special alături de mine, astfel încât nu m-a cuprins spaima, deşi s-a speriat întreaga caravană, mai ales stăpânul meu, care şi-a făcut felurite gânduri. Deoarece, spre norocul meu, datorită tufişurilor, calul nu avea chef să alerge, a început doar să sară încontinuu, încolo şi încoace. Atunci, spre uimirea tuturor, a venit Ştefan (cu care anterior eu nu schimbasem vreun cuvânt) în fugă mare şi a sărit orbeşte sub gâtul calului şi l-a prins de hăţuri şi din acel ceas [calul] s-a comportat ca unul obişnuit.

[Despre vama Moscovei[285]]

Aşa cum se obişnuieşte la vama din Valahia sau Turcia, după cum am amintit, tot astfel se obişnuieşte şi în Moscova. Au fost însemnate aici persoanele şi mărfurile noastre.

[Despre icoane pictate la Moscova]

Am lăsat să fie mărunţit aur şi să fie pictate câteva iconiţe de către pictorul marelui cneaz[286], care locuia şi picta în palat; aceste lucruri mi le-a încuviinţat stăpânul drept câştig al meu, căci ambele valorează foarte mult în Valahia, încât dintr-un gulden se fac zece, dacă n-ar fi vama şi plata pentru cărăuşie. În chip obişnuit rezolvam afacerile mele cu acest pictor la prăvălia sa din strada iconarilor[287], dar odată, fiindcă soţia sa urma să nască curând, m-a rugat mult să vin în casa sa; deci i-am făgăduit că îl voi vizita duminică şi atunci am sărbătorit bine, în ciuda naşterii care urma să aibă loc.

---

[284] Gruneweg menţionează că acesta era originar din Kiev, iar tatăl său l-a tocmit de mic în Cameniţa la un stăpân armean.

[285] Călătoria la Moscova a durat de la 2 octombrie 1584 până la 23 septembrie 1585, când caravana revine la Liov. Negustorii au ajuns la Moscova la 25 ianuarie 1585. Informaţiile sunt date la 6 noiembrie 1584 la Cernigov, unde era vama statului moscovit.

[286] Este vorba de pictorul Posnik Rostovcc, fiul lui Dimitrie [n. Almut Bues].

[287] *Bielder gase.*

La 11 octombrie am ajuns devreme la Camenița, două mile. La 12 octombrie, devreme, [am plecat] din nou de aici, am fost trecuți Nistrul, două mile, şi am înnoptat la Hotin. Acolo au venit târziu la noi cu o cocie[289] doi tovarăşi englezi: domnul Hans Gruen, destul de bătrân, după cum se vede, războinic renumit, şi colegul său Wiellem, care amândoi ştiau germană, nu însă polonă sau turcă; din acest motiv, sfatul armenesc a scris caravanei, rugând să fie primiți în caravană, să se aibă grijă de ei şi eu să le fiu traducător; de asemenea, aveau o scrisoare din partea sfatului oraşului Liov. Misiunea lor era de la regina Angliei[290] pentru trimişii săi care locuiau în Constantinopol.

La 13 octombrie [am plecat] de aici, am hrănit [animalele] în câmp şi apoi am trecut Prutul, care era foarte secat; am înnoptat chiar dincolo de apă. La 14 octombrie am hrănit [animalele] la Olytz, am înnoptat la Ştefăneşti. La 15 octombrie am hrănit [animalele] la Prut, am înnoptat la Jijia[291], care secase cu totul. La 16 octombrie am ajuns la Iaşi, dar pentru că în oraş era înghesuială, mai ales la han, am mers cu caravana noastră în oraş pe un deal şi acolo au fost vămuite căruțele. La 17 octombrie [am plecat] de aici prin Țuțora şi acolo hospodarul[292] sau voievodul valah[293] îşi construise o curte, în jurul căreia se găseau multe colibe din tufe, care erau însă pustii. Am înnoptat sub primul deal. La 18 [octombrie] am hrănit [animalele] în valea unde este lacul, am înnoptat [acolo] unde se află trei fântânele. La 19 octombrie am hrănit [animalele] sub dealul pe care sunt câțiva stejari, am înnoptat în spatele ultimului deal. La 20 octombrie am hrănit [animalele] în satul unde drumul merge strâmb în jurul dealului, am înnoptat în satul Berbecz[294]. La 21 octombrie am trecut prin marele sat Tintul[295], am hrănit [animalele] într-un sat şi am înnoptat la Gârla[296].

La 22 octombrie am ajuns la Dunăre, peste care am fost trecuți imediat, nu însă fără mare primejdie din cauza vijeliei puternice. Din această pricină am închiriat câteva corăbii[297] din cele sosite, care ne-au tras dincolo. Când am ajuns în Oblucița, încă mai fumega un foc din pământ, care cu trei zile înainte arsese unele case de lângă apă.

Când am ajuns pe deal în spatele oraşului, în care loc caravana obişnuia să se adune, am poruncit uneia dintre slugile noastre să păzească trăsura mea, încrezător

---

[288] Negustorii pleacă din Liov la 5 octombrie 1585

[289] *kotzwagen*

[290] Elisabeta I, regina Angliei (1558–1603)

[291] *nachtlagerten an der Dzieza oder Gyßa*

[292] *der Hospodar.*

[293] Petru Şchiopul

[294] Probabil Bărboşii pe Ialpug.

[295] *Tenthul.*

[296] *Gerla.*

[297] *schippern boette.*

fiind că turcii mă vor lăsa să dorm. Însă îndată ce am adormit, sluga s-a dus la vin, unde un turc a înjunghiat-o, astfel încât a rămas aproape moartă. Deci, a trebuit să o lăsăm în urma noastră [în grija] unui bărbier. Şi pe mine mă pândea o slugă potcovar[298], care îmblânzea acolo caii stăpânului său, şi, prinzând un moment favorabil, s-a urcat la mine în căruţă şi a început să facă glume. M-am speriat, trezindu-mă din somn şi neştiind cum să scap de el, mai cu seamă pentru că eram departe de oameni, l-am lovit straşnic peste nas, încât îi curgea puternic sângele din nas. El a spus: „Ia seama, căci acum ţi-ai distrus viaţa!"; el înţelegea aceasta potrivit dreptului turcesc, eu însă socoteam că el vroia să-şi cheme tovarăşii asupra mea. Din această pricină mi-am văzut şansa în mârţoaga sa legată, în a cărei şa am sărit şi am alergat cu viteză la stăpânul meu, plângându-mă că fusesem lăsat cu căruţele singur pe câmp şi [spunându-i] ce păţisem cu turcul ticălos. Stăpânul s-a ridicat repede şi împreună cu el doi dintre cei mai de seamă vameşi turci, care îmi erau în chip special binevoitori, s-au aşezat în cocia liberă a amintiţilor englezi şi au mers urcând dealul către caravană. Acolo i-a întâlnit turcul ticălos care striga răsunător (după cum le este obiceiul) şi vroia să mă reclame înaintea voitului[299]. Stăpânii au irosit destul timp cu el până ce s-a lăsat împăcat. Stăpânul meu i-a dăruit cinci taleri, dar el s-a ruşinat să îi primească şi a cerut calul său îndărăt şi să îl sărut. Aşadar, au trimis după mine, dar fiindcă nu am vrut să-l sărut, a trebuit să accept ca el să facă acest lucru şi atunci nebunul încă m-a onorat cu un frumos brâu de mătase din ţara sa şi a plecat de acolo, astfel că timp de un ceas am avut destulă osteneală.

La 23 octombrie după-amiază [am plecat] de aici, am înnoptat la cişmea. La 24 octombrie am hrănit [animalele] în satul tătăresc de lângă Dealul Porcului, am înnoptat în spatele Babadagului la Cişmea. La 25 octombrie am hrănit [animalele acolo] unde curge apa în jgheaburi şi am înnoptat în satul tătăresc. La 26 octombrie am hrănit [animalele] în faţa [oraşului] Carasu, am înnoptat la Kornaria. La 27 octombrie am hrănit [animalele] la Musabei, am înnoptat înaintea Bazargicului.

[...] La 3 ianuarie[300] am hrănit [animalele] înaintea [satului] Uşenli în crâng, la râuşor; atunci au ieşit viermi mari din mine. De îndată ce am beneficiat din nou de leac am început să mă simt mai bine. Am înnoptat pe deal în spatele [satului] Uşenli. La 4 ianuarie am hrănit [animalele] în faţa Bazargicului; aici slujitorii ruteni vroiau să stea toată ziua liniştiţi şi să petreacă Crăciunul lor după vechiul calendar, dar noi încă ne temeam din pricina suferinţei mele; din acest motiv am plecat de acolo şi am înnoptat la Musabei, nu fără puţină sfadă cu slujitorii neascultători, încât gluma începuse să se îngroaşe. La 5 ianuarie am hrănit [animalele] la Kornaria; atunci şi-au luat rămas bun de la noi englezii, la fel şi italienii şi au plecat înainte, căci le era teamă de frigul care din zi în zi se înteţea, pe deasupra totul mergea încet din cauza căruţelor împovărate. Am înnoptat în câmpie lângă dealul pleşuv. La 6 ianuarie am hrănit [animalele] în spatele [oraşului]

---

298 *hoeweknecht*

299 *Vogt*, este vorba de cadiu [n. Almut Bues]

300 1586 E vorba de drumul de înapoiere

Carasu, am înnoptat la fântâna părăsită. La 7 ianuarie am hrănit [animalele] între două sate tătăreşti, am înnoptat în câmpie lângă un sat tătăresc. La 8 ianuarie am hrănit [animalele] printre grădini în faţa Babadagului, am înnoptat în satul tătăresc de lângă Dealul Porcului.

La 9 ianuarie s-a petrecut cu noi o adevărată minune a lui Dumnezeu. Într-o zi atât de scurtă am pornit abia când se crăpa de ziuă şi chiar când înhămam caii a început să ningă atât de tare, încât după ce am mers un sfert de ceas, zăpada se aşternuse de un cot. În zăpada atât de mare ne doream să ajungem măcar la Cataloi, dar fiindcă drumul din câmpia întinsă şi rea dispăruse cu totul sub omăt, pe deasupra nu se mai vedea nimic din cauza ceţii dese şi a zăpezii, stăpânii au chibzuit să ne înapoiem în satul tătăresc. Oiştile au fost întoarse dar nimeni nu ştia încotro merge, căci nu se zărea nici satul, nici Dealul Porcului. Am mers deci preţ de vreun ceas de colo-colo prin câmpie căutând satul, însă îl tot ocoleam şi zăpada nu doar acoperise satul, ci oprise şi cântatul cocoşilor şi lătratul câinilor, de aceea rătăceam încoace şi încolo ca jidovii în pustie. Deoarece neaua grea îi obosise şi îi făcuse să transpire pe cai, stăpânii au poruncit să stăm liniştiţi şi cei cărora le era cel mai bine cunoscută regiunea, să urce pe cai şi să meargă călare în cerc unul la distanţă de celălalt şi să găsească satul. S-a întâmplat că şi stăpânul meu, care nu dorea să piardă ocazia de a-şi dovedi curajul, s-a amestecat printre ei, spre nemulţumirea mea. Într-atât s-au rătăcit, încât unii abia seara au ajuns la noi şi pe stăpânul meu abia spre miezul nopţii l-a adus înapoi la noi un turc din Cataloi. După ce am stat peste un ceas în frig şi zăpadă mare, a venit o slugă ruteană cu un tătar şi ne-au călăuzit în sat[301]. Niciun ţăran nu a vrut să-şi scoată vitele din grajd pentru a face loc cailor noştri, până nu am plătit scump. Eu şi o slugă armeană ne-am prefăcut mai bolnavi decât eram [în realitate], am încredinţat altora spre pază căruţele noastre (care erau pline de zăpadă), ne-am tocmit pentru odaia unui tătar, aşa încât nimeni să nu ne poată găsi. Ne-am îngrijit de tătar şi el de noi, căci luasem cu noi suficientă mâncare şi băutură. Aici am mâncat întâia şi probabil ultima oară carne de cal fiartă.

La 10 ianuarie devreme [am plecat] de aici, cu mare efort. Deoarece căzuse o zăpadă foarte mare, căruţele nu puteau pleca fără a fi făcută o pârtie, pe care noi am pregătit-o astfel: caii caravanei au fost împărţiţi în patru părţi iar ei trebuiau să alerge împrejur, încolo şi încoace, pe un drum indicat, până ce bătătoreau zăpada, abia apoi căruţele porneau mai departe. Am ţinut-o într-un astfel de dans până la Chigheci. Nu am hrănit [animalele], ci am înnoptat în spatele Cataloiului, în pădure, la cişmea.

La 11 ianuarie n-am hrănit [animalele], am înnoptat la Oblucita. Acolo ne aşteptau englezii furioşi, căci italienii plecaseră înainte. Am dormit acolo cu ceilalţi, mai ales cu englezii, în odaia unui valah de vază. În aceeaşi noapte s-a tras cu arcul în căruţa noastră, după părerea noastră eu fiind cel vizat, însă Dumnezeu a vrut ca nimeni să nu fie înăuntru, căci li se poruncise paznicilor să păzească. La 12 ianuarie, fiind sfătuit de oameni în legătură cu boala mea, m-am dus la baie cu

[301] Congaz.

Hans Gruen şi Jacek ruteanul[302]. Ca să înţelegi forma băilor turceşti vreau să ţi-o schiţez pe aceasta chiar dacă e una dintre cele mai proaste, totuşi e frumos zidită[303]. După cum îţi arată Nr. 1, este un coridor cu coloane frumoase de marmură, sub care poporul se plimbă cu plăcere, joacă şi şah şi zaruri; de aceea se vând în chip obişnuit în jurul băilor tot felul de mici delicatese. Pe urmă, după cum arată Nr. 2, se intră într-o încăpere mare, frumoasă, care este boltită înalt şi are de ambele laturi ferestre lunguieţe, dar foarte înguste; prin acestea construcţia capătă lumină îndeajuns. Sub aceste ferestre se află laviţe sau bănci foarte late la care se urcă pe câteva trepte. Pe aceste laviţe se află rogojini frumoase pe care se aşează poporul, se dezbracă şi se îmbracă. Deasupra laviţelor sunt stinghii pe care îşi atârnă oamenii hainele lor. În acest caz turcii sunt mult mai vrednici decât moscoviţii sau valonii, căci îşi leagă în jurul lor prosoape care îi acoperă de la cingătoare până la picioare. Din această încăpere se intră în odaia băii notată cu Nr. 3. Aceasta este acoperită şi umplută cu pietre frumoase de marmură, adică peretele şi pavimentul. Împrejur sunt cămăruţe de marmură înalte cât un om şi jumătate, neacoperite, doar jos închise rău şi fiecare are uşa ei şi în perete două robinete de alamă din care curge apă caldă şi rece. În aceste camere se spală ei mai fără ruşine. Acolo nu se află nicio bancă pentru transpiraţie şi niciun scaun căci ei se aşează pe pământ când transpiră, când se spală sau sunt tunşi. Sub paviment este soba; de aceea este foarte cald, totuşi astfel potrivit încât într-un colţ e mai cald decât în celălalt. În perete nu se află nicio fereastră, deoarece toată lumina vine de sus prin acoperiş. Întreaga construcţie, dintre cele mai de vază, este acoperită cu plumb şi doar deasupra băii se găseşte un rondel sau un acoperiş în forma unei jumătăţi de bilă, care e plin de găuri rotunde în care sunt puse recipiente mari de sticlă, special pregătite, prin care pătrunde lumina, dar folosite obişnuit pentru urinat[304]. O astfel de baie nu cunosc mai aproape de Danzig, decât la circa o milă de Przemyśl[305], în teritoriul guvernatorului de Przemyśl. Băieşii însă slujesc astfel încât îl poartă pe câte unul de-a dreptul pe palme. În această zi au trecut dincolo câteva căruţe, eu de asemenea, dar stăpânul a rămas încă aici.

La 13 ianuarie la vremea vecerniei stăpânul a venit peste Dunăre cu ultimele căruţe; am plecat mai departe şi am înnoptat în câmpie. Tocmai seara s-a pornit un vânt straşnic şi un ger năpraznic, o adevărată pedeapsă de la Dumnezeu, încât noi toţi am fost cât pe ce să ne pierdem vieţile. Când am vrut să ne aşezăm caravana, am avut mai întâi o mare corvoadă cu zăpada, din care se formase de ambele laturi un zid mare. Eu şi stăpânul am stat de veghe în căruţă şi am adormit acolo unul cu faţa spre celălalt. Deşi nu mai ningea, totuşi căzuse atâta zăpadă încât oamenii nu-şi aminteau de o zăpadă mai mare şi nici nu auziseră vreodată de una mai mare. Deoarece aceasta căzuse abundent, în timpul gerului puternic, vijelia mare în spirală o arunca precum praful ici şi colo, adunând munţi mari şi apoi spulberându-i din nou. Cu greu s-a mai auzit de o asemenea minune ca aceea care s-a petrecut acolo

302 *Hans Gruenen und Jacken dem Reusen*.

303 Autorul redă imaginea şi planul băii din Isaccea Vezi în *Anexă* fig. 30 şi 31.

304 *urinal gleserr* Vezi în *Anexă* fig. 32

305 *Przemißl*.

cu noi. Noaptea, caii nu au putut suporta frigul mare şi vântul aprig, mai ales că din cauza vântului nu le mai rămăsese nici fân, nici grăunţe, căci vântul a sfâşiat mulţi saci cu nutreţ, câteva coviltire de căruţe şi alte lucruri, şi le-a purtat astfel încât n-au mai putut fi găsite nici până în ziua de azi. Caii toţi s-au smuls cu putere dezlegându-se, au zvârlit peste cap hăţurile sau piesele de harnaşament, s-au muşcat şi lovit urât între ei, dar din cauza zăpezii n-au putut fugi, ci doar săreau pe loc. Nicio slugă nu vroia să se arate din pricina frigului, căci fiecare se ascunsese cum ştia mai bine sub căruţe; mai mult, slujitorii erau atât de acoperiţi de zăpadă încât mulţi au trebuit să fie scoşi cu lopeţile; şi cel mai rău era că, din cauza viforului puternic nu putea fi aprins niciun foc şi încă mai rău că niciun lemnişor nu era de găsit într-o câmpie atât de întinsă. Altminteri duceam cu noi în chip obişnuit lemne pentru trebuinţă, dar acum, pentru a face faţă drumului greu, le aruncasem pe toate din căruţe. Eu şi stăpânul, deşi şedeam într-o căruţă bine făcută şi ne înfăşurasem capul şi întreg trupul în velinţe turceşti, totuşi eram plini de zăpadă; bine a fost că pieptul nu fusese afectat. Din căruţă nu doream să coborâm căci zăpada era înaltă cât căruţa.

La 14 ianuarie viscolului i s-a adăugat o ceaţă deasă. Stăpânii nu reuşeau să iasă din căruţe şi mulţi dintre slujitori, cărora le era cald sub zăpadă, nu vroiau să se mişte înainte. Cu toate acestea ceilalţi s-au trezit, au pus caii în rânduială, au săpat cu lopeţile o cale destul de mică pe care alergau încolo şi încoace spre a se încălzi, însă fără prea mare folos, căci nu ştiu să fi fost între noi toţi vreunul care să nu fi avut urme vizibile din cauza gerului. Unora le-au îngheţat nasul, urechile, altora mâinile şi picioarele. Stăpânul meu a trebuit să-şi îngrijească multă vreme degetele de la ambele mâini până să-şi revină. Eu am avut multă vreme de furcă cu bărbia şi până acum mai simt din când în când călcâiul stâng din cauza acelui ger. Slujitorii au adus ceva lemne căci au sfărâmat din unelte şi din căruţe ce au putut pentru a-şi încălzi vin. Când am ajuns la vin, acesta era îngheţat ca piatra; deşi duceam mai ales vin de Malvasia şi din acela tare turcesc, totuşi altă soluţie n-a fost decât să spargem butoiaşele şi să încălzim gheaţa; în chip asemănător pâinea şi celelalte deveniseră tari ca piatra. Chinul sporea în permanenţă şi norii nu vroiau să se retragă în spatele ceţii. Pe deasupra întrucât deseori întreaga iarnă nu se merge pe niciunul din aceste drumuri, în zăpadă drumul nu putea fi găsit, de aceea nu puteam să ne mişcăm din loc. Deşi am fi putut ajunge în sat, ne temeam totuşi de văi, de gropi şi de povârnişuri, mai ales că, ajungând la drum după o muncă atât de grea, nu era cazul să ne rătăcim. De aceea stăpânul meu, domnul Niklaus şi câţiva cărăuşi s-au suit pe cai ca să găsească pe careva dintre ţărani sau ciobani, care să ne poată conduce fără necazuri într-un sat.

La 15 ianuarie pe la amiază s-au înapoiat ai noştri care plecaseră călări şi fiecare îşi găsise propriul adăpost pentru noapte şi pe nimeni [de acolo] n-au putut tenta să iasă din odaie, cu excepţia stăpânului meu care a adus un ţăran; acesta ne-a condus într-un sat bun numit Kutzeta[306], unde am ajuns abia noaptea. Acolo am intrat într-o odaie rece, căci ei încălzesc de cele mai multe ori doar cu balegă şi stuf. Am închiriat două odăiţe, care într-atât erau de pline cu ai noştri, încât nici

[306] Probabil Căşoteni de pe Ialpug, în apropiere de Bolgrad

unul nu putea să se întindă şi, din pricina înghesuielii, abia dacă aveau loc în picioare; iar odaia abia dacă ne-a alinat frigul. A mers cu noi un negustor turc din Adrianopol, pentru a-şi încerca norocul în Polonia, însă nu i-a mers bine. Căci el nici măcar nu auzise de un frig atât de mare ca acela, pe care a trebuit să-l suporte aici împreună cu noi, de aceea nici nu ştia să-i reziste. Cărăuşul său, un polon, într-atât suferise de îngheţul puternic, încât de îndată ce a zărit satul l-a abandonat în câmpie, cu cal şi căruţă, pe stăpânul său, care nu se mişcase (cu atât mai rău pentru el) din drumeag şi singur a alergat la foc. Turcul nu vroia să se dea jos din căruţă, nu ştia nici cum să manevreze caii şi nimeni nu dorea să-i sară în ajutor, căci fiecare se grăbea către sat şi doar făgăduiau solemn să trimită după el, astfel încât sărmanul om a trebuit să rămână singur în câmpie. Stăpânii s-au străduit cu mari făgăduieli să trimită după el, dar nici unul nu s-a lăsat înduplecat, nici dintre ai noştri, nici dintre valahi. Ne era tare milă de el, dar în zadar. După miezul nopţii, el însuşi a venit la noi târându-se; toate le lăsase pe câmp, căci caii săi erau flămânzi după munca grea, iar pe deasupra din cauza căldurii le era sete. Fiindcă nu aveau nimic de mâncare şi era deja a treia zi de când nu băuseră apă, au mâncat zăpadă şi au tras încolo şi încoace căruţa răsturnată încât el şi tot ce era înăuntru fuseseră zdrobite cu totul. Bunul om, la rândul său era foarte îngheţat, urechile şi obrajii i-au rămas pentru tot restul zilelor paralizate, apoi ambele picioare i-au fost amputate. Acesta este câştigul pe care l-a avut. Aici aş putea spune: „O, avariţie urâtă, cât de trădător te porţi cu ai tăi!”

La 16 ianuarie era Crăciunul la armeni[307], de aceea ei s-au îngrijit de ale lor cu trudă, care parcă nu se mai sfârşea. Am înnoptat în satul Tintul. La 17 ianuarie am hrănit tot aici [animalele], am înnoptat în satul următor. La 18 ianuarie nu am hrănit [animalele], am înnoptat într-un sat necunoscut mie. Atunci am suferit din nou, nevinovat, bănuiala unora din cauza lui Jacek ruteanul, care a urcat la mine în căruţă şi a dormit la mine peste noapte. S-a întâmplat că eu, cum am ajuns, m-am întins cu totul într-o căruţă mare sub un acoperiş şi atunci a venit acesta şi m-a implorat deoarece nu avea unde să se adăpostească de zăpadă şi la mine era loc suficient. Deoarece sluga mea mă acoperise şi mă îndesase bine cu pături şi cuverturi nu m-am mişcat şi l-am lăsat pe acela să mă roage în voie, doar că l-aş fi putut refuza mai bine prin vorbă. Însă dat fiind că se ştia că eu niciodată nu dormeam cu cineva şi acesta glumea cu mine şi îmi slujea cu plăcere, m-au luat în derâdere câţiva nebuni[308], mai ales acela care nu simţise de multă vreme biciul din partea mea. Mi s-a făcut ruşine fără să am vreo vină. Dar Dumnezeu l-a pedepsit cu dreaptă pedeapsă, pe măsura păcatelor, pe ticălosul care m-a ponegrit astfel în faţa celorlalţi, căci noaptea următoare, în somn, i-a degerat gura încât nici după câteva săptămâni nu şi-a revenit. Atunci şi-a recunoscut, plângând, păcatul [şi] mi-a cerut iertare spre uimirea şi teama celorlalţi.

La 19 ianuarie am hrănit [animalele] în satul de lângă braţul din Dunăre, am înnoptat în ultimul sat de acolo. La 20 ianuarie nu am hrănit [animalele], am înnoptat la Chigheci, dar căruţele mari au rămas pe deal, căci una se răsturnase şi le

[307] Armenii serbau Crăciunul împreună cu Epifania, la 6 ianuarie pe stil vechi [n. Almut Bues].
[308] *namen mich etliche naren solcher feder fogel auf den tzahn*

ținea pe toate celelalte pe loc. Aceste căruțe nu le păzea nimeni, doar singur Dumnezeu, căci din cauza gerului fiecare, împreună cu caii, și-a găsit un adăpost. Aici era o căldură mizerabilă și, încă mai rău, nu se găsea pâine încât a trebuit să coacem din mei lipii subțiri, căci după un an neroditor țăranii trebuiau să se mulțumească cu o astfel de pâine.

La 21 ianuarie, după ce am adus de pe deal căruțele, am dat jos jumătate din mărfuri, care trebuiau să rămână în sat cu domnii Nikolai și Bibaben până ce noi am fi dus cealaltă jumătate la Iași și am fi trimis iarăși după acestea. Dar la 22 ianuarie, când am pornit, am fost siliți să ne înapoiem din cauza zăpezii mari. Atunci stăpânul meu și câțiva cărăuși s-au urcat pe cai și au mers călare într-un oraș din apropiere după sănii.

La 24 ianuarie ei au venit cu săniile pe care noi am legat căruțele și dimineața am plecat de acolo pe un nou drum de iarnă. Domnului Chaczadur i s-au rupt chiar două sănii, încât a trebuit să rămână în urmă și să trimită după altele. Am înnoptat într-un sat dincolo de Prut. La 26 ianuarie nu am hrănit [animalele]; am înnoptat în câmpie în spatele unui deal pleșuv, eu însă m-am dus într-un sat să dorm. La 27 ianuarie nu am hrănit [animalele], am înnoptat sub un sat unde erau foarte multe și mari căpițe de fân, care au avut de suferit din pricina slujitorilor. La 28 ianuarie, în jurul amiezii, am ajuns la Iași. La 29 ianuarie devreme a venit și domnul Chaczadur; am achitat și vama.

La 30 ianuarie devreme am plecat de acolo, nu am hrănit [animalele], am înnoptat într-un sat; abia atunci a venit domnul Nikel la mine, dar stăpânul era încă rămas la Iași. La 31 ianuarie nu am hrănit [animalele], am înnoptat la Ștefănești.

La 1 februarie am mâncat tot acolo, când a venit stăpânul împreună cu înainte pomenitul Dominic italianul[309]. Au venit și oaspeți din Liov la acest prânz chiar când ne-am așezat în odaie la masă, [anume] Sahak și Ștefan, care a fost împreună cu mine la Moscova, ambii slujitori ai domnului Kirkoș. Și aceasta era cauza venirii lor: unul dintre italieni, tovarășul lui Dominic, a mers grabnic călare din Iași la Liov și domnii, aflând unde ne-au lăsat, văzând pe deasupra [și] vremea groaznică și mai ales auzind că sunt bolnav și socotind că voi fi rămas undeva pe drum așteptând să mă însănătoșesc, i-au trimis pe acești doi slujitori în ajutorul stăpânului meu. Dar fiindcă Chatzko, fiul surorii doamnei Asvadur, a auzit despre această plimbare călare, a tăcut și s-a pregătit să meargă cu ei la drum, dar în așa fel încât, în afară de el însuși, nimeni nu a știut. El era un tânăr viguros și îndrăzneț; deși tânăr, [era] totuși semeț și puternic dar foarte răsfățat, căci i s-au făcut toate după plac și nimeni nu putea să spună ceva. Mamei i-a luat o sumă de bani frumușică și niște bijuterii. A scos un cal din grajd și în ziua următoare a galopat după cei doi tovarăși. Aici nu mai amintesc cu ce îngrijorare se credea acasă că ar fi plecat călare la cazaci și că aceștia ar fi fost siliți să-l accepte în tovărășia lor, de asemenea, că el le-a fost predat și a știut să-și țină firea. De îndată ce a intrat în odaie mi-a dat sau întins mai întâi mie mâna, lucru de care m-am rușinat și de care fiecare s-a mirat. Apoi mi-a destăinuit înșelăciunea și mi-a arătat ce a adus cu el și

---

[309] *Dominico dem Welschen*

[mi-a spus] că el nu venise decât să mă slujească fiind eu bolnav, pentru care lucru se echipase ca să meargă până în Turcia. Toate acestea i le-am spus domnului Niclass, fratele mamei sale, şi am obţinut ca el cu cei doi să plece înainte călare şi ce avusese să lase la mine, [lucruri] pe care apoi ca din greşeală le-am înapoiat mamei. Lui n-a îndrăznit nimeni să-i spună ceva, însă erau bucuroşi că nu s-a tocmit printre cazaci, după cum deseori ameninţase. Am înnoptat într-un sat de unde stăpânul meu a plecat înainte la Cameniţa, mai ales pentru a-l îndepărta pe Kristof de lângă mine.

La 2 februarie am hrănit [animalele] într-un sat, am înnoptat tot într-un sat. La 3 februarie am hrănit [animalele] la Hotin, am înnoptat la Cameniţa sub cetate.

[...] Precedenta iarnă grea şi zăpada abundentă au determinat mare scumpire în Valahia, căci nenumărate mii de oi împreună cu alte animale au murit pătrunse de ger şi pentru că, din cauza zăpezii mari, nu li s-a putut da nutreţ îndeajuns. Multe grădini, împreună cu pomii şi viile, au îngheţat într-un mod nemaiauzit şi aproape toate grânele de sub zăpadă s-au sufocat sau opărit, încât ei [valahii] au trebuit să meargă dincolo de hotare după pâine şi altă hrană.

[A ŞASEA CĂLĂTORIE. 1586[310]]

La 5 mai pe când ne aflam la jumătatea drumului până la Nistru, guvernatorul Cameniţei a trimis după noi doi slujitori reclamând că am trecut şi nu am arătat mărfurile potrivit obiceiului. Şi deşi noi nu duceam mărfuri ci doar bani, totuşi stăpânul meu împreună cu un altul au mers înapoi călare pentru a explica aceasta guvernatorului, iar noi am aşteptat în linişte până ce s-au înapoiat; apoi am mers spre Nistru peste care am fost curând trecuţi şi am înnoptat la Hotin, două mile.

La 6 mai am traversat Prutul şi chiar pe celălalt mal am hrănit [animalele]; am înnoptat în primul sat. La 7 mai am hrănit [animalele] la Boluşeni, am înnoptat în următorul sat dincolo de Ştefăneşti. La 8 mai am hrănit [animalele] în satul de la Prut, am înnoptat la satul de pe Jijia sub deal. La 9 mai am hrănit [animalele] la Iaşi, am înnoptat în faţa pădurii; acolo i s-au furat o sută de taleri lui Joltzi, o slugă armeană din Turcia. Se crede însă că el însuşi şi i-a ascuns. La 10 mai am hrănit [animalele] în satul unde se află o bisericuţă de piatră[311], am înnoptat unde este o fântână cu izvor sub un deal. La 11 mai am hrănit [animalele] pe o câmpie în spatele Vasluiului, am înnoptat într-un sat pustiu. La 12 mai am hrănit [animalele] în câmpie în spatele Bârladului, am înnoptat într-un sat aşezat la Siret. La 13 mai am trecut Siretul, am hrănit [animalele] în satul de la graniţa moldovenească, am înnoptat la Tecuci.

La 14 mai am trecut printr-un orăşel rău, am hrănit [animalele] în câmpie, unde se află două fântâni una lângă alta. Am trecut Buzăul şi am înnoptat în spatele oraşului cu acelaşi nume. Aici am aflat că la Bucureşti[312] se lua vamă din bani, de

310 Caravana pleacă din Liov la 28 aprilie 1586.
311 Târgul Scânteia.
312 *Bukorzescz.*

aceea am apucat un alt drum. La 15 mai am hrănit [animalele] în câmpie, am înnoptat într-un sat. La 16 mai am hrănit [animalele] la Floci la Dunăre. La 17 mai câteva căruțe au trecut dincolo, noi însă la 18 mai; am hrănit [animalele] dincolo de Hârşova, am înnoptat într-un sat în câmpie.

La 19 mai am hrănit [animalele] lângă un sat în câmpie şi am înnoptat înaintea [oraşului] Carasu. La 20 mai am hrănit [animalele] la Komaria, am înnoptat la Musabei. La 21 mai am hrănit [animalele] la Uşenli, am înnoptat la Cişmeaua lui Alexandru.

[La Adrianopol[313]]

Venise încă înainte de această boală a mea[314] cu câțiva valahi un armean din Camenița, al cărui nume l-am uitat şi îl avea cu sine pe fiul său numit Zadik sau Zaharia[315] iar ambii fuseseră cu mine la Moscova.

[...] La 14 iulie nu foarte devreme m-am despărțit a şasea şi ultima oară de Turcia şi m-am jurat să nu mai merg niciodată ca negustor acolo. I-am împovărat cu mărfurile noastre pe cărăuşii valahi şi, în numele Domnului, am plecat din oraş; am păscut puțin caii dincolo de satul turcesc şi am înnoptat în spatele Derventului[316] pe deal.

La 15 iulie am hrănit [animalele] pe deal, pe celălalt mal al apei, unde fusese omorât Pervan[317]; am înnoptat la Topol[318] sau Plopi[319]. În această zi am zăbovit din pricina a doi cai pierduți, pe care i-am căutat până la amiază. La 16 iulie nu mi-am putut da seama unde am hrănit [animalele] şi am înnoptat, căci eu am zăcut în căruța mică cu acoperământ din pricina soarelui şi stăpânii, spre a face pe plac cailor valahi, au trebuit să plece după iarbă. [...]

La 17 iulie a murit un valah, de a cărui moarte aflasem în vis, când şi cum; în rest mai erau unii bolnavi în caravană, dintre care câțiva au murit apoi.

[...] La 25 iulie am hrănit [animalele] şi am înnoptat dincolo de Provadia[320], deoarece am luat din nou mărfurile de la sârbi[321] şi le-am încredințat valahilor. La 26 iulie am hrănit [animalele] în câmpie, am înnoptat tot în câmpie dincolo de un pârâu. La 27 iulie am hrănit [animalele] la Bazargic, am înnoptat în câmpie. La 28 iulie am hrănit [animalele] la Musabei, am înnoptat la Komaria. La 29 iulie am hrănit [animalele] în spatele [oraşului] Carasu; aici au vrut să-i rețină cu forța pe toți bolnavii din caravană, [pentru] ca împăratului să-i revină, potrivit obiceiului, bunurile celor care vor muri aici, iar aceia care s-ar însănătoşi să fie eliberați. Am avut destulă osteneală până să ne lase în pace. Şi l-au apucat pe unul întârziat şi

---

313 Mențiunea este din 16 iunie 1586.

314 Gruneweg s-a îmbolnăvit de ciumă la Adrianopol.

315 *Zacharias*

316 *Derwent*. Azi, Lalkovo [n. Almut Bues].

317 *Perwan*. La 11 septembrie 1582, în prima călătorie în Imperiul Otoman, Martin Gruneweg a menționat că Pervan fusese un renumit negustor grec din Constantinopol, ucis în acel loc cu câțiva ani înainte.

318 *Topoll*

319 *Papel beume*. Se afla în apropierea localității Prohod [n. Almut Bues].

320 *Prowadia*.

321 *Serbinernn*; este vorba de bulgari.

l-au bătut la tălpi ca să recunoască dacă ştia turceşte sau dacă fugise de la cineva, însă turcii au fost păcăliţi şi bietul om a fost eliberat. Am înnoptat în câmpie.

La 30 iulie am apucat un nou drum spre Moldova[322], am hrănit [animalele] în câmpie, am mers într-un sat care avea mulţi moldoveni şi acolo se găsea un turn octogonal de piatră. Am trecut prin alt sat moldovenesc şi am înnoptat înaintea Hârşovei. Aici am aflat că pe celălalt mal al Dunării era o caravană polonă, veste care ne-a bucurat. Însă dimineaţă am primit vestea că se aflase deja la Liov că eu murisem, lucru care l-a făcut Janek, un cărăuş polon, care mă părăsise foarte bolnav în hanul din Adrianopol, căci el a plecat cu stăpânul său ungur în Polonia şi el a spus la Liov şi la Danzig, la urechile mamei mele, că ar fi fost la înmormântarea mea. Însă el însuşi a murit la Cracovia[323] în acelaşi an, înainte să-l văd.

Din pricina scuturăturii căruţei, din Balcani până la Dunăre, m-am îmbolnăvit zdravăn şi dacă nu ar fi intervenit camaradul farmacist, nu m-aş fi însănătoşit; cu adevărat spre norocul meu l-a dat Dumnezeu pe acest om bun, căruia să-i acorde milă, căci a fost îngropat de câţiva ani la Belz[324]. Caleaşca era pricina mare a slăbiciunii mele, căci pe stânci se rupeau în permanenţă roţile şi nu puteau fi găsite unele de formă aşa mică, pe deasupra nu aveam cărăuşi poloni, care s-ar fi priceput să facă altele, de aceea o roată era mai mare decât cealaltă şi nici una egală, ceea ce provoca o scuturătură mizerabilă. La 31 iulie ne-am apropiat la o milă de vad.

La 1 august ambele caravane au trecut Dunărea una spre cealaltă. La această oprire am fost sfătuit să-l vizitez pe nesăbuitul Sadik, pe care l-am amintit înainte şi care era încă dus legat. L-am întrebat cum îi merge, dar el a aruncat după mine; abia cu patru zile mai înainte îşi bătuse tatăl aproape până la moarte. Dar fiindcă eu l-am pedepsit blând pentru purtarea sa sălbatică şi m-am plâns de lipsa lui de loialitate, deoarece acum nu mai vroia să mă cunoască după ce înainte totdeauna mă preţuia cel mai mult şi vorbe asemănătoare, a început să-şi vină în fire. Însă după ce am plecat, armenii au vorbit cu el pomenindu-mă în permanenţă, în care discuţii i-a trecut cu totul nechibzuinţa, astfel încât dimineaţa l-au lăsat dezlegat, însă era atât de slăbit că îl tratau ca pe un mort. Deoarece ulterior l-am vizitat des, [am constatat că] el îşi revenea din zi în zi spre deosebita bucurie a tatălui său, care a recunoscut cu bunăvoinţă şi public că nu mă ştia altfel decât ca om cinstit şi onest şi ce vorbise nedrept despre mine se petrecuse la îndemnul protectorului lui Petru şi că el însuşi vroia astfel să-l acuze pe cel răposat. Dar şi ceilalţi toţi s-au declarat de acord cu el şi mi-au cerut iertare. La îndemnul lui Dumnezeu i-am iertat bucuros şi nu le-am pus pe ale mele înainte, [anume] că unul îmi furase două sute de taleri şi banii stăpânului meu şi de curând o sută de taleri; de aceea, spre a evita o pagubă mai mare, nu l-am apucat pe hoţ, deoarece însă lăsa impresia că altul ar fi făcut acest lucru pe care el l-ar fi prins în timpul bolii mele grele, pe când zăceam în hanul din Adrianopol înaintea prăvăliei şi prăvălia era deschisă. Deşi stăpânul, odată cu paguba mea, suferise la rândul său o pagubă de peste o sută de guldeni, totuşi era atât de cinstit şi de răbdător, încât nu se arăta niciodată morocănos din această pricină.

---

[322] De fapt, spre Ţara Românească.
[323] *Krakau*.
[324] *Bels*

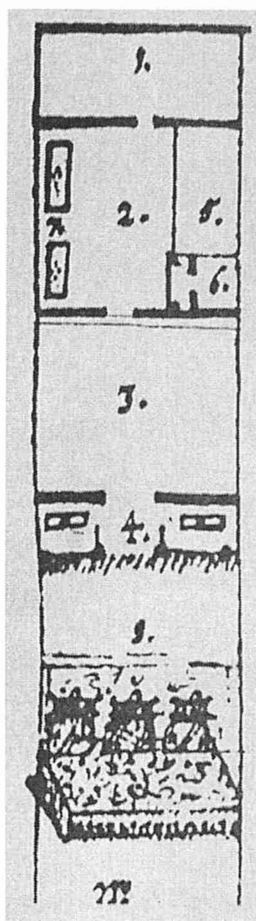

Fig 1

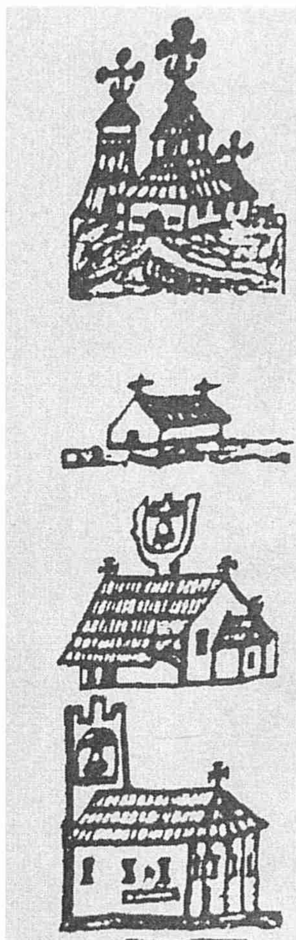

Fig 3

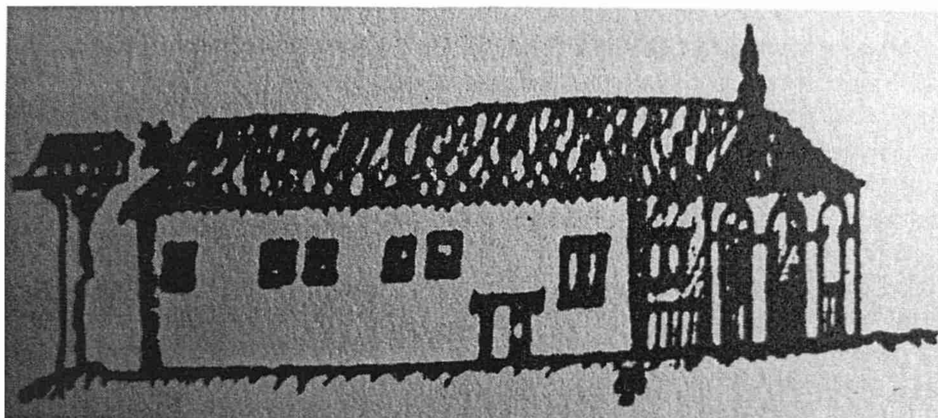

Fig. 2

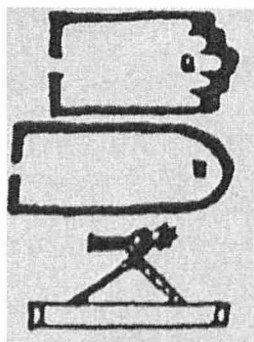

Fig 4

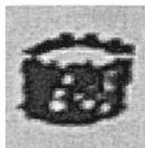

Fig. 5

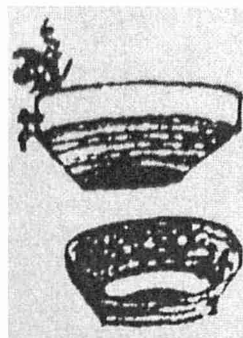

Fig 6

Fig. 7

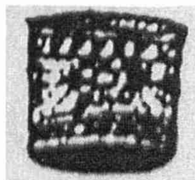

Fig. 8

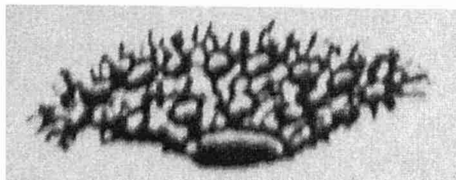

Fig. 9

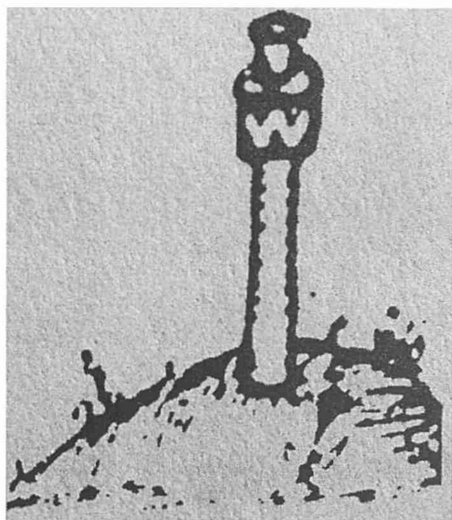

Fig. 10

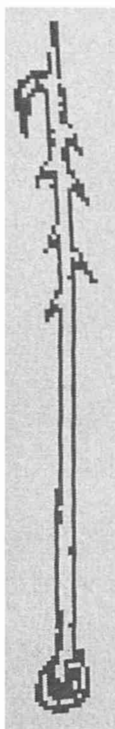

Fig. 11

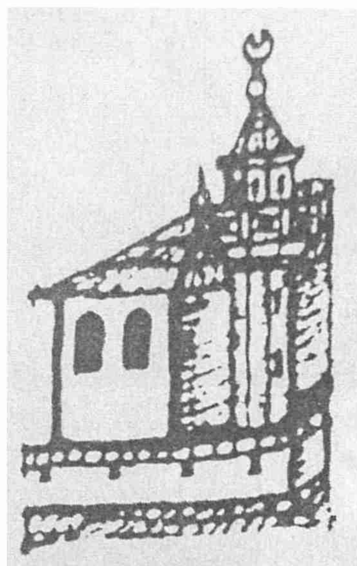

Fig. 12

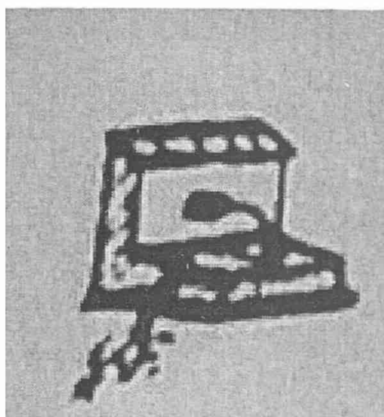

Fig 13

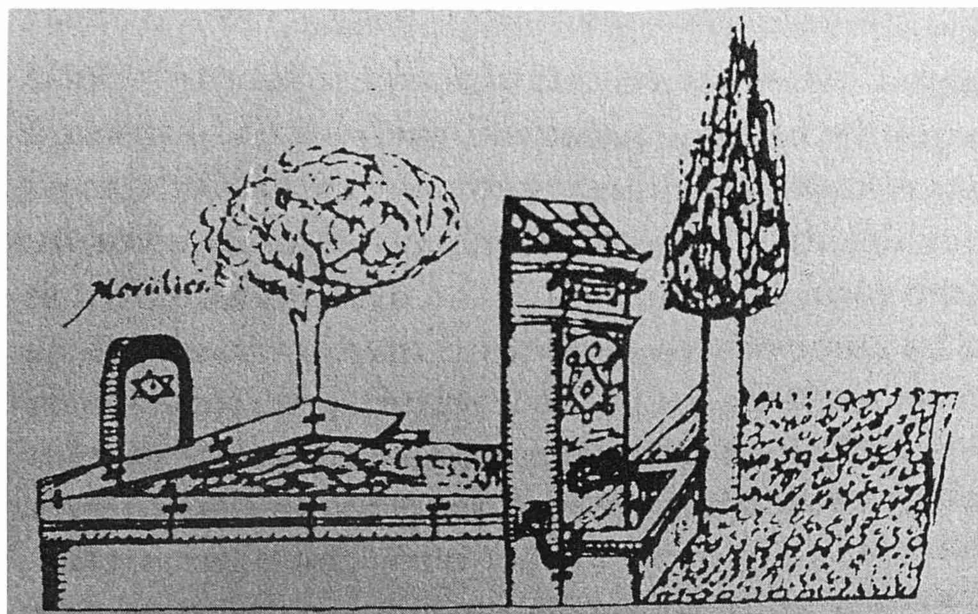

Fig 14

Fig. 15

Fig 17

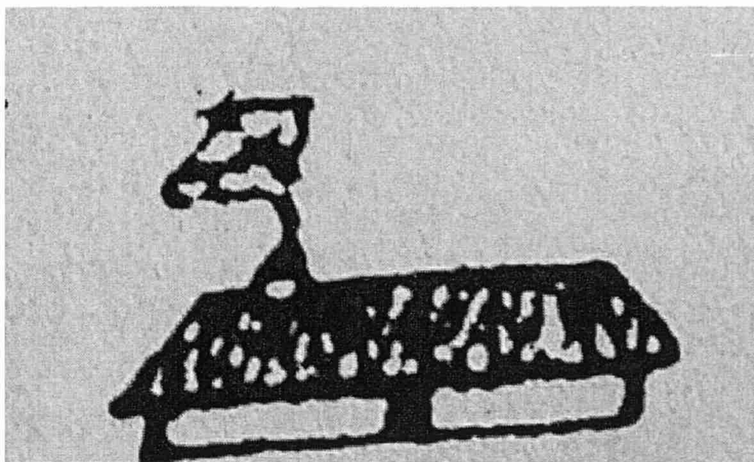

Fig. 16

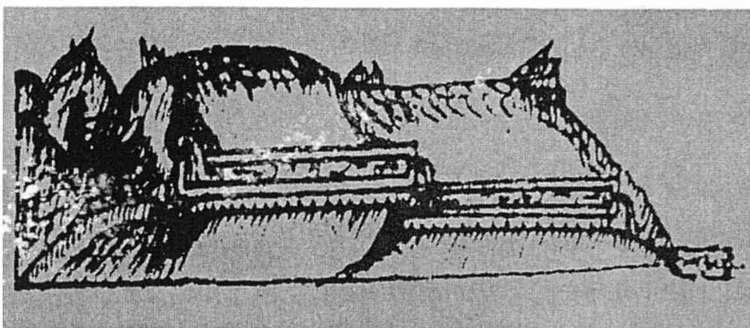

Fig 18

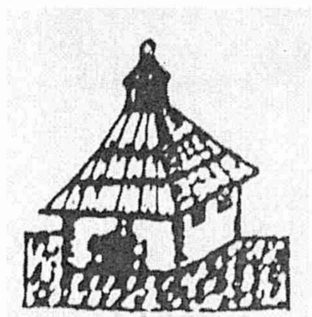

Fig. 19

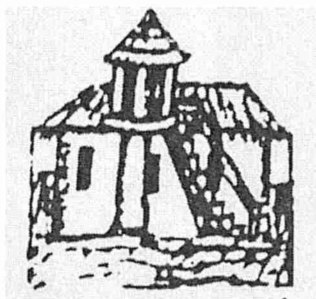

Fig. 20

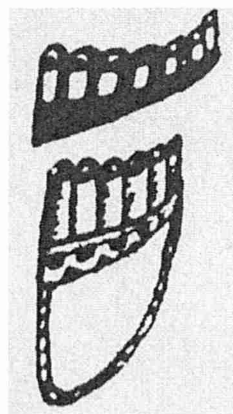
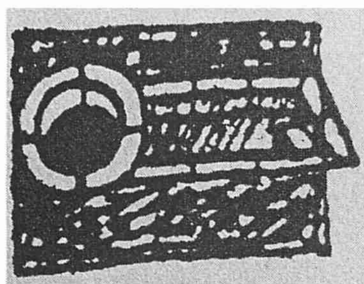
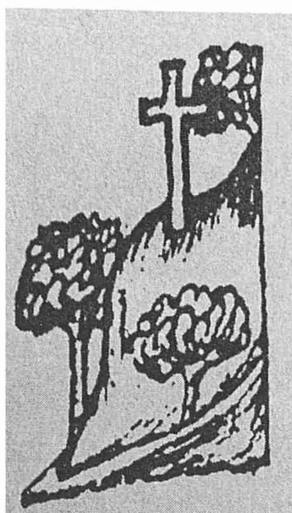

Fig 21

Fig 22

Fig. 23

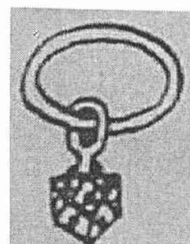

Fig 24

Fig. 25

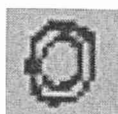
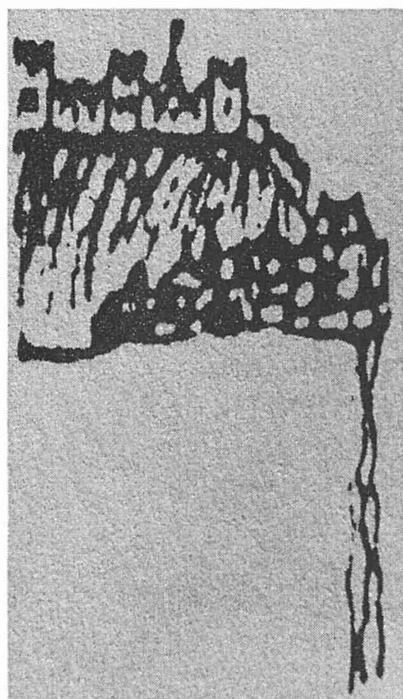
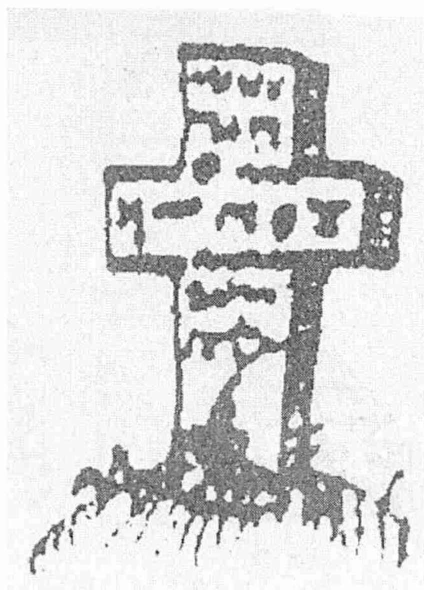

Fig 26

Fig. 27

Fig 28

Fig 29

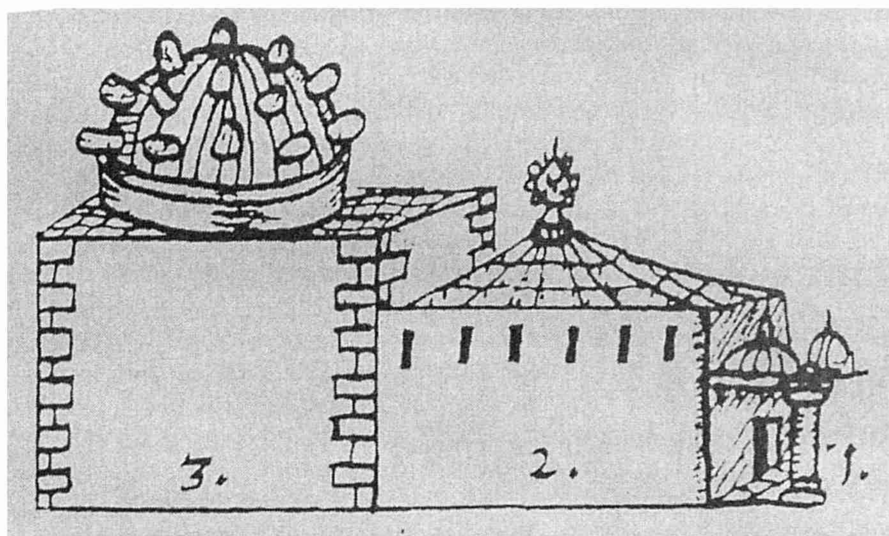

Fig. 30

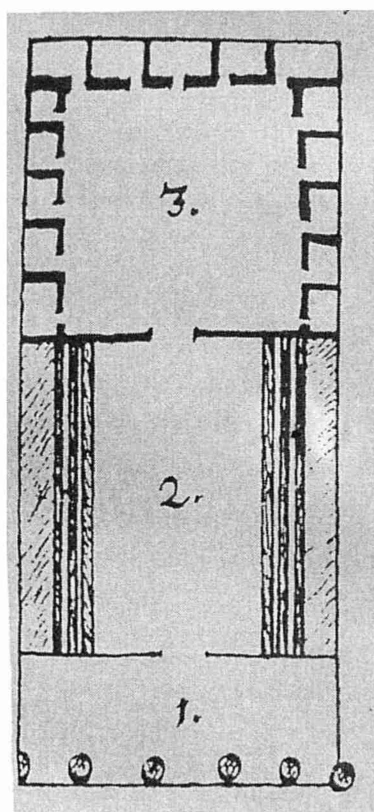

Fig. 31

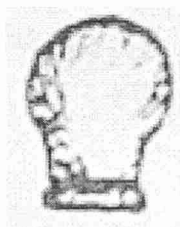

Fig. 32

Fig 33

La 3 august ne-am deplasat de la vad până la o milă înainte de Floci, unde am rămas peste noapte. La 4 şi 5 august am hrănit [animalele] şi am înnoptat în câmpie în locuri necunoscute. La 6 august [am trecut] prin Buzău. La 7 august am hrănit [animalele] la Tecuci, am înnoptat la o fântână sub copaci. La 8 august întreaga zi am avut de lucru cu trecerea vadului Siretului, am înnoptat în câmpie. La 9 august am hrănit [animalele] şi am înnoptat în câmpie. La 10 august [am trecut] prin Bârlad, am hrănit [animalele] şi am înnoptat în câmpie. La 11 [august] am hrănit [animalele] în câmpie, [am trecut] prin Vaslui, am înnoptat în câmpie. La 12 august am hrănit [animalele] în câmpie, am înnoptat în satul unde se găseşte bisericuţa de piatră[325]. La 13 august am hrănit [animalele] în pădure la ţâşnitoare, am înnoptat pe deal în spatele Iaşilor. La 15 august, cu toate că se temeau de ciumă, au inspectat totuşi mărfurile. La 16 august cărăuşii au plecat înainte cu căruţele grele iar căruţele mai mici au rămas încă aici pentru a achita vama. La 17 august am pornit după cărăuşi, am hrănit [animalele] în câmpie, am înnoptat tot în câmpie la cărăuşi. La 18 august când am plecat cu două ore înainte să se facă ziuă s-a furişat un ţigan într-o căruţă, pe care şi-o însemnase încă din timpul zilei, a tăiat un balot cu mătase şi arunca din căruţă librele[326] într-o parte a drumului pe care intenţiona apoi să se întoarcă şi să le culeagă. Dar s-a observat, s-a trimis îndărăt să fie adunată mătasea şi hoţul a fost dus legat de gât cu un lanţ în spatele căruţei până la Ştefăneşti, la halta de nutreţ, unde a fost bătut puţin şi apoi eliberat; am înnoptat în câmpie. La 19 august am hrănit [animalele] şi am înnoptat în câmpie. La 20 august ne-au depăşit alte câteva trăsuri care mai zăboviseră la Iaşi, am trecut Prutul şi am hrănit [animalele] în spatele său, am înnoptat în câmpie. La 21 august am hrănit [animalele] la Hotin, am mers apoi sub cetate; unele căruţe au fost trecute peste Nistru, noi însă abia dimineaţă şi am rămas şi peste noapte pe cealaltă parte. I-am expediat aici pe cărăuşii valahi şi am tocmit alte căruţe cu boi până la Liov. La 23 august am aşezat mărfurile în celelalte căruţe. La 24 august am plecat toţi la Cameniţa, doar mărfurile stăpânului meu au rămas la Nistru, căci noii noştri cărăuşi mai întâi au cumpărat boi, au copt pâine etc.

[Despre situaţia din Moldova]

La 27 iulie[327] pe la 11 către amiază m-au trimis stăpânii împreună cu Toktamîş cu căruţele de băcănie[328] goale în întâmpinarea cărăuşilor [care veneau] din Turcia, spre a le face căruţele mai uşoare. La Bilka[329], 2 mile, am întâlnit o caravană care plecase în a şasea zi a acestei luni din Liov spre Turcia, dar se înapoia de frică. Căci în Moldova ar fi văzut o mare tulburare[330] deoarece se înarmau contra turcului, care se îndrepta cu putere către noi fiindcă îi prădaseră cazacii Oceakovul.

---

325 Târgul Scânteia.

326 *liettern*. Libra era o unitate de măsurat greutăţile, vezi N. Stoicescu, *Cum măsurau strămoşii*, p. 281–282.

327 1587

328 *kramwagenn*

329 *Bylka.*

330 *rumor.*

[Rugăciunea Tatăl Nostru]

[vol. 3] [În] săseşte[331]:

Fattr onser, där du pist im himl, ghayligt weerd dain nam, es kom uns dain raich, thain wil gschen wie im himmel also auch auf erden, unser tahlik prot gib uns heet, und vergib uns unser schult, als wer vergaen onsern schuldgern, und nich fuer ons in di versuchunk, sonder erlös ons von dem ubel: Amen.

[...] [În] valahă sau moldovenească care amestecă polonă în latină[332]:

Tatul nostru, cze ieste in czer, suinczaskese numele teu,[333] *fie woia ta kum in czer ascha schi per pemind, pita nostra sche zioza nostra dene noe astes, schi ne iarte grischelile nosstre, kum iertem schi noi greschicilor nostri, sche nune duce in napaste, cze ne isbeuechte de hitlanul: Amin.*

[Despre campaniile lui Ştefan cel Mare în Polonia]

Ştefan voievodul valah a dat foc acestui oraş[334] împreună cu Przeworsk în anul 1498.

[Despre familia Wilcox[335]]

Şi ca o consolare deosebită a venit la biserică[336], fără a fi rugată, soţia lui Hans Wilcox[337], care îl avusese înainte [de soţ] pe Babel şi era fiica lui Freter şi o botezase pe sora mea. Aceasta a locuit multă vreme la Liov căci soţul ei avea de recuperat de la principele din Valahia[338] o mare sumă de bani. Deoarece nu era de religie catolică, nu puteam să o îndemn să vină la biserică dar firea ei cinstită şi inima ei binevoitoare faţă de mine au mânat-o din casă la biserică, unde îşi petrecea ziua de dimineaţa devreme până noaptea, cu excepţia unui timp scurt când zăbovea la prânz acasă. Ea împreună cu fiica sa, fecioara Barbara, s-au gătit cât au putut mai bine după portul din Danzig, de aceea toţi îşi întorceau ochii după ele şi credeau că erau mama şi sora mea. Au făcut şi milostenie, ea însăşi a lăsat un taler pe altar şi a făcut aceasta cu ochii înlăcrimaţi, iar fecioara la rândul ei [a oferit] patru mici năframe frumoase, pe care bătrâna le-a ţesut şi cusut.

---

331 *Siebenburgsch*

332 *Walachisch oder Moldawsch, daz mischet polnisch in Latein.*

333 În acest loc Gruneweg intercalează cele patru puncte ale crucii.

334 Este vorba de Łańcut (*Landshut*).

335 Informaţia e din luna august 1593.

336 Este vorba de biserica mănăstirii dominicane din Liov, unde era călugăr Martin Gruneweg.

337 *des Hans Wilkacs Gemahl* Numele ei era Cristina. Mai jos Gruneweg îl numeşte Tomes pe soţ. Thomas Wilcox a fost trimis de ambasadorul englez din Constantinopol în Moldova (1592) şi a obţinut de la Aron Vodă (1592–1595) retrocedarea bisericilor protestanţilor ocupate de iezuiţi în vremea lui Petru Şchiopul, vezi E.D. Tappe, *Documents concerning Rumanian history (1427–1601)*, London, The Hague, Paris, 1964, p 61–62, 68–69, doc 86, 102. Vezi şi în prezentul volum grupul de călători englezi.

338 Aron Vodă Ambasadorul Angliei la Poartă l-a sprijinit să obţină tronul Moldovei şi avea de recuperat bani de la acesta Cu toate eforturile întreprinse nici ambasadorul şi nici Thomas Wilcox n-au primit vreun ban de la datornic, vezi E.D. Tappe, *op. cit*, p 60–62, 64–65, 68–69, 71–74, 84–85, doc. 85–87, 94–96, 102, 107, 109, 123.

[Din scrisoarea soției lui Thomas Wilcox către Martin Gruneweg]

Vă rog să-mi scrieți anunțându-mă ce vești sunt din Valahia și cum stă treaba cu prințul[339].

[Despre Ordinul dominican și Moldova]

În zilele acestea[340] s-a întors acasă părintele Petru Czocher de la principele din Valahia[341], trimis acolo de provincial împreună cu alți frați. Aceștia s-au înapoiat la noi cu o milostenie bună în folosul construcției. Ne-au împărtășit știrea îmbucurătoare că amintitul domn, pentru a-și arăta dragostea față de Ordinul nostru, ori de câte ori frații noștri îl invitau la predică de marile sărbători, venea împreună cu întreaga sa curte, în care se aflau mulți domni poloni catolici, chiar dacă el însuși ținea de secta grecească. Și la sărbătoarea din joia verde a mers în procesiunea Sfintei cuminecături cu lumânarea arzând în mână. Căci grecii, deși nu au această procesiune, totuși ei nu o disprețuiesc, pentru că poartă cuminecătura și ei, nu fără deosebită reverență și ceremonii.

[...] La 12 aprilie[342] s-a vrut ca eu să merg în Valahia, împreună cu părintele Andrea[343], un bătrân preot italian, trimis acolo de ordin pentru a primi mănăstirile noastre pe care principele și episcopul țării înșiși le-au oferit Ordinului. Episcopul[344] era un italian din Ordinul franciscan. M-am bucurat pentru aceasta, dorind ca de acolo să merg apoi cu bătrânul în Italia, dar am fost prevenit prin vis în legătură cu o astfel de călătorie. De aceea a mers cu el părintele Matheus din Naumburg, și aceasta pentru limba germană, căci catolicii acelei țări sunt germani sau poloni. Dar nu mult după aceasta, bătrânul și-a pierdut viața într-o încăierare și părintele Matheus s-a înapoiat cu puțin rezultat. [...] La 26 aprilie amintiții preoți au plecat în Valahia.

[Despre Columna lui Traian[345]]

Se răsucesc împrejur ca o țidulă derulată toate acțiunile și războaiele sale[346] mai ales cu dacii sau valahii[347], totul frumos făcut după forma triumfului lui Hristos din curtea din Danzig, cu figurile nu mult mai mari[348].

---

[339] *Prinozen* În scrisoarea expediată din Danzig la 3 februarie 1594, Cristina Wilcox îl anunța că îi murise mama și îi dădea și alte vești despre rudele sale din oraș. Potrivit lui Gruneweg scrisoarea i-a parvenit la 15 aprilie 1594, în vinerea de după Paști.

[340] Informația precedentă e din 2 octombrie 1599; prin urmare dominicanii s-au înapoiat din Moldova pe la începutul lunii octombrie.

[341] Ieremia Movilă, domnul Moldovei (1595–1606).

[342] 1601.

[343] Andrea Bobbi da Faenza (m. 1604). Vezi relatarea lui din 12 aprilie 1601 în *Călători străini*, vol. IV, p. 188–195

[344] Bernardino Quirini.

[345] Gruneweg s-a aflat la Roma între 3 și 8 iulie 1602.

[346] Este vorba de împăratul Traian (98–117).

[347] *mit den Dacien oder Walachen.*

[348] Vezi în Anexă fig. 33.

FRANCESCO PASTIS DI CANDIA

(sec. al XVI-lea)

Biografia călugărului franciscan Francesco Pastis di Candia a fost reconstituită în cadrul volumului al III-lea din seria *Călători străini*, în legătură cu o relație a lui despre prezența catolică în Țara Românească și Moldova[1] Această relație a fost datată „c 1595–1596". Atribuirea datei nu este lipsită de importanță întrucât, la un moment dat, Francesco Pastis va sublinia că el este bine informat asupra subiectului, deoarece „am stat în aceste locuri vreo șapte ani în șir"[2]. De aici s-a dedus în consecință că el ar fi venit „mai întâi în 1588 sau 1589" în țările române[3] Or, lucrurile nu stau chiar așa.

Este meritul lui Cesare Alzati de a fi reconstituit mai atent prima parte a biografiei călugărului franciscan. Astfel, potrivit istoricului italian, candiotul Francesco Pastis se găsea în 1574 la Constantinopol, unde îndeplinea funcția de capelan al bisericii San Benedetto sau al bisericii Santa Maria della Cisterna. Apoi, la 5 ianuarie 1581, din dispoziția vizitatorului apostolic, episcopul Pietro Cedulini, a devenit gardianul marii rezidențe „conventuale" San Francesco din Pera. Curând, în aprilie următor, același Pietro Cedulini l-a desemnat comisar al misiunii franciscane conventuale în Orient, cu toate că el era un „observant". Într-o perioadă ce trebuie plasată în răstimpul 1582–1587 a ajuns la Târgoviște, în Țara Românească, după care în 1587 ar fi trecut în Transilvania, la mănăstirea de la Șumuleu-Ciuc. Șederea lui aici a fost de scurtă durată, căci așa cum se va vedea din textul scrisorii pe care o reproducem mai jos, a fost chemat în Moldova și se găsea la Iași în 21 aprilie 1588[4].

Nu se știe când a părăsit Moldova și a revenit în Transilvania. Dar de această dată aici el va atinge vârful carierei sale. Deoarece un alt călugăr franciscan, Giuseppe Pisculo, originar din Melfi, probabil bun prieten cu el, vădește că prin 1595 devenise confesor al principelui transilvănean Sigismund Bàthory, luând astfel locul faimosului iezuit Alfonso Carrillo: „Acuma pare să se fi schimbat .. căci nu se mai mărturisește acestuia, ci unui călugăr conventual de-al Sfântului Francisc, de neam candiot care stătea mai înainte în mănăstirea de la Târgoviște"[5] Maria Holban a pus în legătură îndepărtarea lui Carrillo cu „o gravă criză sufletească, care a dezechilibrat și dezacordat și mai mult firea slabă și contradictorie a tânărului veleitar și vanitos", Sigismund. Pentru acesta din urmă, Carrillo se identifica liniei politice de apropiere de Habsburgi Însă în ajunul intrării sale în luptă, în 1595, panica și șovăiala au pus stăpânire pe principe și l-au făcut să se întrebe dacă nu cumva își ratase destinul și ar fi fost mai bine să opteze pentru o pace avantajoasă cu turcii. Or, înlocuirea cu frà Francesco în poziția de confesor pare să fi avut tocmai semnificația eliberării de sub tutela celui

---

[1] *Călători străini despre țările române*, III, volum îngrijit de Maria Holban, M. M. Alexandrescu-Dersca Bulgaru și Paul Cernovodeanu, București, 1971, p. 634–640

[2] *Ibidem*, p 638.

[3] *Ibidem*, p. 634. N. Iorga, care a publicat relația în *Studii și documente cu privire la istoria românilor*, I–II, p 415–416, a arătat doar că textul acesta trebuie să fie de dinainte de 1600.

[4] Cesare Alzati, *Terra romena tra Oriente e Occidente. Chiese ed etnie nel tardo '500*, Milano, 1982, p 79, n. 89.

[5] *Călători străini*, III, p. 632; textul original, la Andrei Veress, *Campania creștinilor în contra lui Sinan Pașa din 1595*, în AARMSI, Seria III, t IV, 1924, p 146.

care îl ţinea strâns legat de imperiali[6]. Mai trebuie reţinut că în timpul campaniei din Ţara Românească, din octombrie 1595, Francesco Pastis l-a însoţit, probabil neoficial, pe principe[7].

Cât despre relaţia lui Francesco Pastis, de care a fost vorba mai sus, tot Cesare Alzati a argumentat că trebuie datată ante 1592, deoarece îi pomeneşte pe iezuiţi încă prezenţi la Cotnari[8] Iar ultimii editori ai textului italian au mers mai departe, plasându-l foarte strict, în intervalul „1592 mai–iulie"[9]. Aceasta ar însemna însă că autorul relaţiei şi al scrisorii din Iaşi, cu care completăm acum „dosarul" lui, a sosit în ţările române prin 1585[10] Cu alte cuvinte, dacă ţinem seamă de cea dintâi frază din scrisoarea din 21 aprilie 1588, el fost mai întâi „comisar" al mănăstirii catolice din Târgovişte Iar domnul Ţării Româneşti, foarte probabil Mihnea Turcitul, l-ar fi propus chiar, la Roma, „ca episcop al acelei provincii". În treacăt fie spus, Cesare Alzati a plasat în 1587 primul episod transilvan al lui Francesco Pastis pe temeiul aceleiaşi fraze, în care însă a reţinut eronat că ar fi fost menţionată Transilvania şi nu *Transalpina,* cum este în realitate. Prin urmare, primul episod transilvan din biografia călugărului nostru are a fi neapărat eliminat.

Ceea ce trebuie semnalat înainte de toate în legătură cu scrisoarea de mai jos este referirea la o, chipurile, atitudine procatolică a patriarhului ecumenic Ieremia II Tranos, în trecere prin Moldova către Moscova. Am discutat cu alt prilej această chestiune şi concluzia a fost negativă[11]. Este limpede că ne aflăm în faţa unei iluzii, cultivată foarte probabil şi în cazul lui Francesco Pastis de binecunoscutul sfetnic al lui Petru vodă Şchiopul, Bartolomeo Brutti. În fond, atmosfera de la curtea domnească moldavă, aşa cum este descrisă de călugărul franciscan, era menită să pregătească terenul pentru propunerea din partea a doua a scrisorii, anume înălţarea lui însuşi la treapta de „episcop legitim consacrat" pentru catolicii din Moldova... Şi asta cu toate că în corespondenţa lui Petru vodă Şchiopul cu papa Sixt V din răstimpul ianuarie – mai 1588, care încadrează cronologic textul scrisorii lui Francesco Pastis, nu există nici o aluzie la o asemenea eventualitate[12].

Ar mai fi de adăugat amănuntul că, pentru începutul anului 1588 dispunem de o indicaţie a lui Bartolomeo Brutti, potrivit căreia în Moldova se găseau atunci patru franciscani sub ascultarea unui „vicar general". Mai exact, în 14 ianuarie 1588, când se adresa din Iaşi cardinalului Montalto, Brutti a menţionat că în ziua următoare primirii unei scrisori din partea papei, „chemă pe vicarul general al acestei provincii cu patru fraţi franciscani care sunt în acest loc" şi le-a spus „Sanctitatea Sa prin sfintele sale scrisori mi-a recomandat atât pe voi, cât şi pe acei catolici care sunt în număr de cincisprezece mii, precum şi aceste biserici..."[13]. Reşedinţa grupului de călugări franciscani era mănăstirea din Bacău[14]. Dacă încă nu făcea parte din acest grup, oricum foarte curând Francesco Pastis i s-a alăturat.

---

[6] *Călători străini*, cit., p 636

[7] *Ibidem*, p. 635.

[8] Cesare Alzati, *op. cit*, p. 263, n.50.

[9] *Moldvai Csángó-Magyar Okmánytár (1467–1706)*, I, sub îngrijirea lui Benda Kalmán, Jászay Gabriella, Kenéz Győző, Tóth István György, Budapesta, 1989, p. 113–114

[10] În temeiul unei scrisori a iezuitului Ferrante Capeci, redactată la Cluj în 10 martie 1585, Alexandru Ciocîltan crede că Francesco Pastis ar fi sosit în Ţara Românească înainte de această dată şi ar fi fost cel ce i-a convertit atunci la catolicism pe saşii din Târgovişte *(German Communities in Wallachia Denominational Evolution, 1542–1650*, în HY, I, 2004, p. 138–140). Totuşi, Ferrante Capeci, deşi într-adevăr aminteşte de un franciscan „mai învăţat" pe nume Francesco, sosit în Ţara Românească la chemarea fraţilor de acolo, foloseşte în legătură cu el o formulă („a cărui amintire e binecuvântată") ce indică faptul că „e vorba de cineva care nu mai este în viaţă", aşa cum au remarcat înşişi editorii textului în limba română (*Călători străini*, III, p. 111–112)

[11] Ştefan Andreescu, *Perspective medievale*, Bucureşti, 2002, p. 148–151

[12] Vezi Eudoxiu de Hurmuzaki, *Documente privitoare la istoria românilor*, III–1, Bucureşti, 1880, nr. LXXXIV, p. 98–99; A. Veress, *Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei şi Ţării Româneşti*, III, Bucureşti, 1931, nr. 75, p. 127–128 şi nr. 179, p. 132–133.

[13] E. Šmurlo, *Rossija i Italija*, t. II–2, St. Petersburg, 1913, p 430

[14] Hurmuzaki, *Documente*, III-1, nr. LXXXVI–LXXXVII, p. 100–101

[SCRISOAREA LUI FRANCESCO PASTIS DI CANDIA] (1588)

Prea ilustrule şi prea cinstite domn[15],

Aflându-mă în Ţara Românească[16] comisar al acelei mănăstiri[17], am fost propus de către domn[18] ca episcop al acelei provincii în care am făcut să rodească ceea ce este ştiut de oricine. Acum acest prea ilustru domn al Moldovei[19], prin scrisori ale domnului Bartolomeo Brutti, m-a chemat în această provincie. Şi îndată ce am ajuns am găsit mare tulburare[20] printre catolici, însă acest prea ilustru domn, ca [un] adevărat şi bun creştin şi veritabil catolic nu a vrut să consimtă la vrerile lor. Şi încă găsindu-se [aici] prea cinstitul părinte Ieremia, patriarhul Constantinopolului, se puse să apere ca un adevărat catolic poziţia Sfintei Biserici şi să sprijine în public şi în particular ostenelile şi confruntările necontenite ale domnului Bartolomeo Brutti. După care din mila Domnului am liniştit lucrurile, nu fără mare primejdie pentru viaţa numitului domn Brutti. Şi nu ştiu cine ar fi acela în ziua de astăzi care ar vrea să întreprindă aşa ceva.

Şi principala înţelegere care se făcu între ei este că au cerut un episcop legitim consacrat, pentru a putea face preoţi care să fie din neamul lor[21]. Şi pentru tot restul se supun la picioarele Sfintei Biserici. Pentru acest lucru i-a părut acestui ilustru principe că [trebuie] să mă aleagă şi propună pe nevrednicul de mine, ca să fie mulţumiţi şi liniştiţi aceşti oameni. Din care cauză cred că domnul principe şi domnul Brutti vor scrie în amănunt Sanctităţii Sale şi domniei voastre prea ilustre. Închei înclinându-mi capul şi sărutând sfintele mâini, ca un fiu şi slujitor ascultător.

Din Iaşi, la 21 aprilie 1588.

Slujitorul şi prietenul domniei voastre prea ilustre,

Fra Francesco Pastis di Candia.

---

[15] Destinatarul scrisorii este necunoscut. Am utilizat ediţia lui E. Šmurlo, *op. cit*, p 431–432. Textul italian, după ediţia Šmurlo, şi în SMIM, XXI, 2003, p. 380.

[16] *Transalpina.*

[17] Din Târgovişte

[18] Mihnea Turcitul

[19] Petru Şchiopul

[20] *scandalo.*

[21] *della lingua loro.*

CĂLĂTORI ENGLEZI ÎN ȚARA ROMÂNEASCĂ
ŞI MOLDOVA LA SFÂRŞITUL SECOLULUI AL XVI-LEA:
WILLIAM HARBORNE, THOMAS WILCOX, WILLIAM ALDRIDGE şi EDWARD BUSHELL

În august 1598 dramaturgul elisabetan Henry Chettle îi vindea lui Philip Henslowe piesa *Voievodul* (Vayvode) pentru o liră[1]. Subiectul piesei, al cărei text din păcate s-a pierdut, pare să fi fost lupta dintre un domnitor valah şi turci[2]. În acelaşi an, 1598, Mehmed al III-lea îi cerea ambasadorului Angliei la Istanbul, Henry Lello, să meargă la curtea lui Mihai Viteazul pentru a-l convinge să medieze negocierea păcii cu împăratul Rudolf al II-lea[3]. La prima vedere, între cele două evenimente din 1598 pare a exista o legătură, chiar dacă una indirectă. Valahia lui Chettle putea fi o transpunere literară a Țării Româneşti sau a Moldovei, țări care intraseră în atenția diplomației elisabetane de aproape două decenii, odată cu stabilirea unui ambasador permanent la Istanbul şi care, odată cu întemeierea Companiei Levantului, începuseră să fie străbătute de negustorii englezi[4]. O analiză comparativă a celor două imagini ale Valahiei, cea literară şi cea a relatărilor de călătorie, este însă imposibilă, pentru că nu doar primul, ci şi cel de-al doilea termen al comparației lipseşte.

Interesul diplomatic, religios şi comercial pe care Anglia elisabetană l-a manifestat în ultimele decenii ale secolului al XVI-lea față de Țara Românească, Moldova şi Transilvania, contrastează cu absența descrierilor acestor țări din relatările de călătorie ale vremii Nimic nu este mai frustrant pentru un istoric decât să compare numărul călătorilor englezi care au străbătut țările române în perioada 1580–1600, cu numărul paginilor pe care le-au scris despre ele. Cunoaştem numele a

[1] Vezi Harold Jenkins, *The life and work of Henry Chettle*, Londra, 1934, p 215 Nu este limpede dacă Chettle a scris piesa în întregime, sau doar a revizuit un text anterior, vezi Neil Carson, *A Companion to Henslowe's Diary*, Cambridge, 1988, p. 62

[2] Vezi discutarea subiectului piesei la Louis Wann, *The Oriental in Elizabethan Drama*, „Modern Philology," 12, 1915, p 423–447

[3] Vezi Laura Coulter, *An Examination of the Status and Activities of the English Ambassadors to the Ottoman Porte in the late Sixteenth and early Seventeenth Centuries*, RESEE, 28, 1990, nr 1–4, p. 65

[4] În 1581 Murad al III-lea dăruia un firman cu privilegii Companiei negustorilor din Turcia întemeiată la Londra, care din 1592 a fost numită a Levantului; iar în 1582 Elisabeta I îl desemna pe William Harborne reprezentatul său la curtea sultanului În 1588, Harborne obținea de la Petru Şchiopul un privilegiu comercial pentru negustorii englezi. Pentru Compania Levantului vezi Alfred C. Wood, *A History of the Levant Company*, Oxford, 1935; pentru ambasada lui Harborne vezi Susan Skilliter, *William Harborne and the trade with Turkey 1578–1582. A documentary study of the first Anglo-Ottoman relations*, Oxford, 1977, iar pentru privilegiul din 1588, vezi Paul Cernovodeanu, *Privilegiul comercial acordat negustorilor englezi în Moldova la 1588 şi răsunetul său politic în anii Unirii Principatelor*, RdI, 31, 1978, p. 1041–1049.

doisprezece călători, însă numărul lor a fost, probabil, mai mare[5]. Dintre aceştia doar patru au scris un jurnal de călătorie şi dacă punem laolaltă fragmentele despre ţările române, de-abia dacă se strâng câteva pagini[6] Aşadar, în foarte bogata literatură de călătorie engleză de la sfârşitul secolului al XVI-lea, ţările române sunt cvasi-inexistente. Autorii englezi nu şi-au abătut privirea spre ţările române, decât cel mult o clipă, pentru că scopul călătoriei lor era altul. descoperirea Orientului otoman Or, după cum a arătat Gerald MacLean, Orientul otoman care îi fascina pe călătorii englezi din acea vreme cuprindea Istanbulul, Levantul, Ţara Sfântă şi Africa de Nord[7]. Prin urmare, chiar dacă după 1580 Ţările Române deveniseră importante pentru politica orientală a Angliei, ele nu suscitau decât cel mult un interes marginal în literatura de călătorie

Cvasi-absente din jurnalele de călătorie englezeşti de la sfârşitul secolului al XVI-lea, ţările române sunt în schimb frecvent amintite în corespondenţa purtată de ambasadorii englezi la Istanbul cu consilierii reginei Elisabeta. Majoritatea informaţiilor pe care aceştia le trimiteau în Anglia erau preluate din ştirile care circulau la Istanbul, chiar dacă unii dintre ambasadori, precum William Harborne, au călătorit ei înşişi în ţările române[8]. Pe măsură însă ce importanţa domnilor munteni şi moldoveni în politica otomană a Angliei elisabetane a crescut, pentru a afla ştiri cât mai sigure ambasadorii au început să apeleze la călătorii care străbăteau ţările române, majoritatea negustori[9]. În corespondenţa cu Francis Walsingham[10], cu lordul Burghley sau cu Thomas Heneage[11], ambasadorii englezi de la Istanbul amintesc adesea scrisorile primite din Moldova şi Ţara Românească[12]. În absenţa arhivei ambasadei, scrisorile trimise de englezii care străbăteau ţările române ne sunt cunoscute doar dacă, dintr-un motiv sau altul, au ajuns în arhivele engleze Până acum au fost identificate cinci astfel de scrisori, dintre care patru sunt traduse mai jos[13] Primele două sunt scrisorile adresate lui Edward Barton[14], trimise în aceeaşi zi, 1 aprilie 1594, din acelaşi loc, Giurgiu, de către William Aldridge şi

[5] John Newberie, William Harborne, Henry Austell, Henry Cavendish, Fox, Richard Mallorye, Thomas Wilcox, Richard Babington, George Anglesea, William Aldridge, Edward Bushell, Henry Lello.

[6] Vezi fragmentele din jurnalele de călătorie ale lui John Newberie, William Harborne, Henry Austell şi Fox, slujitorul lui Henry Cavendish din *Călători străini*, vol. 2, p. 513–518 şi vol. 3, p. 173–174, p. 289–290, p 294–296.

[7] Gerald M MacLean, *The Rise of Oriental Travel. English Visitors to the Ottoman Empire 1580–1720*, Palgrave MacMillan, 2004. Vezi şi Brandon Beck, *From the Rising of the Sun. English Images of the Ottoman Empire*, Peter Lang, 1987.

[8] Unii istorici, precum I Caproşu sau D. Ciurea amintesc de o călătorie a lui Edward Barton în Moldova, în 1594, vezi I. Caproşu, *O istorie a Moldovei prin relaţiile de credit până la mijlocul secolului al XVIII-lea*, Iaşi, 1989, p. 61–62 şi D. Ciurea, *Relaţiile externe ale Moldovei în secolul al XVI-lea*, AIIAX, 10, 1973, p 43 Pentru că nici unul din cei doi istorici nu citează sursa care stă la baza acestei informaţii, cred că este vorba de o confuzie.

[9] Pentru reţeaua de informatori folosită de ambasadori vezi L. Coulter, *An Examination*, p. 68–71.

[10] Francis Walsingham (c.1532–1590) a fost unul dintre primii sfetnici ai Elisabetei care a sesizat importanţa comerţului levantin. De altfel, pe toată perioada ambasadei sale la Istanbul, Harborne a primit instrucţiuni şi şi-a trimis rapoartele lui Walsingham, vezi Conyers Read, *Mr Secretary Walsingham and the Policy of Queen Elizabeth*, Oxford,1925, vol. 3, p 326–332.

[11] Thomas Heneage era membru al consiliului privat al reginei Elisabeta

[12] Vezi de pildă scrisoarea pe care Georgio Calvo Coressi i-o trimite lui Harborne din Iaşi în 1585, menţiunea de către Barton a unui slujitor de-al său pe care l-a trimis în Ţările Române în 1589 sau aluziile lui Barton la scrisorile pe care le primeşte din Moldova, în 1594, în E. D. Tappe, *Documents Concerning Rumanian History (1427–1601)*, Londra, 1964, doc 63, doc 73 şi doc. 104.

[13] Nu am inclus scrisoarea lui Georgio Calvo Coressi către Harborne, din 1585, în care aminteşte de trecerea lui Henry Austell şi a lui Giovanni Manucci prin Moldova, publicată în Tappe, *Documents*, doc 63. Am considerat că Georgio Calvo Coressi nu îşi găseşte locul în acest grupaj de călători englezi.

[14] Pentru Edward Barton vezi introducerea lui Horatio Brown la *Calendar of State Papers Relating to English Affairs in the Archives of Venice*, vol. 8 (1581–1591) şi 9 (1592–1603), Londra,

Edward Bushell Ambele scrisori au fost anexate de ambasadorul englez raportului pe care acesta l-a trimis lordului Burghley pe 19 aprilie[15]. Gestul lui Barton, de a retrimite în Anglia scrisorile primite şi nu doar de a rezuma conţinutul lor, este unul neobişnuit. Cel mai probabil, decizia lui Barton a fost determinată de statutul unuia dintre cei doi corespondenţi ai săi. Dacă Aldridge era un negustor levantin, având profilul corespondenţilor obişnuiţi ai lui Barton, Edward Bushell era un gentleman care-i fusese recomandat ambasadorului de însuşi lordul Burghley[16]. Probabil Edward Barton a dorit să-i arate lordului Burghley că, pe perioada şederii în Levant, Bushell se bucurase de tot sprijinul său. Precauţia ambasadorului devine mai uşor de înţeles dacă ne gândim că politica sa faţă de domnii moldoveni şi munteni fusese contestată în Anglia chiar în acea perioadă[17]. O altă scrisoare trimisă în Anglia de un călător englez prin Moldova a fost redactată chiar în legătură cu contestarea politicii lui Barton. În 1594, lui Thomas Wilcox, negustor englez, dar şi angajat al ambasadei din Istanbul, i se cereau explicaţii cu privire la sprijinul pe care ambasadorul i-l acordase domnitorului Moldovei, Aron. Răspunsul lui Wilcox este o justificare a politicii moldovene a lui Barton, dar cuprinde şi o scurtă dare de seamă a călătoriei sale în Moldova, din 1592. Negustorul, care se implicase alături de Barton în susţinerea urcării pe tron a lui Aron, inclusiv prin creditarea acestuia, insistă asupra reuşitelor politicii moldoveneşti a ambasadorului, încercând să diminueze cât mai mult eşecul financiar al acesteia. Cea de-a patra scrisoare, scrisă un an mai târziu, în Polonia, îi aparţine tot lui Thomas Wilcox, însă priveşte de data aceasta o problemă personală. Trimisă prin ambasadorul Elisabetei în Polonia lui Thomas Heneage, membru în consiliul privat al Elisabetei, scrisoarea avea drept scop obţinerea sprijinului coroanei în încercarea lui Wilcox de a-şi recupera banii împrumutaţi domnului Moldovei.

Aceste patru scrisori, deşi cu greu ar putea fi definite drept relatări de călătorie, completează textele călătorilor englezi prin Ţările Române publicate în seria veche din *Călători străini*: micile fragmente din jurnalele lui Austell, Harborne şi Fox, slujitorul lui Cavendish, precum şi textul, mai consistent, al lui Newberie. Alături de textul celor patru scrisori am reluat şi scrisoarea lui Harborne din 1584, prima în ordine cronologică, pentru că în seria veche editorii au inclus doar un scurt paragraf, cel în care ambasadorul englez se referea la propria sa experienţă de călătorie prin Ţara Românească[18]. Prima parte a scrisorii este, cred, îndeajuns de interesantă pentru a fi la rândul ei tradusă şi inclusă în această colecţie. Relatarea conflictului dintre Petru Cercel şi boieri şi mai cu seamă a argumentelor aduse de cele două părţi, fac din textul lui Harborne una dintre sursele cele mai interesante privind gândirea politică muntenească medievală. Rămâne ca o analiză a scrisorii, care nu-şi găseşte locul aici, să stabilească în ce măsură relatarea lui Harborne, scrisă totuşi în Istanbul, reflectă desfăşurarea conflictului dintre domn şi boierii din Ţara Românească[19].

Cel dintâi pas în interpretarea celor cinci scrisori, a căror traducere este publicată în continuare, este analiza biografică a autorilor Cel mai bine cunoscut dintre ei este William Harborne, ambasador al reginei Elisabeta în Imperiul Otoman între 1583 şi 1588. Nu voi relua aici detaliile biografice deja schiţate de Paul Cernovodeanu în seria veche de *Călători străini*[20], mai cu seamă că,

---

1894 şi P. Cernovodeanu, *An English Diplomat at War: Edward Barton's Attendance of the Ottoman Campaign in Central Europe (1596)*, RRH, 28, 1989, p. 429–449.

[15] Tappe, *Documents*, doc. 101.

[16] În scrisoarea din 19 aprilie 1594, Barton se referă la Mr. Edward Bushell ca la un "Jentleman by your Honour racomended unto me".

[17] Asupra contestării lui Edward Barton de Don Salomon, vezi I. I. Podea, *A Contribution to the Study of Queen Elizabeth's Eastern Policy (1590–1593)*, „Mélanges d'Histoire Générale", 2, 1938, p. 460–462, precum şi documentele editate de Tappe, *Documents*, doc. 94 şi 96

[18] Vezi *Călători străini*, vol. 3, p. 288.

[19] Caracterizarea de către Cristian Luca a raportului din 27 ianuarie al lui Harborne drept „confuz şi lipsit de relevanţă" mi se pare pripită, vezi *Petru Cercel. Un domn umanist în Ţara Românească*, Bucureşti, 2000, p. 79.

[20] Vezi *Călători străini*, vol. 3, p. 285–287

între timp, Susan Skilliter a publicat şi o monografie dedicată primei călătorii a lui Harborne în Imperiul Otoman, înainte de a deveni ambasador[21] Am să mă opresc mai mult asupra celorlalţi trei autori, William Aldridge, Edward Bushell şi Thomas Wilcox, pentru că, spre deosebire de Harborne, personaj de prim-plan al politicii levantine a Elisabetei, aceştia sunt mult mai puţin cunoscuţi.

William Aldridge este enumerat într-o listă redactată în 1600 de Robert Cecil, care-i cuprindea pe cei 82 de membri, la acea dată, ai Companiei Levantului[22] Despre activitatea sa se ştiu puţine lucruri, dar din menţiuni răzleţe, precum cea din jurnalul lui Dallam[23] sau din relatarea călătoriei prin Levant al lui John Sanderson[24], reiese că William Aldridge era un membru important al comunităţii negustoreşti englezeşti din Imperiul Otoman.

Thomas Wilcox, deşi nu era un negustor de anvergura lui Aldridge, este puţin mai bine cunoscut datorită colaborării sale cu Edward Barton, ambasadorul Angliei la Istanbul. Într-una din scrisorile sale, Wilcox aminteşte de casa lui, care se afla la Danzig[25]. Despre activitatea negustorească a lui Wilcox nu se ştie aproape nimic, episodul cel mai bine cunoscut din viaţa sa fiind colaborarea cu Barton şi implicarea lui în afacerea Aron vodă[26]. După ce a devenit ambasador, Edward Barton l-a angajat pe Wilcox, iar activitatea acestuia a stârnit, în scurt timp, nemulţumirea altor negustori englezi din Levant. În 1592, trei negustori îl acuzau pe Wilcox că, din pricina lui, cheltuielile ambasadei ar fi crescut în chip nejustificat[27]. Mai mult, Wilcox era acuzat că ar fi falsificat bani, negustorii insinuând chiar că Barton nu ar fi fost cu totul străin de acest lucru[28]. Barton a replicat acuzaţiilor arătând că nu există nici o dovadă că Wilcox ar fi calpuzan, ba mai mult, subliniind că acesta s-a dovedit extrem de folositor în negocierile purtate cu polonii şi cu francezii[29]. Din însărcinările diplomatice ale lui Wilcox nu sunt cunoscute decât câteva episoade. În 1590 transmitea reginei Elisabeta scrisoarea lui Bartolomeo Brutti, aducând apoi în Moldova răspunsul reginei[30]. Doi ani mai târziu, în 1592, Wilcox era trimis de Barton în Moldova împreună cu Aron, cu speranţa recuperării datoriilor pe care domnul

---

[21] *William Harborne and the trade with Turkey 1578–1582. A documentary study of the first Anglo-Ottoman relations*, Oxford, 1977, vezi şi recenzia lui V L. Ménage, *The English Capitulation of 1580: A Review Article*, „International Journal of Middle East Studies," 12, 1980, p. 373–383.

[22] *Cecil Papers: June 1600, 21–30, Calendar of the Cecil Papers in Hatfield House*, vol. 10 (1600), Londra, 1904, p. 191–217. URL: http://www.british-history.ac uk/report.aspx?compid=111824. Data ultimei accesări 27 aprilie 2010

[23] Aldridge este unul dintre cei care-l însoţesc pe ambasador pentru a vedea orga pe care Dallam o adusese cu el la Istanbul. Văzând cât de deteriorată fusese de transport, Aldridge i-a promis lui Dallam că îi va da suma considerabilă de 15 lire – o călătorie de la Londra la Istanbul costa 18 lire – dacă va reuşi să monteze orga „în stare perfectă," vezi Theodore J. Bent, *Early Voyages and Travels in the Levant*, Londra, 1893, p. 58

[24] Sanderson aminteşte de conflictul cu Aldridge, pe care l-a lovit chiar în prezenţa ambasadorului Edward Barton. Acest moment nu l-a împiedicat însă pe Aldridge, câţiva ani mai târziu, să-i scrie din Chios lui John Sanderson, îngrijorat de impactul declinului comerţului cu mirodenii din Alep asupra Companiei Levantului, vezi *The Travels of John Sanderson in the Levant 1584–1602: with his autobiography and selections from his correspondence*, ed William Foster, Londra, 1931, p. LXVII şi p. 10.

[25] Vezi scrisoarea adresată lui Thomas Heneage, tradusă mai jos.

[26] Vezi discuţiile şi corespondenţa lui Martin Gruneweg cu soţia lui Thomas Wilcox, despre încercările negustorului englez de a recupera banii împrumutaţi lui Aron, în ed. Almut Bues, *Die Aufzeichnungen des Dominikaners Martin Gruneweg (1562–ca. 1618)*, vol 3, p 1190–1191 şi p. 1201. Pentru Martin Gruneweg vezi introducerea scrisă de Alexandru Ciocîltan în acest volum.

[27] Nu trebuie să uităm că ambasada de la Istanbul era susţinută financiar de Compania Levantului, vezi L. Coulter, *An Examination*, p. 60

[28] Vezi I. I. Podea, *A Contribution*, p 459.

[29] Scrisoarea lui Barton către Heneage din 23 aprilie 1592, *apud* I I. Podea, *A Contribution*, p. 460

[30] Tappe, *Documents*, doc. 79 şi 80.

le avea față de amândoi, dar şi cu însărcinarea de a-i ajuta pe husiții din Moldova[31]. Wilcox şi-a îndeplinit misiunea religioasă, husiții reprimindu-şi bisericile confiscate de iezuiți, dar nu a reuşit să rezolve şi problema datoriilor. Domnul Moldovei a refuzat să-şi achite datoriile față de Barton şi Wilcox. Mai mult chiar, după cum arată Barton într-o scrisoare trimisă lordului Burghley în noiembrie 1594, Aron l-a ținut pe dragomanul său, vreme de doi ani, prizonier în Moldova[32]. Dragomanul la care se referă Barton nu poate fi însă Thomas Wilcox, pentru că acesta părăsise Moldova cu an mai înainte şi se găsea în decembrie 1593 la Liov[33]. În februarie 1594 Wilcox se găsea în Anglia[34], iar în aprilie îi scria lordului Burghley, pentru a-l apăra pe Barton de acuzațiile aduse împotriva lui de Judass Fatim, slujitorul lui Don Salomon[35]. Un an mai târziu, în 1595, Wilcox a revenit în Moldova, unde a încearcat fără succes să-şi recupereze datoria de la Aron vodă. Detronarea domnitorului moldovean de către Sigismund Báthory şi prizonieratul transilvan al lui Aron l-au determinat pe Wilcox să ceară sprijinul coroanei pentru recuperarea banilor. Sperând că se va putea folosi de influența Elisabetei asupra lui Sigismund, negustorul englez l-a rugat pe Thomas Heneage să-i pledeze cazul în fața reginei. Nu cunoaştem răspunsul lui Heneage, dacă a existat vreunul, însă trei ani mai târziu problema datoriilor lui Aron era încă nerezolvată[36].

Edward Bushell, spre deosebire de Aldridge şi Wilcox, nu pare să fi fost negustor, iar reconstituirea biografiei sale stă sub semnul ipoteticei identificări a călătorului atestat în Imperiul Otoman în 1594 cu un personaj menționat în mai multe surse engleze din epocă Despre călătorul Edward Bushell singurele mențiuni sunt cele din scrisorile trimise în 1594, de către Bushell lui Barton şi de către Barton lordului Burghley. În sursele englezeşti de la sfârşitul secolului al XVI-lea apare un

---

[31] În afară de relatarea călătoriei din Moldova de către Wilcox, în scrisoarea din 1594, vezi şi cele două scrisori pe care Barton i le trimite lui Burghley, pe 9 septembrie şi 2 octombrie 1592, în Tappe, *Documents*, doc. 86 şi doc 87.

[32] Scrisoarea trimisă lordului Burghley pe 30 noiembrie 1594· „Dragomanul sau interpretul meu a fost trimis de mine în Moldova de acum doi ani pentru a recăpăta suma mare de bani pe care Aron, domnitorul, mi-o datora. De altfel, am fost tratat cu foarte multă lipsă de recunoştință şi de politețe de numitul Aron deoarece nu numai că a refuzat să-mi satisfacă cât de puțin creditul, dar mi-a reținut şi dragomanul nepermițându-i să se întoarcă; cu ocazia unor tulburări, el a reuşit să scape şi să fugă din Moldova În acel timp, chiar pe 21 septembrie, data fugii sale, eu fiind în pat, dormind profund, cineva m-a apucat de mână şi m-a trezit spunând: „Dragomanul s-a întors din Moldova şi regina ta să trăiască de trei ori treizeci de ani!" Un fapt s-a realizat deja prin venirea dragomanului meu, iar pentru celălalt nădăjduiesc şi mă rog Numitul dragoman trecând în fuga sa prin Țara Românească, a fost bine primit de domnitor, pentru că acesta primise multe favoruri din partea mea şi printre alte veşti, domnitorul i-a spus că [Zamoyski] cancelarul Poloniei a fost ucis". Scrisoarea a fost editată de Tappe, *Documents*, doc 109, iar fragmentul citat este preluat din traducerea românească publicată în *Mihai Viteazul în conştiința europeană*, vol. 1, Bucureşti, 1982, doc 6.

[33] Potrivit lui Martin Gruneweg, pe 12 decembrie 1593, Wilcox părăseşte Liovul împreună cu soția şi cu fiica sa îndreptându-se spre Danzig.

[34] Vezi notița editată de Tappe, din 25 februarie 1594, potrivit căreia „Thomas Wilcox se întoarce în Anglia, după ce s-a înglodat în multe datorii pentru principele Bogdaniei", în *Documents*, doc. 95.

[35] Alvaro Mendes, alias Salomon Aben Yaeche, intitulându-se în corespondența cu coroana Angliei „duce de Mytilene". Evreu portughez născut la Tavira, în jurul anului 1520, ajuns în Imperiul Otoman unde ocupă poziții importante fiscale (arendează impozitele din Lesbos) şi diplomatice. Pentru cariera sa vezi Avram Galanté, *Don Salomon Aben Yaeche, duc de Mételin* în „Histoire des Juifs de Turquie", 9, 1985, p. 19–40. Pentru relațiile cu Anglia elizabetană, vezi Eli Kohen, *History of the Turkish Jews and Sephardim · memories of a past golden age*, University Press of America, 2007, p. 97–118

[36] Într-o scrisoare adresată lui Robert Cecil, Henry Lello se referă la refuzul domnului Moldovei, Ieremia Movilă, de a plăti datoriile lui Aron, deşi „este legat prin obiceiul țării să achite datoriile domnilor anteriori," vezi Tappe, *Documents*, doc. 171.

Edward Bushell, fratele unui cunoscut editor, Thomas Bushell, atestat inițial în slujba lordului Strange[37], apoi în cea a contelui de Essex, implicat în procesul de trădare intentat acestuia[38], pentru a reapărea, câțiva ani mai târziu, la o întâlnire a conspiratorilor ce puneau la cale „Gunpowder Plot"[39]. După cum însă am arătat, identificarea călătorului care traversa Țara Românească și Moldova în 1594, fiind primit la curtea lui Mihai Viteazul și Aron Vodă[40], cu catolicul Edward Bushell, implicat în diverse comploturi în Anglia, este doar ipotetică și pare mai degrabă improbabilă.

În istoriografia română studierea relațiilor dintre Țările Române și Anglia a început, ca în atâtea alte domenii, cu Nicolae Iorga Studiul publicat în Franța de N Iorga, în 1913[41], a fost urmat patru ani mai târziu de un articol al lui Marcu Beza, apărut de această dată în Anglia, care avea drept subiect călătorii englezi care au străbătut Țările Române[42]. Prima cercetare sistematică a referințelor privind Țările Române din State Papers Turkey a fost realizată de I I Podea Articolul despre politica orientală a Elisabetei pe care acesta l-a publicat în 1938, reprezintă un model de acribie și rămâne indispensabil în condițiile în care o parte dintre documentele de arhivă pe care Podea le-a folosit sunt în continuare inedite[43]. Singura ediție a documentelor englezești privitoare la Țările Române este cea a lui E D Tappe, din 1964[44]. Cu toate limitele acestei ediții, pe care autorul de altfel le recunoștea[45], *Documents Concerning Rumanian History* rămâne principala sursă pentru cunoașterea relațiilor româno-engleze de până la 1600. Documentele editate de Tappe au fost valorificate și completate de

---

[37] Alan Keen, Roger Lubbock, *The annotator: the pursuit of an Elizabethan reader of Halle's Chronicle involving some surmises about the early life of William Shakespeare*, Putnam, 1954, p. 117.

[38] Vezi depoziția lui Bushell în procesul earl-ului de Essex, publicată de David Jardine în *Criminal Trials*, vol. 1, Londra, 1832, p. 347.

[39] Vezi Hugh Ross Williamson, *The Gunpowder Plot*, Londra, 1951, p. 151.

[40] De primirea celor doi englezi la curtea lui Mihai Viteazul, și apoi la cea lui Aron, amintește Richard Wrag în *A description of a Voiage to Constantinople and Syria, begun the 21 of March 1593 and ended the 9 of August 1595* publicată în Richard Hakluyt, *The Principal Navigations Voyages Traffiques and Discoveries of the English Nation made by Sea or Over-land to the Remote and Farthest distant quarters of the earth at any time within the compasse of these 1600 yeeres*, Glasgow, 1904, vol. 6, p. 94–118. Wrag spune despre Edward Bushell și William Aldridge că „au trecut prin Valahia și Moldova și apoi prin Polonia. Iar principele Mihai al Valahiei și Aron Vodă principele Moldovei, primind scrisori de la ambasador [Edward Barton], i-au primit cu toată bunăvoința, deoarece prin mijlocirea marii treceri de care Domnia Sa [Barton] se bucură pe lângă sultan, amândoi fuseseră înălțați pe tron, nu cu mult timp înainte". Trecerea prin Moldova a celor doi englezi este amintită de Alessandro Comuleo, care precizează că sosirea acestora „trezindu-i mare bănuială [domnului Aron al Moldovei], mi-a dat de știre să cercetez cu mare sârguință la cine și pentru ce merg [în Polonia]", în *Călători străini*, vol. 3, p. 370.

[41] Vezi N. Iorga, *Les premières relations entre l'Angleterre et les pays roumains du Danube*, în *Mélanges offerts à Charles Bémont*, Paris, 1913, p. 559–580. Ulterior, Iorga a publicat alte două studii, *Histoire des Relations Anglo-Roumaines*, Iași, 1917 și *A History of Anglo-Roumanian Relations*, București, 1931.

[42] Vezi M. Beza, *English Travellers in Rumania*, „The English Historical Review", 32, 1917, p. 277–285.

[43] Vezi I. I. Podea, *A Contribution*, p. 423–476.

[44] Proiectul de digitalizare State Papers Online (1509–1714), desfășurat de Gale Cengage Learning, care se va încheia în curând și va beneficia de un complex motor de căutare, va face inutilă tipărirea unei noi ediții

[45] În prefață Tappe subliniază că ediția lui, concepută în spiritul colecției Hurmuzaki, nu este decât „raw material for the historian". Pentru neajunsurile ediției Tappe, vezi recenzia scrisă de Daniel Bamford pe site-ul Universității din Birmingham (http://www.crems.bham ac.uk/reviews htm#Tappe), data ultimei accesări 27 aprilie 2010.

studiile lui Paul Cernovodeanu, publicate în anii 1970, în seria *Călători străini* sau independent de aceasta, încununate de sinteza scrisă împreună cu Ludovic Demény[46]. Articolele mai recente, ale Laurei Coulter, din 1990[47] şi al lui Robin Baker, din 2006[48], se concentrează asupra unor probleme punctuale, activitatea diplomatică a ambasadorilor englezi din Istanbul, respectiv, relațiile reformatorilor şi ale protestanților englezi cu husiții din Moldova.

SCRISOAREA LUI WILLIAM HARBORNE[49] CĂTRE FRANCIS WALSINGHAM DIN 27 IANUARIE 1584[50]

[...][51] Pătraşcu[52], de curând numit voievod al Valahiei[53] cu ajutorul francezilor,[54] fiind la plecarea sa [din Istanbul] mult mai îndatorat decât se gândea că va putea vreodată să plătească[55], deopotrivă creştinilor şi altora, după ce şi-a ocupat în linişte tronul, i-a chemat dinaintea sa pe cei doisprezece baroni ai acelei provincii[56], ale căror venituri anuale se spune că depăşesc suma de 100.000 de ducați. După ce le-a arătat acestora situația sa foarte grea, le-a cerut ca, pe o perioadă de patru ani, pentru a-şi asigura nevoile, tot ceea ce va depăşi 1.000 de ducați anual din venitul fiecăruia să îi revină lui, fără vreo obligație[57]. El a afirmat

---

[46] Vezi Ludovic Démeny şi Paul Cernovodeanu, *Relațiile politice ale Angliei cu Moldova, Țara Românească şi Transilvania în secolele XVI–XVIII*, Bucureşti, 1974.

[47] Vezi L. Coulter, *An Examination*, p. 57–87.

[48] Vezi Robin Baker, *The Hungarian-Speaking Hussites of Moldavia and Two English Episodes in Their History*, „Central Europe", 4, 2006

[49] William Harborne, ambasador al reginei Elisabeta în Imperiul Otoman între 1583 şi 1588

[50] Am folosit textul publicat în Tappe, *Documents*, doc. 58. Prima parte a scrisorii nu apare în ediția Tappe, dar textul integral a fost publicat în *Calendar of State Papers Foreign, Elizabeth*, Volume 18: July 1583–July 1584 (1914), 319–334. URL: http://www.british-history.ac.uk/report.aspx?compid=79009. Data ultimei accesări 23 Aprilie 2010.

[51] La începutul scrisorii sale, Harborne aminteşte de obstacolele pe care francezii şi venețienii le ridicau în calea îndeplinirii misiunii sale, precum şi de recenta solie polonă prin care regele încerca să se dezvinovăţească în fața sultanului pentru un raid de frontieră al cazacilor.

[52] Petru Cercel, domnitor al Țării Româneşti (1583–1585), folosea câteodată numele tatălui său, Pătraşcu. Vezi, de pildă, scrisoarea adresată în 1580 lui John Walley, membru al Parlamentului Angliei, în care Petru Cercel se intitulează „Ego Petrasco Princeps, Petri Palatini de Velachie", în Tappe, *Documents*, doc. 52.

[53] Țara Românească

[54] Pentru rolul jucat de ambasadorul Franței la Poartă, Jacques de Germigny, în numirea lui Petru Cercel, vezi Cristian Luca, *Petru Cercel Un domn umanist în Țara Românească*, Bucureşti, 2000, p. 40-66.

[55] Petru Cercel a cheltuit o sumă fabuloasă pentru obținerea tronului, istoricii avansând cifra de 1.160.000 de galbeni, vezi Cristian Luca, *Petru Cercel*, p. 59 şi Bogdan Murgescu, *Circulația monetară în Țările Române în secolul al XVI-lea*, Bucureşti, 1996, p. 215.

[56] Pentru o discuție asupra celor 12 boieri care ar fi fost membrii permanenți ai sfatului domnesc, vezi Ştefan Andreescu, *Boierii lui Mihai Viteazul*, p. 339–419 în „Restitutio Daciae", vol. 3, Bucureşti, 1997. Francesco Vicenti, care l-a însoțit pe Petru Cercel în Țara Românească, aminteşte şi el de raporturile domnului cu cei 12 mari boieri, însă în cu totul alți termeni, vezi *Călători străini*, vol. 3, p. 74.

[57] *Required that for term of four years the overplus, exceeding one thousand ducats yearly pension to either, might be gratis remitted to him to supply his need.*

că era dreptul său de a le lua de tot [veniturile], pentru că acestea le fuseseră dăruite de către înaintaşii săi pentru ca ei să se întreţină şi, prin urmare, nu le puteau folosi decât pe perioada vieţii lor. La aceste cuvinte i-a răspuns unul dintre ei, aflat deasupra celorlalţi prin bogăţie, vârstă şi înţelepciune, arătându-i că, dimpotrivă, rânduielile ţării veneau în sprijinul lor şi că lui nu îi era îngăduit să le confişte [veniturile] decât pentru trădare. Acestuia i se părea că acele datorii trebuie plătite mai degrabă prin alte mijloace şi doar o mică parte să vină de la ei. Din această pricină, domnul a pus de îndată să i se taie capul. Ceilalţi, înspăimântaţi, precum vulpea lui Esop din fabula măgarului ucis pentru proasta împărţeală pe care a făcut-o cu regele lor leul, au încuviinţat imediat cererea sa. De atunci, el a impus o nouă dare atât asupra tuturor lucrurilor provenite din ţara sa, cât şi asupra celor care, venind din alte părţi, intră, ies, sau trec prin ţara sa; această din urmă dare, la care nu se gândise mai înainte, a fost spre ruina totală a acelei ţări şi spre marea pagubă a turcilor şi a grecilor care aprovizionează acest oraş [Istanbul], precum şi a armenilor şi a altor negustori din Polonia[58]. Şi pentru ca vizirul să încuviinţeze în continuare aceste noi rânduieli stabilite de el, a acceptat să se căsătorească cu fiica unui giuvaiergiu grec din Pera, care i-a fost propusă de amintitul vizir, la insistenţele soţiei sale, sora sultanului[59], care dorea să răsplătească bunele servicii pe care acela [giuvaiergiul] le-a făcut mamei acesteia. Ceea ce mai înainte, pe când se găsea aici, a refuzat, fiind convins de Germigny[60] sub motiv că regele, stăpânul său, ar fi fost foarte nemulţumit de o căsătorie cu cineva de rang inferior. Apoi, el l-a răsplătit pe amintitul vizir cu un dar trimis de vistiernicul[61] casei sale şi cu o mică sumă de bani. Cu mari făgăduieli el a făcut faţă protestelor numeroşilor săi creditori, a căror disperare este alinată de nădejdea că vor fi plătiţi prin mijloacele pe care le-am amintit mai sus[62]. Acolo, se spune că autorul acestei soluţii ar fi un anume „genovez"[63], multă vreme în slujba predecesorilor săi care au fost mazilіţi, cu o mare experienţă prin părţile acelea şi care acum are mare trecere la el. Aici totuşi, se crede că [soluţia] se datorează unuia Marco Anthonio Stango, un bătrân negustor veneţian[64], aflat de foarte multă vreme prin părţile acestea, bun cunoscător în problemele guvernării. Acesta, fiind odată rămas în urmă cu plăţile faţă de câţiva

[58] Creşterea fiscalităţii în vremea lui Petru Cercel este consemnată şi de cronicile muntene târzii, precum *Letopiseţul Cantacuzinesc* sau Axinte Uricariul. Absenţa surselor interne şi ambiguitatea celor externe face însă ca politica fiscală a lui Petru Cercel să fie greu de reconstituit; vezi Şt. Pascu, *Petru Cercel*, p. 47 şi C. Luca, *Petru Cercel*, p. 78–79.

[59] Marele vizir al lui Murad al III-lea era, în acel moment, Siavuş Paşa

[60] Jacques de Germigny, ambasadorul Franţei la Poartă.

[61] *Comptroller.* Grecul Ianachi a fost vistierul lui Petru Cercel, vezi Şt. Pascu, *Petru Cercel*, p 39.

[62] Petru Cercel anunţase o serie de reforme încă de când se afla la Istanbul. Vezi în acest sens corespondenţa lui de Germigny cu Sivori publicată de Al. Ciorănescu, *Nou despre Petru Cercel*, „Revista istorică", 21, 1935, p 247–276.

[63] Ghilimelele îi aparţin lui Harborne. Genovezul la care se referă Harborne nu poate fi altcineva decât Franco Sivori. Memoriile lui au fost publicate de Ştefan Pascu în monografia despre Petru Cercel din 1944, fragmentele privitoare la Ţările Române fiind apoi traduse de M. M. Alexandrescu-Dersca Bulgaru în *Călători străini*, vol. 3, p. 1–70.

[64] Dacă în privinţa genovezului care l-a însoţit pe Petru Cercel în Ţara Românească lucrurile sunt clare, sfetnicul veneţian al domnului este mai greu de identificat Nici unul dintre italienii atestaţi la curtea lui Petru Cercel nu poartă vreun nume asemănător, vezi Ştefan Pascu, *Petru Cercel*, p. 41.

creditori din Veneția, a fost, prin bunăvoința Signoriei (în speranța viitoarelor servicii pe care le va aduce spre folosul Republicii), nu doar achitat, ba chiar răsplătit cu un stipendiu permanent pentru mai buna sa întreținere. Aici are mare trecere la [ambasadorul] lor și la cel francez, iar la rugămintea principelui, amândoi [ambasadorii] i-au îngăduit să-l însoțească în domnia sa, unde a rămas.

Având un spirit de lume vrednic de laudă, cultivat prin folosirea sa permanentă, dar, cu toate acestea, fiind foarte pătat de faptele vicioase ale vieții sale, care sunt respingătoare pentru un bun creștin[65], el a acționat pe ascuns împotriva noastră, spre cea mai mare pagubă, fără însă să izbândească. El însuși, fără să se gândească că noi am fost informați de acest lucru, a afirmat cu tărie în fața noastră că va fi gata să ne asculte porunca, în orice prilej. De asemenea adepți ai lui Ianus cu două fețe să ne ferească Dumnezeu!

Se crede că dacă principele va izbândi, la sfârșitul celor patru ani el nu va înapoia baronilor, așa cum a promis, ceea ce le-a luat cu forța. S-ar putea, iar după mintea noastră este cel mai probabil – Dumnezeu să nimicească șiretlicurile acestor sfetnici asemenea lui Achitophel[66] – să ducă chiar la distrugerea acestei țări atât de îmbelșugate, în care, din pricina lipsei banilor, principalele lucruri de care au trebuință oamenii costă foarte puțin. De aceea, în ciuda marelui belșug de alte lucruri, cei mai mulți dintre locuitori sunt atât de săraci încât nu pot plăti darea impusă de voievodul lor. De acest lucru ne-am încredințat noi înșine atunci când am venit până aici și când ne-am întors[67], deoarece am cumpărat un berbec foarte gras, cu lână cu tot, cu 12 penny, un sfert de bou cu 18 penny, o găină de soi pentru un penny și 24 de ouă în același preț și tot atât pentru pâine, bere și vin din belșug[68], ceea ce confirmă adevărul proverbului spaniol: „Bien se dize tierra di vilano sin tratto, Donde por falta del dinero cada cosa vo barratto"[69].

[Alt scris] Referindu-ne la scrisorile anterioare asupra mijlocului și felului în care cel mai sus amintit a obținut stăpânirea acelei țări doar prin mijlocirea regelui Franței, pe ce cale puteți judeca prin împrejurările acțiunilor sale, noi nu vă plictisim mai departe, asigurându-vă doar că înțelegerea cu Spania a fost prelungită pentru încă un an, după cum vom arăta pe larg în următoarea noastră scrisoarea – Pera, 27 ianuarie, 1583/1584[70].

---

[65] Harborne se referă și în alte scrisori către Walsingham la calitățile lui Petru Cercel: „este un om înzestrat cu foarte mari calități, care vorbește zece limbi diferite", în Tappe, *Documents*, doc. 56. Chiar și după ce Petru Cercel a fost depus, Harborne păstra un ton echilibat în scrisoarea către Walsingham, și, după ce arăta că domnul nu fusese decât un impostor „fiul unui preot grec dintr-o obscură familie din Moreea, care a izbutit mult timp să-și ascundă originea sa umilă printr-o descendență princiară din vechii voievozi ai Valahiei", avea grijă să amintească și de calitățile acestuia, în Tappe, *Documents*, doc. 61

[66] Sfetnicul trădător al lui David (II Regi 15:31).

[67] Sunt cunoscute două călătorii ale lui Harborne prin Țările Române Prima a avut loc în 1581, atunci când a traversat Moldova, venind de la Istanbul și îndreptându-se spre Anglia, iar cea de-a doua în 1588, când a trecut prin Țara Românească și Moldova; vezi *Călători străini*, vol 3, p. 285–290. În această scrisoare Harborne pare a se referi la o altă călătorie, neamintită de alte izvoare.

[68] Fragmentul privitor la prețurile din Țara Românească este singura parte a scrisorii lui Harborne, tradusă de Paul Cernovodeanu în *Călători străini*, vol. 3, p. 288.

[69] *Bine se zice, țară de necioplіți, unde din lipsă de bani orice lucru este ieftin.*

[70] Potrivit lui Tappe, acest ultim paragraf, scris de o altă mână decât cea a lui Harborne, nu apare decât într-unul dintre manuscrise.

SCRISOAREA LUI WILLIAM ALDRIDGE CĂTRE EDWARD BARTON[71] (1 APRILIE 1594, GIURGIU)[72]

Pe drumul străbătut până aici am văzut multe samavolnicii săvârşite de soldaţi asupra multor oameni, pentru a le lua caii şi pentru a-i jefui de bani şi de haine. Dar, Domnul fie lăudat, noi nu am suferit vreun mare neajuns pentru că Dumnezeu a vrut să aibă grijă de noi. Ieri, pe când ne apropiam de Rusciuc[73], unde se află trecerea peste Dunăre, am aflat de marile tulburări de care spahiii aşezaţi acolo se foloseau pentru a-i jefui pe călătorii care treceau pe acel drum. Pentru a preveni această primejdie, ne-am îndreptat pe un alt drum spre un loc pustiu aflat pe malul Dunării şi am trimis în oraş, pe ascuns, doi turci din escorta ambasadorului[74] pentru a ne aduce bărci cu care să putem trece pe celălalt mal. Dar s-a făcut miezul nopţii până când am reuşit să ajungem la locul nou pe care-l căutam, de unde am mers întreaga noapte pe malul apei, cuprinşi de foame şi de frig. Dimineaţa, atunci când ne-am uitat după bărcile noastre, am descoperit 6.000 de tătari aşezaţi în corturile lor, în apropierea noastră. Dar, pentru că i-am văzut foarte devreme, am fugit fără întârziere cu căruţele spre oraşul Rusciuc. Mergând pe un drum aflat în apropierea Dunării, am găsit un mal înalt sub care ne-am ascuns pentru a nu putea fi văzuţi nici de tătari, nici dinspre oraş. Şi după ce am stat acolo vreo două ore, a venit o barcă. Văzând că suntem la mare ananghie, ne-a pus să plătim bine şi ne-a luat de acolo. Astfel, am reuşit să scăpăm dintr-o primejdie mai mare decât poate că îşi va închipui Înălţimea Voastră. Aceşti tătari erau pe drum către Sinan Paşa[75], despre care se spune că se află la Belgrad[76], un oraş aflat mai sus pe Dunăre, unde strânge pesmeţi[77] şi alte provizii pentru tabăra sa. Şi acolo ajung zilnic provizii prin Marea Neagră, în vase care urcă până la el pe Dunăre[78].

SCRISOAREA LUI EDWARD BUSHELL CĂTRE EDWARD BARTON (1 APRILIE 1594, GIURGIU)[79]

Acest lucru m-am gândit că este bine să-l amintesc: *ambasadorul nostru de vatir*[80] ne-a lăsat să plecăm împovăraţi nu doar cu sarcinile noastre, ci şi cu cele

---

[71] Ambasadorul englez la Istanbul între 1588 şi 1597.

[72] Traducerea s-a făcut după textul publicat în Tappe, *Documents*, doc. 99.

[73] *Rusa*. Azi Ruse

[74] După cum reiese din scrisoarea lui Edward Bushell, publicată în continuare, cei doi călători englezi din 1594 călătoreau împreună cu solul principelui Transilvaniei, Mihai Czegeodi.

[75] Sinan Paşa era pentru a treia oară vizir (1593–1595).

[76] *Alba Greca*.

[77] *Biskott*.

[78] Într-o scrisoare trimisă la începutul lui februarie 1594 din Istanbul, solul principelui Transilvaniei, Mihai Czegeodi aminteşte şi el de vasele trimise pe Dunăre spre Belgrad, precizând însă că multe dintre ele s-au scufundat la gurile Dunării, vezi A. Veress, *Documente*, vol. 4, doc. 33

[79] Traducerea s-a făcut după textul publicat în Tappe, *Documents*, doc 100.

[80] În original „our Buckram Imbassator" Cuvântul englezesc *buckram* provine din franceza medievală, din *boquerant* sau *bougueran*, desemnând o pânză de in de foarte bună calitate În acest

mai multe dintre ale sale şi ale familiei sale. El ne-a îmbiat cu multe favoruri la venirea noastră în Transilvania şi ne-a făgăduit că principele[81] îi va trimite lui Aron în Bogdania[82] o scrisoare convingătoare. Mai mult, el a promis că principele îi va scrie Majestăţii Sale[83], în chipul cel mai curtenitor, despre purtarea vrednică de cinste a Domniei Voastre. Am găsit drumurile foarte primejdioase din pricina soldaţilor şi dintre oamenii care au trecut nici unul nu scăpase fără să fi fost păgubit măcar de calul său. Din câte ştiu, nu am găsit pe drum nici un creştin călare, pentru că, de teamă să nu fie aruncaţi la pământ, coborâseră de pe cal şi mergeau pe picioarele lor. Oamenilor voievodului Mihai[84], care veneau de la Istanbul cu scrisori de la marele vizir, de la aga ienicerilor şi de la mulţi alţii, li s-au luat caii, au fost jefuiţi de tot ceea ce aveau, iar scrisorile le-au fost rupte. Şi principele Transilvaniei a avut un om care a păţit acelaşi lucru. Dar cel mai primejdios loc a fost un oraş numit Rusciuc, care este schelă pentru toţi călătorii care merg dincolo de Dunăre. În acest oraş sunt vreo 700–800 de spahii, care au iernat aici şi care nu-i lasă nici pe creştini, nici pe turci să treacă cu caii lor. Din Valahia[85] au fost trimise către Istanbul 16 poveri cu bani[86], dar în acel oraş spahii au luat şase cai de la un capugiu şi de la mai mulţi ieniceri şi aproape că au omorât pe unul dintre ei. La fel şi noi am fi plecat de acolo fără vreun cal, dacă nu ar fi fost privirea atentă a capugiului, care este un om foarte cinstit. El a făcut în aşa fel încât să nu trecem prin oraş, s-a dus doar el şi a adus, mai jos pe râu, înainte de răsărit, trei bărci de trecere în care ne-am îmbarcat şi căruţele şi caii. Şi făcându-se zi înainte să terminăm, am observat mai multe corturi în care îşi aveau tabăra 6 sau 7 mii de tătari. Astfel, ocolind Scylla, am fost foarte aproape să cădem în Caribda. Am trecut râul şi suntem într-un oraş numit Giurgiu[87] în Valahia[88] şi mâine, cu mila lui Dumnezeu, sperăm să fim la curte. În lunea următoare toţi soldaţii din aceste părţi se îndreaptă către tabără.

---

context, „our Buckram Imbassator", pe care l-am tradus prin „ambasadorul nostru de vatir [o pânză fină de in]" este fără îndoială o poreclă. Din conţinutul scrisorii reiese limpede că Bushell se referea la ambasadorul Transilvaniei la Istanbul, fapt confirmat şi de o însemnare marginală a lui Barton în dreptul acestui paragraf din scrisoarea lui Bushell. Însemnarea lui Barton, care apare în rezumatul din State Papers a scrisorii, nu este însă amintită în ediţia Tappe; vezi *List and Analysis of State Papers, Foreign Series July 1593 – December 1594*, p. 515.

[81] *Prince* Sigismund Báthory, principele Transilvaniei

[82] Aron Vodă (Tiranul), domn al Moldovei.

[83] Elisabeta I, regina Angliei

[84] Mihai Viteazul, domnul Ţării Româneşti

[85] Ţara Românească

[86] *Ther is XVI lode of money cominge towarde Stamboll from Wallachia*

[87] *Georgian*

[88] Ţara Românească.

SCRISOAREA LUI THOMAS WILCOX CĂTRE BURGHLEY[89] DIN 21 APRILIE 1594[90]

Câteva note al căror scop este de a o informa pe Domnia Voastră cu privire la motivele şi persoanele care l-au îndemnat pe Domnul Barton să-l sprijine pe voievodul Aron, principele Bogdaniei[91], şi asupra prilejului cu care eu am fost în Bogdania[92].

Domnia Voastră va fi mulţumită să afle că însuşi împăratul Turciei[93] poartă o mare dragoste Majestăţii Sale şi că are o mare admiraţie şi preţuire pentru virtuţile sale extraordinare şi victoriile înfloritoare obţinute împotriva Spaniolului[94], despre care el este informat cu regularitate[95]. Aşadar, împăratul va acorda cu cea mai mare bucurie toate acele lucruri care sunt dorite şi cerute de ambasadorul Majestăţii Sale şi pe care acesta i le va înainta în numele Majestăţii Sale, fie în beneficiul prietenilor Majestăţii Sale sau spre paguba duşmanilor ei, fie spre folosul propriilor săi supuşi, sau orice altă cerere rezonabilă înaintată de ambasadorul Majestăţii Sale.

Sultana sau împărăteasa are aceeaşi admiraţie şi preţuire faţă de Majestatea Sa, atât pentru că este femeie, cât şi datorită marii mulţumiri pe care o găseşte discutând cu împăratul despre măreţia Înălţimii Sale. Prin urmare sultana, este tot timpul foarte dornică să-l ajute şi să-l sprijine pe ambasador în toate demersurile sale[96].

Marea dragoste pe care împăratul turc o poartă Majestăţii Sale este cunoscută de cele mai multe dintre statele Creştinătăţii, dar mai cu seamă de cei care locuiesc în Constantinopol.

Aşadar, ambasadorul Majestăţii sale, domnul Barton, a fost rugat să-l sprijine pe Aron în dorinţa sa pentru principatul Bogdaniei, de către patriarhul

---

[89] William Cecil, lord Burghley.

[90] Traducerea s-a făcut după textul publicat în Tappe, *Documents*, doc. 102.

[91] Moldova Scrisoarea lui Wilcox este de fapt o pledoarie în favoarea lui Edward Barton, care fusese acuzat pentru implicarea sa în afacerile Moldovei. Nu trebuie uitat că, doi ani mai devreme, în 1592, Barton fusese acuzat de un grup de negustori englezi pentru creşterea nejustificată a cheltuielilor ambasadei, care s-ar fi datorat lui Wilcox. Mai mult, acesta din urmă ar fi fost un capulzan. Barton îl apărase însă cu tărie, vezi I. I. Podea, *A contribution*, p 459–460.

[92] Asupra călătoriei din 1592 întreprinsă de Wilcox în Moldova, la cererea lui Barton, vezi şi scrisorile ambasadorului din 26 august şi 9 septembrie 1592, rezumate în Tappe, *Documents*, p. 86.

[93] Murad al III-lea.

[94] Filip al II-lea. Wilcox se referă, desigur, la conflictul anglo-spaniol, din ultima parte a domniei Elisabetei.

[95] Încă de la început, misiunea diplomatică engleză de la Istanbul a încercat să provoace un conflict între Imperiul Otoman şi Habsburgii spanioli. Walsingham i-a trimis lui Harborne mai multe scrisori prin care-i cerea să intervină pe lângă sultan pentru a ataca teritoriile italiene sau nord-africane ale Habsburgilor; vezi C Read, *Mr. Secretary Walsingham*, vol. 3, p. 330.

[96] Probabil Wilcox subliniază atitudinea favorabilă a sultanei walide Safiye, faţă de Elisabeta, pentru că cel care a avut ideea iniţierii unui schimb de scrisori şi de cadouri între regina Angliei şi sultana a fost chiar Edward Barton, vezi Susan Skilliter, *Three letters from the Ottoman 'Sultana' Safiye to Queen Elizabeth I*, p 119–157 în *Documents from Islamic Chanceries*, ed S M. Stern, Oxford, 1965 şi Lisa Jardine, *Gloriana rules the waves· or, the advantage of being excommunicated (and a woman)*, „Transactions of the Royal Historical Society", 14, 2004, p. 209–222

Constantinopolului[97], de către Aron însuşi, de către Paulo Mariani[98] şi de către un domn de Planca, un gentilom francez[99], împreună cu mulţi alţi negustori greci care au promis să aducă oricâţi bani va avea nevoie principele Aron pentru a-i da sultanului[100], sultanei, paşalelor şi celorlalţi miniştri de la curte.

Atunci când domnul Barton a obţinut pentru Aron numirea acestuia din mâinile împăratului, negustorii greci nu au reuşit să strângă suma de bani pe care o promiseseră. De aceea, alţi negustori, atât creştini, cât şi turci şi evrei, prieteni ai domnului Barton, care se înţeleseseră şi mai înainte cu principii din acele părţi în situaţii asemănătoare, s-au oferit să-l crediteze pe principele Aron, dacă domnul Barton va interveni ca principele să le înapoieze banii bine şi repede[101].

Prin urmare, cererile lui Aron au fost satisfăcute, iar unii dintre mai sus-amintiţii negustori au primit o bună parte din plăţile care li se cuveneau la Constantinopol, în prezenţa mea[102]. În ceea ce priveşte restul plăţilor, negustorii au fost amânaţi urmând a le primi în Bogdania. Iar eu, din porunca ambasadorului, am plecat spre Bogdania din mai multe motive. Unul dintre motive era dorinţa ambasadorului de a cere principelui Aron, din partea zişilor negustori, plăţile cuvenite acestora şi de a obţine de la Principe ca fiecare dintre creditori să primească o parte din bani, după mărimea datoriei, în timpul şederii mele în Bogdania.

Un alt motiv al şederii mele în Bogdania a fost de a obţine restaurarea mai multor biserici protestante[103], care au intrat în stăpânirea mai multor iezuiţi care au pus să fie

---

[97] Pentru Patriarhul Ieremia al II-lea, vezi schiţa biografică din *Călători străini*, vol 3, p. 297–302. Pentru relaţiile patriarhului cu Aron, vezi N Iorga, *Nichifor Dascălul, exarh patriarhal, şi legăturile lui cu ţările noastre*, AARMSI, s II, 27, 1904–1905, p. 186

[98] Paulo Mariani era un italian în slujba lui Barton, care purta titlul de consul al Franţei şi Angliei în afara Constantinopolului. Vezi în acest sens răspunsul lui Judass Fatim publicat în Tappe, *Documents*, doc. 96

[99] François Ponthus de la Planche. Pentru cariera acestuia vezi Ştefan Andreescu, *Un francez în slujba a doi voievozi români la sfârşitul veacului al XVI-lea*, p. 240–245 în Idem, *Perspective medievale*, Bucureşti, 2002.

[100] *Grand Signior.*

[101] Acest paragraf a fost tradus şi de Victor Eskenasy, *Izvoare şi mărturii referitoare la evreii din România*, vol. 1, Bucureşti, 1986, doc 82. Între traducerea mea şi cea făcută de domnul Eskenasy nu există decât minore diferenţe stilistice.

[102] Aron vodă a acumulat datorii uriaşe, informaţiile târzii din cronica lui Ureche („pre toţi i-au umplutu cu bani cu camătă de la turci"), fiind confirmate de surse contemporane de la Istanbul (raportul veneţianului Lorenzo Bernardo aminteşte de 1 000.000 de galbeni, în vreme ce alte surse vorbesc de 1 500 000 de taleri), vezi I. Minea, *Aron vodă şi vremea sa*, „Cercetări istorice", 8–9, 1932–1933, p. 104–184 şi I. Caproşu, *O istorie a Moldovei prin relaţiile de credit până la mijlocul secolului al XVIII-lea*, Iaşi, 1989, p. 61–62.

[103] Scrisoarea lui Barton din 9 septembrie 1592, privitoare la călătoria lui Wilcox în Moldava, îi descrie astfel pe aceşti protestanţi: „în Bogdania sunt câţiva husiţi, care îşi au originea de la Jan Hus. Sunt unguri care au avut bisericile lor şi şi-au păstrat religia cu străşnicie până acum cinci ani, când iezuiţii, fiind alungaţi din Transilvania, au fost aduşi în acea provincie prin mijlocirea unui italian, Bartolomeu Bruti, pe atunci guvernatorul principal sub Petru, principele Moldovei. Iar bieţii husiţi au fost reduşi la tăcere de către Bruti, iar bisericile lor au fost date iezuiţilor," în Tappe, *Documents*, doc. 86. Pentru intervenţia engleză în favoarea husiţilor din Moldova, vezi Robin Baker, *The Hungarian-Speaking Hussites of Moldavia and Two English Episodes in Their History*, „Central Europe", 4, 2006.

întemnițați și persecutați predicatorii și preoții protestanților[104]. Acest lucru, cu ajutorul lui Dumnezeu, l-am săvârșit pe deplin, îndepărtându-i pe iezuiți și redând libertatea predicatorilor și preoților persecutați, restaurându-i în propriile lor parohii și enorii, spre slava Majestății Sale și spre marea bucurie a protestanților prigoniți, care se roagă zilnic ca Majestatea Sa să aibă o viață îndelungată și înfloritoare. Acest lucru a fost înfăptuit spre marea neplăcere a iezuiților și a papistașilor, după cum se poate vedea din scrisoarea pe care arhiepiscopul din Liov[105], din Polonia, mi-a scris-o cu privire la acest lucru.

Iar dacă Domnia Voastră va dori să îi clarific vreun aspect cu privire la informațiile aduse de Don Solomon împotriva domnului Barton (al cărui dușman înverșunat știu că este și mă rog Domnului ca intenția sa de a-l defăima pe domnul Barton, în fața Majestății Sale și a Domniei Voastre și de a se înălța pe sine mai sus decât este în faptele sale, să nu ducă la o rătăcire mai mare)[106] cu umilință, aș vrea să aflu ceea ce-și dorește Domnia Voastră cu privire la acest lucru, fiind gata să îndeplinesc poruncile Domniei Voastre cu toată râvna.

Al Domniei Voastre cel mai umil supus,
Thomas Wilcox

SCRISOAREA LUI THOMAS WILCOX CĂTRE SIR THOMAS HENEAGE DIN 28 MAI 1595[107]

Prea onorabile [domn], după binevoitoarea scrisoare pe care am primit-o de la Majestatea Sa prin buna mijlocire a Domniei Voastre, am făcut toate cele necesare pe care le-am putut face în aceste vremuri tulburi și periculoase pentru a trece prin aceste părți către Constantinopol. Atunci când am ajuns în Moldova i-am găsit pe principii Transilvaniei, Moldovei și Valahiei întru totul răzvrătiți din supunerea față de Turc[108]. Aceștia nu doar că i-au ucis și omorât pe toți turcii și evreii care se găseau în stăpânirile lor, ba mai mult, cu toate forțele pe care le-au putut aduna, au invadat stăpânirile turcilor din vecinătatea lor, au cucerit, au ars și au jefuit mai multe fortărețe și orașe aparținând sultanului, atât pe acest mal al fluviului, cât și de dincolo de Dunăre[109]. De-a lungul întregii ierni ei au făcut astfel mare pagubă și stricăciune fără a întâmpina vreo rezistență din partea turcilor, afară doar de răstimpul în care o parte dintre acei tătari, care trecuseră prin Polonia către Ungaria, au fost trimiși în Valahia[110] împotriva lor[111]. Cu ajutorul trimis de principele

---

104 Pentru prima misiune a iezuiților din Moldova, vezi *Călători străini*, vol. 3, p. 279–284, precum și relatarea lui Warszewicki din prezentul volum.

105 *Leopolis*. Arhiepiscopul de Liov era Jan Dymitr Solikowski.

106 Asupra disputei dintre Barton și Don Salomon vezi introducerea de mai sus.

107 Traducerea s-a făcut după textul publicat în Tappe, *Documents*, doc. 123.

108 Călătoria lui Wilcox în Moldova, în primăvara lui 1595, nu este cunoscută decât din această scrisoare.

109 Scrisorile trimise de Barton lui Burghley cu privire la revolta domnilor muntean și moldovean din 1594–1595, editate de Tappe, au fost traduse în românește în *Mihai Viteazul în conștiința europeană*, vol. 1, doc. 6, 12, 20 și 24

110 Țara Românească

111 Pentru participarea tătarilor la campania lui Sinan Pașa din 1594 vezi Rhoads Murphey, *Ottoman warfare 1500–1700*, Routledge, 1999, p. 137.

Transilvaniei, toţi aceşti tătari au fost tăiaţi în bucăţi. Aşadar, din pricina noii revolte împotriva sultanului a acestor provincii şi din cauza violentelor atacuri de la hotare, făcute şi de unii şi de ceilalţi, am fost lipsit de orice mijloc de a-mi continua călătoria. Totuşi, de vreme ce înaintasem pe drum atât de mult, nu vroiam să mă întorc până când nu se va ivi un prilej [de a merge mai departe]. Aceasta şi pentru că aveam eu însumi unele afaceri particulare cu principele Moldovei, în legătură cu anumite sume pe care mi le datora. Cu acest prilej am rămas în Moldova, lângă hotare, până la începutul acestei luni. Dar văzând pregătirile intense care se fac acum în acele părţi pentru a rezista turcilor, mi-am pierdut orice speranţă că va apărea curând vreun moment de linişte. Iar aceste ţări deschise şi necivilizate se găsesc acum într-un mare pericol din cauza invaziilor turcilor şi tătarilor, care sunt aşteptate acolo în fiecare zi. Şi în ziua de joi din săptămâna Paştelui, Aron, principele Moldovei, a fost depus şi luat prizonier în Transilvania, din porunca principelui Transilvaniei pentru reaua sa cârmuire şi din pricina altor bănuieli cu privire la el. Şi un alt principe a fost aşezat în locul lui[112]. Iar eu, în cele din urmă, fiind cu totul ruinat de marile cheltuieli şi plăţi pe care le-am făcut în călătoriile mele neîntrerupte, care durează de aproape cinci ani, fără vreun moment de linişte, m-am întors la casa mea săracă din Danzig[113]. La sosirea în Danzig am aflat că vrednicul de laudă domn doctor Parkins[114] se află la Elbląg[115], gata să plece spre Anglia şi am venit la el. Domnia Voastră poate afla pe larg de la domnul Parkins despre situaţia acestor regiuni, cu mult mai bine decât sunt eu în stare să o descriu. Şi l-am rugat din toată inima pe doctorul Parkins să mijlocească pentru mine pe lângă Domnia Voastră. Şi de asemenea, în chipul cel mai umil, o rog pe Domnia Voastră să binevoiască să mă ajute să pot obţine de la Majestatea Sa scrisori de recomandare către principele Transilvaniei, cu privire la anumite sume pe care mi le datorează principele Aron al Moldovei, care a fost depus de el şi este ţinut acum în închisoare. Şi de asemenea, de la Domnia Voastră, să primesc scrisori de recomandare către cel care, anul trecut, a fost ambasador la Majestatea Sa din partea principelui Transilvaniei[116] şi care acum este mare cancelar, dacă ar vrea să mă ajute în amintita mea dispută cu principele[117][...]

---

[112] Înlocuirea lui Aron cu Ştefan Răzvan de către Sigismund Báthory este amintită şi de scrisoarea lui Barton din 7 septembrie 1595 „principele l-a îndepărtat de la putere pe Aron nemaiavând încredere în loialitatea lui şi a pus ca locţiitor al lui în acea provincie pe unul numit Răzvan aga". Scrisoarea a fost editată de Tappe, *Documents*, doc. 128 şi a fost tradusă în *Mihai Viteazul în conştiinţa europeană*, vol. 1, doc 20.

[113] *Dansk* = Gdansk.

[114] *Parkines*. Christopher Parkins era în acel moment reprezentantul diplomatic al reginei Elisabeta în Polonia. Pentru o schiţă biografică a acestui fascinant personaj, absolvent al Universităţii din Oxford, educat la Roma de iezuiţi, reîntors în Anglia şi primit în cercul lordului Burleigh şi apoi însărcinat cu misiuni diplomatice în Polonia, Danemarca şi Rusia, vezi H G. Rosedale, *Queen Elizabeth and the Levant Company*, Londra, 1904, Appendix B, p 84–86

[115] *Elbing*

[116] Ştefan Kakas, a cărui solie a început în 1593 şi s-a încheiat un an mai târziu. Instrucţiunile pe care Sigismund Báthory le-a dat lui Ştefan Kakas, precum şi răspunsul Elisabetei, au fost editate de A. Veress, *Documente*, vol. 4, doc 17 şi doc. 34

[117] Ultima parte a scrisorii nu a mai fost editată de Tappe pentru că, probabil, nu se mai referea la ţările române

NOI DOCUMENTE ALE PRIMEI MISIUNI IEZUITE
ÎN MOLDOVA (sec. al XVI-lea):
STANISLAV WARSZEWICKI, JAN KUNIG SCHONHOFEN)

Stanislav Warszewicki (1529–1591) figurează în seria *Călători...*, dar numai cu un singur text, un raport datat 7 septembrie 1588, din tabăra domnului Moldovei[1] Devenit în 1583 rector al Colegiului iezuit din Lublin, se știe că el a adus în Moldova, în august 1588, cea dintâi misiune iezuită, chemată insistent de Bartolomeo Brutti, sfetnicul apropiat al lui Petru vodă Șchiopul. Din aceasta făceau parte doi iezuiți, Jan Künig din Schonhofen și Justyn Raab[2]. De la Schonhofen însuși ne-a rămas o relație din 30 septembrie 1588, a cărei tălmăcire este publicată mai jos, împreună cu cea a unui nou raport al lui Warszewicki.

S-a crezut că următoarea luare de poziție a lui Warszewicki privitoare la Moldova ar fi fost doar de la începutul lunii ianuarie 1589, după înapoierea la Lublin, moment în care solicita nunțiului apostolic din Polonia, Annibale di Capua, în cursul unei întrevederi, înființarea fără întârziere în Moldova a unui seminar catolic, susținând că atât domnul, cât și un grup de mari boieri, ba chiar și mitropolitul și cei doi episcopi – de Roman și de Rădăuți – ar fi fost în favoarea unirii cu Roma. Mai mult, dat fiind că în Țara Românească, „care este mult mai mare", domnea nepotul lui Petru Șchiopul (*suo nipote*)[3], ar fi existat și aici o bună perspectivă pentru catolicism. Iar turcii nu s-ar opune, cu condiția să li se plătească în continuare haraciul[4].

În realitate, Stanislav Warszewicki a întocmit încă din 24 octombrie 1588, în Lublin, la un foarte scurt interval după revenirea acasă, un raport amănunțit despre drumul său în Moldova și cele văzute acolo, pentru uzul provincialului Societății iezuite din Polonia, Giovanni Paolo Campana[5]. Și chiar acest text îl vom reproduce în traducere în cele ce urmează. Important de observat este că fragmente consistente din raportul în discuție au trecut aproape identic într-o dare de seamă despre prima misiune iezuită din Moldova inclusă în *Annuae Litterae Societatis Jesu* de la Roma[6]. Așa cum a bănuit Maria Holban, la baza acestui din urmă text a stat într-adevăr un raport al lui Stanislav Warszewicki, tocmai cel de mai jos[7]. Acum, din confruntarea directă a celor două texte se vede, însă,

---

[1] *Călători străini despre țările române*, vol III, București, 1971, p. 277–278.

[2] Pentru împrejurările în care a apărut și a activat în Moldova această primă misiune iezuită, vezi excelenta reconstituire a lui Nicolae Iorga din introducerea la vol XI al colecției Hurmuzaki (București, 1900, p LXII–LXVI)

[3] Este vorba de Mihnea vodă, fiul lui Alexandru vodă Mircea, care era fratele lui Petru Șchiopul

[4] Vezi A. Theiner, *Vetera monumenta Poloniae et Lithuaniae gentiumque finitimarum historiam illustrantia*, t III, Roma, 1863, p. 129; altă ediție, la Jan Władysław Woś, *Die Nuntiatur des Annibale di Capua in Polen von 1586 bis 1591 im Spiegel seiner Briefe*, în „Zeitschrift für Ostforschung", an. 35 (1986), Heft 3, p. 368–369. Comentarii la Chiril Karalevskij, *Relațiunile dintre domnii români și Sfântul Scaun în a doua jumătate a veacului al XVI-lea*, în „Revista Catolică", an. II, 1913, 2, p 200.

[5] Asupra căruia vezi *Călători străini*, III, p. 76–90.

[6] Tipărită în tălmăcire românească *Ibidem*, p 281–284.

[7] *Ibidem*, p 280.

că însuşi dialogul „în contradictoriu" între domn şi călugărul ortodox nu a fost „inventat"[8], ci a fost preluat tot din raportul lui Warszewicki. Ne aflăm în chip limpede aici în prezenţa unui exces critic al marii savante care a fost Maria Holban.

Dar tot Maria Holban a atribuit lui Warszewicki, de astă dată probabil pe bună dreptate, un memoriu anonim adresat nunţiului papal în Polonia, în care se regăsesc toate principalele idei din celelalte texte ale sale cu privire la Moldova[9]. Dintre acestea vom reţine afirmaţia hotărâtă potrivit căreia. „Mitropolitul nu este, nici nu vrea să fie supus al patriarhului din Constantinopol" (*Metropolita nec est, nec vult esse subiectus Patriarchae Constantinopolitano*). Iar pentru a ilustra această răceală, pe temeiul spuselor lui Bartolomeo Brutti autorul anonim susţine că voievodul Petru Şchiopul nu ar fi vrut să aibă nici o întrevedere cu patriarhul Ieremia II Tranos, pe când acesta traversa Moldova, în drum spre Moscova (*nihil cum illo negocii habere voluit*)[10]

Pentru comparaţie, iată ce se spune în raportul din 24 octombrie 1588 al lui Warszewicki cu privire la aceeaşi chestiune: prelaţii din Moldova „nu-l recunosc pe patriarhul Constantinopolului şi au aversiune faţă de toţi ereticii". Această afirmaţie este întărită şi ceva mai apoi, când autorul subliniază că marea majoritate a populaţiei Moldovei, în frunte cu principele, trăieşte după ritul ortodox, dar „fără obedienţa faţă de patriarhul constantinopolitan"[11] Este încă o mărturie cu privire la vocaţia pentru autocefalie a Bisericii moldoveneşti, care merită toată atenţia[12].

Sigur, cea de-a doua remarcă preţioasă a lui Warszewicki, care se înscrie într-un lung şir de mărturii similare, este cea despre originea latină a moldovenilor: „din înfăţişare, obiceiuri şi chipul în care vorbesc se dovedesc drept fostă colonie a romanilor. Limba lor pot să o deprindă cu uşurinţă cei care cunosc limba italiană sau latină". Nici că se poate o mai clară şi obiectivă notaţie[13]... Ea se întâlneşte în chip firesc cu cea a lui Schonhofen, care totuşi, aflat doar la capătul primei luni de şedere în Moldova, s-a folosit de observaţiile unor cunoscători atât ai limbii italiene, cât şi ai limbii române găsiţi la faţa locului· „... deoarece Valahia aceasta este colonie a romanilor – numită în antichitate Dacia –, se zice că idiomul patriei are o mare înrudire cu italiana de către cei care le ştiu pe ambele".

Aşa cum a conchis Nicolae Iorga, misiunea iezuită din Moldova a durat puţin, câţiva ani, după care „cei ce o compuneau se împrăştiară"[14]. În fond, în pofida optimismului exagerat al reprezentanţilor catolicismului, actele păstrate de la Petru vodă Şchiopul atestă doar că el a dorit stârpirea protestantismului şi revenirea la situaţia anterioară, când ungurii, saşii şi polonii din Moldova depindeau din punct de vedere spiritual de Roma[15]. Nu este, însă, exclus ca această „deschidere" către Sf. Scaun să aibă şi o conotaţie politică, dacă ţinem seamă de unele indicii care-l vădesc pe domnul Moldovei înclinat să adere la un efort de cruciadă, alături de poloni. Căci el ştia prea bine că atât tronul Moldovei, cât şi al Ţării Româneşti nu vor putea fi păstrate în familia sa atâta vreme cât va dăinui supremaţia otomană în aceste părţi[16]

---

[8] *Ibidem.*

[9] *Călători străini*, III, p. 276

[10] A. Theiner, *op cit*, p. 44, E. de Hurmuzaki, *Documente privitoare la istoria românilor*, I II–1, Bucureşti, 1880, nr. CVI, p 120–121.

[11] O discuţie asupra acestei afirmaţii, confruntată cu cea a lui Bernardino Quirini, din 1599, care şi el susţinea că mitropolitul Gheorghe Movilă „non conosce per superiore il Patriarca di Costantinopoli ne altro Patriarca d'Oriente", la Cesare Alzati, *Terra romena tra Oriente e Occidente. Chiese ed etnie nel tardo '500*, Milano, 1981, p. 218

[12] Asupra originii neatârnării şi a dezbaterilor în jurul ei de la mijlocul secolului al XVII-lea, vezi Ştefan S. Gorovei, *Un episod din „recuperarea" Bizanţului. prima „operă" a Spătarului Nicolae „Milescu"*, în AIIAX, XXII/2, 1985, p. 450, 454–456 şi 458.

[13] Pentru concepţia fratelui său, istoricul Krzystoff Warszewicki (1543–1603), cu privire la descendenţa romană a românilor, vezi Adolf Armbruster, *Romanitatea românilor. Istoria unei idei*, ed a II-a revăzută şi adăugită, Bucureşti, 1993, p 119–120.

[14] Hurmuzaki, *Documente privitoare la istoria românilor*, XI, p. LXV–LXVI

[15] *Ibidem*, p. LXIV–LXV.

[16] Ştefan Andreescu, *Iniţiative secrete ale lui Petru Şchiopul*, în AIIAX, XX, 1983, p 425–427

Documentul din 24 octombrie 1588 a fost anterior semnalat şi discutat parţial de Violeta Barbu, *Ţările Române şi disputele în jurul dogmei primatului papal (secolul al XVII-lea)*, în „Studii şi materiale de istorie medie", XXIV, 2006, p. 197–198.

STANISLAV WARSZEWICKI (1588)[17]

DIN SCRISOAREA PĂRINTELUI WARSZEWICKI CĂTRE PĂRINTELE PROVINCIAL 24 OCTOMBRIE [15]88

[I.] Părăsind Lublinul împreună cu părintele Schonhofen[18] cu însoţitorul[19], am sosit la 15 august la Zamość, la ilustrul domn cancelar[20], care ne-a primit cu bunătate şi ne-a dat scrisori către prea ilustrul domn[21] al Moldovei şi către căpitanul de la hotarul acelei provincii, ba chiar şi scrisori pentru căruţaşii cu caii destinaţi nouă, adăugând porunca pentru numărarea a 10000 de florini pentru întreţinere. Iar după două zile ne-a dat drumul cu urări de bine.

La Liov, în 19 august, l-am găsit pe părintele Justin[22], care ne aştepta. În aceeaşi zi am scris venerabilului domn arhiepiscop de Liov, iar la 20 am plecat la acela[23], la Dunajec[24]. La 22 spre seară, înzestraţi cu scrisori către domnul Moldovei, către domnul Brutti şi alţi boieri ai Moldovei, şi adăugându-se şi ceva bani de drum ne-a trimis la domnul Nicolae Jaslowecki[25]. Cum am ajuns pe 26 august, el nefiind de faţă, am obţinut de la fratele său, ilustrul domn Ieronim, să ne trimită la hotarul Moldovei, la circa 26 de mile de Jaslowiec[26], cu căruţele sale, împreună cu călăreţi şi pedestraşi pentru siguranţa drumului. La 28 am trecut râul Prut şi am ajuns la cel dintâi oraş al Moldovei, numit Cernăuţi[27]. În acest oraş, mulţumită scrisorilor domnului cancelar, am fost primiţi cu omenie şi cu generozitate de către unul dintre pârcălabi[28].

În aceeaşi zi i-am anunţat măritului domn Brutti venirea noastră, rugându-l să ne trimită pe cineva în întâmpinare, căci noi nu cunoşteam drumul la Măria Sa domnul. Scrisoarea a fost expediată pe loc prin curier, iar noi pe 29 am înaintat înlăuntrul Moldovei, pe un drum care a fost cu primejdie. De abia străbătusem o milă şi călăuza ne-a părăsit. Puţin după aceea am întâlnit un alt pârcălab, care şedea liniştit în câmp; l-am salutat şi i-am cerut călăuză. A spus că nu are pe nimeni pe

---

[17] Traducerea a fost efectuată după textul latin editat în. *Moldvai csángo – magyar okmánytár, 1467–1706*, I, Budapesta, 1989, p 91–94.
[18] Jan Kunig de Schonhofen (vezi relaţia lui mai jos).
[19] Iezuitul novice Gyulai Márton
[20] Jan Zamoyski.
[21] *Princeps*, este vorba de Petru Şchiopul.
[22] Justin Raab
[23] Joannes Demetrius Solikowski
[24] Azi Dunajiv.
[25] Staroste de Snyatin.
[26] *Jazlouis.*
[27] *Czarnawce*
[28] *capitaneus.*

cine să trimită, peste tot bântuie ciuma şi el însuşi nu cutează să locuiască în casă. În consecinţă, încredinţându-ne Domnului am înaintat în continuare până la locul în care urma să primim alţi căruţaşi. Am cerut judeţului căruţe, arătând scrisorile măriei sale regelui nostru, dar a refuzat zicând că aproape toţi ar fi morţi în oraş. Totuşi, dat fiind că domnul i-ar fi tăiat capul, dacă nu putea găsi iute caii, ne-a spus că se cuvine să aşteptăm până a doua zi. Astfel, am înnoptat în câmp şi am cerut paznici contra hoţilor şi tâlharilor. Ne-au fost daţi, însă în casele acelora făcuse ravagii ciuma şi le răpise părinţii şi rudele; cu toate acestea Domnul ne-a ferit de molimă.

La 30 august ne-au fost date căruţe. În cea din urmă zi a lunii am ajuns la târgul Ştefăneşti[29] infestat de ciumă. L-am chemat pe judeţ, care în aceeaşi zi îşi îngropase soţia moartă de ciumă; am căpătat [şi] de la acesta hrană şi căruţe. Pornind de aici am întâlnit câteva căruţe care cărau morţi la groapă; noaptea următoare am petrecut-o tot în câmp.

La 1 septembrie am sosit în oraşul Iaşi, dar şi acolo era acum începutul epidemiei. L-am găsit în oraş pe fratele domnului Brutti, care ne-a condus la casa lui; numaidecât l-a înştiinţat de venirea noastră pe domnul Brutti, printr-o scrisoare a mea. Puţin după ce am coborât din căruţă, a apărut nepotul domnului Brutti cu o căruţă, ca să mergem a doua zi în tabără, spunându-ne că şi măria sa domnul se bucură nespus de venirea noastră. Pe 2 septembrie am ajuns către seară în tabără şi am fost duşi la cortul domnului Bruti, care, după ce ne-am ospătat, ne-a oferit spre locuinţă cortul său, cu covoare pe pământ, după obiceiul turcesc.

[II.] Tabăra domnului era destul de mare. Erau de faţă, dar nu toţi, boierii şi [soseau] din când în când câţiva vlădici sau episcopi, iar oşteni mai mult decât o mie, [veneau] când pedestraşi unguri, când călăreţi. În tabără dimineaţa şi la amiază şi la lăsatul serii totul răsuna de pe urma vacarmului tobelor şi surlelor turceşti şi ungureşti. A doua zi de la sosire am fost conduşi la cortul domnului, care se aseamănă cu o mică cetăţuie. Asistau câţiva boieri şi un episcop. Am înmânat scrisorile, mai întâi pe cea a sanctităţii sale, pe care a sărutat-o şi a dus-o la frunte în semn de respect şi supunere; apoi pe ale celorlalţi. A întrebat de sănătatea tuturor, mai întâi de cea a înaltului pontif, pe care l-a numit păstor şi părinte universal; pe urmă de a celorlalţi. I-am grăit apoi prin tălmaci, a ascultat cu bunăvoinţă şi ochii lui păreau că se umflă de lacrimi. La sfârşit i-am dat micile daruri trimise de cucernicia voastră, anume *Agnus Dei*[30] şi cartea cu chipurile martirilor. A fost foarte mulţumit de amândouă, şi fiul său foarte mic[31] numaidecât a oferit doamnei *Agnus Dei*. Reprezentările martirilor tare i-au plăcut domnului. Apoi [domnul] m-a întrebat de multe şi m-a trimis cu bine.

A doua zi domnul, ţinând în mâini cartea cu chipurile martirilor şi având în faţa ochilor martiriul Sfântului Petru, l-a întrebat pe un oarecare călugăr ortodox[32] ce părere are despre primatul lui Petru şi unde este primatul şi cui i l-a lăsat? Acela răspunde: a fost desemnat primul dintre apostoli, în ce priveşte rândul său (citându-l

---

[29] *Stephonouce.*

[30] O bucată de ceară sfinţită de papă şi purtând chipul simbolic al mielului (*Călători străini*, III, p. 155)

[31] Prinţul Ştefan

[32] *Graecus.*

ca martor pe divinul Ieronim), dar puterea a fost dată deopotrivă tuturor. A întrebat domnul: iar cheile cui i le-a dat? Răspunse: lui Petru. Dar Petru unde şi-a vărsat sângele şi unde se odihneşte trupul lui? Răspunse: la Roma. A adăugat domnul: prin urmare, unde şi-a pus Petru capul, acolo a lăsat şi cheile urmaşilor săi. Şi astfel l-a convins pe călugăr. Şi apoi l-a mai întrebat pe acelaşi dacă ar vrea de bunăvoie să îndure martiriul pentru Hristos? A răspuns: cu greu. Şi domnul: sigur, dacă ar fi vorba de mărturisirea lui Hristos eu aş îndura de bunăvoie, numai de aş fi demn de acest har.

Am fost după aceea nu o dată la domn, căci ne chema şi ne vorbea cu bunătate. În aceste întrevederi a anunţat că nu mai vrea să îndure nici un preot eretic în ţara lui, şi că lăcaşurile care trăiau [odinioară] după ritul bisericii romane, împreună cu supuşii lor în treburile religioase, vrea să ni le încredinţeze şi supune autorităţii noastre. Ne-a trimis pe mai mulţi preoţi, ca să-i condamnăm, fie la rug, fie la sabie, şi că el o va pune în execuţie pe dată. Am răspuns: nu pentru aceasta am venit, ca să piară, ci să-i putem converti şi să trăiască. Între timp a poruncit ca aceia să fie îndepărtaţi din biserici. Vlădicii au încuviinţat cu sârg [atitudinea] domnului.

În timp ce stăteam în tabără a venit solul reginei Angliei, care la Constantinopol împreună cu solul...[33]; când eram împreună la prânz la solul Poloniei, acesta s-a mirat că regina Angliei îi persecută pe iezuiţi. Domnul ne-a acordat ceva din dijmele sale pentru hrană.

[III.] Pe urmă ne-a poruncit să vizităm oraşele ca să ne alegem reşedinţa noastră; a plecat cu noi măritul domn Brutti. Însă cum toate erau bântuite de ciumă, multe oraşe fiind părăsite am fost nevoiţi să rămânem în oraşul numit Roman. Pentru noi a venit vlădica împreună cu clerul şi călugării, ne-a vădit o mare bunăvoinţă şi grijă şi ne-a făgăduit protecţia sa. În acest loc ai noştri au predicat, au învăţat, au botezat, au îngropat morţii şi au îndeplinit şi alte obligaţii pastorale, cât şi în satele vecine, unde puteau intra [şi] au şezut un timp.

[IV.] Apoi m-am înapoiat la domn ca să capăt îngăduinţa pentru plecare şi răspunsul pentru Polonia şi pentru rămas bun. Pe când îi cuvântam aceluia, şi-a mărturisit sufletul deschis către Sf. Scaun, sentiment pe care se pare, de asemenea, că-l împărtăşesc mitropoliţii şi vlădicii. Aceştia nu-l recunosc pe patriarhul Constantinopolului şi au aversiune faţă de toate ereziile. O mare parte a oamenilor din această ţară, şi însuşi principele, trăiesc în ritul grecesc sau rutean [= ortodox] fără ascultare faţă de patriarhul constantinopolitan. Cântă în limba sfântă ruteană[34] şi oficiază, au un mitropolit şi doi vlădici. În întreaga ţară sunt vreo douăzeci şi cinci de oraşe, în care locuiesc unguri şi saşi, [precum] şi în câteva sate. Mulţi sunt unguri ...[35], cu aceştia nu este nici o greutate, dar este nevoie de preoţi şi parohi, care aici nu se găsesc.

Literele nu au căutare aici, şi nici nu sunt predate. Oamenii sunt distinşi şi îndemânateci, şi mai degrabă şireţi decât proşti; din înfăţişare, obiceiuri şi chipul în

[33] Lacună în text, solul menţionat este William Harborne. Vezi relatarea acestuia în prezentul volum precum şi *Călători străini*, vol III, p 285–290.

[34] Limba slavonă

[35] Lacună în text.

care vorbesc, se dovedesc drept fostă colonie a romanilor. Limba lor pot să o deprindă cu uşurinţă cei care cunosc limba italiană şi latină. De aceea nu este nici o îndoială că în acea ţară, care se vede supusă la multe schimbări şi războaie, totuşi dacă se va întemeia acolo un colegiu va putea fi stabil şi durabil. Rezultă aceasta din faptul că până acum toate bisericile armenilor catolici au rămas neatinse. Fiindcă pe turc nu îl preocupă şi nici nu împiedică vreo religie. Şi dacă ar fi necesar, chiar de la el se poate obţine cu uşurinţă un privilegiu permanent, aşa cum obişnuieşte să dea la alţii, în care reglează toate şi conjură cu stricteţe pe toţi succesorii săi să păzească necontenit neatinse cele stabilite de el. La fel face domnul Moldovei, pronunţând blestem contra urmaşilor, dacă vor încălca ceea ce el a hotărât.

JAN KUNIG SCHONHOFEN[36]

(1588)

[I.] În acest an [15]88, către sfârşitul lunii august, am intrat cu ajutorul Domnului în provincia nouă, tributară marelui împărat al turcilor (locuitorii o numesc Moldova[37], străinii Valahia Superioară) Jan Kunig Schonhofen, Justin Raab – preoţi, cu un coajutor Gyulai Márton, ungur.

Părintele Warszewicki care ne-a fost dat călăuză şi tovarăş pentru drum, va raporta pe larg, informaţie deplină despre toate, părintelui provincial[38]. Din aceasta, cucernicia ta va cunoaşte mai din belşug şi în amănunt, şi cât priveşte materia anuarului[39], aşa încât foarte puţin voi atinge în cea de faţă.

Din osteneala măritului Bartolomeo Brutti, albanez, prea ilustrul palatin şi principe al Moldovei Petru, care până acum este de religie ruteană [ortodoxă], a fost mişcat sufleteşte să ceară de la Scaunul Apostolic al Sanctităţii sale, stăpânul nostru Sixt, oameni din Societatea noastră, ca să refacă via Domnului Savaot – risipită mult timp de felurite fiare şi multe erezii –, în învăţătura ortodoxă[40] şi creştină.

Cu multă bunătate şi bucurie am fost primiţi, [şi] înfăţişând scrisorile sfântului nostru stăpân Sixt, ale nunţiului apostolic, ale legatului şi serenisimului rege al Poloniei am constatat o asemenea supunere sufletească faţă de Scaunul Apostolic la principele rutean [ortodox], încât nu ştiu dacă ar putea fi vădită una mai mare de către fruntaşii catolici.

Năpădind dintr-o parte în alta, prin târguri şi sate, molima ciumei, am şezut împreună cu domnul în tabără şi corturi vreme de opt zile. În răstimpul acesta, din acel loc, s-a tratat un rod mai bogat spre mântuirea sufletelor, prin trăinicia viitoarei fundaţii [iezuite] şi alte de acest fel care urmează a fi propuse prea cucerniciei tale (despre care va comunica mai pe larg părintele provincial).

---

[36] Relaţie editată mai întâi de E. Šmurlo, *Rosiia i Italiia*, t. II–2, S Petersburg, 1913, p. 442–446; altă ediţie: *Moldvai-Csángó-Magyar okmanytár (1467–1706)*, I, Budapesta, 1989, p 86–90.

[37] *Moldavia.*

[38] Giovanni Paolo Campana

[39] Este vorba de anuarul iezuit.

[40] Aici cu sensul de catolică.

De aici înainte drept reşedinţă ne-a fost dat târgul Cotnari[41], unde sunt şi mulţi unguri, dar saşi de neam german şi mai mulţi; care din pricina acestei tulburări a molimei fiind părăsit de mulţi, nu părea înţelept la început să fie locuit. Am plecat prin urmare la Roman, pe care nu Tibrul, ci râul Molda[42] (de unde numele Moldova) îl scaldă. Am crezut că printr-un semn divin s-a întâmplat ca din noua Romă credinţa şi învăţătura vechii Rome să fie răspândite în toată această provincie[43].

[II] În această provincie sunt oameni de rituri şi credinţe diferite. Între ei, ortodocşii[44] au locul principal ca unii care au un număr mai mare de biserici şi mănăstiri, patriarhi, mitropoliţi, vlădici şi popi. Urmează apoi armenii, care se deosebesc de ortodocşi şi prin biserici proprii. În al treilea rând: ungurii şi saşii; aceştia se zice că şi-au strămutat aici reşedinţa din Transilvania vecină – care este la distanţă de vreo opt zile –, din pricină că odinioară popoarele s-au răsculat, ucigându-se reciproc. Se întâlnesc pe ici pe colo şi italieni din insula Chios şi din Albania, bănuiesc că răsfiraţi pentru negoţ; şi deoarece Valahia este o colonie a romanilor – numită în antichitate Dacia –, se zice că idiomul patriei are o mare înrudire cu italiana de către cei care le ştiu pe ambele. Folosesc totuşi literele slave, şi armenii limba lor populară. Poate fi întâlnit şi un alt fel de oameni, pe care localnicii îi numesc filisteni, alţii ţigani[45]. Aceştia nu locuiesc în case, ci la răspântii şi pe câmpuri, stau în corturi de pânză grosolană. Plătesc tribut anual principelui sau boierilor, cărora le sunt supuşi ca robi.

Potrivit intenţiei iniţiale a domnului, Societatea noastră a fost chemată aici prin lucrarea măritului domn Brutti pentru ajutorarea saşilor şi a ungurilor. Aceia, veniţi aici din Transilvania, care au fost îndepărtaţi prin variate schimbări de învăţături şi erori ale ereticilor, au fost aduşi să revină. Impostorii, din porunca domnului, sub pedeapsa grea instituită, au fost siliţi să fugă. Din această pricină orice controversă cu aceştia despre cele ale credinţei şi ale religiei pare deja abolită din rândul plebeilor; nici unul nu se mai numeşte luteran, nici unul calvinist, ci se declară de credinţă romană şi catolică. Cu toate că [aceştia] încă nu văd limpede cum stau lucrurile. Credeau că toţi preoţii trebuie să fie căsătoriţi, altminteri nu este spre binele reputaţiei lor.

În consecinţă, este necesar ca truditorii Societăţii să fie înainte de toate unguri şi germani, care după cum se vede ar putea să facă mai mare rod spre gloria Domnului într-un interval de timp mai scurt decât în Transilvania; deoarece aici se exercită o atât de mare putere a principelui asupra supuşilor. Deocamdată, cu rutenii [ortodocşii] nu putem acţiona, dacă mai înainte nu vor fi asociate căpeteniile acestora faţă de un păstor unic.

---

[41] *Kotnar.*

[42] *Moldais.*

[43] Joc de cuvinte, în care târgul Romanului este „noua Romă”!

[44] *Rutheni.*

[45] *Siganos.*

Pentru că prin lucrarea şi grija măritului domn Bartolomeo Brutti, adăugându-se autoritatea domnului, predicatorii însuraţi au fost alungaţi, ne revine nouă grija de a prelua slujba parohilor, de a administra sacramente, până când se găsesc alţii potriviţi să îndeplinească aceste slujbe. Şi, vai, acum nu avem nici un preot ungur. Pe fratele ungur[46] îl folosim ca tălmaci în îndemnurile pentru unguri; la oficierea botezului şi a căsătoriei, la sacramente sau penitenţe, nu pare suficient de sigură nici o desprindere fără dubiu [de erezie], întrucât penitenţii nu sunt siliţi, sunt mai ales zăbavnici la această taină a sacramentului.

Două sunt motivele care dau mare nădejde pentru viitoare bune împliniri: unul este înclinaţia sufletului domnului spre a susţine întemeierea unui colegiu statornic cu seminar; celălalt, solia trimeasă a postelnicului său apropiat cu unul dintre vlădici[47], adică episcop al rutenilor [=ortodocşilor], să presteze ascultare vicarului lui Hristos, Sixt al V-lea. Când vor veni (căci se pregătesc de drum), dintr-un singur glas sfinţia voastră va înţelege mai multe decât aş putea eu să scriu. Între timp, ceea ce am putut mai mult cunoaşte din relatarea altora, deoarece în multe locuri nu am fost prezent, îmi dau osteneala, cu puţină îndemânare, să le descriu cumva.

[III.] Moldova are în lungime de la Cetatea Albă[48], care este a turcilor, din partea răsăriteană, până la gurile Dunării ce se varsă în Marea Neagră[49] 220 de mile. În lăţime, din pustietăţile tătăreşti şi de la râul Nistru până în Ţara Românească[50] [are] 190 de mile. Este vorba de mile mari; fiindcă într-o zi obişnuită, cu cai şi căruţe, pot fi străbătute cu greu mai mult de şase. În dreptul ţinuturilor meridionale este Transilvania. La miazănoapte Rusia, Podolia, Polonia; la apus are Dunărea şi Marea Neagră; în răsărit, Tartaria. Oraşele mai de seamă sunt optsprezece, în afară de sate.

Suceava[51], capitala Moldovei, se spune că are mai mult de douăzeci de biserici de piatră, dintre care numai două sunt ale catolicilor. 2. Baia[52] are două catolice. 3. Neamţ[53]. 4. Piatra[54]. 5. Trotuş[55]. 6. Bacău[56]. 7. Roman[57]. 8. Cotnari[58]. 9. Hârlău[59]. 10. Iaşi[60], unde este scaunul domnului. 11. Şchei (?)[61]. 12. Ciubărciu[62]. 13. Huşi[63], aşa numit de la husiţii din Boemia. 14. Bârlad[64]. 15. Vaslui[65]. 16. Tecuci[66].

---

46 Gyula Márton.
47 *uno ex vladicis.*
48 *Moncastro*
49 *Hellespontum*
50 *Valachia.*
51 *Zitzauia*
52 *Bagina.*
53 *Nembsi.*
54 *Petra*
55 *Totrus.*
56 *Bacouia.*
57 *Roma.*
58 *Kotnaria.*
59 *Herlovium* (lectura mai corectă a lui E. Šmurlo)
60 *Jassium.*
61 *Sclovina* sau *Silovina.*
62 *Zoborcin.*
63 *Hus.*
64 *Berlat*

17. Galați[67]. 18. Adjud[68]. Sate mai însemnate: Trotuş[69], Faraoani[70], Tazlău[71]. În munți: Vrancea[72], Siret[73], Cernăuți[74], Hotin[75], Săbăoani[76] şi Tămăşeni[77] dat alor noştri de către domnul Brutti. În acest timp nu este nici un episcop catolic în aceste locuri; odinioară episcopul de Oradea, când Transilvania era catolică, obişnuia să viziteze aceste locuri, care [episcop] a fost chiar ucis de aceşti locuitori[78]. Episcopi ai ortodocşilor sunt trei: arhiepiscopul Teofan îşi are reşedința la Suceava; Agaton are sediul la Roman. Al treilea episcop ortodox, chemat acum Gheorghe, păstoreşte biserica din Rădăuți[79]. Armenii au aici un singur episcop, care locuieşte la Suceava; însă patriarhul lor trăieşte în Persia.

Din pricina atâtor neamuri, nu am putut introduce până în prezent noul calendar al papei Grigore al XIII-lea, şi nu stă în puterea noastră ca noi doi să ne împotrivim întregii țări. Aşteptăm ca autoritatea domnului să împlinească acest lucru, ca să nu provocăm tulburări pe care nu le-am putea potoli. Iată, cucernicia ta, cele dintâi roade ale misiunii din Moldova, să dea Domnul ca să se înalțe şi să crească împreună cu Colegiile din Transilvania. Ceea ce să se facă pentru gloria Domnului şi mântuirea multor suflete; Noi încredințăm cu umilință pe noi şi misiunea noastră cucerniciei tale, precum şi rugăciunilor întregii noastre Societăți.

Roman, Moldova, 30 septembrie[80], anul 1588.

Slujitorul al prea cucerniciei tale întru Hristos,
Jan Kunig de Schonhofen

---

65 *Waslud*
66 *Tokutz.*
67 *Galatia*
68 *Adiud.*
69 *Totrus.*
70 *Pharao.*
71 *Taslau*
72 *Wrance.*
73 *Zeret*
74 *Zarnoucim*
75 *Hotinium.*
76 *Villa Sabo.*
77 *Tamas*
78 Referire probabilă la Toma Batko, originar din Szeged, numit la 20 septembrie 1497 episcop „Moldaviensis". A fost ucis pe drumul dintre Baia şi Neamț, pe când îşi vizita dioceza (Andrei Pippidi, *Mănăstire dominicană la Târgovişte?*, în SMIM, XXVII, 2009, p. 334).
79 *Radosuiensi ecclesiae praesidet.* Această listă de înalți ierarhi moldoveni corespunde de fapt cel târziu anului 1587. Între timp Gheorghe Movilă devenise mitropolit, iar la Rădăuți fusese înscăunat Ghedeon (sfârşitul anului 1587 – c. sfârşitul anului 1591). Numai la Roman continua să fie episcop Agafton (vezi Mircea Păcurariu, *Listele cronologice ale ierarhilor Bisericii Ortodoxe Române*, în „Biserica Ortodoxă Română", XCIII, 1975, 3–4, p. 322–355).
80 *pridie Calendae Octobris.*

GEORG CRISTOPH FERNBERGER VON EGENBERG

(1557–1594)

Biografia nobilului austriac Georg Cristoph Ferngerber von Egenberg este, aşa cum s-a remarcat deja, foarte greu de reconstituit. În lipsa unor informaţii mai precise tot ceea ce se poate afirma despre acest supus al Habsburgilor este că, la un moment dat, în 1588, a primit o misiune diplomatică la Istanbul. Evenimentul a constituit apoi pretextul unei lungi călătorii care a atins între altele Egiptul, Ţara Sfântă, Indiile portugheze, Persia safavidă, Ţara Românească, Moldova, Polonia, Lituania şi Livonia. Este greu de spus dacă acest îndelungat voiaj a fost urmarea unei curiozităţi personale sau dacă a fost rezultatul unei misiuni cu care a fost însărcinat de împăratul Rudolf al II-lea. Revenit în patrie a participat la înfruntările de la începutul „Războiului cel lung" aflându-şi sfârşitul în urma complicaţiilor apărute în urma fracturării unui picior. Textul său, elaborat în limba latină, a cunoscut recent o ediţie critică, însoţită de o traducere în limba germană: *Georg Christoph Fernberger Reisetagebuch (1588–1593) Sinai, Babylon, Indien, heiliges Land, Osteuropa*, kritische edition und Übersetzung von Ronald Burger und Robert Wallisch, Peter Lang Verlag, Frankfurt am Main, 1999. La foarte scurt timp pasajele din lucrare referitoare la Dobrogea, Ţara Româneaască şi Moldova au fost valorificate de d-l Virgil Ciocâltan într-un scurt studiu, *Georg Cristoph Fernberger, un călător austriac prin Dobrogea şi Moldova în anul 1592*, SMIM, XX, 2002, p. 285–287. Prezenta versiune reproduce în mare măsură traducerea în limba română propusă de Virgil Ciocîltan, cu diferenţe minore.

[RELATARE A CĂLĂTORIEI PRIN DOBROGEA ŞI MOLDOVA]

(1593)

[Din Varna] am mers două zile, am trecut prin oraşele Haghibahar şi Karasu şi am venit iarăşi la Marea Neagră, la oraşul Babadag[1], aflat nu departe de ţărmul mării, cu un castel ruinat plasat pe o înălţime. De aici am călătorit trei zile peste o câmpie întinsă, unde nu se vede nici pom, nici piatră. Acest ţinut este numit câmpia tătarilor[2] deoarece tătarii locuiesc aici în numeroase sate; ea este foarte fertilă pentru cereale şi optimă pentru creşterea cailor şi a vitelor. Aici am văzut cămilele tătarilor, care se deosebesc de cele turceşti, arăbeşti şi persane prin aceea că au două cocoaşe şi sunt mai scunde şi mai mici.

La 12 septembrie [1593] am sosit în localitatea Isaccea[3], aflată pe ţărmul mării. Aici curge Dunărea împărţită în cinci braţe de vărsare în Marea Neagră[4].

---

[1] Hagibaba

[2] *Campus Tartarorum.*

[3] Sachtsia.

[4] *Pontus*

Localitatea aceasta se găseşte la două leghe depărtare de oraşul Brăila[5]. Turcii iau aici, ca şi la celelalte guri ale Dunării, vamă mare. A trebuit să rămânem în Isaccea douăsprezece zile, din cauza luptelor interne din Moldova[6]. Principele Aron[7] fusese pârât de toţi moldovenii[8] la împăratul turcilor pentru cârmuirea lui tiranică şi fusese chemat la Constantinopol, unde a stat un an în temniţă după care a fost eliberat la intervenţia ambasadorului Angliei[9] şi i-a fost din nou încredinţată guvernarea acelei regiuni (căci Moldova este, ca şi Transilvania[10] şi Ţara Românească[11], tributară turcilor) şi a fost trimis înapoi în provincia sa. Pe când era însă la Constantinopol, Petru voievodul[12] – despre care se spune că ar fi fiul legitim al lui Alexandru[13], în timp ce despre Aron moldovenii zic că ar fi bastard – a revenit din Italia şi a luat provincia în stăpânire cu ajutorul întregii populaţii, care s-ar fi lăsat mai bine guvernată de un evreu[14], decât de Aron. Deoarece acest lucru nu i-a plăcut sultanului, Aron a primit trupe turceşti de ajutor, a luat – după câteva bătălii mai mici – cu asalt noaptea oraşul Iaşi[15] împreună cu fortăreaţa sa şi l-a trimis pe Petru ca prizonier la Constantinopol, unde nefericitul principe şi-a sfârşit viaţa în ştreang. El trăise mulţi ani printre creştini şi ştia multe limbi precum italiană, spaniolă, franceză, slavă, turcă şi limba sa maternă.

La 24 septembrie am traversat Dunărea cu plutele şi am ajuns în Moldova[16] unde drumul a fost foarte greu şi periculos din cauza atmosferei de război. Zilnic ne întâmpina mulţime de ţărani în căruţe, aflaţi cu femeile, cu copiii, toate vitele şi bunurile mobile în pribegie, datorită cruzimii şi comportamentului turbat al turcilor şi al tătarilor, pe care îi adusese Aron ca întărire împotriva lui Petru; ţăranii stăteau ascunşi în păduri, astfel că ţara era peste tot lipsită de oameni şi pustie, fiind de fapt un ţinut cât se poate de roditor, cu tot felul de cereale, miere, ceară, capre, oi, vite şi cai. Populaţia însăşi este schimbătoare şi nu te poţi încrede în ea. Ca hoţi sunt îndemânatici şi desăvârşiţi în gradul cel mai înalt. Limba lor este un amestec stricat de latină şi italiană şi a rămas de la romanii care fuseseră exilaţi în aceste ţinuturi.

---

[5] Braile.

[6] Valachia.

[7] Aron Tiranul

[8] Valachi

[9] Edward Barton.

[10] Transylvania.

[11] Moltavia.

[12] Din context reiese că Fernberger a confundat două personaje distincte: Petru Cazacul şi Petru Cercel. Omonimia celor doi şi confuzia terminologică între Moldova şi Ţara Românească explică această confuzie Pentru acest aspect v Virgil Ciocîltan, *Georg Cristoph Fernberger, un călător austriac prin Dobrogea şi Moldova în anul 1592*, SMIM, XX, 2002, p 286, notele 4–6.

[13] Alexandru Lăpuşneanu.

[14] Această expresie depreciativă are în epocă un corespondent într-o formulă folosită de Mihai Viteazul cu privire tot la tronul Moldovei: „Maiestatea Voastră imperială să pună pe cine vrea (...) chiar de ar fi şi un ţigan", v. Ştefan Andreescu, *Un cuvânt şi o expresie folosite de Mihai Viteazul*, în Idem, *Perspective medievale*, Bucureşti, 2002, p 250. În cazul lui Mihai Viteazul, această soluţie era de preferat celei cu Ieremia Movilă în scaunul Moldovei În chip analog, pentru supuşii lui Aron Tiranul, un alt reprezentant al unei categorii marginale era de dorit pe tron decât domnul în cauză.

[15] Iassy.

[16] Valachia

La 27 septembrie am ajuns în satul Țuțora[17], unde Prutul se amestecă cu un râu mai mic. Pe unul l-am trecut pe un pod, pe celălalt cu ajutorul vaselor şi în ziua următoare am intrat în oraşul Iaşi[18]. Aici se află sediul principelui[19], capitala Moldovei, unde l-am văzut pe Petru voievodul, care rezida într-un castel aşezat pe malul unui lac. Tot aici se plăteşte o vamă considerabilă pentru principe. La 30 [septembrie] am plecat şi două zile mai târziu am ajuns în oraşul Ştefănești[20], ale cărui ziduri şi case sunt din lemn. În ziua următoare am traversat pentru a doua oară Prutul cu ajutorul vaselor. Oraşul Suceava[21] vechea reşedință a principilor din Moldova, se află la numai trei zile distanță de aici.

La 4 octombrie am sosit în oraşul Hotin[22] pe fluviul Nistru, numit odinioară Tiras, unde o cetate foarte puternică marchează granița între Moldova şi Podolia. Aici i-am văzut pe oameni traversând într-un chip cât se poate de curios fluviul: ei folosesc un trunchi de copac scobit, de lungimea unui om, în care se găseşte luntraşul cu o vâslă mică; al doilea om stă pe burtă cu picioarele peste marginile luntrii, cu capul în poalele luntraşului şi aşa trec dincolo. Marginea luntrii se află cât lățimea unui deget peste suprafața apei. Deoarece curentul aici este foarte slab, traversarea este fără primejdie. Şi eu a trebuit sa trec astfel fluviul, fiindcă fusesem tocmai ocupat cu achiziționarea miedului când carele noastre l-au traversat. În aceeaşi zi am ajuns la Camenița[23], un oraş construit în întregime pe o stâncă.

[17] Zazor.
[18] Iasso.
[19] Hic sedes ducalis est.
[20] *Stepanovicz.*
[21] Sassovia.
[22] Couthin.
[23] Camenez

SEFER MURATOWICZ

(sf. sec. al XVI-lea – sec. al XVII-lea)

Data naşterii ca şi cea a morţii lui Sefer Muratowicz nu ne sunt cunoscute. Potrivit lui Zygmunt Abrachamowicz[1], ultima apariţie în documente a lui Sefer Muratowicz datează din 1610, când îl găsim menţionat în actele tribunalului armean din Liov. În schimb, Maria Zakrzewska Dubasowa consideră că ultima prezenţă a lui Muratowicz în documente ar fi din anul 1631, când este pomenit împreună cu clericul (*dpir*-ul) armean Simion Mikolajowicz în vizită la catolicosul armean, pentru a prezenta petiţia celor ce se opuneau unirii bisericii armene cu cea romană[2].

Sefer Muratowicz a fost un negustor armean (*armenus turcicus*) din Karahisar, oraş în Asia Mică. În 1597 a venit la Liov şi s-a angajat în slujba a doi negustori armeni cunoscuţi în Polonia, Murat Kierymowicz şi Norbeg Popowicz[3], care făceau negoţ cu mărfuri orientale[4]. Aceştia îşi desfăşurau activitatea în mai toate iarmaroacele din Polonia, iar interesele lor comerciale se întindeau până la Londra, Constantinopol şi Moscova. Alături de cei doi negustori, Sefer Muratowicz şi-a sporit profitul. După ce a întreprins în serviciul lor două călătorii la Constantinopol, aceştia îi erau datori 3 400 de taleri[5]. În 1599 Murat Kierymowicz a murit pe neaşteptate punând în dificultate pe asociatul său Popowicz. Temându-se de acţiunile creditorilor, Popowicz a considerat că e mult mai simplu să restituie sumele datorate cu mărfurile ce le aveau în depozitele răspândite în toată ţara. Procedura a fost greoaie şi îndelungată La tribunalul armean din Liov creditorii, printre ei numărându-se şi Sefer Muratowicz, i-au intentat numeroase procese lui Popowicz. Cum îi era clar că nu-i va fi uşor să-şi recupereze creanţele, a profitat de prezenţa ceauşilor Ibrahim şi Mehmet în Polonia, cărora le-a cerut să intervină în favoarea sa, în calitate de supus al sultanului. La 13 şi 14 octombrie 1600, la intervenţia celor doi ceauşi, regele Sigismund al III-lea a emis două decrete în favoarea lui Muratowicz, adresate seniorilor tribunalului armean din Liov. În plus, monarhul l-a numit pe curteanul Adam Słuzyński să apere la tribunal cauza lui Sefer Muratowicz[6]. Nu ştim care a fost decizia judecătorilor, dar se cunoaşte că aceste procese se amânau, uneori până la prescrierea termenelor de restituire a datoriilor. Nu ştim, aşadar, dacă şi în ce fel l-au ajutat decretele regale în diferendele cu Popowicz, însă principalul beneficiu al acestora a fost prezenţa lui Muratowicz în preajma regelui.

---

[1] *Polski Słownik Biograficzny,* tomul 93, autorul biografiei Zygmunt Abrachamowicz, p 269–271

[2] Maria Zakrzewska Dubasowa, *Historia Armenii,* ediţia a II-a, Wrocław-Cracovia-Varşovia, 1990, p. 148.

[3] Despre modul de organizare al unei astfel de asocieri comerciale vezi Andrzej Dziubiński, *Na szlaku Orientu. Stosunki handlowe Polski z Turcją XV-XVIII w.*, Varşovia, 1998, p.111–116

[4] *Ibidem*, p. 188 Murat Kierymowicz şi Norbeg Popowicz erau asociaţi şi deţineau depozite în majoritatea oraşelor importante din Polonia, precum Liov, Cameniţa, Lublin, Jarosław, Toruń, Gdańsk, etc. Printre mărfurile aduse în Polonia se număra şi aşa numita „iarbă tătărască" care se folosea ca medicament pentru durerile de stomac. În 1600 cei doi aveau în depozitul din Liov 3,3 tone din această plantă

[5] Tadeusz Mańkowski, *Wyprawa po kobierce do Persji w roku 1601*, „Rocznik Orientalistyczny", tom XVI, 1951–1952, p. 186.

[6] *Ibidem*, p. 188

Un an mai târziu, în primăvara anului 1601, Sigismund al III-lea l-a trimis pe Muratowicz în Persia, oficial pentru a achiziționa tapiserii și covoare[7], neoficial pentru a sonda opinia șahului față de Poartă și Liga Sfântă. Se știe că Sigismund al III-lea era un mare iubitor de artă. După ce s-a stabilit la Wawel, a cerut să i se aducă din Suedia colecția de obiecte de artă. În castel se găseau și tapiseriile și covoarele din vremea lui Sigismund August și Ștefan Báthory. Muratowicz a fost trimis la atelierele din Kashan ca să comande unele tapiserii speciale, care să aibă țesută stema dinastiei Wasa[8].

Călătoria a început cândva la mijlocul lunii martie, iar la 1 aprilie 1601 Muratowicz se afla la Mangalia, unde reușea să închirieze o corabie și să se avânte pe Marea Neagră Traversarea mării și acostarea pe țărmul microasiatic cu ținta finală Persia, se făcea la acea vreme pe două căi. Una trecea prin Perekop, Caffa, unde negustorii de regulă făceau escală, după care porneau direct spre Trapezunt. Era drumul clasic pe care îl frecventau majoritatea negustorilor. Muratowicz a preferat să coboare mult mai jos, în Dobrogea, până la Mangalia, de unde a plecat cu o navă spre Trapezunt El a început călătoria pe mare cu aproape o lună în afara sezonului de navigație[9]. În mod normal distanța până la Trapezunt era parcursă în 8–10 zile[10], însă fiind în afara sezonului, călătoria a durat aproape două luni (60 de zile la dus și 62 de zile la întors)[11].

Primul popas în Persia a fost Kashan, unde Muratowicz a dat comandă pentru covoare și pentru acele tapiserii ce trebuiau să conțină stema regală. Tot acolo a mai comandat un cort și o spadă de model oriental (*bulat*)[12]. Chiar dacă de nenumărate ori a repetat interlocutorilor că se află în Persia în calitate de negustor în slujba regelui polon și nu in calitate de sol, se remarcă totuși perseverența cu care a dorit să ajungă la curtea șahului Printr-un negustor a ajuns la al doilea vizir al șahului, Tachmas Beg, și acesta de origine armeană, care l-a prezentat la curte[13]. În cadrul primei întrevederi, șahul s-a mărginit să-l întrebe protocolar despre sănătatea regelui polon și despre cum a decurs călătoria. Seara, gazda sa, Tachmas Beg, l-a informat că la curte se află solii Veneției, Moscovei[14] și Angliei și că va fi chemat la rândul său a doua zi la șah, deoarece solul moscovit a declarat că regele polon plătește tribut Moscovei. Vizirul l-a sfătuit să aibă răspuns la toate întrebările șahului și să se poarte cu demnitate[15].

Următoarea întrevedere de la seraiul șahului a avut loc în sala tronului. Șahul i-a rânduit în felul următor: la stânga solul englez, lângă acesta solul venețian, apoi solul moscovit cu tălmaciul acestuia și încă un boier. În dreapta șahului, se aflau cei cinci viziri, lângă care a fost așezat și Muratowicz Șahul l-a întrebat de ce nu a adus nicio scrisoare din partea regelui Sigismund al III-lea. Muratowicz a răspuns că nu are împuternicire de sol și că a fost trimis în Persia doar ca să achiziționeze câteva lucruri de preț pentru rege. Suveranul persan l-a întrebat apoi dacă regele polon este la fel de puternic și mare ca țarul Moscovei Acesta din urmă se arătase prietenos față de șah și nu de puține ori îi trimisese soli și scrisori. Șahul a adăgat că „la fel este și împăratul creștin german, la

---

[7] Despre tapiseriile persane din Polonia vezi T. Mańkowski, *Kobierzec perski w skarbcu katedry krakowskiej*.Sprawozdania PAU, t., Kraków 1950, p. 455–458 și de același autor, *Le tapis persan dit cracovien-parisien du tresor de la cathedrale de Cracovie,* „Rocznik Orientalistyczny", XVII, 1953, p. 566–577.

[8] Tadeusz Mańkowski, *op cit.*, p.192.

[9] Sezonul de navigație dura între 23 aprilie–26 octombrie, adică de la Sfântul Gheorghe la sfântul Dumitru.

[10] Andrzej Dziubiński, *op cit.*, p. 29–30

[11] *Relacyja Sefera Muratowicza ormiana posłanego króla JMci do Persyji, z którą wróciwszy się stamtąd podał na piśmie w te słowa anno circiter 1588*, editat de Adam Walaszek, *Trzy relacje z polskich podróży na wschód muzułmański w pierwszej połowie XVII w*, Cracovia, 1980, p. 35–45; aici p. 35, în continuare va fi citat Sefer Muratowicz, *Relacyje...*

[12] Zygmunt Gloger Encyklopedia Staropolska, 1900–1903, tom I, lucrare integral aflată pe internet la adresa, http //pl wikisource.org/wiki/Encyklopedia_staropolska/Bu%C5%82, ultima dată accesată, 18.02.2010 este o spadă de inspirație orientală. Denumirea provine de la persanul *pulad* – metal, de aici și și denumirea „bulat" pentru spada persană, cu lamă lată.

[13] Sefer Muratowicz, *Relacje* .., p. 36

[14] Cneazul Aleksander Fiodorowicz Zasiekin, care plecase către Persia în septembrie 1600

[15] Adam Walaszek, *op. cit.*, p 38

fel sunt şi veneţienii şi papa de la Roma[16], aceştia nu uită şi îmi doresc prietenia. De ce nu şi regele tău, măcar prin tine, să-mi fi trimis o scrisoare?" Răspunsul lui Muratowicz a fost îndrăzneţ: „Nu trebuie să se mire domnia ta că regele meu nu îţi trimite sol sau nu scrie Măriei Tale, atâta vreme cât nici Măria Ta nu îţi trimiţi solii sau nu îi scrii şi se ştie că altor suverani creştini le scrii şi le trimiţi soli"[17]. În cadrul aceleiaşi întrevederi a ieşit la iveală faptul că solia şahului trimisă cu un an în urmă nu a ajuns în Polonia, lucru de care suveranul safavid se pare că nu fusese informat. Faptul i-a fost confirmat de solul englez, Robert Sherley[18]. Anthony Sherley, fratele acestuia trebuia să îl însoţească pe solul persan, Pirkuli, la curtea polonă, după ce amândoi vor fi trecut mai întâi pe la ţarul Moscovei. Numai că ţarul nu i-a permis lui Pirkuli să plece mai departe, iar scrisoarea şi darurile, pe care acesta le încredinţase solului englez să le ducă în Polonia, nu au mai ajuns, deoarece solul englez a fost închis de ţar timp de trei luni şi a fost eliberat doar după ce a jurat că la întoarcere în ţara sa va ocoli Polonia[19] Şahul a fost nemulţumit că acest episod nu i-a fost adus la cunoştinţă.

Se pare că Muratowicz a profitat de momentul în care imaginea ţarului moscovit era afectată de aceste destăinuiri şi negustorul povesteşte că· „am luat de la piept scrisoarea de trecere şi l-am rugat pe solul veneţian să citească titlul regelui meu". După aceea ar fi adăugat: „De aceea am arătat domnilor soli această scrisoare, ca Măria Ta să înţelegi că în zadar îşi atribuie ţarul moscovit întreaga Rusie Asta, ca să vezi că regele meu deţine majoritatea teritoriilor ruseşti [rutene], iar acela nu este împărat aşa cum se făleşte, ci doar mare cneaz[20]". Muratowicz continuă şi relatează cum a fost înfrânt ţarul de către regele polon, dă detalii din războiul polono-rus din 1577–1582, atunci când Ştefan Báthory a recucerit cetatea Płock (1579), iar prin pacea de la Jam Zapolsky, încheiată cu sprijin papal, erau zădărnicite planurile Moscovei de a-şi croi ieşire la Marea Baltică. De asemenea, a explicat şahului de ce regele polon nu este mai prejos de împăratul german, de vreme ce, în 1588, la Cracovia şi la Byczyń[21], l-a înfrânt de două ori pe arhiducele Maximilian, care pretindea coroana polonă. În urma ultimei bătălii, arhiducele a fost prins şi întemniţat în castelul de la Krasnostaw timp de un an şi jumătate şi numai intervenţia papală a făcut sa fie eliberat[22].

Un al treilea episod care a avut rostul să certifice măreţia regelui polon, a fost înfrângerea lui Mihai Viteazul de către armata polonă condusă de Jan Zamoyski. Episodul este cu atât mai important cu cât Mihai Viteazul era duşmanul regelui polon, dar şi duşmanul sultanului.

Fragmentul are relevanţă nu numai datorită elementelor relatate, ci şi pentru simplul fapt că, la curtea din Ispahan, din îndepărtata Persie, un negustor armean, naturalizat în Polonia, cunoştea confruntările dintre poloni şi Mihai Viteazul şi relata desfăşurarea lor cronologică exactă. Acest amănunt constituie un argument în favoarea caracterului dublu, diplomatic şi comercial, al acestei călătorii[23]. Astfel, alături de ţarul Moscovei şi împăratul german, Mihai Viteazul a fost prezentat ca un competitor serios pentru regele polon pe scena politică europeană la răscrucea secolelor XVI–XVII. Insistenţa cu care a dorit să ajungă în faţa şahului Abbas şi curajul cu care a apărat reputaţia regelui Sigismund al III-lea, precum şi

---

[16] Clement al VIII-lea.

[17] Sefer Muratowicz, *Relacje* .., p. 39.

[18] Robert Sherley, fratele lui Anthony Sherley, a fost sol de câteva ori în Imperiul Otoman, Persia, Moscova şi Polonia.

[19] Sefer Muratowicz, *Relacje* .., p 39.

[20] *Ibidem*, p.39.

[21] Despre aceste evenimente şi semnificaţia lor militară şi politică vezi Zygmunt Boras, *Bitwa pod Byczyną*, Katowice, 1988.

[22] A Walaszek, *op cit.*, p. 41. Maximilian a fost eliberat după semnarea păcii de la Będzinń-Bytom (9 martie 1589) prin care arhiducele renunţa la pretenţiile la coroana polonă În plus, Casa de Austria se obliga să nu acorde Moscovei şi Suediei asistenţă sau ajutor militar împotriva Poloniei

[23] Despre misiunea lui Sefer Muratowicz au scris· Kraushar, *Podróż obywatela warszawskiego do Persji w r. 1602*, „Drobiazgi Historyczne", t I, Kraków 1891, s. 109–126, S Brzeziński, *Misjonarze i dyplomaci polscy w Persji w XVII i XVIII wieku.* „Annales Missiologicae", Potulicae 1935, p. 8–14, K Wróbel-Lipowa, *Dzialalności dyplomatyczna ormian polskich w XVI–XVIIIw.*, în *Studia z dziejów kontaktów polsko-ormiańskich*, redactor Maria Zakrzewska Dubasowa, Lublin, 1983, p. 106–117. Pentru o altă interpretare, mai sceptică, a relatării lui Muratowicz vezi Marian Coman, *Moldova şi Persia în relatarea unui călător armean din 1602*, SMIM, XXVI, 2008, p 347–349.

sosirea în anii imediat următori a emisarilor şahului la curtea polonă, 1605, 1609, 1618, ne determină în chip suplimentar să-l credem pe Muratowicz deopotrivă negustor şi agent diplomatic.

Muratowicz a revenit la curtea polonă cu mărfurile comandate de rege (două corturi, şapte tapiserii, două cuverturi din piele de cămilă şi una ţesută, două batice cu fir de aur, mosc şi două spade orientale, suma cheltuită fiind de 876 de taleri[24]. În rapoartele pe care le-a depus la visteria statului, Muratowicz a detaliat distanţa în zile dintre anumite oraşe şi a calculat costurile călătoriei, în care a cuprins şi taxele şi vămile achitate în diverse locuri. Pe teritoriul Poloniei şi în Moldova nu a achitat nicio taxă. La Iaşi scrisoarea regelui prin care se specifica faptul că negustorul face această călătorie la cererea şi în interesul suveranului polon, l-a scutit de vamă şi la dus şi la întors[25].

Ca recunoaştere a îndeplinirii misiunii sale, la 26 octombrie 1602, Sefer Muratowicz a fost numit „*servitor ac negotiator*" şi i s-a acordat statutul de cetăţean al Varşoviei[26], devenind negustorul oficial al curţii. În această calitate era obligat să prezinte toate mărfurile de provenienţă orientală mai întâi curţii şi abia apoi să le pună în vânzare pe piaţă[27].

Relatarea călătoriei sale în Persia a cunoscut două ediţii, 1745 şi 1777, ultima reeditată în 1807. Descrierea călătoriei lui Sefer Muratowicz a ajuns în posesia editorului armean Józef Epifani Minasowicz[28] prin intermediul lui Tadeusz Krusiński, misionar iezuit, care a călătorit în Orient în secolul al XVIII-lea[29]. Adam Walaszek a folosit pentru reproducerea textului călătoriei lui Muratowicz prima ediţie[30]. Niciuna dintre cele două relatări nu este originală şi nici completă. Aşa cum reiese şi din titlul descrierii călătoriei[31], editarea s-a bazat pe fragmente preluate din vechi manuscrise, azi dispărute. Cele două versiuni nu prezintă diferenţe majore în privinţa fragmentului care ne interesează, vom menţiona la locul cuvenit diferenţele existente.

Călătoria sa a fost editată de Adam Walaszek în *Trzy relacje z polskich podróży na wschód muzułmański w pierwszej połowie XVII w*, Cracovia, 1980, p 35–43 Relatarea lui Muratowicz cunoaşte şi o traducere franceză realizată de Maria Szuppe, *Un Marchand du Roi de Pologne en Perse, 1601–1602*, în *Moyen Orient et Océan Indien XVIe–XIXe*, 1986, nr. 3, p 81–110.

---

[24] T. Mańkowski, *op. cit*, p.209.

[25] *Ibidem, p.* 210–211. Documentele redate de autor se află în Archiwum Skarbowe w Warszawie, Dział Stariopolski, oddział III, 5, fol. 136. şi cuprinde preţul lucrurilor aduse, suma plătită ca vamă în diverse locuri şi distanţa în zile între diverse oraşe pe care le-a tranzitat în drumul său spre Persia. La dus – 158 de zile şi la întors – 155 de zile.

[26] Statutul de cetăţean al unui oraş, în cazul de faţă al Varşoviei, se acorda în anumite condiţii printre care: să fie născut dintr-o legătură legală, să aibă doi protectori bogaţi, să se angajeze solemn că respectă legile şi regulamentele autorităţii locale, să achiziţioneze până la un termen stabilit proprietăţi imobiliare etc. Persoana care a primit statutul de cetăţean avea numeroase avantaje. libertatea de a face comerţ şi de a se afilia la oricare din bresle sau manufacturi. Statutul de cetăţean se acorda de regulă negustorilor, rar nobililor. Beneficiari erau, în general, catolicii, dar se vede că, pe vremea lui Muratowicz, apartenenţa la biserica romano-catolică încă nu era o condiţie obligatorie

[27] W.Adamczyk, *Ceny w Lwowie od XVI do końca XVIII wieku*, în „Badania z dziejów społecznych i gospodarczych", nr. 17, Liov, 1935, p. 69–70, Adam Walaszek, *op. cit*, p. 27

[28] Władysław Wojcicki, *Starożytne przypowieści z XV, XVI, XVII wieku,* Varşovia, 1836, p. 226. Józef Epifani Minasowicz Kazimierz (Minasiewicz), poet şi editor, polonez de origine armeană. Prieten al iezuiţilor poloni. Autor de poezie, drame istorice, traducător al lui Horaţiu, autorul unei istorii a armenilor (în manuscris).

[29] Jan Tadeusz Krusiński (15 mai 1675–22 august 1751) iezuit, orientalist, misionar, diplomat Cunoscător al limbilor orientale şi al civilizaţiei Iranului, a fost trimis de către ordinul iezuit în misiune la Ispahan în 1705 Pentru detalii privind misiunile lui Krusiński şi opera sa vezi: Kościałkowski, *L'Iran et la Pologne à travers les siècles*, Teheran, 1943, M. Kieffer-Kostanecka, *Polak pierwszym autorem europejskim historii Persji*, „Notatki Płockie" nr. 4/1977, J. Sierakowska-Dyndo, *Rzeczpospolita Polska i Persja – wzajemne kontakty*, în T. Majda, *Arcydzieła sztuki perskiej ze zbiorów polskich*, Warszawa 2002

[30] Adam Walaszek, *Trzy relacje z polskich podróży na wschód muzułmański w pierwszej połowie XVII w.*, Cracovia, 1980, p. 35–43.

[31] Sefer Muratowicz, *Relacya Sefera Muratowicza obywatela warszawskiego od Zygmunta III króla polskiego dla sprawowania rzeczy wysłanego do Persyi w r. 1588 [1601]. Rzecz ze starego rękopisu wybrana y teraz dopiero do druku podana.*

RELATAREA LUI SEFER MURATOWICZ, ARMEAN, TRIMIS AL REGELUI POLON SIGISMUND AL III-LEA ÎN PERSIA CARE, DUPĂ CE S-A ÎNTORS, A SCRIS URMĂTOARELE, ANUL 1588 [1601]

(...) Având salvconduct de la regele, stăpânul meu, ca să trec liber prin toate țările, cu acele lucruri pe care le-aş cumpăra din Persia, am plecat din Varşovia spre Liov. Acolo nu am zăbovit şi am pornit spre ţinuturile valahe, am trecut Dunărea, am mers în oraşul turcesc de la Marea Neagră, numit Mangalia. De acolo, am închiriat o navă la 1 aprilie şi m-am îndreptat spre Trapezunt, dar având în fața noastră vânturi potrivnice, cu greu, abia în ultima zi a lunii mai, corabia a ajuns în portul trapezuntin[32].

(...) În afară de aceasta[33], nu demult s-a ridicat un mare şi puternic duşman al împăratului turcesc, Mihai, voievodul muntean care, de câteva ori, a umilit marea oaste a împăratului turcesc, *paşale* şi *beylerbei*[34]; chiar şi Sinan paşa a fugit din calea acestuia, părăsindu-şi artileria. Şi astfel întărindu-se, singur a învins şi oastea principelui[35] şi i-a luat marea provincie a Ardealului. Asta încă nu i-a ajuns şi s-a îndreptat asupra împăratului german şi i-a înfrânt o parte din oaste, mândria sporindu-i astfel şi mai mult. S-a ridicat asupra unui ținut al Regelui meu, țara Bogdaniei[36], pe voievodul de acolo[37] [Mihai] l-a pus pe fugă, a luat cetățile şi a pus în ele oameni de-ai săi, după care s-a întors în țara sa. Regele meu nu a putut tolera acestea şi l-a trimis pe acel hatman[38] cu oaste mică adunată în grabă[39] care l-a alungat din țara Bogdaniei[40] şi l-a urmărit până departe în țara lui[41], încât acesta

---

[32] Andrzej Dziubiński, *Na szlaku Orientu. Stosunki handlowe Polski z Turcją XV–XVIII w.*, Varşovia, 1998, p. 21, 29, 81. În situația vremii neprielnice corăbiile puteau face chiar şi două luni până la Trapezunt.

[33] Înainte de a povesti izbânda hatmanului Jan Zamoyski asupra lui Mihai Viteazul, Sefer Muratowicz îi relatase şahului evenimentele din 1588, înfruntarea de la Byczyna dintre Jan Zamoyski şi Maximilian de Habsburg

[34] Sefer Muratowicz, *Relacya Sefera Muratowicza obywatela warszawskiego od Zygmunta III króla polskiego dla sprawowania rzeczy wysłanego do Persyi w r. 1602 [1601]. Rzecz ze starego rękopisu wybrana y teraz dopiero do druku podana w Warszawie, w drukarni J K Mci i rzeczypospolitej Mitzlerowskiej*, 1777, carte veche din Colecția Fundației J.J. Michalski, XVIII 1.1144. p. 21 În continuare se va cita Sefer Muratowicz, *Relacje ... 1777.*

[35] O altă relatare directă, care foarte probabil a fost scrisă de un nobil polon din preajma cardinalului Andrei Báthory povesteşte confruntarea dintre Mihai Viteazul şi principele transilvănean. Vezi Ilie Corfus, *Cucerirea Transilvaniei de către Mihai Viteazul după o relație polonă contemporană*, în „Romanoslavica", XVII, 1970, p 555–569.

[36] Aici Moldova. Sefer Muratowicz, *Relacje*. *1777*, p 22 în loc de *ziemia Bogdańska* avem *ziemia wołoska*.

[37] Ieremia Movilă.

[38] Jan Zamoyski

[39] Sefer Muratowicz, *Relacje ... 1777*, p 22. În cealaltă variantă nu există acest amănunt; se spune doar cu o oaste mică.

[40] *Ibidem*, nota 36 .

[41] Aceste amănunte nu există în ediția din 1777.

[Mihai] a fost nevoit să se considere învins. Hatmanul nostru s-a împotrivit neavând mai mult de 70 000[42] de oşteni, iar Mihai a avut peste 60 000. Hatmanul l-a înfrânt, ostaşii lui şi-au plecat capul şi hatmanul a luat peste trei sute de tunuri[43]. Însuşi Mihai cu greu şi-a salvat capul. Ţara lui a fost supusă regelui meu, care o stăpâneşte şi în prezent. Acestea aşa s-au petrecut şi nu altfel şi aşa este de puternic Măria Sa regele polon, cum Măriei Voastre i-am povestit, iar, dacă altfel se va dovedi, dă poruncă Măria Ta să-mi smulgă limba".

---

[42] Ilie Corfus, *Mihai Viteazul şi polonii– cu documente inedite în anexe, Bucureşti, 1938, p. 161–162.* Oastea lui Mihai Viteazul era de 16 000 de oameni, greşit în text 60 000 şi între 20–30 000 pentru cea polonă. Aceleaşi cifre le propune *şi*. Z. Spieralski în *Awantury mołdawskie*, Varşovia, 1967, p 155 (20 000 de oşteni pentru Jan Zamoyski şi 17 000 pentru Mihai Viteazul). În versiunea din 1777 a relatării lui Muratowicz figurează 7000 de oşteni poloni, dar nimic despre mărimea oastei lui Mihai Viteazul, vezi Sefer Muratowicz, *Relacje .. 1777*, p. 22.

[43] *Ibidem*, p. 164 Numărul tunurilor luate de la Mihai Viteazul este evident exagerat Zamoyski dispunea de 50 de tunuri. Z. Spieralski, *op cit.* p. 155 atribuie lui Zamoyski doar 16 tunuri. Aşadar, e greu de crezut că Mihai Viteazul deţinea peste 300 de tunuri.

CĂLUGĂRUL MITROFAN

(sec. al XVI-lea)

Textul acestui călugăr grec a fost publicat, tradus şi pus în valoare de Andronikos Falangas, *Conflictele dintre Gabriel Báthory, Radu Şerban şi Radu Mihnea pentru Ţara Românească, în lumina unui izvor grecesc necunoscut*, SMIM, XX, 2002, p. 53–61. Este vorba practic de câteva însemnări pe un Ceaslov de secol al XVI-lea al căror autor este cvasinecunoscut. În afara numelui, Mitrofan, există foarte puţine date concrete în privinţa autorului, editorul izvorului presupunând, pe bună dreptate, că a fost un călugăr grec care trăia într-o mănăstire din Bucureşti, foarte probabil mănăstirea Sfântul Ioan Botezătorul[1]. „Relatarea de călătorie" se reduce practic la câteva însemnări făcute pe câteva file la sfârşitul ceaslovului şi trece în revistă peripeţiile prin care a trecut autorul în contextul luptelor pentru tronul Ţării Româneşti între Gabriel Báthory, Radu Şerban şi Radu Mihnea. Surprinde la acest izvor precizia cronologică de care dă dovadă călugărul Mitrofan. Textul menţionează cu exactitate data plecării lui Radu Şerban din Târgovişte şi pe cea ieşirii oştirii lui Radu Mihnea din Bucureşti; sunt date, cu aceeaşi meticulozitate şi alte repere cronologice. ziua în care călugărul şi-a părăsit mănăstirea în momentul invaziei principelui Transilvaniei, perioada de pribegie, a doua plecare în pribegie în momentul invaziei lui Radu Şerban, ziua în care Mitrofan a ajuns la Silistra şi apoi data revenirii la mănăstire. Andronikos Falangas a subliniat că izvorul este important şi prin faptul că este atestată prima reacţie anti-grecească de proporţii, declanşată după ce Radu Mihnea, confruntat cu atacul lui Radu Şerban dinspre Moldova, a părăsit Ţara Românească. Textul este într-adevăr destul de clar în această privinţă; totuşi se cuvine făcută o observaţie. Una dintre practicile obişnuite în epocă pentru trupele de mercenari era jefuirea teritoriului invadat sau cucerit. În timpul „războiului cel lung" Mihai Viteazul şi Radu Şerban au fost nevoiţi să acorde trupelor pe care le conduceau libertatea de a prăda un teritoriu, pentru a le menţine sub control şi pentru a le împiedica să se revolte. Pentru a da un singur exemplu, Aloisio Radibrat aminteşte că Radu Şerban nu s-a putut împotrivi jefuirii satului Vulcan în preziua bătăliei de la Braşov (17 iulie 1603) şi că, după victoria obţinută, a făcut mari eforturi pentru a convinge trupele să renunţe la devastarea împrejurimilor Braşovului „fie cu vorbe bune, fie cu ameninţări sau daruri de veşminte frumoase făcute căpitanilor de frunte"[2] Este posibil ca şi în 1611, Radu Şerban să fi fost nevoit să accepte jefuirea propriei ţări ca mijloc de a-şi asigura loialitatea trupelor În acest context, partizanii lui Radu Mihnea au fost probabil principalele ţinte, de unde şi sentimentul călugărului Mitrofan că trupele muntene îi căutau cu predilecţie pe cei de etnie greacă.

Ar fi de discutat dacă includerea textului într-un volum consacrat relatărilor de călătorie este justificată. Foarte probabil însemnarea de pe ceaslov aparţine unui personaj care a rezidat vreme

[1] Andronikos Falangas, *Conflictele*, p 53. Acelaşi autor identifică aşezământul monahal cu ctitoria boierilor Andrei şi Dumitru din Cepturi, închinată mănăstirii epirote Sfântul Ilie din Zitsa (*ibidem*, p. 54).

[2] *Călători străini*, IV, p 278 Pentru alte situaţii de acelaşi tip v. Ovidiu Cristea, *In visceribus regni. Constrângeri logistice în timpul „războiului cel lung"*, RI, XVI, 1–4, 2006, p 141–152 (în special p. 150–151).

îndelungată în Țara Românească, iar aceasta ar veni în contradicție cu restul textelor selectate. Am preferat totuși să includem prezentul text atât pentru că este rezultatul observațiilor unui grec stabilit într-o mănăstire din București, cât și pentru că fiecare „călător" a petrecut durate variabile în timp pe teritoriul Țărilor Române

Traducerea de față reproduce, cu foarte mici diferențe[3], versiunea propusă de Andronikos Falangas.

[CONFLICTELE PENTRU TRONUL ȚĂRII ROMÂNEȘTI, 1611]

+ Timpul răzvrătirii și înrobirii în vremea lui Șerban voievod[4]. S-a dus de la Târgoviște, 18 decembrie, ziua de marți[5]. În aceeași zi am plecat și noi de la București și am trecut la Turtucaia[6]. A venit Radu vodă[7], fiul lui Mihnea[8], la București, în zi de duminică leat 7119[9]. Am venit și noi de la Turtucaia în ziua de miercuri, 13 martie și am petrecut optzeci și șase de zile în munți și în codri și în sate și pe drumuri și în prigoniri și în răpiri și în robiri atâtea zile.

+ Luna mai 10, ziua vineri în ajunul Rusaliilor a ieșit Radul vodă din București și [a trecut] dincolo de pod la Sfânta Ecaterina[10] împreună cu oastea. În aceeași seară am ieșit și noi și ne-am dus iarăși în codru. Dimineața a sosit oastea lui Șerban vodă din Moldova. Atunci Radul a dat bir cu fugiții. Mulți au pierit și voievodul a fugit cu câțiva boieri și s-a dus la Giurgiu. Noi ne-am dus în codru și ne-am ferit. Și iarăși luni după Rusalii am venit la mănăstire. Și iarăși în duminica Tuturor Sfinților am fugit și ne-am dus la Cornățel[11]. Nu îmi este cu putință să scriu despre răpirile și omorurile ce au fost, căci Radul vodă se afla la Giurgiu și Șerban vodă în Moldova [iar] Țara Românească era fără stăpân. Și în fiecare zi erau răpiri

---

[3] Singura modificare privește transpunerea în limba română a toponimului Τουρτουκάνη; ediția inițială a propus două forme Turtucaia și Turtucani. În prezenta ediție am păstrat prima formă.

[4] Radu Șerban, domn al Țării Românești 1601, 1602–1611.

[5] Este singurul izvor de epocă în care data plecării lui Radu Șerban din Târgoviște este consemnată precis Andronikos Falangas, *Conflictele*, p. 55. Este vorba de 18 decembrie 1611 stil vechi.

[6] *Turtucani* – τουρτουκάνη.

[7] Radu Mihnea, domn al Țării Românești 1601–1602, 1611–1616, 1620–1623.

[8] Mihnea Turcitul.

[9] 1611.

[10] Probabil mănăstirea ctitorită de Ivașcu Golescu în timpul domniilor lui Alexandru al II-lea Mircea și Mihnea Turcitul, Nicolae Stoicescu, *Repertoriul bibliografic al monumentelor feudale din București*, București, 1961, p 278 afirmă că locașul era probabil terminat în 1578–1579, prima mențiune documentară a acestui așezământ monastic, închinat ulterior Sf. Ecaterina de la Muntele Sinai, datează din 1589. Pană vistiernicul a refăcut mănăstirea arsă de trupele lui Gabriel Báthory în 1611 Este de observat însă că textul călugărului Mitrofan nu face nici o referire la acest episod, menționând doar trecerea trupelor lui Radu Mihnea. Pentru această mănăstire v. și *Atlas istoric al mănăstirilor și schiturilor ortodoxe din România*, București, 2010, p. 83.

[11] Astăzi Mănăstirea, localitate prosperă în sec XVI–XVII. Potrivit lui Constantin C. Giurescu, *Un vechi oraș al Țării Românești : Cornățelul*, „Studii și Articole de Istorie", II, 1957, p 99 (p. 95–130), numele s-ar fi datorat pădurilor de corni din apropiere Târgul era, potrivit aceluiași istoric, un punct de trecere important în drumul spre Dunăre (*ibidem*, p. 106–107) fapt care ar explica de ce călugărul Mitrofan a trecut pe la Cornățel îndreptându-se spre Silistra.

şi ucideri, mai cu seamă printre greci; căci muntenii născoceau vina că aceştia l-au adus pe Radul vodă. Şi umblau călăraşii şi haiducii în munţi şi codri şi îi ucideau greci, nu numai pe boierii lui Radul, dar şi pe neguţători. Am trecut la Silistra în 23 mai, ziua de joi. Am venit la mănăstire în ziua de duminică 16 iunie.

+ Au păşit de la Turtucaia Climent şi diaconul, 29 februarie. A păşit şi popa Ghermanos de la Bucureşti, 15 mai după fuga lui Radu vodă şi a trecut înapoi de la Turtucaia să se ducă la mănăstirea Învierii [...]

ANGELO PETRICCA DA SONNINO

şi

FRANCESCO ANTONIO DA SAN FELICE

(sec. al XVII-lea)

Relaţia misionarilor franciscani Angelo Petricca da Sonnino şi Francesco Antonio da San Felice despre „stagiul" lor în Ţara Românească şi Moldova din anii 1632–1633 a fost publicată încă din anul 1940 de părintele Bonaventura Morariu Totuşi, ea a scăpat atenţiei editorilor primei serii a *Călătorilor străini*[1]. Cel dintâi autor al relaţiei a avut o carieră strălucită. în anul 1638 devine vicar patriarhal (catolic) în Constantinopol şi prefect al misionarilor din Ţara Românească şi Moldova. Din această poziţie s-a ilustrat în lupta contra apropierii între ortodocşi şi calvini, apropiere promovată de către însuşi patriarhul ecumenic de atunci, Chiril Lukaris. Apoi, a urcat în continuare în ierarhia ordinului, în 1661 ajungând provincial al Romei, iar în 1665 procurator general al ordinului său. Se stinge din viaţă în anul 1673, la Roma

Dintre scrierile sale ne interesează cu precădere *Trattato del modo facile d'espugnare il Turco, e discacciarlo dalli molti Regni che possiede in Europa*, din anul 1640. De altminteri, din această lucrare a fost extras un fragment pentru seria veche a *Călătorilor*, din care rezultă că Angelo Petricca a stat de vorbă personal cu domnii din Ţara Românească şi Moldova (Matei vodă Basarab şi, respectiv, Vasile Lupu), iar aceştia l-au asigurat că sunt gata oricând să se răscoale contra Porţii, în contextul unui efort general de război al puterilor creştine sau măcar cu sprijinul direct al acestora[2].

Însă, tot pe baza aceleiaşi lucrări, s-a afirmat că ar fi stat şase ani în Moldova[3]. Ceea ce nu este adevărat În realitate, în original se spune: „..trovandomi sei anni sono in Moldavia"[4]. Adică: „... aflându-mă acum şase ani în Moldova". Prin urmare textul a fost înţeles greşit, căci Angelo Petricca aminteşte doar că în 1634 se găsea în Moldova. El şi colegul său au părăsit mai întâi ţările române, mai exact Moldova, în primăvara anului 1633, aşa după cum reiese din relaţia tălmăcită mai jos. Se pare, însă, că a revenit curând în Moldova, de astă dată, cum spune el însuşi, „con la cura de' missionari in quella provincia che confina col regno di Polonia"[5]. Apoi, în 5 octombrie 1636 îl regăsim la Pettau (Ptuj), oraş sloven din părţile Dravei, de unde îi scria lui Francesco Ingoli, secretarul Propagandei Fide că a fost grav bolnav, în pericol de moarte. Va asculta de ordinul de a intra în Transilvania, dar nu prin Ungaria, pe unde a eşuat în chip repetat, ci prin Polonia şi prin Secuime (*perché io so dove sono gli Siculi, che confinano con la Moldavia*)[6]. Ulterior, în

---

[1] Vezi *Călători străini despre ţările române*, V, Bucureşti, 1973, p 55–59.

[2] *Ibidem*, p. 58-59

[3] *Ibidem*, p. 58. Şi Elisabetta Borromeo crede că Angelo Petricca, dar şi colegul lui Antonio da San Felice, ar fi stat în Moldova şi Ţara Românească fără întrerupere în răstimpul 1632–1638 (*Voyageurs occidentaux dans l'Empire ottoman (1600–1644)*, II, Paris, 2007, p. 1021).

[4] G. B. Cervellini, *Relazioni da Costantinopoli del vicario patriarcale Angelo Petricca*, în „Bessarione", an XVI, fasc I, 1912, p. 46.

[5] *Ibidem.*

[6] *Litterae missionariorum de Hungaria et Transilvania (1512–1717)*, II, ed István Györgyi Tóth, Roma-Budapest, 2003, nr. 248, p. 805–807. În aceeaşi scrisoare, Angelo Petricca se referă la discuţiile cu nobilii de la faţa locului, care „intendono che cosa sia Chiesa Cattolica e Sede Apostolica, e quale la sua potestà, e la traslatione dell'imperio dall'Oriente fatta da quella".

13 octombrie 1637, aflat la Graz, Angelo Petricca va povesti că a petrecut vara trecută în Croația, pe lângă un conte german luteran, pe care a crezut că îl va converti[7].

Într-o scrisoare alcătuită în Constantinopol la 28 august 1638 Angelo Petricca va pomeni de o legătură de prietenie stabilită de el în Moldova cu un călugăr ortodox, care trebuie negreșit identificat cu marele teolog Meletios Sirigos. Iată cum este evocată reîntîlnirea celor doi: „...Mergând apoi alaltăieri să vizitez un călugăr grec învățat cu care m-am împrietenit acum șase ani în Moldova, am găsit în chilia lui operele Sfântului Ioan Hrisostomul în grecește, tipărite de către eretici, și i-am spus că Biserica Ortodoxă fiind foarte potrivnică față de cărțile eretice era acum rușinos să țină acea carte; și citindu-o am găsit [împreună] multe falsificări, deoarece în înseși vechile lor manuscrise se zicea altminteri, și ereticii au schimbat multe lucruri care sunt în chip vădit împotriva erorilor lor, de aceea ar fi bine, cum însuși acel călugăr a spus, ca însuși Domnul Patriarh[8], sub pedeapsa excomunicării, să facă să fie aduse din toate colțurile Greciei asemenea cărți tipărite de eretici, și să pună să fie arse, și, apoi, în fiecare an să se trimită un număr de cărți catolice în grecește, și să fie date Domnului Patriarh ca să fie răspândite în mănăstirile și episcopatele care le-au rămas în Orient"[9]. Așa cum am arătat cu alt prilej, scrisoarea aceasta pune în lumină un efort comun al celor doi spre a curma înrâurirea calvină în spațiul ortodox, îndată după sfârșitul tragic al patriarhului Chiril Lukaris, de orientare procalvină[10].

Din textul relației de mai jos, pe care l-am analizat altundeva[11], merită mai întîi desprinsă observația de ansamblu potrivit căreia atmosfera spriritualā de la curtea domnească a Moldovei, din 1632–1633, era mai elevată decât cea de la București, din pricina „numărului mai mare de persoane învățate" (*savie*), ortodocși și evrei, dar și transilvăneni, mai ales catolici, adică oameni de formație occidentală. De aceea, se pare că disputele teologice, purtate în chip particular cu ortodocșii, au căpătat un aspect deosebit de viu. Și aici este apoi relatat un episod cât se poate de interesant. Este vorba de recurgerea, în toiul controverselor teologice, la propunerea de aplicare a „probei focului". Domnul Moldovei, ne spun autorii relației, ar fi încuviințat-o „în prezența celei mai mari părți a boierilor" săi. Ba chiar a fost pregătit, într-un loc public, lemnul! Totuși, această teribilă încercare nu a putut avea loc, din cauza opoziției ierarhilor moldoveni, în frunte cu mitropolitul, care, așa cum știm, de la 23 septembrie 1632 era însuși marele cărturar Varlaam[12].

Refuzul este explicabil dacă ținem seamă de faptul că în procedura judiciară bisericească aplicată în țările române ordalia nu este cunoscută[13]. Oricum, însă, trebuie să ne gândim că, dacă atât de târziu, în prima jumătate a secolului al XVII-lea, „proba focului" era cât pe aci să fie practicată în spațiul românesc în contextul unui litigiu interconfesional, cu atât mai mult ea a putut avea loc în veacul al XIV-lea, la Vidin, în condițiile în care orașul era ocupat de oștile ungare, așa cum a susținut Emil Lăzărescu, în legătură cu tradiția despre viața lui Nicodim, întemeietorul Tismanei[14].

---

[7] *Ibidem*, nr. 287, p. 897–900.

[8] Referire la succesorul lui Chiril Lukaris, pe nume Chiril Kontaris (20 iunie 1638 – sfârșit iunie 1639).

[9] Antonio de Sanctis, *Un tentativo di unione fra Roma e Costantinopoli nel sec. XVII L'attività del P. Angelo Petricca O F. M. Conv. Vicario Patriarcale latino di Costantinopoli (1638–1640)*, Assisi, 1966, anexa 4, p. 97–98.

[10] Ștefan Andreescu, *Meletios Sirigos și Angelo Petricca da Sonnino*, în SMIM, XXI, 2003, p. 382–383.

[11] Idem, *O relație de „călători străini" în Țara Românească și Moldova din anii 1632–1633*, în vol *Izvoare străine pentru istoria românilor*, sub îngrijirea lui Ștefan S. Gorovei, Iași, 1988, p. 51–56 [= *Românii în istoria universală*, III/3].

[12] Însemnarea care vădește data precisă a hirotonisirii lui Varlaam a fost reprodusă mai nou, în traducere, de Radu Constantinescu, *Vechiul drept românesc. Repertoriul izvoarelor (1340–1640)*, București, 1984, p. 199. Vezi și textul omiliei rostite cu acest prilej de Meletios Sirigos, la D. Russo, *Studii istorice greco-române*, t. I, București, 1938, p 232–234

[13] Alexandru Herlea, *L'absence de l'ordalie dans l'ancien droit roumain*, în „Recherches sur l'histoire des Institutions et du droit", III, Bucarest, 1979, p. 97–104 ; V. Al Georgescu, *Ordalia în vechiul drept românesc*, în vol. *Sub semnul lui Clio*, Cluj, 1974, p 306–316.

[14] Emil Lăzărescu, *Nicodim de la Tismana și rolul său în cultura veche românească (I – până în 1385)*, în „Romanoslavica", XI, 1965, p. 262–264, vezi și Virgil Ciocâltan, *Înțelesul politic al « minunii » sfântului Nicodim de la Tismana*, în SMIM, XXII, 2004, p. 153–168.

Relația celor doi misionari a fost de curând utilizată în studiul lui Eugen Zuică, *Note cu privire la construirea primei biserici catolice din București și la tentativele misionarilor franciscani de a-i readuce la catolicism pe sașii din Câmpulung*, în volumul: *Miscellanea historica et archeologica in honorem Professoris Ionel Cândea*, îngrijit de V. Sârbu și C Luca, Brăila, 2009, p. 334–337.

Relatarea părinților magiștri Angelo Petricca și Antonio da San Felice din Ordinul Minoriților Conventuali, despre misiunea îndeplinită în Valahia și Moldova, citită în Congregația generală din ziua de 21 noiembrie 1634, ținută de față cu Urban al VIII-lea[15].

Relatare a ceea ce s-a făcut în Constantinopol, Țara Românească și Moldova pentru răspândirea Sfintei Credințe Catolice, de părintele Sonnino provincial al Ungariei și de părintele San Felice provincial al Transilvaniei și de însoțitorii minoriți conventuali și despre ceea ce se poate face în Transilvania.

Fără nici un merit din partea noastră, fiind acum patru ani chemați de Dumnezeul binecuvântat în disprețul propriei vieți, să aducem salvarea sufletelor, atât ale credincioșilor, cât și ale necredincioșilor, am recurs la Eminențele Voastre, fiind destinați pentru această prea sfântă operă a răspândirii Sfintei Credințe Catolice, ca să ne îndreptați după cum v-ar fi inspirat Maiestatea Sa Divină, cu toate că simțeam înlăuntru că vocația noastră era pentru țara Persiei[16]; unde, găsind persoane învățate, se putea demonstra, cu acel puțin talent pe care îl aveam, limpedea lumină a Adevărului Catolic. Și deja spre a învăța limbile am fost trimiși la Constantinopol, unde [odată] ajunși, în afară de a-i întări pe catolici în cel mai bun chip pe care îl cunoșteam și de a arăta grecilor și altor eretici cu predici, explicații speciale și cu un pic de bun exemplu greșelile, ne-am ocupat din răsputeri să învățăm limba turcă, necesară pentru călătoria pe care credeam că o vom face. Și deja în cinci luni cât am stat în Constantinopol am învățat atâta, încât în alte șase luni am fi învățat-o cu totul. Dar așteptând misiunea pentru Persia, ne-a sosit scrisoarea de la Monsignor Ingoli, secretarul vostru, prin care ne scria că ar fi fost pe placul Eminențelor Voastre ca noi să mergem în Țara Românească[17] și Moldova[18]. Ceea ce înțelegând noi, chiar dacă ni se întrerupea cursul de învățare a limbii turce, spre a-i da ascultare cu orice chip, fără a ține seamă de vreo greutate și pericol am plecat la 4 februarie [1632] către Țara Românească. Ajunși acolo, după multe încercări și primejdii pentru viață, amintindu-ne de felul în care Domnul nostru Hristos și-a trimis Apostolii să predice Sfânta Evanghelie, care este aceeași cu regula Sfântului Francisc, ne-am hotărât să o ținem cu toată rigoarea.

---

[15] Traducerea textului italian al acestei relații a fost efectuată după: Bonaventura Morariu, *Series chronologica praefectorum apostolicorum missionis fr Min. Conv. In Moldavia et Valachia durante saec XVII et XVIII*, Vatican, 1940, p 23–25 (extras din „Commentarium Ordinis Fratrum Minorum S. Francisci Conventualium", an. XXXVII, nr. VI–X). Altă ediție: *Moldvai csángó-magyar okmánytár 1467–1706*, I, Budapesta, 1989, p. 175–180.

[16] *il regno di Persia.*

[17] *Valachia.*

[18] *Moldavia.*

Şi astfel, în pomenita provincie exerciţiul nostru era de a-i spovedi şi a le administra [Sfintele Taine] acelor puţini catolici care erau acolo [şi] care nu depăşeau numărul de cincizeci şi de a-i aduce la penitenţă şi de a discuta cu monahii şi laicii ortodocşi[19], vădindu-le cu dovezi convingătoare, scoase din Sfânta Scriptură, Concilii şi [Sfinţii] Părinţi, că nu se puteau salva pentru că erau schismatici şi eretici, că de acum era timpul să părăsească greşeli aşa de mari, pedepsite atât de aspru de Maiestatea Sa Divină cu acea robie în care se găsesc, şi cu alte lucruri asemănătoare.

Eram foarte iubiţi de către domn[20] şi de către boierii[21] din Ţara Românească atât pentru că practicam sărăcia în acele părţi, neluând bani, şi pentru că după ce încheiam slujirea pentru biserică căutam prin milostenii lucrurile necesare traiului. Şi ceea ce ne prisosea împărţeam la ceilalţi săraci. [Fapte] care îi tulburau nespus, nefiind obişnuiţi să vadă oameni care să îi descumpănească prin vorbă, care să dea asemenea probe de umilinţă şi să trăiască atât de aspru. Şi mai mult, pentru că preceptorul[22] fiului numitului domn, care era un grec cipriot catolic, le recomanda adesea, la cererea noastră, să recunoască suprema puterea supremă a Pontifului roman şi noi făceam acelaşi lucru cu ceilalţi boieri, [lucru] cu care Domnul binecuvântat ne-a dăruit atâta milă, încât ne dădeau ca exemplu şi model de trăire religioasă tuturor călugărilor lor, cu multă laudă pentru Sfânta Biserică Romană; unde mai înainte se întâmpla pe dos, din [pricina] răului exemplu al unor catolici de-ai noştri.

Şi drept semn pentru acestea, domnul şi acei boieri au început să ne construiască o mănăstire, la cererea noastră; şi s-au ridicat şase încăperi, isprăvite, şi jumătate din biserică, după obiceiul locului[23]. Domnul a fost înlăturat de sultan din domnie şi a fost desemnat un altul[24] [şi] de aceea s-au schimbat odată cu domnul o bună parte, ba chiar majoritatea boierilor, care sunt asemenea unor guvernatori subordonaţi[25]. [De aceea] am rămas fără nici o nădejde de a aduce acea provincie la credinţa catolică, precum credeam, deoarece o asemenea schimbare este obişnuită la toţi acei domni care urmează [la tron]. Şi am cunoscut din experienţă că nu se putea face altceva în acea provincie decât confirmarea şi de a avea grijă de acei puţini catolici; şi de a-i mişca prin exemplu pe ortodocşi; şi a

---

[19] *greci.*

[20] Leon vodă Tomşa (1629–1632).

[21] *baroni.*

[22] *il Maestro.* Este vorba foarte probabil de „fratele Benedict”, personaj foarte influent, care în martie 1632 a fost interpretul solului suedez Paul Strassburg, aflat în drum spre Poartă. Acesta arată însă că era de „neam cretan” şi ocupa funcţia de „orator” sau „predicator” al curţii (*Călători străini despre ţările române*, V, Bucureşti, 1973, p. 65).

[23] *al modo del paese* Pentru edificarea celei dintâi biserici, de lemn, care a ars în toiul tulburărilor ce au însoţit înscăunarea lui Matei aga din Brâncoveni, în toamna anului 1632, vezi: Eugen Zuică, *Note cu privire la construirea primei biserici catolice din Bucureşti şi la tentativele misionarilor franciscani de a-i readuce la catolicism pe saşii din Câmpulung*, în volumul: *Miscellanea historica et archaeologica in honorem Professoris Ionel Cândea*, Brăila, 2009, p. 329–336.

[24] Lui Leon Tomşa i-a sosit porunca de mazilire la 21 iulie 1632, iar în noaptea de 23/24 iulie a plecat spre Poartă. În locul lui a fost numit Radu Iliaş, fiul lui Alexandru Iliaş, pe atunci domn al Moldovei.

[25] Referire la dregătorii din sfatul domnesc

încerca convertirea multor transilvăneni care vin în pomenita provincie din pricina vecinătății; dintre care printre alții a fost convertit un predicator calvinist, care, abjurând în public erezia lui și cunoscând adevărul catolic, cu multă fervoare s-a oferit să se ocupe în Transilvania de convertirea țăranilor săi eretici.

Și prin schimbarea domnului sus-pomenit tulburându-se întreaga provincie, nevrând să-l primească pe noul domn trimis de sultan, fiind [acela] persoană urâtă de ei, ne-am sfătuit între noi și am judecat să lăsăm acolo doi frați: un preot și un laic care să aibă grijă de acei catolici și de locurile noastre. Și să mergem în Moldova, provincie vecină, unde se află număr mai mare de catolici, de care am fost chemați prin mai multe scrisori. Și [odată] ajunși, am fost primiți cu mare bucurie. Și de îndată acel domn[26], datorită vorbelor bune pe care le-a avut despre noi din provincia Țara Românească, ne-a dăruit cu act oficial o biserică, care a fost făcută spre folosul nostru de către un boier, cu scopul de a-i face pe catolici să locuiască bucuroși în acea provincie.

În amintita provincie am făcut aceleași expuneri de doctrină cu mai multe prilejuri, atât din pricina numărului mai mare de persoane învățate, dar perfide, ortodocși și evrei, cât și pentru numărul mai mare de transilvăneni, în parte catolici și în parte eretici, cu toate că ereticii sunt puțini. În această provincie să fie mai mult de o mie de familii de transilvăneni catolici, însă răspândiți în diferite târguri, câte cinci, câte zece, câte douăzeci, câte cincizeci și câte șaizeci cel mult, toți supuși ai episcopului de Bacău[27], care este singurul pentru latinii din acea provincie. Cu toate că ortodocși sunt mulți, pentru că acolo este un arhiepiscop de Suceava[28], un episcop de Iași (?)[29], unul de Roman[30], și doi alții[31], al căror nume nu ni le aducem aminte, deși îi cunoaștem din vedere; fiindcă ne-a fost furată o Biblie unde stăteau însemnate de noi toate lucrurile principale despre acele provincii.

Transilvănenii au în Moldova multe biserici, și în unele pun preoți după voia lor; iar din cauza lipsei care este acolo sunt obligați să ia oameni decăzuți și de ocolit; și din nepăsarea episcopilor din trecut sunt multe abuzuri ale acestor preoți ignoranți și decăzuți, contrare [deciziilor] Conciliului Tridentin și poruncilor Pontifilor. Totuși au adepți, [căci] noi nu am putut să-i împiedicăm, deoarece nu aveam autoritatea. În alte locuri, unde sunt puțini transilvăneni și săraci, ori nu sunt biserici, ori, dacă există, sunt toate distruse, iar din nepăsarea episcopilor din trecut și a altor slujitori acești transilvăneni nu știu ce este spovedania, împărtășania și alte taine. Ba chiar mulți copii mor mărișori fără botez fiindcă nu au preoți, și pentru că nu a fost acolo niciodată episcop sau altul care să fi învățat laici să boteze în caz de nevoie; ceea ce noi i-am învățat în multe părți.

---

[26] În toamna anului 1632, moment la care se referă misionarii, domnea încă în Moldova Vodă Alexandru Iliaș (1631 după dec. 5–1633 apr.).

[27] *Baccovia.*

[28] *Suchiava.*

[29] *Iassa.* Referirea privește, poate, prezența la Iași a unui episcop-vicar.

[30] *Roman.*

[31] Este vorba neîndoielnic de episcopii de Rădăuți și Huși.

Nu ne-am oprit la Iaşi, capitala acelei provincii, unde vor fi fiind vreo şaizeci de case sau familii de transilvăneni, unii creştini numai cu numele, pe care a fost nevoie să-i învăţăm până [şi] să facă cruce. Şi tuturor acestora le-am administrat sfintele taine. Şi neîncetat aveau loc între noi şi evrei şi ortodocşi necontenite dispute, [isprăvite] totdeauna cu descumpănirea lor şi în chip special a ortodocşilor, cu care, în afară de multe altele întâmplate, cu vădite primejdii pentru viaţă, atât în Ţara Românească, precum în însăşi Moldova, odată – nefiind suficientă autoritatea Sfintei Scripturi, a Conciliilor şi a Sfinţilor Părinţi ai lor – s-a ajuns chiar la înţelegerea de a vrea să intrăm în foc, pentru ca ei să părăsească erezia în care sunt cufundaţi şi să se întoarcă la ascultarea datorată Sfântului Scaun Apostolic. Şi cu toate că domnul[32] întregii provincii s-a angajat la aceasta în prezenţa celei mai mari părţi a boierilor şi fuseseră pregătite deja în public lemnele, cu toate acestea nu se făptui, nu fiindcă ne-am fi abţinut noi care stăteam tot timpul gata, ci pentru că arhiepiscopul, episcopul şi călugării, cu teama să nu fie în chip vădit înfrânţi de Domnul şi izgoniţi de norod, au împiedicat-o; deoarece venind călugării lor cei mai învăţaţi să ne întrebe cu ce siguranţă ne expuneam la un aşa mare pericol, li s-a răspuns deschis că siguranţa izvora din adevărul pe care îl predicam pentru salvarea lor, şi pentru că Domnul binecuvântat nu putea lipsi să [aducă] mărturie pentru adevăr, întru mai marea sa glorie.

Şi spre a nu obosi pe Eminenţele Voastre sunt trecute sub tăcere multe alte înfăptuiri în acele părţi şi multe alte pericole îndurate; numai aceasta ne pare că trebuie spusă, că, cu toate că le-am vădit greşelile lor, întrucât ştiau că ne osteneam din zel pentru mântuirea lor ne iubeau, ne cinsteau precum pe episcopii lor, ne făceau bucuroşi pomeni, şi au primit cu mare neplăcere [vestea] plecării noastre către Constantinopol, care s-a întâmplat din două cauze. Cea dintâi pentru tulburarea generală a provinciei împotriva domnului care se schimbă, cel ce domnea [înainte] fiind izgonit. Şi a doua, mai importantă, pentru că am primit o scrisoare de la Eminenţa Sa Cardinal Ludovisio, de bună amintire, pe atunci prefect, prin care ne anunţa că intenţia Eminenţelor Voastre era ca noi să stăm la Constantinopol, căutând să tratăm cu mitropoliţii ortodocşi şi cu patriarhul lor, şi încă [şi] cu armenii, ca să-şi recunoască greşelile lor.

Dar înainte să ajungem la ceea ce s-a negociat în Constantinopol, trebuie să vă informăm că pe când şedeam în amintitele provincii ale Moldovei şi Ţării Româneşti eram adesea invitaţi să intrăm în Transilvania, care se învecinează cu numitele provincii, de către mulţi nobili[33] transilvăneni catolici, care veneau de la principii Transilvaniei, trimişi deseori ca ambasadori la amintiţii domni ai Ţării Româneşti şi Moldovei. Aceştia ne spuneau că negreşit mare câştig s-ar face în Transilvania cu ereticii, când ar fi convinşi, afară [de faptul] că fiind un mare număr de catolici, răspândiţi în multe locuri, nu se puteau avea preoţi catolici care

[32] *il Governatore.*
[33] *baroni.*

să-i grijească şi că în chip special în Secuime[34], regiune transilvăneană deosebită, erau multe locuri în întregime [locuite] de catolici, indiferenţi la credinţă din cauză că acolo nu erau preoţi. Noi le răspundeam că nimic altceva nu ne-a fost poruncit de către Sfânta Congregaţie decât îngrijirea [spirituală a] Ţării Româneşti şi Moldovei, dar că totuşi vroiam să înştiinţăm pe Eminenţele Voastre despre toate acestea. Şi noi înşine, deoarece ne doreau în chip special, vroiam să ne înapoiem în Italia, ca să căpătăm autoritate şi un număr potrivit de preoţi şi să-i ducem să stea pentru totdeauna cu ei în ţara lor, [lucru] care i-a lăsat mângâiaţi.

Am plecat aşadar din Moldova spre Constantinopol şi după lungi discuţii avute cu mulţi ortodocşi am înţeles că nu se pot în alt chip converti, poate doar prin sprijinirea vreunui mitropolit catolic spre a fi patriarh – existând printre ei unii [de acest fel] –, care punând după aceea greci catolici ca prelaţi, i-ar fi adus pe ceilalţi la un bun capăt. Sau dacă s-ar face lucru de folos la Sfântul Munte şi li s-ar da învăţători, prin înfiinţarea acolo a unui colegiu spre a-i instrui pe acei călugări, care apoi se răspândesc peste tot şi devin prelaţi. Deoarece prin această binefacere s-ar tăia vălul de ură pe care îl au contra Bisericii catolice. Şi făcându-se învăţaţi, mai cu uşurinţă vor recunoaşte greşelile lor, adăugându-se [şi] oarecare subvenţie *spre a recupera vânatul*[35].

Noi aşadar, considerând că, în prezent, Transilvania, Ţara Românească şi Moldova au nevoie de truditori şi că în acestea s-ar avea mare rod atât prin a-i conduce pe ai noştri, cât şi în a-i readuce pe cei din afară [de religia catolică], [noi] neavând altă limbă învăţată decât româna[36], care slujeşte pentru Ţara Românească şi Moldova, şi slujindu-ne de latină pentru Transilvania, rugăm pe Eminenţele Voastre, spre a le fi folositori să ne trimită în amintitele provincii; [şi] să ne milostivească cu tot ceea ce înfăţişăm în Memorial, care în chip special conţine [cereri pentru] autoritate, ajutor şi tovărăşie de preoţi, care au fost [deja] găsiţi de noi.

---

[34] *nelli Siculi.*
[35] *ad redimendam venationem.*
[36] *la Valacha.*

GIOVANNI LUIGI ZANI

(sec. al XVII-lea)

Despre viața lui Giovanni Luigi Zani se cunosc puține lucruri. S-a născut la o dată greu de precizat într-o familie nobiliară din Bologna. A urmat cariera armelor intrând în serviciul Habsburgilor, pentru care a luptat în al doilea război nordic (1655–1660), apoi pe frontul din Transilvania și Ungaria împotriva otomanilor. A făcut parte din trupele imperiale care au ocupat Clujul în 1661 și, potrivit cronicii lui Georg Krauss, a îndeplinit funcția de comandant al companiei a doua a regimentului Dörner. Cunoștințele sale de limba latină i-au atras numirea într-o misiune diplomatică pe lângă principele Janos Kemeny, cu scopul obținerii de provizii și întăriri pentru garnizoana Clujului. Rezultatele misiunii au fost anulate de înfrângerea și moartea principelui transilvănean, în lupta de la Seleușul Mare (22 ianuarie/1 februarie 1662). După acest eveniment Zani a luat parte, timp de zece săptămâni, la apărarea Clujului în fața oștilor otomane conduse de Kuciuk Mehmed pașa. Deși epilogul a fost favorabil asediaților, Zani a părăsit orașul din cauza unei revolte a trupelor provocată de neplata soldelor. A continuat să lupte sub flamura Habsburgilor fiind rănit de un foc de muschetă, cu puțin timp înainte de lupta de la Saint Gotthard (1 august 1664) și a murit șapte ani mai târziu tot în urma unei acțiuni militare. Impresiile sale despre Transilvania s-au păstrat grație publicării unor scrisori adresate familiei sale, publicate într-un miscelaneu de relații de călătorie întocmit de fratele său, Valerio Zani sub pseudonimul Aurelio degli Anzi. Epistolele sale ne dezvăluie un observator atent care a înregistrat o mulțime de detalii privind limba și obiceiurile locurilor, atitudinea populației față de Habsburgi și otomani, starea fortificațiilor, tipul de armament, maniera de luptă a adversarilor otomani, tătari, transilvăneni, munteni și moldoveni. Pe lângă aspecte cunoscute și din alte surse se individualizează descrierea detaliată a luptei de la Seleușul Mare precum și întâlnirea cu domnul Țării Românești, Grigore Ghica (1660–1664). Din scrisorile lui Giovanni Luigi Zani, publicate pentru prima dată la Parma, în 1691, în volumul *Il Genio vagante. Biblioteca curiosa di cento e piu relazioni di Viaggi stranieri de nostri tempi racconta dal Signor Aurelio degli Anzi ed estrata da diverse lettere private, informazioni particolari e Libri di varij scrittori Italiani, Francesi, Spagnuoli, Alemani, Latini ed altri autori del corente secolo* am selectat doar opt, care conțin referiri la Țările Române. În istoriografia românească aceste texte au fost republicate și comentate de Ovidiu Cristea, *Un călător străin în Transilvania secolului al XVII-lea. Giovanni Luigi Zani*, „Revista Istorică", XIV, 2003, 5–6; o versiune italiană a fost publicată anterior în volumul *L'Italia e l'Europa Centro-Orientale attraverso i secoli. Miscellanea di studi di storia politico-diplomatica, economica e dei rapporti culturali*, a cura di Cristian Luca, Gianluca Masi e Andrea Piccardi, Brăila-Venezia, 2004, p. 277–291.

Extras al scrisorilor domnului conte Giovanni Luigi Zani, cavaler căpitan din Bologna şi sergent major în armata Majestăţii sale Imperiale. Scrisori ale aceluiaşi domn Giovanni Luigi Zani cu relatarea[1] războaielor din Transilvania împotriva turcilor în care se vorbeşte de asediul, de către aceeaşi[turci] a Clujului[2], împreună cu alte întâmplări ale războiului din Ungaria

I

22 septembrie 1661: Giovanni Luigi Zani către fratele său Valerio Zani.

Prea ilustrului meu frate. Din pădurile şi munţii din Transilvania primiţi respectele mele împreună cu această [scrisoare]. Am ajuns cu armata la Kolosvar în Transilvania, Clausemburg în limba germană şi Claudiopol în latină. Aceasta este reşedinţa de zi cu zi a principilor din această ţară. După două zile locul a fost întărit cu 1000 de călăreţi germani şi cu 1000 de infanterişti care, deşi au jurat credinţă Principelui Kemény Janos[3], se află sub protecţia şi comanda Majestăţii Sale Imperiale[4]; eram cu toţii înflăcăraţi şi încurajaţi gândindu-ne doar la victorie împotriva duşmanului, pentru a spune adevărul şi aşteptând în orice zi un asediu în toată regula, din cauza ameninţării continue a turcilor. Ploile frecvente au deteriorat drumurile, astfel încât este imposibilă aducerea unor provizii şi muniţie pentru a ne susţine vreme îndelungată. Eu fac parte dintr-o companie a regimentului domnului colonel De' Merci[5]. Turcii şi Tătarii au jefuit, incendiat şi distrus tot ce se găsea aici, în aşa fel încât prea puţine se pot găsi, iar proviziile sunt foarte scumpe. Se pare că planul turcilor de a ataca este foarte verosimil, deoarece până acum nu au părăsit ţara, după cum nu au făcut-o nici tătarii; dacă vor veni ne vom comporta ca oameni de onoare. Aici muncim ca nişte câini şi cu siguranţă puţine sunt orele de odihnă, fiind puşi în mişcare nu atât de obligaţiile noastre, cât de necesitate. Dacă cu această ocazie nu vom intra pe teritoriul Imperiului Otoman, niciodată nu cred că vom mai avea prilejul în zilele noastre. Turcii sunt furioşi pe noi şi spun în toate felurile că vor acest loc îndreptându-se spre acest obiectiv şi [aflându-se] la o distanţă de puţine leghe de aici. În privinţa orăşenilor, aceştia sunt în cea mai mare parte cu sufletul de partea turcilor. Hrană şi muniţie nu sunt de risipit. În fiecare zi ne chinuim să refacem zidurile şi să cârpim un loc foarte slab întărit şi cu fortificaţii din alte timpuri[6]. Ne consolează doar faptul că duşmanul nu are tunuri. Cu toate acestea dă de gândit că, împotriva obiceiurilor sale, [inamicul] arată că

---

[1] *ragvagly*

[2] *Clausemburg.*

[3] Principe al Transilvaniei 1661–1662 Pentru viaţa şi cariera sa vezi *Ioan Kemény Memorii 1607–1662*, ediţie şi prefaţă de Ştefan J. Fay, trad. Pap Francisc, Cluj-Napoca, 2002. Din păcate această lucrare nu tratează perioada anilor 1661–1662

[4] Leopold I, 1658–1705.

[5] Aşa cum menţionează o scrisoare ulterioară, datorită pierderilor înregistrate de corpul de ofiţeri în timpul asedierii Clujului de către otomani, Zani a ajuns să comande trei companii. Georg Kraus, *Cronica Transilvaniei 1608–1665*, Bucureşti, 1965, p 601 menţionează la rândul său că Zani (ortografiat în cronică Zanni) a condus a doua companie a regimentului Dommer.

[6] *all'antica*; pentru fortificaţiile Clujului v. Evlia Celebi, *Călători străini despre Ţările Române*, VI, Bucureşti, 1976, p 554–555 care vorbeşte de o cetate puternică pe care ar fi văzut-o de nu mai puţin de şase ori. Aprecierile lui Zani au în vedere, desigur, raportarea la sistemul de fortificaţii occidental dominat de faimoasa *trace italienne*, tip de fortificaţie mult mai adecvat pentru susţinerea unui intens foc de artilerie Pentru această problemă v. Geoffrey Parker, *The Army of Flanders and the Spanish Road 1567–1659*, Cambridge University Press, 1972, p. 7–10.

doreşte să rămână în campanie pe durata iernii. Ali paşa este în părţile Sibiului[7]. Acolo a proclamat ca principe un nobil transilvan pe nume Apaffi[8], care rezidă într-un castel ce i-a fost restituit de tătari şi în care a fost ţinut prizonier de către aceiaşi tătari. Totul a fost făcut cu scopul de a-l înlătura pe celălalt principe, Kemény Janos, subordonat imperiului şi care îl recunoaşte ca suveran pe Majestatea Sa Imperială. Acest nou principe se află aproape de *Vicemburg* sau Alba Iulia[9], pentru a face o diversiune şi pentru a discredita gruparea rivalului său. Acolo a convocat o dietă a nobilimii din Regat. La rândul nostru ne adunăm forţele, căci o parte a cavaleriei noastre compusă din 30 de oameni a atacat 340 de soldaţi ai numitului Apaffi, ucigând 30 dintre aceştia şi luând un număr de prizonieri, în timp ce alţii au rupt-o la fugă. Turcii, în schimb, au capturat un orăşean de seamă de aici, fapt foarte dăunător pentru că acesta cunoaşte foarte bine situaţia noastră. Altele până în clipa de faţă nu mai ştiu; cu plecăciune recomandându-mă tuturor.

II

Decembrie 1661: Giovanni Luigi Zani către Valerio Zani.

Prea ilustrului meu frate. Nesiguranţa acestor drumuri îmi întârzie consolarea pe care o primesc prin [scrisorile] foarte agreabile ale Domniei Voastre; a trecut deja o lună de când sunt lipsit de acestea. Mă aflu într-o ţară şi într-un oraş în care luteranii, calviniştii, arienii şi turcii îşi dau concursul pentru a reface anticul Babel. Cred că pentru a exprima tot răul e nevoie să spun într-un singur cuvânt că e vorba de Transilvania, parte a Ungariei. Nu trece o zi fără să se aştepte noutăţi, căci turcii [ne] ameninţă necontenit. Iar oamenii locului sunt mai înclinaţi spre duşman decât spre noi, purtând atâta ură nemţilor încât trebuie să ne păzim foarte bine. Un pâlc de oşteni al principelui nostru Kemény Janos a învins unul al turcilor făcând şase prizonieri şi ucigând mai mult de 30. Dar acestea sunt fleacuri; la primăvară ne vom confrunta din nou. Kemény Janos a intrat în Transilvania cu câteva regimente nemţeşti cu intenţia de a-l alunga pe Apaffi. Eu am fost trimis de comandant la acelaşi Principe[10] pentru a discuta chestiuni importante privind întreţinerea şi apărarea acestui loc şi pentru a ne da ordine. Călătoria va fi puţin incomodă din cauza frigului, dar asta are prea puţină importanţă. Dumnezeu să îmi dea norocul să îmi îndeplinesc misiunea cu succes şi în folosul Majestăţii Sale Imperiale şi spre gloria şi înălţarea numelui de creştin, fiind vorba de duşmanii credinţei; cu acestea mă înclin cu drag.

III

Ianuarie 1662: Giovanni Luigi Zani către Valerio Zani.

Prea ilustrului meu frate. Am fost primit de Principele Kemény Janos cu dovezi de multă politeţe şi curtoazie. Mi-a împărtăşit sentimentele sale şi mi-a

[7] *Armstatt.*
[8] Mihail Apaffi I, principe al Transilvaniei, 1661–1690.
[9] Alba Giulia în text. Vicemburg este probabil o formă coruptă din Weissenburg.
[10] Kemény Janos.

arătat mare încredere, promiţându-mi un sprijin substanţial în cazul în care fortăreaţa ar fi atacată. Mi-a dăruit un cal foarte frumos şi mi-am luat rămas bun întorcându-mă cu scrisorile oficiale la comandantul meu. Am lăsat în urmă un soldat al meu, om isteţ[11] pentru a solicita proviziile. Dar norocul ne-a fost cu totul potrivnic. Pentru că principele a primit veste sâmbăta trecută, în ziua de 21 a acestei luni, că turcii, trecând Porţile de Fier vin în ajutorul Sighişoarei[12], cetate deja încercuită; [aceştia însă] s-au sfătuit să o abandoneze şi să se îndrepte [spre oastea lui Kemény Janos] pentru a o ataca. Când a primit ştirea că oastea [duşmanilor] este în apropiere [principele] s-a gândit să se odihnească peste zi, fiind hotărât să se retragă; dar turcii nu i-au lăsat timp, ci au apărut în grabă la mijlocul zilei; [oamenii principelui] au urcat în şa şi au fost dispuşi în escadroane într-un loc îngust, înconjurat din toate părţile de munţi, [loc] convenabil pentru susţinerea atacului[13]. Centrul dispozitivului a fost ocupat de husari, miliţie ungară a principelui, pe flancul stâng erau croaţii şi dragonii şi mai în urmă cavaleria[14], iar pe flancul drept 300 de infanterişti transilvani, supuşi ai principelui. Turcii aveau în prima linie două escadroane de 3000 de oameni, iar în spate, la o lovitură de tun distanţă, alte trei escadroane cu acelaşi număr de oameni. A fost atacat cu hotărâre de turci; husarii deşi erau destul de departe au luat-o la fugă în mod ruşinos, rupând mare parte din escadroane.

Încurajaţi turcii au înaintat, dar întâmpinaţi şi respinşi cu bravură de croaţi şi dragoni, păreau deja să dea înapoi. În acel moment toţi transilvănenii au început să fugă în grabă lăsând câmpul de bătălie cu două tunuri şi trei stindarde în mâinile inamicului. Morţii, din câte am înţeles până acum, nu sunt numeroşi, ridicându-se la cifra de 50, iar prizonierii sunt în număr de 30. Turcii au continuat urmărirea cale de trei sferturi de leghe până la o pădure şi întorcându-se au dat foc satului[15], retrăgându-se [apoi] la Sighişoara[16], unde, din câte am înţeles de la oamenii noştri care au scăpat, stau cu mare teamă şi cu convingerea că noi ne vom conjuga forţele şi vom cuceri acel loc. Mi se rupe inima văzând că Dumnezeu a închis ochii

---

[11] *persona di spirito*

[12] *Segesburg.*

[13] Zani relatează bătălia de la Seleuşul Mare (22 ianuarie/1 februarie 1662) care a pus capăt carierei lui Kemény Janos Pentru acelaşi eveniment Georg Kraus, *Cronica Transilvaniei*, p. 466 afirmă că principele a refuzat să dea credit ştirilor care anunţau apropierea trupelor otomane de Sighişoara şi că abia la 21 ianuarie s-a convins că nu era vorba de zvonuri lipsite de temei. Memoriile comandantului general al trupelor Habsburgilor din Ungaria, Raimondo Montecuccoli oferă la rândul lor câteva indicii interesante Pentru Montecuccoli decisivă a fost indecizia principelui Kemény, care a ezitat între două opţiuni· să se retragă sau să dea lupta. Indecizia a permis joncţiunea trupelor lui Kuciuk Mehmed, paşa de Oradea cu cele ale lui Mihail Apaffi fapt ce a contribuit decisiv la înfrângerea lui Kemeny (v *Mémoires de Montecuculi généralissime des troupes de l'Empereur divisées en trois livres*, Paris, 1751, p. 400–401). Evlia Celebi, *Călători străini*, VI, Bucureşti, 1976, p. 435 şi 601 dă la rândul său o versiune destul de diferită, care exagerează evident efectivele oştirii lui Kemény; potrivit aceluiaşi autor, oamenii principelui „zăceau morţi de beţi" în momentul în care au apărut trupele otomane.

[14] Georg Kraus, *Cronica Transilvaniei*, p. 473 precizează că rezerva de cavalerie „a fost aşezată pe partea cealaltă a satului, spre râul Târnava" de teama unei curse şi a unui presupus corp de rezervă otoman; *Mémoires de Montecuculi*, p 402 dă o descriere mult mai sumară a dispozitivului.

[15] Probabil Seleuşul Mare, satul lângă care s-a dat lupta.

[16] *Sesburg.*

gărzilor care au văzut inamicul înainte de a şti de sosirea acestuia[17] astfel încât, fiind surprinşi, nu au putut aşeza oamenii în ordine, aşa cum se cade într-o bătălie şi, peste toate, fuga precipitată a husarilor a fost cauza dezastrului.

Nu se cunoaşte până acum nici o ştire despre principele Kemény Janos, ceea ce mă face să cred că a murit fără îndoială în timpul bătăliei. Soldatul meu mi-a spus că l-a văzut venind în flancul drept cu sabia în mână de unul singur, în timp ce oştenii săi fugeau. Cred că e mai degrabă mort decât viu, fapt ce afectează interesele noastre. Fiul său a fugit în Ungaria. Unii potentaţi ai regatului, retraşi la o distanţă de câteva leghe, ne roagă să menţinem oraşul spre binele public al Transilvaniei. Dar aceştia sunt tineri domni care mai degrabă vor să moară decât să recunoască pe celălalt principe, în timp ce mare parte dintre cei care l-au servit pe Kemény Janos s-a împrăştiat şi s-a refugiat la noul principe Apaffi[18]. În prezent nu ne temem de asediu căci duşmanului îi lipseşte infanteria, dar la primăvară vom fi cu siguranţă primii atacaţi. Orăşenii ne dau motive să ne temem mai mult de ei decât de turci; nu ne putem încrede în ei şi ne-ar alunga de bună voie din oraş, ba chiar comandantul îmi spune că ţăranii ar fi decişi să intre cu arme într-o zi de târg chemându-i şi pe turci pentru a masacra comandamentul. E bine că ştim şi noi acest lucru şi că o să fim atenţi. Roagă-te la Dumnezeu pentru noi, căci niciodată nu a fost mai mare nevoie, şi cu tot respectul mă semnez.

IV

Februarie 1662: Giovanni Luigi Zani către domnul conte Carlo Antonio Zani, tatăl său.

Prea ilustrului meu tată. Hazardul îmi influenţează scrierea scrisorilor şi am speranţa că primind una vei putea rămâne mulţumit, iar apoi pentru ceva vreme vei rămâne lipsit de ele. Cu fiecare zi ne temem tot mai mult de asediu şi sunt puţine speranţe de a primi ajutor din cauza morţii principelui Kemény Janos întâmplată apoi, după cum am dat de ştire contelui Valerio, fratele meu. Am măcar această consolare că, dacă nu se va întâmpla vreo nenorocire, vom încerca să acţionăm cu onoare şi ca adevăraţi gentilomi. Dacă nu vom primi ajutoare înainte ca această lună să se încheie, situaţia noastră va fi foarte rea fiind sigur că vom fi primii atacaţi de turci. Aceşti orăşeni ne dau mai mult de gândit decât duşmanul, în timp ce întreaga ţară râvneşte să trăiască în pace, păsându-i prea puţin că va trăi sub stăpânirea turcească şi a noului principe, confirmat de Poartă în acest post. Atât

[17] Se pare că vinovat a fost principele Kemény, care nu a luat în calcul posibilitatea ca turcii să plece în urmărirea lui Potrivit lui Georg Kraus, *Cronica Transilvaniei*, p 472, o parte din trupele lui Kemény era împrăştiată după provizii, iar o altă parte se odihnea. Deşi principele fusese sfătuit să se retragă, se pare că a respins această idee socotind că „fuga sa va fi socotită ruşinoasă”. Pentru Georg Kraus (*ibidem*, p. 471) se pare că în decizia principelui a cântărit şi dorinţa de a jefui satul şi castelul Dumbrăveni, proprietate a rivalului său Mihail Apaffi; pentru preliminariile bătăliei cf *Mémoires de Montecuculi*, p 401

[18] Mai multe surse sprijină acest punct de vedere v Ovidiu Cristea, *Un călător străin în Transilvania secolului al XVII-lea: Giovanni Luigi Zani*, RI, XIV, 2003, 5–6, p 165, nota 40.

nobilii, cât şi oamenii simpli păstrează prea puţin credinţa şi promisiunile făcute şi nu spun niciodată adevărul. Mă ajută într-o oarecare măsură stăpânirea limbii latine de care sunt lipsiţi ceilalţi oficiali şi comandantul. Am primit de curând 100 de dragoni de la armată, cu multe promisiuni, pentru a nu abandona locul. Turcii se bucură de încartiruire bună la Sighişoara[19], lăsând ţăranilor grija de a bântui drumurile şi a jefui ţinutul. Au răspândit zvonul că vor să vină cu 200 000 de oameni şi să ne taie pe toţi în bucăţi. Dar acestea sunt doar vorbe şi fanfaronade practicate de acest neam, la care se răspunde cu tot atâtea ameninţări asemănătoare dispreţuindu-i şi luându-i în derâdere. În acest timp noul principe Apaffi a trimis o scrisoare foarte curtenitoare şi bine ticluită conducerii noastre, în care ne roagă şi ne imploră să abandonăm oraşul. Căci altfel turcii nu vor părăsi ţara, cât timp noi nu vom fi alungaţi adăugând că, dacă vom persevera în gândul împăratului de a ajuta creştinătatea, aceasta va fi spre paguba aceleiaşi [creştinătăţi] căci turcii vor cuceri şi jefui toate oraşele ridicând moschee. Scrisoarea ne anunţă că sunt gata să ne cucerească şi alte asemenea lucruri; i s-a răspuns în limba latină, în numele domnului comandant, cu concluzia că fără porunca expresă a Sacrei Majestăţi Imperiale nu vom abandona niciodată locul; ne încredinţăm ajutorului lui Dumnezeu deşi cu greu vom putea părăsi acest oraş în viaţă sau în libertate. Făgăraşul[20], cea mai bună fortăreaţă a acestei ţări, în care erau de strajă 120 de nemţi s-a predat noului principe din cauza perfidiei a 400 de soldaţi unguri, care fuseseră în serviciul defunctului Kemény Janos şi care vroiau să îi ucidă pe ai noştri, care doreau [în schimb] să menţină locul. Prin urmare a fost nevoie să se ajungă la un acord cu Apaffi, care a promis să îi escorteze cu arme şi bagaje până la Satu Mare[21]. Dar [oamenilor din escortă] lipsindu-le credinţa i-au abandonat în a doua noapte şi dacă nu ar fi fost un cavaler care îi comanda, pe nume Gregorio Bethlen, fidel Sacrei Majestăţi Imperiale, ar fi căzut în capcana întinsă de paşa turcilor care voia să îi taie în bucăţi într-o pădure. Toţi sunt prin urmare sănătoşi şi mâine vor ajunge la Satu Mare. Pierdută fiind această fortăreaţă[22], care este în inima ţării, nu avem nici o îndoială că vom fi primii atacaţi. În fiecare zi sunt trimise nouă şi oraşului scrisori ale principelui Apaffi. Orăşenilor li se scrie să ne taie în bucăţi sau să ne alunge dacă nu vor ca toate satele din jur să fie incendiate; nouă ni se scrie că trebuie să plecăm şi că oraşul e al său şi că vrea să îl ocupe şi să îl adauge stăpânirii sale. Turcii, deşi s-au retras la hotarele Transilvaniei nu vor să plece până când noi nu ne retragem şi anunţă deschis că vor invada cu trei oşti puternice, conduse de Marele Vizir[23], de sultan în persoană[24] şi de Ali paşa[25], Croaţia şi ţinutul dinspre Satu Mare, în scopul de a cuceri toate provinciile ereditare ale împăratului, începând un război în urma căruia speră să extermine

[19] *Segisvar.*
[20] *Fogoras.*
[21] *Zatmar.*
[22] Făgăraşul.
[23] Köprulü-zâde Fâzîl Ahmed paşa, mare vizir între 1661–1676.
[24] Mehmed al IV-lea 1648–1687.
[25] Kose Ali paşa cuceritorul cetăţii Oradea în anul 1660

creştinătatea. E adevărat că astfel de ameninţări le sunt obişnuite. Dar îmi provoacă teamă puţinul sprijin pentru tabăra imperială, căci toţi potentaţii trec de partea lui Apaffi ţinând cont de interesul lor mai degrabă de cel public, fiind obosiţi de război şi dorind doar pacea, fără a le păsa de restul. În adevăr ţara este în ruine în aşa fel încât îţi inspiră mila, iar tătarii au luat în captivitate atâţia oameni încât este aproape un deşert. Principele Apaffi a convocat la 10 martie dieta într-un loc numit Gheorgheni[26]. Acestea sunt ceea ce pot da de ştire pentru a vă satisface curiozitatea. În ceea ce rămâne vă rog să-mi salutaţi toate rudele şi plecându-mă cu umilinţă mă iscălesc drept cel mai umil şi mai îndatorat fiu.

V

Martie 1662: Giovanni Luigi Zani către domnul conte Carlo Antonio Zani.

Prea Ilustrul meu tată cu toate că nu am mare lucru de scris, pentru a-mi îndeplini datoria nu pierd nici o ocazie de a vă trimite scrisorile mele. Am înţeles cum alaltăieri ţăranii din regiune au capturat pe unii care veneau încoace cu un mare număr de scrisori adresate acestui oraş, între care s-ar fi putut afla şi pierde unele ale Voastre. În ceea ce mă priveşte sunt sănătos. Cei de aici doresc să ne alunge, dar nu vor reuşi aceasta prea curând. Astăzi începe dieta convocată de Apaffi la Gheorgheni[27], dar se întâmplă ca împăratul să nu vrea sub nici o formă să îl accepte ca principe. Aici se spune că la Satu Mare[28] se va face o altă dietă cu cei puţini care sunt ataşaţi taberei Sacrei Majestăţi Imperiale. Şi că acolo tânărul Rákóczi[29] va fi ales ca principe; noi mai degrabă ne lăsăm tăiaţi decât să ne predăm. Dar fără un ajutor suficient nu vom rezista vreme îndelungată, fiind atât de departe şi în mijlocul unei ţări pline de rebeli. Turcii, pe care îi vrem daţi afară fie prin negocieri[30], fie prin forţă, ameninţă să ne atace în opt sau zece zile. În oraş cea mai mare parte sunt cu sufletul de partea lor. Azi s-a descoperit că au scris noului principe în numeroase rânduri să se apropie, fiind gata să se ocupe în felul lor de garnizoană. S-a convenit să fie dezarmaţi cu forţa, iar noi suntem acum cu toţii în stare de alertă. Şase sute de ieniceri au intrat pe la Poarta de Fier, iar Ali paşa ameninţă să treacă Transilvania prin foc şi sabie, dacă nu părăsim acest loc; suntem într-o poziţie expusă, departe, chiar lipsiţi de speranţa de a primi ajutor şi nu văd cum am putea scăpa. Vom acţiona totuşi ca oameni de onoare, cu toţii dispuşi să murim mai degrabă decât să ne predăm; mă încredinţez rugăciunilor voastre şi cu respectul cuvenit fratelui meu, închei cu umilinţă.

---

[26] Gheorghen

[27] Gheorghen

[28] Zatmar.

[29] Francisc Rákóczi al II-lea

[30] Textual „cu dragoste” (*per amor*).

VI

5 iulie 1662: Giovanni Luigi Zani către prea ilustrul conte Lodovico Caprara, colonel de cavalerie, gentilom al Sacrei Majestăţi Imperiale.

În sfârşit după zece săptămâni de asediu se deschide calea pentru a-mi reafirma vechea mea recunoştinţă către prea Ilustra Voastră Domnie. Amănuntele asediului ştiind că vor sosi acolo, voi omite să le mai înfăţişez. Azi, în a cincea zi a prezentei luni, foarte de dimineaţă, au plecat două tabere în care erau separaţi tătarii şi turcii împreună cu Apaffi, lăsând la faţa locului mai mult de 500 de saci de făină, slănină, unt, păsări şi alte lucruri comestibile în mare cantitate; cu care ne-am întremat într-o oarecare măsură. [Duşmanii] au luat calea Gherlei[31]. Nu ne putem imagina altă cauză a unei plecări atât de grăbite, chiar fugă, decât vestea apropierii ajutorului mereu sperat de către noi, cu toate că nu am ştiut niciodată când va sosi. Evenimentele militare ale asediului au fost numeroase şi cu siguranţă comandantul Rettani[32] cu îndemânarea, valoarea şi priceperea sa a dat dovada unui soldat experimentat şi a unui politician prudent. Dacă prea Ilustra Voastră Domnie ar vedea toate scrisorile şi negocierile întreprinse de inamic pentru a obţine oraşul fie prin ameninţări, fie prin vicleşuguri, fie prin trădări, cu siguranţă că s-ar minuna. În sfârşit însuşi episcopul[33] (deşi eu cred că sub ameninţare) a dorit ca oraşul să se predea. Toate dificultăţile au fost însă depăşite. Azi au fost demolate cele patru forturi, în trei dintre ele fiind amplasată artileria. Aş fi vrut să vă informez mai în amănunt dacă nu ar fi o poveste lungă şi cunoscută. Cu toate că suntem eliberaţi de asediu, încă nu am început să ne bucurăm de circulaţia scrisorilor. Ali paşa a trimis aprobarea pentru un armistiţiu, iar principele a trimis aici instrucţiunile pentru a-l încheia şi de aici au fost îndreptate generalului Schneidau aflat la o distanţă de opt leghe bune. Mare parte a turcilor a ieşit din ţară rămânând 1000 cu Kuciuk paşa, care au fost încartiruiţi în oraşele săseşti. Noi ceilalţi putem fi mulţumiţi. Se murmură că aceste companii vor fi trimise la Satu Mare, fapt care ne va îmbunătăţi puţin situaţia; eu sunt căpitanul a trei astfel de companii, alţi doi [căpitani] fiind ucişi în timpul asediului. Vă rog să adresaţi această scrisoare domnului conte, tatăl meu, pentru că nu îi pot scrie pe larg; cu care mă închin cu umilinţă Domniei Voastre.

VII

Iulie 1662: Giovanni Luigi Zani către tatăl său Carlo Antonio Zani.

Prea ilustrului meu tată. Bucuria pe care prea ilustra Voastră Domnie o va avea prin această scrisoare, va fi răsplătită când Dumnezeu îmi va acorda graţia de a putea primi scrisorile voastre. Nu mi-a lipsit voinţa [de a scrie], dar lungul asediu

---

[31] *Samosvivar* probabil derivat din Szamosujvar.

[32] David Rettani, numit de Georg Kraus, *Cronica Transilvaniei*, p. 493 şi 508 Wolff Retani şi descris drept un „italian dintr-o familie de stare înaltă"

[33] Este vorba de Ferenc Szent Gyorgy, episcop de Vácz vezi mai jos

al duşmanului m-a lipsit de puterea de a o face. Astăzi asediul a fost ridicat după o durată de zece săptămâni[34]. În acest răstimp s-au petrecut multe frumoase fapte de arme. Lăudat fie Dumnezeu, mă aflu în perfectă stare de sănătate şi în plenitudinea forţelor în comparaţie cu situaţia anterioară; dacă ar fi să scriu totul nu ar ajunge un vraf de hârtii. Ne-am opus unei întregi provincii sprijinită de turci, unor trădări şi rebeliuni şi altor înfruntări militare astfel încât trebuie să mulţumim lui Dumnezeu că lucrurile s-au petrecut în chip fericit şi spre cinstea noastră. Noaptea trecută duşmanul a început evacuarea astfel încât, la ivirea zorilor, ariergarda s-a retras ultima. În tabăra inamicului am găsit mare cantitate de făină, carne sărată şi alte lucruri comestibile într-o măsură îndestulătoare. Acum se demolează fortul unde duşmanul îşi amplasase artileria; ştiu că ar trebui să expun mai pe larg scrisorile, răspunsurile, vicleşugurile, minele şi contraminele folosite în răstimpul acestui asediu, dar ar fi nevoie de o stare mai tihnită decât cea în care mă aflu acum. Dacă Dumnezeu îmi va îngădui să plec de aici, voi povesti cum se cuvine fapte curioase şi în afara celor obişnuite. În acest asediu au vrut să ne cucerească nu numai prin forţa armelor, dar şi cu înşelăciuni şi scrisori; la care a trebuit să răspund fără voia mea datorită brumei de latină pe care am învăţat-o în şcoală. Pentru a scrie totuşi pe scurt câte ceva despre subiect, pentru a stârni curiozitatea voastră astfel încât să nu rămână cu totul nesatisfăcută în legătură cu ce s-a întâmplat, voi spune că Kuciuk Mehmed paşa[35] de Oradea[36] a asediat acest loc împreună cu principele Apaffi. Au adus de la Făgăraş[37] multe piese de artilerie[38]. În partea vestică şi-au aşezat tabăra valahii. La miazăzi, unde sunt grădini şi locuri care servesc drept cimitire şi-a aşezat tabăra însuşi paşa[39]. Noi vedeam din turnuri pe turci cum răscoleau mormintele pentru a căuta banii pe care, cu o superstiţie nebunească, aceşti transilvăneni au obiceiul să-i îngroape alături de cadavre; fapta turcilor a fost condamnată cu strigăte şi urlete de către mulţime.

În acel loc au ridicat un bastion în care şi-au instalat artileria începând să bombardeze casele oraşului. În faţa bastionului zis al croitorilor, care e cel mai bine fortificat, au pus în a patra zi alte piese de artilerie, începând a bate zidurile. Kuciuk este un om temerar şi bănuitor care dispreţuieşte sfaturile celorlalţi. Unii prizonieri ne-au spus că a îndepărtat pe tunarii principelui Apaffi, punând în locul lor turci prea puţin deprinşi cu această meserie şi că a dat artileria în paza ienicerilor care trăgeau fără încetare. Astfel încât, încărcând peste măsură tunurile, acestea au crăpat, proiectilele zburând pe deasupra caselor din oraş. Se părea că vroiau să ne cucerească cu bubuitul şi cu zgomotul tunurilor. Între timp comandantul Rettani, în interiorul zidurilor, a ripostat şi a întărit zidurile cu maximă atenţie. Într-o zi Kuciuk paşa a înălţat un steag, promiţând asediaţilor că

---

[34] Asediul a început la 23 aprilie 1662.

[35] *Kuchiukmemet Bassa*

[36] *Varadino.*

[37] *Fogaraz.*

[38] Afirmaţie întărită de Georg Kraus în *Cronica Transilvaniei*, p 491.

[39] Evlia Celebi, *Călători străini*, VI, p. 555: menţionează că poarta de sud a Clujului mai era numită şi Poarta cimitirului.

aceia care vor lepăda creştinismul vor primi, în afară de 5 florini ungureşti pe lună, provizii din abundenţă; câţiva dintre aceşti blestemaţi transilvăneni au fugit într-o noapte şi s-au lăsat circumcişi. Au fost aşezaţi între bastion şi şanţul din spatele artileriei. Soldaţii noştri au găsit 27 dintre aceştia cu un căpitan renegat şi i-au tăiat în bucăţi, capturându-le în plus stindardul şi micul fort[40]. Într-o altă ieşire ne-am luptat cu turcii, iar paşa care era la masă a sărit pe cal venind la luptă. Însă cavaleria noastră fiind sprijinită de muschetari a avut vreme să se retragă, deşi unii au rămas răpuşi. În ziua următoare comandantul a solicitat principelui permisiunea de a recupera cadavrele pentru a fi îngropate fiind [mai ales] cazul unui căpitan, cavaler prin naştere, mort în acea înfruntare. Pioasa îndatorire a fost însă împiedicată de barbaria paşei. Acesta a aşezat în faţa cortului corpurile celor defuncţi trimiţând răspuns comandamentului că, dacă au curaj, să vină să le recupereze. Au rămas acolo timp de multe zile până când au început să intre în putrefacţie, mirosul lor provocând greaţă; cu mare dificultate principele l-a înduplecat să lase să fie îngropaţi. Asediul a continuat timp de multe săptămâni, iar turcii, fiind incomodaţi de contraatacurile frecvente, de consumul în chip inutil al pulberii şi de explozia mai multor tunuri, au ridicat un nou fort în partea septentrională, în care a aşezat câteva tunuri mici cu care bombardau cu lovituri neîntrerupte o moară apropiată de una dintre porţile cetăţii.

În acest timp Ali paşa, căpitan general al turcilor pentru întreaga Ungarie, ameninţa prin scrisori repetate pe Kuciuk că nu cucereşte oraşul fie prin asalt, fie prin negocieri. Aşa s-au decis să îl trimită pe episcopul de Vácz[41] pentru a se adresa comandantului. Acesta a intrat în oraş cu un salv-conduct implorându-l pe comandant şi pe noi să ne predăm. Era mai bine să predăm oraşul creştinilor decât să vedem iminenta distrugere a regatului, în cazul în care cădea în mâinile turcilor. A fost trimis îndărăt cu răspunsul că eram hotărâţi şi decişi să susţinem până la ultimul acest asediu. Astfel ne îndeplineam obligaţia faţă de Sacra Majestate Imperială, care ne încredinţase locul pentru a-l păzi în numele său. Paşei i-a displăcut răspunsul adus de episcop; acesta a fost arestat şi trimis sub pază bună la Timişoara[42]. S-a auzit apoi că a murit fiind afectat de temniţă şi de durerea pricinuită de întâmplarea nefericită.

Generalul Schneidau[43] informat că, după atâta vreme, comandamentul menţinuse în chip strălucit [poziţia], a pornit cu armata în ajutor.

Într-o dimineaţă spre orele zece am efectuat o nouă ieşire, în urma căreia Kuciuk a renunţat la ideea de a mai cuceri cetatea. Neştiind cum să transporte

[40] Georg Kraus, *Cronica Transilvaniei*, p 494, aminteşte la rândul său episodul şi îl încheie cu o concluzie moralizatoare „astfel obişnuieşte Dumnezeu să răsplătească pe acei care fac asemenea lucruri”

[41] *Vaccia*; episcop de Vácz era Ferenc Szent Gyorgy Georg Kraus, *Cronica Transilvaniei*, p 498–501 dă o relatare diferită Potrivit acestui autor, negocierile ar fi avut loc fără ştirea lui Mihail Apaffi şi a lui Kuciuk Mehmed paşa, sugerându-se că episcopul ar fi slujit interesele Habsburgilor

[42] *Temisvar.*

[43] *Schneidau*; Zani şi Georg Kraus îl numesc general, dar un raport al ambasadorului veneţian la Viena, Giovanni Sagredo (Hurmuzaki, IX, doc. 266, p 193) şi *Mémoires de Montecuculi*, afirmă că era doar colonel.

întregul echipament din cauza lipsei căruțelor, s-a hotărât să abandoneze asediul. Presimțind apropierea ajutoarelor noastre, a plecat în timpul nopții cu principele Apaffi lăsând tabăra plină de hrană și de furaje. Am pus stăpânire pe acestea fapt ce a fost o mare ușurare. Ajungând, generalul imperial a felicitat[44] comandamentul pentru lipsa pierderilor, pentru aprovizionarea orașului cu hrană și muniție, iar apoi s-a întors la hotarele Ungariei după ce a mulțumit pentru apărarea în fața unei armate numeroase într-un loc slab aprovizionat și cu fortificații din alte vremuri. Toate acestea mi-au părut [să merite] a fi povestite pe scurt, salutându-l pe dragul meu frate și pe domnul Ercole, vă salut cu umilință și mă semnez.

VIII

August 1663: Giovanni Luigi Zani către Valerio Zani.

Prea ilustrului meu frate. În această țară continuă veștile despre război, în așa fel că nu le putem scăpa. Principele Apaffi nu pare un om rău, nici cu intenții rele și dorește pacea; dar unii nobili plini de invidie nu îl pot suporta și uneltesc cu turcii pentru a i se lua principatul promițându-le acestora cele mai bune fortărețe ale țării. Nu pot înfățișa îndeajuns ticăloșia unora dintre aceștia.

Apaffi corespondează pe ascuns cu noi și nu greșesc când spun că nimeni nu este atât de în detaliu informat despre problemele acestei țări cum sunt eu. Marele Vizir este deja la Belgrad[45] cu 40 000 de turci. Încotro vrea să se îndrepte să lovească nu se știe; mulți spun că se va îndrepta încoace spre Cluj[46]. Dar până când nu se coc grânele este greu de susținut marea oaste de care totuși nu ne temem. Principele Apaffi ne ajută și îi vrea pe turci afară din Transilvania. Domnul comandant Enea [Caprara][47] din Viena îmi scrie acest ordin, că generalul Montecuccoli[48] consideră necesar pentru serviciul Stăpânului să rămân în acest post. Să dea Dumnezeu ca asta să se întâmple și să fie cu folos măcar pentru

---

[44] *recluto*

[45] *Alba Greca*

[46] *Clausemburg.*

[47] Enea Silvio Caprara (1631–1701) a fost ca și Zani originar din Bologna A luptat în armata imperială în campania din Jutlanda, apoi pe frontul din Ungaria A luat parte la 44 de bătălii dintre care merită amintită înfrângerea sa la Sinzheim (16 iunie 1674) de către Turenne și cucerirea orașului Neuhausel de la turci în 1681 v. Leo Benvenuti, *Dizionario degli Italiani all'estero*, Firenze, 1890, p. 49.

[48] Raimondo Montecuccoli (1609-1680) mareșal imperial de origine italiană Etichetat drept arhetipul „intelectualului militar" de istoricul Andrew Wheatcroft, *Enemy at the Gate Habsburgs, Ottomans and the Battle for Europe*, New York, 2008, p. 64. A intrat în serviciul Habsburgilor în 1625 și a participat în timpul Războiului de 30 de ani la bătăliile de la Lützen (1634) Nordlingen (1634) și Wittstock (1636) unde a căzut prizonier. A luptat apoi împotriva suedezilor în „războiul nordic" (1655–1660), iar apoi a condus trupele imperiale pe frontul din Ungaria obținând victoria de la St. Gotthard (1 august 1664) v. Cathal J Nolan, *Wars of the Age of Louis XIV, 1650–1715. An Encyclopedia of Global Warfare and Civilization*, Westport-London, 2008, p. 302–303 deși această lucrare îl judecă destul de sever pe mareșalul imperial. Pentru un punct de vedere mai nuanțat vezi lucrarea citată a lui Andrew Wheatcroft, p 64 și urm. care insistă pe bună dreptate asupra adaptărilor tactice și de echipament pe care Montecuccoli le-a operat în rândul trupelor imperiale din Ungaria.

prestigiul şi bunul renume pe care le caut în permanenţă. Eu nu pierd din vedere de a-i informa pe acelaşi domn conte şi pe generalul Montecuccoli cu toate ştirile cele mai secrete pe care le am, prin mijlocirea unor corespondenţi de încredere, din acest regat. Ultimele veşti de aici sunt că, în ziua de 3 ale lunii trecute, au apărut înaintea acestui oraş tătarii şi valahii. Şi-au instalat tabăra la o distanţă de două mile italiene. Au urmat unele încăierări, în care au rănit cu săgeţi doi oameni dintre ai noştri în timp ce dintre ai lor, din câte am înţeles, au fost ucişi şapte, iar 15 au fost răniţi. Spre seară au trimis un trompet, căruia din cauza întunericului nu i s-a răspuns. În ziua următoare l-au trimis cu o scrisoare a unui prizonier de-al nostru care ne ruga să fie schimbat, aşa cum doreau tătarii, cu doi turci pe care îi ţineam aici şi două sute de taleri. S-a dat răspuns că schimbasem în mod egal doi turci şi un valah luat prizonier cu trei dintre ai noştri făcuţi prizonieri cu o zi înainte. Tabăra inamică este compusă din câte se spune din 12 000 de tătari şi 4 000 de valahi şi câteva companii de cazaci şi crâmleni. În realitate toate aceste trupe nu valorează cât 4 sau 5 mii dintre ai noştri, prea puţini fiind cei care au pistoale, fiind înarmaţi cu suliţe, săgeţi şi sabie[49], iar infanteria are puţine archebuze lungi. Conduc cu ei un mare număr de cai, astfel încât la vederea lor par o sută de mii; mulţi dintre ei nu au săbii. În acest timp comandantul [împreună] cu unii ofiţeri printre care mă număram şi eu ne-am îndepărtat cale de o milă de oraş pentru a-i observa şi a-i vedea mărşăluind. Am văzut desprinzându-se un grup din rândurile lor, care s-a îndreptat spre noi cu un trompet care, împreună cu tovarăş al său, ne-au făcut semn de la distanţă că vor să ne vorbească. După accent l-am recunoscut a fi italian, căci într-adevăr era napolitan. Se spune că principele valahilor[50] este turc, dar vorbind cu noi părea unul dintre cei mai fervenţi şi mai buni creştini[51]. Ni s-a spus că voievodul era în acel grup şi că dorea să facă schimbul [de prizonieri] pentru a cărui negociere adusese un ostatic şi solicita ca noi să trimitem un altul cu depline puteri; i s-a răspuns afirmativ. S-a înapoiat deci cu răspunsul şi apoi un altul a avansat din nou şi, cu trompetul în frunte, am înaintat şi noi. A explicat că, deoarece nu se putea încrede în cuvântul tătarilor, voievodul nu dorea pe nici unul dintre ai noştri; dar că a trimis pe marele său logofăt[52] pentru a discuta anumite lucruri. L-am primit cu curtoazie. Acesta ne-a spus cu exactitate că voievodul lor era constrâns cu forţa să lupte împotriva noastră şi cum oamenii lor sunt slab înarmaţi şi rău disciplinaţi. Ne-a spus ca să îi sfătuim pe generalii noştri să vină cu 5 sau 6 mii de soldaţi şi să atace decis pentru că vor obţine cu siguranţă victoria. Că ei cu toţii îşi doresc chiar şi moartea, doar ca creştinătatea să rămână în avantaj.

Ne-a dat multe informaţii[53] şi bunul napolitan a zis mii de lucruri, care păreau a aparţine unui bun creştin; ne-a informat deopotrivă despre mişcările şi starea Transilvaniei şi Valahiei. Ne-am apropiat de ei cu un grup de 15 oameni şi cu toate

[49] *sabla*

[50] Grigore Ghica, domn al Ţării Româneşti 1660–1664

[51] Pentru atitudinea domnului muntean v. şi *Mémoires de Montecuculi*, p. 431 care notează că Ghica « ne combattit jamais de bon cœur pour les Turcs »

[52] În original cancelar.

[53] Textual „lumini" (*lumi*)

că erau mai numeroşi, nu manifestau multă încredere. Cu toate acestea am continuat să ne apropiem, până când eu şi un altul am pătruns în rândurile lor. Am dat mâna cu voievodul, am vorbit cu el înconjurat de comandanții bestiilor de tătari, mereu prezenți. A urmat schimbul, iar voievodul a dat asigurări binevoitoare față de creştini. [A spus] că el în acel moment mergea spre Marele Vizir pe care l-a întâlnit la Buda. Astfel, dând pinteni cailor ne-am separat, ei mergând spre trupele lor care mărşăluiau cu bucurie. Vom vedea încotro se vor îndrepta aceste mari forțe ale puterii otomane. Apaffi al nostru a fugit la Sibiu[54], pentru că s-a temut că vor să îl ridice şi să-l ducă în tabăra lor din cauza corespondenței pe care o întreține cu noi. Acestea sunt acele noutăți pe care le am până în prezent; cu care înclinându-mă tuturor rudelor şi doamnei contese, cumnata mea, mă încredințez Prea Ilustrei Voastre Domnii.

[54] *Armstatt*

FRANÇOIS PAULIN DALÉRAC

(sec. al XVII-lea)

Vestea înfrângerii armatei otomane la porțile Vienei, în 1683, a provocat entuziasm în întreaga lume creștină și a stârnit un viu interes față de noul erou al creștinătății, regele Poloniei, Ioan al III-lea Sobieski[1]. În Franța, interesul față de regele polon era cu atât mai mare cu cât alegerea sa de Seim, în 1674, fusese considerată un succes diplomatic al lui Ludovic al XIV-lea, iar regina Poloniei, Marie d'Arquien era o franțuzoaică[2]. În plus, prin tratatul încheiat în 1675 între Franța și Polonia, Ioan al III-lea Sobieski primise dreptul a recruta francezi pentru armata sa. Nu este astfel de mirare că o parte dintre francezii care participaseră la campaniile regelui polon s-au hotărât să-și publice memoriile. Acesta a fost și principalul motiv pentru care numărul de cărți despre Polonia a crescut semnificativ pe piața franceză în ultimele două decenii ale secolului al XVII-lea[3]. Diversele relatări puse în circulație, unele publicate, altele în căutarea unui editor, povesteau campaniile lui Sobieski subliniind cunoașterea nemijlocită a autorului, care, aproape întotdeauna, pretindea că ar fi fost un martor ocular Invocarea participării directe era doar una dintre tehnicile folosite în construcția literară a veridicității. Apelul la martori, folosirea unor documente, dar și polemica purtată cu alte lucrări memorialistice erau metode pe care autorii le foloseau pentru a-și convinge cititorii de veridicitatea propriilor relatări. Se poate vorbi chiar de o concurență memorialistică între francezii care fuseseră la curtea lui Ioan al III-lea Sobieski și care, odată reîntorși în Franța, își disputau „adevărul istoric" și cunoașterea „autenticei personalități" a regelui polon. Această dispută istorico-literară a avut în epocă un câștigător detașat: François Paulin Dalérac

Încă din prologul lucrării sale, pe care a dedicat-o ducelui de Lorena, Dalérac polemiza cu memoriile care fuseseră publicate „au apărut deja câteva relatări, dar toate atât de eronate, încât nu conțin decât detalii imaginate, amănunte distorsionate, împrejurări îndoielnice, întemeiate doar pe autoritatea câtorva scrisori trimise unor prieteni, al căror scop este de a încânta cititorul în detrimentul adevărului". Dalérac își anunța lucrarea ca pe un răspuns dat tuturor acestor relatări mincinoase, promițând că va povesti „acest război faimos cu toată exactitatea unui martor ocular și cu întreaga bună-credință a unui scriitor fără interese și fără pasiuni, calități extrem de necesare oricărui istoric, dar mai cu seamă aceluia care scrie despre evenimentele epocii lui". Memoriile lui Dalérac au fost publicate la Paris în 1699 sub un titlu incitant, *Anecdotele Poloniei sau Memoriile secrete ale domniei*

---

[1] Pentru răspândirea veștii victoriei, vezi remarcabila carte a lui John Stoye despre asediul Vienei. Analizând acțiunile regelui polon imediat după victorie, Stoye remarcă „Sobieski's flair for publicity", vezi *The Siege of Vienna. The Last Great Trial Between Cross and Crescent*, Pegasus Books, 2008, p 175–176.

[2] Pentru poziția internațională a Poloniei și pentru evoluția relațiilor franco-polone în vremea lui Ioan al III-lea Sobieski, vezi Józef Andrzej Gierowski, *The International Position of Poland in the Seventeenth and Eighteenth centuries*, p 218–238, în „A Republic of nobles. studies in Polish history to 1864", Cambridge, 1982.

[3] În ultimele două decenii ale secolului al XVII-lea au fost publicate în Franța 26 de lucrări despre Polonia În comparație cu deceniile precedente este un record, dar în ansamblul pieței literare franceze înseamnă mai puțin de 2%. Pentru o analiză cantitativă pe parcursul întregului secol, vezi Daniel Tollet, *Les comptes rendus de voyages et commentaires des Français, sur la Pologne, au XVIIe siècle, auteurs et éditions*, „Revue du Nord", 57, aprilie–iunie 1975, p 133–145

lui Ioan Sobieski, al treilea cu acest nume[4]. În acelaşi an, apărea la Amsterdam o ediţie pirat, iar un an mai târziu, în 1700, era deja tipărită la Paris cea de-a doua ediţie[5]. Tot în 1700 au fost publicate o traducere englezească şi una olandeză[6]. La doar câteva luni după apariţia primei ediţii, o scrisoare trimisă de Leibniz ducesei de Hanovra, în decembrie 1699, atesta rapida răspândire a lucrării lui Dalérac[7] Aşadar, *Anecdotele Poloniei* au avut un succes fulgerător, care nu poate fi asemănat decât cu cel al memoriilor lui Gaspard de Tende sau Jean Le Laboureur[8]. În secolul al XVIII-lea, memoriile lui Dalérac par a se fi bucurat în continuare de o oarecare celebritate, fiind citate, printre alţii, şi de Voltaire[9]. Inevitabil, succesul său a provocat gelozii, mai cu seamă în rândul acelor autori care nu reuşiseră să-şi găsească un editor pentru propriile memorii Unul dintre aceşti autori era Philippe Le Masson Du Pont, ale cărui memorii, deşi circulau în manuscris încă de la sfârşitul secolului al XVII-lea, au fost tipărite abia în 1885, la Varşovia[10]. Iritat de succesul la public al lui Dalérac, pe care-l considera întru totul nemeritat, Du Pont a adăugat memoriilor sale o anexă, al cărei unic scop era de a demonstra tuturor că *Anecdotele Poloniei* cuprindeau fie lucruri binecunoscute de toată lumea, fie minciuni[11]. Dincolo de frustrarea autorului nepublicat, aversiunea lui Du Pont faţă de memoriile lui Dalérac se explică şi printr-o viziune diferită asupra armatei polone şi asupra conducătorului ei, Ioan al III-lea Sobieski. Du Pont elogia priceperea militară a regelui şi organizarea armatei polone din care, după cum îşi amintea cu mândrie, făcuse şi el parte[12]. Dalérac în schimb prezenta armata polonă ca fiind dezorganizată, iar regele era înfăţişat drept un conducător impulsiv, nerăbdător şi orgolios[13].

---

[4] *Les anecdotes de Pologne ou Mémoires secrets du règne de Jean Sobieski III du nom*, Paris, 1699 şi Amsterdam, 1699 Publicarea aceleaşi cărţi, în acelaşi an, la Paris şi la Amsterdam, trebuie înţeleasă în contextul concurenţei dintre editorii olandezi şi cei parizieni. Adesea, editorii olandezi alegeau un succes de piaţă parizian pentru a tipări copii pirat, la preţuri mult mai mici. H.-J. Martin îi denumeşte chiar pe librarii olandezi din această perioadă: „des officines de contrefaçon systématique", în *Livre, pouvoir et société à Paris au XVIIe siècle (1578–1701)*, Geneva, 1969, vol. 1, p 591–592.

[5] Paris, Pierre Aubouyn, 1700.

[6] *Polish Manuscripts: or the Secret History of the Reign of John Sobieski, the III. of that Name, K. of Poland* [...] Translated from the French Original, wrote by M. Dalerac, Londra, Printed for H. Rhodes, T. Bennet, A. Bell, T Leigh, and D. Midwinter, 1700. Încă înainte de a fi traduse, *Anecdotele* lui Dalérac fuseseră prezentate publicului englez printr-o recenzie detaliată publicată în „The History of the Works of the Learned" 1, iunie 1699, p. 328–339. Ediţia olandeză tipărită la Gravenhage în 1700 este semnalată de R. Kamuntavićius în *Memoirs of French Travellers: A Source of Lithuanian History in the Second Half of the Seventeenth century,* „Lithuanian Historical Studies", 3, 1998, p. 27–50, vezi p. 38, nota 41.

[7] Leibniz critica răspândirea rapidă a relatării lui Dalérac, pe care o considera defăimătoare la adresa protectorului său, electorul de Brunswick: „Cepandant des relations si mal fondées se repandent (comme celles d'un Dallérac ou d'un Beaujeu) et quelques fois on les traduit en plusieurs langues, ce qui donne des mauvaises impressions à biens des gens quand ils n'apprennent rien de meilleur", în Gottfried Wilhelm Leibniz, *Sämtliche Schriften und Briefe*, vol. 18, ed Bearbeitet von Malte-Ludolf Babin et al., Berlin, 2005, p. 4.

[8] Pentru numeroasele reeditări ale relatărilor lui De Tend sau Le Laboureur vezi tabelele anexate articolelor lui D Tollet, *Les comptes rendus*, şi R. Kamuntavićius, *Memoirs of French Travellers.*

[9] Vezi prefaţa lui Louis Moland la *Histoire de Charles XII,* în *Œuvres complètes* de Voltaire, Paris, 1877–1885, vol. 16

[10] P. Dupont, *Mémoires pour servir à l'histoire de J Sobiecki (1671–1684*), Varşovia, 1882. Fragmentele privitoare la Ţările Române au fost traduse în seria veche de *Călători străini*, vol. 7, p 278–309.

[11] Din păcate, anexa intitulată „Réponse au libelle de l'auteur *Des Anecdotes de Pologne ou Mémoires*, prétendus secrets, de Jean Sobieski, roi de Pologne" nu face parte din fragmentele traduse în *Călători străini*

[12] Pentru biografia lui Du Pont, inginer de artilerie în armata lui Sobieski, vezi *Călători străini*, vol. 7, p. 278–280

[13] Atitudinea diferită a celor doi francezi faţă de Sobieski, evidentă din scrierile lor, este remarcată şi de R. Kamuntavićius în *Memoirs of French Travellers*, p. 39. De altfel, Du Pont îşi începe răspunsul la *Anecdotele* lui Dalérac chiar cu această acuzaţie: „această istorie, care pretinde a

Redescoperirea relatărilor de călătorie franceze de către istoricii polonezi din secolul al XIX-lea, interesați exclusiv de informațiile privind propria istorie națională, a determinat punerea în circulația istoriografică a acestor texte, sau mai bine zis a unor fragmente din ele, fiind ignorat însă contextul în care au fost scrise şi publicate[14]. În ceea ce priveşte importanța acestor memorii, istoricii, cum se întâmplă adesea, au răsturnat opțiunile contemporanilor şi *Anecdotele* au fost în bună măsură uitate O parte din vină a avut-o probabil şi titlul sub care a fost publicată cartea, considerat neserios de istoricii şcolii critice Astfel se explică şi absența unei reeditări moderne, cele patru ediții din 1699 şi 1700 putând fi consultate astăzi doar în câteva biblioteci publice occidentale. Acesta din urmă este probabil şi motivul pentru care memoriile lui Dalérac nu au fost incluse în seria veche de călători străini, deşi editorii acesteia ştiau de existența lor, fără însă a le fi putut consulta[15].

Din aceste motive, deşi opera sa este considerată cel mai consistent izvor francez privind Uniunea polono-lituaniană în vremea lui Ioan al III-lea Sobieski, studiile asupra lui Dalérac sunt cvasi-inexistente[16]. Principala sursă pe baza căreia poate fi reconstituită biografia sa sunt chiar *Anecdotele*. Fără a se pune în prim-planul povestirii, Dalérac are grijă să amintească însărcinările care i-au fost încredințate de regina Maria Kazimiera şi care presupuneau repetate călătorii între Franța şi Polonia În unele cazuri el lasă să se înțeleagă că ar fi vorba de misiuni diplomatice, în altele, de îndeplinirea unor comisioane pentru regină. Traversând în repetate rânduri Ungaria, în acel moment disputată între otomani şi Habsburgi, Dalérac se expunea inevitabil pericolelor călătoriei printr-un front de luptă. Într-o astfel de călătorie a fost luat prizonier de otomani, iar într-o alta a fost arestat de Habsburgi, care-l bănuiau că ar fi fost un curier francez care ducea bani răsculaților unguri Dalérac, căruia îi place să povestească aceste spectaculoase amănunte biografice, inventate sau nu, lasă cu totul sub tăcere rolul său la curtea polonă. În acest sens, singurul aspect biografic care poate fi reținut este că făcea parte din anturajul reginei, cel mai probabil fiind, aşa cum s-a presupus, un secretar al acesteia[17] Mult mai dornic să consemneze detalii privind biografia lui Dalérac s-a dovedit a fi, cum era de aşteptat, detractorul său, Du Pont. Potrivit acestuia, Dalérac, pe când era în Franța, l-ar fi slujit pe cardinalul d'Arquien, tatăl Mariei Kazimiera[18] şi chiar s-ar fi căsătorit cu o rudă a acestuia. Atunci când cardinalul a mers în Polonia, Dalérac a fost chemat pentru a-i fi secretar Acesta este contextul în care a pătruns în anturajul reginei, îndeplinind diferite comisioane şi fiind răsplătit de Maria Kazimiera cu o pensie de 1000 de livre, pe care Dalérac o trece cu totul sub tăcere în *Anecdote*, după cum îi reproşează Du Pont. Du Pont povesteşte că, la scurt timp după aceea, datorită caracterului său intrigant, Dalérac a fost silit să părăsească Polonia. După ce s-a întors în Franța, el a intrat în slujba casei de Armagnac, pentru ca apoi, din cauza unei aventuri, să se facă dispărut vreme îndelungată[19]. Biografia lui Dalérac schițată de Du Pont este, fără îndoială, răuvoitoare. Cu siguranță însă că Dalérac era un apropiat al familiei d'Arquien, ceea ce explică pasiunea cu care povesteşte în *Anecdote* refuzul inițial al papalității de a-i acorda marchizului pălăria de cardinal[20]. Din aceste fragmentare detalii

---

fi una secretă, este plină de minciuni şi de lucruri false, dintre care cele mai multe defăimează amintirea acestui mare rege", vezi Dupont, *Mémoires*, p. 245.

[14] Pentru o prezentare a istoriografiei polone privind relatările călătorilor străini, vezi R. Kamuntavičius, *Memoirs of French Travellers*, p 27–30.

[15] Vezi notele şi introducerile scrise la relatările lui Du Pont sau ale cavalerului de Beaujeu, în *Călători străini*, vol. 7, p. 279–280.

[16] Printre cele câteva excepții vezi K. Targosz, *Nieznane 'portrety' Jana III Marii Kazimiery pióra François Paulin Daleraca oraz ich autor*, „Acta universitatis Wratislaviensis. Historia", 102, 1992, p. 110–120.

[17] Vezi R Kamuntavičius, *Memoirs of French Travellers*, p. 38

[18] Henri Albert de La Grange d'Arquien (1613–1707), cardinal din 1695. Pentru mai multe detalii biografice vezi *The Cardinals of the Holy Roman Church*, a digital resource created and produced by Salvador Miranda, Florida International University Library [http://www.fiu edu/~mirandas/bios1695 htm, data ultimei accesări 9 12.2009].

[19] Vezi Du Pont, *Mémoires*, p. 245–246.

[20] Vezi *Les Anecdotes*, vol. 2, p 151–152 Destinul lui Dalérac se aseamănă întrucâtva cu cel al Foy de la Neuville, un alt francez aventurier care aspira să devină diplomat, ajuns în Polonia în anturajul marchizului d'Arquien. Foy de la Neuville este, de asemenea, autor al unei relatări de

biografice, cavalerul Dalérac, aşa cum îl denumeşte o sursă contemporană, pare să fi fost mai puţin un militar şi mai degrabă un literat. De altfel, referinţele la literatura antică din *Anecdotele Poloniei* par a confirma acest lucru[21].

Dintre numeroasele informaţii care ar putea interesa istoria românilor, cele mai importante sunt relatările campaniilor polone din Moldova din anii 1685 şi 1686, cuprinse în cel de-al doilea volum al *Anecdotelor.* Dacă în cazul celei dintâi Dalérac doar lasă să se înţeleagă că ar fi participat, în cazul celei de-a doua el afirmă explicit că s-a aflat alături de rege pe tot parcursul campaniei. Interpretarea mărturiei sale despre Moldova trebuie să ţină seama de cei trei factori importanţi care i-au influenţat relatarea: 1) dorinţa de a-şi demonstra expertiza, 2) încercarea de a capta interesul cititorului; 3) argumentarea tezei centrale, potrivit căreia armata lui Sobieski îşi datora succesele mai degrabă norocului decât unei bune organizări. La sfârşitul secolului al XVII-lea, Moldova, ca şi Ţara Românească, erau ţinuturi prea puţin familiare călătorilor occidentali. După cum spune Du Pont: „Cred că în Europa nu sunt ţări care să aibă mai puţine legături cu toate celelalte ţări ca Moldova şi Ţara Românească şi pe care călătorii să nu le viziteze, de aceea nu sunt cunoscute decât foarte puţin şi nu prea exact"[22]. Fiecare dintre cei doi călători francezi, şi Dalérac şi Du Pont, au încercat să se folosească în faţa audienţei franceze de exotismul Moldovei pentru a-şi construi reputaţia de buni cunoscători ai acestei părţi de lume. Dalérac o face corectând hărţile pe care este reprezentată Moldova, Du Pont corectându-l pe Dalérac. În ambele cazuri se poate însă vorbi de o strategie auctorială.

La prima vedere, interpretarea informaţiilor despre campaniile moldovene ale lui Ioan al III-lea Sobieski, aşa cum sunt ele povestite în *Anecdotele* lui Dalérac, ar trebui să plece de la stabilirea participării autorului la cele două expediţii. Multă vreme, interpretarea relatărilor de călătorie a presupus o analiză critică a textului, prin care istoricul încerca să răspundă la întrebarea „a fost sau nu a fost?" A trecut respectivul călător prin regiunile pe care le descrie sau relatarea sa este o ficţiune? Relatarea cuprinde observaţii directe ale călătorului sau acesta repetă lucruri pe care le-a citit sau le-a auzit? După cum se poate vedea şi din introducerea acestui nou volum de călători străini, analizarea unei relatări cu scopul de a distinge, înăuntrul textului, informaţiile „credibile" de cele „eronate", „îndoielnice" sau „imaginate" pune mai multe probleme metodologice. Nu am să mă opresc în continuare decât asupra a două dintre acestea, pe care le găsesc relevante pentru o mai bună înţelegere a memoriilor lui Dalérac. Prima are în vedere problema raportului dintre jurnalul de călătorie, în cazul în care acesta exista, şi textul publicat. *Anecdotele* lui Dalérac nu sunt un jurnal de călătorie deşi, cel mai probabil, au fost elaborate plecând de la un asemenea text. Scriind *Anecdotele,* Dalérac foloseşte o multitudine de alte surse, dintre care cele mai evidente sunt scrisorii, memoriile altor călători şi descrieri geografice, inclusiv hărţi, ale regiunilor pe care le străbătuse. Prin urmare, textul final, cel publicat, a fost elaborat plecând de la mai multe surse, dintre care însemnările din timpul călătoriei nu reprezintă decât una. Mai mult, Dalérac şi-a redactat textul plasându-l, în chip polemic, într-un anumit câmp literar. Aici intervine cea de-a doua problemă metodologică asupra căreia aş vrea să mă opresc.

La sfârşitul secolului al XVII-lea, atunci când un călător dorea să-şi publice însemnările sau amintirile de călătorie, el trebuia să aleagă între mai multe genuri literare, iar opţiunea sa urma să influenţeze considerabil nu doar forma, ci şi conţinutul textului. Jurnalul de călătorie, scrisorile, memoriile, scrierea istorică, pentru a da numai câteva exemple de genuri literare în care putea fi integrată o relatare de călătorie, presupun, fiecare dintre ele, tratarea cu predilecţie a anumitor subiecte sau folosirea unui anumit stil[23]. Or, în cazul lui Dalérac, genul literar pe care l-a ales, acela al

---

călătorie *Relation curieuse et nouvelle de Moscovie*; vezi Isabel de Madariaga, *Who was Foy de la Neuville?*, „Cahiers du monde russe et soviétique", 28, 1987, p. 21–30.

[21] În afară de aceste referinţe literare, unele dintre ele regăsindu-se şi în fragmentele traduse în acest volum, sugestivă mi se pare observaţia lui Dalérac privind cunoaşterea limbii latine: „Cititorul îşi va da seama prin această scrisoare [o scrisoare a contelui Teleki pe care Dalérac o include în *Anecdotele* sale] şi prin alte scrisori, trimise atât de Împărat, cât şi de electorul de Brandenburg, cât de mult este desfigurată limba latină de aceste neamuri străine [...] Cu toate acestea, ungurii o vorbesc mai bine şi mai curat decât toţi ceilalţi", în *Les anecdotes*, vol. 1, p. 442.

[22] Vezi Du Pont, *Mémoires*, p 304.

[23] Pentru o introducere în problema feluritelor genuri literare ce intră în categoria relatărilor de călătorie din Europa premodernă, vezi articolul lui William H. Sherman, *Stirrings and searchings (1500–1720)*, p. 17–36 în „The Cambridge Companion to Travel Writing", ed. Peter Hulme şi Tim Youngs, Cambridge, 2007.

„anecdotelor" sau „memoriilor secrete" explică în egală măsură, succesul său fulgerător, dar şi ignorarea lucrării sale de istoricii moderni[24]. Exemplul lui Dalérac este cu atât mai fascinant cu cât alegerea genului „memoriilor secrete" nu pare să fi fost decât a doua sa opțiune La Amsterdam, cu un an înainte de publicarea *Anecdotelor*, au fost publicate *Memoriile Cavalerului de Beaujeu*. Cavalerul de Beaujeu, personaj istoric real, a cărui prezență în Polonia este atestată de mai multe surse, murise de mai bine de zece ani[25], iar cel care se folosise de numele său ca pseudonim pentru a-şi publica propriile memorii era chiar Dalérac[26] Identificarea lui Dalérac drept autorul memoriilor lui Beaujeu apare în mai multe cataloage bibliografice din secolul al XIX-lea[27]. Istoricii au preluat această identificare, folosind acelaşi argument invocat de bibliofili: *Anecdotele* lui Dalérac continuă cronologic *Memoriile* lui Beaujeu. Numai că unii dintre ei au considerat că Dalérac ar fi un pseudonim folosit de Beaujeu[28], în vreme ce alții au crezut că sub numele cavalerului de Beaujeu se ascundea Dalérac[29]. La prima vedere, continuitatea cronologică între cele două lucrări şi existența unei tradiții bibliografice par argumente fragile pentru a susține identificarea lui Dalérac ca autor al memoriilor lui Beaujeu. Există însă o altă sursă, după ştiința mea până acum ignorată, care constituie un argument puternic în sprijinul acestei identificări.

În corespondența purtată între doi importanți teologi francezi de la sfârşitul secolului al XVII-lea, Du Bos şi Pierre Bayle, într-o scrisoare trimisă de primul, în februarie 1699 din Paris, apare următorul pasaj „Cavalerul Dalérac, cel care a publicat anul trecut relatarea călătoriei sale în Polonia sub numele de Beaujeu, va tipări în curând, sub titlul Anecdotele Poloniei, istoria campaniilor din Ungaria până în 1689. Sunt două volume pline de întâmplări interesante la care autorul a fost martor ocular şi pe care vi le-aş trimite dacă nu aş crede că vor fi retipărite în Olanda"[30]. Du Bos, care citise volumele înainte ca ele să fie publicate şi care intuia apariția unei ediții pirat în Olanda, era, fără îndoială, foarte bine informat Aşadar, în 1698, Dalérac publicase prima parte a relatării sale de călătorie denumind-o *Memorii* şi folosindu-se de numele răposatului cavaler de Beaujeu. Un an mai târziu, în 1699, el publica cea de-a doua parte, pe

[24] Pentru o analiză a genului memoriilor secrete, care s-a bucurat de un mare succes în perioada iluministă, vezi Eve Tavor Bannet, *Secret History: Or, Talebearing Inside and Outside the Secretorie*, "The Huntington Library Quarterly", 68, nr. 1/2, *The Uses of History in Early Modern England*, 2005, p. 375–396. Analiza lui Eve Tavor Bannet are în vedere istoriile secrete de la curtea Stuarților din perioada 1690–1714, dar concluziile la care ajunge pot fi extrapolate la nivelul întregii Europe Apusene din jurul anului 1700.

[25] Vezi micul fragment, însoțit de o notă biografică, publicat în *Călători străini*, vol 7, p. 491–492. Pentru participarea cavalerului de Beaujeu la campaniile polone, cea mai bună sursă o reprezintă memoriile lui Du Pont.

[26] E greu de spus de ce Dalérac se foloseşte de numele cavalerului de Beaujeu. O posibilă explicație ar fi prestigiul de care acesta se bucura în rândul francezilor care luptaseră în armata polonă. Du Pont de pildă, îl invocă în repetate rânduri, afirmând că adevărul relatării sale poate fi oricând probat de cavalerul de Beaujeu, vezi Du Pont, *Mémoires*, p. 162 sau p. 182. Cu siguranță, cariera militară a cavalerului a contribuit la prestigiul său. Potrivit lui Du Pont, cavalerul de Beaujeu, care participase la patru campanii în armata polonă, devenise între timp mareşal de câmp în armata Franței, comandor al ordinului Sfântului Ludovic şi locotenent al regelui „de la maison des invalides", vezi *Mémoires*, p. 182. Cu siguranță că Du Pont nu cunoştea *Memoriile cavalerului de Beaujeu* publicate de Dalérac, pentru că altfel ar fi denunțat cu siguranță înşelătoria acestuia.

[27] Vezi Antoine-Alexandre Barbier, *Dictionnaire des ouvrages anonymes et pseudonymes composés, traduits ou publiés en français et en latin, avec les noms des auteurs, traducteurs et éditeurs*, Paris, 1823, vol. 3, p 381.

[28] Vezi D. Tollet, *Les comptes rendus*, p 134.

[29] Vezi istoricii polonezi K. Targosz, *Nieznane 'portrety* şi Teresa Chynczewska-Hennel, *Rzeczpospolita XVII Wieku w oczach cudzoziemców*, Varşovia, 1994, p. 229

[30] Scrisoarea trimisă pe 26 februarie 1699 de Du Bos lui Pierre Bayle a fost editată în *La Correspondance de l'Abbé Du Bos (1670–1742)*, ed. A. Lombard, Paris, 1913, p 36.

care o intitula *Anecdotele Poloniei* sau *Memoriile secrete ale domniei lui Ioan Sobieski* şi pe care o semna cu numele său Schimbarea titlului, de la *Memorii* la *Anecdote sau Memorii secrete*, fusese probabil determinată de eşecul comercial al primei părţi[31]. Odată cu renunţarea la pseudonim, Dalérac îşi dezvăluie adevărata identitate, dar numai pentru a-şi putea asuma o alta: aceea de martor al desfăşurării evenimentelor dintr-un spaţiu privilegiat, din alcovul puterii. Probabil că acesta este şi motivul pentru care a hotărât să publice cea de-a doua parte a relatărilor sale de călătorie sub adevăratul său nume. Un fost secretar al reginei este un autor mai credibil al unor *Memorii secrete*, decât un militar, aşa cum fusese cavalerul de Beaujeu. După cum însă a observat Du Pont, titlul *Memoriile secrete* nu era decât un artificiu editorial: „Mă întorc la lucrarea sa, al cărei titlu promite dezvăluirea mai multor taine şi intrigi secrete, necunoscute până acum publicului. După ce am citit de mai multe ori aceste memorii, nu am găsit nimic din ceea ce acest titlu misterios lăsa să se spere, asta dacă nu socotim drept lucruri secrete faptul că Viena din Austria a fost eliberată din mâinile duşmanilor creştinilor, că Paris e la două leghe de Bondy, că Veneţia e pe malul mării şi că papa stă la Roma"[32]. Du Pont are şi nu are dreptate Într-adevăr, diferenţa dintre *Memoriile cavalerului de Beaujeu* şi *Anecdotele sau Memoriile secrete* ale lui Dalérac este mai degrabă una de strategie editorială, decât una de conţinut. Schimbarea titlului şi a numelui autorului a transformat însă o carte ce părea a trece nebăgată de seamă într-un best-seller, transformând radical atitudinea contemporanilor săi faţă de ea. Fascinanta istorie a memoriilor lui Dalérac reprezintă un bun exemplu al prudenţei cu care trebuie folosit termenul generic de „relatare de călătorie" şi îndeamnă istoricii să zăbovească mai mult asupra raportului autor – gen literar – surse – audienţă înainte de a interpreta informaţiile cuprinse într-un anume text.

În afară de lucrările deja amintite până acum, mai cu seamă articolul lui K. Targosz şi cartea Teresei Chynczewska-Hennel, *Anecdotele* lui Dalérac au mai fost folosite de Witold Wasilewski pentru a reconstitui campania lui Jablonowski în Bucovina din 1685, în cartea dedicată acestui subiect *Wyprawa bukowińska Stanisława Jabłonowskiego w 1685 roku*[33]. În istoriografia română, *Anecdotele* lui Dalérac au fost, după cum am arătat, amintite de Maria Holban, care însă nu a avut ocazia să le consulte Recent, Tatiana Cojocaru a invocat mărturia lui Dalérac despre campania polonă din 1686, în discuţia privind titlul de patriarh al mitropolitului Dosoftei[34].

---

[31] Diferenţele stilistice şi de conţinut dintre cele două părţi sunt minore, dar pentru că titlul generează o anumită aşteptare din partea audienţei, fie că este vorba de un cititor de la 1700 sau de un istoric modern, cheia de lectură se schimbă semnificativ. Dau doar un exemplu din *Memoriile cavalerului de Beaujeu,* în care mi se pare că se poate cu uşurinţă recunoaşte stilul lui Dalérac din *Anecdote*. „Provinciile Valahiei şi Moldovei, care se întind în lăţime de la Nistru până la Dunăre, erau în vechime în ascultare de Polonia. De curând s-au găsit documente care dovedesc acest lucru şi care vor legitima acest drept şi restituirea ce ar putea urma. Regii Ungariei pretind însă că, dimpotrivă, aceste provincii au fost desprinse din regatul lor împreună cu Transilvania, şi că, prin urmare, au propria lor suveranitate. De altfel, Moldova a avut ca stăpâni proprii ei prinţi, care au condus-o prin autoritatea Marelui Senior şi sub numele de Hospodar, astfel încât dreptul polonilor este o părere veche lipsită de fundament, pentru a nu spune o scorneală. [Notă marginală] Nistru se scrie în polonă *Dniestr* şi se numeşte în turceşte *Tourla*. Transilvania [Transilvanie] se numeşte în polonă *Transilvania*", în *Mémoires du Chevalier de Beaujeu. Contenant ses divers voyages, tant en Pologne, en Allemagne, qu'en Hongrie, avec des Relations particulieres des Affaires de ces Pays-la, depus l'année MDCLXXXIX*, Amsterdam, 1700, p. 102

[32] Vezi Du Pont, *Mémoires*, p 304.

[33] Varşovia, 2002.

[34] *Metropolita Suczawski Dosoftei (1624–1693) a Rzeczpopolita*, „Balcanica Posnaniensia Acta et Studia", 13, 2002

[CAMPANIA DIN 1685][35]

Capitolul 2. Operațiunile campaniei, atât în Polonia, cât și în Ungaria și în Levant

După sfatul Senatului, despre care tocmai am vorbit, şi după plecarea marelui cancelar al Coroanei, numit de acest sfat la ambasada Franței spre satisfacția lui Ludovic cel Mare[36], curtea Poloniei s-a gândit să se apropie de frontierele Rusiei pentru a încuraja trupele marelui hatman[37] adunate pe Nistru[38]. Dar, cum ultima campanie fusese foarte lungă şi păguboasă, oastea nu mai era demult în stare să treacă acest râu. În sfat se hotărâse ca oastea să înainteze cât mai departe posibil în interiorul Valahiei[39], pentru a ieşi înaintea convoaielor despre care se ştia că turcii vor trebui să le ducă la Camenița. Era cam tot ce putea să facă oastea polonă în acel an, pentru că, prin contribuțiile primite, nu se putea reface atât de repede încât să-şi poată trimite trupele, în chip deschis, pentru a asedia acel loc. De fapt, oastea Republicii nu era decât un soi de tabără neorânduită, iar regele Poloniei, căruia i se spuse acest lucru, a socotit că nu ar fi onorabil să se aşeze în fruntea unei mâini de oameni cu care nu ar fi putut întreprinde nimic vrednic de prezența sa. Mai mult, în anul precedent, hatmanii îl pizmuiseră pe monarh pentru că nu le lăsase nici o parte din gloria expedițiilor sale[40]. Iscându-se din nou acest murmur în rândul lor, regele a hotărât să le încredințeze conducerea oştii şi să-i lase să acționeze după planurile lor. Aceasta nu a făcut decât să crească gloria sa şi să o micşoreze pe cea a hatmanilor, pentru că nu doar că nu au ajuns prea departe dincolo de Nistru, ba mai mult, au fost foarte fericiți că au scăpat din mâinile tătarilor, care-i înconjuraseră la intrarea în Bucovine[41] şi care i-au silit să treacă pe sub jug, precum Romanii la Furcile Caudine.

Germanii, întotdeauna bănuitori cu aliații lor, au înțeles altfel purtarea regelui Poloniei şi au răspândit zvonul că regele se lăsase convins de marchizul de Béthune[42] să nu însoțească oastea pentru a-i împiedica să cucerească şi Neuhäusel[43].

---

[35] Traducerea s-a făcut după prima ediție a textului *Les anecdotes de Pologne ou Mémoires secrets du règne de Jean Sobieski III du nom*, Paris, 1699; Alte relatări ale campaniei polone din 1685 sunt: Philippe Le Masson Du Pont (*Călători străini*, vol. 7, p. 287–293), François Gaston de Béthune (Hurmuzaki XVI, p. 84–99) şi Bonesana, rectorul colegiului iezuit de la Liov (Hurmuzaki V/1, p. 111–114).

[36] Dalérac relatează că marchizul de Béthune l-a însărcinat chiar pe el, la două zile după alegerea noului ambasador, pe 21 iunie, să ducă această veste regelui Franței.

[37] În text *le grand général.*

[38] Pentru relațiile polono-ruse din această perioadă vezi Andrzej Kaminski, *Republic vs. Autocracy: Poland-Lithuania and Russia 1686-1697*, Cambridge, MA, 1994.

[39] După cum explică mai jos, Dalérac foloseşte terminologia polonă, denumind Moldova, Valahia.

[40] Invidia generalilor poloni față de succesele militare ale regelui Sobieski e un laitmotiv al *Anecdotelor* lui Dalérac. Pentru biografia regelui polon vezi Zbigniew Wójcik, *Jan Sobieski 1629–1696*, Varşovia, 1983.

[41] Ca şi marchizul de Béthune, Dalérac foloseşte pluralul Bucovine, vezi *Călători străini*, vol. 7, p. 405. Mai jos în text, Dalérac arată întinderea acestor Bucovine şi face distincția dintre Bucovinele mari şi cele mici.

[42] François Gaston marchiz de Béthune, ambasador al Franței la curtea polonă şi cumnat al regelui Ioan Sobieski. Pentru o schiță biografică vezi *Călători străini*, vol 7, p. 399–404.

[43] În text Nehausel. Astăzi Nové Zamky, în Slovacia. Germanii la care se referă Dalérac sunt, bineînțeles, austriecii şi casa de Habsburg.

Dacă diversiunea polonă ar fi fost mai însemnată, atunci oastea ar fi putut ține mai multe trupe turcești în șah, pe Nistru, pe când așa, acelea urmau să se alăture trupelor de la Dunăre. Curtea de la Viena a ajuns la această concluzie imediat după ce marchizul de Béthune a sosit în Polonia și a vrut mereu să creadă că Franța l-a trimis acolo pentru a deturna eforturile Republicii și pentru a potoli ardoarea regelui Poloniei, care era foarte tulburat de nerecunoștința germanilor. Cu toate acestea, este sigur că singurul motiv pentru care monarhul nu a binevoit să conducă în persoană oastea a fost slăbiciunea acesteia. Alături de acest motiv principal, a mai fost și îngăduința pe care regele a fost obligat să o arate dorinței hatmanilor. Urmarea este binecunoscută de toată Liga[44], de vreme ce un an mai târziu regele a făcut eforturi neașteptate și printr-o diversiune extraordinară a ușurat germanilor cucerirea Budei.

În vremea în care polonii se adunau pentru a porni spre Bucovine, ducele Lorenei conducea armata imperială la Neuhäusel, cetate pe care generalul Heissler[45] o blocase de-a lungul întregii ierni. De la începutul lunii iulie 1685, acest prinț a pus să fie asediată cetatea [...][46]

Doar polonii au rămas într-o pasivitate neobișnuită. Ei au pornit foarte târziu în campanie, după obiceiul lor. Regimentele erau reduse la o treime din numărul stabilit, companiile de cavalerie erau mult micșorate, iar ofițerii comandanți erau prea puțin dispuși să îndure o oboseală îndelungată. Potrivit planului, în vreme ce marele hatman[47] a înaintat spre Nistru pentru a trece în Bucovine, hatmanul de câmp[48] a rămas cu un detașament la frontiera Podoliei, pentru a apăra această țară de incursiunile pe care le-ar fi putut face garnizoana și tătarii Lipka[49] din Camenița. El s-a așezat chiar pe înălțimea unde este castelul Jaslowiec[50], ocupând un întins platou, care este în fața fortăreței și slujește drept arsenal. Platoul, abrupt din trei părți, care sunt în plus și acoperite de pădure și de mărăcini, este înconjurat de o centură de munți înalți, care formează un oval pe fundul căruia curge un pârâu destul de larg, în jurul înălțimii pe care se găsește castelul Jaslowiec[51].

---

[44] Liga Sfântă, întemeiată în 1684 la inițiativa papei Inocențiu al XI-lea, este considerată de unii istorici „ultima mare cruciadă", vezi Charles W. Ingrao, *The Habsburg monarchy (1618–1815)*, Cambridge, 2000, p. 78. Inițial cele trei mari puteri ce alcătuiau Liga, la care se referă și Dalérac puțin mai jos, au fost Austria, Veneția și Uniunea Polono-Lituaniană. Alăturarea Rusiei la această coaliție nu s-a făcut decât doi ani mai târziu, în 1686, după ce Polonia a încheiat un tratat de pace cu țarul.

[45] În text Heyseler Numele întreg al personajului a fost Donat Johann Heissler von Heitersheim.

[46] În următoarele 7 pagini urmează o descriere detaliată a asediului cetății Neuhausel, accentuându-se cruzimea imperialilor atunci când au pătruns în cetate și curajul dovedit de ofițerii francezi care au luat parte la lupte. Apoi, textul continuă cu descrierea insucceselor venețiene în Morea, pentru a se întoarce, în cele din urmă, la situația din Polonia.

[47] Stanislaw Jan Jablonowski. Pentru campania lui Jablonowski în Bucovina vezi Witold Wasilewski, *Wyprawa bukowińska Stanisława Jabłonowskiego w 1685 roku*, Varșovia, 2002.

[48] [Notă marginală] *Castelanul Cracoviei.*

[49] [Notă marginală] *Am explicat în altă parte acest cuvânt, Lipka* Pentru relațiile dintre tătarii lipcani și otomani vezi articolul lui C. Orhonlu, *Lipkalar*, „Tiirkivat Mecmuasi", 16, 1971, p. 57–87.

[50] În text *Yaslowiets.*

[51] [Notă marginală]: *Voi face o descriere mai detaliată a acestei țări mai departe, pe parcursul acestor Memorii.*

Marchizul de Souvré, cel de-al doilea fiu al marchizului de Louvois, prim-ministru şi secretar de stat, a sosit în Polonia în acest an pentru a începe să învețe meşteşugul războiului[52]. El era însoțit de trei ofițeri vârstnici de armată, aleşi dintre cei mai viteji, dintre care unul îi slujea drept preceptor. Acesta fusese căpitan în Champagne şi comandase compania cadeților, care era la Brissac. Celălalt era unul dintre căpitanii de frunte din Piemont, care se făcuse remarcat la apărarea oraşului Maastricht, pe când fusese asediat, şi la atacul asupra Luxemburgului, în care a fost rănit. Cel de-al treilea nu era decât locotenent în Enguyen, dar era un soldat viteaz şi un infanterist priceput.

Marchizul de Souvré a fost primit la curtea Poloniei cu toate onorurile imaginabile. Marchizul de Bethune i-a făcut toate serviciile posibile, atât pentru a-l pregăti de oaste, cât şi pentru a-i face şederea cât mai plăcută. Majestățile lor polone i-au arătat toate semnele unei cinstiri deosebite şi l-au desfătat cu daruri însemnate, atât pe el cât şi pe ofițerii din suita sa. El a mers în campanie cu marele hatman şi, chiar dacă nu a fost o campanie foarte strălucită în ceea ce priveşte faima şi izbânda, a fost foarte aspră şi periculoasă din cauza nevoii de a se retrage din fața duşmanilor, în mijlocul Bucovinelor, unde oastea fusese înconjurată din toate părțile, fără provizii, fără nutreț, fără ajutor.

Marele hatman a strâns oastea spre sfârşitul lunii iulie, lângă Uscie[53], oraş important aşezat pe Nistru, unde se aflau depozitele cu provizii, cele strânse de Republică fiind tot atâtea cât cele pe care papa le trimisese din banii săi. Comisarul general al papei era un călugăr theatin, numit Bonesano[54]. Hatmanul a pus să fie ridicat un pod, a cărui construcție l-a reținut vreme îndelungată pe malul râului, pe care l-a trecut spre sfârşitul lunii august. În marşul său i s-au alăturat acele regimente care aveau tabăra de iarnă dincolo de Nistru, spre Stryj şi Sambor[55]. Astfel, el a strâns în jur de 18.000 de oameni, inclusiv lituanieni, care însă au fost lăsați cu detaşamentul hatmanului cel mic[56] fie la Jaslowiec, fie mai sus de Sniatin, unde au rămas pe timpul întregii campanii. Apoi, armata s-a îndreptat către Tlumach[57], oraş aşezat între Nistru şi Prut[58], pe care hărțile îl numesc Plomach. De acolo, s-a trecut pe lângă Sniatin, un alt oraş însemnat în toate privințele, construit pe malul stâng al Prutului. Având tot timpul râul în dreapta, s-a înaintat de-a lungul lui, coborându-se spre Bucovine, cu intenția de a tăia calea unui convoi însemnat pe care turcii şi tătarii îl duceau spre Camenița. Bucovinele sunt o regiune[59] din țară acoperită de păduri întinse şi tăiată de munți înalți, precum cei din Ardeni. Ea începe aproape de Hotin[60], nu departe de Nistru, şi se întinde dincolo de Prut până

---

[52] Marchizul de Souvré a participat la campania din 1685 din Moldova, fiind amintit ca martor ocular de Dupont, vezi *Călători străini*, vol. 7, p. 291.

[53] Uscie. În text *Oulch*.

[54] Bonasana sau Bonesana, rector al colegiului iezuit de la Liov, numit în fruntea comisarilor papali.

[55] În text *Strye* şi *Sambor*, ambele astăzi în Ucraina.

[56] *Petit General*.

[57] În text *Tloumach*, astăzi în Ucraina.

[58] [Notă marginală] *Se scrie Prut. Se pronunță Tloumatch*

[59] *Canton*.

[60] În text *Kotchim*.

departe în Valahia, la marginea hotarelor Moldovei şi Transilvaniei, unde aceşti munți se împart în mai multe grupuri. Acestea, pe care oastea polonă începuse să le traverseze, sunt denumite Bucovinele mari, în vreme ce cele mici sunt între Nistru şi Prut. Locul prin care pătrunsese oastea polonă avea trei leghe mari[61] în lățime, care erau însă acoperite de o pădure, întretăiată de mlaştini, de mici pâraie, de terenuri descoperite, de înălțimi dificile, de trecători înguste şi defileuri anevoioase. Acest ținut este întru totul nefertil şi sălbatic. Iar oastea a pătruns în acele locuri în primele zile ale lunii septembrie 1685.

Aproape toate Bucovinele au fost traversate fără a descoperi ceva, iar trupele deja se linişteau că au reuşit să încheie acest faimos drum, din care nu mai rămăsese decât puțin. Deodată tătarii au apărut lângă ei, pe malul unui mic pârâu. Ei au trecut chiar prin fața armatei, în neorânduială, pentru a lăsa impresia că vor fi învinşi uşor dacă vor fi atacați în acea trecătoare. Lipsind însă prilejul, iar turcii venind în număr mare, polonii s-au văzut deodată, dintr-o lovitură, închişi într-un ținut sălbatic. Oastea polonă nu fusese bine informată asupra marşului duşmanilor şi asupra numărului acestora. Ei trecuseră Prutul în apropiere de Iaşi[62], capitala Valahiei, şi urcau de-a lungul râului pentru a traversa Bucovinele până în fața Hotinului, unde urmau să treacă Nistrul, pe care-l aveau în dreapta lor, pentru a duce convoiul la Camenița. Astfel, polonii, care tocmai ieşiseră din această pădure, au căzut în calea tătarilor şi au fost încercuiți.

Marele hatman s-a văzut silit de această întâlnire neaşteptată să se gândească la retragere, care urma să fie una dificilă dată fiind prezența unei armate puternice, care le va tăia calea şi care va închide trecătorile cu copaci doborâți. Erau trei leghe mari de hățiş şi apoi încă alte trei până la ieşirea de lângă Sniatin, iar infanteriei îi lipseau proviziile, cavaleriei nutrețul, şi ambelor le lipseau forța şi încrederea. Fiecare recunoştea pericolul şi acesta a fost cu adevărat foarte mare, pentru că tătarii i-au împins pe poloni opt zile întregi, cu o forță nemaipomenită, fără a le lăsa nici un răgaz. I-au obligat să se lupte retrăgându-se pas cu pas, hărțuindu-i şi seara şi dimineața, întrerupându-le marşul cu atacuri repetate, încăierându-se pentru trecerea prin mlaştini, tăindu-le trecătorile şi împiedicându-i să înainteze mai mult de un sfert de leghe într-o zi întreagă. S-a ajuns chiar ca marele hatman să poruncească oştirii, la puțin timp după ce tabăra era aşezată, să fie ridicată pe ascuns şi să înainteze cât mai în linişte, pentru a nu fi atacați. Hatmanul a făcut tot ceea ce era omeneşte posibil pentru a se retrage din acestă nenorocită campanie. În prima zi în care au apărut tătarii, oastea s-a aşezat în ordine de luptă, într-un câmp deschis, dincolo de un pârâu pe care avangarda îl trecuse deja pe un pod. Avangarda a fost însă respinsă cu înflăcărare şi silită să treacă înapoi, iar duşmanii au urmat-o, apropiindu-se de linia de luptă şi dând atacul asupra aripii stângi, care era în întregime [alcătuită din] infanteria comandată de prințul Ferdinand de Curlanda, general maior. Asaltul şi apărarea au fost îndârjite şi sângeroase, dar

---

[61] Dalérac foloseşte frecvent sintagma „leghe mare," referindu-se probabil la leghea moldovenească De altfel, el şi precizează la un moment dat că o leghe moldovenească este de două ori mai mare decât o leghe obişnuită şi că echivalează cu un drum de 3 ore călare; vezi N. Stoicescu, *Cum măsurau strămoşii Metrologia medievală pe teritoriul României*, Bucureşti, 1971, p. 100.

[62] În text *Yassi*.

polonii au văzut că numărul duşmanilor creştea. Atunci marele hatman a trimis câteva regimente de infanterie şi companii de cavalerie din centrul oştii pentru a sprijini aripa stângă. Pe înălţimea pe care o ocupase a aşezat de asemenea câteva piese de artilerie de câmp, poruncind să tragă fără încetare. Artileria a încetinit atacul tătarilor, care s-au oprit, fiind obligaţi la sfârşitul zilei să treacă înapoi pârâul pentru a-şi ridica tabăra la poalele muntelui care se afla acolo. De cealaltă parte, polonii s-au retras o jumătate de leghe şi s-au aşezat într-o vale, un fel de fundătură. Cavaleria s-a aşezat pe malul Prutului, unde era ascunsă de o mlaştină şi de câteva tranşee vechi săpate în faţa ei. Infanteria s-a aşezat în capătul acestei tabere, cu dragonii pe stânga, lângă pădure.

A doua zi s-a muncit pentru a întări această tabără, cu redute ridicate în diverse locuri. În cea de-a treia zi artileria duşmanului a ajuns în tabăra lor şi au tras mai multe încărcături asupra trupelor care se desprinseseră de oastea polonă pentru hărţuieli. Cazacii, apropiindu-se la un moment dat de tătari, au fost întâmpinaţi cu 20 de lovituri de tun, ceea ce a permis cunoaşterea numărului de piese de artilerie pe care le aduseseră. În zilele următoare nu s-a întâmplat nimic important. Polonii au ţinut mai multe sfaturi pentru a căuta mijloacele de a salva oastea, care murea de foame în acest pustiu îngrozitor, dar care, în acelaşi timp, nu putea pleca de acolo fără să rişte să fie tăiată în bucăţi. S-a propus la un moment dat ca întreaga infanterie să fie închisă într-o fortificaţie în mijlocul pădurii pentru a-i înşela pe tătari şi pentru a da timp cavaleriei să plece. Dar, odată ce acest zvon s-a răspândit în rândul străinilor, a stârnit o mare nemulţumire împotriva şleahticilor[63], care doreau să-şi facă un zid de apărare din nefericiţii infanterişti abandonaţi la mila necredincioşilor. Ofiţerii acestora au răspândit în întreaga tabără hotărârea luată de ei, de a se retrage cu orice risc, oricum vor putea, şi de a ataca pe oricine se va opune, fie poloni, fie tătari.

La capătul a şapte sau opt zile petrecute în teribile confuzii, marele hatman a vrut să încerce să iasă din pădure pe un drum nou, care fusese tăiat cu mare greutate, cu o zi înainte, de slugile şi de soldaţii armatei străine[64], protejaţi de un detaşament de dragoni. Aceştia au îndeplinit ordinul făcând cât mai puţin zgomot şi, în plus, locul în care au tăiat copacii era la o leghe bună distanţă de tabără. Seara s-a dat ordin să fie arse o parte din căruţe, apoi, în linişte, cavaleria polonă a ridicat tabăra fără a se lăsa prea mult rugată să o ia înainte. A fost urmată de intendenţă, într-o linişte care nu poate fi îndeajuns admirată, de vreme ce, de la toţi cocoşii şi toţi câinii care puteau fi văzuţi printre căruţele cu poveri nu se auzea nici cel mai mic zgomot, nici chiar al biciurilor căruţaşilor. Era atâta linişte încât a trebuit să se trimită după infanterie şi dragoni, care erau încă în tabără, fără să ştie nimic despre înaintarea armatei. Din loc în loc au fost lăsate santinele, pentru a aprinde feştile la

---

[63] Towarzysz. În text Touariches. [Nota marginală] *Aceştia sunt cavalerii din companiile de cavalerie ale oastei polone.* Potrivit glosarului lui Richard Brzezinski un Towarzysz era un „gentleman-soldier", vezi *Polish Winged Hussar 1576–1775*, Oxford, 2006, p. 57

[64] În secolul al XVII-lea armata polonă era divizată în două părţi, polonă şi străină, pe care Richard Brzezinski le denumeşte „Polish and Foreign Autoraments". Spre sfârşitul secolului această divizare a fost înlocuită cu împărţirea pe arme (cavalerie, infanterie etc.), dar vechea terminologie a continuat să fie folosită; vezi Richard Brzezinski, *Polish Armies 1569–1696*, Oxford, 1987, vol. 1, p. 6–7.

capătul unui băţ şi pentru a striga din când în când *Verdo*, care înseamnă *Cine este acolo?*, pentru a adormi vigilenţa tătarilor.

Astfel, deşi santinelele au strigat şi trupele au înaintat cu grijă şi în bună ordine, după două ore, duşmanii şi-au dat seama ce se întâmplă. Cunoscând slăbiciunea trupelor noastre, ei au crezut că, dacă se vor grăbi, le vor putea ajunge din urmă cât sunt încă în pădure. Prin urmare, ei au pornit pe urmele lor şi la revărsatul zorilor au căzut asupra infanteriei, pe care au înconjurat-o din toate părţile. Aceasta s-a oprit, s-a încercuit cu căruţe, s-a baricadat cu bariere mobile,[65] şi s-a întors cu faţa către duşman. Niciodată nu s-a mai văzut o asemenea zi. Tătarii au asaltat tot timpul ariergarda, care la rândul ei răspundea atacând şi reuşind să îndepărteze din când în când duşmanii, momente ce erau folosite pentru a se înainta pe drum. Astfel, la fiecare douăzeci de paşi reîncepeau să sape tranşee cu ajutorul barierelor mobile şi trăgeau asupra atacatorilor, care, în cele din urmă, se apropiau la o lungime de suliţă şi nu se retrăgeau decât cu mari pierderi din rândul lor şi al ofiţerilor. Iar cei căzuţi au fost duşi a doua zi cu căruţele la Cameniţa. Aceste manevre au durat de la revărsatul zorilor până la orele patru sau cinci seara, fără nici un fel de întrerupere, în afară de cele provocate de atacurile infanteriei care-i îndepărtau pe tătari. Şi pentru a evita ca tătarii să atace după primul foc, marii hatmani care conduceau această retragere, au ordonat ca unii să tragă în vreme ce alţii îşi încărcau armele, pentru a avea tot timpul o linie de muschetari gata să acopere înaintarea, care de altfel era întreruptă din zece în zece paşi. Niciodată vreo retragere nu a fost mai neobişnuită, nici mai periculoasă. Aceşti soldaţi nefericiţi, morţi de foame, aproape goi, de-abia reuşind să-şi mai ţină muschetele, hărţuiţi fără încetare mai bine de zece ore, au rezistat în tot acest timp, cu un curaj şi cu o tărie de neînchipuit, tuturor atacurilor unui foarte mare număr de duşmani. Ei au fost salvarea oştii. După ce s-au retras, s-au prăbuşit la pământ de oboseală şi s-au întins pentru a-şi reîncărca muschetele, pentru că nu mai aveau forţa de a sta în picioare. În vremea aceasta cavaleria se apropia de ieşirea din pădure, unde a ajuns în aceeaşi zi, fără să fi văzut duşmanul, şi de unde câţiva şleahtici au fugit înspăimântaţi până la Sniatin, răspândind vestea înfrângerii întregii infanterii şi a dragonilor, care s-a întins imediat de-a lungul frontierei.

În această crudă împrejurare, soldaţii şi ofiţerii şi-au adunat întreaga forţă care le rămăsese şi au înaintat, pas cu pas, până la o fortificaţie făcută în vremea romanilor, care se găseşte la ieşirea din pădure înspre Sniatin, numită încă în vremea noastră tabăra lui Traian[66]. Oastea a ajuns acolo pe la orele patru, atunci când duşmanii au încetinit urmărirea, ei înşişi obosiţi şi descurajaţi de pierderile suferite, care au fost atât de mari încât nu şi-au mai făcut apariţia în acea zi. Polonii au ridicat tabăra dincolo de acea veche fortificaţie, în linişte şi fără a fi împiedicaţi, deşi într-o oarecare dezordine. Erau foarte fericiţi că au scăpat de pericol, lucru pe care-l datorau, fără îndoială, purtării şi curajului prinţului Ferdinand de Curlanda şi generalului de

[65] *Cheval de frise*. În seria de *Călători străini* acest termen a fost tradus prin „bariere mobile”, vezi relatarea lui Du Pont din vol. 7, p. 290, nota 28.

[66] [Nota marginală] *Sau fortul lui Traian*.

artilerie Konski, palatin de Kiev[67], care au condus ariergarda în această periculoasă retragere cu o prezență de spirit și cu o energie care nu pot fi admirate îndeajuns, fără a mai socoti curajul lor, nu mai puțin demn de laudă decât prudența.

A doua zi s-a încheiat ieșirea din pădure și întreaga armată s-a așezat în ordine de luptă pe o câmpie mică care duce spre Sniatin. Tătarii înaintaseră destul de mult pe înălțimile învecinate, trăgând mai întâi un mare număr de săgeți care i-au stânjenit pe cei din primele rânduri. Aceasta l-a silit pe marele hatman să-i trimită pe cazaci spre acel loc, pentru a-i îndepărta cu focuri de armă pe dușmani. Dar, în vreme ce trupele se pregăteau de luptă, într-un chip mai ordonat și mai bucuroase decât în ziua dinainte, atunci când infanteriei îi erau distribuite praful de pușcă și gloanțele și pe când oastea începea să înainteze, tătarii au înaintat la rândul lor în partea dreaptă, îndepărtându-se de oastea polonă, ca și cum ar fi fost în înțelegere, fără nici un fel de ostilitate de vreo parte sau alta, precum două coloane care iau două drumuri diferite. Astfel, cele două oștiri au mers întreaga zi, fără a se pierde din vedere, fiecare pe drumul său. Tătarii, pe partea Hotinului, de unde au pus călăreți să treacă Nistrul înot pentru a duce făină pe crupă pentru Camenița. Polonii către Sniatin, unde l-au găsit pe hatmanul cel mic cu corpul său de oaste, întărit prin venirea oștirii lituaniene, care ocupase un loc pe malul Prutului, la două leghe deasupra acestui oraș, adică la o leghe de felul celor din Bucovine. Acest general înaintase până în acel loc pentru a ajuta convoaiele și a înlesni retragerea celorlalte trupe prinse în acea înspăimântătoare strâmtoare. Și acolo s-a sfârșit această campanie, lituanienii retrăgându-se după sfântul Mihail, iar polonii, pe 10 sau 12 octombrie. [...]

[CAMPANIA DIN 1686][68]

Capitolul 5. Campania armatei polone în Valahia. Căderea Budei. Cuceririle venețienilor în Moreea[69].

Regele Poloniei a fost rugat cu stăruință de papă și de aliații săi să conducă o diversiune care să pună capăt speculațiilor apărute anul precedent cu privire la nerespectarea angajamentelor pe care și le-a luat. Acest lucru a trezit în inima sa o năzuință la glorie, de care acest prinț se lăsa câteodată purtat. El a plănuit să intre în Valahia, care, printr-un acord secret între împărat și regele Poloniei, trebuia să revină acestuia din urmă, presupunând că, în scurt timp, cele trei puteri aliate urmau să împartă între ele imperiul Sultanului. În acest scop regele Poloniei negocia cu Hospodarul sau prințul valahilor[70], pentru a-l convinge să-i depună

[67] În text *Kiovie*. Martin Cazimir Kontski, palatin de Kiev și castelan de Liov, mare maestru al artileriei și comandant al trupelor străine din armata polonă, vezi *Călători străini*, vol. 7, p. 290 și p. 307.

[68] Alte relatări ale campaniei sunt cele ale lui Philippe Le Masson Du Pont, François Gaston de Béthune și Iacob Sobieski, publicate în *Călători străini*, vol. 7.

[69] Dalérac, *Les anecdotes de Pologne*, p 144–201.

[70] [Notă marginală] *Se numea Cantemir.* Pentru negocierile dintre domnul Moldovei, Constantin Cantemir, și Ioan al III-lea Sobieski, vezi N Iorga, *Sobieski et les Roumains 1683–1696*,

omagiu şi să-i plătească lui tributul stabilit de sultani. Hospodarul, văzând trăsnetul care se pregătea să se abată asupra ţării sale, regele Poloniei aflându-se în fruntea unei oştiri mai frumoase şi mai numeroase decât cea pe care o condusese în ajutorul Vienei, nu a găsit un alt mijloc de a se pune la adăpost decât înşelându-l pe rege cu false promisiuni. El i-a promis că trupele sale se vor alătura oştirii polone din clipa în care vor fi intrat în Valahia, având nevoie doar de o scuză potrivită pentru a se întoarce împotriva turcilor şi de un prilej favorabil pentru a se elibera de jugul lor. În plus, precauţiile erau necesare pentru a avea grijă de siguranţa fiilor săi, rămaşi ostatici la Poartă[71]. Regele Poloniei s-a lăsat amăgit de gândul unei cuceriri uşoare din cauza înşelătoarelor promisiuni ale acestui prinţ grec[72], iscusit în înşelătorii precum întregul său neam, care cerea ca ţara să fie lăsată moştenire familiei sale. Regele nu urmărea doar acest scop, pentru că Moldova trebuia să i se alăture.[73] Este sigur că, dacă regele Poloniei ar fi vrut să-şi deschidă cuferele şi să asculte propunerile de a înarma o flotă pe Dunăre, lucru pe care l-ar fi putut face marchizul de Fleury, corsar binecunoscut, apropiat, după cum ştie toată lumea, al curţii de la Viena, este sigur, spun, că cele două provincii ar fi intrat cu uşurinţă sub puterea regelui Poloniei.[74] Marchizul de Fleury ar fi navigat de-a lungul ţărmului Moldovei şi ar fi debarcat în această ţară, unde urma să se întâlnească cu oastea polonă care ar fi coborât pe Prut, prin Iaşi. Turcii nu ar fi putut să ajute aceste provincii şi să apere Buda în acelaşi timp, mai cu seamă că Liga îşi punea mari speranţe într-o diversiune a moscoviţilor, care să-i oprească pe tătari pe Nipru.[75] Dar, dincolo de faptul că nu totul a mers în acest mare proiect şi că ţarii nu au putut decât să-şi arate dorinţa de a săvârşi această campanie pe viitor, aspectul cel mai important a fost că regele Poloniei nu a dat bani pentru a înarma o flotă şi s-a

---

Paris, 1933 şi Gheorghe Duzinchevici, *Ceva nou asupra legăturilor lui Sobieski cu Moldova*, AARMSI, seria III, 19, 1937, p 283–300. Pentru situaţia Moldovei în contextul internaţional al ultimelor decenii ale secolului al XVII-lea, vezi I. Moga, *Rivalitatea polono-austriacă şi orientarea politică a Ţărilor Române la sfârşitul secolului XVII*, Cluj, 1933 şi Virgil Zaborovschi, *Istoria politicei externe a celor trei principate, Ţara Românească, Transilvania şi Moldova, de la asediul Vienei (1683) până la moartea lui Şerban Cantacuzino şi suirea pe tron a lui Constantin Brâncoveanu (1688)*, Bucureşti, 1925.

[71] Pentru negocierile dintre Constantin Cantemir şi Sobieski vezi Dimitrie Cantemir, *Vita Constantini Cantemyrii*, ed. Dan Sluşanschi şi Ilieş Câmpeanu, Bucureşti, 1996, raportul publicat de N. Iorga în *Studii şi documente*, XI, p. 163, precum şi scrisorile editate în Hurmuzaki II/2, doc. 276 (scrisoarea lui Sobieski către Cantemir în care moldovenii sunt consideraţi supuşi ai regelui polon) şi doc. 278 (scrisoarea lui Cantemir către regele polon în care domnul îşi arată rezerva faţă de un sprijin făţiş, invocând, printre altele, şi reţinerea fiului său ca ostatic la Poartă).

[72] Adică ortodox.

[73] *Il n'y bornoit pas ses vues, la Moldavie devoit y être ajoutée.*

[74] Marchizul de Fleury a navigat în 1686 sub pavilion polon, vezi Jean Mathiex, *Trafic et prix de l'homme en Méditerranée aux XVIIe et XVIIIe siècles*, „Annales E S.C.", 9, 1954, p 157–164.

[75] Boristhene. Pentru o descriere a acestui proiect al Ligii Sfinte şi mai cu seamă a negocierilor dintre Rusia şi Polonia, vezi Brian L. Davies, *Warfare, State and Society on the Black Sea Steppe 1500–1700*, Routledge, 2007, p. 178.

mulțumit să intre în Valahia bazându-se pe promisiunile prefăcute ale Hospodarului, care ar fi trebuit să-l întâmpine la Iași[76]. [...]

Voi încheia acest capitol cu prezentarea detaliată a campaniei regelui Poloniei în Valahia, după ce voi reaminti cititorului că dau acest nume provinciei după obiceiul polon și nu pentru că nu aș ști că numele ei corect este Moldova, potrivit hărților, a tuturor savanților, și chiar a locuitorilor țării, care numesc Valahia provincia ce se întinde spre Dunăre și Porțile de Fier, dincolo de Transilvania.

Regele Poloniei și-a început campania la mijlocul lunii iulie, după ce a făcut totul pentru a-și spori oastea, în care, datorită prezenței sale, au fost atrași toți nobilii tineri și au fost păstrați toți ofițerii generali, care erau adeseori lăsați la vatră. Trupele au fost adunate la Uscie[77], pe Nistru, de unde au înaintat până la Tlumach[78], locul hotărât pentru întâlnirea generală. În acest timp, regele a rămas la Tysmenytsa[79], la două leghe mici depărtare, unde a așteptat vreme de aproape cincisprezece zile. După ce, în cele din urmă, oastea s-a mărit odată cu venirea lituanienilor și a celorlalte trupe din provinciile mai îndepărtate, regele a venit în tabără pentru a o trece în revistă. După aceea, regele a condus-o pe regină, care îl însoțise până atunci, la Tysmenytsa. Unii au crezut că regele avea peste treizeci de mii de oameni, dar, atât cât se poate judeca după trecerea în revistă, într-o țară în care acest lucru se face cu neglijență și doar cu scopul de a așeza oastea în ordine de luptă, nu cred să mă înșel dacă reduc acest număr la douăzeci și trei sau douăzeci și patru de mii de combatanți. Este adevărat, trupele erau bine echipate, proviziile erau din belșug și oastea, pentru că avusese timp să se refacă, era mult mai impunătoare decât fusese cea de la Viena.

La sfârșitul lunii iulie oastea a ridicat tabăra de la Tlumach, între Nistru și Prut, și coborând de-a lungul acestor două râuri a trecut prin apropiere de Sniatin[80], pe care l-a lăsat în dreapta sa și a traversat Bucovinele prin același loc unde, cu un an mai înainte, fusese cât pe ce să piară. Pe 2 august oastea a ridicat tabăra în ruinele sau în îngrădirile unui oraș, odinioară foarte vestit și foarte vechi, numit Pererita[81], din care nu au mai rămas decât două sau trei biserici grecești[82] ruinate, fără a avea vreun locuitor. Orașul este pe malul stâng al Prutului[83], în fața unui loc

---

[76] Urmează descrierea pregătirilor făcute pentru asediul Budei, în care Dalérac polemizează cu autorul unei lucrări publicate în 1688 la Amsterdam, intitulată *Histoire de Mahomet depossedé*. Apoi, Dalérac analizează rezultatul participării regelui polon la acțiunile din 1686. a întreprins o diversiune utilă Imperiului Habsburgic, dar nu și-a atins nici unul dintre obiectivele dorite. Din punct de vedere militar, regele a fost întâmpinat de o armată de 60.000 de tătari care l-a urmărit până dincolo de Iași, iar din punct de vedere diplomatic papa a refuzat solicitarea sa de a-l numi cardinal pe episcopul de Beauvais După această digresiune, Dalérac revine la descrierea operațiunilor militare din Ungaria și din Moreea, încheind capitolul cu relatarea campaniei regelui polon în Moldova.

[77] Uscie. În text *Outch*. [Notă marginală] *Se scrie Utcz*.

[78] *Tloumach*, astăzi în Ucraina.

[79] *Tismenitz*, astăzi în Ucraina.

[80] *Schniatyn*, astăzi în Ucraina.

[81] *Pererita*.

[82] Adică ortodoxe.

[83] Și marchizul de Béthune denumește Pererita „oraș ruinat”, fără însă a-l descrie, așa cum face Dalérac, vezi *Călători străini*, vol. 7, p. 405 Pentru rolul comercial al Pereritei vezi relatarea soliei polone a lui Ioan Gninski, cu zece ani mai devreme, în *Călători străini*, vol. 7, p. 350–351.

în care râul formează o peninsulă, printr-un cot sau întoarcere în care se încovoaie vreo două leghe. Oastea s-a oprit aici vreme de patru zile pentru a întări acest loc avantajos, din care se dorea să se facă o fortificație care să poată pune la adăpost proviziile şi trupele care urmau să vină din Polonia. În acest scop s-a nivelat vârful acelui teren, care nu are decât 50 de paşi în partea dintre cele două canale, unde a fost ridicată o redută şi au fost făcute şi alte lucrări, pentru a găzdui infanteria şi a lăsa aici un detaşament. Un alt motiv pentru care s-a dorit ocuparea acestui loc a fost de a închide tătarilor această cale, pe care o folosesc de obicei când merg la Cameniţa[84]. Aceste trupe au rămas aici pe parcursul întregii campanii şi nu s-au alăturat oştirii decât după întoarcerea ei către Sniatin, dincoace de Bucovinele cele mari.

În cea de-a şasea zi [din august] oştirea şi-a continuat marşul trecând peste câmpii pustii, fără păduri, mlaştini sau trecători. Pe nouă [august], s-a trecut prin faţa ruinelor de la Ştefăneşti[85], altădată un oraş însemnat, care a fost lăsat în stânga. Pe zece [august], una dintre trupele noastre, comandată de Miaczyński[86], a învins vreo două sute de tătari, dintre care a luat prinşi 10 sau 12. Aceştia ne-au informat cu privire la înaintarea hoardei în faţa oştii noastre, pe care ei o aşteptau la frontierele Bugeacului. Pe treisprezece [august] regele a trimis vreo două mii de călăreţi, pancerni[87], valahi sau dragoni[88], pentru a cuceri Iaşiul, capitala Valahiei, care este pe celălalt mal al Prutului, râu pe care trupele noastre l-au trecut, o parte înot, o parte pe vase. Acest oraş este la o depărtare de o leghe mare de malurile râului, iar locul prin care trupele au trecut râul, la încă jumătate de leghe deasupra

---

[84] *Caminiek*, astăzi Kamianets-Podilskyi în Ucraina.

[85] *Stepanofsa*

[86] *Miogenski*. Probabil Atanazy Miaczyński. Acelaşi Miogenski este amintit de Dalérac în primul volum din *Les anecdotes*, fiind caracterizat drept „brave commandant, chef de brigade insigne", vol 1, p 186 Pentru participarea lui Miaczyński la campania din Moldova, vezi *Călători străini*, vol. 7, p. 426.

[87] Termen ce se generalizează după 1660 pentru a desemna cavaleria uşoară, şi care provine din cuvântul polonez pancerz (armură); vezi Richard Brzezinski, *Polish Winged Hussar 1576–1775*, Oxford, p 57.

[88] Pancernes, Valaques, ou Dragons. Dalérac îi aminteşte în mai multe rânduri pe valahii din cavaleria uşoară polonă: „cavaleria uşoară este alcătuită din companiile de poloni, de cazaci, de valahi sau cavalerii germani" (vol. 1, p. 34); „valahii şi cazacii, ca şi turcii, nu au pistoale la oblânc, ci poartă unul, sau câteodată două, la cingătoare, în partea din spate" (vol. 1, p. 36), „companiile de valahi, cazaci şi polonezi sunt înarmate precum cavaleria noastră uşoară, cu muschete şi săbii, dar fără uniforme şi podoabe pentru cai" (vol. 1, p. 44); oastea polonă formează o tabără „ale cărei laturi sunt închise de cavaleria uşoară, cazaci, valahi, poloni cărora li se adaugă pancerni şi dragonii" (vol. 1, p. 50), întreaga oaste polonă este divizată în brigăzi de la 600 până la 1000 de cavaleri denumite *polc*, „la fel şi restul cavaleriei, cazacii, valahi sau polonezii" (vol. 1, p. 67), prinţul Lubomirski, mare scutier al Coroanei este obligat să întreţină 1000 de oameni pe cheltuiala sa, „dragoni, valahi, pancerni sau cazaci", în schimbul anumitor bunuri regale ce i-au fost încredinţate (vol. 2, p 262) De asemenea, într-un alt context Dalérac aminteşte de boierii moldoveni refugiaţi în Polonia: „Acest castel [Jouanietz] este locuit de câteva familii de valahi, din rândul acelora care s-au retras în Polonia, şi care au populat anumite locuri de la frontiera Podoliei", în *Anecdotes*, vol. 1, p. 362. Pentru „steagurile moldoveneşti" din armata lui Sobieski vezi Constantin Rezachevici, *O participare românească la istoria universală: steagurile moldoveneşti din oastea lui Jan Sobieski în campania pentru eliberarea Vienei (1683)*, în „Miscellanea in honorem Radu Manolescu", ed. Zoe Petre şi Stelian Brezeanu, Bucureşti, 1996, p 248–257.

sa. Oraşul a fost găsit aproape părăsit; Hospodarul, care a fost urmat de oşteni şi de cei mai importanţi dregători valahi[89], a lăsat acolo doar câţiva negustori, câteva femei şi o ceată de oameni de rând, care i-au primit pe oamenii noştri fără să opună vreo rezistenţă[90].

Acest Hospodar, deşi promisese regelui Poloniei că se va alătura armatei cu oştenii săi, s-a retras în pădure, de unde a mers pentru a se preda în tabăra turcilor şi tătarilor. Hospodarul s-a dezvinovăţit faţă de rege, spunând că-i era peste putinţă să schimbe tabăra, date fiind angajamentele luate faţă de Poartă, chezăşuite cu fiii săi care erau ostatici acolo. Aşadar, el a abandonat Iaşiul, unde regele a pus drept comandant un staroste, pe nume Chalepinski, gentilom din casa sa[91], de neam valah şi ortodox din naştere, stabilit în Polonia[92]. Apoi, pe şaisprezece august, armata a ajuns la ruinele oraşului Ţuţora, care era pe malul stâng al Prutului, unde a ridicat tabăra. Regele a trecut acest fluviu pe vase mici, cu caii înotând, pentru a merge şi a lua el însuşi Iaşiul, care era chiar în faţă, la o leghe mare de râu. El a fost însoţit de vreo 6000 de cavaleri şi a fost primit de locuitori ca Suveranul lor. Clerul, avându-l în frunte pe arhiepiscopul grec, [numit] patriarh în aceste părţi[93], un bătrân venerabil, a ieşit în faţa regelui cu cruci şi cu steaguri. Boierii sau seniorii provinciei, împreună cu întregul oraş Iaşi, au depus jurământ de credinţă cu mare pompă, în zgomot de tunuri, în bătaia clopotelor şi în aclamarea poporului[94].

Regele, fiind prin urmare recunoscut prinţ al valahilor, a mers să viziteze mănăstirile din oraş şi din afara lui, care sunt încă foarte frumoase şi care au comunităţi numeroase de călugări greci. Apoi, el a cinat la castelul Hospodarilor, care se găseşte înăuntrul cetăţii şi al cărui edificiu este destul de mare, plăcut, comod şi neatins. La această masă, regele a împărţit mult vin, după obiceiul polon, în aşa fel încât întreaga sa suită s-a îmbătat, iar seara, pe când se întorceau în tabără, nimeni nu a putut găsi drumul Prutului, fiecare rătăcind la întâmplare pe câmp. Din cauza aceasta un mare număr dintre ei au fost prinşi de tătari, care erau adunaţi în cete şi stăteau ascunşi pe lângă râu. Regele nu a trecut râul în acea noapte, ci s-a culcat pe malul lui, lângă Iaşi, în faţa oştii, unde fuseseră trimise steagurile sale. A doua zi dimineaţa s-a alăturat oştii şi a poruncit să fie ridicată

---

[89] *Les principaux Officiers Valaques.*

[90] Constantin Cantemir se retrăsese cu boierii şi oastea în Moldova de jos, vezi N. Iorga, *Istoria românilor*, vol. 6, p. 286

[91] În text *Kalipenski*. Nobil polon, rudă cu fostul domn al Moldovei, Ştefan Petriceicu, amintit şi în jurnalul lui Iacob Sobieski, vezi *Călători străini*, vol. 7, p. 424.

[92] *De race valaque et grec d'origine, naturalisé en Pologne.*

[93] În text *patriarche*. Şi în corespondenţa marchizului de Béthune, Dosoftei este numit tot patriarh, vezi *Călători străini*, vol. 7, p. 415.

[94] Pentru primirea pe care mitropolitul Dosoftei a făcut-o regelui polon, vezi şi jurnalul lui Iacob Sobieski şi scrisorile marchizului de Béthune, în *Călători străini*, vol. 7, p. 408 şi p. 425, dar şi D. Cantemir, *Vita Constantini*. Cât de reticenţi au fost boierii în a ieşi în întâmpinarea regelui polon reiese şi dintr-o scrisoare trimisă de Ştefan Petriceicu trei ani mai târziu, în care aminteşte „că în timpul aceleaşi campanii a M. S. regele în Bugeac, boierii nu s-au grăbit la maiestatea Măriei sale regeşti, cea dintâi pricină a fost aceasta. absenţa mea atunci lângă M. S. regele". Scrisoarea a fost publicată de Ilie Corfus, *Documente privitoare la istoria României culese din arhivele polone. Secolele al XVI-lea şi al XVII-lea*, Bucureşti, 2001, doc. 161

tabăra de la Țuțora și să se continue campania către Basarabia, deoarece aflase că în acel ținut tătarii se apropiau în număr de 60.000, împreună cu o oaste ce număra între 12.000 și 15.000 de turci.

Cititorul trebuie să cunoască distanța dintre aceste orașe în ruină, care apar pe hărți, fără însă nici un fel de regulă, nici cu privire la distanțele dintre ele, nici cu privire la așezarea lor[95]. După cum am văzut în această campanie, de la Sniatin la Iași se socotesc 24 de leghe valahe, care înseamnă 36 de leghe polone, și pentru fiecare dintre ele o oră și jumătate de mers nu este îndeajuns. Pererita este la jumătatea drumului, adică la 12 leghe de Sniatin. Țuțora se află la o distanță asemănătoare de Pererita, coborând pe râu, sau poate ceva mai puțin pentru că drumul și depărtarea de mal până la Iași înseamnă aproape două leghe.

Înainte de a trece la altceva, aș dori să corectez aici două sau trei greșeli foarte mari pe care le-am observat pe anumite hărți ale lui Sanson și Duval[96], atât vechi cât și moderne: ele plasează orașul Țuțora deasupra Iașiului, de aceeași parte, și anume pe malul drept al râului, în loc ca Țuțora să fie așezată pe malul opus al râului, la o mică distanță de Iași, aproape în fața lui. De asemenea, hărțile plasează Iașiul chiar pe mal, chiar dacă există mai bine de o leghe între Prut și această capitală, care este așezată într-o vale foarte plăcută, înconjurată de dealuri acoperite în bună parte de viță de vie. La fel este și cu Tysmenytsa, pe care aceste hărți o plasează sub Tlumatch, numit Plomach de acești geografi, în loc să o așeze deasupra, la vreo două leghe, sau la una bună din Polonia. Nu mai pun la socoteală greșeala foarte răspândită privind mărimea unei leghe valahe, care este considerată de două ori mai lungă decât altele și pentru fiecare leghe un om are nevoie de cel puțin trei ore călare.

După Țuțora, oastea și-a continuat campania traversând întinse câmpii pustii, unde se mai pot încă vedea urmele unor lucrări însemnate, întăriturile făcute de

---

[95] Du Pont, comentând ironic *Anecdotele*, îl acuză pe autorul acestora de a fi construit „orașe acolo unde nu au existat niciodată". Potrivit lui Du Pont, Țuțora este un astfel de exemplu: „Există în Moldova o întinsă câmpie, numită Țuțora (în text, Scessora sau Cecora), a cărei denumire vine de la un oarecare sat dispărut. Această câmpie se întinde de-a lungul râului Prut, față în față cu locul în care râul Bahlui (Bahilouf sau Bachuka în text) se varsă în el. Această câmpie a fost întotdeauna locul de întâlnire al feluritelor hoarde tătare din Crimeea, din Nogai și din Bugeac (în text Bogiac sau Budziak) și al multor altora, atunci când vroiau să pătrundă în Polonia. Pentru că autorul [Dalérac] a auzit adesea vorbindu-se de această câmpie, s-a gândit că era numele unui oraș și, după ce l-a construit, l-a așezat pe malul stâng al Prutului, așezând Iașiul, capitala Moldovei, pe celălalt mal al râului, la o depărtare de numai o leghe. De fapt, această capitală e așezată pe malul Bahluiului, care este destul de mare și de care autorul nici măcar nu pomenește. Iașiul este la o depărtare de mai bine de șase leghe de Prut. După ce a mutat acest oraș și după ce l-a inventat pe primul cu numele de Țuțora, autorul [Dalérac] începe să corecteze hărțile geografice". După ce dă citatul din Dalérac despre greșelile hărților, Du Pont încheie spunând: „și din toate acestea, nimic nu este adevărat"; vezi Du Pont, *Mémoires*, 248.

[96] Sanson. Este greu de spus la care dintre hărțile celor doi cartografi face referire Dalérac. Pentru Sanson ar putea fi harta cursului Dunării (1665) sau harta regatului Ungariei (1690). În cazul lui Duval, autorul unei hărți a regatului Ungariei (1677) și a Turciei Europene (1661), este mai probabil ca Dalérac să aibă în vedere harta Transilvaniei, Moldovei și Valahiei publicată de acesta în 1661. Pentru circulația hărților acestor doi cartografi la sfârșitul secolului al XVII-lea, vezi Mary Sponberg Pedley, *The Map Trade in Paris 1650–1825*, „Imago Mundi", 33, 1981, p. 33–45.

poloni în vremea lui Ladislau al IV-lea,[97] atunci când turcii i-au urmărit prin aceste părţi. Generalul lor era vestitul Stanisław Zołkiewski[98], bunicul matern al regelui care domneşte acum, Ioan Sobieski, cel care a câştigat în 1610 memorabila luptă împotriva moscoviţilor, fiind pe atunci palatin de Kiev şi tânăr general[99]. În această ultimă împrejurare, care a fost şi cea din urmă din viaţa sa, el era în acelaşi timp mare hatman[100] şi mare cancelar. El şi-a condus oştirea pe valea Lăpuşnei[101], continuând acea iscusită retragere, lăudată în Polonia precum cea a lui Xenophon cu cei 10.000 de greci ai săi. Atunci când s-a întors pentru a retrage un regiment pe care generalii l-au uitat într-un post – acelaşi, dacă nu mă înşel, unde se văd încă fortificaţiile – a fost atacat de tătari cu atâta tărie încât lupta era deja în toi înainte ca cineva să îi poată veni alături. Şi a fost găsit ucis, având sub el trei sau patru tătari dintre cei mai aprigi, pe care îi omorâse cu mâna sa, după cum arată inscripţia latinească săpată într-o piatră ridicată într-un anume loc în aceste câmpii, asemenea unui mausoleu de război. El este îngropat în biserica din Zołkiew[102], la stânga marelui altar, cu această inscripţie luată din Vergilius: *Exoriare aliquis nostris ex ossibus ultor*[103].

S-a mers înainte încă şase leghe mari pe deasupra Iaşiului, având mereu Prutul în dreapta şi fără ca oastea să se îndepărteze deloc de râu. Trecând către Basarabia, sau ţara Tătarilor, din care Bugeacul[104] este cea dintâi regiune, ne-am apropiat până la două zile mici de mers. Se vedeau deja munţii şi locuinţele, iar aceasta a fost în ochii polonilor, precum ţara făgăduită în ochii lui Moise şi a evreilor care au murit în deşert fără a putea intra în ea. Dumnezeu nu le-a îngăduit decât să o vadă, pentru că duşmanii au început să apară la frontierele lor. La început, pentru că se vedeau numeroase căruţe, animale, copii, femei, pe scurt un popor întreg care ducea o viaţă rătăcitoare şi câmpenească, sub corturi, păstrând încă amintirea moravurilor şi obiceiurilor vechilor israeliţi, s-a crezut că nu era vorba decât de familiile de tătari obişnuite din acest ţinut. În urma acestei prime descoperiri, regele l-a trimis înainte pe trezorierul curţii[105], unul dintre cei mai viteji şi mai înţelepţi ofiţeri, precum şi unul dintre cei mai cinstiţi nobili din Polonia.

---

97 Władysław IV Vasa (1632–1648)

98 *Stanislas Zolkiefski.*

99 *Kiovie.* Referire la victoria polonă de la Klushino (Kłuszyn)

100 *Grand General.*

101 *Lopuchna* [Nota marginală] *Se scrie Lopuczna.*

102 *Zolkief,* astăzi Jovkva în Ucraina.

103 *Eneida* IV, 625 În traducerea lui Dan Sluşanschi versurile 625–626 sunt „Nască-se să mă răzbune cândva din a noastre-oseminte / Mândru viteaz, să-i alunge cu fier pe-ai Dardaniei oameni". Pentru campania lui Stanisław Zołkiewski şi pentru monumentul ridicat în cinstea lui, vezi articolele lui Jerzy T Petrus, Alina Felea, Valentin Constantinov şi Eduard Baidaus din „Revista de Istorie a Moldovei", 1, 2004. Revista cuprinde comunicările ţinute în cadrul unei conferinţe moldo-polone din 2003, consacrate memoriei marelui hatman, cu prilejul restaurării monumentului închinat lui. După cum subliniază Jerzy Petrus în articolul său (*Consideraţii privind ctitoriile artistice ale hatmanului şi cancelarului Stanisław Zołkiewski şi amintirile despre erou*), Ioan al III-lea Sobieski a încerca să se legitimeze de la Stanisław Zołkiewski prin mai multe gesturi simbolice.

104 *Boudgiac.* [Nota marginală] *Se scrie Budziaki*

105 [Nota marginala] *Rewouski* Mihail Rzewuski.

Regele i-a încredințat 30 de companii de cavalerie, care cuprindeau în jur de 3 000 de oameni, cu porunca de a înainta până la poalele muntelui pe care se iviseră tătarii. Această înălțime era foarte întinsă şi abruptă, având de-o parte o vale, care este cea a Lăpuşnei, iar de cealaltă o trecătoare îngustă, care ducea spre podişul pe care-l ocupaseră duşmanii printr-un drum destul de uşor. Trezorierul curții a înaintat prin dreapta tătarilor şi regele l-a urmat cu oastea, fără să se grăbească. În vremea aceasta, norodul acela începuse să devină o oaste. Se vedea alcătuindu-se ordinea de luptă pe esplanada muntelui pe care-l ocupaseră. Se vedeau întinzându-şi aripile, aşezându-şi în ordine căruțele, plutoanele luându-şi în primire posturile şi toată acea lume adunată grămadă împărțindu-se în corpuri de armată, dispuse astfel încât să apere intrarea în țara lor. Mai mult, după ce trezorierul curții a ajuns cu greutate în acea strâmtoare, el s-a văzut înconjurat de tătarii care coborau prin mai multe trecători ale muntelui şi care îl atacau năprasnic. Cu toate acestea, el i-a respins cu putere şi s-a retras cu prudență spre Prut, pe care, pentru că a găsit o mlaştină care să-i acopere flancul stâng, l-a lăsat la dreapta sa. După ce au ocupat astfel acest avanpost avantajos, dragonii s-au întins asupra aripilor la intrarea trecătorii pe care o păzeau, în aşa fel încât, după această primă luptă, în rest nu au mai fost decât hărțuieli.

În acel moment, oastea a ajuns acolo şi lăsându-l pe trezorierul curții la postul său, a căutat o cale prin care să cucerească vârful muntelui, de unde să folosească artileria. În cele din urmă, cu mare greutate s-a reuşit ca bateria de artilerie să fie aşezată pe margine, iar tătarii s-au retras pe o câmpie mai îndepărtată, unde tabăra lor era ascunsă. Regele, care dorea să pătrundă până la Marea Neagră traversând Basarabia şi-a dat seama de greutățile pe care le va întâmpina planul său, nu doar din pricina rezistenței oştirii duşmane, ci şi datorită grijii pe care aceasta o avusese de a arde drumurile din părțile lor. De pe acea înălțime s-au văzut toate drumurile înnegrite de incendiile care le pustiiseră. Tot ceea ce rămăsese dincoace de aceste pustiuri fusese mâncat şi strâns pentru nutreț de tătari, care se aşezaseră în ordine aşteptându-ne. De aceea, a trebuit să ne gândim la un alt drum şi să trecem pe malul celălalt al Prutului pentru a continua drumul spre Dunăre, unde speram să găsim țara întreagă, fără duşmani şi fără obstacole. Pentru aceasta, regele a pus să se ridice un pod în acel loc şi şi-a aşezat tabăra astfel încât să apere construirea lui. Apoi, el a trecut liniştit acest râu, fie pentru că tătarii nu şi-au dat seama de planul polonilor, fie pentru că nu au mai îndrăznit să-i urmărească. Iar în vreme ce oastea face acest lucru, eu voi explica harta acestor țări necunoscute.

Există o mare întindere de pământ, cuprinsă între Nistru, Dunăre şi munți, traversată de Prut care se varsă, din stânga Dunării, în acest fluviu ce ajunge în Marea Neagră, odinioară numită Pontul Euxin. Coborând, poată fi găsită Valahia, după felul în care o denumesc geografii poloni, despărțită de statele Republicii Polone de Nistru. La dreapta, Moldova este mărginită de Dunăre. În acest spațiu dintre cele două fluvii se găseşte vechea regiune a dacilor[106], care începe de la marginea munților Carpați[107], ce înconjoară Transilvania. Dincolo de această țară,

[106] [Notă marginală] *Dacia anticilor.*
[107] *Monts de Krapac.*

până la Marea Neagră şi până la gurile celor două mari râuri mai sus amintite, se găseşte ţara numită Basarabia, locuită de felurite hoarde mărunte de tătari. Popoarele care o locuiesc sunt împărţite în diferite colonii, denumite după numele regiunii în care s-au stabilit. Deşi toţi sunt de neam tătar şi au aceeaşi religie, fiecare cu trăsăturile sale specifice, cu triburi separate, cu propria lor cârmuire, dar toate supuse autorităţii Kanului sau Hanului Crimeei, recunoscut de toate hoardele sau coloniile ca suveran şi general suprem al tuturor acestor populaţii felurite care alcătuiesc acelaşi corp, aproape la fel precum cantoanele elveţiene[108].

Cea dintâi regiune este cea numită Bugeac, situată la intrarea în ţară, dar care începe mult mai devreme. Cealaltă se numeşte Cetatea Albă[109], după numele principalului oraş construit pe malul drept al Nistrului, nu departe de vărsarea acestuia în Marea Neagră. Această provincie este cuprinsă între Nistru şi Dunăre, întinzându-se până aproape de mare, cuprinzând multe oraşe în spaţiile lăsate de diferitele canale ale Dunării, dintre care principalele sunt Chilia Nouă şi Chilia Veche,[110] unul aşezat pe malul stâng al ultimului braţ al Dunării, celălalt situat în spaţiul sau peninsula dintre acest braţ şi următorul. Regele Poloniei avea de gând să pătrundă până la mare prin Bugeac, unde nu există nici un fel de aşezări, şi apoi să cucerească Cetatea Albă şi cele două fortăreţe ale Chiliei. De fapt, toată iarna s-a vorbit despre acest măreţ plan în cercurile înalte ale curţii regale, nu fără a stârni mirarea celor care ştiau că este imposibil, precum şi acelora care ştiau că asemenea acţiuni îndrăzneţe trebuie păstrate într-un secret de nepătruns.

În afara acestor două regiuni pe care tocmai le-am amintit, mai există alte câteva, mai puţin cunoscute, în jurul gurilor râurilor. Dar cea mai importantă şi puternică este peninsula Crimeea, cunoscută de antici sub numele Chersonesos Taurica şi denumită Crimeea de moderni[111]. Ea este situată lângă Nipru, în stânga regiunilor pe care le-am amintit mai sus, înconjurată din aproape toate părţile de Marea Neagră. De aceea hărţile o numesc Limen sau Marea de Zabacha, odinioară Palus Meotides (care este golful alteia, cu o intrare îngustă, o strâmtoare asemănătoare Gibraltarului, numită Bosforul Cimmerian). Locul sau istmul prin care Crimeea este legată de pământul Ucrainei, ţara cazacilor, situată dincolo de Nipru, este foarte îngust şi este închis de la o mare la cealaltă printr-un zid fortificat cu turnuri şi alte lucrări de lemn care acoperă acest cap şi fac din el un fel de port, prin care trebuie neapărat să treci pentru a pătrunde în această peninsulă. Şi în spatele acestei întărituri, chiar la intrarea în istm, se găseşte fortăreaţa Perecop, care închide trecerea, şi de la denumire căreia provine numele celorlalte neamuri din

[108] Pentru o introducere în organizarea politică a Hanatului, vezi Alan W. Fisher, *The Crimean Tatars*, Stanford, 1978, precum şi culegerea de articole a aceluiaşi autor *Between Russians, Ottomans and Turks*, Istanbul, 1998.

[109] *Bialogrod.*

[110] Kilia Nova şi Kilia Stari. [Notă marginală] *Kilia la Neuve, Kilia la Vieille.* Pentru o introducere în controversata dezbatere privind localizarea celor două Chilii, vezi Octavian Iliescu, *Localizarea vechiului Licostomo*, „Studii. Revista de Istorie”, 25, 1972, p. 435–462 şi Ştefan Andreescu, *O cetate disputată: Chilia în prima jumătate a secolului al XV-lea*, p 34–48 şi *Note despre cetatea Chilia*, p 49–58 în Idem, *Din istoria Mării Negre*, Bucureşti, 2001.

[111] *Connue des Anciens sous le nom de Chersonese Taurique et nommée Krim par les modernes*

această țară, de tătari perecopieni sau de tătari din Perecop[112], care este mai bine cunoscut decât cel de Crimeea. Interiorul țării este foarte primitor, bine populat, cu orașe întinse și târguri bine construite. Acești tătari nu sunt rătăcitori prin câmpii, precum sunt cei din Bugeac și calmucii[113], care nu au o locuință stabilă. Principalul oraș se numește Caffa și se află la marginea provinciei, pe malul mării, nu departe de intrarea în Bosfor, care este denumită după numele orașului, Marea Caffei. Nu știu dacă este adevărat că hanul își ține curtea în acest oraș, dar provincia este reședința acestui suveran al tuturor tătarilor.

Aceste neamuri felurite erau altădată barbare, crude și chiar antropofage, dacă ar fi să-l credem pe Ovidiu, care a fost exilat spre Cetatea Albă[114], la aceste guri ale Dunării unde se spune că există un lac care se numește și astăzi lacul lui Ovidiu. În prezent, în comportamentul față de sclavii care ajung acolo, nu sunt câtuși de puțin schimbați. Cu toate acestea se găsesc câțiva omenoși, milostivi, chiar cu un fel de bună credință, după cum am văzut în cazul acelor exemple în care unii poloni au fost eliberați doar în schimbul cuvântului lor.

Tătarii se hrănesc cu sălbăticiuni, cu rădăcini, cu carne de cal aproape crudă, cu lapte de iapă care este băutura lor de ospăț și toate acestea fără pâine, a cărei întrebuințare este foarte puțin răspândită. Hainele poporului, adică ale soldaților și ale celorlalți oameni de rând, sunt făcute din piele de oaie, precum cele ale cazacilor. Dar mârzacii[115] sau conducătorii, generalii, comandanții de oaste, au hainele din stofe, postavuri și alte asemenea, precum oamenii aleși din rândul celorlalte neamuri. Tătarii sunt mici, măslinii[116], au fața netedă și întinsă, nasul turtit, ochii înfundați în cap, foarte îndepărtați unul de celălalt și la fel de mici precum găurile de potcoave, fizionomia grosolană și sălbatică. Totuși, există și câteva excepții. Spun câteva, pentru că, într-adevăr, doar foarte puțini arată altfel. Există în rândul lor o rasă, denumită regală, care se trage din femeile circaziene, despre care se spune că ar avea cel mai nobil sânge din lume. Oamenii din această rasă sunt foarte bine făcuți, înalți, cu fizionomia frumoasă, cu fața proporționată și având maniere cultivate. Am văzut mai mulți dintre aceștia în Polonia, printre alții un cancelar al hanului prins în Bucovine, în campania din 1685. Acesta era un bătrân scund, cu totul alb, plin de înflăcărare și de duh, având un aer deschis și plăcut. A mai venit un ambasador la acest prinț în 1690, la Varșovia, care era de asemenea, atât de curtenitor și de ager cum nu văzusem vreun polon sau vreun turc levantin.

---

[112] *Tartarie Precopense et de Tartares de Precop*. Pentru tătarii din Perecop, vezi Alan W. Fisher, *The Crimean Tatars*.

[113] *Kalmouques*.

[114] Pentru diversele localizări ale mormântului lui Ovidiu de-a lungul istoriei, inclusiv pentru ideea răspândită în Polonia secolului al XVII-lea potrivit căreia mormântul se afla la Cetatea Albă , vezi J. B Trapp, *Ovid's Tomb The Growth of a legend from Eusebius to Laurence Sterne, Chateaubriand and George Richmond*, „Journal of the Warburg and Courtauld Institutes", 36, 1973, p. 35–76.

[115] *les Mourzas* [Notă marginală] *Acest cuvânt se scrie Myrza*.

[116] *bazannes*. Termenul bazannes era folosit pentru pielea de oaie vopsită într-o culoare închisă, ce avea multiple folosințe, printre care și legatul cărților; vezi articolul despre *tanner* din D. Diderot și J le Rond d'Alembert, ed., *L'Encyclopédie ou Dictionnaire raisonné des sciences, des arts et des métiers*, Paris: 1751–1772 [textul primei ediții poate fi accesat pe site-ul http.//fr wikisource org/wiki. Data ultimei accesări 9.12.2009]

Odinioară, toţi tătarii erau în general denumiţi sciţi, nume care le este încă dat în textele latineşti. Dar anticii, chiar Ovidiu, îi confundau adesea pe cei din regiunile învecinate Mării Negre cu sarmaţii, denumind ţara lor Sarmaţia europeană. Aceia despre care vorbesc erau aşadar sciţii europeni, astăzi tătarii cei mici, cu totul diferiţi faţă de cei din Asia, sau de tătarii cei mari, al căror împărat, numit Mare Han, a cucerit întinsul Imperiu al Chinei, despărţit de al său printr-un zid lung, după cum ştie toată lumea. Şi Tamerlan este din rândul lor. Măreţia şi puterea hanului ţării tătarilor celor mari poate fi judecată prin întinderea celor două state ale sale luate împreună, care cuprind mai multe ţări decât are întreaga Europă. De altfel, China este atât de populată, încât doar oraşul Pekin, capitala acestui imperiu şi reşedinţa suveranului, are mai mult de cinci milioane de suflete, iar Nanjing[117], trei milioane, potrivit raportului foarte exact al vestitului părinte iezuit Grimaldi[118], pe care l-am văzut în Polonia, unde venise pentru a încerca să meargă în China prin ţara tătarilor, ceea ce i-ar fi scurtat drumul cu două sau trei mii de leghe. Dar ţarii Moscovei nu au vrut deloc să-i dea drept de trecere prin ţările lor, pe care ar fi trebuit să le traverseze pentru a ajunge la zid.

După cum am arătat, regele Poloniei, pentru că nu putea intra în Basarabia, a trecut de cealaltă parte a Prutului, pentru a coborî încă puţin de-a lungul acestui fluviu[119], pe care l-a lăsat la stânga sa, şi pentru a încerca să ajungă până la Dunăre, dacă ar fi fost posibil. El a înaintat chiar până aproape de Fălciu şi de vestita Movila Răbâia[120], care este o mare ridicătură de pământ de 19 stânjeni şi jumătate înălţime. De pe vârful acesteia a fost descoperită tabăra turcilor şi tătarilor, care erau împreună, aşezată pe malul Basarabiei pe care noi îl părăsisem. Ei ne-au urmărit permanent, fluviul despărţind cele două oşti. Trupele lor îl treceau înot în fiecare zi pentru a ataca fie proviziile noastre, fie avangarda noastră. De altfel, cum din Prut se adăpau ambele armate, fiecare se lupta pentru apa sa şi îşi apăra malul său, ceea ce a provocat frecvente hărţuieli, nefaste pentru poloni, din rândul cărora tătarii au luat cu ei un număr însemnat în această campanie.

La Fălciu[121], regele Poloniei a trimis în recunoaştere, iar ţara a fost găsită impracticabilă pentru o armată, într-atât era de muntoasă, de tăiată de trecători şi de stânci ascuţite, încât s-ar fi socotit o mare bucurie dacă nu s-ar fi mers mai departe. Aşadar, consiliul a hotărât că oastea trebuie să se întoarcă prin Valahia, urcând pe Prut, fără a se îndepărta de fluviu datorită nevoii de apă. Şi acest lucru s-a făcut. Dar, înainte de a părăsi această ţară, aş dori să spun un cuvânt despre această Movilă vestită, care a fost capătul drumului nostru, şi *non plus ultra* al regelui Poloniei. Vechii romani obişnuiau să ridice la hotarele lor mausolee ofiţerilor însemnaţi care tocmai muriseră. Pot fi încă văzute într-un număr mare în câmpiile de lângă Boneff din Flandra, în împrejurimile Maastricht-ului şi în alte ţări. Acestea erau ridicături de pământ foarte înalte, al căror obicei s-a păstrat în Polonia

---

[117] *Nanquain.*

[118] Claudio Filippo Grimaldi, vezi Joseph Dehergne, *Répertoire des Jésuites de Chine de 1552 à 1800*, Roma, 1973, nr. 391

[119] Dalérac denumeşte Prutul şi Siretul fluvii.

[120] *Proche de Falcin et du fameux Mohile de Rebea.*

[121] [Notă marginală] *Hărţile scriu Falxin*

sub numele de Movilă. Aceea de care am să vorbesc, se numeşte Răbâia, care-şi are numele, după cum zic unii, de la numele prinţului care este înmormântat acolo şi care a pierit în acel loc cu întreaga sa familie într-o luptă sângeroasă pe care Romanii au câştigat-o împotriva dacilor. Dimpotrivă, regele Poloniei crede că acela este mormântul lui Decebal, care a avut o soartă asemănătoare în vremea împăratului Traian.

Tătarii, văzând că ne întoarcem, au făcut aceeaşi mişcare pe celălalt mal, urmând înaintarea noastră în paralel şi hărţuindu-ne permanent cu trupele lor, care se găseau tot timpul în frunte, la coadă, pe aripi, fără însă ca grosul armatei să fi trecut pe malul nostru.

Cel mai supărător lucru în această retragere a fost că tătarii arseseră întreaga câmpie din jurul nostru şi că ierburile şi paiele înalte ridicau un foc cumplit, ale cărui văpăi şi scântei înconjurau oastea din toate părţile. A trebuit să se croiască un drum prin aceste flăcări şi pentru a le stinge din mers a fost nevoie ca dragonii să înainteze cu prăjini la capătul cărora era aşezată o pânză sau o altă bucată de stofă, pentru a stinge astfel focul de care oastea era înconjurată. Lucru de mirare şi nemaiauzit ca o oaste să fie văzută retrăgându-se din mijlocul flăcărilor, precum dintr-un cuptor! Poate că retragerea ar fi fost încă şi mai grea prin mijlocul mlaştinilor pe care a trebuit să le traversăm, dacă nu ar fi fost o mare secetă în acel an în Valahia.

Teritoriul aceste provincii este foarte fertil la câmpie. Locurile mlăştinoase sunt foarte adânci, astfel încât un om şi calul său se pot în întregime ascunde sub înălţimea stufului, deasupra căruia pot fi văzute doar vârfurile lăncilor unei oşti mărşăluind. Atunci când se ridica tăbăra, ar trebui spus că oastea se scufunda dintr-o dată sub pământ, pentru că ea dispărea din faţa ochilor. Şi a prins foarte bine că acel an a fost extrem de secetos, oamenii din ţara aceea spunându-ne chiar că nu mai plouase de aproape trei ani, pentru că dacă nu ar fi fost aşa oastea ar fi pierit în acele mlaştini adânci. Pretutindeni se vedea pământ crăpat, goluri sau crevase mari, de lărgimea copitelor cailor şi de o foarte mare adâncime, pe care căldura şi seceta le lărgeau încă şi mai mult în fiecare zi. Adăugaţi acestora pădurile dese, munţii înalţi, sălbatici şi înguşti, trecătorile anevoioase şi periculoase care se ivesc în tot acest vălmăşag, ţăranii lipsiţi de aşezări şi trăind din tâlhării, supraveghind pădurile şi trecătorile. Dacă ne gândim bine, eu spun că această retragere, din cauza tuturor acestor împrejurări, deşi a avut loc într-un spaţiu restrâns, nu a fost mai puţin periculoasă decât cea a grecilor din străfundurile Persiei.

Înainte de a povesti mai departe anumite amănunte ale marşului, să spunem un cuvânt, în general, despre Valahia, ţara pe care oastea polonă a traversat-o în această campanie. Este o ţară destul de întinsă, un amestec de păduri, munţi, mlaştini şi câmpii cultivate. În prezent este puţin locuită, dar odinioară avea oraşe mari şi sate frumoase, din care se văd încă rămăşiţe triste, biserici dărăpănate, ziduri şi împrejmuiri. Capitala se numeşte Iaşi[122], odinioară un oraş însemnat şi

[122] [Notă marginală] *Acum doisprezece ani Iaşi-ul avea încă 14.000 de case şi 28 de biserici greceşti. Se scrie Iassu, cu două puncte pe ultima literă.* Pentru criza demografică din Moldova din ultimele decenii ale secolului al XVII-lea, vezi Louis Roman, *Moldova. Vremuri de restrişte· 1670–1700*, în Louis Roman, Radu Ştefan Vergatti, „Studii de demografie istorică românească", p. 81–11, Bucureşti, 2002.

potrivit pentru reşedinţa unui suveran, dar care a fost ruinat în mai multe rânduri. Se văd încă, atât înăuntrul oraşului cât şi în afară, mănăstiri frumoase, case mari, dintre care nu au mai rămas decât vreo o mie două sute. Bisericile şi celelalte construcţii impunătoare sunt risipite printre ruine şi ziduri. Iaşi era antrepozitul negustorilor orientali şi prăvălie care furniza regiunilor septentrionale mărfuri aduse din Levant. În anul în care turcii au fost înfrânţi la Hotin, la Iaşi erau foarte multe bogăţii, iar Sieniawski[123], marele stegar al Coroanei, trimis cu un corp de cavalerie pentru a-ı urmări pe duşmani, a ştiut de îndată să găsească ascunzătorile. La fel a făcut în această ultimă campanie locotenentul colonel de dragoni ai regelui, Galetski, al cărui nume nu va fi uitat, cum nu a fost nici al aceluia din campania din 1673.

Religia acestei provincii şi a Moldovei cu care este învecinată, a fost din totdeauna cea a grecilor sau a ruşilor, având aceeaşi liturghie în limba slavă. Biserica Romană are acolo câteva biserici şi câteva misiuni sub ascultarea unui episcop latin, care poartă numele de episcop al Valahiei, comisar apostolic în toată întinderea acestor două ţări. Reşedinţa lui este într-un oraş aşezat lângă munţii Transilvaniei, adică sub acest lanţ de munţi, Carpaţii, care despart această provincie de regiunile locuite de neamurile secuieşti, ale căror aşezări sunt cuprinse în şapte mari târguri şi dependinţele lor denumite *Septem Pagi Ciculorum*. Cât despre numele reşedinţei episcopului Valahiei acesta este Bacăul[124]. Prelatul este un polonez, odinioară călugăr franciscan, rudă a actualului rege al Poloniei Ioan al III-lea, care a aşezat călugări din acelaşi ordin în misiunile pe care le-a întemeiat acolo[125].

Valahia este udată de numeroase mici râuri, care izvorăsc din munţii ce o întretaie, fără a socoti marile fluvii ale Nistrului şi Prutului, precum şi pe cel al Siretului, în realitate mai mic decât celelalte două, dar destul de însemnat, şerpuind prin câmpii şi văi în acea parte care se află dincolo de Prut, unde se găsesc Bucovinele mari şi vărsându-se din partea dreaptă în acesta, pentru a curge apoi împreună, cu forţe egale, înspre Moldova şi pentru a ajunge în Dunăre.

Pe aceste câmpii se văd urmele vechilor romani şi ale armatelor lor, prin ruinele marilor lor lucrări, ale taberelor ridicate şi împrejmuite, ale mormintelor militare denumite în această ţară movile, ale întăriturilor, fortificaţiilor, şanţurilor, precum acele lucrări care se găsesc la poarta Bucovinelor mici, care astăzi sunt denumite şanţul sau tabăra lui Traian[126] şi această Movila Răbâia, care este în Bucovinele mari, pe celălalt mal al Prutului şi despre care se spune că ar fi mormântul lui Decebal sau al altui rege al dacilor care a fost înmormântat cu întreaga sa familie, fără a mai socoti multe alte mausolee mai mici, răspândite în aceste părţi, precum cele pe care romanii le-au ridicat pe marea câmpie Boneff din Flandra. Este însă trist şi vrednic de plâns că şi construcţiile moderne, oraşele, târgurile, bisericile, sunt la fel de decăzute precum cele antice. Astfel, Valahia este un întins pustiu care mai arată doar însemnele primei sale măreţii prin ruinele de

---

[123] *Schignafski*. Mikolay Hieronim Sieniawski. În 1673 garnizoana otomană de la Hotin s-a predat lui Ioan Sobieski. Pentru o relatare a expediţiei din 1673 în care e amintit şi Sieniawski, vezi Du Pont în *Călători străini*, vol. 7, p 282

[124] *Bakouf* sau *Bakova*. [Notă marginală] *În latină Bacovia, se scrie în polonă Bakow*

[125] Iacob Dluski (1681–1693). Câteva fragmente din scrisorile acestuia au fost editate în *Călători străini*, fiind precedate de o schiţă biografică, vezi *Călători străini*, vol. 7, p. 370–378.

[126] [Notă marginală] *Alţii spun fortul lui Traian.*

care este acoperită. Poporul vorbeşte propria limbă, un amestec de cuvinte latine şi italiene. Hainele, ca şi armele, sunt asemănătoare cu cele ale polonilor. Poartă barba lungă, dar tăiată rotund, cu părul tăiat scurt, cu o mică cărare precum cazacii. Oamenii sunt înalţi, bine făcuţi, cu o fizionomie frumoasă, cu maniere alese. Femeile sunt frumoase, plăcute şi cu o înfăţişare atrăgătoare.

Oastea polonă, după ce a revenit la Fălciu pentru a se întoarce către Iaşi, înfruntând toate obstacolele pe care deja le-am amintit, a ajuns la micul râu al Jijiei[127], unde a ridicat tabăra pe şase septembrie. De acolo, fără ca vreo luptă însemnată să aibă loc, oastea a continuat să înainteze de-a lungul văii în care se află capitala până miercuri, unsprezece septembrie, când unul din detaşamentele noastre a fost înfrânt de tătari pe când se întorcea. Între timp, tătarii trecuseră Prutul pe partea noastră şi înaintau pe acelaşi drum fără a mai fi împărţiţi în detaşamente, ci adunaţi împreună cu turcii într-o oaste. Duminică, în ziua de cincisprezece a aceleaşi luni, regele Poloniei a ridicat tabăra lângă Iaşi, un pic la stânga oraşului şi a rămas acolo până pe şaptesprezece. În această perioadă, regele a mers din nou să vadă această capitală şi a poruncit să fie retrasă garnizoana pe care o lăsase acolo cu un comandant polon, cu intenţia de a părăsi acel loc şi ţara. Astfel, dimineaţa pe şaptesprezece, atunci când oastea a ridicat tabăra, garnizoana a părăsit Iaşiul pentru a i se alătura şi a fost urmată îndeaproape de tătari, care au intrat pe o poartă a oraşului chiar atunci când polonii ieşeau pe alta, până într-acolo încât între cele două părţi au avut loc câteva lupte pe străzile oraşului. În vreme ce se retrăgeau, din loc în loc, polonii se baricadau şi aşezau tunul pe străzi şi se luptau pas cu pas pentru a putea înainta. Astfel tătarii au traversat oraşul urmărindu-i pe oamenii noştri şi s-au apropiat atât de tare de oaste încât a doua zi, pe optsprezece, regele a fost obligat să rânduiască oştirea de luptă, aşezând-o faţă în faţă cu duşmanii. Aceştia îi aşteptau pe poloni în apropierea unui pod de piatră, pe care trebuiau să treacă peste un pârâu, care însă pe atunci era secat. Atitudinea noastră fermă i-a oprit pe tătari şi astfel ne-am continuat înaintarea până pe douăzeci şi doi septembrie, când am ridicat tabăra pe fluviul Siret, aşezându-ne în stânga lui. Apoi, am traversat fluviul fără nici un obstacol, am urcat pe firul apei şi am străbătut câmpiile peste care şerpuieşte. Am urcat până la vărsarea râului Moldova în Siret şi, pe douăzeci şi şapte septembrie, am aşezat tabăra pe acest râu, pe care-l aveam în faţă, iar în partea dreaptă aveam fluviul în care se varsă acest râu. Pe acolo am trecut râul Moldova. În prima zi a lunii octombrie am ajuns lângă Suceava[128]. Suceava este un oraş în ruine, ca şi celelalte, cu o mare incintă, cu mănăstirile în bună parte neatinse şi prin mijlocul căruia trece Siretul. Suceava mai are încă câţiva locuitori, care stăpânesc pădurile şi munţii învecinaţi, rămase nelocuite. Oraşul face parte din provincia Valahiei. La marginea ţării dinspre Moldova şi dinspre munţii neamurilor secuieşti din Transilvania se află Bacăul[129], reşedinţa episcopului, şi, nu departe de acolo, se găseşte Romanul, oraş însemnat al moldovenilor. Amândouă aceste oraşe sunt mai neatinse şi mai bine păstrate decât Suceava.

---

[127] *Dgitja* [Nota marginală] *Se scrie Dziza, se pronunţă Dgitja*

[128] *Sotchova* sau *Cetchova* [Notă marginală] *Se pronunţă Sotchova, se scrie Sotczowa.*

[129] *Bacovia.*

În cea de-a doua zi din octombrie oastea a străbătut acest oraş şi a trecut Siretul pentru a ridica tabăra pe celălalt mal şi pentru a intra apoi în marile Bucovine, care sunt un ţinut înspăimântător, închis între acest fluviu, munţii Transilvaniei şi Prut. Acoperite în întregime de păduri, tăiată de înălţimi sălbatice şi dificile, străbătută de văi, de mlaştini, de trecători anevoioase şi periculoase. Tătarii, cunoscând bine drumurile şi obstacolele, au trimis o trupă de două mii de călăreţi care a făcut un mare ocol prin stânga şi a tăiat calea oştii polone pregătind o ambuscadă lângă un pârâu, la poalele unui munte care trebuia trecut neapărat. Era o trecătoare înspăimântătoare de unde nu am fi putut ieşi niciodată fără a pierde fie avangarda, fie bagajele, deoarece tătarii trimiseseră deja câteva cete asupra aripilor, prin pădure, care trebuiau să se alăture oştii lor venind pe drumuri diferite. Ambuscada pe care o pregăteau părea atât de sigură, încât cei mai importanţi mârzaci şi ofiţeri ai curţii hanului au dorit şi ei să participe. Din fericire însă, regele Poloniei a fost prevenit de fugari chiar în ziua în care a trecut de Suceava. În ajunul zilei în care trebuia să ridice tabăra pentru a trece prin această trecătoarea, regele a alcătuit un detaşament de 5000 de cavaleri, pe care i-a încredinţat vistierului curţii Rzewuski[130], împreună cu câteva piese de artilerie, pentru a-i surprinde pe duşmani înainte de ambuscadă. Vistierul a plecat seara, pe doi sau trei octombrie, fără a face vreun zgomot şi fără ca restul oştii să ştie şi a căzut asupra tătarilor pe când dormeau, i-a atacat cu putere şi ar fi înfrânt întreaga lor oaste dacă nu s-ar fi pripit Galetski, locotenent colonel în regimentul de dragoni ai regelui, care fusese trimis de Majestatea Sa regele Poloniei pentru a afla veşti despre ce se întâmplă. Acest ofiţer, cunoscând nerăbdarea prinţului, atunci când i-a văzut pe oamenii noştri sosind a pus să se tragă două focuri de tun pentru a-i da de ştire regelui, după cum fusese stabilit. Acest zgomot i-a trezit pe duşmani, care au avut timp să i se împotrivească lui Rzewuski la trecerea pârului şi astfel a scăpat o parte din ei. După semnalul prin care i s-a dat de ştire regelui că totul mergea bine, prinţul Iacob[131] a plecat din tabără împreună cu voluntarii, dar nu a sosit la locul luptei decât după înfrângerea tătarilor. Câteva cete din rândul acestora, care veneau prin pădure pentru a se alătura grosului oştirii, au apărut chiar în acel moment şi l-au atacat pe prinţ, care se afla chiar în valea pârâului. Polonii i-au respins şi i-au atacat pe duşmanii pe care-i aveau la dreapta lor, dintre care un mârzac tânăr şi vânjos a fost rănit cu două lovituri şi a fost luat prizonier chiar de către prinţ[132]. Aceasta a fost ultima luptă a acestei campanii pentru că tătarii, după ce au urmărit încă vreo câteva zile oastea polonă, s-au retras în părţile lor, în vreme ce noi am terminat de străbătut trecătoarea împădurită a Bucovinelor pe şapte, opt şi nouă octombrie. Pe douăsprezece am trecut înapoi Prutul[133], mai sus de Sniatin, şi am ridicat tabăra în apropierea oraşului, de unde oastea s-a risipit.

---

[130] *Revouski* Mihail Floryan Rzewuski a fost secretarul soliei lui Ioan Gninski (1677–1678), iar relaţia sa a fost publicată în *Călători străini*, vol. 7, p. 350–360. Pentru lupta de la Părhăuţi vezi şi relatarea marchizului de Béthune din *Călători străini*, vol. 7, p. 414–415.

[131] Fiul lui Ioan Sobieski, mare hatman al coroanei în momentul expediţiei din Moldova Jurnalul său ţinut cu prilejul acestei campanii a fost editat în *Călători străini*, vol. 7, p. 416–435.

[132] [Notă marginală] *1686.*

[133] [Notă marginală] *Pe drumul de întoarcere am trecut toate aceste râuri prin vad, chiar şi Siretul la Suceava şi Prutul la Sniatin.*

FRANCESCO ANTONIO RENZI
(sec. al XVII-lea)

Misionarul Francesco Antonio Renzi da Stipite a sosit în Moldova în luna iunie 1679, împreună cu Vito Piluzio, proaspăt numit arhiepiscop de Marcianopol, şi cu alţi doi misionari, Antonio Giorgini da Torre şi Antonio Brunacci da Cremona. Renzi a fost trimis la misiunea de la Huşi, dar foarte curând, în anul următor, a luat pe cont propriu îndrăzneaţa iniţiativă de a se instala la biserica din Iaşi. Biografia lui a fost reconstituită, pe cât posibil la vremea respectivă, de Maria Holban, în volumul VIII al prezentei colecţii. Tot ea a însoţit textul unui raport din 19 februarie 1691, Iaşi, către Propaganda Fide, cu privire la situaţia din Moldova, pe care l-a editat atunci, cu bogate observaţii critice, din care se desprinde concluzia că la data amintită (şi probabil încă din 1689) Renzi îl informa în taină pe marele hatman polon Jablonowski despre mişcările politice de la curtea domnească din Iaşi[1].

Raportul din 19 februarie 1691 vădeşte că Renzi a părăsit Roma, unde a fost la un moment dat rechemat, la 1 ianuarie 1689[2]. Punând la contribuţie o însemnare culeasă de către D. Găzdaru din Arhiva Propagandei, potrivit căreia în 16 noiembrie 1688 a fost prezentată „o relaţie a lui Renzi cu descrierea Moldovei"[3], Maria Holban a scris, în 1983, că „ar fi de cel mai mare interes să poată fi publicată această descriere"[4]. Şi ceva mai apoi, ea a stăruit: „Precum s-a spus, Renzi a înfăţişat Propagandei în 1688 o descriere a Moldovei care însă a rămas inedită"[5].

Ulterior, regretata profesoară italiană Teresa Ferro a crezut că a descoperit relaţia părintelui Renzi, pe care a transcris-o şi publicat-o. Însă şi-a dat seama că, totuşi, nu este vorba propriu-zis de „scrierea originală a lui Renzi", ci „numai de o dare de seamă întocmită de cardinalul Giulio Spinola pentru cardinalii de la Propaganda, chemaţi să discute despre anumite chestiuni importante privitoare la părintele Renzi, pe lângă măsurile de luat în misiunile din Moldova"[6]. Am introdus acest text în care, într-adevăr, este rezumată relaţia lui Renzi, dar sunt consemnate şi discuţiile avute cu el la Roma, îndată după tălmăcirea originalului acelei relaţii, care în realitate a văzut lumina tiparului încă din anul 1969. Se va putea astfel constata, prin confruntare, în ce măsură la Roma prezentau interes şi erau selectate o serie de date dintr-o relaţie de misionar.

Este ciudat că atât Maria Holban, cu acribia-i cunoscută, cât şi, mai târziu, Teresa Ferro nu au remarcat că în anexele unui studiu apărut în ţară în anul 1969, sub semnătura Vioricăi Lascu, a apărut şi textul relaţiei din 1688 a lui Francesco Antonio Renzi[7]. Este adevărat că el nu a fost cules din arhiva de la Propaganda Fide, ci din arhiva cardinalului Francesco Buonvisi (1626–1700), păstrată la Arhiva de Stat a oraşului toscan Lucca. Acesta din urmă, după ce începând din ianuarie 1673 a fost nunţiu la Varşovia, din septembrie 1675 şi până în august 1689 a fost nunţiu la Viena[8]. Iar în această

---

[1] *Călători străini despre ţările române*, VIII, Bucureşti, 1983, p. 111–124

[2] *Ibidem*, p. 119.

[3] *Omagiu Profesorului D. Găzdaru. Miscellanea din studiile sale inedite sau rare*, vol. I, *Studii istorico-filologice*, Freiburg i. Br , 1974, p 85, nr. LXVIII.

[4] *Călători*, VIII, p. 113.

[5] *Ibidem*, p 116.

[6] Teresa Ferro, *Una relazione inedita sullo stato della missione di Moldavia del minore conventuale F. A. Renzi (1688)*, în „Sudi Italo-Romeni", an. I–1, 1997, p 19.

[7] Editoarea l-a atribuit, însă, anului 1689.

[8] Vezi *Dizionario biografico degli italiani*, Istituto della Enciclopedia Italiana, t. 15, Roma, 1972, p 319–325 (G De Caro).

foarte bogată arhivă a înaltului prelat catolic s-au conservat, pe lângă corespondența sa din anii nunțiaturilor, și „rapoarte adresate lui sau còpii ale rapoartelor ce îl interesau"[9] Din ultima categorie face parte neîndoielnic și relația despre Moldova a părintelui Renzi.

De curând a fost reluată discuția asupra împrejurărilor în care franciscanul a părăsit Moldova. Stăruia o confuzie, căci se credea că Renzi a murit chiar în Moldova, prin 1696-1697 (ar fi fost ucis din porunca lui vodă Antioh Cantemir!) Izvorul scos la lumină recent este un raport trimis din Constantinopol la 4 mai 1697 de către venețianul Antonio Paolucci, care, în chip neoficial, îndeplinea funcția de reprezentant consular al Veneției, în absența unui bail. Acesta semnala între altele, sub raport eclesiastic, prezența la Constantinopol a unui „Padre Francesco Moldavio della Marca Anconitana". Or, potrivit autorului încercării din care extragem cele de față, există câteva elemente care ar pleda pentru identificarea cu Francesco Antonio Renzi. Mai întâi, franciscanul a stat suficient de mult în Moldova ca să poată primi apelativul „Moldavio". Apoi, printre misionarii catolici din Moldova din ultimul sfert al secolului XVII nici unul în afară de Renzi nu poartă prenumele Francesco. În fine, cel mai important indiciu pentru identificare este proveniența lui din „Marca Anconitana". Deoarece localitatea lui de baștină, Stipite, se află într-adevăr în acea regiune italiană. Prin urmare, se pare că Renzi a plecat din Moldova în cursul anului 1696. În anul următor, el era propus să devină „guardiano" al mănăstirii catolice din Palormo (Panormo), în epocă pusă sub jurisdicția canonică a Vicarului Patriarhal din Orient al Sfintei Congregații *De Propaganda Fide*, ceea ce era un semn de mare considerație[10]. Nu se cunoaște, însă, deocamdată, soarta lui ulterioară.

Sunt de relevat, în relația lui Renzi, câteva pasaje. Cel dintâi este cel în care, în formă românească, el înregistrează dregătoriile din sfatul domnesc al Moldovei, ale celor opt „senatori" care cârmuiau alături de domn: un mare logofăt, doi vornici mari – de Țara de Sus și de Țara de Jos –, un mare postelnic, un hatman, un mare spătar, marele paharnic și marele vistier.

Singurul element de istorie politică din narațiune este cel legat de episcopatul catolic de Bacău[11]. Desemnarea episcopului ar fi revenit regelui polon prin tratatele încheiate cu Poarta, „când [Polonia] a cedat complet Moldova, pe vremea principelui Ștefan" (cel Mare). Cu alte cuvinte, Renzi vorbește de o tradiție potrivit căreia intrarea Moldovei în sfera de dominație a Porții a fost rezultatul unei înțelegeri polono-otomane Cercetările mai noi au arătat că, într-adevăr, a fost vorba de o înțelegere, însă indirectă, când, pe vremea lui Petru vodă Aron - așadar predecesorul lui Ștefan cel Mare –, regele Cazimir al Poloniei, angajat în războiul cu Ordinul Teutonic (1454–1466), „a fost îngăduit voievodului Moldovei să dea drept tribut împăratului turcesc două mii de zloți roșii, ca să aibă pace"[12].

Interesantă în relația lui Renzi este și observația – reluată apoi în darea de seamă a cardinalului Giulio Spinola – că în absența preoților catolici care să administreze sacramentele, catolicii din Moldova recurgeau la preoți ortodocși. Iar, cu timpul, se obișnuiau așa și era dificil pentru misionari să-i readucă la ritul catolic.

În ansamblu, ca și în multe alte relații de misionari din epocă, avem în fața ochilor schițată o imagine dezolantă a Moldovei, pustiită în chip repetat de războaiele polono-otomane și de incursiunile tătărești. Un amănunt revelator asupra situației populației este și acela cu privire la faptul că atât ortodocșii, cât și catolicii locuiau înghesuiți câte două-trei familii într-o casă, din pricina birului „care se împarte pe case, atât la cei care-l dau principelui Moldovei, cât și la cei care-l dau tătarilor" (în Bugeac).

---

[9] Viorica Lascu, *Documente inedite privitoare la situația țărilor române la sfârșitul secolului XVII*, în AIIC, XII, 1969, p. 231–232.

[10] Vezi Eugen Zuică, *Una fonte veneziana inedita riguardante un minore conventuale italiano, missionario in Moldavia negli ultimi decenni del XVII secolo,* în culegerea de studii· *L'Europa Centro-Orientale e la Penisola italiana: quattro secoli di rapporti e influssi intercorsi tra Stati e civiltà (1300–1700)*, a cura di Cristian Luca e Gianluca Masi, Brăila–Venezia, 2007, p. 203–206.

[11] Renzi scrie că evenimentul fondării episcopiei de Bacău se datorează papei Urban al IX-lea, însă cardinalul Giulio Spinola, în textul următor, a corectat: Clement VIII (vezi și mai jos).

[12] Vezi discuția la Șerban Papacostea, *Evul Mediu românesc Realități politice și curente spirituale*, București, 2001, p 113–116, 118–122 și mai ales p 126.

La începutul dării de seamă a cardinalului Giulio Spinola, pe care o reproducem în continuare, sunt înlăturate acuzațiile îndreptate împotriva părintelui Renzi[13]. Mai ales Vito Piluzio, ascultat la Roma, a depus mărturie favorabilă pentru misionarul nostru. Față de acuzația că s-ar fi ocupat cu negustoria, Vito Piluzio a arătat că, în absența vreunui subsidiu de la Propaganda Fide, Renzi s-a ocupat într-adevăr „de afacerile domestice ale unui negustor care-l aproviziona". Dar, „după moartea acestuia nu s-a mai amestecat în cele seculare". La rândul lui audiat, părintele Renzi s-a lăudat cu înfăptuirile lui din cei zece ani petrecuți în Moldova. Dintre acestea merită amintită construirea la Iaşi a unei reşedințe spațioase, unde putea locui nu numai prefectul, ci putea adăposti şi pe ceilalți misionari „în cazuri de persecuție sau altă nevoie". La urmă sunt indicați nominal misionarii ce urmau să fie trimişi în Moldova, însoțiți de părintele Renzi. Angelo Bonaventura Petri da Zagarolo, Giuseppe Maria Donati da Reti, precum şi „părintele Bacalaureat Tamburino"[14].

Relația lui Francesco Antonio Renzi, în ediția Vioricăi Lascu, şi, pe de altă parte, darea de seamă a cardinalului Giulio Spinola, în ediția Teresei Ferro, au fost folosite de Eugen Zuică, în articolul său mai sus citat De asemenea, documentele culese şi editate de Viorica Lascu au fost puse la contribuție şi de Rafael-Dorian Chelaru, în studiul: *Implicarea clerului catolic din Moldova în activități de natură comercială (sec al XVII-lea – prima jumătate a sec. al XVIII-lea) – Considerații preliminare*, în culegerea de studii: *Negustorimea în Țările Române, între „Societas Mercatorum" şi individualitatea mercantilă, în secolele XVI-XVIII*, editată de Cristian Luca, Galați, 2009, p. 147–166. Vezi, de asemenea, Lucian Periş, *Prezențe catolice în Transilvania, Moldova şi Țara Românească (1601–1698)*, Blaj, 2005, p. 354, 358.

FRANCESCO A. RENZI[15]

I

Relația lui Fra Francesco Antonio Renzi, minorit conventual, fost misionar apostolic în Moldova timp de zece ani cu decret al Sfintei Congregații De Propaganda Fide

Principatul Moldovei este aşezat la hotarele Europei către Asia, de care este despărțit de Marea Neagră de o parte, către răsărit; de aceeaşi parte, aşijderea către răsărit, se mărgineşte cu Turcia *alias* Dobrogea[16], de care este despărțit de Dunăre; către miazăzi se învecinează cu Țara Românească; către apus cu Transilvania şi Rusia[17]; şi către miazănoapte se învecinează cu Podolia şi cu Ucraina, de care este despărțit de râul Nistru[18] *alias* Tiras[19].

[13] O listă de 14 capete de acuzare era prezentată la Roma, de către secretarul congregației, în data de 5 aprilie 1688 (D. Găzdaru, *op cit.*, nr LXV, p. 84).

[14] Vezi şi *ibidem*, p. 85.

[15] Relația propriu-zisă despre Moldova, în limba italiană, a lui Francesco Antonio Renzi a fost publicată de Viorica Lascu, *Documente inedite privitoare la situația Țărilor Române la sfârşitul secolului XVII*, în AIIC, XII, 1969, p. 261–265, anexa XII. Cel de-al doilea text, tot în italiană, este darea de seamă întocmită, pe baza acestei relații, dar şi a celor spuse la Roma prin viu grai de Renzi, de către cardinalul Giulio Spinola, pentru cardinalii Congregației De Propaganda Fide. Izvorul a cunoscut două ediții, datorate regretatei profesoare Teresa Ferro. Prima dată a fost publicat, cu o introducere mai extinsă, sub titlul *Una relazione inedita sullo stato della missione di Moldavia del minore conventuale F. A. Renzi (1688)*, în „Studi Italo-Romeni", I–1, 1997, p. 19–33. Vezi, apoi, Teresa Ferro, *I missionari cattolici in Moldavia (Studi storici e linguistici)*, Cluj, 2005, p. 153–164.

[16] *Dobrogeo.*

[17] Referire la Rutenia

[18] *Niester.*

[19] *Tira.*

Moldova are în lungime, începând de la Transilvania până la Marea Neagră, 450 de mile italiene, şi în lăţime, începând de la râul Nistru până la Dunăre, circa 275 de mile. Moldova este împărţită în trei provincii mari şi douăzeci şi şapte de provincii mici.

Provinciile mari sunt Moldova de Sus către Polonia, Moldova de Jos către Transilvania şi Ţara Românească[20], Bugeac[21] către Marea Neagră; Bugeacul este stăpânit în întregime de tătari şi turci; [locuitorii] sunt, de asemenea, creştini, dar aproape robi. Moldova de Jos este locuită de moldoveni, dar puţini, din cauza pustiirilor necontenite ale tătarilor. Moldova de Sus este complet părăsită din cauza nesfârşitelor războaie ale turcilor şi tătarilor împotriva polonilor[22].

Moldova este o ţară deschisă[23], cu câmpii foarte întinse şi păduri, dar foarte la îndemână, umblându-se pretutindeni cu căruţele; totuşi, către Transilvania sunt munţi foarte înalţi, dar bogaţi şi plini de toate felurile de animale, atât domestice, cât şi sălbatice, precum bivoli sălbatici[24], cerbi, mistreţi, urşi, râşi şi alte feluri de animale.

Moldova are pământ foarte fertil, bogată în tot felul de grâne, de vinuri şi miere din belşug, se găsesc animale de toate felurile, mai preţioase decât ale vecinilor din preajmă; este prea plină de râuri şi lacuri şi este abundentă în peşti de toate felurile; sunt acolo mine de aur, dar nu se lucrează de frica turcilor; sunt mine de sare în bolovani, cu care se aprovizionează Moldova şi Ucraina, şi se trimite încă în cantitate mare în Turcia.

Acest principat al Moldovei este supus turcilor şi tătarilor, de care este mult asuprit prin grele tributuri; principele poate fi schimbat şi nu prin succesiune [ereditară]; pe care [principe] boierii[25] îl aleg şi Poarta otomană îl confirmă. Sunt opt senatori[26]: cel dintâi se cheamă *logofetul mare*[27], ceea ce vrea să zică marele cancelar; doi se cheamă *vuornici mari*, ceea ce înseamnă mare judecător al Moldovei de Sus şi de Jos; al patrulea se numeşte *postelnich mari*, ceea ce vrea să zică mare mareşal[28]; al cincilea se cheamă *atman*[29], care înseamnă general; al şaselea *spatarul mare*, care înseamnă marele scutier; al şaptelea *paharnicul* care vrea să zică cupar; al optulea se numeşte *visternicul mare*, care înseamnă marele trezorier.

---

[20] *Valachia*

[21] *Bugiac*

[22] A se compara cu cele scrise de Dimitrie Cantemir peste un sfert de secol „Odinioară Moldova era alcătuită din trei părţi Moldova de jos, Moldova de sus şi Basarabia, în care se numărau în total 23 de ţinuturi mai mici . au rămas domnitorilor de azi numai 19 ţinuturi şi nici acestea întregi" (*Descrierea Moldovei*, traducere de Gh. Guţu, introducere de Maria Holban etc., Bucureşti, 1973, p 73).

[23] *terra aperta*

[24] Bouri?

[25] *i baroni.*

[26] Adică boieri din sfat.

[27] Aşa în original Am reprodus şi în continuare în italice denumirile de dregători, aşa cum au fost ele înregistrate de Renzi.

[28] *gran marescial.*

[29] Hatman

Oraşul principal al Moldovei se numeşte Iaşi[30], aşezat între Moldova de Sus şi cea de Jos; acolo rezidă principele, numit în această limbă *Vuoda*, cu cei opt senatori sus-amintiţi şi mulţi alţi dregători[31]. Principele actual se cheamă Ioan Constantin[32], foarte binevoitor cu misionarii, ca şi toţi senatorii şi alţi boieri; care doresc să meargă şi să stea acolo misionarii şi să-i ajute să ţină oamenii să locuiască în oraşe, târguri şi sate, care sunt depopulate când nu stau acolo sau pleacă misionarii. Oraşul Iaşi este deschis din toate părţile, casele sunt aproape toate din lemn, numai palatul principelui este de piatră, foarte mare şi vechi; sunt înăuntrul oraşului şase mănăstiri de călugări ortodocşi[33] şi în afara oraşului şapte, toate ca nişte cetăţui, unde se retrag oamenii când năvălesc tătarii. Sunt acolo multe biserici de mir şi schismatice din piatră şi din lemn, în care slujesc *popi* schismatici; căci aşa se cheamă preoţii căsătoriţi în acea limbă. Oraşul Iaşi este lat de o milă şi jumătate italiană şi lung de două mile italiane.

În acest oraş este o singură biserică catolică, mică şi de lemn, toată ruinată, în aşa măsură încât nu se poate sluji acolo pe timp de iarnă sau ploios; pe asemenea vreme se slujeşte totuşi în casă. Biserica este aşezată într-un loc bun, la distanţă de 100 de paşi de palatul principelui. Sunt actualmente în acest oraş ca la 40 de case de catolici; în preajma oraşului, în diverse sate, adică în Miroslava[34], la distanţă de 4 mile italiene, sunt 15 case de catolici; în Bucium[35], la distanţă de Iaşi de 5 mile, sunt şase case de catolici. Într-un alt sat, numit Copou[36], sunt 4 case de catolici, într-un alt sat numit Vereşeni[37], la depărtare de 4 mile, sunt 4 case.

Această biserică din Iaşi, înainte de pierderea Cameniţei[38], avea patru potire, două cruci, un chivot al agneţului, o tămâierniţă şi un sfeşnic, toate de argint, avea sfite şi patrafire preţioase, cărţi de rugăciune îmbrăcate în catifea, legate în argint; însă toate aceste lucruri au fost pierdute de un anume Paolo Miscozzi, catolic, pe atunci procurator al bisericii[39]. Această biserică avea trei clopote, dar două au fost luate de poloni când au venit acum doi ani şi jumătate spre a merge în Bugeac[40]; pe unul l-a recunoscut totuşi vorbitorul [părintele Renzi] în Liov[41], la fraţii Bonfratelli,

---

[30] *Iasse*

[31] *baroni officiali*

[32] *Giovanni Constantino.*

[33] *greci e basiliani.*

[34] *Miroslava.*

[35] *Bucim.*

[36] *Coppò.*

[37] *Vriul.* O altă variantă de nume este Verigeni (vezi *Indicele numelor de locuri* întocmit de Alexandru I Gonţa, citat mai jos)

[38] Pentru campania şi asediul care a dus la cucerirea de către turci, în 1672, a cetăţii Cameniţa (Kameniec-Podolski), vezi N. Iorga, *Geschichte des osmanischen Reiches*, IV, Gotha, 1911, p. 143–146.

[39] În 1663 se găsea într-adevăr la Iaşi (vezi *Călători străini*, VII, Bucureşti, 1980, p.109–110).

[40] Este vorba de campania polonă din 1686, comandată de însuşi regele Jan Sobieski, încheiată cu un eşec răsunător. Vezi relatările şi, respectiv, jurnalul lui François Gaston de Béthune şi Iacob Sobieski, în volumul VII din *Călători străini* (p. 399–435). Vezi, de asemenea, în prezentul volum şi textul lui François Paulin Dalérac.

[41] *Leopoli*

şi cu toate că a făcut diverse cereri, nu au vrut să-l restituie; de aceea va fi necesar ca monseniorul nunţiu în Polonia să-i admonesteze ca să-l restituie; cel de-al treilea, care este clopotul cel mare, a fost îngropat de vorbitor în biserică, sub confesional.

La 35 de mile de Iaşi, în Moldova de Sus, este un oraş numit Cotnari[42], de cinci ani încoace pustiit de cotropirile tătarilor şi cazacilor. În acest oraş sunt trei biserici catolice de piatră. Biserica mare are foarte multă argintărie şi odăjdii, care se păstrează în Transilvania; aceste biserici au mai mult de 70 de [fălcii][43] de vie, şi în timp de pace fac aproximativ 400 de butoaie de vin. Aici pot trăi în timp de pace trei sau patru preoţi. Afară din oraş este o altă biserică catolică, dar de lemn, fostă demult a luteranilor, şi aceasta, de asemenea, are posesiunile ei.

De la acest oraş la 40 de mile este un alt oraş numit Baia[44], cu biserică de piatră şi casă de lemn pentru preot. Biserica a ars în vara lui 1667; clopotele, două mititele au fost luate de cazaci, şi cel mare de ţărani şi vândut în Transilvania.

De la acesta la 16 mile este un oraş numit Suceava[45] cu biserică de piatră şi casă de lemn pentru preot; era acolo şi o altă biserică de piatră, dar acum este prăvălită. De la acest oraş către Polonia sunt Târgul Siret[46], Cernăuţi[47]; către hotarul cu Podolia sunt alte oraşe, Botoşani[48], Ştefăneşti[49], Hotin[50] şi alte oraşe, însă toate în întregime deşerte; locuitorii din acestea au fugit, care în Polonia, care în munţii Moldovei, care în Transilvania.

De la Baia către miazăzi este un oraş numit Neamţ[51], cu biserică catolică, dar de lemn, cu clopotele sale şi cu odăjdii. Catolicii din acesta sunt în munţi. De la Neamţ la 20 de mile este un oraş numit Piatra[52]: era acolo biserică catolică, însă s-a prăbuşit; sunt nişte case de catolici, dar aceştia merg la bisericile schismatice [ortodoxe], când nu au înlesnire de preoţi.

De asemenea, de la Iaşi către apus la 25 de mile este un oraş numit Târgu Frumos[53], părăsit; de la acesta la 14 mile sunt cinci sate de catolici foarte bogate; unul se cheamă Răchiteni[54], Săbăoani[55], Tămăşeni[56], Adjudeni[57] şi Teţcani[58]; în

---

[42] *Kutnar.*

[43] În darea de seamă a cardinalului Giulio Spinola se foloseşte cuvântul „pezzi". Or, se ştie că până târziu, în secolul XVII, mai ales în partea de miazănoapte a Moldovei unica unitatea de măsură pentru vii a fost „falcea"(Nicolae Stoicescu, *Cum măsurau strămoşii Metrologia medievală pe teritoriul României*, Bucureşti, 1971, p. 136). Am echivalat deci „pezzi" (bucăţi) cu „fălcii". Pe de altă parte, este din păcate adevărat că nu cunoaştem mărimea unei fălcii în secolele XVI–XVII (*Ibidem*, p. 137).

[44] *Baia.*

[45] *Succiavia.*

[46] *Tergo Sireth.*

[47] *Cernauz.*

[48] *Bortosceni.* Viorica Lascu crede că referinţa priveşte localitatea Bortoşeni, Botuşeniţa din Ucraina.

[49] *Stefanesti.*

[50] *Coccino.*

[51] *Niamz.*

[52] *Pietra.*

[53] *Tergoformosa.*

[54] *Retiteni.*

mijlocul acestor sate este o biserică mare de piatră, însă acum prădată de odăjdii şi de orice lucru.

De la aceste sate la 10 mile este un oraş numit Roman[59]: este o biserică de lemn, care stă să cadă, au rămas doar trei case de catolici; de la acesta la 35 de mile este un oraş numit Bacău[60], unde este episcopatul catolic instituit de fericit pomenitul Urban al IX-lea. Alegerea acestui episcop ţine de regele Poloniei, rezervată prin anumite tratate[61] pe care le-a făcut cu sultanul când a cedat complet Moldova, pe vremea principelui Ştefan. În acest oraş era biserică catolică de piatră, dar a fost luată de râul Bistriţa[62]: acum este acolo o biserică de lemn. Episcopia are un sat numit Trebeş[63], şi multe câmpii şi păduri şi vii dăruite aproape toate de domnii Buhuş[64], schismatici [ortodocşi]; avea foarte multe argintării şi odăjdii, însă acum nu are nimic, distrus fiece lucru de diverşii administratori; actualmente este episcop al acestui loc monseniorul Iacob Dłuski, polon[65], care nu rezidă din cauză că nu are cu ce să se poată întreţine. Sunt în acest oraş multe familii catolice, dar locuiesc în păduri. De la acest oraş la 10 mile este un sat chemat Fărăoani[66], acolo este biserică catolică de lemn cu odăjdiile trebuitoare, sunt vreo 100 de case de catolici, [dar] nu este preot.

De la acesta la 20 de mile este un oraş numit Trotuş[67], cu biserică de piatră, catolică, cu odăjdiile şi clopotele sale; nu este acolo casă pentru preot, nici preot. Sunt mulţi catolici, nativi şi veniţi din afară. De la acesta la cinci mile este un sat chemat Grozeşti[68], cu biserică de piatră, dar fără odăjdii; sunt mulţi catolici, nativi şi veniţi din afară, şi aceştia sunt vizitaţi ori de părintele Rossi[69], ori de părintele Volponi[70], misionari, care nu rezidă acolo pentru că nu se pot întreţine.

De la Iaşi către Moldova de Jos, la depărtare de 40 de mile, este Vasluiul[71], oraş pustiu; de la acesta la 30 de mile este un oraş numit Bârlad[72], cu biserică

---

[55] *Saboani.* Vezi, recent, Liviu Pilat, *Comunităţi tăcute. Satele din parohia Săbăoani (secolele XVII–XVIII),* Bacău, 2002, *passim* (este vorba de satele Agiudeni, Răchiteni, Iugani, Tămăşeni, Săbăoani, Berindeşti, Lecuşeni, Teţcani).

[56] *Tamasceni.*

[57] *Giudeni.*

[58] *Stetichani.* Identificare a Teresei Ferro (vezi mai jos) Şi, într-adevăr, denumirea vine de la un *Steţco* (L. Pilat, *op cit.*, p 63

[59] *Roman.*

[60] *Baccovia.*

[61] *certe capitulazioni*

[62] *Bestrice.*

[63] *Trebesi* Pentru această posesiune a episcopiei de Bacău, vezi mai nou V. Barbu, *Purgatorul misionarilor. Contrareforma în ţările române în secolul al XVII-lea*, Bucureşti, 2008, p. 160

[64] *Bohusciesti*

[65] Despre el, vezi *Călători străini*, VII, p 370–378.

[66] *Foroani.*

[67] *Thetrus.*

[68] *Cresest.*

[69] Vezi pentru misionarul Antonio Rossi: *Călători străini*, VII, 1980, p. 320–328.

[70] Despre Giovanni Battista Volponi, *Ibidem*, p 386–389.

[71] *Vasluviul.*

[72] *Barlath.*

catolică, cu odăjdiile sale. Nu este acolo casă pentru preot. Sunt 25 de case de catolici, însă aceştia locuiesc în păduri din cauza necontenitelor treceri ale turcilor care merg la Camenița şi de aici în Turcia. De la Bârlad la 30 de mile este Tecuci[73], aproape pustiu. De la Tecuci la 19 mile, la hotarul cu Țara Românească, este Focşani[74], oraş; nu este biserică catolică, acolo sunt nişte case de catolici veniți din afară.

De la Bârlad la 50 de mile, pe malul Dunării, este un oraş numit Galați[75], cu biserică de lemn, catolică, şi odăjdii, şi bună înlesnire de casă pentru preot. Biserica are vie şi case în oraş, cu care preotul poate trăi fără grijă. Şi acestea, aproape toate, [au fost] dobândite de părintele Giovanni Battista Del Monte[76].

De la Iaşi la 40 de mile către Bugeac este un oraş numit Huşi[77], cu biserică de lemn şi cu clopote. Odăjdiile au fost luate de tătari, când s-au înapoiat de la asediul Vienei. De la Huşi la 30 de mile este un oraş numit Fălciu[78]; nu este acolo biserică catolică, sunt nişte case de catolici vizitați de misionarul din Iaşi. De la Fălciu la 25 de mile este un oraş Căuşeni[79], cel dintâi oraş din Bugeac, locuit de tătari; sunt câțiva catolici veniți din afară, dar acolo nu este biserică catolică. De la Huşi la 130 de mile, pe malul râului Nistru, între Tighina[80] şi Cetatea Albă[81], este un oraş de catolici numit Ciubărciu[82], cu totul supus hanului. Nu este biserică, sunt ca la 70 de case de catolici; de trei ani încoace nu a fost acolo preot.

De la Iaşi către Ucraina la 60 de mile este un oraş numit Soroca[83], de la acesta la 35 de mile este alt oraş numit Orhei[84], de la acesta la 20 de mile este un altul Chişinău[85], dar în acestea nu sunt biserici catolice, sunt numai câteva case de catolici veniți din afară. Prin Bugeac, atât către Dunăre, cât şi către Nistru şi Marea Neagră sunt diferite oraşe locuite de turci şi tătari, şi pretutindeni se găsesc catolici, dar rari.

Vorbitorul informează că, chiar dacă sunt puține casele, totuşi creştinii sunt numeroşi, că în fiecare casă de catolici şi schismatici [ortodocşi] locuiesc două sau trei familii, şi aceasta din cauza birului care se împarte pe case, atât la cei care-l dau principelui Moldovei, cât şi la cei care-l dau tătarilor. Roagă la fel vorbitorul pe Eminențele Voastre, în numele tuturor acelor oameni, să-i înzestrați cu preoți, nefiind

---

[73] *Thecuc.*

[74] *Foscieni.*

[75] *Galaz.*

[76] Pentru el, vezi *Călători străini*, VII, p. 210–231.

[77] *Huus.*

[78] *Falcin.* Pentru Cantemir, Fălciu (*Falczii*) era un „târg nu cu totul de rând, pe Prut" (*op cit.*, *ed. cit.*, p. 77). Vezi mai ales Mircea Ciubotaru, *Revizuiri toponimice: „Fălciul"*, în SMIM, XX, 2002, p. 327–341

[79] *Chausceni*

[80] *Theghieno.*

[81] *Biellogrodo.*

[82] *Ciburciuc*

[83] *Soroccha.*

[84] *Horei*

[85] *Chiscilneul.*

cine să administreze sacramentele [şi] trebuind ca în nevoile spirituale să recurgă pentru sacramente la preoţi schismatici [ortodocşi]; şi obişnuindu-se aşa, este apoi greu pentru misionarii cei noi să-i readucă la ritul catolic. Sfătuieşte aşijderea vorbitorul pe Eminenţele Voastre să aleagă un prefect prudent, zelos, priceput, stimat şi bun cunoscător al limbii, obligându-l cu severitate să rezideze la Iaşi, cu un însoţitor la fel de priceput, cu scopul de a putea pe rând să străbată prin toate oraşele şi locurile supuse misiunii lor şi să observe dacă misionarii, acolo unde sunt, îşi fac datoria, şi acolo unde nu sunt să alerge el cu însoţitorul său pentru nevoile catolicilor locuitori şi răsfiraţi în mai multe părţi. În plus, este necesar ca Eminenţele Voastre să facă iute să parvină subsidiile, deoarece catolicii din pricina sărăciei lor nu pot să hrănească misionarii, şi aceştia, când nu au hrană la vreme, nu au din ce să trăiască şi sunt obligaţi să-şi abandoneze reşedinţele ca să-şi caute în altă parte întreţinerea. Chipul de a face să sosească în siguranţă subsidiile şi alte scrisori va fi mult mai uşor în viitor prin mijlocirea nunţiului din Viena, care poate să se slujească de comandantul din Braşov sau Corona în Transilvania şi face să se plătească în siguranţă subsidiile către prefect şi misionari.

Poruncind apoi, sub judecată, pedepse pentru prefect şi misionari, ca nici unul să nu cuteze să-şi părăsească misiunea, decât pentru grave necesităţi, şi pentru acestea să revină la Iaşi, loc stabilit de vorbitor pentru acest scop, şi ca nici unul să nu stea afară din reşedinţa sa mai mult de 40 de zile, pentru că în acest fel Sfânta Congregaţie va fi bine slujită şi oamenii satisfăcuţi.

II

[*Darea de seamă întocmită de cardinalul Giulio Spinola pentru cardinalii Congregaţiei, pe temeiul relaţiei lui Francesco Antonio Renzi şi a discuţiei cu acesta*]

Considerând diferite acuzaţii trimise împotriva părintelui Renzi, minorit conventual, misionar în Moldova, Eminenţele Voastre au scris Domnului Cardinal Pallavicini, nunţiu în Polonia, ca să găsească ocazia de a-l chema la sine în Polonia [şi] să-l retrimită în Italia. Dar deoarece între timp a ajuns la cunoştinţa sa că ar fi puţin întemeiate vinile pe care au încercat să i le pună în spate, a întrerupt executarea şi l-a însărcinat pe părintele Prefect, socotit om onest, să reţină prin cercetarea necesară probele cele mai întemeiate. Între timp, părintele Renzi, care deja a ascultat iute ducându-se la Liov, a fost din nou trimis în misiune de Eminenţa Sa, ca folositor acolo fiindcă nu sunt alţii pricepuţi la limbă, şi era indicat prin multele sale cunoştinţe şi lunga sa experienţă de a intra în acea provincie în împrejurările actuale şi de a-l conduce acolo pe însuşi Prefectul. Şi el [se angajă] în principiu să se înapoieze la Liov la orice semn al său, aşa după cum de îndată ascultase.

A comunicat Eminenţa Sa informaţiile primite de la Prefect şi adăugând că, în plus, s-ar fi putut avea mai desluşită dovadă de la Monseniorul Piluzi, Arhiepiscop de Marcianopol, care a stat mult timp în acele misiuni şi [a fost] martor ocular al comportamentului părintelui Renzi. Ascultat aici numitul

monsenior[86], a spus, aşa cum rezultă şi din informaţiile trimise, că este o curată calomnie tot ceea ce fusese pus în spatele [şi] contra părintelui Renzi, şi că tot ce se putea zice despre el este că s-ar fi îngrijit la un moment dat, pe vremea când de la Congregaţie nu avea nici un subsidiu, de afacerile domestice ale unui negustor care-l aproviziona, dar că, în acelaşi timp, îşi îndeplinea totuşi misiunea şi scotea profituri pentru ea de la acelaşi negustor, însă după moartea acestuia nu s-a mai amestecat în cele seculare. În rest, părintele Renzi cunoaşte limba la perfecţiune, predică bine şi este un bun misionar, şi ostenind de zece ani în acele părţi, îi părea că trebuie răsplătit cu Magisteriul[87]. Şi atunci când a trebuit să vină în Italia i-a fost dat drept tovarăş un alt misionar, părintele Giorgini, de cea mai proastă calitate care, rechemat, numai cu greutate ar veni.

Toate acestea fiind relatate în Congregaţia de la S. [...][88], au poruncit Eminenţele Voastre să se trimită treizeci de scuzi pentru fiecare, drept subsidiu pentru întreţinere destinat acelor Misiuni. Şi trecură ca la trei ani încoace de absenţă a misionarilor, din pricina războaielor şi a necontenitelor incursiuni ale tătarilor.

Însă nu s-a putut izbuti a-l face să vină pe părintele Giorgini, care, fugit la Liov, stă acolo închis, aşa cum s-a spus Eminenţelor Voastre în [...][89] Congregaţia trecută, şi s-a scris Monseniorului Cantelmi, acum nunţiu apostolic în Polonia, de a găsi chipul să-l trimită în modul cel mai sigur.

A sosit părintele Renzi şi a dat o relaţie distinctă asupra misiunilor din Moldova, rugând pe Eminenţele Voastre să binevoiască să reflecteze la nevoia aceloraşi, şi să ţină seamă de ostenelile sale cheltuite în decurs de zece ani în acele părţi, cu multe beneficii pe care le-a stimulat acolo, pentru a fi demn de Magisteriu.

Descrie Moldova începând de la hotarele Transilvaniei până la Marea Neagră, în lungime de 460 de mile, şi în lăţime de 230 de la râul Nistru până la Dunăre.

Aceasta se împarte în trei, adică Moldova de Sus către Polonia, cu totul pustie din pricina necontenitelor războaie ale turcilor şi tătarilor contra polonilor. Moldova de Jos către Ţara Românească, care este pământ fertil, bogat în vinuri, grâne şi miere, abundentă în peşti şi vite scumpe mai mult decât alte ţări, [şi] este locuită de moldoveni. A treia parte, apoi, se numeşte Bugeac[90], către Marea Neagră, stăpânită şi locuită numai de tătari.

Principele este ales, şi nu prin succesiune; se alege de către boierime şi este confirmat de Poarta otomană, de care este şi mazilit la cererea aceleiaşi boierimi. Principele de astăzi se numeşte Ioan Constantin[91], alias Cantemir[92], care îşi are

---

[86] Vito Piluzio.

[87] *Laurea magistrale* se acorda de obicei celor ce au stat un răstimp de şase ani în misiune

[88] Loc imposibil de descifrat (*nota T. F.*).

[89] Loc indescifrabil

[90] *Bogiack.*

[91] *Giovanni Costantino.*

[92] *Cantinier.*

reşedinţa la Iaşi, oraş de frunte, cu opt sfetnici[93], şi alţi dregători, cu toţii binevoitori faţă de misionari, care sunt de ei doriţi şi ajutaţi, cu toate că sunt de rit grec schismatic [=ortodox]; deoarece mulţimile locuiesc oraşul, târgurile şi satele când sunt acolo misionarii, şi când aceştia nu sunt sau pleacă, le părăsesc şi locuitorii.

Înăuntrul numitului oraş Iaşi sunt şase mănăstiri de călugări ortodocşi[94], şi şapte altele afară, şi vreo 24 de biserici parohiale slujite de preoţii lor căsătoriţi.

Este acolo o singură biserică a catolicilor, [care sunt] împărţiţi în patruzeci de case şi alte aproximativ treizeci ar fi în jurul aceluiaşi oraş, la distanţă de patru până la cinci mile.

Înainte de pierderea Cameniţei[95] această biserică avea patru potire, două cruci, un sfeşnic, chivotul agneţului şi o tămâiemiţă, toate de argint, cărţi de rugăciuni îmbrăcate în argint, sfită[96] şi patrafire preţioase, care cu toatele au fost luate de un anume Paolo Miscoschi catolic[97], pe atunci îngrijitor al amintitei biserici.

Avea de asemenea trei clopote, dar acum doi ani oştenii poloni au luat două, pe cele mai mici, împreună cu icoanele din biserică. Recunoscând părintele Renzi pe unul la Liov, în puterea părinţilor Buonfratelli şi cerându-l înapoi, nu au vrut deloc să i-l restituie; şi de aceea roagă pe Eminenţele Voastre să scrie nunţiului ca să-l redobândească.

Cel de-al treilea clopot, care este cel mai mare, a fost îngropat de acelaşi părinte Renzi în biserică, sub confesional, pentru ca să nu fie şi acesta furat, în caz că ar fi apărut oastea.

La distanţă de 35 de mile de Iaşi este oraşul Cotnari[98], de cinci ani încoace depopulat şi sunt acolo trei biserici de rit latin catolic, toate de piatră. În bună măsură au argintărie şi odăjdii sfinte în cantitate, care sunt în mâna catolicilor din Transilvania, ca să nu piară. Aceste biserici au vreo 70 de fălcii[99] de vie, cu care pot să trăiască lesne, ca preoţi, în vreme de pace. Şi afară din oraş este o altă biserică de lemn, cu casă, care înainte era a luteranilor, [dar] acum este a catolicilor.

La depărtare de 40 de mile de Cotnari sunt diferite oraşe, adică Baia[100], Suceava[101], Botoşani[102], Hotin[103], Târgul Siret[104] şi Cernăuţi[105], unde sunt biserici,

---

[93] *Senatori.* Este vorba, bineînţeles, de membrii sfatului domnesc.

[94] Vezi mai sus nota 33.

[95] Cetate cucerită de turci în 1672

[96] Mantie preoţească.

[97] Teresa Ferro bănuia că ar fi vorba de un *Miskolzy*, „personaj despre care, pentru moment, nu avem altă ştire".

[98] *Cutnar*

[99] *pezzi*

[100] *Baia.*

[101] *Succiaveia.*

[102] *Bottosceni.*

[103] *Chotino.*

[104] *Tergosireto*

[105] *Cernauz.*

însă sunt toate abandonate, oamenii fiind retraşi la Câmpulung[106], în munţii vecini cu Transilvania. În oraşul Neamţ[107], despărţit de Baia ca la 25 de mile către miazăzi, sunt nişte catolici, puţini, tot aşa cum sunt şase case în oraşul chemat Piatra[108], la distanţă de Neamţ de 20 de mile.

Apoi, în satele Răchiteni[109], Săbăoani[110], Tămăşeni[111], Agiudeni[112], Teţcani[113], unde sunt biserici de piatră, catolicii erau fugiţi şi acum încep să revină, şi acolo este nevoie de un preot, cu atât mai mult cu cât Sfânta Congregaţie i-a atribuit 25 de scuzi pe an ca subsidiu.

Bacău[114], la depărtare de amintitele sate de 45 de mile, este oraşul unde sfânt pomenitul Clement VIII a instituit episcopatul[115]; care are un sat dăruit „dalli Bevescesti scismatici"[116]; are vie, ogoare şi păduri; dar râul Bistriţa[117] a luat biserica, care era de piatră.

Odată părăsit Bacăul, la 10 mile, este un târg numit Fărăoani[118], cu biserică de lemn, fără casă pentru preot, şi ar fi acolo 200 de case de catolici, şi departe de acesta (?) se află oraşul numit Trotuş[119], cu biserică de piatră, cu potire şi odăjdii, şi sunt acolo mulţi catolici, orăşeni şi veniţi din afară, dar nu este casă pentru preot.

La trei mile depărtare se găseşte Grozeşti[120], un alt oraş [*sic!*] cu biserică de piatră, fără casă, nici potire, nici odăjdii, şi acolo cu toate că sunt puţini catolici nativi, sunt totuşi mulţi din afară, care sunt din când în când vizitaţi de misionar; care nu stă în acel loc, deoarece nu are din ce să trăiască.

În Moldova de Jos este Bârlad[121], oraş cu biserică de lemn, cu potir de argint şi sfinte odăjdii, cu 25 de case de catolici retraşi în pădurile vecine. Şi apoi la depărtare de 40 de mile pe malul Dunării este oraşul Galaţi[122], cu portul, o biserică de lemn, casă, potire şi odăjdii. Are trei vii, nişte prăvălii şi o pivniţă în oraş, de la care scoate 20 de taleri pe an; şi sunt acolo vreo zece case de catolici, în afară de

---

[106] *Campolongo*

[107] *Nianzul.*

[108] *Pietra.*

[109] *Retiteni.*

[110] *Saboani.*

[111] *Damasceni*

[112] *Giudeni.*

[113] *Stezicani* Precizăm că toate identificările de localităţi au fost făcute de Teresa Ferro.

[114] *Baccovia.*

[115] Pentru originea episcopiei catolice de la Bacău, vezi discuţia lui Ştefan S. Gorovei, *La începuturile oraşului Bacău*, în „Carpica", XVIII–XIX, 1986–1987, p. 265–283

[116] După bănuiala Teresei Ferro, „*Bevescesti scismatici*" „ar putea fi Buhuş, dintre care un Alexandru a fost hatman al Moldovei" (ultima oară între 1678–1684). Într-adevăr, după confruntarea cu relaţia propriu-zisă a lui Renzi, reprodusă mai sus, această identificare devine certitudine.

[117] *Bistrice.*

[118] *Foroani*

[119] *Tetrus.*

[120] *Grosset.*

[121] *Barlat.*

[122] *Galaz.*

negustori, care sosesc necontenit; şi acolo trăieşte de obicei preotul, fără subsidiu de la această Sfântă Congregaţie.

În Huşi, alt oraş, este biserică de lemn, dar nu este casă, nici odăjdii, fiind totul furat de tătari. Acolo ar fi vreo 35 de case de catolici retraşi în păduri, şi acolo sunt atribuiţi 25 de scuzi pe an ca venit pentru misionar.

Apoi, pe malul râului Nistru este Ciubărciu[123], alt oraş, unde misionarul este plătit ca mai sus, şi ar fi acolo vreo 70 de case de catolici, care întrunesc un număr bun, stând într-o casă trei şi patru familii. Pe urmă stăruie pentru un preot, fiind lipsiţi de mulţi ani încoace, aşa cum fac toţi catolicii din acea provincie, rugând pe Eminenţele Voastre să nu îngăduie ca din lipsă de lucrători să piară atâtea suflete fără sacramente, murind mulţi în absenţa spovedaniei şi copiii fără botez, nevrând să-i boteze fără preot.

Mai mult, recurgând pentru administrarea sacramentelor la preoţi schismatici de rit grec se iveşte neajunsul că, obişnuindu-se aşa, se vădeşte apoi greu pentru misionari de a-i mai converti la ritul catolic, fiind necesari acolo, în vremurile de acum, cel puţin şase misionari, precum şi un prefect priceput, credibil şi bun cunoscător al limbii.

Spune monseniorul secretar că se găseşte deja înzestrat cu un Prefect în persoana părintelui Volponi, care de aproximativ 12 ani osteneşte în acele misiuni. Că retrăgându-se în Transilvania cu părintele Rossi, alt misionar, aceştia acum vor trece în Moldova, pentru care misiune Eminenţele Voastre au destinat alţi trei, care nu au plecat încă. Din care cauză monseniorul arhiepiscop de Marcianopol a sugerat că ar fi bine ca după ce va fi dat Magisteriul părintelui Renzi, să fie obligat să-i conducă din nou pe amintiţii misionari în Moldova, şi să meargă toţi împreună, fiindcă mergând singuri, necunoscători ai drumului şi ai limbii, la orice piedică pe care o întâlnesc zăbovesc în Liov şi consumă fără folos timpul şi banii acestei Congregaţii, în vreme ce părintele Renzi i-ar face să pătrundă în Moldova cu toată uşurinţa. Aşa cum s-a folosit de el cardinalul Pallavicino spre a-l însoţi pe răposatul Prefect[124], care fără călăuzirea sa nu ar fi pătruns în acele părţi. Trece apoi părintele Renzi la câştigurile temporale pe care le-a dobândit în acea Misiune, prin ostenelile şi sârguinţa lui.

A construit în Iaşi o pivniţă mare şi deasupra acesteia o casă cu şapte încăperi cu sobe şi alte lucruri necesare; această casă are lângă ea o alta, înlăuntrul aceleiaşi incinte, care unite împreună pot sluji nu numai pentru locuinţă comodă a Prefectului şi a unui însoţitor, dar şi drept refugiu pentru ceilalţi misionari în cazuri de persecuţie sau altă nevoie.

A cumpărat de asemenea în Iaşi două fălcii de vie lucrate, şi în Cotnari i-au fost dăruite 15 fălcii de un domn[125] drept mulţumire pentru slujba prestată, care cu puţină cheltuială vor produce vin din abundenţă nu numai pentru prefect şi însoţitor, ci şi pentru ceilalţi misionari, când vor merge la Iaşi. A mai cumpărat de la tătari, când se înapoiau din jafurile făcute în timpul atacului Vienei, patru patrafire, cu stihar, cu şase icoane şi multe cărţi, atât ale Sfinţilor Părinţi, cât şi altele despre alte subiecte, pentru folosul misionarilor; parte din ele le-a lăsat

---

[123] *Ciburcicuh.*

[124] Referire la Antonio Brunacci da Cremona, prefect al Misiunii din Moldova.

[125] *signor.*

preoților parohi, parte în mâna Provizorului din Ciuc[126], care ține catalogul tuturor, pentru siguranță.

De asemenea, a cumpărat diferite unelte casnice, în parte acum îngropate în Iași și în parte puse la adăpost în Transilvania.

A adunat 375 grinzi de stejar, cu 300 de scânduri și alte lemne, spre a clădi biserica din Iași, amenințată cu ruina, fiind necesară restaurarea ei, pentru slujirea Domnului și a ritului catolic, [aceasta] aflându-se în orașul principal al principelui.

A obținut diferite privilegii de la principe și în chip special îngăduința pentru ca patru orășeni să fie spre slujba bisericii și a misionarului care oficiază, care sunt pentru asta scutiți de orice dare, precum și pentru o prăvălie de vinuri în oraș, care este obligată să dea în fiecare an pentru slujba bisericii 90 de livre de ceară. Despre aceasta a adus cu sine porunca autentică și a făcut traducerea, care este anexată, confirmând monseniorul Vito Piluzio ca adevărate toate lucrurile înfățișate de sus-numitul părinte.

Acesta, în sfârșit, roagă pe Eminențele Voastre să poruncească să-i fie date stipendiile trecute, neprimind acont la acestea, decât treizeci de scuzi pentru înapoierea lui; care nu au ajuns nici măcar pentru jumătate din călătorie, el îndatorându-se pe temeiul acestora cu mai mult de șaptezeci și cinci de scuzi, prin cheltuielile de călătorie și spre a se îmbrăca de la încălțări până la pălărie, căci era de tot dezbrăcat, arătându-se gata să asculte de această Congregație în cele ce-i va porunci.

Așijderea cere să se trimită stipendiile trecute pentru a ajuta la nevoile acelor părinți și ale Misiunilor, dintre care multe sunt lipsite de potire și odăjdii, și amintește să se trimită la timp acelea ajunse la scadență, folosindu-se de nunțiul din Viena pentru a le face să sosească în Corona sau Brașov[127], unde sunt comandanții imperiali, pentru nu-i face pe misionari să-și părăsească reședințele din lipsa subsidiilor atribuite.

Măsurile se restrâng la următoarele puncte.

1. Mai întâi de a-l recomanda pentru Magisteriu.

2. Să se dea poruncă a se plăti stipendiile trecute.

3. De a se procura catolicilor din Moldova și Țara Românească un număr mai mare de lucrători, în afară de cei trei destinați în urmă, fiind nevoie a se trimite cel puțin alți doi, pentru a rezida în Galați[128] și Trotuș[129] și unul pentru Țara Românească, putându-se întreține în aceste locuri fără alocație de la această Sfântă Congregație, [și] obligându-l pe părintele Renzi să-i ducă în acele părți și să rămână acolo cel puțin atâta timp până se vor obișnui nițel cu țara și cu limba.

Pentru această slujbă sunt propuși:

Părintele Magistru Angelo Bonaventura Petri da Zagarolo.

Părintele Bacalaureat Giuseppe Maria Donati da Reti și părintele Bacalaureat Tamburino; cu toții judecați drept în stare să slujească bine într-o asemenea funcție...[130].

---

[126] *Cich.*

[127] *Corona, ò Brasciovia*

[128] *Galazzo.*

[129] *Tetrassi.*

[130] Urmează rezoluțiile favorabile ale Congregației.

ANTONIO GIORGINI

(sec. al XVII-lea)

Misionarul franciscan Antonio Giorgini a venit în Moldova în anul 1679, la recomandarea lui Vito Piluzio. El a sosit deci împreună cu Antonio Renzi da Stipite şi Antonio Brunacci da Cremona. Până în anul 1682, în calitate de capelan al vicarului apostolic, care era nimeni altul decât Vito Piluzio, el a avut o situaţie privilegiată faţă de ceilalţi misionari[1]. Dar, după venirea lui Iacob Dłuski, noul episcop de Bacău, lucrurile se schimbă şi Giorgini trece pentru o vreme în Transilvania. Apoi, se stabileşte la misiunea de la Trotuş, în imediata apropiere a hotarului[2].

La Roma, în 1688, se ştia că Antonio Giorgini era fugit la Liov şi că refuza să asculte de chemarea acolo, la „centru", împreună cu Francesco Antonio Renzi da Stipite Era socotit un „alt misionar din cei de cea mai proastă calitate care, chemat, numai cu greutate ar veni"[3]. Şi, într-adevăr, dacă ţinem seamă de faptul că la 26 februarie 1689 Giorgini se găsea din nou la Trotuş[4] este limpede că el nu s-a dus în Italia. Totuşi, a trimis, probabil prin mijlocirea lui Renzi, o relaţie despre Moldova şi Bugeac, care a fost prezentată Congregaţiei în data de 29 noiembrie 1688. Ea a rămas necunoscută editorilor seriei *Călători străini*, cu toate că a fost publicată încă din 1969 de către Viorica Lascu Mai trebuie adăugat că din scrisorile lui Giorgini către generalul Federico Veterani, expediate în lunile februarie-martie 1689 din Trotuş şi Galaţi – singurele texte cunoscute de la el până acum – rezultă o atitudine pro-imperială a misionarului, după cum Renzi era clar filo-polon

Spre deosebire de Francesco Antonio Renzi, Giorgini întocmeşte descrierea Moldovei în funcţie de marile drumuri care o legau de ţările vecine. Astfel, el pomeneşte mai întâi de „drumul Cameniţei", de la Iaşi către Polonia, apoi de cele două drumuri, tot de la Iaşi, către Dunăre, unul „principal" – prin Bârlad, Tecuci, Galaţi –, celălalt în lungul Prutului, prin Huşi şi Fălciu, dar ajungând iarăşi la Galaţi. Giorgini se ocupă la urmă de drumul de la Iaşi către Transilvania, cu derivaţia – la ieşirea din Bacău – spre Ţara Românească. Un alt merit al textului misionarului nostru este acela că el a ţinut să alcătuiască în chip separat şi o succintă „relaţie despre Bugeac". Aici, pe când descrie Cetatea Albă, Giorgini îşi susţine afirmaţiile prin menţionarea faptului că tot ceea ce el a consemnat în relaţia lui a fost văzut cu proprii ochi „în mai multe rânduri".

Despre Giorgini, vezi mai de curând Lucian Periş, *Prezenţe catolice în Transilvania, Moldova şi Ţara Românească (1601–1698)*, Blaj, 2005, p. 353, 354.

---

[1] Pentru excelenta părere a lui Vito Piluzio, vezi, de pildă, cele ce scria el despre Giorgini din Bacău la 14 august 1680. „Eu am aici pe misionarul cel mai bun, părintele Giorgini, care e în veşnică mişcare pentru folosul catolicilor" (*Călători străini despre ţările române*, VII, Bucureşti, 1980, p. 104; vezi în acelaşi sens şi p 107 şi 338).

[2] Vezi *Călători străini*, VIII, Bucureşti, 1983, p. 86–87.

[3] Vezi în acest volum darea de seamă a cardinalului Giulio Spinola în legătură cu Francesco Antonio Renzi

[4] A. Veress, *Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei şi Ţării Româneşti*, XI, Bucureşti, 1939, nr 204, p. 317–321.

RELAȚIE DESPRE MOLDOVA ŞI DESPRE BUGEAC[5], ANUL DOMNULUI 1688, LA 29 NOIEMBRIE[6]

RELAȚIE ASUPRA STĂRII MOLDOVEI ŞI BUGEACULUI, DESCRISĂ DE MINE F. ANTONIO GIORGINI MISIONAR APOSTOLIC ÎN MOLDOVA ŞI ȚARA ROMÂNEASCĂ ANUL 1688

Iaşi[7], oraş în care rezidă principele, este aşezat pe o măgură înconjurată de alte dealuri. Nu are zid care să-l înconjoare, nici şanț care să împiedice pătrunderea în el. Într-un cuvânt este în întregime deschis. Sunt vreo 500 de case de particulari, care nu sunt de piatră, dintre care vreo 30 vor fi de catolici şi acolo este biserica noastră de lemn. Totuşi, palatul principelui este cu totul de piatră, bine construit şi prevăzut cu bastioane şi spații de patrulare şi sunt necontenit pentru pază 200 de oşteni. Sunt şi patru mănăstiri ortodoxe[8] din piatră şi două sunt în afară, aşezate pe acele dealuri, care domină oraşul.

De la Iaşi, spre a merge în Polonia pe drumul Camenitei[9], sunt nişte sate şi oraşe, dar fără locuitori, fiind toate distruse de tătari şi de poloni. Se văd vestigiile, între altele, ale oraşului numit Cotnari[10], în care numai biserica catolicilor, construită din piatră, a rămas în picioare. În acest [oraş] erau altădată mulți catolici, care acum s-au retras o parte în Transilvania şi o parte în Țara Românească. În chip asemănător, în oraşul Baia[11], deşi cu totul distrus, biserica noastră, care este construită tot din piatră, a rămas neatinsă.

Apoi, pentru a merge de la Iaşi la Dunăre sunt două drumuri. Cel principal duce la oraşul Scânteia[12], la o distanță de două leghe. Ar avea vreo 100 de case, toate de schismatici [ortodocşi] şi au câteva perechi de animale. În acesta, principele ține 30 de cai pentru slujba poştei către Constantinopol.

De aici, la 5 leghe depărtare se găseşte oraşul Bârlad[13], fără şanț şi fără zid şi în întregime deschis. Sunt acolo peste 190 de case. Şi mai mult de 40 dintre acestea sunt de catolici, toate cu bune înlesniri. Printre care [este] o văduvă greacă şi foarte bogată şi are o foarte frumoasă rasă de cai. În acest [oraş] ține, aşijderea, principele 30 de cai pentru serviciul poştei.

---

[5] *Buczıacco.*

[6] Traducerea din limba italiană a fost făcută după ediția. Viorica Lascu, *Documente inedite privitoare la situația țărilor române la sfârşitul secolului al XVI-lea*, în AIIC, XII, 1969, p 255–261, anexa XI

[7] *Jassı.*

[8] *dı Greci.*

[9] *Kamınıetz.*

[10] *Kutinara.*

[11] *Baıa*

[12] *Scandıa.*

[13] *Barlatte.*

La distanță de 6 leghe se găsește orașul Tecuci[14], tot complet deschis, cu oarecare înlesnire de cai. Acest oraș, care este așezat într-o câmpie frumoasă, vădește prin vestigiile edificiilor distruse că era unul dintre orașele frumoase pe care le avea Moldova. Și acolo, acum mulți ani, se făcea un târg frumos, la care veneau oameni din toate satele apropiate. Sunt ținuți iarăși aici de către principe 30 de cai pentru poștă.

De acolo, la 5 leghe, este satul Puțeni[15], cu vreo 60 de case de greci[16] și cu cai de poștă.

La depărtare de 4 leghe, într-o poziție de excepție, însă dominată de un deal, se așterne orașul Galați[17], care pare să fi fost mare și frumos. Acum are puțin mai mult de 300 de case, [este] cu totul deschis, cu 3 mănăstiri ortodoxe[18], ale căror biserici sunt clădite din piatră. De cealaltă parte este scăldat de apele Dunării, care formează un port pentru îmbarcare de mărfuri și călători. Este așezat pe tuf vulcanic, și de aceea s-ar putea construi o cetățuie foarte frumoasă, care cu un pic de ingeniozitate, dacă ar fi făcută să fie înconjurată de Dunăre, ar deveni inexpugnabilă și ar sluji drept cheie a Moldovei către Turcia, fiind ultima. Locuitorii din amintitul oraș o duc bine și sunt foarte bogați în bani datorită comerțului. Și douăsprezece case de nobili, care dau în chip separat bir principelui, nu au de-a face cu orășenii. La fel precum și 40 de oșteni, care slujesc pentru pază, nu sunt supuși ai târgoveților. Locuiesc acolo diferiți negustori străini, care sunt foarte înstăriți. Și [sunt] 10 case de catolici, care sunt și ei foarte înstăriți. Marco[19], unul dintre aceștia, este foarte bogat, mai cu seamă în bani. [Orașul are] o biserică pentru slujirea acestor catolici, unde sunt înălțate, în trei altare, chipuri foarte frumoase, pictate din porunca rezidentului imperial, în acel an când a fost cucerită de turci Camenița[20]. Și în pomenita biserică este înmormântat medicul Mascellini[21], care a murit acolo pe când se înapoia din Crimeea[22], unde a fost să-l îngrijească pe marele han al tătarilor.

Acum, când am ajuns la hotare pe această parte, spre a continua relatarea trebuie să ne înapoiem la Iași. Și pe celălalt drum semnalat, pe malurile Prutului, la depărtare de 2 leghe [de Iași], este un sat deschis numit Dobrovăț[23], cu 40 de case de ortodocși, cu o mănăstire a acestora, înconjurată cu zid, făcută ca o cetate.

---

[14] *Tacucci.*

[15] *Puzzeni.*

[16] *di Greci.* Este o altă formă de a-i menționa pe ortodocși, pe lângă cea de „schismatici".

[17] *Galazze.*

[18] *di Greci*

[19] Pare să fie Marco Tomaco, pentru care vezi Paul Păltânea, *Istoria orașului Galați, de la origini până la 1918*, I, Galați, 1994, p. 70.

[20] Adică în 1672.

[21] *Massellini.* Este vorba, așa cum a lămurit Viorica Lascu, de Giovanni Mascellini din Pesaro, sosit în Țara Românească în 1639. A murit în 1675, iar lespedea tombală se păstrează la Muzeul Județean de Istorie din Galați (N. Vătămanu, *Contribution à l'étude de la vie et de l'œuvre de Giovanni Mascellini, médecin et secrétaire princier,* în RESEE, XVI, 1978, 2, p. 269–287.

[22] *Cremo*

[23] *Dobrovizza.*

La 3 leghe în vecinătate, pe un deal, este un alt sat, pe care-l numesc *Taporeni*[24], fără nici o incintă de zid. Şi cu mai mult de 200 de case de schismatici [ortodocşi] foarte înstăriţi. Care [sat], împreună cu alte sate învecinate, este supus celui dintâi sfetnic al principelui, Gavriliţă[25], om foarte bogat.

De aici la 3 leghe, într-o frumoasă vale, care are de o parte o pădure, iar de cealaltă este dominată de câteva dealuri frumoase, toate îmbrăcate cu vii care produc un vin foarte bun, se găseşte oraşul Huşi[26], cu 100 şi mai multe case, în parte de catolici, în parte de schismatici [ortodocşi]; şi cu toţii sunt bine înstăriţi. Este acolo şi reşedinţa episcopului ortodox[27], care se numeşte Vlădica[28]. Oraşul sus-amintit este la distanţă de aproape jumătate de leghe de Prut; şi între acesta şi numitul râu sunt unele sate, dar nu bine populate.

De aici la 3 leghe, pe malul Prutului, într-o câmpie frumoasă, este aşezat Fălciu[29], oraş deschis fără nici o apărare, dominat de un deal, în bătaia tunului. Ar avea vreo 100 de case pentru locuitori, cu toţii schismatici [ortodocşi], însă curajoşi şi potriviţi bine pentru război, mai cu seamă contra tătarilor. Acolo râul are un port, pe unde traversează tătarii, care vin pe uscat din Bugeac spre a trece în Moldova, şi din Moldova spre a se înapoia în Bugeac. Principele ţine acolo 50 de oşteni, al căror căpitan este un anume Giovanni, catolic, nobil din Serbia, viteaz şi cunoscător al Bugeacului, întrucât a stat în acele locuri un răstimp de 12 ani, căpitan al acestui hotar[30]. Fălciu are în jur multe sate frumoase – toate ale primului sfetnic al principelui – amintitul oraş este la numai 5 leghe departe de Dunăre. Şi este ultimul [oraş] aşezat pe malul Prutului până la Galaţi. Alte multe sate care erau vecine cu Prutul sunt fără locuitori, fiindcă au fost distruse de tătari.

Acum, plecând tot din Iaşi pe drumul care duce în Transilvania, pe mâna dreaptă, la distanţă de 3 leghe, se găseşte Târgu Frumos[31], care după nume îl face pe cel care nu-l vede să afle că a fost un oraş foarte frumos. Şi oferă vederii în prezent ruinele sale, aşa cum eu însumi pot să o confirm. Acesta a fost construit de un principe care se numea Vasile[32], pentru desfătarea sa. Deoarece este aşezat într-o câmpie foarte roditoare, înconjurată de dealuri înverzite, toate bogate în fructe şi are alături un lac plin de peşti de foarte bună calitate. De aceea, sus-numitul principe putea să se destindă şi cu vânătoarea şi cu pescuitul. Însă acum, când este distrus de poloni, care năvălesc necontenit de la Sniatyn[33], nu mai sunt decât 20 de case de oameni săraci; rămâne în picioare numai palatul construit de zisul principe.

---

[24] Aşezare neidentificată. Identificarea cu Toporeni din Basarabia nu poate fi admisă, întrucât acest sat nu se găseşte pe drumul dintre Dobrovăţ şi Huşi.

[25] *Gabrielizza.* Este vorba de boierul Gavriliţă Costachi. Pentru biografia lui, foarte bogată, vezi N. Stoicescu, *Dicţionar al marilor dregători din Ţara Românească şi Moldova (sec. XIV–XVII)*, Bucureşti, 1971, p. 380–382

[26] *Usse*

[27] *del vescovo greco*

[28] *Latica.*

[29] *Falcino.*

[30] Viorica Lascu l-a identificat cu Giovanni Petrovich, bosniac catolic

[31] *Tergo Formoso.*

[32] Vasile vodă Lupu (1634–1653).

[33] *Sgnetino.*

Afară din drum, pe dreapta, către Polonia, la poalele munților Carpați[34], este orașul numit Piatra[35], așezat pe un munte, dar cu totul deschis și fără nici o fortificație. Însă s-ar putea construi acolo o frumoasă cetățuie, curgându-i la picioare râul numit Moldova, care vine din munții Carpați. Sunt în acesta puțin mai mult de 300 de case, toate de schismatici, dar foarte bogați, mai ales în vite. Principele ține acolo o companie de 200 de oșteni, spre a împiedica garnizoana din Sniatyn, care adesea face incursiuni din acea parte către Moldova și pustiește toată țara. Învecinate cu acesta sunt diverse sate foarte bogate, al căror stăpân este marele vistier al principelui, din familia Iordache[36], care este rudă cu principele Țării Românești.

Revenind acum la Târgu Frumos spre a continua pe drumul cel drept, lăsându-l pe cel descris către Polonia și reluându-l pe cel către Transilvania, la jumătate de leghe de Târgu Frumos se trece râul Siret[37], care nu se poate traversa pe cal, ci cu barca. Și acolo sunt, odată trecut râul, cinci sate, toate de catolici, fiecare dintre ele având biserica sa. Satul cel mai însemnat se cheamă Săbăoani[38] [și] este așezat pe un deal; și acolo rezidă un misionar al nostru care slujește pentru toate satele amintite; care sunt într-o vale, la o milă italiană și mai puțin depărtate unul de altul, puse într-o asemenea frumoasă simetrie că par un teatru, de o parte având dealuri foarte frumoase pline de fructe și de cealaltă scăldate de apele amintitului râu Siret; și sunt multe locuri frumoase, pline de pești și rațe din abundență. În toate aceste sate să fie circa 300 de case, cu locuitori cu stare bună, fără să fie măcar un schismatic, păstrate mereu curate de către misionarii noștri.

De la aceste sate la depărtare de o leghe se trece printr-un oraș numit Roman[39], așezat în câmpie, lângă care de o parte curge Siretul, de cealaltă Moldova[40], care uneori vara se poate trece călare. Este oraș deschis și fără nici o apărare. Și era foarte mare, însă ruinat acum de poloni; are numai 200 și ceva de case, toți ortodocși[41], și în parte înstăriți; cu 40 de case de armeni. Au acolo ortodocșii o mănăstire construită din piatră, făcută ca o cetate. Și acolo este episcopul lor. Se găsește încă biserica pentru catolicii care înainte locuiau acolo; dar acum, fiindcă nu mai sunt, biserica este fără acoperiș. Principele ține 300 de oșteni tot pentru a împiedica incursiunile garnizoanei din Snyatin.

La ieșirea din Roman se trece râul Moldova. Și la distanță de 5 leghe se găsește un alt râu numit Bistrița[42], care uneori se poate trece călare, dar nu în toate

---

[34] *Carpazi*

[35] *Pietra* = Piatra Neamț.

[36] *casa Iordachi.* Pentru imensa avere funciară a familiei Cantacuzino, din care făcea parte Toderașco Iordache, la care se referă desigur Georgini, vezi: Mihai-Bogdan Atanasiu, *Patrimoniul funciar al marelui vistiernic Iordache Cantacuzino* (I, II), în SMIM, XXIV, 2006, p. 121–130 și XXV, 2007, p 111–133.

[37] *Sireto*

[38] *Sabriano.*

[39] *Romanà.*

[40] *Moldava.*

[41] *tutti Greci.*

[42] *Bistrice.*

locurile. Şi odată traversat acesta, se găseşte aproape oraşul Bacău[43], aşezat în câmpie, fără zid, fără şanţ, nici palisadă. De o [parte] este scăldat de amintitul râu Bistriţa, de cealaltă sunt dealuri frumoase, toate îmbrăcate în vii şi cu fructe de foarte bună calitate. Să tot aibă în el aproximativ 180 de case, cea mai mare parte catolici. Şi acolo rezidă episcopul din Ordinul nostru, care este numit episcopul Moldovei. Biserica noastră cu mănăstirea, care era bătută de râu, a fost puţin câte puţin distrusă. Afară din oraş sunt în împrejurimi diferite sate, toate bine populate şi pline de catolici, care sunt înstăriţi.

La ieşirea din Bacău sunt două drumuri, unul care duce în Ţara Românească şi celălalt către Transilvania. Pe acesta, care este la dreapta, după o călătorie de patru leghe, către capăt se trece un mic râu numit Tazlău[44], care se traversează cu uşurinţă călare dacă nu este umflat de ploi, [drumul] ducând la oraşul Trotuş[45], întins pe o câmpie, dominat de nişte deluşoare, care sunt cultivate şi pline de vii foarte productive. Este în întregime deschis şi conţine 200 şi ceva de case, parte din acestea de catolici şi parte de schismatici [ortodocşi]. Noi avem acolo o frumoasă biserică clădită din piatră, care de obicei este slujită de un misionar de-al nostru.

Abia ieşind [din Trotuş], fără a trece râul, dacă se apucă drumul pe mâna dreaptă, se găseşte printre munţi, totuşi cu toţii cultivaţi, un sat frumos de 500 de case de schismatici, care taie sarea într-o groapă vecină cu satul amintit[46]. Şi pentru zisa muncă pe care o fac sunt scutiţi de orice bir. Arendaşul salinei ţine pe socoteala lui, pentru slujba sa, 30 de oşteni. Şi este acolo o mănăstire de ortodocşi, toată construită din lemn.

Continuând drumul pe această vale, tot pe malul râului care curge între munţii Carpaţi, 3 leghe mai departe se găseşte oraşul Comăneşti[47], care este iarăşi deschis precum celelalte şi ar avea vreo 40 de case, celelalte fiind cu toatele distruse. Acolo se plăteşte taxa de trecere [a hotarului]. Şi urmând printre munţi 3 leghe, cu traversarea râului Trotuş[48] de 29 de ori din cauza cotiturilor pe care le face printre acei munţi, se urcă un munte înalt şi apoi se coboară tot atâta, [şi] se intră în Transilvania, în acea parte [numită] Secuime[49]. Şi cel dintâi sat se numeşte *Sgriso*[50].

Urmând totuşi drumul drept cel mai obişnuit, la ieşirea din Trotuş se traversează de îndată râul şi numaidecât se urcă un mic munte. După coborârea căruia, printre mici văi, la jumătate de leghe este satul cu 200 şi ceva de case catolice, numit Grozeşti[51]. Sunt bine înstăriţi deoarece plătesc puţin bir. Dar sunt obligaţi să păzească o poartă care închide calea care duce în Transilvania. Trecând de aceasta, [drumul] merge tot printre doi mari munţi din Carpaţi vreme de 5 ore, [şi] se trece de 47 de ori, cu mare neajuns pentru călători, râul Oituz[52]. Acesta se

---

[43] *Baccova.*
[44] *Tasleo.*
[45] *Tratusse.*
[46] Târgu Ocna.
[47] *Commaneste.*
[48] *Tratusse.*
[49] *Siculia.*
[50] Neidentificat
[51] *Grosette.*
[52] *Vuituso*

traversează călare, dar nu când plouă. După acest drum este o poartă, [având] deasupra o stâncă, în prezent lipsită de cele necesare, însă păzită de doar zece oşteni ai principelui Transilvaniei, care îi este stăpân. Şi stânca închide atât de bine trecerea între cei doi munţi, încât cu 100 de oameni se poate ţine în loc o oaste, care să nu intre spre paguba Transilvaniei. Trecând de poartă, trebuie traversat de 4 ori mai sus-numitul râu şi apoi urcat un munte foarte înalt timp de o oră, deasupra căruia ajungând se zăreşte ca într-un foarte frumos teatru frumoasa Transilvanie, în partea celor Trei Scaune[53]. Şi coborând muntele cu tot atâta drum se ajunge la oraşul Breţcu[54], unde obişnuiesc transilvănenii şi alţi călători să meargă.

Spre a apuca apoi de la Bacău nu pe drumul Transilvaniei, ci pe cel al Ţării Româneşti, trebuie luat drumul cel drept. Şi trebuie mers la Focşani[55], la o leghe depărtare, sat care este într-o vale, cu 200 de case de catolici. Prin mijloc trece un pârâu, care creşte foarte mult cu prilejul ploilor. Şi sunt în jur multe dealuri frumoase cu vii şi fructe de multe feluri. În împrejurimi se întind şi alte sate, nu la mare distanţă unul de celălalt, foarte bine locuite şi cu mulţi catolici. Pe drumul cel drept, la o distanţă totuşi de 3 leghe, se găseşte unul dintre acestea, care se cheamă Domneşti[56]. Dar, înainte de a ajunge acolo trebuie traversată o pădure numită Lunca Mare[57], lungă într-adevăr, deoarece se trece prin ea într-o oră, cu primejdie de a fi jefuit de tâlhari; dacă nu este un frate sărac, cum sunt eu, care nu avui această teamă.

Acest sat, care este fără ziduri, cu 300 şi mai multe case de locuitori înstăriţi, este scăldat de o parte de râul Siret, care devine acolo foarte lat, deoarece cu acesta se unesc Bistriţa, Moldova şi toate celelalte râuri, pe care le-am numit mai sus. Îl împodobeşte un palat care, chiar dacă de lemn, este demn de respect prin structură şi este şi întărit cu şanţ şi palisadă. Era stăpân al acestuia, ca şi al întregului sat, principele Ioan[58], acela care a fost sub [zidurile] Vienei cu marele vizir. Şi care, înapoiat în Moldova, l-a găsit acolo pe principele Petriceicu[59] pus de poloni [şi] se retrase în sus-amintitul palat. Însă asaltat de o mie de poloni a fost făcut de aceştia prizonier. A fost dus în Polonia şi a murit apoi la Liov[60]. Acum este stăpân al acestui sat împreună cu multe altele învecinate principele în funcţie.

De aici la 3 leghe se trece prin oraşul Adjud[61], cu nu mai mult de 60 de case, printre care sunt unele de armeni şi pe acolo trece aproape Siretul. Ieşind din Adjud, după un sfert de oră de drum, se trece râul Trotuş, care aici se uneşte cu râul Oituz, care coboară din munţii Carpaţi. Şi se merge la Focşani[62], care este la depărtare de 5 leghe.

---

[53] *Trium Sedium*

[54] *Breschi.*

[55] *Focsano.*

[56] *Donnesti.*

[57] *Longamare.*

[58] *Giovanni.* În realitate este vorba de vodă Gheorghe Duca, aşa cum a remarcat Viorica Lascu. Este de bănuit, într-adevăr, că particula *IO*, care precede întotdeauna numele domnului, a condus la forma *Ioan*.

[59] *Petriceica.*

[60] *Leopoli.*

[61] *Aggiutà.*

[62] *Foscieni.*

Acest oraş, care este aşezat într-o frumoasă câmpie, nu are nici şanţ, nici zid care să-l apere, numai un mic râu îi trece prin mijloc, care este chemat Milcov[63]. Şi împărţind oraşul, [râul] separă şi Moldova de Ţara Românească, din care cauză acelaşi oraş are doi stăpâni: jumătate din el, de partea aceasta a râului, este a Moldoveanului; aceea de dincolo, a Valahului. Pe pod este o poartă, cel ce trece prin ea obişnuieşte să plătească taxa; şi este chiar ca aceea de la Pontela. De partea Moldovei ar fi mai mult de 200 de case, cu unii negustori greci şi alţii turci. De cea a Ţării Româneşti sunt mult mai multe case şi locuitori, cu o mănăstire ortodoxă în întregime din piatră, înconjurată cu zid şi întărită cu palisadă precum o cetate[64]. Oraşul pomenit este foarte bogat din cauza fertilităţii locului, producând pe dealurile învecinate o mare cantitate de vin, din care se aprovizionează şi Transilvania.

De aici spre a merge la Galaţi fără a ieşi din Moldova, ci umblând pe malul amintitului râu, la 3 leghe distanţă se traversează Siretul. Acolo se găsesc diverse sate, dar fără mare însemnătate. Şi după două ore de drum se găseşte Piscu[65], oraş deschis pe o măgură. De o parte a căruia curge râul Bârlad[66], foarte periculos pentru călători deoarece nu are poduri şi curge foarte iute. Nu este un oraş foarte mare şi are puţin mai mult de 40 de case de greci, cu toate că înainte de asediul Vienei a fost foarte bine populat. Dar la înapoiere tătarii l-au adus în această stare.

La depărtare de jumătate de leghe, alături de Siret este satul Sireţel[67], al cărui stăpân este căpitanul Constantin Păcuraru[68], care îl apără cu 100 de oameni de năvălirea tătarilor, fiind aşezat la hotare.

La distanţă de o leghe şi jumătate este aşezat oraşul care mărgineşte Moldova, despre care am vorbit deja destul [=Focşani].

După descrierea întregii Moldove, care în prezent dă tribut sultanului, nădăjduind totuşi că în scurt timp va fi sub ascultarea împăratului, aşa precum toţi aceia doresc cu tărie, vine descrierea Bugeacului, în hotar cu Moldova.

RELAŢIE DESPRE BUGEAC, UNDE SUNT TĂTARII

Bugeac este o câmpie deschisă încadrată de trei ape: adică Dunărea, Nistrul[69] şi Prutul. Înlăuntrul acestui [ţinut] sunt răspândite 60 de sate, locuite de tătari, fără vreo cetate sau altă fortificaţie care să împiedice accesul acolo, apărat pe partea Moldovei numai de adâncimea apelor râului Prut, care nu este foarte lat, în aşa fel încât se trece uşor cu un pod de zece bărci.

---

[63] *Milco.*

[64] Pare să fie vorba de mănăstirea Sf. Ioan, construită de Grigore Ghica în anii 1663–1664 (N. Stoicescu, *Bibliografia localităţilor şi monumentelor feudale din România*, I – *Ţara Românească*, vol I [Craiova], 1970, p. 312).

[65] *Pisco*

[66] *Barlatte.*

[67] *Strezello*

[68] *Costantino Pecoraro.*

[69] *Niestro*

Spre a intra în Bugeac dinspre partea Poloniei trebuie traversat Nistrul, şi trecând de Ţuţora[70], care este a Moldovei, sunt acolo două locuri, Orhei[71] şi Lăpuşna[72], cu 15 sate, totuşi mici cu toatele, de creştini schismatici [ortodocşi] şi oameni foarte de treabă, care dau tribut principelui Moldovei în sumă redusă şi tătarii îi lasă în pace.

După aceasta, cel dintâi sat care este al tătarilor se cheamă Căuşeni[73], care este foarte mare şi foarte bine populat. De la acest sat până la ţărmurile Dunării sunt 15 leghe de loc plin cu totul de sus-amintitele sate de tătari. Pe malul Dunării sunt 3 oraşe, două cu cetăţi în chip fortăreţe, celălalt este deschis. Cel dintâi se cheamă Reni[74], cu 300 de case toate de greci [ortodocşi]. De la turci sunt numai nişte negustori şi judecătorul.

Celui de-al doilea mergând către Marea Neagră i se spune Ismail[75], care este o fortăreaţă, însă oraşul este în întregime deschis. Acesta este plin cu mai mult de 700 de locuinţe, în cea mai mare parte de creştini. Şi ceilalţi [sunt] turci şi negustori armeni.

Al treilea, care are şi el fortăreaţă, se numeşte Chilia[76]. Şi acesta este mai mare şi mai populat decât celelalte două, în cea mai mare parte cu creştini. Reni este la distanţă de Ismail de o zi pe Dunăre. Şi Ismail este la distanţă de Chilia tot de o altă zi, pe apă. Şi de la Chilia nu prea departe este Marea Neagră.

Pentru a intra în Bugeac, trebuie ca din Transilvania să se traverseze Moldova şi să te duci la Fălciu, care este pe malul râului Prut [şi] care formează port, aşa cum s-a spus. Şi cu barca se trece de cealaltă parte, a Bugeacului.

Apoi de acolo, străbătând satele tătarilor pe o lungime de 12 leghe, se ajunge la Cetatea Albă[77], oraş foarte mare, dar deschis, locuit împreună de turci şi de creştini. Care este scăldat de apele unui mare lac, care se uneşte cu Marea Neagră, împotriva părerii acelora care tipăresc hărţi geografice fără a fi văzut locurile.

Cetatea Albă este aşezată pe un mic deal, oraş deschis, cu o cetate, bătută de o parte de apele lacului. Şi nu este foarte tare, uşor de cucerit, fiind dominată de o altă măgură nu prea departe. Şi asta pot să o spun, pentru că am văzut tot ceea ce este scris în această [relaţie] în mai multe rânduri.

Trei leghe înainte de a sosi la Cetatea Albă este un mare sat, care se numeşte Ciubărciu[78], cu toţii catolici, fiind acolo şi o biserică de lemn, pentru slujirea acelorași.

---

[70] *Zuzzora.*

[71] *Oreì.*

[72] *Pusna.*

[73] *Kauseeni.*

[74] *Reni.*

[75] *Smilna*

[76] *Chilia.*

[77] *Bialogrod.*

[78] *Ciburciuce.* Vezi, pentru situaţia comunităţii catolice din Ciubărciu la mijlocul secolului al XVII-lea, A Eszer O. P , *Die Gemeinde von Čobruči am Dnestr und die II Krim-Mission der Dominikaner,* în „Angelicum”, XLVI, 1969, p. 366–386.

CHARLES-LÉOPOLD ANDREU DE BILISTEIN

(sec. al XVIII-lea)

Situat la frontiera care îi desparte pe gânditorii iluminişti de aventurierii secolului al XVIII-lea, mult mai neclar delimitată în epocă decât apare în istoriografie, Charles-Léopold Andreu de Bilistein este un personaj cu un destin istoric neîmplinit. Ambiţiile sale, manifestate printr-un număr impresionant de scrieri şi stimulate de prieteni şi protectori iluştri, sunt în deplin contrast cu posteritatea sa La câteva decenii după dispariţie, Bilistein, cel care în timpul vieţii le trimitea sfaturi lui Frederic cel Mare şi Ecaterinei a II-a, coresponda cu Casanova şi Euler, ale cărui lucrări erau elogiate în *Journal des sçavans*[1], de-abia dacă mai este amintit, succint şi pe un ton condescendent, de marile dicţionare literare şi biografice franceze[2]. Pentru mai bine de un veac numele său este menţionat în doar câteva lucrări de istorie locală lorenă[3], astfel încât, atunci când Radu Rosetti îl descoperă în arborele genealogic al familiei sale, îl consideră un „polcovnic rus de origine germană”[4]. Descoperirea de către V. Mihordea a unei scrisori din arhiva Voronţov îi redă lui Bilistein adevărata sa naţionalitate.[5] Prima reconstrucţie biografică nu apare însă decât jumătate de veac mai târziu, atunci când Alexandre Stroev găseşte în arhivele ruseşti o parte din scrierile sale inedite[6]. Posteritatea lui Bilistein, fragmentată vreme de două secole între trei istoriografii, lorenă, rusă şi română, fiecare ignorând contribuţiile celorlalte, se reîntregeşte, treptat, la începutul secolului XXI[7].

---

[1] În mai 1764 *Journal des sçavans* publica mai multe extrase dintr-o lucrare a lui Bilistein, apreciind că subiectul acesteia este „prouvé d'une manière sensible et illustré d'exemples et de traits historiques bien propres à faire impression” (p. 554)

[2] „Il y a quelques conceptions vraies dans tous ces projets, mais on s'aperçoit que l'auteur a travaillé de mémoire, sans tenir compte des obstacles de tout genre qui rendraient à peu près inexécutables la plupart des entreprises qu'il conseille”, *Biographie universelle, ancienne et moderne*, vol. 4, ed. M. Michaud, Paris, 1843, p 523 Bilistein este menţionat şi în *La France littéraire, ou dictionnaire bibliographique des savants*, J. M. Quérard, Paris, 1827, vol. 1, p. 60 şi *Les siècles littéraires de la France*, Nicolas Toussaint Lemoyne Desessarts, Paris, 1803, p 48–49.

[3] Vezi de exemplu J A. Schmit, *Andreu de Bilistein et la censure française*, „Journal de la société d'Archéologie lorraine”, 23, 1874, p 41–44 Ultima contribuţie asupra perioadei lorene a lui Bilistein este comunicarea lui Fr. Lormant, *Charles Léopold Andreu de Bilistein: un penseur lorrain oublié de la seconde moitié du XVIIIe siècle*, ţinută la Congresul de la Grenoble din 2006, al Societăţilor istorice şi ştiinţifice, intitulat *Tradition et Innovation* Un rezumat al comunicării poate fi găsit pe site-ul http //cths.fr/co/communication php?id=2933. Data ultimei accesări 18 02 2009

[4] Radu Rosetti, *Cronica Bohotinului*, AARMSI, seria II, 28, 1905, p 185.

[5] V. Mihordea, *Căsătoria unei moldovence în Rusia secolului al XVIII-lea*, RI, 22, 1936, p. 297–299

[6] Alexandre Stroev îi dedică lui Bilistein un capitol în cartea sa *Les aventuriers des Lumières*, Paris, 1997, p 250–281. În acelaşi an, Al. Stroev publică în colaborare cu Ileana Mihăilă articolul *Le baron de Bilistein, faiseur de projets*, „Dix-huitième siècle”, 29, 1997, p 329–342.

[7] Lucrarea de referinţă este cea scrisă de Alexandre Stroev şi Ileana Mihăilă, *Ériger une République souveraine, libre et indépendante*, Bucureşti, 2001 Vezi şi recenzia lui Andrei Pippidi din RESEE, 42, 2004, p. 366–368.

Din cauza numărului redus de informații, răspândite în numeroase surse, biografia lui Bilistein nu poate fi reconstituită decât cu mare greutate[8]. Elementele autobiografice ce pot fi extrase din scrierile sale nu sunt multe[9]; corespondența purtată cu contemporanii săi este destul de greu de identificat, exceptând scrisorile adresate unor personaje ilustre ale epocii,[10] iar în memoriile, jurnalele sau scrisorile contemporanilor persoana lui nu este decât arareori amintită[11]. Totuși, pe baza acestor informații disparate, se poate întocmi o schiță biografică, ale cărei spații goale rămân a fi completate de noi descoperiri documentare, care ar putea apărea mai cu seamă din arhivele rusești și cele românești[12].

Născut în Lorena, în 1724[13], Bilistein era, cel mai probabil, fiul unui medic din Nancy. Înrudirea sa cu marele baliv loren Nicolas-François de Bilistein, deși a fost sugerată, este greu de susținut documentar[14]. Începutul războiului de șapte ani îl găsește pe Bilistein alături de armata franceză, care lupta în Westphalia sub conducerea mareșalului d'Estrées". În acest context, el redactează unul din primele sale proiecte de reformă, intitulat *Institutions militaires pour la France, ou le Végèce françois*, pe care-l va publica, câțiva ani mai târziu, pe propriile speze[15] În următorii ani,

---

[8] Majoritatea surselor au fost identificate de Al. Stroev și Ileana Mihăilă în biografia care însoțește ediția memoriilor sale privind Principatele. Este însă de așteptat ca biografia lui Bilistein să poată fi completată cu noi surse, necunoscute de primii săi biografi. Un prim exemplu ar fi scrisoarea pe care Ecaterina a II-a i-o trimite lui Potemkin în aprilie 1774 și în care amintește de „nebunul de Bilistein, protejatul generalului Betskoi", în V.S. Lopatin, ed., *Ekaterina II i G.A. Potemkin. Lichnaia perepiska 1769–1791*, Moscova, 1997, p. 24 apud Alexander M. Schenker, *The Bronze Horseman Falconet's Monument to Peter the Great*, Yale University Press, 2003, p 333, n. 27. Această scurtă mențiune este prima referire directă din scrierile țarinei și ne îngăduie să înțelegem mai bine poziția lui Bilistein în cadrul curții din St. Petersburg. De asemenea, în Euler, *Opera Omnia, seria a IV-a, Commercium epistolicum* este semnalată o scrisoare trimisă de Bilistein lui Euler în 1766, care nu a fost încă editată.

[9] Singura referință clară este participarea sa la războiul de șapte ani, la care se referă în *Végèce françois*, Amsterdam, 1762.

[10] Al. Stroev și Ileana Mihăilă au editat fragmente din scrisorile lui Bilistein către Ecaterina a II-a din 7 ianuarie 1765, 24 ianuarie 1767 și 9 februarie 1772 (p. 27–30, p. 58 și p.87–90) , către contele Nikita Panin, din 1 decembrie 1774 și 19 iunie 1776 (p. 100–102 și p. 112–113), către Casanova, din 30 octombrie 1765, 9 decembrie 1765, 21 martie 1766 și 17 aprilie 1766 (p. 48–54).

[11] Casanova schițează un portret elogios lui Bilistein, al cărui nume îl deformează în „baronul Bilenfeld" (Stroev și Mihăilă, *Ériger une République*, p.16). Șederea lui Bilistein la St Petersburg este menționată în memoriile lui Ludwig Heinrich Nicolay (Edmund Heier, *L. H. Nicolay (1737–1820) and his contemporaries*, La Haye, 1965) Proiectul lui Bilistein asupra amplasării statuii lui Petru I este comentat de Falconet (*Œuvres d'Etienne Falconet, statuaire*, Lausanne, 1781, vol 1, p 55–64), iar într-o scrisoare din 15 mai 1769 Ecaterina răspunde observațiilor lui Falconet. În martie 1776 ambasadorul Rusiei la Paris, Ivan Bariatinski, trimite contelui Ivan Osterman, o scurtă informare asupra întâlnirii pe care a avut-o cu Bilistein (Stroev și Mihăilă, *Ériger une République*, p. 181–183).

[12] Două documente emise de cancelaria moldovenească în care este amintit Bilistein au fost identificate de Radu Rosetti în *Cronica Bohotinului*, Bucureşti, 1905, p. 185, p. 255–257. Primul document este o vânzare a unor părți de moșie în primăvara anului 1774 „mării sale baron fon Bilișten și cuconii Irina Rusetescu". Cel de-al doilea este anaforaua divanului în pricina dintre băneasa Maria și baroneasca Irina pentru moștenirea de la Ioniță Rosetti: „măcar că dumnealui Polcovnicul baron Bilistein, fiind vechil din partea jupânesii sale, au cerut ca să se măsoare moșiile, atât a Irinii cât și a bănesei Mariei și să se împartă întocma".

[13] Anul nașterii poate fi dedus din scrisoarea adresată țarinei Ecaterina a II-a, din 9 februarie 1772, în care Bilistein precizează că are 47 de ani.

[14] Vezi discuția la Stroev și Mihăilă, *Ériger une République*, p. 14–15.

[15] Publicat la Amsterdam, în 1762, de E. Van Harrevelt. Pe foaia de titlu se precizează „aux dépens de l'Auteur". Bilistein este destul de confuz în privința participării sale la război. La începutul memoriului precizează clar „je ne suis point homme de guerre, lorsque j'ai conçu l'idée, formé le plan et rédigé ce Memoire," dar pe de altă parte lasă să se înțeleagă că ar fi fost de față la lupta de la Anrad (1758).

Bilistein scrie mai multe memorii şi proiecte de reformă privind Lorena, publicând trei dintre ele la Amsterdam, între anii 1762–1764[16]. Motivele pentru care părăseşte Franţa sunt greu de reconstituit. Deşi într-o scrisoare mai târzie, adresată lui Casanova, Bilistein susţine că decizia i-a aparţinut, alegând exilul din motive politice, pare mai probabil ca disputa cu autorităţile franceze, care-i cenzuraseră lucrările din motive religioase, să-l fi silit să facă acest pas. După o scurtă perioadă petrecută în Ţările de Jos, Bilistein pleacă la curtea lui Frederic al II-lea, unde în 1763 înaintează regelui patru proiecte privind construcţia de canale de navigaţie şi de noi oraşe. Un an mai târziu, Bilistein redactează o nouă serie de memorii prin care-i cere regelui Prusiei concesionarea, vreme de 60 de ani, a regiunii din jurul viitorului canal, pe care tot el îl proiectase, care urma să unească fluviile Meuse şi Rin. Ironizat în Prusia pentru proiectele fanteziste de canale fluviale care urmau să împânzească Europa[17], Bilistein reuşeşte să intre în legătură cu ambasadorul Rusiei, obţinând astfel o recomandare pentru curtea Ecaterinei a II-a[18]. Ajuns în Rusia, Bilistein este numit consilier pe probleme de comerţ, primeşte rangul de colonel şi un venit de 2000 de ruble pe an şi se stabileşte la St. Petersburg împreună cu prima sa soţie, englezoaica Anne Huggins, cu care va avea doi copii, Paul şi Caterina. În Rusia, expertiza sa în construcţia de canale de navigaţie se dovedeşte iluzorie, iar proiectul său privind construirea unui canal navigabil între Moscova şi St. Petersburg este considerat nerealizabil. La sugestia protectorului său, generalul Betskoi, Bilistein se implică în proiectele de reformă urbană ale Petersburgului, elaborând un memoriu asupra amplasării statuii lui Petru I. Şi reacţia la acest memoriu este negativă, iar scrierile contemporanilor de la curtea Ecaterinei, precum cele ale lui Heinric Ludwig Nicolay[19] sau Falconet[20] sunt caustice la adresa sa. Moartea soţiei, în 1769, complică şi mai mult lucrurile pentru Bilistein, care trebuie acum să îngrijească singur cei doi copii. Atunci când războiul ruso-otoman izbucneşte, Bilistein vede în el un bun prilej de a obţine recunoaşterea la care visa. Într-o primă fază a războiului, se alătură generalului Piotr Panin, în armata căruia participă la asediul Benderului. În octombrie 1770 demisionează şi, după ce vizitează „les places sur la mer Noire et en Bessarabie"[21], Bilistein se alătură armatei conduse de mareşalul Rumianţev. Împreună cu aceasta pătrunde în Moldova, iar între decembrie 1770 şi martie 1771 rămâne la Iaşi, unde redactează un memoriu asupra viitorului statut juridic al Principatelor, intitulat *Este în interesul Imperiului Rusiei de a păstra provinciile Moldovei şi Valahiei sub titulatura de stăpânire sau sub cea de protectorat?*

În acelaşi an, 1771, sub auspiciile mareşalului Rumianţev, Bilistein se căsătoreşte cu Irina Rosetti, unul dintre cei patru copii ai medelnicerului Ioniţă Rosetti şi ai Smarandei Sion[22], care pe atunci avea 15–16 ani[23]. Prin această căsătorie, Bilistein spera să capete o poziţie influentă în Moldova, care în noul context internaţional părea să intre în sfera de dominaţie rusească. Este de

---

[16] Cele trei memorii lorene publicate la Amsterdam sunt: *Essai sur les duchés de Lorraine et de Bar* (1762), *Essai sur la ville de Nancy, capitale du duché de Lorraine* (1762) şi *Essai de navigation lorraine pour servir de suite à l'essai sur les duchés de Lorraine et de Bar* (1764). Acestora li se adaugă publicarea unui memoriu ce continuă *Végèce français*, intitulat *Fragments militaires pour servir de suite au Végèce français* (1763). În afara de aceste cinci memorii publicate la Amsterdam, mai există un număr destul de mare de memorii pe care Bilistein le-a luat cu el în Rusia şi care sunt păstrate în arhivele ruseşti; vezi Stroev şi Mihăilă, *Ériger une République*, p. 15.

[17] Recenzând un proiect al lui Bilistein, F. Melchior Grimm îi sugerează acestuia „joindre, par le milieu de l'empire de Russie, la mer Noire à la Baltique, et par là regagner l'hôpital de Paris," în *Correspondance littéraire*, ed. M. Tourneux, Nendeln, 1968, vol. 5, p. 490.

[18] Biografii lui Bilistein, Stroev şi Mihăilă, sunt rezervaţi în privinţa ipotezei apartenenţei acestuia la francmasonerie. Nu există nici o dovadă că Bilistein ar fi fost francmason, deşi, ţinând cont de cercurile din St. Petersburg din care făcea parte, această ipoteză este tentantă.

[19] Vezi Edmund Heier, *L. H. Nicolay (1737–1820)*, p. 151–156.

[20] Asupra remarcilor acide, dar nejustificate, pe care Falconet le face pe marginea memoriului lui Bilistein privind statuia lui Petru I, vezi Al. M. Schenker, *The Bronze Horseman*, p. 76–78.

[21] Scrisoarea către Ecaterina a II-a din 9 februarie 1772.

[22] R. Rosetti, *Familia Rosetti*, Bucureşti, 1938, p. 105–106.

[23] „C'est une jeune Moldave de 15 à 16 ans que le cher baron a epousé", în scrisoarea lui A. P. Woronzow din V. Mihordea, *Căsătoria unei moldovence*, p. 299.

presupus că şi boierii Rosetti sperau ca această alianţă matrimonială cu un polcovnic rus, bine văzut de mareşal, să le aducă protecţia unui personaj influent la curtea Ecaterinei a II-a. Sosirea la St. Petersburg a lui Bilistein şi a soţiei sale moldovence, în februarie 1772, este însă un eşec. Proiectul lui Bilistein privind unificarea Moldovei şi Ţării Româneşti sub forma unei republici, împreună cu planurile sale de a ocupa poziţia de Mare Cancelar al Moldovei[24], sunt întâmpinate de curtea din St Petersburg cu nedisimulată ironie[25] Probabil din aceeaşi perioadă datează scrisoarea către Potemkin în care Ecaterina îl descrie pe Bilistein drept un „nebun protejat al generalului Betskoi". După eşecul din Rusia, Bilistein se reîntoarce în Moldova, însă dezvăluirea adevăratului său statut la curtea ţarinei provoacă o lungă dispută cu familia soţiei sale. La 1 decembrie 1774, Bilistein scrie contelui Panin cerându-i să intervină pe lângă domn pentru a primi de la familia Rosetti dota care i se cuvenea Irinei şi pe care o ceruse zadarnic divanului Zestrea Irinei Rosetti fusese acaparată de cumnatul ei, banul Dumitrache. Lipsit de venituri, trăind doar din stipendiile trimise de contele Panin şi fiind nevoit să întreţină patru copii, cei doi din prima căsătorie şi două fete din cea de-a doua, Bilistein încearcă o ultimă soluţie, să-şi ofere serviciile regelui Franţei Ajuns la Paris în primăvara lui 1776, Bilistein îi prezintă ministrului de Externe, contelui de Vergennes, un memoriu asupra beneficiilor pe care Franţa le-ar putea obţine din comerţul cu Principatele, sub titlul *Memoriu asupra creşterii pe care Franţa o poate obţine pentru Comerţul său dacă va deschide schele ale Levantului direct în provinciile Moldovei şi Valahiei.* Contele respinge proiectul şi Bilistein este silit să caute, încă o dată, protecţia Rusiei Cu ajutorul ambasadorului rus de la Paris, Bilistein se reîntoarce la St. Petersburg, însă, după episodul compromiţător al memoriului către Vergennes şi lipsit de protecţia lui Panin şi Betskoi, nu-i mai rămâne decât să-şi înainteze demisia, pe care Ecaterina i-o aprobă în iulie 1776. Reîntors în Moldova, în 1777, Bilistein asistă, în sfârşit, la o decizie favorabilă a divanului privind dota soţiei sale. Bucuria i-a fost de scurtă durată, pentru că, peste doar câteva zile, soţia sa renunţă la toate drepturile în beneficiul surorii ei[26]. Din 1777 Irina reapare în acte sub numele Rosetti[27], iar Bilistein nu mai este amintit în documentele familiei Au fost propuse mai multe ipoteze pentru a explica această neaşteptată întorsătură, de la cele mai violente – Bilistein a fost ucis, fie de familia Rosetti, fie de otomani la instigarea acestora[28], fie chiar de soţia sa[29] – la cele mai puţin sângeroase – dispare pentru că tăcerea i-a fost cumpărată cu o sumă de bani[30]. Teoria uciderii lui Bilistein în 1777, susţinută doar de zvonurile ce au circulat ulterior în Franţa, este infirmată de un document publicat de mai mult timp, dar rămas neobservat până acum[31]. În 1782, în timpul unei scurte vizite în Moldova, secretarului consulului austriac la Bucureşti, Ştefan Raicevich, i-a fost cerută o audienţă de către Bilistein, care i-a oferit o copie după un memoriu de-al său cu privire la exploatarea mineralelor din

---

[24] Scrisoarea lui Bilistein către Ecaterina din 9 februarie 1772: „La seconde grâce que je prends la liberté de demander à V M. I., est de me nommer Grand Chancelier de Moldavie".

[25] Anecdota povestită de L H Nicolay este elocventă. Bilistein încearcă să-i trimită memoriul său asupra Principatelor împărătesei, dar contele Panin îi spune că ţarina nu are timp să citească un tratat atât de amănunţit şi-i cere să-l sintetizeze. Bilistein îşi rezumă tratatul în zece pagini, dar contele îi spune că tot sunt prea multe, apoi îl reduce la două şi, în cele din urmă, îl concentrează într-o jumătate de pagină. După ce reuşeşte să scape de Bilistein, Nicolay relatează cuvintele pe care contele le-ar fi adresat anturajului său: „Cum este posibil ca un asemenea imbecil să-şi închipuie că poate rândui destinul unor ţări întregi?"

[26] Ambele documente au fost editate de Radu Rosetti, *Cronica Bohotinului*, doc. 83 şi 84.

[27] Din acest motiv Radu Rosetti consideră că în 1777 Irina s-a despărţit de Bilistein Ulterior, ea se va recăsători; vezi R. Rosetti, *Familia Rosetti*, p. 106.

[28] Pentru discutarea ambelor ipoteze vezi Stroev şi Mihăilă, *Ériger une République*, p. 116–119.

[29] Acest zvon a circulat în Franţa şi a fost consemnat în dicţionarul biografic Michaud „Cette femme, après avoir tenté vainement de le faire changer de religion, le fit périr victime de son attachement à sa croyance".

[30] Aceasta este ipoteza propusă de Andrei Pippidi în recenzia publicată la cartea lui Stroev şi Mihăilă în RESEE, 42, 2004, p. 366–368 Un alt istoric care consideră că Bilistein a continuat să trăiască şi după 1777 este E Heier, care susţine că lorenul ar fi murit la începutul secolului al XIX-lea, fără însă a cita vreo sursă în sprijinul afirmaţiei sale, vezi E. Heier, *L. H. Nicolay (1737–1820)*, p. 152, nota 4.

[31] Îi mulţumesc profesorului Andrei Pippidi pentru semnalarea acestui document.

Moldova şi din Ţara Românească de o companie franceză. Întors la Bucureşti Raicevich i-a trimis lui Kaunitz o copie a acestui memoriu însoţită de o scurtă notiţă despre Bilistein[32]. Aceasta a fost ultima încercare a aventurierului loren de a-şi găsi un protector, pentru că, la doar câteva zile după întâlnirea cu Raicevich, el moare în Moldova Ignorate în Franţa şi Rusia, unde vor fi uitate în arhive pentru mai bine de două veacuri, memoriile lui Bilistein privind Ţara Românească şi Moldova au găsit un ecou neaşteptat în Austria. Încântat de memoriul lui Bilistein privind binefacerile pe care le-ar putea aduce Franţei comerţul cu Principatele, Raicevich consideră scrierea lorenului „eccellente et essata" Mai mult, înaintând propriul său memoriu privind comerţul dintre Austria şi Moldova curţii din Viena, Raicevich recunoaşte că s-a inspirat din memoriul lui Bilistein[33].

Editarea în 2001, de către Alexandre Stroev şi Ileana Mihăilă a celor două memorii privind Ţara Românească şi Moldova, însoţite de o erudită biografie a lui Bilistein, sunt, în bună măsură, o încercare de a reabilita memoria acestuia. Cei doi autori văd în Bilistein un vizionar, ale cărui planuri utopice, ridiculizate de contemporani, au prins viaţă, rând pe rând, în următoarele două secole[34]. Acest profil istoriografic, construit, cum se întâmplă adesea, în răspăr cu cel al contemporanilor, riscă însă să fie la fel de neconvingător precum comentariile răuvoitoare ale lui Grimm, Falconet sau Nicolay. Bilistein nu este nici personajul ridicol înfăţişat de aceştia, dar nici vizionarul pe care şi-l imaginează Stroev şi Mihăilă[35].

Dacă biografia lui Bilistein constituie un fascinant episod al relaţiilor dintre boierimea moldovenească şi ofiţerii armatei ruse, scrierile sale riscă să-l dezamăgească pe istoricul dornic să găsească în ele date noi despre starea economică, socială sau politică din Moldova sfârşitului de secol XVIII. Memoriul asupra statutului juridic nu-şi propune să descrie Principatele, după cum Bilistein arată explicit în scrisoarea adresată Ecaterinei, ci doar să analizeze rolul pe care acestea îl pot avea în politica viitoare a Imperiului Rusiei[36] Cu totul altfel ar fi trebuit să stea lucrurile cu celelalte două memorii, scrise după ce Bilistein a trăit vreme de cinci ani în Moldova. Informaţiile despre Principate sunt însă puţine, adesea preluate din surse livreşti, fără a depăşi nivelul unor impresii generale devenite de mult timp locuri comune în relatările călătorilor străini. Abia în ultimul său memoriu, cel privind exploatarea minieră, înmânat lui Raicevich în 1782, Bilistein pare să acorde o mai mare atenţie stării politice şi sociale din Moldova[37].

A căuta informaţii amănunţite despre Principate în memoriile lui Bilistein înseamnă însă a ignora spiritul în care acestea au fost scrise. Ceea ce caracterizează toate lucrările lui Bilistein, inclusiv memoriile despre Principate, este tocmai dezinteresul faţă de particularităţile politice şi socio-economice ale unei regiuni. De altfel, ironiile contemporanilor subliniau tocmai absenţa oricărui spirit practic din proiectele sale. Pe Bilistein nu starea de fapt a societăţii îl interesa, ci modelul de organizare pe care aceasta trebuia să-l adopte Organizare (système) este cuvântul cheie al scrierilor sale, în primul memoriu asupra Principatelor Bilistein folosindu-l de nu mai puţin de 47 de ori. Premisa gândirii sale este existenţa unei ordini naturale pe care întreaga organizare a societăţii

---

[32] „Il Bilistein Lorenese di nazione era al servizio della Russia, che abbandono per stabilirsi in Moldavia, dove non potendo vivere passo in Francia con questo progetto, ma non trovando un protettore alla corte, se ne torno disgustato ed oppresso da infermita e contrattempi. Essendo stato da me accolto, mi fece regalo della memoria, e poco dopo mori". Scrisoarea lui Raicevich către Kaunitz, cuprinzând memoriul lui Bilistein şi notiţa despre întâlnirea celor doi, a fost editată de Ion I. Nistor în Hurmuzaki XIX/I, p. 63–69.

[33] Memoriul este editat de Ion I. Nistor în Hurmuzaki XIX/I, p 70–76, doc. LXII, sub titlul: „Memoriul lui Raicevich despre închegarea legăturilor comerciale între Moldova şi Austria şi despre rentabilitatea comerţului austro-moldovean"

[34] Vezi Stroev şi Mihăilă, *Ériger une République*, p. 125–126.

[35] Chiar şi întâietatea pe care cei doi istorici i-o conferă, de a fi primul care a propus unirea Principatelor este eronată. Proiecte de unire a Moldovei şi Ţării Româneşti fuseseră vehiculate multă vreme de diplomaţia rusă, prima oară, probabil, la congresul de la Niemirow din 1737, vezi B. Murgescu, *Istorie românească–istorie universală (600–1800)*, Bucureşti, 1999, p. 195.

[36] „L'objet de ce Mémoire n'est point l'intérieur de ces provinces. C'est l'intérêt dont elles sont à l'empire de Russie, et pour le présent, et pour le temps à venir", Scrisoarea către Ecaterina din 9 februarie 1772

[37] Vezi, de exemplu, descrierea drepturilor boierilor în memoriul din 1782, faţă de cea din 1776.

trebuie, în mod necesar, să se întemeieze[38]. Pentru că ordinea naturală este una singură, este firesc ca şi modelul de organizare socială spre care trebuie să tindă toate societăţile, indiferent de deosebirile dintre ele, să fie unic Această perspectivă, care-i permite lui Bilistein să scrie, deopotrivă, proiecte de reformă pentru Moldova, pentru Rusia şi pentru ducatul Lorenei, implică dintru început o accentuare a universalului şi o ignorare voită a particularului, a specificului fiecărei societăţi[39].

Prin urmare, memoriile lui Bilistein sunt, înainte de toate, o sursă istorică pentru gândirea politică a secolului al XVIII-lea. Aceasta este, cred, şi perspectiva din care istoriografia românească ar trebui să se apropie de scrierile sale. Bilistein intră în contact cu boierimea moldoveană în chiar momentul în care aceasta căuta argumente pentru a justifica un nou statut internaţional şi o nouă organizare internă. Este de presupus ca Bilistein, un gânditor politic apropiat al mareşalului Rumianţev şi recent înrudit cu familia Rosetti, să fi fost un partener de dialog al boierimii, mai cu seamă că, după cum spune K. Hitchins, în această perioadă adevărata vocaţie a scriitorilor boieri era gândirea politică[40]. În plus, în perioada 1770–1772, Bilistein trecea în Moldova drept unul dintre consilierii de seamă de la curtea Ecaterinei, iar boierii moldoveni şi munteni priveau Rusia drept principala mare putere care putea sprijini proiectele lor de reformă[41]. Un studiu comparativ al scrierilor lui Bilistein şi al memoriilor boiereşti rămâne de făcut[42], însă chiar la o primă vedere se pot observa influenţe reciproce. Vechile drepturi ale Moldovei în raport cu Imperiul Otoman şi duşmănia de veacuri dintre moldoveni şi munteni sunt idei pe care Bilistein le-a preluat, cel mai probabil, din mediul boieresc moldovenesc. Mai greu de identificat sunt influenţele lui Bilistein asupra gândirii politice boiereşti, deşi similarităţi există, însă în acest caz diferenţele pot fi la fel de importante. Elogiul republicii făcut de Bilistein nu îşi găseşte nici un ecou în scrierile politice boiereşti, pentru care organizarea republicană era concepută mai degrabă sub forma unei oligarhii[43]. Dincolo de aceste ipoteze, editarea memoriilor lui Bilistein dezvăluie un partener de dialog uitat, care a contribuit, cât şi cum anume rămâne însă de văzut, la gândirea politică a boierilor moldoveni de la sfârşitul secolului al XVIII-lea.

Dintre cele cinci cărţi publicate de Bilistein în timpul vieţii, la Amsterdam, cele două privind instituţiile militare franceze pot fi consultate pe internet fiind transpuse în format electronic de Google Books[44]. Dintre numeroasele scrieri redactate de Bilistein, majoritatea păstrate în arhivele de la Moscova[45], Alexandre Stroev şi Ileana Mihăilă au editat cele două memorii privind Principatele în *Ériger une République souveraine, libre et indépendante*. Traducerea celor două memorii a fost făcută pe baza acestei ediţii. Memoriul adresat lui Raicevich în 1782 nu a fost tradus separat, pentru că reia, adesea cuvânt cu cuvânt, paragrafe întregi din memoriul redactat de Bilistein în 1776 pentru contele de Vergennes. De fiecare dată însă când au existat diferenţe semnificative între cele două memorii, le-am semnalat în note[46]

---

[38] Pentru o bună introducere în problemă vezi Paul Hazard, *Gândirea europeană în secolul al XVIII-lea*, Bucureşti, 1981, p. 312–335.

[39] Atunci când remarcă specificul moldovenesc, Bilistein o face mai degrabă iritat „d'ailleurs la souveraineté y est indifférente de ce qu'elle est en Europe", vezi memoriul din 1782.

[40] Vezi K. Hitchins, *Românii 1774–1866*, Bucureşti, 1998, p. 171.

[41] Potrivit repertoriului lui Vlad Georgescu, dintre 23 de memorii înaintate de boierii moldoveni şi munteni în perioada 1769–1774 marilor puteri, 16 au fost adresate Rusiei, iar jumătate dintre ele direct ţarinei Ecaterina a II-a în *Mémoires et projets de réforme dans les Principautés Roumaines 1769–1830*, Bucureşti, 1970, p 3–8.

[42] Stroev şi Mihăilă sugerează existenţa unor influenţe ale gândirii lui Bilistein asupra memoriilor de la Focşani, dar nu detaliază subiectul, vezi *Ériger une République*, p. 80.

[43] Pentru o discuţie asupra proiectelor de „republică aristocratică" elaborate de boierii români în această perioadă, vezi Vlad Georgescu, *Ideile politice şi iluminismul în Principatele Române 1750–1831*, Bucureşti, 1972, p. 113–116.

[44] Data ultimei accesări 19.02 2009

[45] Memoriul privind statutul juridic al Principatelor este păstrat la Biblioteca de Stat a Rusiei, fondul 222, dosar 16, nr. 14. Pentru o localizare puţin diferită a manuscrisului, în acelaşi fond, dar în alt dosar, vezi Georges Dulac şi Serguei Karp, ed. *Les archives de l'Este et la France des Lumières. Guide des archives et inédits* Centre International d'Étude du XVIIIe siècle Ferney-Voltaire, 2007, p 207.

[46] Bilistein dorea ca memoriul din 1782 să fie citit împreună cu cel anterior, din 1776: „Ce mémoire sur l'éxploitation des mines et autres objets accessoirs doit être joint à celui sur le commerce de France à établir dans les deux provinces de Moldavie et de Valachie".

ESTE ÎN INTERESUL IMPERIULUI RUSIEI DE A PĂSTRA PROVINCIILE MOLDOVEI ŞI VALAHIEI SUB TITULATURA DE STĂPÂNIRE SAU SUB CEA DE PROTECTORAT?[47]

(1771)

Războiul actual s-a născut din interesele Poloniei. Această republică regală, dezbinată în partide[48] ce poartă numele de confederaţi şi reconfederaţi,[49] pare preocupată doar de distrugere. Războiul va continua câtă vreme va fi întreţinut, adică atâta timp cât unuia dintre partide îi va rămâne ceva [de pierdut]. Dar acest motiv, care este distrus deopotrivă prin victorii şi prin înfrângeri, va înceta să mai existe. Nici unul dintre partide nu este îndeajuns de puternic pentru a se impune. Atunci când ambele vor ajunge la fel de secătuite, iar ruina deplină le va situa într-o egalitate perfectă, va domni anarhia. În acel moment trebuie să izbucnească revoluţia totală. Să fie învinşi regele şi republica este posibil, este uşor. Nu este însă la fel de uşor să învingi naţiunea polonă; dacă vreodată disperarea, care se naşte inevitabil din istovirea sa, îi va deschide ochii, atunci ea se va reuni sub un conducător. Iar un conducător îndrăgit şi iubit poate găsi resurse înăuntru şi în afara [regatului].

La început, Rusia nu a luat parte la afacerile Poloniei decât în calitate de vecină, de bună aliată, de prietenă. Interesele, tulburările dacă vrem, au antrenat-o dincolo de firea sa. Ea singură susţine de şapte-opt ani cheltuielile unui război costisitor. Vrea ea să-l susţină la nesfârşit?[50] Poate ea? Trebuie să o facă? Până acum, puterile par a privi războiul fără interes. În continuare, poate izbucni un război mai amplu[51]. În această epocă încetează indiferenţa puterilor, a duşmanilor

---

[47] Memoriul, păstrat în manuscris autograf, se găseşte în Biblioteca de Stat din Rusia. Traducerea s-a făcut după ediţia publicată de Alexandre Stroev şi Ileana Mihăilă în *Ériger une République souveraine, libre et indépendante*, Bucureşti, 2001, paginile 127–170. Pentru problema statutului Moldovei şi Tării Româneşti la sfârşitul secolului al XVIII-lea, vezi Veniamin Ciobanu, *Statutul juridic al Principatelor Române în viziune europeană (secolul al XVIII-lea)*, Iaşi, 1999 şi L Boicu, *Principatele Române – „piatră de încercare" în evoluţia raporturilor internaţionale (1768–1774)*, p. 169–211 în „Românii în Istoria Universală", vol. 1, Iaşi, 1986.

[48] Nu am păstrat în traducere majusculele folosite de autor, prin care dorea probabil să semnaleze cuvintele cheie ale memoriului său Bilistein a folosit însă în mod excesiv acest procedeu, iar dacă unii termeni au fost scrişi constant cu majusculă, cel mai frecvent întâlniţi fiind Putere, Partide, Noi/Nostru, Religie, Politică, Republică, Monarhie, Memoriu, Prinţ, Comerţ, Epocă, Provincii, Negociere, alteori majuscula pare să fi folosită aleatoriu

[49] Confederaţiile erau forme constituţionale de organizare ale şleahtei, prin care se manifesta, în cazuri excepţionale, opoziţia nobiliară, în care, spre deosebire de Seim, deciziile nu erau luate în unanimitate, ci prin vot majoritar. În 1767, sub influenţa directă a prinţului Nicolae Repnin, ambasadorul Ecaterinei a II-a în Polonia, s-au înfiinţat trei confederaţii ale nobililor polonezi. confederaţia nobililor ortodocşi de la Słupsk, a nobililor protestanţi de la Toruń şi confederaţia generală de la Radom. Ca reacţie la intervenţia Rusiei a fost organizată, un an mai târziu, Confederaţia de la Bar, vezi Jerzy Lukowski, *The Szlachta and the Confederacy of Radom, 1764–1767/68 A Study of the Polish Nobility*, publicată de Institutum Historicum Polonicum, Roma, 1977 (volumul 21 din Antemurale)

[50] În memoriul său, Bilistein încheie toate întrebările retorice, de care abuzează, prin semne de exclamare. În aceste cazuri, în traducerea românească am înlocuit semnul de exclamare cu cel de întrebare

[51] *Armistiţiul sau convenţia care tocmai a fost încheiată cu Anglia şi cu Spania, nu schimbă cu nimic o presupunere care rămâne în ordinea posibilităţilor morale şi politice* (nota lui Bilistein)

noştri, a rivalilor noştri. Polonia începe să stârnească interes, să intre în balanța Europei, să fie un duşman în plus care să ni se opună, să schimbe scena precum şi planul de război.

Alegerea regelui, starea feluritelor ordine din republică, libertatea generală civilă şi bisericească, sunt pretextele comune revendicate de toate partidele în mod egal. Fără a intra în detalii, este de ajuns să spunem că, în privința Rusiei şi a Poloniei, războiul a degenerat într-un război religios. Ce hidră!

Confederații din partidul ce se opune Rusiei au negociat cu Poarta Otomană[52]. Ei au reuşit, prin ei înşişi şi prin partizanii lor, să o convingă că interesul ei se opunea interesului nostru. Războiul a fost declarat[53]. Epocă fără seamăn! Turcii au intrat într-un război al religiei creştine. Noi nu am uitat nici unul dintre mijloacele politice pentru a preveni ruptura. Iar atunci când am văzut că [războiul] este inevitabil, nu am neglijat nici unul dintre mijloacele militare pentru a ne asigura victoria prin arme. Niciodată Imperiul nu a arătat atâtea forțe, niciodată nu a făcut un plan de operațiuni atât de extins şi atât de activ, niciodată campaniile nu au fost mai glorioase.

În primul rând, am menținut permanent în Polonia un corp de armată care a învins duşmanii în toate confruntările şi a cucerit de la ei mai multe fortărețe şi oraşe.

În al doilea rând, am pus o armată să mărşăluiască direct împotriva unei oştiri de câteva sute de mii de Turci, pe care i-a învins şi i-a alungat. [Armata rusă] a intrat în Hotin[54], în Moldova[55] şi în Valahia[56] şi în cea de-a doua campanie, după ce a câştigat împotriva lor mai multe victorii, le-a luat toate oraşele şi forturile de-a lungul Dunării şi Mării Negre, alungându-i cu totul dincolo de Dunăre, unde mai multe părți ale sale au început deja să se frământe[57].

---

[52] În aceeaşi perioadă, Confederații filo-otomani au purtat negocieri şi cu *Stephanus Ienaki*, reprezentantul domnitorului Țării Româneşti, Grigore Alexandru Ghica. Potrivit acestor negocieri, domnul muntean ar fi trebuit să dea confederaților 60.000 de florini de argint, primind în schimb promisiunea acestora că vor interveni pe lângă marele vizir, pentru a fi menținut domn pe viață. Asupra acestor negocieri şi asupra politicii „la două capete" purtată de Grigore Alexandru Ghica, vezi V Mihordea, *Les Pourparlers de Grigore Al Ghica, prince régnant de Valachie, avec les Confédéres Polonais en 1769*, RRH, 4, 1965, p 681–689 Asupra rolului jucat de domnii Moldovei, Grigore Al Ghica şi Grigore Callimachi, în triplele negocierile diplomatice dintre Imperiul Otoman, Rusia şi Confederații de la Bar, al căror eşec a dus la declanşarea războiului, vezi şi Veniamin Ciobanu, *Confederația de la Bar şi implicațiile ei pentru Moldova (1768–1771)*, AIIAX, 7, 1970, p 279–290.

[53] Declanşarea războiului de către Imperiul Otoman la 6 octombrie 1768, prin arestarea lui Obreskov, ambasadorul Rusiei la Constantinopol, a surprins-o pe Ecaterina a II-a, vezi Hamish M. Scott, *The Emergence of the Eastern Powers, 1756–1775*, Cambridge, 2001, p. 184–187.

[54] *Chotym*. Astăzi Hotin (Ucraina).

[55] Pentru descrierea întâlnirii de la 26 septembrie 1770 dintre boierii moldoveni, în frunte cu mitropolitul Gavriil, şi armatele ruse conduse de generalul Stoffeln, vezi N. Iorga, *Acte şi fragmente*, vol 2, p 21–22.

[56] Pe 15/26 noiembrie 1770 trupele ruse intră în Bucureşti şi la scurt timp după aceea domnul muntean, după cum spune N. Iorga, „alege să fie prins de ruşi," vezi N. Iorga, *Istoria Românilor*, vol. 7, *Reformatorii*, Bucureşti, 2002, p 218.

[57] Pentru campania condusă de Petru Rumianțev în Principate, vezi cronica românească versificată publicată de Dan Simonescu, *Cronici şi povestiri româneşti versificate (sec XVII–XVIII)*, 1967, p 141–158, însoțită de o consistentă bibliografie.

În al treilea rând, am ridicat o a doua armată pentru a potoli toate hoardele tătarilor de la Don şi până la Nistru şi pentru a lupta împotriva [cetăţilor] Bender şi Oceakov[58]. Iar în cea de-a doua campanie am cucerit Bender[59].

În al patrulea rând, am menţinut un corp [de armată] pentru a-i împiedica pe tătari să iasă din Crimeea, care este aproape ca o insulă a lor şi chiar pentru a pătrunde înăuntru, după împrejurări.

În al cincilea rând, un corp [de armată] pentru a păzi ţinutul dintre Don şi Volga, pentru a-i supraveghea pe tătarii din Kuban şi pentru a lupta în această regiune, în care am făcut progrese.

În al şaselea rând, un corp pentru a-l sprijini pe regele Georgiei[60], pentru a atrage în această regiune forţele turcilor, sau cel puţin pentru a le diviza şi chiar pentru a înainta până la Constantinopol.

În al şaptelea rând, am pus stăpânire pe Azov[61] şi Taganrog[62], unde am ridicat fortăreţe apărate de garnizoane puternice[63].

În al optulea rând, am construit şi echipat o flotilă pe Voronej[64] şi pe Don, pregătită să acţioneze în funcţie de împrejurări.

În al nouălea rând am trimis în Levant o flotă considerabilă, sprijinită şi întărită, care a pus stăpânire pe principalele insule din arhipelag, a obţinut o victorie navală însemnată împotriva flotei otomane[65], a ameninţat şi ameninţă în continuare Constantinopolul.

În al zecelea rând, sub pretextul împărtăşirii aceleiaşi religii, i-am ridicat la răscoală pe toţi supuşii ortodocşi ai Imperiului Otoman.

Acesta a fost planul, precum şi organizarea generală a războiului nostru[66]. Negocierile noastre publice şi private au fost purtate excelent. Duşmanii noştri, rivalii noştri, nu ne-ar fi crezut în stare de asemenea eforturi. Totul a fost încoronat de cele mai strălucite şi mai glorioase succese.

---

[58] *Obzakow.*

[59] Astăzi Tighina. În 2007–2008 autorităţile transnistrene au folosit cucerirea Benderului în 1770 de către armatele ruse ca o formă de legitimare istorică, vezi http://newsmoldova.md/news html?nws_id=749432&date=2008-10-08. Data ultimei accesări 18.02 2009.

[60] Irekli II (1720–1798).

[61] *Azoft.* Astăzi Azov (Rusia).

[62] *Taganrock.* Astăzi Taganrog (Rusia)

[63] Potrivit păcii de pe Prut (1711) şi a celei de la Belgrad, Azov şi Taganrog trebuiau să rămână fără fortificaţii, vezi Virginia H. Aksan, *Ottoman Wars 1700–1870 An Empire Besieged*, Longman, 2007, p 97.

[64] *Voronetz.*

[65] Pentru victoria de la Çeşme a flotei ruse, condusă de Alexei Orlov (5 iulie 1770), vezi Richard Harding, *Seapower and Naval Warfare 1650-1830*, Londra, 2001, p. 223–225.

[66] Pentru obiectivele politicii ruse vezi John Le Donne, *The Russian Empire and the World 1700–1917: The Geopolitics of Expansion and Containment*, Oxford, 1997. Editorii memoriului, Alexandre Stroev şi Ileana Mihăilă, subliniază asemănarea dintre reconstituirea obiectivelor militare şi de politică externe ale Ecaterinei a II-a făcută de Bilistein şi cea a unui alt contemporan, Louix Félix Guinement, cavaler de Kéralio, într-o carte publicată la St.-Petersburg în 1773, vezi *Eriger une République souveraine, libre et indépendante*, 131, nota 14.

Vreme îndelungată semiluna înspăimântase Europa, care o cunoştea puţin. Acum, ochii s-au deschis[67]. Ce epocă! Ea se datorează armelor Rusiei. Ce glorie pentru Majestatea Sa Împărăteasa care domneşte! Ce cinste pentru Imperiu! Dacă politica s-ar putea găsi în acord cu religia, nu ar fi aceasta clipa distrugerii depline a acestui duşman neîndurător al creştinătăţii? S-a spus mult timp că semiluna ar trebui să dispară din Europa dacă puterile creştine s-ar uni. Nu este vorba acum de unire, nu se pune problema nici a cruciadei, nici a ligii; obiectivul este îndeplinit aproape în întregime, puterea otomană nu poate singură împiedica ceea ce a mai rămas de dus la îndeplinire. Dacă puterile creştine rămân deoparte, armatele ruse sunt în stare să îndeplinească singure ceea ce a mai rămas[68]. Oricare ar fi urmările militare şi politice, ele au câştigat o glorie nemuritoare, iar religia trebuie să se alăture politicii pentru a acorda acestor armate triumful pe care îl merită.

Dar noi nu mai suntem în secolele de schimbări şi de dispariţii ale suveranităţilor[69]. Împărăţiile, statele, subzistă printr-o politică generală, iar religia, atât de folositoare pentru păstrarea lor, nu este decât o ramură, pentru că ea este în stat şi nu statul în religie. Potrivit acestei organizări, Rusia nu are nimic de cerut de la celelalte puteri[70]; politica, adică interesul particular al fiecăruia, trebuie să le îndrume. Şi din interesul fiecăruia, reunindu-se, se însumează interesul general. Poarta, doar prin statutul său de putere, fără acţiunea sa, fără voinţa sa, intră în acest interes general care îi asigură existenţa în Europa[71]. Pentru că, după ce va fi fost alungată de pe continentul nostru, cui îi vor fi date frumoasele şi întinsele stăpâniri pe care ea le ocupă aici? Câte războaie va provoca împărţirea! În situaţia în care ea este micşorată, nu există putere creştină care să nu prefere vecinătatea sa

---

[67] La sfârşitul secolului al XVIII-lea tema declinului Imperiului Otoman devenise un topos în literatura europeană, iar Bilistein nu face excepţie. Pentru o reevaluare istoriografică a acestui topos, vezi *The Cambridge History of Turkey*, vol 3 (1603–1839), ed Suraiya Faroqhi, Cambridge, 2006. Pentru o analiză a războiului din 1768–1774 din perspectivă otomană, vezi studiul Virginiei Aksan, *An Ottoman Statesman in War and Peace: Ahmed Resmi Efendi 1700–1783*, Brill, 1995, p. 100–170

[68] Aceeaşi viziune foarte optimistă reiese şi din corespondenţa dintre Ecaterina şi Voltaire, care atinge punctul culminant în chiar anii războiului din 1768–1774, atunci când filozoful se interesează în detaliu de mersul campaniilor, vezi analiza acestei corespondenţe în L. Wolff, *Inventarea Europei de Est*, Bucureşti, 2000, p 259–309.

[69] *Tocmai am văzut cum Franţa a alipit regatului său micul regat al insulei Corsica, care nu era duşmanul său şi nu avea nimic de împărţit cu ea. Această politică are puţini admiratori. Totuşi puterile nu au reacţionat. Acum însă, Franţa plăteşte destul de scump achiziţia sa. Rămâne de văzut pe viitor care vor fi avantajele şi dezavantajele!* [nota lui Bilistein]. Pe 15 mai 1768 Genova a cedat Franţei insula Corsica, dar în următorul an a urmat revolta corsicanilor condusă de Pasquale Paoli, vezi Thadd E. Hall, *France and the Eighteenth Century Corsican Question*, New York, 1971.

[70] *Co-États* în sensul de „egalele sale".

[71] *Această putere, care, de obicei, nu are o organizare, o are câteodată prin noroc. Ceea ce pentru alte [puteri] este un principiu, pentru ea este o excepţie. În războiul din 1741 ea şi-a oferit medierea. Marele vizir, în scrisoarea pe care a adresat-o cu acest scop, spunea că există o societate generală a tuturor oamenilor şi că toate statele nu sunt decât felurite membre ale aceluiaşi cor. Apoi, [vizirul] amintea de nefericirile războiului şi încheia scrisoarea astfel: pentru a opri înfăptuirea atâtor rele şi pentru a împlini jurămintele lui Dumnezeu, sultanul îi cheamă pe prinţii creştini la împăcare şi le oferă puternica sa mediere* [nota lui Bilistein].

mai degrabă decât pe aceea a oricărei alte puteri creştine, a cărei organizare europeană va fi mai periculoasă.

Cu toate acestea, starea deosebită a Porţii pare să o oblige să accepte condiţiile pe care Rusia i le va cere. Prezentul memoriu se întemeiază pe această ipoteză. Înainte de a prezenta aceste condiţii, s-ar cuveni să ne referim la acelea care privesc în mod deosebit Polonia, care a avut primul interes în război. Întrucât nu acesta este scopul pe care-l urmăresc, am să mă limitez a le schiţa.

Regele, clerul, nobilimea, conducătorii partidelor, arată atât de multe interese felurite, fără a le socoti pe cele ale republicii, ale naţiunii, ale religiei, care până acum nu au fost folosite în război decât ca pretexte. Conducătorii, instigatorii confederaţiilor, au fiecare un interes personal care se opune interesului general. Evidenţa raţiunii nu înseamnă nimic pentru ei; ei nu vor să recunoască nici o lege, forţa nu este pentru ei decât o constrângere trecătoare. Nu este uşor să împaci atâtea contradicţii. Cum să intri în tratative cu toţi aceşti conducători! Ar însemna să le fie recunoscut un drept ce le este contestat, ar însemna legitimarea tuturor faptelor lor. Cum să se mai sfârşească astfel războiul! Eu cred că unul dintre primele mijloace ar fi de a-i aduce mai aproape de constituţia lor republicană. Vor fi dezarmaţi prin înarmarea cu sufragiul legilor naţionale. De pacea care va fi încheiată cu Poarta depinde mult cea care va fi făcută în, sau cu Polonia, de vreme ce confederaţii sau reconfederaţii, prin fapte sau prin vorbe, văzându-se abandonaţi şi fără speranţa unor ajutoare străine, vor trebui în cele din urmă să accepte un plan legitim pentru a evita distrugerea lor deplină, odată cu cea a republicii şi a naţiunii. Mărturisesc că, cu cât cercetez mai temeinic acest subiect, cu atât aflu că acest război are nefericirile sale şi cu atât sunt mai convins că pacea este dificilă pentru a păstra organizarea pe care noi am îmbrăţişat-o, sau pe care am creat-o; organizare care ne-a costat atât de scump, încât îndeplinirea ei cere întotdeauna noi cheltuieli, odată cu o armată permanent gata de luptă.

Negocierile pentru pacea generală trebuie aşadar să înceapă cu Poarta. Pacea ce trebuie încheiată cu ea prezintă un interes pe măsura ţărilor şi ţelurilor pe care acţiunile noastre le-au cuprins. Pacea prezintă dificultăţi formale şi de fond. Nu voi pătrunde dincolo de acest detaliu, mă voi limita la provinciile Moldovei şi Valahiei, care vor constitui un articol esenţial al negocierii. Prezint problema următoare: Rusia trebuie să păstreze provinciile Moldovei şi Valahiei sub titulatura de stăpânire sau sub cea de protectorat?[72]

Afirmaţia cuprinsă în prima parte a acestei întrebări pare, la simpla sa enunţare, a nu putea fi pusă la îndoială. Să o examinăm. Aceste două provincii se învecinează la nord cu Podolia, cu Pocuţia, cu o parte din Transilvania, cu Ungaria, cu Bosnia şi Serbia. La sud, Dunărea. La răsărit, o parte din Marea Neagră împreună cu Nistrul.

---

[72] Problema fusese discutată în Consiliul Imperial încă de la începutul războiului, când a fost stabilit obiectivul minimal, stăpânirea asupra Principatelor vreme de 25 de ani în contul indemnizaţiilor de război, şi cel maximal, independenţa Principatelor sub protectorat rusesc Pentru studiul proceselor verbale ale Consiliului Imperial, vezi E I. Drujinina, *Kukiuk Kainardjiskii mir 1774 goda*, Moscova, 1955 apud L. Boicu, *Principatele Române – o piatră de încercare*, 172 Prin urmare, asumarea de către Ecaterina a titlului de „noua kneaghină a Moldovei", într-o scrisoare către Voltaire, trebuie înţeleasă mai degrabă ca o ironie, decât ca o intenţie de a alipi Principatele Rusiei

Clima lor este temperată. Pământul lor este bogat în vinuri, grâne, vinuri [sic!] şi în toate felurile de produse. Mulţi cai, vite cornute şi oi, cu păşuni bogate şi întinse. Mine şi minerale. Păduri, munţi, lacuri, numeroase râuri, împreună cu mari fluvii care, după ce le traversează, au gurile de vărsare în Marea Neagră şi în Dunăre, care devine acolo precum o mare de dimensiuni reduse.

Nu vorbesc despre populaţie care este prea neînsemnată. Dar fie şi doar prin trăsăturile ei naturale[73], câte mijloace pentru un mare comerţ, oricât de puţin l-ar sprijini morala şi politica.

Stăpânirea asupra acestor două provincii valoroase şi demne de a fi dorite aduce atâtea foloase. Dar pentru ca Rusia să se poată bucura de ele, trebuie să:

În primul rând, să fie alipite teritoriului său. Pentru aceasta, Rusia va trebui să pună stăpânire pe provinciile Volhiniei, Podoliei şi Pocuţiei, care aparţin Poloniei[74].

În al doilea rând, stăpânirea acestor provincii sub dominaţia rusă necesită stabilirea unui număr de fortăreţe[75], cu garnizoane corespunzătoare; prin urmare cheltuieli însemnate atât pentru a le întemeia, cât şi apoi, în fiecare an [pentru a le întreţine]. Recunosc că cele două provincii vor aduce oameni şi venituri. Dar ele nu vor aduce niciodată atâţia oameni de câţi ar fi nevoie pentru a le păzi; nici atâtea venituri pe cât vor cere cheltuielile anuale. În schimb, va fi nevoie de creşterea considerabilă a obligaţiilor lor, atât în privinţa oamenilor, cât şi a impozitelor băneşti, ceea ce va provoca greutăţi şi le va determina să protesteze împotriva noii guvernări. Stăpânirea celor două provincii, departe de a duce la o creştere a veniturilor imperiului şi la o uşurare în procurarea oamenilor, va aduce şi într-o privinţă şi în cealaltă, noi obligaţii ce vor trebui suportate de vechile provincii, care, cu toate acestea, nu vor avea vreodată vreun folos din aceste noi posesiuni.

În al treilea rând, lăsând deoparte neajunsurile de mai sus, este în interesul Rusiei de a alipi noile provincii trupului imperiului? Ea are provincii atât de întinse, atât de îndepărtate, încât siguranţa lor nu depinde, probabil, de forţa lor internă, cât de starea şi de firea vecinilor lor. Noile provincii se vor învecina cu Polonia, cu Casa de Austria şi cu Turcia. Dinspre Polonia, organizarea sa şi intenţiile sale privind cuceririle nu sunt de temut. Starea sa de slăbiciune va dura multă vreme. Starea actuală a Poloniei pare a-i garanta liniştea pentru un interval de timp destul de îndelungat. De altfel, Dunărea şi Marea Neagră, aşezate între aceste provincii şi cele de sub dominaţia Otomană, reprezintă o barieră naturală destul de greu de trecut, oricât de puţin ar fi întărită de arta [militară].

În privinţa Casei de Austria, am vrea noi să o avem drept vecină? Ar vrea ea să aibă Rusia drept vecină?[76] Eu cred că, din punct de vedere politic, ea şi noi avem

---

[73] *Mais par le physique seul.*

[74] *Nu ştiu dacă memoria mea este exactă, dar mi se pare că există manifeste prin care Majestatea Sa Imperială garantează Poloniei toate posesiunile sale. Cunosc însă adevărul că, în politica modernă, manifestele şi toate declaraţiile, nu sunt decât acte de moment.* [nota lui Bilistein]

[75] *Pentru a apăra aceste provincii, nu ar fi de ajuns ca forturile şi fortăreţele să fie păstrate în starea în care turcii le ţineau sau în starea lor de acum. Ele erau bune pentru turci şi pentru tătari şi de aceea le-am cucerit de la ei pe toate. Împotriva unor trupe bine pregătite, este nevoie de cu totul alte fortăreţe. Astfel, Rusia ar trebui să-şi crească considerabil starea militară actuală. Poate ea să o facă? Poate să o susţină?* [nota lui Bilistein]

[76] Pentru obiectivele diplomatice ale Austriei în timpul războiului ruso-turc din 1768–1774 vezi Karl A. Roider, *Austria's Eastern Question 1700–1790*, Princeton, 1982. Pentru perioada următoare

acelaşi interes. Două puteri atât de mari nu trebuie niciodată să acţioneze pentru a-şi apropia stăpânirile. Dacă anumite motive le pot îndemna şi le pot îngădui acest lucru, acestea nu sunt, dacă îndrăznim să le dăm numele de politică, decât o politică forţată, o politică de moment. Fiecare aşteaptă ocazia de a-şi vătăma vecinul şi de a-l distruge. Imperiul Rusiei şi Casa de Austria, potrivit aşezării naturale a posesiunilor lor, pot fi puteri rivale. Fiecare poate avea rangul cel mai înalt în alianţele dintre ele; ele pot menţine, în cumpănă, echilibrul Europei. Ele pot rămâne rivale, sau redeveni aliate, aşa cum au fost. Dar nu au nici un motiv să devină duşmani direcţi, nu au nici un interes personal, nici real, de a intra în război, dacă războiul nu se face fără un ţel... Ele se pot observa, studia, cântări, teme, urî, dar niciodată nu se vor ataca între ele. Înţelegerea, sau neutralitatea lor, se întemeiază pe depărtarea dintre ele. Nici nu vor deveni bine vecine, că sentimentele de simplă rivalitate se vor transforma, automat, în voinţa de a se vătăma. Vecinătatea dintre mari puteri oferă atâtea ocazii de plângeri întemeiate. Ele vor căuta să-şi facă rău, să se surprindă, să se atace. Acesta va fi ţelul şi ţinta tuturor negocierilor de la curţile lor. De aici ce războaie! De aici ce nefericiri pentru popoarele lor şi, în chip indirect, pentru Europa! De aici, nu mi-e teamă să o spun, dispariţia uneia sau a celeilalte, până când ele ar înceta să mai fie vecine, sau, cel puţin, până când mărul fatal al discordiei fie va fi împărţit, fie va deveni prada unui terţ.

Imperiul Rusiei, potrivit stării sale actuale, naturale şi politice, nu poate fi atacat de către puterile europene, ca să zic aşa, decât dintr-o parte. Din părţile Asiei nu putem fi atinşi. Imediat ce Rusia va fi pus stăpânire pe noile provincii mai sus-amintite, ea va oferi duşmanilor săi două flancuri deschise, foarte îndepărtate de centrul său, ce pot fi atacate prin felurite locuri, de mai mulţi duşmani pe rând. Flancuri care, ca să zic aşa, ar putea fi cucerite printr-o invazie înainte ca în capitală să se afle că sunt atacate. Ar vrea Rusia să intre în vreun război european? Cum s-ar putea sustrage ajutorului datorat aliaţilor săi potrivit tratatelor? Duşmanii săi nu vor pierde niciodată ocazia de a stârni o diversiune prin noile provincii. Într-acolo, ca fiind părţile cele mai slabe din imperiu, îşi vor îndrepta atacurile principale. Astfel, [noile provincii] vor pune în pericol întreaga apărare a Rusiei, în vreme ce ele însele vor geme sub apăsarea tuturor războaielor Europei la care, până acum, nu au luat decât arareori parte. Ele au fost ferite de războaiele din 1741 şi din 1757[77]. În loc să depună în sinea lor jurăminte pentru noi datorită împărtăşirii aceleaşi religii, sentiment atât de sacru, nenorocirile lor le vor face să-şi regrete foştii stăpâni, pentru că cea dintâi stare a unei naţiuni, ca şi cea a unui om, este traiul natural liniştit şi fericit. Rusia va dori fie să le păstreze, fie să le abandoneze. În cel dintâi caz, câte forţe va fi silită Rusia să ducă acolo! Ea trebuie să cerceteze starea în care se află. Ea va fi slăbită dintr-o parte, iar slăbiciunea se transmite şi se recuperează treptat. Va hotărî ea să le abandoneze, pentru a-şi ţine forţele laolaltă şi

vezi lucrarea lui Harald Heppner, *Austria şi Principatele Dunărene (1774–1812) O contribuţie la politica sud-est europeană a Habsburgilor*, Cluj-Napoca, 2000 Pentru o interesantă expunere, din perspectivă austriacă, a statutului Principatelor, vezi memoriul redactat în decembrie 1771 de Iosif al II-lea pentru a fi comunicat prinţului Lobkowitz, vezi Hurmuzaki, Suplîment I, 1, p 856–857.

[77] Războiul de Succesiune (1740–1748) şi Războiul de Şapte Ani (1756–1763).

pentru a le duce în alte părţi? Nu ar fi mai înţelept şi mai folositor să nu se înstăpânească asupra lor? Cu toate acestea, dacă Rusia poate cuceri totul, păstra totul, apăra totul şi acestea sunt dorinţele mele pentru ea, iar judecăţile mele vor fi anulate, ele nu vor fi mai puţin cele ale unui bun cetăţean şi ale unui harnic supus.

În al patrulea rând, Rusia, prin încorporarea acestor provincii, va deveni vecina nemijlocită a Porţii, ale cărei pricini de război renasc permanent, mai cu seamă dacă Poarta păstrează fortăreţele pe care le are la dreapta Dunării, precum Belgradul, Vidinul şi [cele] din Bulgaria. Totuşi, ea nu poate pierde totul. Va putea ea vreodată uita rana sângeroasă pe care noi i-am făcut-o? Ştiu că, până acum, Poarta a fost lipsită de organizare; aici este defectul său, precum şi fericirea vecinilor şi duşmanilor săi. Ca individ, sunt gata să cred că ea nu va avea niciodată o organizare şi că ea va repeta mereu aceleaşi nebunii. Dar într-un memoriu politic, al cărui scop este de a fi folositor, eu trebuie să emit o ipoteză întru totul contrară. Trebuie să presupun că pierderile şi nenorocirile sale îi vor deschide ochii. Cu cât noi vom vrea să o asuprim, cu atât mai mult ea va căuta să evite acest lucru şi, în cele din urmă, o vom obliga să-şi construiască o organizare, sau să o îmbrăţişeze pe cea pe care duşmanii sau rivalii noştri i-o vor arăta. Eu gândesc că nu ar fi [înţelept] nici politic, nici militar, să judecăm toate războaiele pe care le-am putea avea cu Poarta prin prisma evenimentelor acestui război. Să ne bucurăm de toată slava, de întregul triumf şi de toate avantajele pe care războiul ni le aduce, dar să lucrăm cu spor la încheierea lui şi, pe viitor, să facem războaiele cât mai rare. Alipirea celor două provincii la imperiu este un focar de noi războaie, o hidră de noi pricini pe care politica ne sfătuieşte să le prevedem şi chiar să le prevenim. Ipoteza cea mai fericită şi pe care trebuie să o emitem, este că noi vom fi mereu învingători. Dar victoriile neîntrerupte slăbesc imperiile, vlăguind puterile lor, crescând îndatoririle vechilor şi noilor supuşi[78]. Pentru un stat, odată ce s-a îndatorat nu mai există pace interioară. Despre un stat ale cărui cheltuieli depăşesc veniturile, se spune că aproape nu-şi mai aparţine, devenind doar un gaj în mâinile creditorilor săi. Fiecare victorie aduce o nouă îndatorare; asemenea state se prăbuşesc sub propria lor greutate; astfel de exemple sunt numeroase în istoria antică şi modernă. În mai puţin de 60 de ani Rusia a purtat trei războaie împotriva Porţii. În primele două, ea deja a pus stăpânire pe Moldova, pe care imediat a înapoiat-o printr-un tratat[79]. În războiul actual, cuceririle noastre sunt infinit mai întinse şi mai stabile; niciodată oştirile ruse nu au ajuns atât de departe; niciodată Marea Mediterană şi arhipelagul nu au văzut flotele noastre. Peste tot acţiunile noastre au fost încununate de cele mai mari şi mai statornice succese. Totul ne anunţă noi victorii; aş spune chiar că ele ne sunt necesare. Dar pacea restabileşte balanţa; slava armelor este plătită atât de scump de sudoarea şi sângele popoarelor încât

---

[78] Argumentul lui Bilistein atinge un punct foarte sensibil, pentru că în această perioadă cheltuielile militare ale Rusiei cresc mult mai rapid decât veniturile încasate. Astfel, în anii 1760 cheltuielile militare reprezentau 50–60% din veniturile nete încasate, la jumătatea anilor 1770 depăşeau 70%, pentru ca apoi, după o scurtă perioadă de scădere, să atingă la începutul anilor 1790 un maxim de 101% Datele sunt preluate din Janet Hartley, *Russia, 1762–1825: military power, the state and the people*, Praeger Publishers, 2008, p. 70–71.

[79] Tratatele de la Huşi (21 iulie 1711) şi Belgrad (18 septembrie 1739), care pun capăt războaielor ruso-otomane din 1711 şi, respectiv, 1736–1739.

învingătorul înțelept se gândește prea puțin să se bucure de triumful său. În vreme ce, pe de-o parte, se sărbătoresc victoriile prin toate semnele strălucitoare ale bucuriei exterioare, ochiul și inima unui prinț bun, un părinte al popoarelor sale, descoperă peste tot victime inocente, nefericiți gemând. Războiul este un flagel asupra pământului; el nu poate fi susținut decât atâta vreme cât este indispensabil. Deviza sa este cea a tunului, *ultima ratio Regum*[80]. Frumoasă cugetarea lui Scipio Africanul, pe care Antonin Pius o repeta cu plăcere: „prefer mai degrabă să păzesc un cetățean, decât să ucid o mie de dușmani"[81]. Această cugetare se află în inima Ecaterinei a II-a; eu aș spune că ar trebui să intre în organizarea Rusiei cu privire la Imperiul Otoman.

În al cincilea rând, presupunând că Rusia va ignora toate neajunsurile amintite, îi îngăduie organizarea Europei să creadă că toate puterile vor privi liniștite această sporire a provinciilor?[82] Fără a cerceta mai temeinic, ele o vor pune pe seama ambiției și măririi forțelor. Dacă în negocierile pentru pace din 1739 puterile se temeau că Poarta ne va concede libertatea comerțului din Marea Neagră, de care toate celelalte națiuni se bucură, ce vor gândi ele astăzi? Nu mai este vorba ca Rusia să împartă acest Comerț; doar ea, dintre toate puterile europene, va dobândi mai multe ramuri [ale comerțului]. Acesta va fi avantajul natural al noilor sale stăpâniri la Dunăre, [va deveni] stăpâna unei părți a cursului Dunării, a gurilor sale și a unei părți din Marea Neagră.

Casa de Austria, ale cărei posesiuni se învecinează cu cele două provincii, din care ea a deținut o parte până în 1739[83], este mai cu seamă interesată cu privire la soarta ce li se pregătește. Este adevărat că, până acum, dinafară, ea pare indiferentă față de războiul actual, de desfășurarea și urmările sale, fiind preocupată doar de îmbunătățirea sa internă politică și militară. Dar ea nu este aliatul nostru, nu este aliatul nici unuia dintre aliații noștri, nici un tratat nu-i leagă mâinile. Ea mai are încă timp, fie să intre în război, fie în negocieri. Liniștea și pasivitatea, care pentru noi sunt subiect de presupuneri, pot fi din partea Casei Austriei o politică pe care timpul, acest mare stăpân asupra tuturor, o va dezvălui[84]. Ea are prilejul de a se

---

[80] Aceste cuvinte au fost gravate pe tunurile armatei franceze începând cu domnia lui Ludovic al XIV-lea.

[81] *Malle se unum civem servare quam mille hostes occidere.* Cuvintele atribuite împăratului Antonin Pius sunt consemnate de Iuliu Capitolinul.

[82] *Este adevărat că puterile au lăsat Franța să acționeze în insula Corsica. Nu ar putea, în același fel, să ne lase și pe noi să acționăm? Istoria ne arată, din vreme în vreme, epoci în care puterile sunt într-o letargie politică* [nota lui Bilistein] Reacția celorlalte Puteri față de o anexare a Principatelor de către Rusia a reprezentat principalul motiv pentru care, la începutul războiului, Consiliul imperial nu a luat în considerare această posibilitate, vezi L. Boicu, *Principatele Române – o piatră de încercare*, p. 172.

[83] Pentru stăpânirea Habsburgică în Oltenia vezi Șerban Papacostea, *Oltenia sub stăpânirea austriacă*, București, 1998.

[84] În perioada în care Bilistein scria acest memoriu, decembrie 1770 – martie 1771, nu exista nici o înțelegere între Austria și Imperiul Otoman. Intuiția lui Bilistein se va adeveri însă la puțin timp și pe 6 iulie 1771, se va încheia un tratat secret între cele două puteri Acesta prevedea acordarea unor subsidii și cedarea Olteniei de către Poartă în schimbul garantării de către Imperiul Habsburgic a integrității teritoriale a Poloniei. Textul tratatului este publicat, parțial, în Hurmuzaki, Suplіment, I, 3, p 22–23. Pentru o discuție a acestuia în contextul relațiilor dintre Imperiile Otoman și Habsburgic, vezi Virginia H. Aksan, *Ottoman Wars 1700–1870*, p. 137.

hotărî încet, de a se conduce ținând seama doar de propriul său interecs. Duşmanii ei, ca şi aliații, i-au adus întotdeauna aceste reproşuri, chiar şi pe acela că, atunci când îşi află interesul, ea cruță prea puțin interesele aliaților săi. În pofida tuturor cuceririlor noastre, eu cred că ar fi foarte greu să păstrăm aceste două provincii fără să cădem de acord cu această putere şi ea îşi va urmări doar interesul său personal. Dacă, rămânând în neutralitatea sa aparentă şi dorind să ne lipsească de cele două provincii, ea va acționa pentru a întârzia pacea prin negocieri sau prin intrigi, noi va trebui să facem una sau două campanii în plus şi, chiar dacă vom reuşi să păstrăm cele două provincii printr-un tratat ca urmare a cuceririlor noastre deopotrivă de statornice, acesta ar fi un preț prea scump. Fără a mai vorbi de neajunsurile ce pot apărea mai departe sau de obstacolele ce pot fi puse de-a curmezişul proiectelor noastre, care sunt atât de numeroase încât, dacă vreunul nu se va împlini, nenorocirea se va răsfrânge asupra tuturor celorlalte.

În al şaselea rând, se va dori împărțirea celor două provincii întocmai după rostul aşezării lor şi anume Moldova pentru noi şi Valahia pentru Casa de Austria? În acest caz, trebuie mai întâi ca Rusia să ia Poloniei cele trei provincii, Volhinia, Podolia şi Pocuția, întrucât, atâta vreme cât va lăsa sub dominație străină o oarecare distanță între vechile provincii ale imperiului său şi cele noi, Rusia nu va avea aceleaşi avantaje la care nădăjduieşte.

Dar o asemenea împărțire aduce cu sine toate neajunsurile mai sus-amintite, adăugând în plus dezavantajul că noi vom obține un teritoriu mai mic. De altfel, cercetând bine politiceşte, Casa de Austria obține mai multe avantaje politice şi militare, care nu sunt compensate de cele pe care ni le-ar aduce nouă Moldova şi cele trei provincii Poloneze: chiar dacă Moldova este mai întinsă decât Valahia, aceasta din urmă se învecinează cu Transilvania, cu Ungaria, cu Boemia, cu Serbia şi, pe rând, cu toate posesiunile Casei de Austria; [apoi] cursul Dunării îi oferă o navigație atât de întinsă şi uşoară; [iar] capitala şi reşedința sa sunt aproape [de Valahia]. Totuşi Rusia a suportat singură toate cheltuielile unui lung război, care ar fi putut avea pericolele sale, iar Casa de Austria, care nu este câtuşi de puțin aliatul său şi care nu a vrut, în schimbul banilor, să-i dea provizii, va obține o cucerire atât de importantă pentru ea, mai puternică şi mai statornică decât a noastră, fără să tragă vreun foc, dintr-o singură aruncare a năvodului, dintr-o singura întorsătura a condeiului. Ar fi aceasta o bună politică din partea noastră?

În al doilea rând, Valahia este în întregime de religie ortodoxă[85]. La fel şi Rusia, singura putere de religie ortodoxă, care a luat armele pentru a apăra această religie[86]. Va îngădui ea să lase această provincie de religie ortodoxă să treacă sub dominația unei puteri romano-catolice, putere intolerantă, după cum s-a dovedit în toate țările sale? Aş spune intolerantă prin organizare, dacă o organizare ar putea presupune intoleranță, când de fapt ea nu este decât abuz şi abatere de la

---

[85] În memoriul lui Bilstein religia ortodoxă este denumită *Religion Grecque*.

[86] Vezi manifestul Ecaterinei a II-a către toate „noroadele slavoneşti de legea pravoslavnică care se află sub stăpânire turcească" din 19 ianuarie 1769 în N. Iorga, *Documente Callimachi*, vol. 1, p 30–31 sau N. Iorga, *Genealogia Cantacuzinilor*, p 161–166.

organizare[87]. O asemenea împărţire întâlneşte deja destule obstacole politice şi militare, care sunt întărite de cele ale religiei, din care Rusia a făcut un punct fundamental pe tot parcursul acestui război şi în negocierile pentru a-i pune capăt.

În al şaptelea rând, pentru a ne încredinţa cu atât mai mult în privinţa stăpânirii acestor provincii, am putea noi, dimpotrivă, să ne închipuim o diversiune din partea puterilor vecine, sau duşmani ai Porţii? Casa Austriei, Regele celor Două Sicilii, Republica Veneţiei, sunt, după noi şi polonezi, singurii trei vecini de care Poarta trebuie să se teamă şi pe care ea i-ar putea privi ca duşmani naturali. (Nu vorbesc aici de puterile asiatice). Nici una dintre cele trei puteri europene cu siguranţă nu ar fi stânjenită să cucerească, sau să recucerească, [teritorii] de la Poartă şi să crească în detrimentul ei. Dar cum se vor uni ele? După ce vor prăda Poarta otomană, presupunând că au ajuns aici, ele vor fi silite să intre în război pentru a împărţi prada. Interesul şi teama fiecăreia, le va împiedica pe toate trei. Casa de Austria are cel mai mare interes, dar poate că ea ar dori să păstreze totul şi prin urmare, să-şi cotropească şi vecinii. Regele celor Două Sicilii şi republica Veneţiei întotdeauna vor prefera vecinătatea Porţii celei a Casei de Austria.

Este în interesul Rusiei ca această Casă de Austria să devină atât de puternică? Să presupunem că în acest moment noi vom sprijini acest lucru, sau că noi îl vom încuviinţa, cât vom mai regreta după aceea! Această putere, odată scăpată de Poartă, nu îşi va întoarce privirea către Polonia? Este aceasta organizarea noastră?

În al doilea rând, toate posesiunile turcilor din vecinătatea celor ale Casei de Austria sunt locuite mai mult de ortodocşi decât de turci. Rusia s-a proclamat protectoarea religiei ortodoxe, pentru sprijinul căreia a purtat acest război şi ar încuviinţa ea şi chiar ar trudi, ca toţi aceşti sărmani ortodocşi să treacă sub dominaţia unei puteri romano-catolice, în fond, intolerantă?

Aceleaşi neajunsuri ale religiei se regăsesc şi în cazul dominaţiei napolitane şi veneţiene.

În al treilea rând, să fie consultaţi toţi supuşii ortodocşi de sub dominaţie otomană. Toţi vor răspunde că-i preferă pe actualii lor stăpâni celor din Casa de Austria, regelui celor Două Sicilii şi republicii Veneţiei. Puţinii supuşi romano-catolici de sub dominaţie otomană o vor prefera pe aceasta oricărei cârmuiri ortodoxe, întrucât ortodocşii şi latinii nu vor fi de acord în politică mai mult decât sunt în religie. Rămâne de aflat dacă romano-catolicii supuşi Porţii doresc să treacă sub dominaţia [unei puteri] romano-catolice! Sunt aici instrumentele unor diversiuni importante, dacă turcii vor şti să profite de ele şi pe care politica speculativă trebuie să le prevadă.

După toate aceste obstacole, trebuie să reiau aici consecinţele asupra echilibrului general al Europei[88]. Franţa, Anglia, Spania, Danemarca, Suedia, Olanda,

[87] Editorii memoriului, Alexandre Stroev şi Ileana Mihăilă, sugerează, pe baza acestei remarci, că Bilistein ar fi fost protestant. Ipoteza mi se pare neîntemeiată, dacă ţinem cont că în secolul al XVIII-lea ideea necesităţii toleranţei religioase era răspândită în Europa în medii de credinţe diferite. Mai mult, ipoteza istoriografică care considera toleranţa religioasă o ideea predominant protestantă, elaborată în secolele XVI–XVII, a fost contestată cu argumente solide; vezi de exemplu Perez Zagorin, *How the Idea of Religious Tolerance Come to the West*, Princeton, 2003.

toate puterile europene[89] care fac comerț în Levant, au interesul comercial ca toate provinciile de sub dominația otomană să rămână în starea în care sunt și să rămână locuitorilor lor de astăzi. Acest interes va fi îndeajuns pentru a le înclina de partea Porții și împotriva noastră, împotriva Casei de Austria, împotriva regelui celor două Sicilii și împotriva republicii Veneției, dacă noi și aceste trei puteri amintite am vrea să ne înțelegem. Îngăduie politica să fie expusă Europa unei asemenea dezordini? Cu cât războiul se va prelungi, cu atât mai probabil nenorocirile Porții vor crește. Dar, cu atât mai ușor Poarta va găsi prieteni care să aibă interesul de a împiedica pierderile sale. În vremea în care Anglia și republica Provinciilor Unite au fost strâns legate de Casa de Austria, ele nu i-au garantat niciodată posesiunile împotriva armatelor turcești și nu au luat niciodată parte la războaiele Ungariei, decât intervenind prin medierea lor pentru a o sprijini. Această politică avea drept temei interesul comerțului și acest interes este bine cântărit, este veșnic și nu văd vreo epocă în stare să-l fi schimbat.

Considerând că a venit clipa cuceririlor, într-adevăr, Casa de Austria ar putea, înțelegându-se cu noi, să se grăbească și să recucerească Belgradul și tot ceea ce a pierdut prin pacea din 1739. Poate chiar să mărească posesiunile sale cu câteva teritorii, care depind de bunăvoința sa, ceea ce se numește rotunjire. Se pare că ar putea face acest lucru. Dar acest fel de cucerire va fi el bun politicește? Este țelul îndeajuns de important prin urmările sale pentru a sacrifica avantajul reputației?[90] Casa de Austria are organizarea sa, are planul său pe care timpul ni-l va dezvălui. Un particular nu poate decât să gândească, sau mai degrabă să discute, iar în privința acestor țeluri mărețe el este adesea supus greșelii. Dar greșelile sale slujesc întrucâtva la limpezirea ideilor. Această putere, sub pretextul alcătuirii unui cordon împotriva Porții, sau sub un cu totul alt motiv, a luat deja în stăpânire starostia poloneză din Lips, alcătuită din cincisprezece orașe sau forturi. Timpul va dezvălui totul.

În ceea ce privește Franța, nu mă pot opri să fac aici o observație care vine în chip firesc. Dacă este adevărat, așa cum se pare și cum s-a răspândit deja părerea printre noi, că Poarta nu ar fi hotărât să intre în război decât la instigările Franței[91],

---

[88] Pentru o analiză a conceptului de „echilibru al puterilor” în diplomația europeană de la sfârșitul secolului al XVIII-lea vezi Paul W. Schroeder, *The Transformation of European Politics 1763–1848*, Oxford, 1999, p 5–11.

[89] *Nu îl includ aici pe regele Prusiei, pentru că este aliatul nostru și pentru că legătura sa cu Poarta este cea mai recentă. Este dificil de știut care este interesul său și care va fi organizarea sa!* [nota lui Bilistein] Ambasadorul lui Frederic al II-lea la St. Petersburg scria, încă din iunie-iulie 1770, că Ecaterina a II-a dăduse înapoi în fața presiunii austriece și că nu mai intenționa să păstreze cele două țări, dorind în schimb să le câștige de la otomani „un fel de putere intermediară” (une espèce de puissance intermediaire) sub „un prinț slab”, vezi N. Iorga, *Acte și fragmente*, vol. 2, p. 29–31. Un an mai târziu, în martie 1771, ambasadorul Prusiei la St. Petersburg, von Solms, avansa ideea alipirii celor două principate la Polonia, prinții acestora urmând să aibă un statut similar ducelui de Curlanda, vezi N. Iorga, *Acte și fragmente*, vol 2, p. 36.

[90] Un an mai târziu, în aprilie 1771, Maria Tereza va răspunde întrebări retorice puse de Bilistein în memoriul său, folosind același argument. Atunci când a respins propunerea contelui Panin de a se extinde asupra Moldovei și Valahiei, ea ar fi afirmat că nu dorește „sacrifier sa renommée pour un si misérable avantage”, în N. Iorga, *Acte și fragmente*, vol. 2, p. 45–46.

[91] Până în 1768 reprezentantul diplomatic al Franței la Constantinopol a fost Charles Gravier, conte de Vergennes, care a încercat să provoace un conflict între Imperiul Otoman și Rusia, insistând

care, cu toate acestea, nu s-a opus trecerii flotei noastre[92], oricare ar fi deznodământul acestui război, lăsând deoparte toate prejudecățile pentru a hotărî doar pe temeiul unor înțelepte motive politice, noi trebuie să încuviințăm că Franța, fie că este un duşman, fie că este o rivală, care trebuie să aibă cu Poarta înțelegeri care vor ieşi la lumină cu timpul, cheltuind foarte puțini bani, fără a risca nimic, fără a ieşi din țara sa, printr-o singură manevră de cabinet şi printr-o dispoziție dată unui bancher, a reuşit să pună toate forțele noastre în mişcare[93]. Dacă totuşi Franța consideră că este în interesul său, dacă are deja o organizare, atunci nu va rămâne la jumătatea drumului. Nu-i vor lipsi mijloacele ca, fie direct, fie prin aliații săi, să întârzie pacea noastră cu Poarta sau să extindă războiul, astfel încât, prin intermediul câtorva diversiuni, să ne lipsească de avantajele pe care le-am putea avea printr-o pace separată[94]. Pentru că, la sfârşitul unui război general, o pace generală nu face decât să restabilească lucrurile în starea în care au fost. Este adevărat că, în pofida speranței Franței şi a tuturor rivalilor noştri, noi am obținut în acest război o glorie nemăsurată. Dar această glorie ne costă mai mult decât putem duce!

În al optulea rând, s-ar dori încredințarea celor două provincii unui Prinț străin? Cu siguranță, ar trebui să fie de religie ortodoxă. Un asemenea prinț nu există în Europa, el ar trebui făcut.

Rusia a plătit toate cheltuielile războiului şi, cu siguranță, nu a făcut-o pentru a permite unui străin să primească toate avantajele. Presupunând că Rusia va răsplăti un prinț oarecare cu stăpânirea asupra celor două provincii, câtă vreme se va putea baza pe recunoştința sa? Politica suveranilor şi a statelor are alte reguli decât purtarea şi sentimentele indivizilor.

Dacă Casa Imperială a Rusiei ar fi fost mai numeroasă, aş fi privit cele două provincii drept o rânduială potrivită pentru o ramură cadetă[95]. Există oare posibilitatea

---

ca sultanul să-i sprijine pe Confederații polonezi, vezi în acest sens scrisoarea trimisă contelui în septembrie 1767 în Hurmuzaki, Supliment, I, 1, p. 748 Cea mai recentă biografie a contelui diplomat este cea a lui O T Murphy, *Charles Gravier, Comte de Vergennes. French Diplomacy in the Age of Revolution 1719–1787*, New York, 1982. Pentru raporturile dintre Franța şi Rusia, în vremea Ecaterinei a II-a, vezi şi C. Andreescu, *La France et la politique orientale de Catherine II*, „Mélanges de l'Ecole Roumaine en France", 9, 1929, p. 119–297

[92] Flota rusă condusă de Orlov a plecat din Marea Baltică şi a pătruns în Mediterana prin Gibraltar.

[93] *Francisc I regele Franței, văzându-se înconjurat de Carol Quintul şi eşuând în acțiunile sale, a negociat cu sultanul Soliman I. Acesta a trimis, pe rând, trei flote pentru a-i ajuta pe francezi împotriva Spaniei Regele Franței, prin tratatul încheiat, a acordat turcilor dreptul de a avea moschei la Marsilia. De cealaltă parte, Francisc a atacat Germania şi l-a obligat pe Carol Quintul să-şi trimită forțele acolo, înlesnindu-i lui Soliman toate cuceririle din Ungaria. Ziarele publicate în anul acesta au anunțat că, din ordinul ministrului, au fost tipărite la Paris toate vechile tratate şi convenții între Franța şi Poartă Care ar fi scopul?* [nota lui Bilistein] După cum observau editorii memoriului, Alexandre Stroev şi Ileana Mihăilă, Bilistein se referă la lucrarea din 1770, apărută la Tipografia Regală din Paris *Capitulations ou Traités anciens et nouveaux, entre la cour de France et la Porte Ottomane*. Lucrarea a fost comandată de ambasadorul Franței la Constantinopol, Vergennes.

[94] Este posibil ca Bilistein să facă aluzie la misiunea baronului François de Tott (1767–1769), consulul francez din hanatul Crimeei. Fragmente din relatarea acestuia au fost publicate în *Călători străini*, vol. 9, p. 595–619 Vezi şi scrisoarea contelui de Vergennes despre misiunea lui Tott din ianuarie 1768, Hurmuzaki, Supliment, I,1, p 753.

[95] Un proiect asemănător este discutat de ambasadorii austriac şi prusac la St. Petersburg în 1771, însă în legătură cu ramura mezină a Hohenzollernilor Diplomația austriacă propunea ca Moldova şi Țara Românească să fie unite într-un regat sub prințul Henric, fratele regelui Frederic,

de a stabili de acum înainte această organizare? Circumstanţele ar putea fi unice. Pentru un [gânditor] politic speculativ este de ajuns să facă ştiută o idee, pe care religia o sprijină deja, dar revine intenţiilor de nepătruns ale Majestăţii Sale Imperiale să hotărască politica[96].

În al nouălea rând, va dori Rusia să păstreze cele două provincii sub titulatura de protectorat cu un tribut anual fix, numindu-i pe prinţi şi întreţinând garnizoanele? Într-un asemenea plan, nu văd decât multe neajunsuri şi nici un folos real. În primul rând, cum să fie stabilită poziţia prinţilor în nişte provincii care au o constituţie, drepturi şi privilegii, pe care noi nu le putem respinge[97] şi pe care milostivirea Majestăţii Sale Imperiale le va valorifica în timp şi în orânduirea politică.

În al doilea rând, cum va fi stabilit faţă de prinţi protectoratul? Care-i va fi întinderea? Care-i vor fi limitele? Natura fiecărui prinţ, născut sau făcut, din momentul în care devine prinţ, este de a se mări, ceea ce înseamnă cel puţin independenţa. I se va da protectoratul cu întreaga suveranitate, el va dori să se elibereze de protectorat. Dacă i se vor arăta limitele, acestea vor fi un motiv în plus pentru a căuta să scape de ele. Acest lucru s-ar dovedi într-un viitor război. Poarta, potrivit tratatului său cu Moldova,[98] a lăsat nobilimii vreme de aproape o sută de ani dreptul pe care îl avea de a-şi alege prinţii. Apoi Poarta i-a numit, luând fii drept ostatici pentru a-şi asigura credinţa părinţilor. În cele din urmă Poarta le-a dat [prinţi] străini greci,[99] străini pentru ei. Istoria stă mărturie că aproape toţi aceşti prinţi au trădat interesele Porţii, trecând, ei şi trupele lor, în plin război, în focul luptei, în slujba duşmanilor Porţii şi luptând împotriva trupelor otomane, când pentru Polonia, când pentru Casa de Austria, când, în sfârşit, pentru Rusia.[100] Toţi au fost trădători, în fapte sau în intenţii, nelipsindu-le decât împrejurările pe care adesea le-au căutat. Provinciile ar trebui să pună mai ales pe seama trădărilor prinţilor nefericirile pe care le-au suferit sub protectoratul otoman. S-a văzut cum aceşti prinţi vremelnici, numiţi pentru câţiva ani, au dispus şi s-au purtat cu aceste

---

vezi N. Iorga, *Acte şi fragmente*, vol. 2, p. 38. Pentru discutarea acestor „cutezătoare reveni diplomatice", vezi N. Iorga, *Un projet de dynastie prussienne en Pologne*, RHSEE, 1939, p. 287–288.

[96] Acest lucru se va întâmpla câţiva ani mai târziu, când Ecaterina a II-a porunceşte ca marele duce Constantin, născut în 1779, să fie crescut de doici greceşti, în mijlocul unor copii greci, tocmai pentru a face din el un viitor prinţ grec Pentru educaţia primită de Constantin Pavlovici şi pentru proiectul grec al Ecaterinei a II-a, vezi C Andreescu, *La France et la politique orientale de Catherine II*, p. 154–155 şi H. Ragsadel, *Evaluating the Traditional Russian Aggression: Catherine II and the Greek Project*, „The Slavonic and East European Review", 66, 1988, p. 91–117.

[97] Aceeaşi idee fusese expusă de Rumianţev într-o scrisoare din octombrie 1769, când susţinea necesitatea păstrării aceleaşi organizări juridice în Moldova spunând că „la începutul cuceririi unui popor nu se cuvine a distruge, având în vedere că toate lucrurile nou introduse de cuceritori vor fi suportate greu", în L. T. Boga, *A doua ocupaţie rusească a Ţărilor Române după Arhiva Ministerului de Justiţie din Moscova*, Chişinău, 1930, p. 12.

[98] Bilistein se înscrie astfel în rândul acelor călători străini care consemnează existenţa unor vechi tratate între Imperiul Otoman şi Ţara Românească, respectiv Moldova, vezi o enumerare a acestora în Mihai Maxim, *Ţările Române şi Înalta Poartă*, Bucureşti, p 100–102.

[99] „Grec étrangers" poate fi înţeles deopotrivă ca „străini greci" sau „străini ortodocşi". Întrucât Bilistein se referă la instaurarea domnilor fanarioţi, am preferat prima variantă.

[100] Chiar după izbucnirea războiului ruso-otoman din 1768, domnul Moldovei, Grigore Callimachi a fost depus sub acuzaţia de a nu fi aprovizionat armata otomană şi de a fi avut o înţelegere secretă cu Ecaterina a II-a, vezi N. Iorga, *Documente privitoare la familia Callimachi*, vol. 2, p 494.

provincii ca şi cum ar fi fost un bun de-al lor. Ceea ce este surprinzător este că alţi prinţi au negociat cu ei. Istoria hospodarilor celor două provincii ar fi un monument vrednic de curiozitate. Petru I îl pedepsea pe hatmanul Mazepa ca trădător[101], în acelaşi timp în care negocia cu prinţii Moldovei şi Valahiei, printr-un medic ortodox, ca aceştia să trădeze Poarta, pe suveranul lor[102]. Aceasta este politica în unele momente, de a face ceea ce ea condamnă la alţii. O politică mai degrabă adevărată decât vrednică de crezare, o politică care ţine încă de [lumea] asiatică.

Este adevărat că prinţii greci s-au folosit întotdeauna de religia creştină drept pretext, când de cea romano-catolică, când de cea ortodoxă, după cum au găsit de cuviinţă. Vor pierde însă acest pretext intrând sub protectoratul Rusiei. Însă atunci când temeiul trădării este hotărât, pretextul nu va lipsi. Ni se spune că toate puterile sunt de la Domnul, prin urmare şi puterea otomană, întrucât nu există decât un Dumnezeu, deci un singur izvor de putere. Eu ştiu că Mântuitorul lumii a poruncit discipolilor săi să dea Cezarului ceea ce este al Cezarului şi lui Dumnezeu, ceea ce este al lui Dumnezeu. Ştiu că politica, ce îi îndeamnă pe prinţi la toleranţă, porunceşte supuşilor supunerea faţă de puterile sub care providenţa i-a făcut să se nască şi sub care trăiesc. A fost o vreme în care s-a pus în şcoli întrebarea dacă trebuie păstrată credinţa faţă de necredincioşi, faţă de eretici şi faţă de cei răi. Eu cred că ar fi fost mai mare slava creştinilor dacă nu ar fi formulat niciodată o asemenea îndoială şi mai folositor dacă nu ar fi acţionat niciodată tulburaţi de asemenea idei. Imperiul Rusiei este statul creştin cel mai tolerant şi este în bună stare[103]. Având sub dominaţia sa popoare din toate religiile şi de toate confesiunile, din toate sectele, religia trebuie să fie pentru Imperiul Rusiei un mijloc sacru şi arareori folosit. Astăzi, atunci când atâtea hoarde de tătari tocmai au intrat în puterea şi sub protecţia sa, există un motiv în plus de a cruţa religia din alte state[104]. Drepturile suveranilor fiind egale, fiecare are dreptul de a considera superioară religia pe care el o mărturiseşte. Dacă el ar înarma această superioritate, ar însângera-o. De aici câte victime lipsite de noroc ar fi nimicite! Câţi inocenţi ar fi masacraţi! Până acum, politica a îndemnat la toleranţă, de acum ar trebui să o alunge şi să nu mai îngăduie într-un stat decât practica unei singure religii. Acestea

---

[101] In 1708, Mazepa, hatmanul cazacilor zaporojeni, se alăturase armatelor polono-suedeze conduse de Carol al XII-lea, într-un gest pe care Petru cel Mare l-a considerat o trădare Dacă pentru autorităţile imperiale ruse şi pentru Biserica Ortodoxă, Mazepa a reprezentat modelul trădătorului, pentru romanticii europeni şi pentru naţionaliştii ucraineni, el a fost, dimpotrivă, o figură eroică, vezi Thimas Grob, *Mazepa as a symbolic figure of Ukrainian autonomy*, p 79–97 în Alexander Woll, Harald Wydra, *Democracy and Myth in Russia and Eastern Europe: Myth and Reality*, Routledge, 2007.

[102] Editorii manuscrisului îl identifică pe acest medic grec cu Giorgio Policala, grec din Cefalonia, medic al ţarinei, însărcinat de Petru I cu o misiune diplomatică pe lângă Dimitrie Cantemir. Pentru misiunea acestuia şi pentru condiţiile puse de domnitorul moldovean, vezi J. L Carra, *Histoire de la Moldavie et de la Valachie*, Iaşi, 1777, p. 72

[103] Bilistein se înscrie pe o listă de filozofi francezi iluminişti, în frunte cu Voltaire, care proslăveau Rusia Ecaterinei a II-a, vezi Inna Gorbatov, *Catherine the Great and the French Philosophers of the Enlightenment*, Academica Press, 2006

[104] Politica Ecaterinei a II-a faţă de locuitorii non-ortodocşi ai Imperiului, mai cu seamă faţă de musulmani, a fost mai degrabă una tolerantă, încercând să obţină cooperarea elitelor locale la politica imperială, vezi D Brower, E J Lazzerini, ed., *Russia's Orient: Imperial Borderlands and Peoples 1700–1917*, Bloomington, 1997.

sunt consecinţele unei organizări în care, sub pretextul religiei, ar fi permise trădarea şi revolta împotriva suveranului legitim.

Cu toate acestea, cele două provincii nu se pot întoarce sub protectoratul Imperiului Otoman. Ele au prea mult a se teme de resentimentele Porţii pentru simpatia pe care ne-au arătat-o. Ele îşi aşteaptă întreaga soartă din milostivirea Majestăţii Sale Imperiale. Această soartă trebuie să fie spre folosul lor, precum şi spre cel al Imperiului Rusiei, singurul care o poate face, singurul care o poate garanta. Iată, după părerea mea, soarta în care sunt reunite cele două foloase.

Să se alcătuiască din cele două provincii ale Moldovei şi Valahiei un singur corp al unei republici suverane, libere şi independente, cu un singur nume, cu o singură capitală şi un singur tribunal suveran, sub anumite condiţii atât cu privire la constituţia lor internă, cât şi la cea externă, condiţii care nu trebuie să-şi găsească locul aici[105].

Ştiu că Valahia nu are faţă de Poartă atâtea drepturi şi privilegii precum Moldova[106]. Această diferenţă trebuie să dispară în organizarea pe care o propun. Cele două provincii trebuie să se bucure întru totul de o egalitate perfectă. Cu cât Valahia va câştiga mai mult în noua sa rânduială, cu atât se poate conta mai mult pe recunoştinţa sa faţă de împărăteasă şi faţă de imperiu.

Ştiu de asemenea că domneşte între locuitori o ură străveche, o gelozie de mai multe secole; ură şi gelozie care au adus întotdeauna multă pagubă provinciilor, duşmanul comun slăbindu-le una prin cealaltă. În noua organizare nu trebuie să mai fie decât un sentiment de unire şi de fraternitate, un singur interes, o singură legătură trebuie să le unească trainic. Cele două provincii nu trebuie să alcătuiască decât un corp de republică, pentru că, dacă ar fi două republici, nu ar mai fi aceeaşi organizare. Ele trebuie alăturate sub un singur nume care să nu fie nici moldovean, nici valah, astfel încât să fie îndepărtată până şi ideea străvechii gelozii şi superiorităţi[107].

Foloasele pe care cele două provincii le vor trage din întemeierea unui corp de republică sunt nemăsurate. Este de ajuns să facem cunoscută organizarea[108].

---

[105] Nu trebuie uitat că administraţia rusă luase deja o primă măsură simbolică a unirii celor două Principate, prin baterea la Sadagura a monezilor de 2 şi 3 parale care aveau imprimate pe una din feţe stemele unite ale Moldovei şi Ţării Româneşti, vezi Al Vianu, *Consideraţii asupra caracterului activităţii administraţiei ruse în Ţările Române (1769–1774)*, SMIM, 1, 1965, p. 243.

[106] Asupra „gradului de dependenţă mai accentuat" al Ţării Româneşti faţă de Imperiul Otoman, vezi M Maxim, *Ţările Române şi Înalta Poartă*, p. 240

[107] Din acest fragment reiese limpede că Bilistein considera unirea Moldovei şi a Ţării Româneşti o necesitate politică, care trebuia înfăptuită chiar şi împotriva sentimentelor locuitorilor celor două ţări. Bilistein, deşi aminteşte apartenenţa moldovenilor şi muntenilor la aceeaşi naţiune, nu se foloseşte deloc de acest argument, pe care-l expediază într-o notă Această alegere sugerează că, atât Bilistein, cât şi mulţi dintre boieri moldoveni şi munteni, considerau unirea un deziderat politic, determinat de contextul internaţional, şi nicidecum unul naţional

[108] Boierii moldoveni au cerut şi ei Ecaterinei a II-la înlăturarea domniei, dorind întemeierea unei guvernări aristocratice, cu 12 boieri aşezaţi în fruntea ţării, jumătate cu puteri legislative, jumătate cu puteri judecătoreşti. O parte din memoriile boiereşti, precum şi textele cuvântărilor celor două delegaţii boiereşti la St. Petersburg au fost editate în „Archiva Românească", Iaşi, 1841, vol 1, p 172–322 sub titlul *Corespondenţa din vremea ocupaţiei Moldovei şi Valahiei de armatele ruseşti din 1768 până în 1774* Pentru o introducere în problema gândirii politice boiereşti la sfârşitul secolului al XVIII-lea, vezi K Hitchins, *Românii 1774–1866*, Bucureşti, 1996, p 165–177

În ceea ce priveşte Rusia, foloasele sunt:

În primul rând, că noua republică îi va datora propria sa existenţă, că va fi aliatul său natural şi etern, prin politică şi prin religie, că va constitui pentru imperiu o barieră aproape de netrecut împotriva puterii otomane, dar şi împotriva puterii austriece, dacă aceasta va avea vreodată intenţii contrare Rusiei.

După cele pe care le-am spus mai înainte cu privire la păstrarea celor două provincii sub dominaţia rusă şi anume că va cere cheltuieli în bani şi procurarea de oameni pe care cele două provincii nu ar putea să le suporte, aş putea fi întrebat, pe bună dreptate, cum vor putea ele să se apere şi să slujească drept barieră Rusiei împotriva celor două puteri de mai sus alcătuind o republică? La aceasta răspund că noua republică, primind constituţia internă şi externă pe care organizarea mea o îmbrăţişează, nu va avea alt ţel decât existenţa şi salvgardarea sa, pentru atingerea căruia se va folosi de toate forţele sale naturale, morale şi politice, fiind gata în acest scop, împreună cu toţi locuitorii săi, să-şi sacrifice viaţa şi bunurile sale[109]. Aceleaşi două provincii, devenite membre ale Imperiului Rusiei, nu ar mai avea aceleaşi însuşiri, nici aceleaşi resurse, nici aceleaşi sentimente. Ar fi inutil să mă întind mai mult, ceea ce am spus este de ajuns, fiind un adevăr politic.

Aflate în mâinile Rusiei cele două provincii vor deveni un fatal măr al discordiei, ele vor fi ţelul şi teatrul tuturor războaielor din sud. Doar datorită lor, ca să zic aşa, Poarta face parte din organizarea Europei[110]. Prin dreptul de vecinătate, confederaţii au ajuns să atragă Poarta pentru a ne declara război. Aceleaşi provincii alcătuind un corp de republică recunoscut de Europa, vor obţine o existenţă sigură, pentru că ele vor fi parte a organizării generale, ale cărei membri vor deveni. Prin aceasta nu vor putea fi atacate, nici măcar de vechii lor stăpâni, cel puţin dacă ele nu vor rupe legăturile faţă de uniunea generală, în care caz ar fi drept să fie pedepsite. Dacă provinciile care alcătuiesc republica Provinciilor Unite ale Ţărilor de Jos ar fi rămas sub dominaţie spaniolă, de mult timp ele ar fi trecut sub cea a Franţei sau ar fi fost împărţite între alte puteri. Statutul lor de putere, statutul lor de republică le-a salvat şi le va păstra de acum înainte. Pot fi spuse atâtea despre oraşele hanseatice şi despre oraşele libere imperiale din Germania care, datorită organizării generale, subzistă ca mici puteri, în pofida tuturor dorinţelor exprimate de a le alipi domeniilor prinţilor mai puternici.

Sunt de acord că, în primii ani de la alcătuirea sa, noua republică va avea de muncă, va întâmpina greutăţi şi dificultăţi. Dar dacă se cade de acord asupra planului general, toate aspectele secundare vor fi pe rând îndeplinite. Probabil, una

---

109 Aducând acest elogiu organizării republicane, Bilistein spera probabil să câştige simpatia Ecaterinei a II-a, care se declara public adepta unora dintre ideile republicane, vezi David M Griffiths, *Catherine II· The Republican Empress*, „Jahrbücher für Geschichte Osteuropas", 21, 1973, p. 323–344. Pentru o perspectivă mult mai critică asupra „republicanismului" Ecaterinei, vezi A. Lentin, *'Une âme républicaine'? Catherine, Montesquieu, and the nature of Government in Russia: The Nakaz through the eyes of M. M. Shcherbatov*, http://ideashistory org ru/pdfs/06lentin pdf Data ultimei accesări 12.02.2008.

110 *Trebuie să reamintim că Puterile nu au luat niciodată parte la războaiele dintre Casa de Austria şi Poartă, limitate la Ungaria, Transilvania, Bosnia şi la Provinciile învecinate, şi că aliaţii cei mai fideli ai Casei de Austria nu au garantat niciodată posesiunile acesteia împotriva Porţii* [nota lui Bilistein].

dintre marile dificultăți este felul oamenilor. Nu toate popoarele sunt făcute pentru a fi libere, mari oameni politici au pretins chiar că din cauze naturale. Montesquieu privește climatul drept prima dintre forțe[111]. Provinciile care au dat în vechime mari prinți, au avut, de asemenea, oameni pe măsură. Cârmuirea i-a stins. Dacă există mijloace în stare să aprindă din nou, să creeze asemenea oameni, acestea sunt ideea și dragostea de libertate, atât de strălucitoare într-o republică. Totul depinde de cum va începe și de cârmuirea care va fi stabilită.

În al doilea rând gloria și cinstea. Ce glorie pentru Majestatea Sa Împărăteasa care dorește să întemeieze o nouă republică, care va dăinui veșnic din vremea domniei Ecaterinei a II-a. Ce epocă de slavă pentru Imperiul Rusiei! De atâtea secole popoarele se luptă doar pentru câțiva indivizi. Sângele se varsă, averile sunt risipite în toate părțile, mizeria generală înlocuiește belșugul general, iar două rânduri într-un tratat restabilesc lucrurile în starea în care erau înainte de război. A meritat chinul de a te lupta? Singurele lucruri reale, care rămân fiecărei puteri, sunt pierderile de oameni și de bani. De la vechii romani nu se mai cunoaște o națiune care să se fi îmbogățit prin victorii și prin cuceriri. Războiul actual a început pentru o națiune; fie ca pacea să-l încheie spre folosul a două națiuni[112]. Ce glorie pentru suverana noastră! Ce onoare pentru imperiul său!

În al treilea rând, interesele prinților și ale imperiilor sunt mai degrabă sprijinite prin faimă, decât prin forță. *Magis fama, quam vi stant regum res*[113], o veche cugetare care se potrivește întru totul aici. Adevărul acestei cugetări este statornic, deși câteodată uitat, câteodată disprețuit de politica modernă care se consideră a fi mare, mărginindu-se la câteva nefericite creșteri teritoriale, fără însă a intra în calculul forțelor. Ludovic al XIV-lea, zis cel mare, a uitat prima cugetare pentru a o urma pe a doua, a pus în pericol nu doar cuceririle sale, ci chiar regatul său. El a scăpat de Ligă, nu atât prin forța sa, cât prin dezbinarea și interesul prost înțeles dintre șefii Ligii[114]. Era încă vremea marilor greșeli, care trebuie să slujească instruirii noastre. Organizarea generală este astăzi mai luminată. Rusia, singura putere ortodoxă din lume, a luat armele pentru a apăra religia ortodoxă[115]. Europa a aplaudat organizarea sa, sau, cel puțin, a tăcut. Ortodocșii din toată părțile Europei și Asiei s-au ridicat și au căutat să îmbrățișeze și să crească partidul nostru,

---

[111] Vezi cartea a 17-a din *De l'Esprit des Lois*, intitulată *Comment les lois de la servitude politique ont du rapport avec la nature du climat* Pentru concepția determinismului geografic în secolul al XVIII-lea, vezi culegerea de articole editată de David Livingstone și Charles Withers, *Geography and Enlightenment*, Chicago, 1999.

[112] *Spun două națiuni pentru că înțeleg prin cea moldoveană și valahă una, iar prin cea polonă pe cealaltă, de vreme ce nu am nici o îndoială că noua organizare va contribui foarte mult la a înclina spiritul polon în favoarea propunerilor pe care curtea noastră le poate face* [nota lui Bilistein].

[113] *Faptele regilor se sprijină mai mult pe reputație decât pe forță* Formula a fost prima oară folosită de Tacitus pentru a caracteriza domnia lui Tiberius (*Anale*, VI, 30).

[114] Liga de la Augsburg.

[115] Imaginea Rusiei ca Putere ortodoxă ce vine în ajutorul ortodocșilor „de supt jugul Mahomedanilor" fusese folosită și în proclamația feldmareșalului conte Rumianțev, din 20 noiembrie 1770; vezi Dimitrie A. Sturdza și C. Golescu-Vartic, *Acte și documente relative la renașterea României*, vol. I, București, 1900, p. 119.

din toate părțile noi le-am întins brațul cu toată râvna şi cu toată forța care a putut depinde de noi. Era începutul unui război în care se vor căuta arme şi resurse în toate părțile. Vremea adevărului şi liniştii i-a urmat celei a entuziasmului şi frământării. Ce poate face astăzi Rusia! Ea nu poate deveni suverană generală, organizarea într-o monarhie universală s-a prăbuşit acum multă vreme. Poate ea să-şi reunească cuceririle sub suveranitatea sa? Pentru moment, Rusia arată principii opuse planului care i-a fost atribuit; planului pe care, probabil şi l-a făcut. Pentru un interes minor, deoarece atât reprezintă cele două provincii pentru un aşa de mare imperiu, Rusia îşi sacrifică cel mai frumos privilegiu pe care i-l dă calitatea sa de singura putere ortodoxă[116]. Nu se va mai spune că a luat armele pentru apărarea religiei, va pierde titlul de putere dezinteresată şi generoasă pentru a-l câştiga pe cel de putere interesată, de putere cu o organizare nestatornică. Rusia se lipseşte de întreaga influență pe care religia i-o dădea şi întreaga politică se va înarma împotriva ei. Iar dacă ortodocşii, care din cauza religiei şi-au periclitat bunurile, viața şi chiar religia lor, nu vor vedea în organizarea Rusiei decât dorința de a alipi la imensele sale posesiuni un mic teritoriu, nu vor mai fi la fel față de noi[117]. Propria lor siguranță le va călăuzi eforturile în continuare, îi vom înapoia unei alte organizări, îi vom reda ortodoxiei, îi vom restitui lor înşişi. Entuziasmul religiei nu îi va mai putea orbi în privința interesului existenței şi apărării lor. Vom dovedi acestea într-un al doilea război[118]. Atunci, nu ne vor mai atribui alte intenții decât dorința cuceririlor care, din aproape în aproape, ar îmbrățişa Europa şi ar merge dincolo de ea, dacă istoria tuturor veacurilor nu ne-ar fi învățat despre revoluțiile imperiilor care nu ştiu să se oprească.

În al patrulea rând, puterile europene, care au rămas neutre considerând că organizarea noastră urmăreşte un țel religios, se vor trezi foarte repede când vor

---

[116] Vezi în acest sens şi scrisoarea pe care Rumianțev i-o trimite mitropolitului Țării Româneşti, în iunie 1771, prin care îi cere să arate poporului: „cât e de strâns legată călcarea credinții către Măria Sa Împărătească cu trădarea chiar a sfintei noastre credințe”, în N Iorga, *Documente privitoare la familia Cantacuzino*, Bucureşti, 1902, p. 305–306.

[117] Merită semnalat aici titlul sub care A.D Xenopol aşează relatarea evenimentelor din 1768–1774: „Românii încep a cunoaşte cine sunt ruşii”, în A D. Xenopol, *Războaiele dintre ruşi şi turci şi înrâurirea lor asupra Țărilor Române*, ed Elisabeta Simion, Bucureşti, 1997, p. 46–56.

[118] *Pot cita aici exemplul romano-catolicilor din regatul Irlandei. Franța s-a folosit de ei şi de casa Stuart, sub pretextul împărtăşirii aceleaşi religii, împotriva regilor şi regatului Marii Britanii. Franța le-a trimis un prinț, care nu era lipsit de calități şi care, în ochii lor, o avea măcar pe cea a religiei. Când tratatele de pace se încheiau, acei sărmani entuziaşti rămâneau victime. În ultimul război Franța a renunțat la acest mijloc de bunăvoie şi pentru că romano-catolicii din Irlanda şi Marea Britanie nu mai erau dispuşi să-şi sacrifice bunurile şi viețile pentru a sluji politica Franței. În ultimul război aceşti romano-catolici au fost supuşii cei mai credincioşi intereselor Marii Britanii, de care cele ale regatului Irlandei sunt de nedespărțit. Ei au luat armele pentru a rezista debarcărilor pe care Francezii le-ar fi putut încerca pe coasta lor, l-au slujit pe rege, şi-au slujit patria, au rămas supuşi credincioşi, buni catolici şi cârmuirea le-a arătat întreaga ei mulțumire* [nota lui Bilistein] Războiul la care se referă Bilstein este cel de 7 ani, iar observația sa privind participarea irlandezilor catolici la conflict este pe deplin întemeiată. Într-o lucrare recent apărută, Stephen Conway remarca, pe baza unei analize detaliate, că înrolarea irlandezilor în vremea războiului de 7 ani a dus la o schimbare a atitudinii elitei politice britanice față de Catolici; vezi S. Conway, *War, State and Society in Mid-eighteenth-century Britain and Ireland*, Oxford, 2006, p. 183–184.

vedea că dorința de a stăpâni reprezintă singurul nostru țel. Or, sentimentele tuturor puterilor reunite îndeamnă la chibzuire. O repet, calitatea de singură putere ortodoxă oferă Rusiei nenumărate avantaje, de natură politică şi militară. Dar aceasta este o coardă delicată, ea trebuie atinsă cu evlavie. Politica nu trebuie să se folosească cu uşurință de religie.

Dimpotrivă, în organizarea noii republici toate puterile Europei, fără a lăsa deoparte nici pe duşmanii, nici pe rivalii noştri, vor vedea cu un fel de mirare şi admirație măreția organizării pe care Majestatea Sa Imperială o dă Rusiei. Adevărata măreție străluceşte. Ea şi-a obținut drepturile prin sufragii universale. Toate vor avea încredere în alianța noastră, toate vor dori să încheie astfel de alianțe. Cumpătarea împărătesei îi va aduce binecuvântarea şi rugăciunile tuturor națiunilor, odată cu dragostea şi recunoştința veşnică a noii republici. Numele şi puterile Rusiei vor deveni mai respectate şi mai temute de otomani, prin comparația dintre o putere care nu face decât să cucerească şi o putere care dăruieşte suveranități. Polonia va deveni şi mai înclinată către pace şi va avea pentru noi sentimente care vor îndeplini binele dorit. Vom avea, în ochii Porții şi ai tuturor națiunilor, o calitate în plus, de a fi contribuit la liniştirea şi la siguranța bieților noştri ortodocşi de sub întreaga dominație otomană. Toate aceste țeluri trebuie să fie capitale pentru noi în negocieri şi în tratatul final. Pentru că, aşa cum noi nu putem deveni suverani ai Greciei şi ai arhipelagului, tot aşa nici nu ne putem imagina că ortodocşii care locuiesc acolo, îşi vor părăsi aşezările, locuințele, proprietățile, pentru a deveni vagabonzi, săraci[119]. Ei vor rămâne în vechile lor cămine, sub loviturile stăpânilor lor, care se vor răzbuna pe ei pentru propriile înfrângeri şi pierderi. Pentru a le face soarta mai blândă şi mai sigură, noi suntem siliți să renunțăm la multe dintre pretențiile pe care dreptul cuceririi ni le-ar fi putut da asupra Porții. Rusia, adăugând forței reale, forța reputației, devine fără îndoială prima dintre puteri, putere onorată, respectată, aliată căutată, aliată prețuită.

În faimoasele tratate din Westfalia din 1648, Franța şi Suedia au reuşit să se facă proclamate garante ale celor trei religii din imperiul Germaniei. Însă aceste trei puteri erau mai puțin interesate de religie, dorind mai degrabă să obțină un pretext constant pentru a se amesteca în toate afacerile imperiului germanic[120]. Vremurile s-au schimbat, politica a progresat. Nu cred că Rusia, cu toată puterea

[119] Cu câțiva ani mai înainte, Senatul luase în discuție problema imigrării în Rusia a ortodocşilor din Imperiul Otoman şi hotărâse ca aceia dintre „moldoveni, valahi şi celelalte popoare de credință ortodoxă supuse Turcilor" care vor dori să se aşeze în Rusia să fie îndemnați să nu o facă în regiunea de frontieră, ci cât mai spre interior, recomandând provincia Orenburg pe Volga; vezi Roger Bartlett, *Human Capital. The Settlement of Foreigners in Russia 1762–1804*, CUP Archive, 1979, p. 40–41. Un alt călător străin, Guillaume Ludolf, estima că până în 1752 se aşezaseră în Noua Serbie 30 000 de moldoveni, vezi Andrei Oțetea, *Contribution à la question d'Orient*, Bucureşti, 1930, p. 166–167.

[120] *Franța, care în afară îi proteja pe credincioşii protestanți, înăuntrul țării îi nimicea prin foc şi sabie. Este cunoscută toată această istorie şi inconsecvența atât de surprinzătoare a unei organizări care, cu toate acestea, a sedus atâtea puteri. Este însă adevărat că există o vreme pentru toate* [nota lui Bilistein].

sa, ar putea acum obține aceeaşi prevedere în favoarea religiei ortodoxe[121]. Noua republică îi poate deschide calea, va deveni locul de retragere şi azilul tuturor ortodocşilor persecutați din Europa şi Asia. Ce arme sunt cele ale religiei! Ce sprijin! Ce diversiune, cu entuziasmul de care este nedespărțită. Cu o politică înțeleaptă şi cu timp, se fac revoluțiile! Dar dacă ne grăbim, pierdem totul.

În al cincilea rând, întemeierea noii republici va face mai uşoară încheierea păcii din partea Porții. Întrucât Poarta este interesată de cele două provincii doar pentru a păstra o legătură mai lesnicioasă cu puterile Europei, deoarece apărarea lor ar costa-o mulți oameni şi mult mai mulți bani decât tributul anual pe care îl încasează, pentru că stăpânirea lor era pentru Poartă mai degrabă un lux şi un capriciu decât o realitate, întrucât diferența de religie a fost până acum o piedică de netrecut în vederea alipirii şi chiar supunerii pe care popoarele i-o datorau, deoarece prinții sau hospodarii pe care Poarta îi numeşte şi care-i datorează întreaga lor mărire şi avere au trădat interesul său în toate războaiele, fie în favoarea Poloniei, a Casei de Austria sau a noastră şi, cred eu, în favoarea oricărei alte puteri care ar fi fost implicate, pentru că s-ar putea pretexta că provinciile se plâng de încălcarea vechilor lor drepturi şi privilegii, a căror respectare o cer astăzi sub protecția noastră[122], însumarea tuturor acestor motive bine întemeiate va face mai puțin greu pentru Poartă să accepte cedarea lor. Spun cedare, sau mai degrabă renunțare, pentru că Poarta nu are asupra acestor provincii, cel puțin asupra Moldovei, decât un simplu drept de protectorat care nu se constituie însă într-o stăpânire[123].

---

[121] Ulterior Rusia a interpretat unele articole ale tratatului încheiat la Kuciuk-Kainargi (1774) în sensul unui protectorat asupra ortodocşilor din Imperiul Otoman. Semnificația articolelor 7 şi 14 din tratat este însă foarte controversată în istoriografie Pentru o introducere în problemă vezi articolul lui Roderic H. Davison, *Russian Skill and Turkish Imbecility: The Treaty of Kuchuk Kainardji Reconsidered*, „Slavic Review", 35, 1976, p. 463–483. Din păcate, în istoriografia românească interpretările asupra tratatului de la Kuciuk-Kainargi au fost profund influențate de contextul politic în care au fost scrise. Astfel, în anii 1960, analiza lui Al Vianu urmăreşte fidel principiile marxiste, în vreme ce reinterpretarea lui Gabriel Bădărău, din anii 1980, este pronunțat naționalistă, vezi Al. Vianu, *Aplicarea tratatului de la Kuciuk-Kainargi cu privire la Moldova şi Tara Românească (1775–1783),* „Studii," 13, 1960 şi Idem, *Considerații asupra caracterului activității administrației ruse în Țările Române (1769–1774)*, SMIM, 1, 1965 şi G Bădărău, *Considerații privind raporturile româno-otomane între 1774 şi 1802*, AIIAX, 20, 1983, p 135–151 şi 21, 1984, 193–202 Pentru ezitările pe care le aveau chiar şi autoritățile ruseşti în a interpreta dreptul de „protectorat" asupra Moldovei, vezi schimbul de scrisori din 1775 dintre N Repnin şi Ecaterina a II-a publicat de N. Iorga, *Acte privitoare la Grigore Alexandru Ghica din colecția prințului Vladimir Ghica*, RI, 1928, p. 55–57.

[122] Asupra vechilor drepturi şi privilegii ale Moldovei şi Țării Româneşti în raport cu Imperiul Otoman, aşa cum erau descrise de boieri, vezi memoriile de la Congresul de la Focşani înaintate de Mihai Cantacuzino şi Enăchiță Văcărescu, în Vlad Georgescu, *Mémoires et projets de réforme dans les Principautés Roumaines 1769–1830*, Bucureşti, 1970, p. 37–41. Capitulațiile pe care boierii le arată la congresul de la Focşani pentru a-şi justifica revendicările au fost editate de Iorga în *Genealogia Cantacuzinilor*, p. 492–508.

[123] Aceasta este perspectiva boierilor moldoveni asupra raporturilor cu Imperiul Otoman. Boierii moldoveni au reuşit să-l convingă pe P. Rumianțev să sprijine includerea acestor privilegii „originare" ale Moldovei în acordurile cu Poarta, vezi Al. Vianu, *Cu privire la hatişerifurile de privilegii acordate Principatelor Române în anul 1774*, „Romanoslavica", 5, 1962, p. 71–103

Mi se pare că unul dintre cele mai puternice argumente ce-i trebuie înfăţişate şi unul dintre cele mai mari motive pentru a se hotărî [să facă pacea], atât în ochii locuitorilor Constantinopolului, cât şi în cei ai Europei, este ideea simplă că imperiul Rusiei nu profită în nici un fel de ceea ce Poarta pare a pierde. Preceptele Coranului vor da imediat divanului un pretext şi o scuză legitimă pentru pace, pentru că sultanul[124], pe care nouă ne place să-l vedem atât de despotic, dă socoteală pentru pace şi război naţiunii şi armatei, iar în acest caz naţiunea pare reprezentată de locuitorii capitalei.

Cu privire la comerţul provinciilor Moldovei şi Valahiei, acesta este de primă necesitate oraşului Constantinopol, pe care-l aprovizionează cu grâne, carne, sărături, miere, unt, cai şi nenumărate mărfuri de consum[125]. În schimb, cele două provincii aduc de la Constantinopol multe obiecte de lux. Oricare ar fi soarta celor două provincii, chiar dacă vor trece sub dominaţia rusă, iar moravurile şi obiceiurile adoptate de locuitori trebuie să se schimbe pentru a se apropia de ale noastre, politica va cere să le fie lăsat comerţul liber cu Constantinopolul. Acesta este singurul mijloc pe care provinciile îl au pentru a atrage bani în circulaţie şi pentru a-şi plăti impozitele, de vreme ce este singurul debuşeu pe care-l văd pentru produsele lor care, altminteri, ar deveni în parte nefolositoare. Nu este nici unul care să intereseze Rusia, decât vinurile lor. Aducem vin în fiecare an şi acest comerţ cu noi nu va creşte prea mult, oricare ar fi soarta celor două provincii.

De asemenea, se face comerţ cu blănurile noastre în aceste provincii, dar nici el nu va creşte mult. Dimpotrivă, va scădea pe măsură ce locuitorii din toate clasele se vor apropia de obiceiurile noastre.

Înălţându-le la rangul de republică, Poarta va fi uşor de lămurit că nu va avea în nici un fel de suferit comerţul său. Dacă ele ar intra sub dominaţia noastră, comerţul nostru cu ele nu va putea niciodată să devină prea mare, iar manufacturile noastre şi ale lor vor fi mult timp slabe. În faţa tuturor acestor argumente, Poarta trebuie să se hotărască.

În privinţa celorlalte obiective ale negocierilor şi ale pretenţiilor faţă de Poarta, Rusia trebui să accentueze sacrificiul pe care-l face, de a nu-şi însuşi cele două provincii, chiar sporind avantajele pe care le-ar fi găsit acolo; o negociere implică mai multe măşti. Acesta va fi un motiv în plus pentru noi de a cere alte condiţii care să fie mai avantajoase, pentru noi sau pentru aceşti sărmani ortodocşi, la a căror stare nu ne putem gândi decât cu milă şi pentru care trebuie să facem sacrificii, cu ajutorul religiei şi al politicii.

---

[124] *Le Grand Seigneur.*

[125] Pentru aprovizionarea cu grâu a Istanbulului vezi studiul M M Alexandrescu-Dersca Bulgaru, *Contribution à l'étude de l'approvisionnement en blé de Constantinople au XVIIIe siècle*, „Studia et acta orientalia", 1, 1958, p. 13–37. Un alt aventurier francez, d'Otée, agent al regelui Poloniei, a lăsat o descriere detaliată a mărfurilor aduse la Istanbul, a regiunilor din care erau importate şi a preţului acestora. Raportul lui d'Otée din 1779 precizează că Istanbulul era aprovizionat cu grâu din arhipelag, din Crimeea şi din principatele danubiene, acesta din urmă fiind vândut cu 40 de parale kilogramul; vezi Andrzej Dziubiński, *Une description inédite du commerce d'Istanbul dans la seconde moitié du XVIIIe siècle par un agent du roi de Pologne*, „Hemispheres," 12, 1997, p 129–146.

Noua republică reuneşte, după părerea mea, toate avantajele în stare să o convingă pe Majestatea Sa Imperială să îmbrăţişeze această organizare[126]. Uşurează încheierea păcii din partea Porţii şi, ceea este infinit mai bine, face pacea durabilă şi aproape de neclintit, întrerupând orice legătură cu Europa a puterii otomane, în afară de comerţ. Pentru Rusia, un asemenea câştig, o asemenea pace reprezintă un ţel atât de preţios încât, din această perspectivă, ea poate sacrifica avantajele pe care continuarea războiului i le dă, sau i le promite. Un mare imperiu este cârmuit după principii diferite de cele ale unei mici monarhii, ale unei monarhii ce de-abia apare. Organizarea sa este neschimbată, politica sa este grandioasă, vede totul în mare. Ea nu mai poate fi cuceritoare, există limite politice şi naturale şi, dacă sunt depăşite, se deschide o prăpastie înaintea ei. O spun cu îndrăzneală, Rusia va căuta să-şi întărească măreţia, întărind pacea prin moderaţia sa. Trebuie să renunţe la toate cuceririle străine, pentru a alcătui înăuntru o organizare pentru a creşte şi a se îmbunătăţi[127]. Acolo o cheamă slava cuceririlor, acolo va găsi nenumărate lupte de purtat, victorii terestre şi navale de câştigat. Ce slavă pentru suverană! Ce fericire pentru imperiul său! Ce alte ţeluri ar putea impresiona mai mult o împărătească, mama popoarelor sale! Această organizare întăreşte aşezarea naturală şi politică a imperiului, îi asigură o pace aproape veşnică. Din toate părţile, nu va avea drept vecini decât state aliate şi prietene, state republicane, paşnice prin organizare sau prea slabe pentru a dori să intre în conflicte. În nord este Suedia, la apus, Curlanda împreună cu câteva părţi din Polonia. La sud, Polonia şi noua republică. La răsărit puterile asiatice care nu ne neliniştesc. Cu o bună politică în afară, va domni o pace veşnică din toate părţile imperiului, care-i va da mijloace de a consolida toate vastele sale provincii, de a le îmbunătăţi, de a le popula[128]. Aceasta ar fi starea în care Rusia, cred eu şi-ar putea spune putere dominantă sau, cel puţin, cea dintâi putere a Europei, înăuntru şi în afară. Ea va deveni arbitra suveranilor, mediatoarea naţiunilor. Ea poate, prin urmările actualului război, să constituie această organizare, organizare unică în rândul puterilor vechi şi moderne.

Noua republică, odată recunoscută de toate puterile Europei, intră în organizarea generală a echilibrului. Europa devine garanta menţinerii sale, Poarta este obligată să renunţe la toate pretenţiile, la orice speranţă de a o recuceri. Dacă ar intra cele două provincii sub dominaţia Rusiei? Europa le-ar privi fără interes, Poarta nu ar fi legată prin nici o cedare, ar căuta neîncetat să le readucă sub ascultarea sa, făcând din aceasta un ţel fundamental al organizării sale, dacă

---

[126] *Dacă totuşi organizarea Majestăţii Sale Imperiale hotărăşte să dispună de cele două provincii pentru aşezarea unui prinţ mezin al casei Imperiale, nu ar putea, în circumstanţele actuale, să pregătească punerea sa în aplicare pentru viitor?* [nota lui Bilistein]

[127] Alternativa pe care Bilistein o expune Ecaterinei a II-a, modernizare sau expansiune teritorială, este confirmată de unii istorici, care consideră expansiunea imperială din secolul al XVIII-lea drept unul dintre principalii factori ce au împiedicat modernizarea Rusiei. Pentru o introducere în problemă vezi Simon Dixon, *The Modernisation of Russia 1676–1825*, Cambridge, 1999, p 50–53

[128] *Am scris îndeajuns în altă parte că organizarea noastră interioară trebuie să se sprijine pe provinciile noastre sudice, pe care le consider cele mai interesante din imperiu, pentru a fi în armonie şi pentru a sprijini organizarea noastră externă, care, de asemenea, trebuie să îmbrăţişeze părţile sudice ale Europei. În starea actuală nu se poate decât specula, nu a venit vremea de a pune în aplicare* [nota lui Bilistein].

vreodată va fi în stare să constituie una. Ea ar găsi mereu ajutor la unele dintre puterile Europei, fie şi doar pentru a înfăptui o diversiune împotriva noastră. Sărmanele provincii ar fi mărul discordiei, ale cărei victime nefericite ar fi chiar ele, fiind teatrul unui război neîncetat, expuse tuturor ororilor care l-ar însoţi.

Documentele publice au anunţat că două mari puteri au devenit mediatoare între noi şi Poartă[129]. Rezultatul acestei medieri pare a se lăsa aşteptat. Dar ce intenţii au asemenea medieri? Putem noi conta pe o sinceritate prietenoasă? Nu va conta cel mai mult politica proprie?

Ambasadorul Angliei la Poartă îşi dă, de-asemenea, după cum se-arată, multă stăruinţă. Admir toată această politică, tot acest zel[130]. Să fie pentru noi? Să fie pentru Poartă? Fiecare putere are, pentru a spune astfel, destule neplăceri. Anglia, care oferă medierea sa[131] puterilor străine pentru a se face folositoare, este ea însăşi obligată, pentru propriile sale afaceri, să recurgă la mediatori străini. Funcţia principală a unor buni mediatori ar fi de a preveni războiul. Mediatorii sunt buni, adesea necesari, dar pentru puterile slabe, pentru puterile al căror plan, depinzând de mai mulţi aliaţi, este supus nesiguranţei, neajunsurilor, pentru puterile ale căror armate au avut doar victorii neînsemnate, contrabalansate de alte victorii, pentru că în război este foarte obişnuit ca cele două părţi să-şi atribuie victoria sau superioritatea în aceeaşi acţiune

Rusia nu se găseşte în nici unul dintre aceste cazuri. Ea este o mare putere, ea este singura sa aliată, planul său este stabilit, fără a depinde, fără a fi legat de vreo altă putere. Armatele sale obţin, pe uscat şi pe mare, succesele cele mai strălucitoare, cele mai desăvârşite şi toate împrejurările îi făgăduiesc continuarea acestora. Cu toate acestea, o mare putere, o putere astfel victorioasă, nu doreşte să continue războiul la nesfârşit, nici să impună duşmanului său condiţii atât de aspre încât să-l împingă să rişte totul. Aceasta este organizarea noastră. Acum modelul nostru trebuie să fie Roma în zilele ei de glorie. Victorioasă, ea propunea pacea duşmanilor. Noile victorii nu o făceau să ceară mai mult, după cum nici nenorocirile nu o făceau să ceară mai puţin. După ce Rusia va face un plan cu pacea pe care va dori să o încheie, de ce să nu-l propună direct Porţii, fără a trece prin canalul mediatorilor, pe care şirul victoriilor noastre îi va obliga să devină rivalii noştri, pe care politica îi va sili în cele din urmă să caute să întârzie sfârşitul şi să ne lipsească de avantajele pe care superioritatea armelor ni le-au asigurat[132]. Câte mijloace de pace izvorâte din sentimentele umanităţii în general, în vederea

---

[129] Prusia şi Austria.

[130] Pentru activitatea diplomatică a ambasadorului Angliei la Constantinopol pe parcursul războiului, vezi M.S. Anderson, *Great Britain and the Russo-Turkish War of 1768–1774*, „The English Historical Review", 69, 1954, p 39–58.

[131] *În războaiele anterioare ale Rusiei cu Poarta, Anglia a oferit întotdeauna medierea sa, mai cu seamă în acela sfârşit prin tratatul de la Belgrad din 1739. Se ştie cu ce rezultat* [nota lui Bilistein].

[132] Este posibil ca Bilistein să fi cunoscut instrucţiunile pe care Ecaterina a II-a i le dăduse la începutul campaniei lui Rumianţev, prin care-i cerea acestuia să încheie pacea pe câmpul de luptă, pentru a evita medierea unei terţe puteri. Încă de la sfârşitul lui 1770, Rumianţev se declarase gata de negocieri directe pe câmpul de luptă, însă propunerea sa a fost respinsă de otomani, vezi V. Aksan, *An Ottoman Statesman in War and Peace*, p. 163.

încetării urgiilor şi ororilor pe care războiul le aduce, izvorâte din interesul bieţilor ortodocşi, pentru care noi trebuie să sacrificăm o parte din cerinţele noastre. Gloria armelor noastre, reputaţia politicii noastre, dezinteresul Majestăţii Sale Imperiale, moderaţia sa, mărinimia sa, vor fi pentru Rusia flori preţioase şi nemuritoare, infinit de preferat creşterii cu câteva provincii.

Această modalitate de a propune pacea în chip direct, intră întru totul în organizarea, sau dacă vrem, în ceremonialul Porţii. Ei îi convine să negocieze pe câmpul de luptă, cu armele în mână, în faţa celor două armate, pentru a spune astfel. Este precum o învăţătură a Profetului său şi un articol al credinţei sale. Negocierea, începută şi condusă în acest fel, mi se pare mai simplă şi mai eficace. Ea este cu siguranţă mai glorioasă pentru Rusia. O găsesc infinit mai onorabilă pentru Poartă. Am putea să o prezentăm sub acest aspect, pentru că, în fond, fiind învinsă peste tot, formal, Poarta este supusă nenumăratelor etichete şi ceremonii care nu aduc nimic miezului negocierilor. Am putea, într-un schimb avantajos, să-i cruţăm amorul propriu, pe care Poarta îl leagă de nenumărate fleacuri şi să obţinem ceea ce ne-am propus.

Dacă este adevărat că sultanul a întreprins acest război din intenţii de măreţie şi de cucerire, dacă este adevărat că el este un prinţ născut cu geniu şi cu calităţi, acestea sunt motive şi mijloace întemeiate pentru a negocia direct cu el. Situaţia sa personală şi cea a imperiului său, trebuie să-l facă gata să apuce cu lăcomie mijloacele de a le salva şi pe una şi pe cealaltă. Un prinţ de geniu are resursele de a se hotărî să acţioneze împotriva nenorocirilor.

Dacă Poarta acceptă planul nostru, războiul s-a sfârşit şi pacea este făcută. Dacă refuză, războiul este inevitabil şi totul este pregătit de partea noastră. Două lovituri de tobă şi armatele noastre vor începe să mărşăluiască. Pe parcursul campaniei, primele noastre succese mai pot încă decide pacea. Cunoscând planul nostru, pentru a evita nenorociri şi mai mari, Poarta se poate hotărî să-l accepte. Marele nostru ţel va fi împlinit. Cele două puteri ar fi lipsite de acest avantaj, din momentul în care s-ar îndrepta către mediatori. Cu cea mai mare bunăvoinţă pe care am presupune că aceştia ar avea-o, întotdeauna pacea ar întârzia, cu marele dezavantaj că sângele oamenilor va curge necontenit. Acesta este singurul preţ al acestei întârzieri, pentru că avantajele unui tratat definitiv nu vor creşte prin câteva cuceriri în plus sau în minus. Pacea are limitele sale, pe care un bun [om] politic le poate anunţa de la începutul unui război, indiferent de toate victoriile şi de toate înfrângerile.

Asemenea războaie, precum acela în care am intervenit, trebuie să fie prin natura lor de scurtă durată. Pentru acest lucru există mai multe motive politice şi militare. Rusia şi-a măsurat îndeajuns forţele cu Poarta. Prin victoriile sale, prin teama şi prin supremaţia pe care acestea le vor insufla, Rusia se va impune vreme îndelungată în faţa ei. Dar noi trebuie să ne dorim să punem capăt înaintării noastre, trebuie să ne limităm. Cu cât mai repede, cu atât mai bine. Nu trebuie nici ca un duşman, care a fost semeţ, să fie constrâns dincolo de un anumit punct, nici

ca toate puterile să fie împinse dincolo de organizarea generală. Am mers destul de departe, contextul politic general ne îndeamnă la moderație.

După ce vom alcătui planul nostru, după ce-l vom propune direct Porții, dacă ea îl va refuza dintr-un motiv, oricare ar fi el, de ce să nu-l comunicăm tuturor puterilor, prietene şi rivale? De ce să nu facem din Europa judecător între noi şi Poartă? Acesta este singurul mijloc de a evita prejudecățile pe care continuarea războiului le poate stârni împotriva noastră. Este singurul mijloc de a arunca asupra duşmanului nostru şi partizanilor săi, toate relele pe care următorul război le va aduce. Popoarele, puterile, atunci când vor depune jurăminte de pace, o vor face pentru noi. Am putea astfel, printr-o dreptate politică, să împlinim toate succesele noastre şi să ne însuşim tot ceea ce ne vor da sorții armelor.

Forțele politice se socotesc cu privire la cele care sunt stăpânite de fapt şi la cele care sunt dobândite. Ele se socotesc cu privire la cele pe care puterile duşmane sau rivale le stăpânesc de fapt şi la cele care sunt dobândite sau pierdute de ele. Chiar dacă Rusia nu va dobândi stăpânirea celor două provincii pentru a le alipi imperiului său, deoarece ele sunt luate Porții, duşmanul său şi pentru că nu trec la o altă putere pentru a o mări, noi trebuie să ne călăuzim după politică. Cu atât mai mult cu cât, eu cred că am arătat în detaliu principiile şi urmările intrării lor sub dominația noastră. În ultimii mai puțin de 60 de ani, Rusia a susținut trei războaie împotriva Porții. Dacă cele două puteri se vor învecina prin alipirea provinciilor amintite, îndrăznesc să spun că, cu siguranță, războaiele vor deveni mai dese şi mai periculoase. După aceasta se poate socoti dacă stăpânirea celor două provincii merită asemenea riscuri.

Organizarea, sau dacă vrem ideea noii republici, mi se pare că reuneşte tot ceea Rusia şi-ar putea dori pentru imperiul său cu privire la cele două provincii, a Moldovei şi a Valahiei. Ea împlineşte un mare țel pe care noi nu ni l-am propus în frământările din Polonia. Acest mare țel, de a îndepărta pentru totdeauna puterea otomană de orice dispută cu noi şi de orice influență în Europa asigură o cinste nemuritoare imperiului şi armatelor sale, reprezintă una dintre cele mai glorioase epoci ale domniei Ecaterinei a II-a, uşurează încheierea păcii şi o face mai durabilă, aproape veşnică. Religia ortodoxă îi va da o nouă însemnătate; ea găseşte aici o a doua putere, un al doilea adăpost, o republică ortodoxă.

Memoriile politice sunt rare în ziua de astăzi şi foarte inutile. Ele ajung fie prea devreme, fie prea târziu. Convins de aceste neajunsuri şi de celelalte neplăceri ce nu pot fi separate de munca de acest fel, am întârziat să vi-l dau. Înfățişându-l aduc drept chezăşie pentru mine adevărul care stă la baza memoriului, folosul pe care l-ar putea aduce, sârguința şi respectul meu.

Cartierul General din Iaşi
2 Martie 1771

MEMORIU ASUPRA CREŞTERII PE CARE FRANŢA O POATE OBŢINE PENTRU COMERŢUL SĂU DACĂ VA DESCHIDE SCHELE ALE LEVANTULUI DIRECT ÎN PROVINCIILE MOLDOVEI ŞI VALAHIEI[133]

(1776)

Produsele din provinciile Moldovei şi Valahiei sunt foarte numeroase[134]. Ele cuprind: bolovani de sare[135], grâu, orz, boabe, mazăre, linte, lemn de stejar renumit pentru construcţia vaselor; lemn de brad, de fag şi de carpen pentru rotărit şi *pelonage* (?)[136], lemn de ulm şi de frasin, atât de folositor în construirea trăsurilor şi carelor, ceară galbenă, miere, cânepă, in, lână, bitum natural care este de două feluri, unul negru şi celălalt roşu – acesta se scoate, aproape fără nici o cheltuială, din puţuri în pământ de o adâncime de câteva picioare, ale căror surse sunt nesecate[137].

Salpetru se găseşte într-o mulţime nenumărată de locuri la suprafaţa pământului, acesta putând fi considerat drept un produs natural, [pentru că] poate fi obţinut cu foarte puţină muncă[138]. Salpetrul poate constitui o ramură însemnată a comerţului, fie că este exportat nelucrat, fie că este preschimbat, în acele locuri, în pudră.

Franţa, din porturile sale, îşi poate trimite vasele direct la Cetatea Albă[139], în Marea Neagră, care, în acest loc, primeşte Nistrul[140] şi pe Dunăre în portul Galaţi[141]

---

[133] Traducerea s-a făcut după ediţia memoriului publicată de Alexandre Stroev şi Ileana Mihăilă în *Ériger une République souveraine, libre et indépendante*, p 171–180.

[134] Pentru o analiză similară a mărfurilor care puteau fi exportate către Ţara Românească şi Moldova, precum şi a celor care puteau fi importate, vezi Charles-Claude de Peyssonnel, *Traité sur le commerce de la Mer Noire*, editat fragmentar în *Călători străini*, vol. 9, p 391–407. Ar fi interesant de comparat aceste liste, care pun ambele accent pe resursele naturale ale Principatelor, cu cea din raportul înaintat de boierii munteni curţii din St. Petersburg, în anul 1770, în care sunt menţionate mai ales produse secundare, vezi N. Iorga în *Genealogia Cantacuzinilor de Banul Mihai Cantacuzino*, Bucureşti, 1902, p. 451. Din păcate, memoriul înaintat de Alexandru Ipsilanti Ecaterinei a II-a în mai 1775, cu privire la comerţul Valahiei, semnalat de ţarină într-o scrisoare către Repnin, nu a fost încă editat; vezi memoriul nr. 25 din repertoriul lui Vl. Georgescu, *Mémoires et projets de réforme dans les Principautés Roumaines 1769*–1830, p. 9.

[135] Este demn de remarcat că Bilistein aşează sarea în fruntea listei de produse moldo-muntene. Pentru exploatarea sării în secolul al XVIII-lea, vezi studiul Aurorei Ilieş, *Ştiri în legătură cu exploatarea sării în Tara Românească până în secolul al XVIII-lea*, SMIM, I, 1959, p 155–197.

[136] Acest termen nu este atestat de nici un dicţionar sau enciclopedie. Ar putea fi o greşeală de scriere a lui Bilistein şi în loc de *pélonage,* să fie *pélotage* (lemn pentru tors) sau *pilonnage* (lemn pentru tasat).

[137] Pare a fi vorba de „ceară de pământ" (ozocherita); vezi şi C. C. Giurescu, *Vechimea exploatării petrolului şi a „cerii de pământ" în Ţările Române*, p. 125–133 în „Contribuţii la istoria ştiinţei şi tehnicii româneşti în secolele XV - începutul secolului XIX", Bucureşti, 1973.

[138] Mai multe surse privind exploatarea silitrei în Moldova şi Ţara Românească sunt adunate de C.C. Giurescu, *Despre producerea silitrei sau azotatului de potasiu în Ţările Române*, p 193–199 în „Contribuţii la istoria ştiinţei".

[139] *Akierman* (azi Bilhorod, Ucraina)

[140] Editorii Al. Stroev şi Ileana Mihăilă observă că în acest memoriu Bilistein foloseşte o formă românizată a denumirii, *Niester*, în vreme ce în precedentul memoriu, scris cu cinci ani mai devreme, folosea forma *Dniestr.*

[141] *Galatz.*

din Moldova. La Galați, sau foarte aproape, se varsă în Dunăre Prutul şi Siretul, două ape care traversează Moldova de la nord la sud şi care sunt de cel mai mare folos pentru a aduce produsele şi a le îmbarca. Vasele din Egipt şi Berberia vin adesea în portul Galați. Deasupra, în locul numit Chilia, Dunărea se aruncă în Marea Neagră, de unde drumul către Constantinopol şi împrejurimi durează doar câteva zile, adesea două sau trei, după cum bate vântul.

Produsele care nu ar conveni deloc Franței, sau care vor depăşi consumul său, vor fi revândute străinilor cu un profit mare.

Cele două provincii nu au nici un fel de manufacturi sau de fabrici, nici chiar pe cele mai elementare. Cu toate acestea există consum şi lux în îmbrăcăminte. Putem importa [sic!] aici, cu promisiunea unei bune vânzări, tot felul de mărfuri, mai ales postavuri, mătăsuri uşoare, ceaprazuri de aur, caftane, etc. Mărfurile importate sunt aproape aceleaşi ca pentru schelele din Levant. Moldovenii şi valahii arareori se dedică comerțului. Grecii şi armenii au făcut până acum tot comerțul activ şi pasiv al celor două provincii[142]. Dar aceştia nu sunt decât mici negustori fără inteligență şi, adesea, fără bună-credință. De altfel, ei plătesc dobânzi de 20, 30 şi 40 la sută şi totuşi ei obțin repede averi însemnate pe care, cel mai adesea, le duc în afara [țării]. De asemenea, toți autorii care au scris despre comerț au atribuit celui de la Marea Neagră câştigurile cele mai însemnate.

Spania, pe care eu o consider ca având acelaşi interes ca şi Franța[143], ar putea în egală măsură să exporte [sic!] din aceste provincii, un număr de produse şi de materiale pentru marină, sau Franța i le poate revinde.

Cele două provincii nu trebuie privite prin prisma stării lor actuale. Trebuie să ni le închipuim în starea de dezvoltarea la care vor ajunge imediat ce proprietarii pământurilor şi poporul vor vedea o piață liberă pentru produsele lor. Agricultura poate deveni aici atât de îmbelşugată, încât provinciile vor putea furniza în afară o cantitate imensă de grâne[144]. Franța şi aproape întreaga Europă suferă de 25–30 de ani de lipsă de grâne şi de un fel de foamete. Îndrăznesc să spun că, dacă Franța va deschide cu cele două provincii comerțul pe care acest memoriu îl îmbrățişează, ea nu va mai fi niciodată expusă vreunei lipse[145].

Dintre toate puterile maritime şi comerciale, Franța este cea mai învecinată acestor două provincii şi cea mai în măsură să tragă foloase din produsele şi comerțul lor. Mările fac aceste provincii vecine Franței.

---

[142] Pentru o analiză a structurii entice a negustorilor care făceau comerț în Țara Românească în secolul al XVIII-lea, vezi Gh Lazăr, *Les marchands en Valachie,* Bucureşti, 2006, p 102–145.

[143] La moartea regelui Carol al II-lea de Habsburg, în 1700, tronul regatelor spaniole revenise unui Bourbon, Filip al V-lea

[144] Această remarcă asupra potențialului agriculturii moldoveneşti şi munteneşti se regăseşte în relatările mai multor călători şi diplomați străini, vezi J. Carra sau raportul consulului din 1808 publicat de Cernovodeanu şi A Lazea, *Noi izvoare statistice din arhivele ruse privitoare la Principatele Române*, „Revista Arhivelor", 35, 1973, p. 53–95.

[145] Optimismul lui Bilistein, care la prima vedere pare o mărturie a capacității de producție agricolă a Moldovei şi Țării Româneşti, trebuie interpretat prin prisma disputelor din Franța, din anii 1760 şi 1770, asupra comerțului cu grâne. Politica Regatului în aceşti ani ezita între politică de libertate a comerțului cu grâne, promovată de fiziocrați, şi o politică de monopol a statului, promovată de măsurile lui Joseph-Marie Terray, vezi Henry C. Clark, *Compass of Society: Commerce and Absolutism in Old-Regime France*, Lexington Books, 2006, p 153–221.

Pentru aceasta, ar trebui rânduită o companie sub numele de Compania Mării Negre care ar da de îndată o cu totul altă dezvoltare agriculturii, produselor, comerțului activ și pasiv al celor două provincii.

Marsilia sau Toulon par a fi porturile cele mai potrivite drept sediu general al acestei companii.

Poporul de aici trece drept foarte leneș, poate că așa și este?[146] Dar el nu poate fi tocmit la aproape nici un fel de muncă, acolo nu există aproape deloc salariu, la ce i-ar folosi munca? Gândind astfel, el se mărginește să fie destul de prost îmbrăcat, să mănânce și să doarmă. Să aibă foloase de pe urma muncii sale, să i se dea salarii și atracția, certitudinea câștigului și toate acestea îl vor metamorfoza într-un muncitor folositor și îndemânatic. Și câte mii de oameni nu vor fi angajați direct în noul comerț? Câștigul se va revărsa asupra tuturor celorlalți, chiar și asupra acelora care rămân în casele lor și în general asupra tuturor claselor națiunii.

În afară de marile țeluri ale comerțului mai sus-amintite, munții ce poartă numele de Munții Carpați, care despart cele două provincii de Ungaria și de Transilvania, ascund înăuntrul lor mine de aur, argint, cupru, fier, cositor, plumb, cinabru, ocru, arsenic, sulf, marcasit, alaun, marmură și alte minerale. Am o mică hartă a Valahiei pe care sunt arătați munții în care se află principalele mine. Prințul Cantemir spune în istoria sa că domnii și boierii nu au îndrăznit niciodată, sub cârmuirea otomană, să exploateze minele, de teamă ca nu cumva turcii să încaseze, singuri și doar pentru ei, toate veniturile, împovărând locuitorii cu noi munci și corvezi[147].

Mai multe râuri poartă nisip și fire de aur pe care egiptenii, numiți țigani, știu cum să-l strângă, dar pe care, lipsiți de credință, îl vând în afara [țării][148].

Regele trebuie să asigure aceleiași companii un privilegiu exclusiv de 40 de ani pentru exploatarea acestor mine. Se știe că sunt foarte bogate, vor fi un nou Peru pentru compania care le va deschide. Noi mergem să căutăm bogății în Indii și le nesocotim pe cele care sunt aproape sub ochii noștri.

Toți munții și pământurile care cuprind aceste mine au păduri imense pline de lemn de stejar, carpen, fag, brad, ulm, frasin și alte specii, de toate mărimile. Toți

---

[146] Lenea românilor este un motiv ce revine destul de des în relatările călătorilor străini din această perioadă, vezi de exemplu relatarea lui Erasmus Heinrich Schneider von Weismantel în *Călători străini*, vol 8, dar și în descrierea moravurilor moldovenilor de Dimitrie Cantemir. Pentru o încercare de a interpreta aceste observații prin prisma unei „etici ortodoxe", care condamnă profitul, vezi D. Barbu, „Etica ortodoxă și „spiritul" românesc", în *Firea românilor*, ed. Daniel Barbu, București, 2000, p 40–50.

[147] „Dar Alpii noștri nu sunt lipsiți nici de bogăția obișnuită a munților, adică de mine de minereuri. Dar, în vremurile vechi, și cumpătarea Principilor și lipsa de băieși de mină au împiedicat deschiderea lor. În vremurile noastre, le-au stat piedică Moldovenilor lăcomia Turcilor și teama ca, tot căutând bogății, să nu-și piardă, odată cu moșia, și truda și câștigul Dar că munții nu-s lipsiți de aceste avuții subpământene stau drept dovadă păraiele ce curg de la poalele lor[..] Pe acestea le culeg Țiganii, le curăță de murdărie, și-și dobândesc de acolo atâta aur, încât, în fiece an, îi pot plăti Soției Principelui, sub numele de dare, și patru ocale de aur, care fac 1 600 de dramuri", în D. Cantemir, *Descriptio*, p. 89–90.

[148] Pasajul despre bogățiile munților Carpați se regăsește, cuvânt cu cuvânt, la începutul memoriului din 1782, adresat lui Bilistein, vezi Hurmuzaki, XIX/1, doc. 61.

aceşti munţi şi toate aceste păduri sunt proprietăţi neînsufleţite, fără vreun fel de venituri pentru proprietari. Compania s-ar înţelege cu aceştia pentru un preţ neînsemnat, ceea ce ar face foarte puţin costisitoare exploatarea acestor mine. Cu toate acestea, ea ar aduce un beneficiu dublu, atât proprietarilor cât şi companiei[149].

Munţii şi pământurile pe care se găsesc aceste mine aparţin mănăstirilor, seniorilor numiţi boieri, mazililor sau răzeşilor[150], iar unele sunt cedate suveranităţii. Nu există nici un proprietar capabil să deschidă aceste mine, nici prinţii nu o pot face. Aşadar, acestea sunt comori îngropate pentru proprietari, pentru popoare şi pentru întregul comerţ european.

Potrivit obiceiului european, minele de aur şi de argint aparţin suveranilor, care-i despăgubesc pe proprietari cu contravaloarea pământurilor. Întrucât în aceste provincii, acest obicei nu este nici cunoscut, nici în vigoare, ar trebui făcută o deosebire între minele de aur şi de argint şi toate celelalte. Concesiunea ar acorda exclusiv companiei minele de aur şi de argint, plătind proprietarilor o compensaţie pentru valoarea pământului şi o recompensă pentru pădure. Oricum, pentru ei ar fi un câştig statornic şi nou, de vreme ce nici ei, nici strămoşii lor nu au avut niciodată vreun folos şi de vreme ce, după cei 40 de ani de concesiune, totul li se va înapoia. Dar în această perioadă de timp, ce circulaţie a numerarului![151]

Cu privire la minele de cupru şi la celelalte, ele trebuie de asemenea încredinţate companiei prin concesiune, pentru acelaşi număr de ani, sub condiţiile şi pe temeiul invocat cu privire la minele de aur şi de argint[152].

---

[149] Paragraf reluat în memorial din 1782.

[150] *Boiares, Mazıls, Resesch*s.

[151] Pasajul sımilar dın memoriul din 1782 este considerabıl mai dezvoltat *Marele Senıor [sultanul] are suveranitatea dırectă şı supremă el o încredınţează pentru a fi exercıtată un tımp, sau potrıvıt voınţeı sale, celor doı prınţı numıţı hospodari, care nıci nu au şı nici nu pot obţıne vreun drept de proprıetate asupra suveranıtăţıı, sau asupra drepturılor şı atrıbutelor suveranıtăţıı. Există prın urmare motıve să credem că proprıetatea deplınă asupra mınelor aparţine doar proprıetarılor pământuluı, în afară de o neînsemnată răsplată pentru suveran, dacă acesta o va cere. Potrivit opınıılor luı Cantemır, exıstă totuşi motive să credem că Turcıı vor dori să ceară oarecare drepturı ca omagiu pentru suveranitate. Aşadar, compania trebuie să fie sub protecţia mınısteruluı, să se adreseze Porţii pentru a obţıne prıvılegiul concesıunıı, după care va negocia cu proprıetarıı mınelor, pământurılor şı pădurılor preţul despăgubırılor. Despăgubırea pentru prıma concesıune nu poate fi prea ımportantă, pentru că până acum toate aceste proprıetăţı au fost moarte pentru stăpânıı lor. Tot ceea ce vor prımı de la companıe le va aduce un câştıg sıgur şi nou, de vreme ce nıcı strămoşıı lor, nici ei, nu au beneficiat niciodată în vreun fel, şı fără companıe, nıcı nu ar fi benefıcıat, ıar după 30 sau 40 de anı de concesıune dreptul de folosınţă va fi înapoıat dreptului de proprıetate, în aşa fel încât proprietarıı să se bucure şı să dispună de el după cum vor crede de cuvıınţă. Proprıetarıı nu trebuıe să fie forţaţi să-şı concesioneze pământurıle împotrıva dorınţei lor. De vreme ce eı nu ar putea să refuze decât dintr-un capricıu, aceasta ar fi o speţă a maximeı de drept roman, potrıvıt căreıa bınele publıc este maı presus de interesele partıculare. Aşadar, suveranul ar avea dreptul să acorde o concesıune şı un prıvılegıu general, fără de care o companıe nu se poate angaja în cheltuıelıle uneı asemenea actıvıtăţı.*

[152] Şı acest paragraf este mai dezvoltat în memorıul din 1782: *În întreaga ţară fiecare senıor este lıber să deschıdă pe pământul său mıne de cupru, de fier şı altele, care se găsesc acolo Boıerii moldovenı şı valahı, care, potrıvıt constituţıeı provıncıılor lor, au pe pământurıle lor drepturıle senıorıale cele maı întınse, îl au cu sıguranţă şı pe acesta, în chıp deplın În sıtuaţıa lor actuală acesta este pentru ei un drept mort. Se poate prin urmare presupune că eı le vor ceda de bună voıe şi la un preţ bun aceleaşi companıı, fără a fi necesar a le cuprinde în concesıune. Lıbertatea pe care o vor avea va fi un motıv pentru a-ı determına să le cedeze o vreme, până când vor vedea mıjloacele prın care ar putea eı înşışı să le exploateze.*

Cu toate acestea, compania trebuie să-şi dea toată silinţa să menajeze scrupulele şi chiar prejudecăţile proprietarilor, atât în obţinerea concesiunii, cât şi în punerea ei în aplicare.

Ministerul otoman, întrevăzând o creştere a veniturilor sau a excedentului cuvenit lui, va fi dispus să acorde concesiunile, privilegiile şi toate favorurile care îi vor fi cerute[153].

Prinţii vor privi cu plăcere acest nou belşug care le va creşte veniturile şi le va înlesni încasarea celor vechi. Astfel, sunt motive să credem că ne vor promite toate înlesnirile şi tot sprijinul din partea lor. Compania, după ce va fi obţinut de la Poartă concesiunile şi privilegiile necesare, va trebui să dea acestor prinţi, în fiecare an, câteva daruri şi plocoane pentru a le păstra bunăvoinţa.

Proprietarii pământurilor, o repet, vor găsi un câştig statornic şi nou, ceea ce va asigura adeziunea lor. Astfel, totul se potriveşte pentru a face foarte uşoară obţinerea concesiunii şi pentru a garanta punerea ei în practică.

M-am însurat în Moldova cu o domnişoară din casele [boiereşti] de frunte, a cărei familie este proprietara multor pământuri. Am petrecut aici cinci ani, i-am studiat trăsăturile naturale şi chiar morala şi politica. Cred că pot făgădui că voi fi folositor companiei. Întrucât, totuşi, ea nu poate fi întemeiată, nici nu poate începe pe baza expunerii unui particular, oricât de seducătoare şi veridice ar părea afirmaţiile sale, am onoarea de a mă adresa direct ministrului pentru a alege negustori de încredere, care vor trimite la faţa locului negustori experimentaţi, naturalişti, mineralogi, mineri şi alte feluri de experţi. Apoi, compania va putea fi întemeiată pe baza raportului acestora şi, dacă va găsi acolo câştig, va putea face promisiuni.

Pentru un foarte mare câştig, compania ar trebui să întemeieze în cele două provincii sticlării pentru toate felurile de sticlă, manufacturi pentru sare de leşie şi drobuşor de vopsit şi toate celelalte manufacturi ce consumă lemn şi cărbune. În părţile în care aceste clădiri ar trebui ridicate, lemnul nu are nici un fel de valoare, multe milioane de stejari, de fagi, de carpeni şi de alte specii de copaci zac întinşi pe pământ. Proprietarii pădurilor ar da ceva bani pentru a fi folosiţi, fie ridicaţi, fie arşi, astfel, ei ar câştiga un nou teren. Toate manufacturile şi fabricile ale căror cheltuieli cresc datorită folosirii lemnului şi cărbunelui, vor produce cu costuri foarte mici şi, astfel, vânzarea va fi întru totul garantată[154].

---

[153] Pentru problema constrângerilor dominaţiei otomane asupra comerţului Principatelor, vezi studiile lui Bogdan Murgescu, *Avatarurile unui concept: monopolul comercial otoman asupra Ţărilor Române*, RI, 1, 1990, nr. 9–10, p. 819–845 şi *Comerţ şi politică în relaţiile româno-otomane (secolele XVI–XVIII)*, RI, 8, 1997, nr 9–10, p. 573–590.

[154] Memoriul din 1782 cuprinde alte câteva scurte articole Dau în continuare titlul acestora, adăugând cuprinsul lor doar atunci când apar elemente noi faţă de memoriile precedente ale lui Bilistein· (6) *Morile şi ciocanele hidraulice pentru fier;* (7) *Piaţa de desfacere pentru toate aceste produse de cupru şi fier - Piaţa de desfacere pentru toate aceste produse de cupru, fier şi de alte metale prelucrate va fi foarte întinsă şi în plus, sigură, mai întâi în interiorul celor două provincii, la Constantinopol, în Bulgaria, în Crimeea, pe ţărmurile Mării Negre şi în alte părţi,* (8) *Hotărârile Ministrului Otoman,* (9) *Hotărârile Hospodarilor-Compania, după ce a obţinut de la Poartă concesiunea, trebuie să dea un dar în fiecare an prinţilor numiţi Hospodari, arătându-le cinstirea şi respectul cuvenit, pentru a-i păstra de partea sa şi pentru a-i determina să sprijine îndeplinirea unor ţeluri care sunt importante şi pentru provinciile lor şi pentru binele locuitorilor din toate clasele. Pentru Hospodari mai cu seamă, vor fi o nouă sursă pentru a le creşte veniturile Trebuie aşadar să se asigure dinspre partea lor întregul sprijin şi ajutor în executarea [planurilor companiei]*; (10)

Planul propus conţine mai multe avantaje sigure. Primul în ceea ce priveşte Poarta, seniorul suzeran. Al doilea în ceea ce-i priveşte pe prinţi, seniorii vasali. Cel de-al treilea, în ceea ce-i priveşte pe toţi proprietarii de pământuri, care sunt cu precădere boierii. Cel de-al patrulea, în ceea ce-i priveşte pe toţi lucrătorii.

Negustorii şi oamenii trimişi în recunoaştere trebuie să fie îndrumaţi către ambasadorul regelui la Poartă şi recomandaţi de ministru. Ambasadorul nu va întâmpina mari obstacole în negocierile sale, ci doar o încetineală, după cum stă în obicei ministerului otoman.

Adeseori, noi am parcurs cele două emisfere şi acesta cu o mare pierdere de oameni şi de bani, pentru a căuta noi direcţii de comerţ, pentru a întemeia o colonie. Planul meu le oferă pe amândouă, aproape sub ochii noştri şi la îndemâna noastră.

Ca urmare, compania ar putea avea factorii în cele două capitale, sau comptoare, precum şi în porturile Galaţi sau Cetatea Albă şi un consul general precum în Schele[155].

Imperiul Otoman a privit şi va privi întotdeauna Franţa drept o putere vrednică de interes, după cum şi Franţa a considerat la fel Imperiul Otoman. Eşecurile războiului, care tocmai s-a terminat, pot răci puţin atitudinea ministrului otoman; dar după un an sau doi, el va uita nefericirile trecute, lucrurile vor reveni pe făgaşul cel vechi, adevărata politică îşi va recăpăta drepturile, cele două puteri îşi vor regăsi înţelegerea şi armonia. Comerţul şi navigaţia întreţin între supuşii puterilor o legătură, un interes reciproc. Ele ţin în chip lăuntric de politică, strângând nodurile prieteniei şi ale bunei înţelegeri între aceste puteri. Aşadar, noul comerţ, noile rânduieli propuse, au şi avantajul de a zămisli noi legături, noi interese şi de a le întări pe cele vechi, între Franţa şi Poartă. Datorită acestor calităţi, îndeplinirea lor este atrăgătoare pentru rege şi pentru Franţa şi le garantează protecţia cea mai de seamă.

Baronul de Bilistein,
Versailles, 9 martie 1776

Manufacturile de arme şi unelte, (11) *Sticlăriile;* (12) *Sarea de leşie*; (13) *Fabrici de hârtie;* (14) *Factorii de întemeiat – Franţa a dus meşteşugurile atât de sus, încât acestea au devenit acum prea multe. Franţa are o infinitate de muncitori, chiar şi de meşteşugari de toate felurile, cărora le lipseşte lucrul. Un mare număr dintre ei îşi vor părăsi meseriile şi muncile, vor stabili meşteşuguri noi, vor perfecţiona altele, îmbogăţind străinii rivali, adesea duşmani, cărora le vor spori populaţia, comerţul şi toate celelalte mijloace Alţii pier datorită diferenţei de climat şi din alte nenorociri. Franţa îi pierde cu toate familiile lor, cu toţi urmaşii. Toţi aceşti meşteşugari şi muncitori atraşi în aceste provincii de siguranţa slujbei şi a câştigului vor întemeia factorii, care vor conserva sentimentul naţional, speranţa de a se întoarce în ţară după ce vor fi strâns o oarecare avere,* (15) *Un nou debuşeu pentru Franţa*; (16) *Siguranţa noilor factorii,* (17) *Armonizarea manufacturilor (din Principate cu cele din Franţa)*

[155] Cu doi ani mai înainte, în 1774, un alt călător străin ce îşi încercase norocul în Principate, Gian Pietro Nagny, fost secretar al lui Grigore Ghica, înaintase un memoriu ducelui d'Aiguillon în care propunea constituirea unui post de consul în Moldova, enumerând avantajele comerciale pe care Franţa le-ar putea obţine în această ţară, vezi Al. Stroev, *Les espions français en Russie durant la guerre entre la Russie et la Turquie (1768–1774)* în *L'influence française en Russie au XVIIIe siècle*, ed. J.- Poussou, A Mezin, Y Perret-Gentil, 2004, p. 589 Primele consulate franceze în Moldova şi Ţara Românească au fost deschise în 1797.

AZMI AHMED EFENDI

(1790)

Diplomatul otoman Azmi Ahmed efendi a călătorit prin Ţara Românească şi Transilvania în cursul voiajului diplomatic întreprins de la Istanbul la Berlin, în perioada cuprinsă între noiembrie 1790 – martie 1792[1].

S-au conservat puţine informaţii certe asupra vieţii şi carierei lui Azmi Ahmed. S-a născut la o dată anterioară anului 1749 (anul dispariţiei părintelui său), probabil în jurul anului 1740 şi a decedat pe la 1821, fiind înmormântat la Istanbul, în cimitirul din cartierul Eyub. Ascesiunea lui în departamentele centrale ale marelui vizirat (*Divan-i Humayün*), s-a datorat protecţiei şi susţinerii oferite de ruda sa, renumitul om de stat Resmi Ahmed (1700–1783). Natura rudeniei între Azmi Ahmed şi Resmi Ahmed este controversată. Specialistul în istoriografia otomană, Franz Babinger l-a considerat pe Azmi Ahmed ca nepot al lui Resmi Efendi[2], în vreme ce în studii mai recente este nominalizat atât cumnat[3], cât şi ginere[4] Reprezentantul Prusiei la Istanbul, baronul von Diez, care l-a cunoscut pe Azmi Ahmed în capitala de pe Bosfor şi l-a reîntâlnit ulterior în Prusia, în corespondenţa trimisă suveranului său îl aprecia pe oficialul turc drept nepot al lui Resmi Ahmed[5].

Îndeplinind o dregătorie măruntă, Azmi Ahmed l-a însoţit pe Resmi Ahmed, însărcinat cu o solie la Berlin în anul 1763, delegaţie care la dus şi la înapoiere a călătorit prin Moldova şi Ţara Românească. În 1787, în anul deschiderii războiului otomano-rus, a fost trimis în misiune la cârmuitorul Marocului (*Fas*), Molay Mehmed cu obiectivul de a crea dificultăţi flotei ruse din Mediterană[6]. La o dată necunoscută, însă anterioară anului 1790, a avansat la postul *mektupcu,* adică secretarul cabinetului marelui vizirat, dregătorie care i-a deschis accesul la eşalonul superior al administraţiei otomane. După misiunea din Prusia, Azmi efendi ca înalt demnitar a condus diferite departamente din sfera finanţelor centrale, răspunzând de controlul strâmtorilor (*Boğaz nazırı*); aprovizionarea alimentară (*hububat nazırı*) etc. A condus pentru scurtă vreme al doilea defterdarlâc (*şıkkı sani defterdarı*) al imperiului şi apoi ministerul afacerilor interne (*rikab-ı hümayun kethudası*)[7].

---

[1] Stanford J. Shaw, *Between Old and New. The Ottoman Empire under Sultan Selim III 1789–1807*, Cambridge, Massachusetts, 1971, p. 189, probabil printr-o eroare mecanică, a prelungit stagiul lui Azmi Ahmed efendi la Berlin în intervalul 1790–1794.

[2] Fr. Babinger, *Die Geschichtsschreiber der Osmanen und ihre Werke,* Leipzig, 1927, p. 329.

[3] M. Guboglu, *Două manuscrise turceşti de Ahmed Resmi efendi în biblioteca „V A Urechia" din Galaţi privind ţările române*, în vol. *100 de ani de la înfiinţarea primei biblioteci publice din judeţul Galaţi*, Galaţi, 1974, p. 150.

[4] Virginia H. Aksan, *An Ottoman statesman in war and peace· Ahmed Resmi Efendi. 1700–1783*, Leiden, New York, Koln, 1995, p 28 (ginere), p. 87 (cumnat).

[5] Otto Müller-Kolshorn, *Azmi Efendis Gesandtschaftsreisen an den preussischen Hof. Ein Beitrag zur Geschichte der diplomatischen Beziehungen Preussens zur Hohen Pforte unter Friedrich Wilhelm II.*, Berlin, 1918, p. 94

[6] Faik Reşit Unat, *Osmanlı sefirleri ve sefaretnameleri*, ed. Bekir Sıtkı Baykal, ed. IV, Ankara, 2008, p. 148–149 Despre misiunea în Prusia, *ibidem*, p. 149–154.

[7] Detalii asupra carierei lui Azmi Ahmed efendi la Gümeç Karamuk, *Ahmed Azmi Efendis Gesandtschaftsbericht als Zeugnis des osmanischen Machtverfalls und der beginnenden Reformära unter Selim III*, Frankfurt/M , 1975, p. 202–207.

Solia condusă de Azmi Ahmed fiind de rang inferior, în ierarhia protocolului diplomatic, suita sa nu era impunătoare. A fost însoțit de un număr redus de slujitori, cum rezultă și din totalul atelajelor și bidiviilor închiriați în menzilurile amplasate în afara hotarelor Imperiului otoman; printre oficiali s-au aflat Mustafa efendi, cu rang de secretar al ambasadorului și hatmanul Constantin Caragea (*Karaca*), în calitate de dragoman[8].

Azmi Ahmed Efendi și-a îndeplinit misiunea în conjunctura evoluției dezastruoase a războiului început în 1787, confruntare care opunea Imperiului Otoman două forțe coalizate: Austria și Rusia. Biruit pe câmpurile de luptă de inamicii săi care ocupaseră Moldova și Țara Românească, „trădat" de aliatul său, Prusia, cu care încheiase o alianță formală la începutul anului 1790[9], Selim III, al cărui obiectiv maximal prioritar îl constituia recuperarea Crimeei, a parafat un armistițiu preliminar cu Austria la Giurgiu în luna septembrie[10], cu speranța că va opri ofensiva rusă prin activarea regelui Prusiei contra Rusiei.

În luna decembrie, când Azmi Ahmed efendi a părăsit patria, deja debutaseră tratativele de pace turco-austriece purtate la Șiștov, iar rușii lansaseră asaltul asupra cetăților otomane de la gurile Dunării (Ismail, Tulcea, Măcin), pentru a debarca în Dobrogea.

La revenirea în patrie, în primăvara anului 1792, a elaborat un „Raport de solie" (*Sefaretname*) asupra misiunii îndeplinite în Prusia. Relatarea cuprinde o sumară descriere a itinerariului străbătut prin Țara Românească și Transilvania.

Ediții ale *sefaretname*-ului lui Azmi Ahmed efendi *Sefaretname-i Ahmed Azmi*, Istanbul 1303 H /1885–1886; raportul rezumativ este inclus în vol. V din „Istoria" (Tarih) a lui Cevdet Pașa, operă care a cunoscut mai multe ediții (v. *Cevdet Pașa tarihinden seçmeler*, vol. I, ed. Sadi Irmak, Behçet Kemal Çeglar, Istanbul, 1973, p 375–389). În 1918, Otto Müller – Kolshorn a tipărit doar traducerea în limba germană a raportului de ambasadă utilizând un manuscris aflat în Germania. Folosind un manuscris stanbuliot, în 1975, istoricul Gumeç Karamuk a tălmăcit tot în limba germană (fără transliterare) textul original al lui Ahmed Azmi efendi.

Fragmentele reproduse aici constituie traducerea textului raportului de ambasadă, în variantele publicate de Otto Muller-Kolshorn[11] și de G. Karamuk[12].

Deoarece i s-a anunțat comandantului (*muhafiz*) fortăreței din Vidin, excelenței sale, fericitului Ali pașa, că noi plănuiam să intrăm în Vidin în ziua următoare, așadar când ne-am apropiat, au venit pentru a ne întâmpina, înaintea menționatului pașă, vistiernicul și agaua pașalei, cât și secretarul seraschierului din Vidin, excelența sa, Mehmed pașa, acompaniați de circa patruzeci până la cincizeci de slujitori; ne-au condus în locul de încartiruire, pregătit de către ei în interiorul fortăreței Vidin.

---

[8] Identitatea translatorului este dezvăluită într-un *berat* din 27 iulie 1793. Actul otoman precizează că dragomanul hatmanul Constantin Caragea a primit privilegii în vara anului 1792 deoarece și-a îndeplinit slujba pe lângă Azmi Ahmed „potrivit cerințelor sale de supunere și că a arătat devotament și credință", M.A. Mehmed, *Documente turcești privind istoria României*, vol. III, *1791–1812*, București, 1986, doc. 22, p 48–50.

[9] La 31 ianuarie 1790, baronul von Diez, încălcând competența acreditată, a semnat la Istanbul în numele regelui Prusiei o alianță formală cu Imperiul Otoman, parafată de partea turcă de ministrul de externe (*reis ul-kuttab*), Mehmed Rașid Efendi și de judecătorul armatei (*kadiasker*) din Rumelia, Mustafa Așir Efendi, St J. Shaw, *Between Old and New*, p 46

[10] A I Bağış, *Britain and the Struggle for the Integrity of the Ottoman Empire. Sir Robert Ainslie's Embassy to Istanbul, 1776–1794*, Istanbul, 1984, p 113.

[11] Otto Muller-Kolshorn, *Azmi Efendis Gesandtschaftsreise*, p. 29–35, 61.

[12] G Karamuk a inclus în lucrarea sa (*Ahmed Azmi* ..) o anexă documentară care cuprinde cele 44 pagini ale mss. lui Azmi Efendi (din biblioteca Millet Genel Kütüphanesi, mss. nr. 825), reproduse fotografic Grație acestei inițiative, deși ar fi fost la fel de utilă și o transliterare în caractere latine, putem stabili indubitabil că satul aflat între Calafat și Craiova se numea *Cioroiu* și nu *Cioroiașu* (identificare propusă de cei 2 editori ai textului integral). Toponimul de la p 3, rândul 6, se poate citi doar *Cioroiu* sau cu alte variante de vocale tari (textul este vocalizat)

În ziua de după sosirea noastră, dragomanul nostru[13] a fost trimis – împreună cu un altul, un prusac repartizat suitei noastre, din partea ambasadorului prusac plenipotențiar din Istanbul[14] – în Calafatul[15] aflat dincolo. Deoarece s-a dat de știre căpitanului[16] ungur din partea austriacă, care rezida în Calafat, că noi intenționăm să călătorim prin Austria către Prusia, și pe deasupra pentru că în ziua sosirii noastre în Vidin fuseseră înștiințați – de menționatul seraschier, înaintea amintitului căpitan – oamenii noștri trimiși dincolo, cu zece slujitori, au vegheat ca până să sosim la Calafat, să ni se pună la dispoziție trăsurile și caii tocmiți, ca să ajungem la Craiova, capitala celor cinci districte, numite Valahia Neagră[17].

Deoarece oamenii noștri se înapoiaseră la Vidin cu vestea „se poate traversa când se dorește", în ziua de miercuri 8 decembrie [1790][18] am trecut dincolo bagajele noastre, pe bacuri neacoperite[19] și câteva ore mai târziu am trecut și noi într-un caic, cu cinci banchete (*beş oturaklı çete kayığı*)[20], aparținând comandantului fortăreței din Vidin.

Având în vedere că de la Calafat până la Craiova majoritatea satelor aflate pe drum erau pustiite și nelocuite, ne-am propus să mergem, răstimp de zece ore, până la al doilea popas, în satul numit Cioroiu[21]; însă, de vreme ce aici nu era niciun cal de poștă, iar caii înhămați proveniți din satele dimprejur, erau costelivi și înfometați, până seara nu s-a ajuns la locul de popas. Deoarece în acea zi ninsese deja destul de mult, iar după amiază s-a stârnit un vânt puternic, astfel încât vizitii noștri erau aproape înghețați, a fost trimis înainte unul dintre călăreții care fuseseră repartizați suitei noastre, pentru a ajunge cât mai iute la destinație.

---

[13] Hatmanul Constantin Caragea.

[14] Friedrich Wilhem Ernst von Knobelsdorff, ambasadorul care l-a înlocuit pe baronul von Diez.

[15] În textul turcesc *Kalafat*

[16] Am tradus termenul *kapudan* prin căpitan.

[17] Valahia Neagră este traducerea liberă a toposului turc *Kara Eflak*, prin care administrația otomană desemna de fapt regiunea Oltenia. Cele cinci județe (*beş kaza*) indicate de raport erau: Vâlcea; Jiul Superior, Jiul Inferior; Mehedinți și Romanați. Expresia „cele cinci județe din partea Craiovei" (*Krayova tarafında beş kaza*) apare în raportul trimis Porții de Nicolae Mavrogheni în noiembrie 1788, V. Veliman, *Relațiile româno-otomane (1711–1821) Documente turcești,* București, 1984, doc. 201, p. 574–578.

[18] Data *1 rebi ül-ahır 1205 H.* din calendarul musulman corespunde cu 8 decembrie 1790 din calendarul solar.

[19] În text *üstüaçık* – „deschis deasupra". În terminologia navală otomană prin *üstüaçık* se desemna o luntre în formă de șaică, cu vâslași și pânză, utilizată pe Dunăre și țărmurile Mării Negre pentru operațiuni de transport, M Z. Pakalin, *Osmanlı tarih deyimleri ve terimleri sözlüğü*, vol. III, Istanbul, 1971, p. 561.

[20] În text *çete kayığı.* Tip de ambarcațiune ușoară care utiliza pentru propulsare numai vâsle. Caic mai lung decât tipul *ustüaçık*, utilizat pe fluvii pentru transportul tunurilor și munițiilor, M Sertoğlu, *Resimli osmanlı tarihi ansiklopedisi*, Istanbul, 1958, p. 66.

[21] Pe harta ridicată de Specht, între septembrie 1790 – mai 1791, satul Cioroiu este amplasat pe drumul care lega Calafat de Craiova, *Militärische Carte der Kleinen oder Oesterreichischen und grossen Wallachei, welche beide zusammen aus 394 Sectionen bestehet, und wehren dem Waffenstillstand zwischen der k; k; und der türkischen Armee vom Monat September 1790 dis Ende May 1791 durch den General-quartiermeisterstaab unter der Direction des Obristen Specht geometrisch aufgenommen, und in das reine ausgezeichnet worden. Diese Carte ist in den halben Masstab der wiener Zoll zu 2000 Schrit in 108 Blaettern zusammengesetzt. Masstab von 10 000 Schritten.* Satul Cioroiu din jud. Dolj este atestat în ultima treime al veacului XVI-lea, fiind oferit în danie de jupanița Vlădaia, devenită monahia Eufrosina, către Episcopia Râmnic, *DRH.B Țara Românească*, vol. VII (*1571–1575*), ed. Șt. Ștefănescu, O Diaconescu, București, 1988, doc. 184, p. 243–244

La solicitarea noastră pentru cinci până la zece cai zdraveni, căpitanul ungur însărcinat cu paza sus-amintitului sat Cioroiu, ne-a pus la dispoziție, să ne parvină, nouă vizitii şi optsprezece cai. Aşadar, noaptea, pe la trei ore după asfinţit, am ajuns la popas. Craiova este la o distanţă de doar zece ore de amintitul sat. Însă, deoarece drumurile erau deluroase şi noroioase şi, pe de altă parte, caii – cum s-a spus mai sus – erau fără vlagă, cu siguranţă la Craiova nu se putea ajunge într-o singură zi; prin urmare, noi am conăcit, o noapte, într-un sat ruinat, situat la cinci ore depărtare de Craiova. În ziua următoare, către seară am intrat fericiţi în Craiova, în conacul care ne fusese pregătit.

Deoarece noi, în orice caz, pentru a ajunge în Prusia trebuia să călătorim prin mijlocul Austriei, ambasadorul plenipotenţiar prusac din Viena (*Beç*)[22], cu bună chibzuinţă, solicitase anterior, în scris, de la împăratul roman[23] un permis de trecere pentru călătoria noastră. Şi pe această bază, au plecat ordine de la menţionatul împărat către toate locurile avute în vedere, ca în cursul călătoriei noastre să ne fie livrate cai şi trăsuri, pentru noi, pentru suită, pentru bagaje contra unei sume de bani potrivite, care urma să fie achitată de noi, pentru a ajunge în siguranţă şi teferi la frontiera prusacă.

Printr-un curier (*kuryer*) plecat anterior de la Istanbul[24] la Berlin, care se întorcea în ziua trecerii noastre către Calafat, a ajuns în mâna noastră copia amintitei porunci, care fusese ataşată unei scrisori a menţionatului emisar. La sosirea noastră în Craiova a venit la noi un maior de la generalul (*ceneral*) austriac care se găsea acolo. După ce ne-a întâmpinat cu bineţe potrivit obişnuitului ceremonial, a întrebat: „Dumneavoastră aveţi un permis de trecere[25] de la Istanbul (*Asitane-i saadet*)[26] care să vă permită călătoria de traversare prin Austria?". La care eu i-am explicat: „Din Istanbul (*der-i Aliyye*) nu avem niciun document, dar au fost date porunci de împărat – după cum s-a arătat mai sus în amănunţime – şi copia uneia din acelea ne-a fost trimisă nouă". La acestea, eu i-am arătat lui copia. El a replicat: „Dacă îmi permiteţi aş dori să o duc generalului, prietenul dumneavoastră"; a luat-o şi a dus-o generalului. Deoarece încă nu ajunsese vreo ştire la numitul general în legătură cu ordinele dispuse în modul descris mai sus, acesta era nedecis ce să întreprindă. Totuşi, deoarece din Bucureşti (*Bükreş*), a venit un ordin în sensul conţinutului acelui înscris, el îndată a întocmit o scurtă misivă şi ne-a pus-o la dispoziţie împreună cu copia pe care i-o trimisesem.

Deoarece în scrisoarea sa se menţiona că pentru noi era necesar să rămânem în carantină la Craiova, de la cinci până la zece zile, aşadar am hotărât ca din ziua sosirii noastre să evităm, vreme de opt zile, o întâlnire cu alţi oameni, astfel încât am zăbovit doar în locul de încartiruire. Înainte de a cincea zi, după intrarea noastră în carantină, a venit din nou un om de la amintitul general; după ce a întrebat de starea şi sănătatea noastră a anunţat că a venit din nou o scrisoare de la Bucureşti, cu conţinutul că deoarece în Istanbul nu era nicio molimă, nu ar mai fi necesară o rămânere în continuare în carantină; să fie pregătiţi cai şi trăsuri pentru ziua în care

---

[22] Diplomatul Konstans Philipp Wilhelm Freiherr v. Jacobi – Kloest.
[23] Împăratul Leopold II.
[24] În text *der-i Aliyye* = Înalta Poartă *alias* Istanbul.
[25] În textul turcesc *ruhsatname* cu sensul de permis, autorizaţie
[26] Centrul sau cuibul fericirii.

vom dori să călătorim mai departe. Apoi, imediat chiar generalul a sosit în casa noastră şi s-a scuzat, cu explicaţia: „pentru dumneavoastră, nu ar fi fost necesară o şedere în carantină. Dar dacă nu am fi înfăptuit acest lucru, s-ar fi produs indignare şi nemulţumire în rândul populaţiei".

Ţinându-se cont că ţinutul Valahiei se termină la Orşova (*Irşova*), în Craiova s-a mai poposit încă o zi pentru găsirea trăsurilor necesare până la Orşova şi obţinerea orezului şi a altor lucruri trebuincioase, care în cursul călătoriei nu ar fi fost obţinute. În ziua următoare, la plecarea spre Orşova, ne-au fost repartizaţi, ca escortă de protecţie, un căpitan cu cinci sau şase oameni călări.

Ada Kaleh se află faţă în faţă cu Orşova. Iniţial, locul de încartiruire trebuia să fie în această fortăreaţă. Deoarece, din diverse motive, locul de încartiruire s-a transferat la Orşova, la apropierea noastră de Ada Kaleh, a venit la noi un maior din partea unui general însărcinat cu protecţia acestei fortăreţe şi ne-a anunţat, după ce s-a interesat de starea şi de sănătatea noastră, că în Orşova ar fi gata pentru noi caii de drum şi că a fost desemnat pentru suita noastră un căpitan călăuză până la Timişoara. Deci s-a mers spre Orşova. Ne-am odihnit acolo o noapte. În ziua următoare am trecut, sub îndrumarea căpitanului, prin trecătoare de la Mehadia spre Timişoara. Şi la această fortificaţie s-a ajuns în cinci zile. Guvernatorul acesteia, un general de origine spaniolă, fiind un om ospitalier, ne-a trimis, de îndată ce am sosit în Timişoara, un emisar special; după ce el s-a interesat de starea şi de sănătatea noastră, prin invitaţia la conacul său, ne-a arătat prin modul cel mai politicos şi binevoitor deplină ospitalitate. Deoarece nu era nicio posibilitate de înnoptare în unele popasuri de pe drumul de la Timişoara la Buda, am fost sfătuiţi, în cursul unei discuţii cu amintitul general, cum am putea ajunge cel mai bine la Buda. Acesta era de părere că dacă pe zi s-ar merge câte opt ore, în timpul nopţii s-ar putea găsi încartiruire corespunzătoare. Însă, dacă se dorea să se meargă mai mult de opt ore, acest lucru ar fi fost foarte obositor pe drumurile îngreunate de apropierea iernii. Din acest motiv noi am hotărât să mergem zilnic până la Buda, câte opt ore, timp de zece zile. Am plecat în direcţia Budei cu un oficial, însărcinat de general cu însoţirea noastră.

În a treia zi de la plecarea noastră de la Timişoara am ajuns la Kanija şi în a patra zi am traversat, cu o ambarcaţiune numită bac, râul Tisa care desparte provincia Timişoara de provincia Buda. Acum am hotărât să rămânem în fortăreaţa de pe drum, numită Seghedin.

<CĂLĂTORIA DE REVENIRE LA ISTANBUL – 1792>

Fiind îndeplinite unele din cele mai acute necesităţi ale călătoriei, am plecat de acolo <de lângă Viena> şi după ce am trecut de fortăreţele din Buda şi Timişoara, am parcurs şi depăşit drumurile impracticabile ale Transilvaniei şi trecătoarea transilvăneană; aşadar, am ajuns în oraşul Sibiu (*Hermenişţat*), numit şi *Sibin*, care trebuie socotit între cele mai mari oraşe ale Transilvaniei, situat la patru ore distanţă de hotarul Ţării Româneşti (*Eflak*); după un popas de o zi, am traversat teritoriul Ţării Româneşti şi călătorind vreme de trei, patru zile am atins Bucureştiul; de la Bucureşti în trei zile am ajuns la malul Dunării; am trecut Dunărea cu ambarcaţiuni neacoperite.

MAHMUD RAIF EFENDI

(1793)

Mahmud Raif Efendi a călătorit la sfârşitul toamnei anului 1793 prin Ţara Românească şi Transilvania, în calitate de secretar-şef (*ser katıb*) al ambasadorului Yusuf Agah Efendi, numit de Selım III ca primul ambasador permanent al Imperiului Otoman la Londra[1]. Se pare că decizia de stabilire a unei ambasade permanente în Anglia s-a decis în cursul întrunirii din 13 iulie de la sediul palatului Bebek, situat pe malul Bosforului, reşedinţa ministrului de externe (*reıs ül-küttab*). La consfătuirea secretă au participat din partea turcă: *reıs* Mehmed Raşıd Efendi, fostul *kadıasker* (judecătorul armatei) Tatarcıklı Abdullah Efendi şi Gheorghe Constantın Moruzi, dragomanul Porţii, şi, din partea britanică, ambasadorul Sir Robert Aınslıe, Stephano Pisani, translatorul ambasadei britanice, şi Plobrond, secretarul ambasadorului englez[2]. Ca prim ambasador permanent a fost instalat Yusuf Agah Efendi, care activase ca scrib în departamentul marelui vızirat şi ulterior la arsenalul naval. În suita acestuia, care număra 14 membri (inclusiv slujitori), s-a aflat şi Mahmud Raif Efendı, remunerat pentru misiunea sa cu suma anuală de 8000 piaştri şi cu 4000 piaştri alocaţı ca bani de cheltuială pentru acoperirea exigenţelor călătoriei. Ceilalţı membri oficiali erau. trezoreriul (*hazınedar*) Mehmed Derviş Efendi; Mehmed Tahir Efendi, fiu de aristocrat turc, musulman (*ehl-i ıslam kişızade*); Emanuel Persiany, primul translator (*tercüman-ı evvel*)[3]; Gregorio Valerianus, al doılea translator (*tercüman-ı sani*) şi Yanku Savrud, fiu de aristocrat, nemusulman (*zımmını kışızade*). După sursele turceşti, ultimul a fost inclus la solıcitarea voievodului Ţării Româneşti, Alexandru Moruzi[4].

Mahmud Raif s-a născut la Istanbul în jurul anului 1761, deoarece izvoarele otomane precizează că în momentul decesului, în anul 1807, era în etate de 47 de ani După o relatare inclusă în depeşa trimisă de ambasadorul britanic Sir Robert Ainslie din Istanbul către H. Grenvılle, secretarul de la Foreign Office, la 24 august 1793, Mahmud Raif numit în această lună ca secretar de ambasadă era în vârstă de 32 de ani, era stambulıot şi avea reputaţia de onest. Anterior lucrase în aparatul birocratıc al marelui vızirat, structură în care reuşise să promoveze ca şef al scribılor (*baş kalfa*)[5].

Partizan fervent al reformelor promovate de Selım III, Mahmud Raif la sugestia ministrului afacerilor externe, Mehmed Raşid, a fost numıt ca secretar al lui Yusuf Agah la 12 august de marele vızır Damad Melek Mehmed Paşa (mai 1792 – octombrie 1794). Mahmud Raif Efendi a rezidat în Anglıa trei ani şi jumătate, răstimp în care şi-a îndeplinit cu brio sarcinile diplomatice şi, totodată, şi-a perfecţionat cunoştinţele de limbă franceză, recunoscută în epocă ca limbă diplomatică în relaţiile internaţionale.

---

[1] Stanford J. Shaw, *Between Old and New. The Ottoman Empıre under Sultan Selım III 1789–1807*, Cambridges, Massachusetts, 1971, p 187–188

[2] Întreprinderile ambasadorului englez la Istanbul sunt prezentate în detalıu de A.I. Bağış *Brıtaın and the Strugle for the Integrıty of the Ottoman Empıre. Sır Aınslıe's Embasy to Istanbul (1776–1794)*, Istanbul, 1984.

[3] Armeanul Emanuel Manolachi Persiany, originar din Pera (*Beyoğlu*), cu studii neterminate la Padova, cunoscător al limbilor orientale (turcă, arabă şi persană) şi occidentale (latină, franceză, italiană), s-a aflat până în 1790 în slujba voıevodului Nicolae Mavrogheni (1786–1790).

[4] Mehmet Alaaddin Yalçınkaya, *Mahmud Raıf Efendı as the Chıef Secretary of Yusuf Agah Efendı, the Fırst Permanent Ottoman-Turkısh Ambassador to London (1793–1797)*, în OTAM, 1994, vol. 5, p 406, n. 59.

[5] *Ibıdem*, p. 401.

Revenit în patrie, la solicitarea lui Yusuf Agah, cu intenția de a demonstra sultanului şi marelui vizirat importanța funcționării ambasadelor permanente, Mahmud Raif a scris în franceză lucrarea intitulată „Journal du Voyage"[6]. Din grupul jurnalelor de ambasadă (*sefaret name*), cel redactat de Mahmud Raif este un unicat, deoarece toate celelalte sunt scrise în limba turcă. Intelectual fin şi spirit novator, Mahmud Raif a publicat în 1798 opera „Tabloul noilor reglementări ale Imperiului Otoman"[7]. Lui Mahmud Raif i se atribuie şi un „Manual de geografie" (*Icâlet ül-coğrafiyye*)[8], tradus în limba turcă de dragomanul Yakovaki (Iacovachi) efendi[9], imprimat în anul 1804.

Expert în diplomație, Mahmud Raif, supranumit „Englezul" (*Ingiliz*) s-a ridicat până la treapta de ministru al afacerilor externe, post pe care l-a dirijat în intervalul 1800–1805. În anul 1807 a căzut victimă în cursul unei revolte organizate de cazărmile militare din Istanbul[10].

Relatarea lui Mahmud Raif asupra traseului parcurs prin Țara Românească şi Transilvania este concisă. A urmat ruta pe care a străbătut-o în 1791 diplomatul Ebubekir Ratıb Efendi trimis în misiune la Viena, al cărui raport, mai detaliat, este netipărit. De asemenea, inedită este şi relatarea contemporană întocmită de şeful lui Mahmud Raif, diplomatul Yusuf Agah, autorul raportului intitulat „Relatare a evenimentelor din Anglia" (*Havadısname-ı Ingiltere*)[11].

Misiunea din care a făcut parte Mahmund Raif Efendi a sosit la Ruse, după nouă zile de la părăsirea Istanbului, adică la data de 22 octombrie 1793, petrecându-şi noaptea în oraşul de pe malul Dunării. Probabil, în cursul zilei următoare au traversat fluviul, poposind la Giurgiu, unde deja sosiseră trăsurile trimise de Alexandru Moruzi. La 25 octombrie, după o călătorie de două zile misiunea a ajuns la Bucureşti. Se pare că au părăsit capitala Țării Româneşti la 1 noiembrie, după o şedere de o săptămână în cursul căreia au achiziționat furniturile necesare călătoriei terestre până la portul Ostend Deoarece autorul jurnalului nu ia în calculul etapelor temporale zilele de sosire şi de plecare, este plauzibilă plasarea datei traversării Oltului şi intrarea în carantina de la frontiera dintre Țara Românească şi Austria, la 6 noiembrie Călătorul turc nu precizează locația amplasamentului carantinei, pe care convoiul otoman l-a părăsit la 15 noiembrie, sosind în aceeaşi zi la Sibiu A doua zi, călătorii turci oficiali au plecat spre Timişoara, oraş pe care l-au atins după trei zile, adică la 18 noiembrie. În ziua următoare au continuat voiajul pe drumul spre Buda.

Fragmentul din jurnal reprodus aici conține pasajul tradus din opera intitulată *Journal du voyage de Mahmud Raif en Angleterre, écrit par lui-même* publicată de istoricul M. A. Yalcinkaya[12].

---

[6] Manuscrisul intitulat „Journal du Voyage de Mahmoud Raif Efendi en Engleterre écrit par luy même" se află în biblioteca Topkapı Sarayı Müzesi, Bib. Ahmed III, mss. nr. 3707.

[7] *Tableau Des Nouveaux Réglemens De L'Empire Ottoman, Composé par Mahmoud Rayf Efëndi, ci-devant Secrétaire de l'Ambassade Impériale prés de la Cour d'Angleterre,* Usküdar, 1798/1213 H. Tomul republicat, cu o traducere în limba turcă, de Arslan Terzioğlu, Hüsrev Hatemi, *Osmanlı Imparatorluğu'nda Yeni Nizamların Cedveli. Ingiltere Krallığı nezdindeki, Osmanlı Imparatorluğu Sefareti Başkatibi Mahmud Raif Efendi tarafindan tertip edilmiştir*, Istanbul, 1988.

[8] Kemal Beydilli, *Türk Bilim ve Matbaacılık Tarihinde Muhendishâne. Mühendishâne ve Kütüphânesi (1776–1826),* Istanbul, 1995, p. 162.

[9] Acest Iacovachi sau Iacovache poate fi identificat cu Iacovache Rizo, care a îndeplinit o vreme slujba de „învățăcel de limbă" (*dil oğlan*) la Ambasada Angliei, după ce anterior slujise pe Constantin Mavrocordat. Detalii la Ion Matei, *Reprezentanții diplomatici (capuchehăi) ai Țării Româneşti la Poarta Otomană,* ed. Nagy Pienaru, Tudor Teoteoi, Bucureşti, 2008, p. 278

[10] Pentru informații recente asupra vieții şi carierei lui Mahmud Raif efendi, vezi Kemal Beydilli, Ilhan Şahin, *Mahmud Râif Efendi ve Nizam-ı Cedîd'e Dâir Eseri*, Ankara, 2001; Erhan Afyoncu, *Mahmud Raif Efendi ve Ailesine Sair Kayıtlar, Vesikaları*, în „Türk Kültürü Incemeleri", 2002, nr. 2, p. 89–100; M.A Yalçinkaya, *The First Permanent Ottoman Embassy in Europe. The Embassy of Yusuf Agah Efendi to London (1793–1797)*, Istanbul, 2010.

[11] Manuscrisul operei „Havadısname-ı Ingiltere", având 24 pagini, s-a conservat la Biblioteca Fatih Millet, Istanbul, clasificarea Ali Emiri, nr 840.

[12] M. A. Yalçinkaya,*The First Permanent,* p. 187–198 (*Appendix III*).

Sublima Poartă numindu-mă Secretar al Ambasadei de la Curtea din Londra, am părăsit Contantinopolul cu Domnul Ambasador[13] la 14 octombrie 1793; după nouă zile am sosit la Ruse (*Roustzique*), unde am traversat Dunărea pe cealaltă parte, unde noi am găsit trăsurile pe care le trimisese pentru noi voievodul Țării Românești (*prince de Valachie*)[14] și care ne-au dus în două zile la București (*Buccorest*). Am rămas acolo o săptămână ca să obținem și să pregătim toate cele de care aveam nevoie ca să continuăm călătoria noastră. După șapte zile am sosit la carantină în Transilvania, unde am zăbovit zece zile[15]. Această regiune este notabilă pentru munții înalți care o împrejmuiesc și pentru torentul numit Olt, care curge prin ea. Am plecat de acolo către Sibiu (*Hermanstadt*), un oraş frumos unde noi am dormit. De acolo, am sosit după trei zile la fortăreața Timișoara (*Témesvar*), care este remarcabilă. Transilvania și întregul ținut până în apropiere de Timișoara este foarte muntos, fiind un teren accidentat cu o varietate interesantă de situri. Acest ultim oraş este situat într-o locație foarte nesănătoasă. În general locuitorii sunt palizi și cu o mină muribundă. Aproape întreg Banatul de Timișoara provoacă friguri din cauza cantității de apă băltită pe care este dificil să o drenezi. Apoi am părăsit Timișoara pentru Buda; acest oraș, cel mai important din Ungaria (*Hongrie*), este situat în frumosul ținut fertil de dincolo de Dunăre. [Orașul] este înconjurat de vechi fortificații. Între Timișoara și Buda este o câmpie continuă, fără povârnișuri și fără copaci; fiind în principal pământ de pășunat, acolo sunt multe animale.

---

[13] Yusuf Agah Efendi.

[14] Alexandru Moruzı (1792–1796).

[15] Carantina era la Turnu Roșu, localıtate de vamă cu lazaret.

CONTELE CAMILLO GIACOMAZZI
(1753–1833)

Camillo Giacomazzi s-a născut la 14 februarie 1753 şi a trecut la cele veşnice la frumoasa vârstă de 80 de ani, în 23 octombrie 1833. Dintr-o lucrare genealogică tipărită în 1830 aflăm că Giacomazzi erau o familie distinsă, „dell'ordine de'Segretari del Senato Veneto". Nobilitatea ei venea de la Consiliul nobil din Padova, la care „fu agregata" în anul 1791, în persoana lui Angelo Maria, tatăl lui Camillo. Era deci vorba de o familie nobilă de provincie, care numai în 1795, pe vremea dogelui Lodovico Manin, a primit o parte din feuda Cesana, împreună cu titlul comital[1]. Angelo Maria s-a însurat însă cu Aurelia Cornaro, dintr-o faimoasă şi foarte veche familie patriciană venețiană.

Camillo şi-a început cariera în 1778, la „Veneta Cancelleria Ducale". După care a fost trimis la Poartă, unde a îndeplinit funcția de secretar pe lângă trei baili, într-un răstimp de un deceniu. Apoi, în 1794, a fost însărcinat cu o misiune de taină la Istanbul. A continuat să fie un slujitor zelos al statului şi după încheierea existenței Republicii venețiene[2].

Cele două relații de mai jos, una din 1793, cealaltă din 1794, au fost identificate în *Codicele Cicogna 1633* de la biblioteca Civico Museo Correr din Veneția. Codicele cu pricina poartă titlul: *Viaggi e villeggiature del Co[nte] Camillo Giacomazzi segretario di ambasciata* Dacă cel dintâi text este doar o copie a jurnalului de călătorie de la Constantinopol la Veneția, din aprilie–iunie 1793, în schimb celălalt este un jurnal *autograf* al lui Giacomazzi, cu privire la călătoria din 1794, de la Veneția la Constantinopol[3].

Această împrejurare ne face să ne întrebăm dacă într-adevăr ambele texte aparțin lui Camillo Giacomazzi. Fiindcă şi stilul celor două relații diferă substanțial. Iar în cea din 1794 autorul vorbeşte despre domnul Țării Româneşti, Alexandru Moruzi, ca şi cum ar fi auzit acum întâia oară de el, cu toate că în anul precedent tot acesta era pe tron, pe când bailul Niccolò Foscarini, împreună cu suita lui, a traversat Dunărea şi a ajuns la Bucureşti

Pe de altă parte, însuşi bailul Foscarini, care tocmai îşi încheiase misiunea la Poartă (1788–1793), odată sosit la Viena, în 26 mai 1793, expedia o scrisoare în care, evocând primirea la domn, amintea că înainte de a intra în Bucureşti a fost întâmpinat de „primul secretar al principelui", cu patru trăsuri. A fost invitat să se suie într-una dintre acestea, împreună cu doi membri ai suitei, indicați nominal: nobilii Girolamo Diedo şi Vincenzo Fini. Iar în a doua trăsură s-a aşezat „il fedelissimo Segretario Trevisan con un Uffiziale"[4]. Cu alte cuvinte, nu cumva relația din 1793 este opera secretarului Trevisan? Este o problemă pe care deocamdată nu o putem rezolva. De aceea, am preferat să grupăm traducerile celor două relații după cum au făcut-o editorii italieni, adică sub numele lui Camillo Giacomazzi. Ei s-au orientat, desigur, după titlul manuscrisului de la Museo Correr, care sugerează această atribuire.

---

[1] Francesco Schroder, *Repertorio genealogico delle famiglie confermate nobili e dei titoli nobili esistenti nelle provincie Venete*, I, Veneția, 1830, p. 367–368.

[2] Vezi M. Marcella Ferraccioli, Gianfranco Giraudo, *Manuscrits venitiens concernant les Pays Roumains dans la Bibliothèque du „Museo Correr" de Venise*, în „Annuario dell'Istituto Romeno di Cultura e Ricerca Umanistica", an. 2, 2000, p. 152.

[3] *Ibidem*, p 146.

[4] E. de Hurmuzaki, *Documente privitoare la istoria românilor*, IX–2, Bucureşti, 1899, nr CCCXXIX, p. 274.

CONTELE CAMILLO GIACOMAZZI[5]

(1793–1794)

Aprilie – iunie 1793

La 28 aprilie:

Plecați la ora șase și trei sferturi am sosit la ora trei și trei sferturi, adică după nouă ore de drum, cu o scurtă pauză de odihnă, la deloc neînsemnatul oraș Rusciuc[6], în care se intră pe un pod mobil. Acest oraș a fost reședința obișnuită a marelui vizir în timp de război, și este un loc vestit și pentru că în ultimul război austriecii s-au instalat și fortificat în [cetatea] Giurgiului[7] din față. Aici este un castel năruit, acum devenit o cazarmă pentru un pumn de oșteni, care are metereze pentru 15 tunuri, însă nu sunt decât șase. În apropiere de acest castel este un mare chioșc cu anexe, reședința obișnuită a vameșului spre a observa sosirea echipajelor terestre și a bărcilor de pe fluviul Dunărea, pe țărmul căruia este așezat, pe un mic deal, acest oraș. Moscheile sunt foarte numeroase, în număr de vreo 15; în vecinătatea uneia dintre ele se află un zid ruinat, se pare de la o baie publică[8], și înlăuntrul [orașului] o biserică ortodoxă[9], și niște băi și diferite băi publice. Pe drum am întâlnit trei sătucuri, doar primul, numit Manastir[10], este de oarecare însemnătate. Vreme închisă, șleaurile uscate, dar mereu blânde urcușuri și coborâșuri. S-au găsit de toate de mâncare, pâine, vin, pește de Dunăre numit crap, însă apa pestilențială. Locul de popas[11] bun, alcătuit din două odăi, o săliță și o bucătărie jos. [loc alb în text – *nota editorilor originalului*]. Are o circumferință de trei mile și are zece mii de locuitori.

29 aprilie:

Părăsind la ora șase și un sfert locul de popas, la ora șase și trei sferturi ne-am îmbarcat ca să traversăm Dunărea până la Giurgiu, care nefiind tocmai în fața Rusciucului, a trebuit făcut un ocol pentru a ajunge. Caii și trăsurile au fost transportate pentru trecere în trei mari bărci cu un mic *Felce*[12], conduse cu vâsle, asemănătoare marilor *Burci*[13]; oamenii s-au îmbarcat apoi în trei *Carechj* sau bărci cu cinci perechi de vâsle. Această traversare a durat exact trei sferturi de oră și debarcarea s-a făcut la Giurgiu la ora șapte și jumătate. Nu departe de Giurgiu,

---

[5] Traducerea textelor din italiană a fost făcută după ediția M. Marcella Ferraccioli, Gianfranco Giraudo, *Sulla via di Costantinopoli: un Veneziano attraverso le Terre romene,* în „Annuario dell'Istituto Romeno di Cultura e Ricerca Umanistica", an. 3, 2001, p. 145–161.

[6] *Ruzchniuk.*

[7] *Giurgeva.*

[8] *Ham.*

[9] *un interna Chiesa Greca.*

[10] *Munistir*

[11] *il Conak.*

[12] *Felze* = „fier de gondolă" (*M. F.* și *G G.*)

[13] Bărci mari de transport, tipice Lagunei venețiene (*M. F* și *G. G*).

chiar în dreptul Rusciucului, este satul Slobozia[14], şi un pic mai spre interior, oraşul Giurgiu[15], cu o circumferinţă de două mile şi o populaţie de cinci mii de persoane, care a fost tabără împotriva asaltului imperialilor în ultimul război; are un castel pe fluviu de 45 de tunuri, dar cea mai mare parte dintre ele lipsesc totuşi. Castelul, printr-un pod care se ridică, comunică cu cetăţuia, care are şanţ împrejur, dar care este făcută numai din pământ. Aceasta comunică cu un alt pod ce se ridică, în faţa căruia este un chioşc pe o altă insulă.

Amândouă aceste cetăţui sunt prevăzute cu metereze pentru 54 de tunuri, dar nu există decât puţine. Sunt acolo trei moschei, câteva băi publice, şi casele sunt mediocru acoperite de obicei cu olane, şi multe cu ţigle de lemn[16], ca în Rusciuc. Acest loc a fost stăpânit de austrieci în ultimul război, aşa cum s-a spus. Este un loc cu hrană din abundenţă şi cu prăvălii. Am rămas într-un loc de popas [*Conak*] nu mic, care era atribuit *Mihmandar*-ului turc[17], până la orele zece şi trei sferturi. Chiar dacă acesta este cel dintâi loc din Valahia, totuşi turcii deţin jurisdicţia şi garnizoana, şi este cârmuit de un cadiu otoman. La locul de popas pomenit a venit Domnul *Kiani*[18] *Mihmandar*, trimis special de către principele Valahiei[19] pentru a-i sluji Excelenţei Sale bailul cu tot ce ar fi nevoie până la Bucureşti[20]. Şi a arătat Excelenţei Sale scrisoarea amabilă a însuşi principelui. Pe durata scurtei opriri s-au făcut toate pregătirile trebuitoare şi a fost uşurat considerabil convoiul.

Plecaţi în sfârşit la zece şi trei sferturi s-a ajuns la douăsprezece şi un sfert, adică într-o oră şi un sfert de mers (?), şi nu ar fi fost întrerupt drumul în satul unde toate acoperişurile caselor sunt din fân şi paie, dacă nu erau aprovizionările *Mihmandar*-ului principelui Valahiei, lipsind cele necesare, anume vin şi apă bună de băut. Aici locul de popas a fost oribil, adâncit aproape cât un om sub pământ, alcătuit dintr-o cămăruţă de tot rustică şi o bucătărioară. Pe drum, nu departe de Giurgiu, a fost trecut prin vad un braţ puţin adânc al Dunării. Şi s-a zărit un sătuc de foarte mică însemnătate. De la Constantinopol şi până aici, în general, se poate spune că drumul a fost muntos. Acum, în Valahia, încep câmpiile, pe lungi porţiuni împădurite, şi cu unele culturi de câmpie.

În ziua de 30 aprilie:

Plecaţi la ora şase şi un sfert am sosit la ora patru şi un sfert, adică în zece ore, la satul Copăceni[21], pe un drum foarte noroios şi aproape tot păduros, cu mulţi copaci micuţi şi mulţi tăiaţi în mare cantitate şi luaţi de către nemţi în ultimul război. După trei ore de drum s-a ajuns la un mare pod de lemn peste râul

---

[14] *Slobusiè.*

[15] *Onas Giurgeva.*

[16] Şiţă, şindrilă.

[17] *Mihmandar* = Dregător însărcinat cu primirea şi escortarea oaspeţilor.

[18] După părerea editorilor originalului italian, este vorba de un nume propriu, poate *Yani.*

[19] Alexandru Moruzi, transferat din scaunul domnesc al Moldovei în pragul lunii ianuarie 1593. A domnit până în 17 august 1796.

[20] *Bucarest.*

[21] *Copozan* (astăzi Adunaţii Copăceni, jud. Giurgiu).

Neajlov[22], aproape de satul Fălăştoaca[23], unde s-a luat aproape o oră de odihnă. La jumătatea drumului deja noroios cădea o ploaie mare. Continuând drumul s-a traversat marele sat de la Grădiştea[24], unde există o biserică mare ortodoxă de piatră, deschisă tuturor[25], cu un turn-clopotniţă [şi] cu faţada zugrăvită în frescă reprezentând ierarhia celestă. Nu mult după s-a zărit faţada ruinată a unui palat de piatră şi apoi două mari pivniţe pentru provizii, poate ocupate de nemţi în timpul războiului. S-a trecut apoi râul Argeş, pe două bărcuţe acoperite, în chip de plută, după obiceiul italian. Pe aceasta se putea aşeza de fiecare dată o trăsură cu opt cai. Numaidecât după ce este trecut râul se găsesc alte două micuţe case ţărăneşti, unde este stabilită Poşta. La distanţă de jumătate de oră este satul Copăceni sus-amintit, unde s-a făcut popas. Două bucătării ţărăneşti[26] au format locuinţa noastră. S-a găsit vin, şi cu pâine şi hrană am fost aprovizionaţi de *Mihmandar*-ul grec, cu toate că în satul mai sus numit se aflau şi cârciumi.

În zilele de 1,2 şi 3 mai:

Plecaţi la ora şapte am ajuns la zece şi un sfert la marginea unei suburbii a oraşului Bucureşti numită Văcăreşti[27], unde fiind reţinuţi până după amiază am fost vizitaţi de către secretarul principelui Valahiei, cu trăsura domnească. [Acesta] l-a salutat pe Excelenţa Sa bailul şi l-a condus cu aceeaşi trăsură în oraş. Străbătând un drum lung s-a sosit la popas trei sferturi de ceas după miezul zilei. Aşadar, calea propriu-zisă de la Copăceni la Bucureşti nu este decât de patru ore. Locul de popas bun, însă alcătuit din doar două încăperi frumoase[28]. Se găseşte la Bucureşti tot ceea ce este nevoie, de orice fel, cu toate că, bineînţeles, am fost aprovizionaţi de principele pomenit. S-au traversat [în drum spre Bucureşti] satele Colibaşi[29], Plătăreşti[30], apoi se trecu râul Sabar[31] pe la vad, deşi apa atingea burta cailor. Apoi s-a traversat marele sat de la Văcăreşti, unde este o mare biserică ortodoxă de piatră după obiceiul italian, cu incintă de ziduri groase[32]. Cea mai mare parte a drumului a fost împădurită şi toată pe câmpie.

Oraşul Bucureşti, aşezat pe râul Dâmboviţa[33], are de jur împrejur 15 mile şi populaţia este de opt mii de persoane, cea mai mare parte bulgari, apoi greci, nişte turci locuind în mahalaua zisă *Beilik*[34], două sute de catolici şi tot atâţia evrei.

---

[22] *il Fiume Nasloco.*

[23] *Falastruca.*

[24] *Gradista.*

[25] *ad uso franco.*

[26] *Cucine rustiche.*

[27] *Vacarest.*

[28] *Camere da Patroni.*

[29] *Colibassì.*

[30] *Platarest.*

[31] *Sabar.*

[32] Mănăstirea Văcăreşti. În fiecare zi autorul începe cu destinaţia finală a zilei, pentru ca apoi să revină şi să detalieze itinerariul; vezi ziua precedentă – 30 aprilie.

[33] *Embronsitz.*

[34] În anul 1776, Alexandru vodă Ipsilanti a pus să se construiască case de primire a turcilor, sosiţi la Bucureşti cu diverse misiuni, pe „podul" Şerban Vodă. Astfel, locuitorii oraşului nu mai îndurau povara găzduirii lor. Aceste case s-au numit *beilic*, însuşi amintitul „pod" adoptând aceeaşi

Există două biserici, una catolică, cealaltă protestantă. Are 360 de biserici ortodoxe, printre care remarcabilă cea Mitropolitană pe deal, care are moaştele Sf. Dimitrie. [Biserica] are douăsprezece coloane de piatră în pronaos[35]. [Remarcabilă este] şi cea a Sf. Ilie, care are tot douăsprezece coloane şi care se zice că este cea dintâi biserică înălţată [a oraşului]. Sunt două palate ale principelui: unul ruinat, aproape de chioşcul cu două niveluri, numit „Poarta Mică"[36], făcut de Mavrogheni[37] şi celălalt incendiat în ultimul război de nemţi, făcut de Ipsilanti[38]. Reşedinţa principelui este un palat nu prea mare făcut de Mavrogheni, dar la vreme de iarnă [principele] stă într-un Colegiu (!)[39].

Sunt trei episcopi ortodocşi care depind de un altul, Mitropolitul. Râul Dâmboviţa[40] înconjoară oraşul. Este de observat că acoperişurile sunt în cea mai mare parte din lemn, peste case toate din piatră, solid construite, şi pavajul [străzilor] oraşului [este] făcut din bârne, din pricina noroaielor prea mari.

S-au retras principele şi principesa. Şi am fost trataţi de către cel dintâi, care primeşte în încăperea de ceremonie, cu dulciuri şi cafea. Şi de către cealaltă în alte [încăperi], unde nu s-au văzut decât doamne, cu parfumuri, la plecare. Toată hrana ne-a fost dăruită de către *Mihmandar* din partea principelui. Însă în oraş se găseşte mâncare bună, pâine şi vin. Locul de popas din urmă a fost excelent, deoarece era alcătuit dintr-o sală cu pridvor, precum aproape toate casele din Bucureşti, şi din două încăperi frumoase , în afară de multe locuri pentru slujitori şi pentru serviciu.

În ziua de 4 mai:

Plecaţi din Bucureşti la douăsprezece şi trei sferturi, în întârziere din pricina lipsei de cai, am ajuns la ora şase şi trei sferturi, adică în şase ore de mers, la micul sat Bolintin[41]. În cale am trecut de două ori, pe lungi poduri de lemn, râul Ciorogârla[42]. Şi nu departe de oraş [Bucureşti] am trecut pe lângă marele sat Cotroceni[43], unde am zărit o mare biserică, cu mănăstire de călugări, adică de

---

denumire (Constantin C. Giurescu, *Istoria Bucureştilor*, ed. a II-a revăzută şi adăugită, Bucureşti, 1979, p. 96).

[35] *nella prima Navata.*

[36] *Porta Mica*

[37] *Maurojenni.* Nicolae Mavrogheni (1785–1787) a zidit „nişte case cu «chioşcuri minunate» şi o cişmea" lângă actuala biserică Izvorul Tămăduirii sau Mavrogheni de la Şosea, tot ctitoria lui (Nicolae Stoicescu, *Repertoriul bibliografic al monumentelor feudale din Bucureşti*, Bucureşti, 1961, p. 56 şi 150). Chioşcul acesta, din capătul „podului Mogoşoaiei", avea într-adevăr parter şi etaj. A fost înălţat din zid de cărămidă, cu tavan din grinzi groase de stejar. Sus se găsea un apartament domnesc, iar jos una dintre cele două cişmele, alimentată direct de „visteria" apelor, de alături (Constantin C. Giurescu, *Istoricul ctitoriilor bucureştene ale lui Nicolae vodă Mavrogheni*, în „Biserica Ortodoxă Română", LXXX, 1962, 3–4, p. 341–346).

[38] *Ipsilandi.* Curtea Nouă sau Curtea Arsă, palat construit de Alexandru vodă Ipsilanti în anii 1775–1776 (N. Stoicescu, *op. cit.*, p. 35–37).

[39] *in un Collegio.* Se ştie că în 1793 domnul ţării locuia în casele domneşti de la mănăstirea Mihai Vodă (*Ibidem*, p. 45).

[40] De astă dată: *Ducabizza.*

[41] *Boletin.*

[42] *Ciornaghirla.*

[43] *Cratunzian.*

preoți ortodocşi. Şi [am poposit] la un ceas distanță de Bolintin, în sătucul Dragomireşti[44]: locul de popas consta din două case țărăneşti[45]; apa rea, pâine fărâmată (*pane di pista*)(?)[46], vin mediocru; hrana dăruită de *Mihmandar*.

În ziua de 5 mai 1793:

Plecați la şase şi un sfert am sosit la opt şi un sfert, adică în două ceasuri de drum, la marele sat de la Floreşti[47], unde ne-am odihnit preț de o oră. Am zărit o micuță biserică, cu două încăperi[48], numai pentru femei (?), închinată Sfântului Nicolae. Aici s-a făcut schimbul câtorva cai şi s-a regăsit vin bun, pâine şi lapte. Plecați la nouă şi un sfert am ajuns în opt ore şi trei sferturi, adică la şase, la marele sat de la Găieşti[49], care este dat ca feud, pe durata domniei, de către principele Valahiei, cu un tribut proporțional, iar beneficiarul se numeşte Ispravnic[50]. Sunt acolo două biserici. Diferite case de piatră cu acoperişuri de scândură, şi o mulțime de case țărăneşti. Râul Argeş, pe lângă care am mers aproape tot drumul, străbate locul. Înainte de Floreşti este satul Găiseni[51]. După Floreşti am zărit un sat de mică însemnătate, iar aproape de Găeşti se găseşte satul Meri[52]. Drumul singur de la Floreşti la Găeşti, care ne-a luat zece ceasuri şi trei sferturi, ar fi fost de şapte ceasuri cu pasul normal al calului. Dar caii erau extrem de obosiți, încât se mergea cu un pas mai mic, pe un drum totuşi în întregime bun, cu toate că împădurit, şi cu ajutorul vremii, dacă nu mereu senină, niciodată ploioasă.

În ziua de 6 mai:

Plecați [din Găeşti] la ora nouă pentru întârzierea schimbării tuturor celor 42 de cai, se ajunse după un drum de şapte ore şi un sfert, adică la patru şi un sfert, la Piteşti[53], sat mare cu opt biserici ortodoxe, diferite case de piatră şi un mic târg[54]. Pe drum s-au întâlnit satele „Petit:Gniest”(?), Leordeni[55], şi apoi, în continuare, câteva mile de vii cu patru biserici, fără un nume special. S-au trecut prin vad doi afluenți ai râului Argeş, pe urmă se traversă acelaşi râu destul de aproape de Piteşti pe două bărci asemănătoare celor italiene, împinse de pari de lemn. Apoi s-au trecut prin vaduri alți patru afluenți ai râului. Furăm întâmpinați pe malul râului de doi ispravnici ai locului. Drumuri excelente de câmpie, vreme însorită, dar nițel

---

[44] *Dragomiresti*.

[45] *Cucine di Capanna*. De fapt, mai corect: „bordeie”.

[46] *Pane di Pista*.

[47] *Florest*.

[48] *a due navate* (=naos şi pronaos).

[49] *Gaiarest*.

[50] *Ispronunico*.

[51] *Caisan*. Din nou Giacomazzi revine spre a nota şi alte nume de localități.

[52] *Mere*.

[53] *Pitiest*.

[54] În text: *Zarzi*. Editorii originalului au precizat că este vorba de cuvântul turcesc „carşi”, care are acest sens.

[55] *Leordor*.

vântoasă la urmă, loc de popas bun, magnific, cu două încăperi, latrină şi pridvoare, în afară de anexe gospodăreşti şi dependinţe. Se găsesc toate felurile de hrană, pâine bună şi vin excelent. Drum din când în când împădurit. Şi oraşul [Piteşti] este reşedinţa ispravnicului, care cârmuieşte acolo.

În ziua de 7 mai:

Plecaţi la ora opt, se ajunse la patru şi trei sferturi, adică în opt ore şi trei sferturi de drum, la Curtea de Argeş[56], aşezată pe un deal lângă râul Argeş. [În cale] vrednice de însemnat sunt două sate, Vărzari[57] şi Borleşti[58], primul cu două biserici, celălalt cu una, către jumătatea drumului, apoi alte sate mici sau grupuri de case (*capanne*) fără importanţă. S-au trecut prin vad patru afluenţi ai numitului râu, care era mai lat şi umflat decât în chip obişnuit, aşa încât la cea dintâi traversare apa ajunse la burta cailor. S-a mers o scurtă bucată alături de un canal format din Argeş şi din celălalt râu numit Vâlsan[59] (?), unde nişte ţigani caută aur pentru principele Valahiei. Din acel loc drumul a început să urce încetişor şi să fie mai mult sau mai puţin mărginit de arbori deşi, până la satul Curtea de Argeş. Diferite porţiuni lungi de drum prin pădure au fost foarte noroioase, în timp ce restul erau drumuri excelente. Până aici a fost vreme bună, dar închisă, şi un loc de popas alcătuit din trei case ţărăneşti. S-a găsit hrană, pâine şi vin mediocru. Sunt opt biserici ortodoxe la Curtea de Argeş, una dintre ele niţel despărţită de oraş, o frumoasă şi solidă construcţie veche, clădită „alla Russa"[60] acum 360 de ani, [îşi] alege arhimandritul, cu mănăstire de 40 de călugări în jurul bisericii. [Biserica] are douăsprezece coloane de marmură în cea mai mare parte lucrată, pe lângă alte două care despart pronaosul de naos[61], şi are prea frumoase podoabe. Are patru turle, dintre care două laterale, la colţurile intrării, construite oblic, şerpuind una către cealaltă[62]. Are patru coloane de marmură cu un acoperiş de fier, care slujeşte tot de adăpost[63], afară de [coloanele] cele mari dinapoia intrării în biserică. Biserica însăşi este acoperită cu plumb. Există în sat două turnuri dărâmate, şi multe case ruinate tot de la ultimul război. Este isprăvnicia de Argeş.

În ziua de 8 mai:

Plecaţi la ora şapte şi un sfert se ajunse la ora două, adică în şase ore şi un sfert de drum la satul mizerabil Sălătruc[64], alcătuit din foarte puţine case ţărăneşti, fără biserici. Se trecu prin vad, aproape de Curtea de Argeş, un foarte lat şi iute

---

[56] *Curtdargies.*
[57] *Varzari.*
[58] *Borletti.*
[59] *Unolca.*
[60] Probabil că i-a părut autorului tipic ortodoxă (*M. F.* şi *G. G.*).
[61] *le due Navate.*
[62] Giacomazzi încearcă să descrie iluzia optică creată de cele două turle mici din colţurile faţadei vestice a bisericii, având fiecare un motiv decorativ în spirală, însă dispuse în sens invers.
[63] Referire la aghiasmatarul din faţa bisericii, asemănător fântânilor de abluţiune din Istanbul.
[64] *Salatruca.*

afluent al Argeşului, şi puţin mai pe urmă alte două mici braţe ale aceluiaşi pârâu. Apoi, nu mult după Sălătruc am trecut, prin vad, infinit mai iutele pârâu Topolog[65], al cărui izvor era aproape de acolo. Drumul a fost tot printre munţi mici, şi mai ales prin pădure de stejari, când mai deasă, când mai puţin deasă, care oferea adesea foarte frumoase privelişti. Nu s-a întâlnit nici un sat, doar în depărtare se întrevăzu unul mititel, totuşi cu biserică, zisă „La mine"[66]. Am avut parte de o vreme mai întâi însorită, apoi cu o ploicică, dar cu drumurile tot timpul uscate şi bune. S-a găsit aici de mâncare, vin acceptabil şi apă excelentă. Locul de popas a fost din două case ţărăneşti[67], isprăvnicia[68] de Argeş.

În ziua de 9 mai 1793:

Plecaţi la ora şapte am sosit la ora două, adică în şapte ore de drum la modestul sat Titeşti[69]. Drumul a fost necontenit prin muntele zis Câineni[70], în cea mai mare parte acoperit de păduri de stejar. Ar fi fost impracticabil dacă nu ar fi existat înlesnirea a cel puţin o sută de poduri, printre care multe de lungime apreciabilă, aşa încât partea proastă a constat în câteva mici porţiuni noroioase; s-au trecut prin vad [doar] câţiva mărunţi afluenţi ai amintitului pârâu Topolog. Vreme închisă, fără ploaie. S-au traversat trei mici sate, [aşezate] nu departe unul de celălalt, „Curauza"(?), Gaura[71] şi Spini[72], la cel dintâi fiind două gărzi ale principelui Valahiei, pentru a cunoaşte persoanele care intră şi ies peste hotar. Titeşti este aşezat într-o vale adâncă, înconjurat de amintitul munte Câineni şi de alţi trei, Arefu[73], Lotru[74] şi „Cometo" (?), care este cel mai înalt. Este o biserică a Sf Arhanghel şi diferite case ţărăneşti, dintre care trei au fost locul nostru de popas. Nu s-a avut decât pâine şi un vin rău şi obişnuita mâncare.

Daia[75] – isprăvnicia Vlaşca[76], Copăceni – Ilfov[77], Bolintin – Târgovişte[78], Găieşti, Vlaşca, rezidă totuşi ispravnicul la Găeşti, Curtea de Argeş, Sălătruc, Titeşti şi până la hotarul austriac, isprăvnicia de Argeş[79].

---

[65] *Topolevon.*
[66] *detta Lamine.*
[67] *rustiche Cucine di capanna.*
[68] *Spraunicato.*
[69] *Titiest*
[70] *Kinem*
[71] *Gaura*
[72] *Spien.*
[73] *Arifo.*
[74] *Lazizza.*
[75] *Daja.*
[76] *Ulasco.*
[77] *Cospazian Ilforo.*
[78] *Trigoviste.*
[79] Aşa cum au observat editorii originalului italian, în această ultimă frază autorul recapitulează traversarea Valahiei şi „indică, printre localităţile atinse, pe cele care marchează împărţirea administrativă a ţării".

În zilele de 10, 11, 12 şi 13 mai:

Plecaţi la ora şase şi un sfert se ajunse la două şi un sfert, adică în opt ore de drum, la carantina austriacă numită Turnul Roşu[80]. S-a isprăvit în acest drum de traversat muntele Câineni şi s-au trecut prin vad 24 de mici afluenţi ai pârâului Alb[81]; s-au întâlnit două sate mărunte, Boişoara[82] şi Grebleşti[83], şi în sfârşit am ajuns la satul mai mare de la Câineni; se trecu râul Olt[84], unde era o singură barcă, asemănătoare cu unele folosite de italieni pe Piave, putând duce o trăsură cu atelajul său de 6–8 cai, şi încă un număr de persoane. Este de observat că ultimul [râu] împarte prin mijloc satul amintit de la Câineni, şi că în recentul război de partea austriacă, unde erau stăpâni, a fost tabăra austriecilor. Aceştia chiar au construit o cetate de pământ cu două şanţuri pe înălţimea muntelui, şi i-au respins cu tunurile pe turci, care se luptau în faţă, încercând zadarnic să reziste duşmanilor care deja pătrunseseră în Valahia. Ei au mai făcut dintr-o casă un depozit destul de lesnicios pentru aprovizionare în timpul şederii lor. Acest sat divizat în chipul arătat are două biserici, câte una de fiecare parte a râului. După ce ai trecut râul se merge de-a lungul lui printre munţi, pe un drum foarte bun, care totuşi are unele părţi destul de înguste pentru trăsuri. La mică distanţă de satul pomenit, se vede aşezată pe un vârf ascuţit al muntelui o lespede de piatră cu inscripţie latină, făcută de Carol al VI-lea în ultimele războaie. Pe acest drum încă a trecut în penultimul război împăratul Iosif al II-lea şi se spune că a fost reparat de el însuşi. Se spune că într-o vale adâncă s-ar găsi nişte case mizerabile de lemn şi cu biserici tot de lemn şi că acesta este hotarul propriu-zis. Pe partea dreaptă muntele este al Valahiei, pe partea stângă este austriac numit Turnul Roşu, unde este încă armata imperială. Şi are cei doi munţi, precum şi râul. Urmând puţin calea alpină pe muntele austriac se depăşeşte o cazarmă mică de lemn, unde stau patru gărzi imperiale, îmbrăcate cam ţărăneşte şi aparent născute în Valahia învecinată. La doi paşi distanţă este locul de carantină. Vorbind de carantina de la Turnul Roşu, aşezată într-un defileu înainte de ieşirea dintre munţi, aceasta este un mic spaţiu complet deschis pe malul râului, unde sunt patru sentinele rustice. Sunt un număr de şase case pentru folosinţa celor aflaţi în carantină, fiecare având două încăperi, şi încă trei închise pe dinafară în ţarcuri de lemn. Pe lângă acestea este şi locuinţa capelanului carantinei cu o bisericuţă sărăcăcioasă alături, dar de rit italian[85]. Capelanul este un franciscan neamţ. Mai sunt alte opt case, de altfel jumătate din lemn, dintre care unele slujesc drept locuinţe soldaţilor şi gărzilor valahe, care sunt în număr de 13, şi celelalte, din piatră, sunt atribuite folosinţei comandantului, o persoană destul de curtenitoare, sub-comandantului şi altor subalterni, adică patru gărzi în uniforme, neuitând pe spălătoresele postului, nemţoaice şi valahe.

---

[80] *Torre Rossa.*
[81] *Alba.*
[82] *Boissora.*
[83] *Glibristi.*
[84] *Unna.*
[85] *ad uso italiano.*

În zilele de 14 şi 15 mai:

Executată carantina în trei zile şi jumătate, s-a plecat de acolo la ora 6 şi s-a ajuns la ora unsprezece şi jumătate, adică în cinci ore şi jumătate de drum, la oraşul Sibiu[86]. Puţin după plecare s-a întâlnit un turn ruinat şi apoi amplasamentul vechii carantine, cu rămăşiţe recognoscibile. S-a mers pe drum de coastă multă vreme şi s-a sosit apoi la Turnul Roşu, loc al Vămii. Acolo este un castel şi sunt metereze pentru vreo o sută de puşti. Puţin mai departe, pe versantul celuilalt munte s-au zărit nişte ruine. Abia părăsit râul [Olt] a fost întâlnit râul Vadului[87] şi pe urmă a fost traversat marele sat Tălmaciu[88] – cu o biserică –, înainte de care a fost trecut prin vad un mic pârâu cu acelaşi nume. Apoi au fost traversate satele Veştem[89] şi Şelimbăr[90], amândouă cu biserică, şi de acolo [am sosit] la amintitul Sibiu, capitala Transilvaniei.

Vorbind de aspectul acestui oraş scăldat de râul Cibin[91], voi spune că are o circumferinţă, împreună cu suburbiile, de cinci mile, că este în întregime de zid şi are cinci porţi: Heltauertor[92], Leichentor[93], Burgentor[94], Elisabetana[95] şi Poarta Nouă[96]. Are douăsprezece biserici – cinci luterane, una calvină, trei ortodoxe[97] şi trei catolice, dintre care cea mai frumoasă *(la miglior)* este cea fostă a iezuiţilor, acum parohială; cât despre celelalte două, una este a călugăriţelor Sfintei Ursula, pe jumătate prăbuşită, şi cealaltă mai mică a franciscanilor.

Printre cele luterane este vestită [biserica] închinată lui Isus, care se spune că a fost cea dintâi înălţată în oraş şi care este într-adevăr într-un [stil] gotic perfect. Are trei nave, opt arcuri în partea superioară, şase în cea inferioară şi [încă] şase în cele două galerii[98] laterale în tot lungul bisericii. [Biserica] serveşte seminariştilor de la Colegiul Luteran, în număr de aproape optzeci. În partea inferioară, către intrarea cea mare, sunt mormintele în marmură ale unor personaje distinse, după cum sunt morminte şi în nava din mijlocul bisericii.

Biserica calvină este de dimensiuni reduse şi nouă. Este acolo [în Sibiu] un teatru mic, cu 54 de loji în două şiruri şi 10 rânduri la parter. În piaţă este un turn, totuşi inutil[99]. Este remarcabil palatul baronului de Brukenthal[100], un sas, care are o galerie de 13 încăperi, în cea mai mare parte de autori flamanzi, bibliotecă din cinci încăperi mari, colecţie de minerale de aur, argint şi aramă, colecţie de crustacee, de

---

[86] *Hermanstadt.*
[87] *Svot.*
[88] *Tolmatiz.*
[89] *Gista.*
[90] *Selemboro.*
[91] *Ceben.*
[92] *Eltana.* Denumirea românească: Poarta Cisnădie.
[93] *Chistorognena.* Denumirea românească: Poarta Leşurilor.
[94] *Civicon.* Denumirea românească: Poarta Ocnei.
[95] *Elisabethana.*
[96] *Porta Nova.*
[97] În original: *tre Vallache.*
[98] *Corretti.*
[99] Turnul care separă Piaţa Mare de cea Mică.
[100] *Baron di Bruchen.*

medalii antice greceşti şi romane în aur şi argint, de medalii ale tuturor principilor: de Lorena, saxoni, unguri şi din Austria, cu seria [medaliilor] papilor, totul în metal prețios. Are şi o scuderie de 24 de cai, cea mai mare parte de manej.

Populația Sibiului este de treisprezece mii de persoane, opt mii luterani, cinci sute calvini, două mii cinci sute ortodocşi[101] şi două mii catolici. Există un guvernator civil ales de împărat, care acum are reşedința la Cluj[102], împreună cu nobilimea înaltă ungară. Cât priveşte [organizarea] formală, populația cetății este împărțită în multe asociații, fiecare grup de o sută de persoane alcătuindu-şi breasla sa. Şi în total sunt douăsprezece. Magistratul care judecă fără apel [cauzele] criminale se schimbă odată la trei ani. Şi cel pentru civile depinde de guvernatorul sus-amintit, iar dacă lipseşte este înlocuit de magistratul pomenit, care totuşi trebuie să se înțeleagă cu guvernatorul.

Națiunea saşilor, care este luterană şi care alcătuieşte majoritatea populației [Sibiului], este acoperită de privilegii, aşa încât tot ceea ce o priveşte trebuie rezolvat de către Comite sau de reprezentantul aceleiaşi [națiuni], care rezidă tot în Cluj şi care este nepotul amintitului baron de Brukenthal. El este în fruntea a şapte districte, dintre care fiecare are cârmuitorul său, care se înțelege cu el. Pedeapsa cu moartea, atât a saşilor, cât şi a celorlalți, depinde totuşi numai de suveran.

Comandantul general al armatei deține toate drepturile în departamentul său. Garnizoana obişnuită a oraşului este de un batalion cu şase companii de 200 de oameni fiecare, adică în total 1200 de oameni, însă din diverse regimente. Garnizoana obişnuită a provinciei este de şase regimente de infanterie şi trei de cavalerie. Un regiment de infanterie are şase batalioane, fiecare batalion are şase companii cu 200 de oameni fiecare, ca mai sus. Un regiment de cavalerie are trei divisioane, fiecare cu 400 de oameni. Comandantul general, care este contele Mithrowsky[103], ne-a invitat la masă. Locotenentul, sau al doilea comandant general, *Clati*(?), ne-a invitat şi el. Şi locotenentul colonel Baldini vroia să facă la fel. Sunt şi doi generali în retragere şi 20 de ofițeri originari din Sibiu. Locotenentul a oferit un concert şi bal, pentru bărbați, cu toții militari, şi pentru doamne, în vreme ce domnii locului erau întâmplător cu toții ocupați între ei cu petreceri pentru sărbătoarea Sf. Sofia, care este numele favorit al locului şi al națiunii săseşti.

În ziua de 16 mai:

Plecați la ora patru se ajunse în mizerul sat Mag[104], loc de poştă, la ora şase şi zece minute, adică în două ore şi zece minute. Se trecu prin micul sat Rusciori[105], cu biserică, şi cu puțin înainte de a sosi la satul de poştă se trecu muntele *Magrepergh* (?). De acolo, plecați la ora şase şi treizeci şi cinci de minute s-a ajuns la nouă şi cincizeci şi cinci de minute la marele sat Miercurea Sibiului[106], cu două

[101] *Valacchi.*
[102] *Clauxembrugh.*
[103] *Mistravocchi.* Contele Josef Mitrowsky (Mitrowski), general imperial, comandant general al Transilvaniei, conducător al trupelor imperiale din Țara Românească la 1791.
[104] *Mant.* Sat, com. Sălişte, jud. Sibiu.
[105] *Ruishof.*
[106] *Roismacht* (Reussmarkt).

biserici, loc de poştă, adică în trei ore şi douăzeci de minute. La începutul drumului a fost traversat muntele Amlaş[107], puţin după satul cu acelaşi nume, cu o biserică, şi de acolo satul Apoldul de Jos[108], cu două biserici.

Plecaţi la ora zece şi douăzeci şi cinci de minute pe drumul către fortăreaţa Sebeş[109]. Zidit în chip de castel, cu trei biserici înăuntru şi încă una în suburbia de după, oraşul este populat de şase mii de persoane şi are circumferinţa de două mile. Pe drum am găsit la distanţă unul de altul două sătucuri fără însemnătate, dacă n-ar fi că puţin înainte de această fortăreaţă este marele sat Cund[110].

Plecaţi la ora două se sosi la ora patru şi douăzeci de minute, adică în două ore şi douăzeci de minute de drum la satul Şibot[111], cu o biserică, împărţit în două suburbii; s-au trecut pe poduri două râuri, ale Sebeşului[112] şi Mureşului[113]. Lângă ultimul este un sat cu acelaşi nume, alte sate micuţe se întrezăresc în depărtare, dar de puţină însemnătate.

Plecaţi la ora cinci se ajunse la ora şapte, adică în două ore – care este o poştă şi jumătate – la fortăreaţa [*loc alb în text*][114] populată de cinci mii de persoane, cu o circumferinţă de o milă, cu două biserici, dintre care una catolică a franciscanilor, şi un turn cu zidurile ruinate ale unui castel. Acest loc este lângă râul Orăştie[115]. Este de observat că în aceste fortăreţe sunt garnizoane de jumătate sau de o companie, cu un comandant şi stegari. Această călătorie s-a făcut pe vreme bună, s-au găsit cele dintâi două poşte înecate în noroi şi în rest drum bun pe câmpie.

În ziua de 17 mai:

Plecaţi cu întârziere din pricina abundentei ploi la ora şapte şi un sfert s-a ajuns la ora 11 şi un sfert, adică în patru ore de drum, la fortăreaţa Deva, ceea ce înseamnă o poştă şi jumătate. S-au traversat în cale pe poduri cele două râuri, Strei[116] şi Mureş[117]. Aproape de primul râu, Strei, este un sat cu acelaşi nume care se traversează, de acolo se trece prin satele Brad[118], *Jacdac*(?) şi Burjuc[119]. Pe partea dreaptă se întrezăresc nouă sate, dintre care cinci de partea aceasta a pârâului *Mary*(?), şi patru mult mai mari de cealaltă; pe partea stângă s-au mai văzut alte două, mult mai mici.

În Deva sunt cinci biserici, două protestante, două catolice, şi una ortodoxă[120]. Este acolo remarcabil un castel pe înălţime, bine întreţinut, cu două

---

107 *Amlas.*
108 *Cleinpolden* (Kleinpold).
109 *Milenpoch* (Mühlbach)
110 *Roissorf* (Reussdorf).
111 *Sibot.*
112 *Siebes.*
113 *Moros*
114 Foarte probabil: Orăştie.
115 *Orasdie.*
116 *Strael.*
117 *Moros.*
118 *Brat.*
119 *Burzum.*
120 *Greca.*

şanţuri, cu ambrazuri pentru circa douăsprezece puşti, în afară de câteva tunuri; acolo este o garnizoană permanentă de 200 de oameni, comandant şi alţi ofiţeri. [Oraşul] are o circumferinţă de două mile şi o populaţie de şase mii de persoane. În această cale am avut un drum cu ridicături blânde, însă noroios, şi vreme cu niţică ploaie. Este de notat că în ţările austriece ofiţerul comandă şi în [chestiunile] civile.

Plecaţi la ora unsprezece şi patruzeci de minute s-a ajuns la ora patru şi zece minute, adică în patru ore şi jumătate de drum la satul mai curând nenorocit Dobra[121], adică după două poşte. La început s-a mers de-a lungul râului Mureş, când s-au văzut pe partea dreaptă, dincolo de pârâu, patru sate-târguşoare[122]; pe partea stângă altul neînsemnat; s-a trecut prin satul Leşnic[123], vechi loc de poştă, şi apoi s-a traversat încă un altul, Lăpuşnic[124]. În Dobra sunt două mici biserici, protestantă şi ortodoxă, este de asemenea şi o companie de soldaţi cu un locotenent şi un alt ofiţer; de altfel cu toţii bătrâni sau invalizi, sau răniţi în ultimul război cu turcii şi împiedicaţi să participe la noua campanie contra francezilor.

În ziua de 18 mai:

Plecaţi la ora şase şi un sfert s-a ajuns la ora opt şi jumătate, adică în două ore şi un sfert de drum, la mizerabilul loc de poştă *Rozet*(?), unde este numai casa pentru poştă, fără sat şi fără măcar o cârciumă. Pe drumul până aici nu s-au întâlnit decât două sate păcătoase, unul la dreapta, celălalt la stânga, şi a fost [drum] nu de câmpie dreaptă, ci cu foarte blânde ridicături. Plecaţi la ora nouă şi un sfert s-a ajuns la ora unu şi un sfert, adică în patru ore de călătorie, la marele sat Coşava[125]. Drumul, de la început până la sfârşit, a fost muntos, caii erau foarte îndărătnici, drumurile largi, dar noroioase din cauza ploilor din zilele precedente. A trebuit să se adauge trei perechi de boi la trăsura cea mare şi chiar şi aceştia erau îndărătnici. Au fost diverse opriri supărătoare, şi pe bucăţile umblate s-a afundat în noroi spre a diminua greutatea. Două sate micuţe au fost întrevăzute, unul pe dreapta, celălalt pe stânga, până la creasta cea mai înaltă a muntelui numit Coşaviţa[126]. Pe această creastă este apoi un sătuc cu acelaşi nume, cu o bisericuţă ortodoxă şi acesta este punctul de margine al Transilvaniei către Banatul Timişoarei[127]. Puţin după, începe scoborârea de pe munte şi începe şi pădurea până la capătul său. În aproape toată călătoria ne-a însoţit o ploicică. S-a făcut aici în Coşava popas şi s-a luat masa. Repornind la ora două şi jumătate s-a ajuns la ora patru şi patruzeci de minute, adică în două ore şi zece minute la marele sat Făget[128], cu o biserică. Toată calea a fost pe drum bun, dar am fost însoţiţi de o ploaie puternică. Nimic de remarcat, dacă nu un mic pârâu numit *Camold*(?), izvorând din amintitul munte Coşaviţa.

---

[121] *Dobra.*
[122] *4 Villagi Borgati.*
[123] *Lesnek.*
[124] *Lasousnesak.*
[125] *Cozzova.* Sat, com. Curtea, jud Timiş.
[126] *Coziavizza.*
[127] *il Brannato di Temisuar.*
[128] *Fakset.*

În ziua de 19 mai:

Plecați la ora patru şi jumătate s-a ajuns la ora cinci şi trei sferturi, adică într-o oră şi trei sferturi, la Bujor[129], s-a zărit un sat la dreapta şi trei la stânga şi s-a trecut apoi râul Recea[130]. Calea bună, dar nu cu totul plană, deoarece nu ieşise încă din trecătoarea muntelui. Plecați la ora şase şi un sfert, în trei ore şi un sfert făcându-se o poştă şi jumătate s-a ajuns la ora nouă şi jumătate la marele sat Lugoj, cu cinci biserici şi garnizoană militară. Este acest loc vestit fiindcă în preajmă au stat în tabără turcii în ultimul război, în momentul izbutitei lor incursiuni în *Mendin.* Repomiți la ora 10 se zăriră pe drum cinci sate, unul la dreapta şi patru la stânga şi s-a trecut prin satele Belinț[131] şi Coşteiu[132], şi s-a ajuns la ora unsprezece şi trei sferturi, adică într-o oră şi trei sferturi la Coşarii[133]. Pe un drum bun s-a trecut peste pod râul Timiş[134], ale cărui ape prin deschiderea porților inundă Timişoara[135]. Repomiți la ora douăsprezece şi patruzeci de minute s-a ajuns la ora trei şi zece minute, adică în trei ore şi jumătate (?), la Recaş[136], sat bun. Se văzură în drum pe stânga două sate. Plecați din nou la ora trei şi un sfert s-a ajuns la ora şapte şi un sfert, adică în patru ore la Timişoara. Sunt două poşte de drum foarte noroios, şi s-au străbătut cele două sate.

În ziua de 20 mai:

Am stat în Timişoara, oraş din Ungaria Superioară[137], capitală a provinciei Banat. Acesta este aşezat în plină câmpie şi la mare distanță de munți, aproape de râul Timiş. Este înconjurat de patru sate mari numite „mahala"[138]; în ultimul dintre acestea este sală de bal şi birt, unde am fost; sunt de curând construite, adică locuri amenajate şi mărite[139] de Iosif al II-lea; şi primele două sunt mai remarcabile, ca fiind cele mai mari şi populate, au până şi trei sau patru biserici fiecare. La mică distanță este o pădure zisă Bega[140], care are încântătoare poteci pentru plimbare şi te trimite cu gândul la Prater-ul din Viena; în mijlocul căreia se găseşte tot un mic cazinou (chioşc?), dar nu pentru folosință publică, precum cel din Prater-ul Vienei, ci de simplă apartenență particulară. Tot oraşul şi o fortăreață însemnată sunt înconjurate de patru mari şanțuri unite împreună cu ajutorul a patru mari poduri mobile; şi are trei porți de intrare numite una de Lugoj[141], una de Petrovaradin[142] şi

---

129 *Bosur.*
130 *Rici.*
131 *Belinz.*
132 *Costzil.*
133 *Chissidò.*
134 *Temes.*
135 *Temisuar.*
136 *Recaş.*
137 Corect: Ungaria Inferioară.
138 *Makalà.*
139 *sono piuttosto Fabriche, cioè luogo formato,et ingrandito*
140 *Beghi.*
141 *Lugos.*
142 *Petervaradin.*

o alta de Viena. Sunt acolo şase biserici, printre care catedrala, care este sediu episcopal, este foarte bogată în marmură. Între cele şase se cuprind două biserici de rit ortodox şi una calvină.

Sunt două spitale, cel mai mare putând adăposti aproximativ cinci sute de persoane. Aparţine oraşului şi trebuie remarcat la el un sector de apartamente care slujeşte nu numai pentru bolile obişnuite, ci şi pentru naşteri şi pentru copiii acelor nefericite, care sunt nelegitimi. Apoi, celălalt spital, care cu greu poate primi jumătate [din numărul de bolnavi] faţă de cel abia amintit, este administrat de părinţii Ospitalieri de San Giovanni di Dio, şi cu toate că este o instituţie particulară sluјeşte tot pentru nevoile oraşului.

Este şi un Arsenal public (*Armamento Publico*), care ar putea să înarmeze circa treizeci de mii de persoane. Se dovedeşte cu o inscripţie, care se poate citi pe locul însuşi, că această construcţie (*Fabrica*) a fost înălţată din 1447 de un anume Corvin otomanul[143](!?). De atunci a fost restaurată de Huniade[144] în 1616 şi 1647, adică pe când această fortăreaţă era în stăpânirea împăratului turc.

Acest oraş este cârmuit în cele civile de un vice-comite dependent de Alteţa Sa palatinul regal, fiind tot Banatul de Timişoara, care cuprinde trei comitate sau provincii, supus dreptului Palatinatului. În cele militare apoi, [garnizoana] din oraş nu depăşeşte cel mult o mie de persoane, şi este comandată de un general, care este figura principală. Şi în momentul trecerii noastre am găsit pe un anume general *Suro*. Am fost trataţi de acesta cu nemărginită gentileţe şi ne-a invitat la masă.

[Timişoara] are o circumferinţă de patru mile şi o populaţie de cincizeci de mii de persoane.

II. *Jurnal al drumului meu la Constantinopol pe uscat în acest an 1794.*

Chiar dacă eram foarte obosit, am vrut să continui [...], în sfârşit ajunsei la Timişoara. Am locuit la hanul Trompetei (*Trombetta*) fiind, cum se spunea, cel mai bun. A stat acolo însuşi împăratul atunci când a venit aici, dar eu am fost puţin satisfăcut.

Odihnindu-mă puţin în cursul nopţii, lucru de care aveam mare trebuinţă, în ziua următoare, dimineaţa devreme, am continuat prin Căpăt[145] – Sinersig[146] – Lugoj – Bujor[147] – Coşava[148]. Aici a trebuit să rămân, căci urma să se continue pe drumuri destul de rele şi noaptea era foarte întunecată. Chiar cei de la poştă m-au sfătuit să aştept dimineaţa. Locuinţa în care m-am adăpostit nu putea fi mai rea, lipsind toate cele.

Dimineaţa următoare am continuat prin Coseşti[149] – Dobra[150] şi Deva. Acolo domnul ambasador a plecat cu două ore înainte luând toţi caii, din care cauză a

143 *Convin Ottomano* Probabil referire confuză la Iancu de Hunedoara.

144 *Humiade.*

145 *Kipere.*

146 *Szinersıg.*

147 *Boschur.*

148 *Kossova.*

149 *Czorzed.* Sat, com. Lăpugiu de Jos, jud. Hunedoara.

trebuit neapărat şi nu fără mare greutate să rămân pentru noapte într-un han destul de bun. Eram din ce în ce mai grăbit să-l ajung pe domnul ambasador din cauza zvonurilor răspândite pretutindeni că teritoriul otoman ar fi fost infestat de mulți răufăcători, lucru care deja nu mai trebuia să mire.

În dimineața următoare am continuat prin Orăştie[151]. În acel loc nu s-au găsit cai, fiind zadarnice ofertele de a-i plăti la orice preț. Era spre lăsatul serii şi stăteam în trăsura (*legno*) mea manifestând multă nelinişte, când mi s-a înfățişat un preot cu aspect demn de venerație, care m-a întrebat în limba latină şi în chip amabil care ar fi originea pentru marea mea indispoziție. Înțelegând despre ce este vorba, îmi spuse: mă voi îngriji de pățania dumneavoastră şi merg de îndată să poruncesc birjarului meu să vină să vă slujească. El, în afară de 80 de ani, are o barbă lungă. Este noapte, şi pentru a ajunge la Sibiu sunt două poşte, dar vă dau cuvântul că veți fi în mai puțin de două ore. Amintiți-vă să nu-l plătiți fiindcă eu nu închiriez, şi cel mult consimt la un mic bacşiş. Acestea fiind spuse plecă lăsându-mă îndoit întru visare. De fapt, nu a trecut nici măcar un sfert de oră şi au apărut patru cai minunați mânați de omul în cauză. În timp ce el se ocupa să-i ataşeze la trăsura mea, cu un ton nițel morocănos m-a întrebat dacă mi-era frică să merg puțin mai tare. La care, răspunzându-i negativ, ei bine, a adăugat, lăsați pe mine!

Preotul, binefăcătorul meu şi pe care îl voi binecuvânta toată viața – oricum, necunoscut mie –, nu m-a înşelat, deoarece în mai puțin de două ore am avut consolarea să mă regăsesc la ținta contemplată de mine, adică Sibiul, unde m-am instalat la hanul care mi-a fost arătat drept cel mai bun, dar pe care eu nu l-am găsit aşa. Întrebând numaidecât unde s-ar afla domnul ambasador, mi s-a răspuns că sosise în cursul dimineții şi că nu va pleca decât în ziua următoare, având locuința într-un alt han, „La Împărat".

M-am dus de îndată la guvernatorul militar, cu numele baronul de Rall[152], dar el se găsea la teatru, cu toate că nu era decât ora 7. Trecând apoi pe la domnul ambasador l-am aflat amabil, ca şi mai înainte, oferindu-se să-mi procure cai odată cu ai săi. El era dintr-o familie de rang nu înalt, nici bogată, dar avu norocul să întâlnească bunăvoința unei bogate doamne, care l-a adoptat. Ea, această tovarăşă de drum, l-a ținut ca pe propriul fiu. Şi chiar dacă nu mi-a fost dat să-i grăiesc, fiindcă vorbea numai engleza, pe parcursul întregii călătorii am putut să o prețuiesc drept o distinsă doamnă. *Listen*[153], aşa era numele său [al ambasadorului]. Avea cu el câțiva învățați şi un botanist[154], pe care iarăşi i-am găsit drept oameni de bine. Vorbeau destul de mulțumitor franceza şi italiana.

---

[150] *Debra.*

[151] *Szasvaroz.*

[152] Johann baron von Rahl (Rall), general, comandant imperial al Transilvaniei (1789–1790)

[153] Sir Robert Liston (1742–15 iulie 1836). Scoțian de origine, a studiat la Universitatea din Edinburg. A fost ambasador al Marii Britanii la Poartă până în 1796 şi din nou în 1812.

[154] Botanistul a fost John Sibthorp, care a întocmit la rândul lui o relație de călătorie, pentru care vezi *Călători străini despre țările române*, XI–2, Bucureşti, 2001, p. 1201–1209. În suita lui Sir Robert Liston s-a aflat, în calitate de medic şi capelan, şi James Dallaway, autor al unei alte relații despre aceeaşi călătorie (*Ibidem*, p. 1210–1219).

În dimineața următoare m-am dus la domnul general comandant, pe care l-am aflat în cancelaria sa, ocupat cu afaceri. Primit cu mare bunătate şi arătându-i în afară de paşaport o scrisoare de recomandare emisă de Consiliul de război, după ce m-a onorat invitându-mă în acea zi la prânz, a ordonat adjutantului său să mă conducă la negutătorul ... care îmi va indica ce-mi trebuia pentru a călători prin statul otoman. Îmi spuse el [neguțătorul] că la sosirea în Bucureşti trebuia să-mi procur de la acel principe un ordin pentru ca poştele să nu-mi refuze caii trebuitori, avertisment pe care apoi l-am găsit inutil, cum se va vedea mai jos. Mi-a mai spus că era lucru potrivit să-mi fac provizii de hrană, putându-se întâmpla ca în multe localități să nu găsesc nimic de îmbucat; la sfârşit mi-a schimbat nişte țechini cu monede turceşti, la cursul de şase piaştri pentru un țechin.

La prânzul domnului comandant era şi o tânără fiică a lui, nu frumoasă, dar de mult spirit şi bine educată; [de asemenea] o bătrână rudă a lor, domnul ambasador cu un dintre însoțitoarele de călătorie, adjutantul şi alți doi ofițeri. Prânzul a fost destul de bine servit, dar cel mai bun condiment au fost purtările într-adevăr îndatoritoare ale domnului comandant, care au depăşit orice aşteptare a noastră. Fiind zi de poştă, am plecat spre a scrie la Veneția.

În ziua următoare, 28 aprilie, se plecă la o oră târzie, căci au lipsit nişte cai pentru nevoile noastre. S-a trecut hotarul austriac la Turnul Roşu, s-a intrat în Valahia unde nu sunt poşte regulate şi se socoteşte drumul în ore, cum se va vedea la sfârşitul jurnalului de față. Câineni[155] este un loc mizerabil şi domnul ambasador a mâncat la umbra pomilor; a dorit ca şi eu să-i țin companie, spunându-mi cu amabilitate că trebuie să-i fiu în fiecare zi comesean. Mai apoi ne-am odihnit într-o casă rea, pe paie.

În ziua următoare, 29 aprilie, am trecut muntele foarte înalt numit *Kimtz*(?), acoperit de păduri dese. Drumul este foarte rău, în aşa măsură încât am fost obligați să-l facem în mare parte pe jos. Se lăsase aproape noaptea. Eu am mers înainte, împreună cu doi englezi, nerăbdător să ajungem în localitatea în care să înnoptăm. Din cauza lor ne-am rătăcit şi în schimb ne-am afundat în pădure. În timp ce se căuta poteca s-a auzit un puternic tropăit ori de oameni, ori de fiare. Am luat-o la fugă fără să ştim încotro ne îndreptăm şi pentru că noaptea era foarte întunecată. În vreme ce ne agitam în acest chip de compătimit, din fericire ne-au ajuns din urmă nişte slujitori cu torțe aprinse, care ne căutau. Sosiți lângă ambasador, abia către mezul nopții am putut răzbate la satul mizer [*loc alb*], alcătuit din puține case. Întruna dintre ele m-am culcat pe paie, împreună cu stăpânii, care erau țărani săraci. Şi cu toate că eram extrem de obosit, nu am putut închide ochii.

În zorii zilei următoare s-a continuat [drumul] şi numai către miezul zilei s-a isprăvit muntele, intrând pe o încântătoare câmpie, cu un drum bun. La două după amiază s-a ajuns la micul sat Găieşti[156], unde s-a luat masa cu carne de berbec, lapte şi ouă. S-a continuat apoi până la un alt sat numit Floreşti[157], trecând astfel alte cinci ore de călătorie. Acolo am fost găzduiți într-o mănăstire săracă de

---

[155] *Kinesny.*
[156] *Gajest.*
[157] *Floresta.*

călugări[158], unde domnul ambasador a fost salutat din partea principelui de un dregător al lui numit Marino Perini. I-a trimis în acelaşi timp o minunată trăsură cu şase cai pentru a-l duce până la Bucureşti, dar el a refuzat. Domnul Perini, ca delegat al Alteţei Sale având multă autoritate în toată ţara, făcea mult mai operativă călătoria noastră. De două zile eu sufeream de o puternică indispoziţie stomacală, de care totuşi am scăpat în chip norocos cu o uncie de sare de Inglitera[159]. M-aş fi găsit cu siguranţă într-o stare mai rea, dacă indispoziţia mea, în acele ţinuturi neospitaliere, ar fi căpătat un aspect mai serios. Domnul Perini a stat în trăsura mea, şi m-a făcut să-mi aduc aminte că l-am cunoscut la Constantinopol, unde se îndeletnicea cu chirurgia.

Sosiţi în patru ore la Bolintin[160], am găsit o masă bogată, sub copaci, alcătuită de astă dată dintr-un miel întreg fript, păsări de curte, ouă şi lapte. A fost norocul meu să fiu în tovărăşia excelentului Perini, el întreţinându-mă în chip plăcut, în principal, asupra lucrurilor din acel principat. Îmi spuse că actualul principe se numea Alexandru Moruzi[161], de un an mutat din Moldova. Că s-a distins în ultimele două Congrese [de pace], de la Iaşi[162]şi de la Şiştov[163], înzestrat cu mult spirit şi liberalism. Şi a procurat deja multe bunuri în principat. Printre acestea se numără două fabrici de postav şi altele de hârtie[164]. Dar se găsea în momente nefericite din cauză că locuitorii erau din cale afară de storşi şi ca urmare a celor două războaie trecute şi pentru lăcomia fără margini a principilor înaintaşi.

Am zăbovit câteva ore într-un mic sat numit Bolintin[165] şi, în fine, în alte patru ore de drum s-a ajuns la Bucureşti. Aceasta este capitala principatului unde îşi are reşedinţa cârmuitorul său. Se întinde pe o mare câmpie şi este scăldată de micul râu Dâmboviţa[166], care curge prin mijlocul său. Este în întregime podită cu bârne groase de zadă, în lipsă de pietre. Şi aceste podine se reînnoiesc într-o scurtă perioadă de ani, ceea ce pricinuieşte o cheltuială destul de însemnată. Despre clădiri nu merită să se vorbească. Sunt şapte biserici, dintre care cinci de rit ortodox, una reformată şi alta catolică. Principele are două palate, unul pentru vară, celălalt pentru iarnă. Principele de dinainte, Mavrogheni, care a sfârşit-o decapitat,

---

158 Conform relaţiilor lui Sibthorp şi Dallaway este vorba de mănăstirea Găiseni.

159 *Inghilterra.*

160 *Valentin.*

161 *Alessandro Morucci.*

162 *Yassi.* Pacea ruso-otomană de la Iaşi a fost încheiată în ianuarie 1792. De acum Imperiul rus şi-a stabilit hotarul pe Nistru.

163 *Systoff.* La 24 iulie 1791, la încheierea Congresului de la Şiştov, a fost semnată pacea dintre austrieci şi turci, punându-se astfel capăt participării Imperului Habsburgic la războiul austro-ruso-otoman (1787–1791).

164 Se ştia că Moruzi a refăcut şi repus în funcţie fabrica de postav de la Pociovalişte, pentru care a emis un nou hrisov la 18 august 1794 (Const. C. Giurescu, *Istoria românilor*, III–2, Bucureşti, 1946, p. 573). Dar despre a doua fabrică de postav, de pe apa Dâmboviţei, „făcută într-adins mai mult pentru folosul acestui oraş”, se ştia doar că exista în 1797, în cursul celei de-a doua domnii a lui Alexandru Ipsilanti (*Ibidem*). Or, izvorul de faţă atestă că aceasta a fost înfiinţată de Alexandru vodă Moruzi. O fabrică de hârtie a fost înfiinţată de acelaşi domn în anul 1796, pe apa Sabarului, în Ilfov (*Ibidem*, p. 566).

165 *Bollesın.*

166 *Dombovızza.*

a pus să se construiască un al treilea, dar acesta deveni apoi spital, iar pe urmă, în timpul succesiunii, a fost incendiat. Sunt estimaţi ca locuitori vreo zece mii, iar circumferinţa sa nu este mai mare de trei mile. Aerul Bucureştilor nu este foarte sănătos şi în chip periodic este năpădit mai ales de friguri.

Alteţa Sa a pus să ni se pregătească drept locuinţă casa marelui serdar[167], dar fiind prea mică, ne-am mutat în cea a domnului[168], mult mai comodă şi decentă. Primul secretar al principelui a venit să-l viziteze, în numele său, pe domnul ambasador, şi să-i spună că în ziua următoare îl va vedea cu plăcere la ora zece. Masa noastră, bogată şi bine servită, era pe cheltuiala principelui. În ziua următoare fiind duminică, domnul Perini avu amabilitatea să pregătească propria lui trăsură spre a merge la biserica catolică să ascultăm liturghia, spunându-mi că numai vulgul mergea pe jos.

Puţin după înapoierea acasă a apărut trăsura de gală a Alteţei Sale, trasă de şase cai superbi, şi doisprezece ciohodari[169] pe jos, precedată de diferiţi dregători ai săi călări. După un drum scurt s-a traversat o curte interioară nu foarte întinsă, unde se găseau aliniate gărzile sale şi un număr de oameni curioşi să-l vadă pe domnul ambasador, care a fost primit la scară de înalţii dregători şi a fost însoţit în sala de audienţe. Eu am avut onoarea să-i ţin companie împreună cu un cavaler al ambasadei.

La intrarea noastră acolo, principele, care era aşezat pe o sofa, s-a ridicat venind în întâmpinarea noastră. După scurte politeţuri, ne-am aşezat numai noi trei, adică ambasadorul, persoana mea şi un gentilom de la ambasadă, toţi ceilalţi rămânând în picioare. Cu privire la călătoria noastră, [principele] ne-a întrebat dacă domnul Perini şi-a îndeplinit datoria; pe urmă, Alteţa Sa s-a declarat gata să ne procure toate mijloacele ca să facă voiajul nostru pe cât posibil operativ şi puţin incomod. Dar, nefind domnul ambasador înarmat cu obişnuitele firmane[170] de călătorie şi negăsind la Bucureşti pe dragoman[171], Alteţa Sa a avut amabilitatea să declare că se va îngriji de totul. Isprăvite ceremoniile şi scoasă la iveală faţă de principe scrisoarea credenţială ce mi-a fost dată la Viena, ne-am înapoiat acasă cu acelaşi alai. Domnul ambasador a răspândit bacşişuri, într-un chip demn de un englez.

Aveam de asemenea o scrisoare de recomandare pentru [*loc alb în text*] consul austriac rezident acolo, care i-a fost arătată de mine însumi. El a venit în aceeaşi zi spre a-mi întoarce vizita, împreună cu cele mai îndatoritoare propuneri. Seara s-a mers la o petrecere la un boier [*loc alb în text*], cu prilejul căsătoriei unei fiice a lui; nu am găsit nimic care să merite a fi relatat.

Ziua următoare a fost ocupată cu măsurile necesare continuării călătoriei noastre. În Statul otoman neexistând poşte regulate s-au cumpărat la Bucureşti caii care trebuie, care apoi se vând la Constantinopol, cu nici o pierdere sau cu una mică. Întrucât caii din Valahia sunt destul de mici se înhamă şase şi doisprezece la o caleaşcă nemţească. Preţul lor a fost de 200 de piaştri, adică [în total] 7600 (*sic!*).

---

[167] *La Casa del Maestro di Posta.* Se ştie că marele serdar, care în 1794 era Ioniţă Fălcoianu, răspundea şi de serviciul poştelor.

[168] Numele nu este indicat în manuscris. Pare să fie vorba de reşedinţa lui Marino Perini.

[169] *Kioadari.*

[170] *i soliti Firmani*

[171] *Dragomano*

Aceştia merg încetişor multe ore pe zi până când se ajunge la popas, mai mult sau mai puţin îndepărtat. Călătoria este adesea întârziată de împrejurarea că hamurile fiind de funii se rup cu mare uşurinţă şi caii o iau la fugă, trebuind ca birjarii să alerge după ei spre a-i opri. Alteţa Sa a avut bunătatea să-mi atribuie doi arnăuţi, în afară de gărzi.

S-a plecat din nou în dimineaţa de şase mai. Mica noastră caravană era alcătuită din trăsura ambasadorului cu zece cai, din alte două cu şase pentru suita lui şi din a mea cu opt. Eram escortaţi de *Mihmandar* [*loc alb în text*] şi au venit după noi diverşi turci şi greci, pentru mai mare siguranţă.

Puţin înainte de plecarea noastră domnul ambasador a primit un curier, cu ştirea că dragomanul misiunii britanice la Constantinopl, Berto Pisani[172] sosise la Belgrad cu firmanele necesare pentru călătorie, drept care să-l aşteptăm. Cum nu era aceea calea pe care noi o apucasem, s-a pierdut nădejdea să-l vedem[173].

La ora trei după amiază s-a ajuns la Copăceni[174], unde s-a înnoptat în două case încăpătoare.

A doua zi s-a continuat, pe drumuri destul de noroioase şi prin vadurile pâraielor, şi la ora unsprezece s-a ajuns într-un alt sat tot aşa de mizer, Daia[175], la marginea Valahiei şi unde sunt două gărzi ale principelui pentru a examina paşapoartele persoanelor provenind de la Constantinopol şi din localităţile învecinate; trebuie de asemenea să supravegheze purtarea turcilor locuind în acel teritoriu limitrof [*loc alb în text*]; la două după amiază s-a ajuns pe malul Dunării în apropiere de cetatea Giurgiu[176], de rangul al doilea, şi în faţa oraşului Rusciuc[177], de cealaltă parte a Dunării. Am găsit acolo bărcile pregătite pentru trecerea fluviului, care în acea localitate are lărgimea de aproximativ o milă şi jumătate. Sunt nişte insuliţe, în care s-au văzut nişte pescari. Peştele este din abundenţă şi de cea mai bună calitate.

Mihmandar-ul ne-a precedat la Rusciuc spre a ne pregăti locuinţele, precum şi gărzile care trebuiau să ne însoţească. Abia debarcaţi, secretarul guvernatorului a venit cu suita în întâmpinarea domnului ambasador pentru a-l saluta. Şi ne-a condus la reşedinţa noastră, alcătuită din două case, care pe moment au fost evacuate de turcii care locuiau acolo. Nu s-a putut găsi altă hrană decât din peşte, ouă şi unt.

Plecaţi dimineaţa devreme în ziua următoare (8 mai), cu o escortă de opt oameni călări bine înarmaţi, în afară de gărzile noastre obişnuite, s-a intrat în Bulgaria.

---

[172] Familia Pisani, originară din Chios, a dat nu mai puţin de şase dragomani în slujba ambasadei engleze de la Poartă, printre care şi pe Bartolomeo sau Berto Pisani (Paul Cernovodeanu, *The Cosmopolitan World of the Levantine Dragomans of Constantinople*, în HY, II, 2005, p. 53–54).

[173] James Dallaway, în relaţia lui, arată că la Timişoara, de fapt, ambasadorul Sir Robert Liston a luat decizia să nu urmeze drumul prin Belgrad, deoarece un curier l-a informat că acest itinerar devenise foarte periculos „datorită ciumei ce bântuia pe atunci şi a bandiţilor înarmaţi care se aflau în stare de revoltă împotriva Porţii, pustiind ţara şi jefuindu-i pe toţi călătorii pe care îi întâlneau în cale" (*Călători străini*, X–2, p. 1212.

[174] *Capuzan.*

[175] *Doik*

[176] *Girgiou.*

[177] *Ruziuk*

NICCOLÒ FOSCARINI

(sec. al XVIII-lea)

Niccolò Foscarini şi-a început misiunea diplomatică la Poartă în anul 1788, succedând bailului Girolamo Zulian. La 5 mai 1790 era prezent, împreună cu secretarul său de atunci, Antonio Quirini, la o recepţie dată la „Palatul Olandei" din Pera în onoarea contelui Potocki, ambasadorul Poloniei[1]. Când s-a înapoiat în patrie, la Veneţia, în 1793, a prezentat Senatului o relaţie al cărei text ne este cunoscut[2]. Din ea merită desprins mai întâi comentariul fostului bail asupra păcii ruso-otomane de la Iaşi, din 9 ianuarie 1792: ţarina Ecaterina a izbutit prin acest tratat – „în afară de a-şi asigura mai mult stăpânirea Crimeii" –, să „obţină liniştita posesiune a cetăţii Oceakov cu teritoriul său, precum şi stabilirea independenţei Georgiei, ceea ce a făcut-o încă şi stăpâna navigaţiei pe Nipru". În partea a doua a relaţiei sale, Foscarini se ocupă de chestiuni comerciale şi, în noul context internaţional, semnalează interesul din ce în ce mai mare pe care îl prezenta Marea Neagră. El atrage atenţia, pe de altă parte, asupra ocaziei de a profita „de situaţia dubioasă" în care se găseau negustorii francezi, dintre care mulţi au fost siliţi să-şi limiteze comerţul „şi cu Constantinopolul", din pricina evoluţiilor legate de revoluţia în plină desfăşurare (*da che le cose di quel Regno si attrovano nella nota calamita*) „După ce s-a încheiat pacea între Rusia şi Poartă – adaugă fostul bail – navele veneţiene au început să profite de cărăuşia în porturile Mării Negre a mărfurilor de mari dimensiuni, la preţuri exorbitante". Cum ruşii nu dispuneau de nave proprii pentru un asemenea comerţ şi, în plus, aveau nevoie să desfacă mărfurile din teritoriile nou-cucerite, „se putea nădăjdui ca veneţienii să se bucure în continuare de aceste avantaje". Dar, lucru mult mai important – observă Foscarini – „ar fi de dorit ca negustorii veneţieni să se îndemne a expedia produse de manufactură neinterzise, profitând de prilejul recentei interziceri de către Rusia, în chip special cu privire la orice intrare de produse de manufactură franceze". Apoi, odată exportate asemenea produse către bazinul Mării Negre, ele ar fi trebuit desfăcute la un preţ modic, ceea ce ar fi ispitit curând pe localnici să le achiziţioneze. Şi, în felul acesta, ar fi putut fi dizlocat „în acele părţi" comerţul francez, chiar dacă între timp s-ar fi schimbat împrejurările din Franţa Fiindcă „de preţul mic şi de calitatea produselor depinde abundenţa desfacerii".

La 12 mai 1796, în condiţiile dificile ale apropierii trupelor franceze, Senatul veneţian a hotărât desemnarea unui *Provveditore generale in Terra ferma*, care avea să fie „superior oricărui alt reprezentant public". Iar în această funcţie a fost ales Niccolò Foscarini, care trebuia să vegheze ca „neutralitatea dezarmată" pe care o proclamase Veneţia în conflictul austro-francez să fie respectată. În noua lui calitate, Foscarini a avut o întrevedere, la 1 iunie 1796, cu generalul Bonaparte Acesta din urmă, care ameninţa cu incendierea Veronei, a obţinut ca trupele generalului Massena să intre în oraş fără rezistenţă. Negreşit, orice încercare de rezistenţă a Veronei ar fi dus la pierderea imediată a întregii *Terraferma*[3]. Este adevărat, însă, şi că această cedare nu a făcut decât să amâne cu puţin deznodământul ştiut, dispariţia ca stat a Veneţiei.

---

[1] Alexander H. de Groot, *Dragoman's Careers: Change of Status in Some Families Connected with the British and Dutch Embassies at Istanbul 1785–1829*, p. 11, n. 21 [Turkology Update Leiden Project Working Papers Archive. Department of Turkish Studies, Universiteit Leiden]. http://docs.google.com/viewer?a=v&c=cache:DxRgDsj

[2] Luigi Firpo, *Relazioni di ambasciatori veneti al Senato, tratte dalle migliori edizioni disponibili e ordinate cronologicamente*, vol. XIII, Torino, 1965.

[3] Pentru acest moment din biografia lui Foscarini, vezi S. Romanin, *Storia documentata di Venezia*, ed. a II-a, t IX, Veneţia, 1925, p. 292 şi 305–309

Scrisoarea de mai jos, redactată la puține zile după traversarea Țării Românești, în Viena, la 26 mai 1793, adresată dogelui Ludovico Manin, trebuie citită alături de relatarea amănunțită a secretarului său asupra aceleiași călătorii, pe care o publicăm numaidecât după aceasta. Relația cu pricina a fost mai întâi editată, în limba italiană, sub numele contelui Camillo Giacomazzi. Dar această atribuire poate fi pusă sub semnul îndoielii, deoarece în scrisoarea bailului se pomenește faptul că din suita lui făcea parte credinciosul său „secretar Trevisan". Prin urmare numai cel de-al doilea text din grupajul „Giacomazzi" pare să-i fi aparținut cu adevărat acestuia.

[SCRISOARE A LUI NICCOLÒ FOSCARINI[4] CĂTRE DOGELE VENEȚIEI] 1793

Așa de puternic era zvonul că în Bulgaria ar fi grupuri de tâlhari, încât m-am văzut silit să cer comandantului din Adrianopol o escortă de șaisprezece oșteni bostangi cu un ofițer, ca să mă însoțească până la Rusciuc[5], unde am traversat Dunărea spre a pătrunde în Țara Românească[6]. Și pentru a obține o asemenea escortă am dispus să i se dea comandantului din Adrianopol una dintre cele trei haine de *Saglia Scarlato*[7], care, cum am spus în ultima mea scrisoare, mi-au fost date în Constantinopol de către oficiul[8] Excelenței sale bailul, [lucru] pe care rog pe Excelența voastră să-l aprobe, după cum implor așijderea aprobarea pentru două haine *Raso*[9], pe care le-am dat ofițerului bostangiilor, împreună cu 300 de piaștri, ca să-i împartă oștenilor după cum îi va fi voia, ei însoțindu-mă în călătoria de nouă zile.

Demnă de laudă a fost atitudinea lui *Mihmandar Bey*[10] de la Poartă, care pentru a îndeplini poruncile primite m-a însoțit până la București[11], cu toate că la intrarea în Țara Românească se sfârșeau obligațiile sale. Dar dacă a fost satisfăcătoare conduita față de mine a Porții, Excelența voastră va fi și mai încântată, prin ceea ce mi-a făcut, de cea a principelui Țării Românești, despre care cred că trebuie să vorbesc mai în amănunt.

Trecând Dunărea și debarcând la Giurgiu[12], a venit să mă salute *Mihmandar*-ul acelui principe[13], spunându-mi că era însărcinat să mă însoțească până la hotar, și că voi avea cai și căruțe câte voi avea nevoie la fiecare stație, și că va fi tot a lui grija de a-mi procura toate felurile de provizii necesare traiului.

Spre a răspunde la semne atât de curtenitoare și generoase i-am trimis cu o zi înainte de sosirea mea în București pe prea credinciosul dragoman Medun, cu porunca de a se înfățișa Alteței Sale și de a-i aduce cele mai vii mulțumiri, vădindu-i nerăbdarea mea de a îndeplini această datorie. Când am ajuns în ziua

---

[4] Scrisoarea de față, în limba italiană, a fost editată în: E. de Hurmuzaki, *Documente privitoare la istoria românilor*, IX–2, București, 1899, nr. CCCXXIX, p 274

[5] *Ruschiuk*

[6] *Vallacchia.*

[7] Stofă ordinară, din in sau mai ales din lână, de culoare roșie foarte vie, folosită la țară, în ținutul Veneto

[8] *La Ragionateria.*

[9] Țesătură de lână grosolană, de obicei de culoare neagră, dar care putea fi și de alte culori.

[10] *Mihmandar* = Dregător însărcinat cu primirea și escortarea oaspeților.

[11] *Bukarest.*

[12] *Giurgeva.*

[13] Alexandru Moruzi (1793–1796).

respectivă la o depărtare de un sfert de oră de oraş, *Mihmandar*-ul m-a rugat să rămân într-un mic sat învecinat, sub pretextul aşteptării înapoierii dragomanului meu. Însă abia ajuns acolo am văzut sosind o caleaşcă cu şase cai, cu încă alte trei în urmă, în afară de diverşi cai de manej. În cea dintâi se găsea primul secretar al principelui cu doi ofiţeri şi cu dragomanul meu. După aceea, intraţi în încăperea în care mă aflam, am fost salutat de către secretar în numele principelui, rugându-mă să mă sui în caleaşcă pentru a mă conduce la reşedinţa deja pregătită. În prima trăsură au venit cu mine nobilii *Ser* Girolamo Diedo şi *Ser* Vincenzo Fini, împreună cu secretarul principelui; în a doua au fost prea credinciosul secretar Trevisan cu un ofiţer, şi în urmă toţi ceilalţi. Ajuns la locuinţa mea cu astfel de formalităţi, a venit să mă salute primul ministru al Alteţei Sale, cu care am pregătit vizita pentru dimineaţa zilei următoare, care vizită a fost făcută nu cu puţină solemnitate şi ceremonial. Patru trăsuri au venit la casa mea cu secretarul şi ofiţeri, pe lângă mulţi oşteni şi valeţi. Şi cu o asemenea suită m-am dus la curte, unde am găsit un mare număr de supuşi, care după rangul lor m-au însoţit în încăperea în care se găsea principele. După ce am intrat, el a venit în întâmpinare ridicându-şi calpacul[14] şi şezând lângă el am petrecut aproape o jumătate de oră de conversaţie. Nici nu pot să spun îndestul cu câte fraze exuberante de stimă şi de preţuire s-a exprimat faţă de Seninătatea Voastră, lăsând de o parte tot ceea ce, din politeţe, a zis în legătură cu persoana mea privată.

Acesta a fost rezultatul vizitei şi, cum a fost nevoie să zăbovesc la Bucureşti încă două zile, am continuat să primesc la reşedinţa mea personaje dintre cele mai distinse de la curtea sa. Şi patru valeţi ai principelui au fost puşi în slujba casei mele, aşa încât, înainte de a pleca, nu am crezut nepotrivit să pun să li se dea oamenilor principelui[15] 200 de piaştri, pentru care rog să se încuviinţeze restituirea.

Lăsându-l la Bucureşti pe *Mihmandar Bey* al Porţii, i-am dat în dar o haină *Saglia*, unul dintre cele două ceasornice de aur cumpărate, după cum am amintit, în Pera, şi 500 de piaştri. Tot astfel i-am dat *Conakci*-ului[16] său, care este cel ce s-a ocupat de locurile de popas, 140 de piaştri şi o haină *Raso*. Şi celor patru ciohodari[17] din serviciul său în total 160 de piaştri, pe care rog aşijderea să-i aprobaţi, în afară de cei 200 de piaştri dăruiţi în mărunţiş acelor familii sărace care mi-au cedat locuinţele lor în cursul celor treizeci de zile de călătorie până la carantină. Pot să asigur pe Excelenţa Voastră că asemenea daruri au fost cu mult mai mici faţă de cele făcute de internunţiul imperial.

Cu mult mai multă îndreptăţire ar fi trebuit să-l răsplătesc pe *Mihmandar*-ul Ţării Româneşti, dar m-am abţinut să o fac şi, de aceea, i-am dat cea de-a treia haină *Saglia*, celălalt ceasornic de aur şi 500 de piaştri, *Conakci*-ului său 100 de piaştri, şi celor patru slujitori ai săi 120 în total. Apoi, în scurtul răstimp de patru zile din carantina austriacă de la Turnul Roşu am cheltuit pentru bacşişuri 200 de piaştri, împărţiţi între comandant, subcomandant şi gardieni. Şi alţi 50 de piaştri am

---

[14] *Calpak.*

[15] *la bassa famiglia del Principe*

[16] Denumirea nu are echivalent în română. Explicaţia misiunii acestui dregător este dată în text

[17] *Chioadar*

dat unui detaşament de soldați care mi-au slujit drept gardă de onoare. Cheltuieli şi acestea pe care nu mă tem să nu le văd aprobate de către Excelența Voastră, fiind vorba de cheltuieli toate privitoare la reprezentarea publică, [funcție] pe care încă o dețin; adăugându-se la acestea 400 de piaştri, pe care i-am dat ca plată celor doi ieniceri de la [reşedința] bailului[18], aşa cum am arătat în scrisoarea mea precedentă. Şi toate celelalte cheltuieli indicate, pe lângă cele şase haine, care urcă în total la 2900 piaştri. Pentru mai mare claritate, Excelența Voastră le va vedea adunate în anexa la Nr. 1, pe care rog pe Excelența Voastră să aibă bunătatea să le încuviințeze...

Viena, 26 mai 1793.

Niccolò Foscarini Cavaler, bail la Poarta otomană

[18] *di Bailaggio.*

MĂRTURII INDIRECTE

FRIEDRICH VON KREUZPECK

(c. 1287–1360)

Unul dintre cavalerii căruia poetul Peter Suchenwirt i-a dedicat un elogiu funebru a fost austriacul Friedrich von Kreuzpeck. Discursul intitulat *Von hern Fridreichen dem Chreuzzpekch*, a fost redactat la moartea cavalerului (1360)[1] şi conţine 352 de versuri rimate; este izvorul principal pentru cunoaşterea biografiei personajului. În afară de textul lui Suchenwirt, doar câteva informaţii mai sunt cunoscute despre cavaler.

Eroul scrierii lui Peter Suchenwirt provenea dintr-o familie nobilă austriacă, originară din Kroisbach, lângă Neusiedel. Numele Kreuzpeck este, fireşte, un derivat din Kroisbach[2]

Friedrich von Kreuzpeck a luat parte la numeroase războaie purtate de Casa de Austria. Cea dintâi confruntare a fost, potrivit poetului, războiul purtat de Austria cu Boemia (1307); s-a considerat că la data amintită personajul avea circa 17–20 de ani[3]. Ar rezulta deci, conjecturat pe această bază, că s-a născut prin 1287–1290.

Cavalerul a participat apoi la luptele de la Burgau şi Titmanning. Este vorba de confruntările dintre Habsburgi şi bavarezi din anul 1311. A fost apoi prezent în septembrie 1319 la înfruntarea de la Mühldorf, care i-a avut ca protagonişti pe Frederic de Habsburg (1308–1330) şi pe Ludovic Bavarezul (1314–1347). Miza conflictului o constituia coroana regală germană. Fuga inamicilor a permis austriecilor să-şi extindă expediţiile de pradă în teritoriul acestora[4]. În 1320 Friedrich von Kreuzpeck a luat parte la două lupte purtate la Padova, în Lombardia, împotriva lui Cangrande I della Scala, stăpânul Veronei, care căuta să acapareze Padova[5].

În lupta de la Dornberg (Mühldorf) cavalerul a fost rănit grav şi a fost luat prizonier. Lupta a avut loc la 28 septembrie 1322 şi cu acel prilej s-au înfruntat încă o dată Frederic de Habsburg şi Ludovic Bavarezul. De această dată, victoria a revenit celui din urmă, iar ducele Frederic şi mulţi nobili austrieci au fost luaţi prizonieri[6].

Suchenwirt a descris în nu mai puţin de 80 de versuri luptele din Italia la care a participat Friedrich von Kreuzpeck Acesta a ajuns în Peninsulă împreună cu ducele Otto de Habsburg (m. 1339), care a intervenit în 1324 în sprijinul Padovei, ameninţată de Cangrande. După o primă confruntare la Altopascio (august 1325), von Kreuzpeck a fost făcut cavaler. El se afla în tabăra guelfilor florentini, pe care trupele ghibelinilor conduse de Castruccio Castracani i-au înfrânt zdrobitor în acelaşi loc la 23 septembrie 1325. Izvorul scoate în evidenţă vitejia de care a dat dovadă în luptă proaspătul cavaler: el s-a năpustit asupra inamicilor, cărora le-a smuls stindardul, dar în timpul acţiunii i-a fost înjunghiat calul şi a căzut la pământ cu trofeul obţinut. Nu mai puţin de 15 răni

---

[1] Alois Primisser (ed.), *Peter Suchenwirt's Werke aus dem vierzehnten Jahrhunderte. Ein Beytrag zur Zeit- und Sittengeschichte*, Wien, 1827 p 43–47.

[2] *Ibidem*, p. 248.

[3] *Ibidem*, p. 249.

[4] *Ibidem*, p 249–250, Alphons Lhotsky, *Geschichte Österreichs seit der Mitte des 13 Jahrhunderts (1281–1358)*, Wien, 1967, p 259–260

[5] A. Primisser (ed.), *Peter Suchenwirt's Werke*, p 250; A. M. Allen, *A History of Verona*, New York, 1910, p. 193–197.

[6] A Primisser (ed.), *Peter Suchenwirt's Werke*, p 250; Alphons Lhotsky, *Geschichte Österreichs*, p 271–277.

a dobândit la mâini şi, cu acel prilej, a fost luat prizonier[7]. Apoi a intrat în serviciul stăpânului Milanului, Azzo Visconti, cu care a plecat spre Bologna pentru a-l ajuta pe seniorul Mantovei, Passerino Bonacolsi. Aliaţii au obţinut la 15 noiembrie acelaşi an o victorie însemnată la Monteveglio. De la Parma cavalerul a plecat la Modena, unde s-a evidenţiat în confruntarea cu trupele papale într-o suburbie a oraşului (1326). După aceea a participat la lupta din faţa cetăţii *Sandannin* (?) şi a oraşului Lucca[8].

Friedrich von Kreuzpeck a luat parte în perioada următoare la cruciada din Prusia iniţiată de Ioan de Luxemburg, regele Boemiei (1310–1346). Expediţia militară îndreptată contra lituanienilor s-a desfăşurat între decembrie 1328 şi martie 1329[9].

Atras de recompensă, a mers şi la turnirul de la Tours din Franţa, la care s-au înfruntat acelaşi rege al Boemiei cu ducele Bretaniei. Editorul a considerat că acest eveniment s-ar fi putut produce în 1329, după campania din Prusia, când regele Boemiei a participat la ceremonia fastuoasă prin care Filip VI, regele Franţei (1328-1350), i-a acordat ca feudă regelui Angliei, Eduard al III-lea (1327–1377), Bretania[10]. Această interpretare este inacceptabilă: dacă regele Boemiei s-ar fi înfruntat cu regele Angliei, cu siguranţă poetul l-ar fi menţionat pe monarhul englez, nu pe ducele Bretaniei; în realitate, ducele Bretaniei a fost Ioan III cel Bun (1312–1341), iar turnirul menţionat a avut loc probabil în 1335, când suveranul Boemiei a fost grav rănit[11]

Potrivit lui Suchenwirt, cavalerul a fost implicat şi în războiul dus de Boemia şi Ungaria împotriva Austriei. A luptat vitejeşte la podul de la Kötsse, unde i-a fost ucis calul, el însuşi fiind iarăşi rănit grav. În final, Austria a ieşit biruitoare. Alois Primisser s-a mulţumit doar să constate că aceste evenimente nu au putut avea loc înainte de anul 1330[12]. De fapt, este vorba de războiul din 1336–1337, când Boemia şi Ungaria au atacat Austria[13].

Conform poetului, Friedrich von Kreuzpeck s-a dus la Neapole, la regele Robert, deoarece a aflat că în ţara aceluia izbucnise războiul. Când a ajuns însă acolo, tocmai se făcuse pace, ceea ce l-a îndemnat să plece în tovărăşia unui francez în Spania Editorul nu s-a angajat în datarea acestor evenimente din vremea amintitului rege napolitan[14]. Pentru o încadrare cronologică trebuie să se ţină cont de câteva aspecte Dacă Friedrich von Kreuzpeck a ajuns tocmai la Neapole, e clar că era vorba de războiul purtat de regele Robert de Anjou (1309–1343) împotriva Siciliei aragoneze. Cavalerul a putut ajunge acolo doar după încheierea luptelor Habsburgilor cu boemii şi cu ungurii De altfel, un document din 1337 îl atestă în Austria, implicat în schimbul unui teren[15]. Ca membru al Societăţii cavalerilor Sf. Gheorghe (*Societas Templois*), înfiinţată de ducele Otto de Habsburg la Viena în 1337, el figurează între cei care au finanţat construcţia capelei Sf. Gheorghe, sfinţită în 1341[16]. Deci, în 1340 sau 1341, el era în Austria Cel mai probabil în 1342, dar nu mai târziu de 20 ianuarie 1343 (dată la care moare regele Robert), cavalerul a ajuns în statul napolitan. Pacea menţionată a fost probabil un armistiţiu.

Din Spania, relatează poetul, Friedrich von Kreuzpeck a plecat peste mare şi a vizitat întâia oară Sf. Mormânt. De acolo a mers la mănăstirea Sf. Ecaterina de pe Muntele Sinai, apoi la Babilon (*Pabilon*)[17] care se afla la o depărtare de 21 de zile de mers. Vrând să ajungă în India, a mers în oraşul

---

[7] A. Primisser (ed), *Peter Suchenwirt's Werke*, p. 250–251; Claudia Brinker, *Von manigen helden gute tat: Geschichte als Exempel bei Peter Suchenwirt*, Bern, Frankfurt am Main, New York, Paris, 1987, p. 158.

[8] A. Primisser (ed.), *Peter Suchenwirt's Werke*, p. 252.

[9] *Ibidem*, p 252-253; C. Brinker, *Von manigen helden*, p. 136–138.

[10] A. Primisser (ed), *Peter Suchenwirt's Werke*, p. 253.

[11] Franz Palacky, *Geschichte von Böhmen*, vol. II/2, Prag, 1842, p. 216–217, Ludwig Schlesinger, *Geschichte Böhmens*, Prag, Leipzig, 1869, p. 203

[12] A. Primisser (ed.), *Peter Suchenwirt's Werke*, p. 253.

[13] Alphons Lhotsky, *Geschichte Österreichs*, p. 325–328, Pál Engel, *Regatul Sfântului Ştefan. Istoria Ungariei medievale 895–1526*, Cluj-Napoca, 2006, p. 164.

[14] A. Primisser (ed), *Peter Suchenwirt's Werke*, p. 254.

[15] *Ibidem*, p 248.

[16] C Brinker, *Von manigen helden*, p. 79–80.

[17] Marie-Mathilde Alexandrescu Dersca, *Babylone d'Egypte*, în RHSEE, an XX, 1943, p. 190–201

Guzz. A fost însă luat în robie şi jumătate de an s-a aflat în această condiţie, care, se pare, a fost deosebit de dură. Potrivit poetului, el nu a putut fi sigur de viaţa sa nici măcar „o jumătate de zi" În situaţia disperată în care se găsea a făcut un legământ Fecioarei Maria, anume că, dacă va scăpa, va posti şase zile pe săptămână până la sfârşitul vieţii. Legământul, ne asigură Suchenwirt, l-a respectat cu stricteţe Spre norocul său, au venit în cele din urmă negustori, care îl cunoscuseră când era „gras", l-au răscumpărat şi i-au împrumutat bani de drum. Astfel, conform sursei, când războiul a mai scăzut în intensitate, cavalerul a plecat spre Veneţia cu o caravană care se îndrepta spre Armenia (Mică). Cu acest prilej a vizitat a doua oară Sf. Mormânt. Prin Cipru a ajuns la Constantinopol, unde a fost primit cu cinste şi de acolo a mers la Caffa în ţara tătarilor (*Tatrey*).

Probabil în 1343 sau 1344 a avut loc călătoria din Spania pe mare şi cel dintâi pelerinaj la Ierusalim. Pelerinul a traversat Mediterana probabil la bordul unei nave a Aragonului, care avea un acord cu statul mameluc privind protecţia pelerinilor[18]. Se obişnuia ca după pelerinajul la Sf. Mormânt să urmeze cel la mănăstirea Sf. Ecaterina de pe Muntele Sinai Ambele locuri sacre au fost vizitate de cavaler. De la Muntele Sinai el a ajuns la Babilon, care în mod cert nu poate fi Babilonul mesopotamian. Sprijinim această afirmaţie pe un alt discurs funebru compus de poet şi dedicat castelanului Albrecht von Nürnberg: acesta, după pelerinajul la Ierusalim, a ajuns la Muntele Sinai iar de acolo, pe „drumul de înapoiere", a trecut prin Babilon[19]. Babilonul menţionat nu poate fi decât Cairo. S-au păstrat, de altfel, descrieri concludente de pelerini, care pentru oraşul Cairo folosesc numele de Babilon[20]. De aici cavalerul a apucat drumul spre India şi a trecut prin oraşul *Guzz*, care în niciun caz nu poate fi Gaza din Palestina. Cu privire la acest oraş, editorul Primisser şi-a exprimat doar nedumerirea, dar nu a avansat nicio propunere de identificare[21]. După părerea noastră *Guzz* nu poate fi decât oraşul Qus din Egiptul Superior, după Cairo şi Alexandria cel mai important centru comercial al sultanatului mameluc. Mărfurile din India care treceau prin Marea Roşie erau debarcate în portul Aydhab de pe ţărmul african şi de acolo erau transportate cu cămilele până la portul Qus de pe Nil Din acest centru pe calea fluvială soseau la Cairo şi Alexandria[22]. Eşecul călătoriei în India s-a datorat căderii în robie a temerarului cavaler. Nefericita întâmplare poate fi înţeleasă în contextul istoric local: între 1343 şi 1353, Egiptul Superior a fost marcat de războaiele declanşate de triburile rebele de beduini, care, prin tâlhării, perturbau grav comerţul pe principalele drumuri comerciale[23]. Negustorii care l-au eliberat pe von Kreuzpeck din sclavie au fost probabil veneţieni. Nu este întâmplător faptul că după aceea s-a îndreptat, potrivit lui Suchenwirt, spre Oraşul Lagunelor. În 1345, când a încetat embargoul comercial impus de puterile creştine Egiptului, Veneţia a primit un larg privilegiu de la sultanul al-Salih Ismail (1342–1345), de care s-a folosit intens spre a compensa pierderile suferite în bazinul pontic[24] La tulburările interne, care au măcinat statul mameluc în vremea succesorilor sultanului al-Nasir Muhammad Qalawun (1310–1341), face referire poetul când afirmă că Friedrich von Kreuzpeck a putut pleca cu o caravană spre Armenia (Mică) ca urmare a scăderii în intensitate a războiului. Ajuns din Cipru la Constantinopol, se pare că acolo s-a implicat în războiul civil care a cuprins statul bizantin între 1341–1347. Din capitala de pe Bosfor cavalerul a pleacat la Caffa iar de acolo, desigur pe „drumul tătăresc", a ajuns în Rusia Roşie (*Reussen*). Mai departe a străbătut Polonia, apoi Mazovia şi a sosit în Prusia, unde a luat parte la o nouă luptă împotriva „păgânilor". Prezenţa la Caffa trădează implicarea sa ca mercenar în apărarea oraşului asediat de tătari, în timpul războiul declanşat de Hoarda de Aur împotriva genovezilor şi veneţienilor

---

[18] Robert Irwin, *The Middle East in the Middle Ages. The early Mamluk Sultanate 1250–1382*, Kent, 1986, p 117.

[19] A. Primisser (ed.), *Peter Suchenwirt's Werke*, p. 21.

[20] Titus Tobler, *Descriptiones Terrae Sanctae ex saeculo VIII, IX, XII et XV*, Leipzig, 1874, p 279.

[21] A. Primisser (ed.), *Peter Suchenwirt's Werke*, p 254.

[22] Linda S Northrup, *The Bahri Mamluk Sultanate, 1250–1390*, în *The Cambridge History of Egypt*, vol. I, *Islamic Egypt, 640–1517*, ed Carl F. Petry, Cambridge, 2008, p 282.

[23] Amalia Levanoni, *A Turning Point in Mamluk History. The Third Reign of al-Nasir Muhammad Ibn Qalawun (1310–1341)*, Leiden, New York, Koln, 1995, p. 181–183.

[24] R. Irwin, *The Middle East*, p. 130–131.

din Marea Neagră (1343–1347)[25]. Apreciem că episodul crimeean din biografia lui Friedrich von Kreuzpeck s-a petrecut în 1346 sau 1347, deoarece în 1347 acesta se afla în Prusia, unde a participat la luptele din regiune[26]

Cavalerul a ajuns din Prusia în Livonia (*Eyflant*), apoi în Rusia Albă (*Weizzen Reussen*), unde a participat la asediul cetății Izborsk (*Eysenburk*) de lângă Pskov. Acest asediu a avut loc în 1347 sau la începutul anului 1348[27]. De la Izborsk a plecat peste mare la Stockholm, la regele Suediei, pe care l-a însoțit în expediția contra rușilor. Este vorba de cruciada din 1348 întreprinsă de regele Suediei Magnus II Eriksson (1319–1363) împotriva Novgorodului[28]. Potrivit poetului, Friedrich von Kreuzpeck a plecat din Rusia la Trondheim (*Truntham*) în Norvegia, străbătând o distanță de 200 de mile. A trecut apoi în Scoția, după care în Anglia, unde, conform sursei, a fost primit cu cinste, fapt ce indică angajarea sa ca mercenar în războaiele locale. Ajuns peste mare în Irlanda, a asistat sau a luat parte la o mare bătălie desfășurată în fața unui oraș numit *Trachtal* (?) Din Irlanda a revenit în Anglia în timpul unei mari bătălii navale, soldată cu scufundarea a 26 de coci (*kokon*) venite din Spania. Conflictul naval nu a putut fi identificat de editor[29] Datele furnizate de poet sunt totuși suficiente pentru a permite o identificare sigură. este vorba de bătălia navală numită *Les Espagnols sur Mer* sau bătălia de la Winchelsea care a avut loc la 29 august 1350 între flota engleză, comandată de regele Angliei Eduard III și de Prințul Negru, și cea castiliană, comandată de Don Carlos de la Cerda. Victoria a revenit regelui Angliei. Bătălia, parte a Războiului de 100 de ani, a fost descrisă amănunțit de cronicarul Jean Froissart[30]. Cavalerul a sosit ulterior în Olanda, de acolo a mers călare în Geldern, iar de aici a călătorit la Roma Considerăm că pelerinajul la Roma a fost prilejuit de faptul că anul 1350 a fost un an jubiliar[31]. De la Roma a revenit acasă în Austria. Astfel, potrivit lui Suchenwirt, eroul și-a încheiat călătoria, care a durat patru ani și jumătate și i-a prilejuit multe suferințe. Totuși, periplul a durat mai mult deoarece acesta a debutat cu drumul cavalerului la Neapole, la curtea regelui Robert de Anjou, și s-a încheiat la sfârșitul anului 1350 sau la începutul anului următor.

Cavalerul a participat apoi la campania regelui Ungariei, Ludovic de Anjou (1342-1382), în Rusia Roșie, unde suveranul a organizat expediții contra lituanienilor în 1351 și 1352. Expediția din 1352 s-a încheiat prin luarea în stăpânire a cetății Belz[32]. Deși asediul acestei cetăți nu este menționat în scrierea dedicată lui Friedrich von Kreuzpeck, evenimentul apare în discursurile funebre consacrate

---

[25] Pentru acest război vezi Gheorghe I. Brătianu, *Marea Neagră de la origini până la cucerirea otomană*, București, 1999, p. 380–383 și Virgil Ciocîltan, *Mongolii și Marea Neagră în secolele XIII-XIV. Contribuția Cinghizhanizilor la transformarea bazinului pontic în placă turnantă a comerțului euro-asiatic*, București, 1998, p. 186–200

[26] A Primisser nu a făcut niciun comentariu, iar C. Brinker, *Von manigen helden*, p 136 nu a reușit să identifice campania din Prusia la care a participat cavalerul. În februarie și octombrie 1347 lituanienii au atacat Prusia, vezi *Scriptores rerum Prussicarum. Die Geschichtsquellen der preussischen Vorzeit bis zum Untergange der Ordensherrschaft*, vol. 2, ed. Theodor Hirsch, Max Töppen, Ernst Strehlke, Leipzig, 1863, p. 508-510 și Alvydas Nikžentaitis, *Die friedliche Periode in den Beziehungen zwischen dem Deutschen Orden und dem Großfürstentum Litauen (1345–1360) und das Problem der Christianisierung Litauens*, în „Jahrbücher für Geschichte Osteuropas", t. 41, 1993, nr. 1, p 1–3.

[27] A. Primisser (ed), *Peter Suchenwirt's Werke*, p 254, A. Nikžentaitis, *Die friedliche Periode*, p. 2.

[28] A Primisser (ed.), *Peter Suchenwirt's Werke*, p. 254; despre expediția regelui suedez, vezi John L.I. Fennell, *The Campaign of King Magnus Eriksson against Novgorod in 1348. an Examination of the Sources*, în „Jahrbücher für Geschichte Osteuropas", t. 14, 1966, nr. 1, p. 1–9

[29] A Primisser (ed), *Peter Suchenwirt's Werke*, p. 255.

[30] *Les chroniques de sire Jean Froissart*, ed. J.A C Buchon, t. I, Paris, 1867, p. 284–289.

[31] Johann Loserth, *Geschichte des späteren Mittelalters von 1197 bis 1492*, München, Berlin, 1903, p 311

[32] Paul W. Knoll, *Louis the Great and Casimir of Poland*, în *Louis the Great King of Hungary and Poland*, ed. S.B. Vardy, Géza Grosschmid, Leslie S Domonkos, Boulder, New York, 1986, p 113

de Suchenwirt lui Albrecht von Nurnberg şi Burkhardt von Ellerbach Junior[33]. Este, deci, de presupus că Friedrich von Kreuzpeck a fost prezent alături de înainte-pomeniţii voluntari germani la luptele de la Belz, încheiate la sfârşitul lunii martie 1352[34] Apoi cavalerul a întreprins a treia călătorie în Prusia, unde a luptat din nou cu „păgânii". Această luptă trebuie plasată în februarie 1353 sau cel târziu în anul următor. când lituanienii au atacat Prusia[35]. De acolo a plecat în Suedia şi trecând prin Danemarca, Holstein, Westfalia şi Hainaut, a ajuns la Paris, la regele Franţei Pe tronul francez se afla atunci Ioan II cel Bun (1350–1364). De aici a călătorit în Spania, în Sevilla şi Granada, apoi în Aragon, unde s-a evidenţiat în lupta cu „păgânii", după care a trecut prin Valencia şi Alicante (*Kant*). A urmat un nou periplu mediteranean: după escale în Mallorca şi Sardinia a debarcat la Tunis în Berberia, unde, potrivit lui Suchenwirt, a fost întâmpinat cu onoruri. Această din urmă informaţie sugerează angajarea cavalerului ca mercenar în slujba potentaţilor musulmani din Africa berberă, ceea ce nu constituie un fapt excepţional, deoarece se ştie că mulţi dintre tovarăşii săi de arme, care ieşeau din solda regilor Castiliei şi Aragonului, deşi creştini, ajungeau adesea în seviciul sultanilor musulmani din Maghreb[36]. După acest episod, cavalerul şi-a continuat călătoria prin Sicilia, Calabria, Rodos, Cipru şi a ajuns a treia oară ca pelerin la Ierusalim Pe drumul de înapoiere a ajuns la Constantinopol, a trecut prin Bulgaria (*Pulgarey*), apoi prin Ţara Românească (*Walachey*), unde l-a căutat pe voievodul Basarab (*wazzer waid*), şi s-a îndreptat spre casă prin Transilvania (*Sibenwuergen*) şi Ungaria (*Unger lant*).

Călătoria de înapoiere nu a fost comentată de editor, în schimb asupra ei s-au pronunţat alţi doi istorici. Cel dintâi a fost Vasil Gjuzelev, potrivit căruia Friedrich von Kreuzpeck a trecut prin Bulgaria în septembrie-octombrie 1358, iar în noiembrie acelaşi an a ajuns la Viena. Autorul şi-a bazat datarea pe informaţia transmisă de A Primisser, conform căreia, printr-un document din noiembrie 1358, ducele Rudolf IV de Habsburg (1358–1365) i-a conferit cavalerului dregătoria de mare maestru de vânătoare (Oberjägermeister)[37]. Documentul amintit a fost însă emis la 4 noiembrie 1358[38] şi, potrivit raţionamentului lui Vasil Gjuzelev, ar rezulta că în primele patru zile ale lunii noiembrie călătorul a ajuns la Viena. Acelaşi istoric s-a referit şi la identitatea lui *wazzer waid* din Valachia, pe care îl socoteşte în traducerea bulgărească a fragmentului, nici mai mult, nici mai puţin decât un „paşă local"[39]. Cel de-al doilea istoric care s-a pronunţat asupra pasajului a fost Adolf Armbruster el a considerat că fragmentul conţine o referire vagă la campania din 1330 a regelui Ungariei, Carol Robert de Anjou (1308–1342) împotriva voievodului Basarab[40].

Evident, *wazzer waid* nu se referă la niciun vizir, căci *wazzer* este forma coruptă a numelui Basarab iar *waid* înseamnă voievod Prin urmare, nu poate fi vorba decât de Basarab voievod. Expresia mai este întâlnită de două ori în izvoare de limbă germană: o dată în secolul XIV[41] şi altă dată în secolul următor[42]. Neîndoielnic, fragmentul din scrierea lui Suchenwirt nu are legătură cu expediţia regelui Ungariei la sud de Carpaţi (1330); tot atât de sigur este şi faptul că voievodul

---

[33] A Primisser (ed.), *Peter Suchenwirt's Werke*, p. 23, 28, 31.

[34] C. Brinker, *Von manigen helden*, p. 142–143.

[35] *Scriptores rerum Prussicarum*, vol 2, p 520; A. Nikžentaitis, *Die friedliche Periode*, p. 2–3.

[36] Nahemia Levtzion, *The western Maghrib and Sudan*, în *The Cambridge History of Africa*, vol. 3, *from c. 1050 to c. 1600*, ed. Roland Oliver, Cambridge, 2008, p. 364–365.

[37] Vasil Gjuzelev, *Beitrage zur Geschichte des Königreiches von Vidin im Jahre 1365*, în „Südost-Forschungen", t. XXXIX, 1980, p. 2–4, A. Primisser (ed), *Peter Suchenwirt's Werke*, p 248

[38] C Brinker, *Von manigen helden*, p. 68

[39] V. Gjuzelev, *Izvori za srednovekovnata istoria na Bălgaria (VII–XV v)*, vol. 2, *v avstriiskite răkopisni, cbirki i arhivi, italianski, latinski i nemski izvori*, Sofia, 2000, p. 203–204, doc. 124 (Arhivite Govoriat 9)

[40] Adolf Armbruster, *Der Donau-Karpatenraum in den mittel- und westeuropäischen Quellen des 10–16 Jahrhunderts: eine historiographische Imagologie*, Köln, Wien, 1990, p. 104, n. 10 (Studia Transylvanica 17).

[41] *Ibidem*, p 109–110.

[42] În *Chronicon Austriacum* al lui Iacob Unrest, *Wasser-Wayda* e numit în 1475 Laiotă Basarab sau Vlad Ţepeş, vezi Neculai Iorga, *Acte şi fragmente cu privire la istoria românilor*, vol. III, Bucureşti, 1897, p. 96

Basarab, pe care l-a întâlnit Fnednch von Kreuzpeck, nu a putut fi Basarab I, deoarece acesta murise în 1351 sau 1352, cı era fiul său Nicolae Alexandru (1352–1364). Întâlnirea dintre cei doi a avut loc probabil la Câmpulung unde îşi avea reşedinţa acesta dın urmă. Voievodul avea, desigur, notorietate, dın moment ce Fnednch von Kreuzpeck a găsıt de cuviinţă să-l vıziteze când a traversat Ţara Românească. De acolo cavalerul a trecut în Transılvania, unde se pare că a zăbovıt mai ınult. Să reţinem totuşi că denumırea de Sıebenbürgen desemna în acea perioadă doar Provıncıa Sibiului.

Pentru datarea călătoriei de înapoıere dın ultimul pelerinaj la Ierusalim trebuie să ţinem cont de mai mulţi factori. În primul rând, documentul dın 4 noiembrie 1358 nu face nicıo referıre la dobândırea dregătoriei, ca urmare a revenirii personajului dın călătorıe. Considerăm că Friedrich von Kreuzpeck a obţinut dregătoria ca urmare a noii politici inaugurate de ducele Rudolf IV, care a obţinut tronul în urma morţii lui Albrecht II (1330–1358) la 20 iulie 1358. În al doilea rând, între 1352–1354 a avut loc al doılea războı cıvil din Imperiul Bizantin, care a avut şı Tracıa între teatrele sale de desfăşurare. Relaţiile conflictuale dintre bulgari şi bizantini au cunoscut o îmbunătăţıre abia în 1355, ca urmare a unui aranjament matrımonial. Trecerea cavalerului din Ţara Românească în Transilvania lasă să se înţeleagă că între Nıcolae Alexandru şi regele Ungariei, Ludovıc de Anjou, contınuau să fie relaţii bune, situaţie care s-a schimbat în 1358, dacă nu cumva chiar cu un an înainte. Consıderăm că între 1354 sau 1355 şi 4 noıembrie 1358 trebuie datată călătorıa de înapoiere a cavalerului din ultımul pelerınaj la Ierusalim. În acest interval, anul 1355 ni se pare maı propıce unei astfel de întreprinderi

Friedrich von Kreuzpeck nu a fost sıngurul pelerin care la întoarcerea de la Ierusalim a trecut prın Bulgaria şi Ţara Românească: în 1385, alţı doi pelerini germani, Peter Sparnau şı Ulrich von Tennstadt, au urmat aceeaşi rută[43].

La sfârşitul dıscursului funebru, poetul a descrıs blazonul cavalerului. în câmpul alb al scutului se găsea un rac de culoare neagră, ai cărui cleşti erau îndreptaţi spre partea superıoară; în cimier se afla, de asemenea, un rac care agăţase cu cleştıi cuvertura coifului pe care o trăgea în jos[44].

Un document din 10 noiembrie 1358 şi altul din 21 octombrie anul următor arată că Friedrich von Kreuzpeck îşi avea casa în *Ratstrazze* din Viena[45]. Ultıma oară este menţionat în viaţă într-un document din 1360. A decedat în acelaşi an, mărturie fiind piatra de mormânt cu însemnele sale heraldice, care s-a aflat în biserica augustinıenilor din Baden· *Anno domını MCCCLX obııt strenuus mıles ac nobılıs Domınus Friderıcus de Chreuspechk Summus Venatorum ın Austrıa magıster, hıc sepultus*[46]. A lăsat în urmă doi fii: Wilhelm şi Friedrich, primul moştenindu-i dregătoria de mare maestru de vânătoare[47].

Destul de longeviv pentru vremea lui, Friedrich von Kreuzpeck s-a stins în jurul vârstei de 70 de ani. Viaţa sa plină de aventurı a fost marcată de două realităţi fundamentale, care se întrepătrund şi sunt strâns legate războaıele şi călătorıile. Impresionează setea lui nepotolită de călătorii: a străbătut în lung şı în lat uscatul şi marea, de la Qus în Egiptul Superior până la Trondheim în Norvegia, de la Caffa în Crimeea până la Tunis în Africa de nord. A parcurs culturi şi civilızaţiı dıferıte, într-o lume dominată de confruntarea dintre creştinătate şi islaın. Desigur, o sănătate de fier l-a ajutat să supravieţuiască rănılor, nu puţine, căpătate în lupte dar şi cumplıtei epidemii de cıumă, care a început să facă ravagii în 1347. Vigoarea sa fizıcă a fost dublată de o voınţă pe măsură, dovadă, între altele, respectarea cu stricteţe până la moarte a legământului sever făcut în captivitatea egıpteană

Poemul închinat luı Fnednch von Kreuzpeck a fost edıtat şi comentat în 1827 de Alois Primısser. Referirı la aspecte dın viaţa cavalerului se regăsesc în lucrări publicate de Claudıa Brınker, Vasil Gjuzelev şi Adolf Armbruster. O reınterpretare a biografiei personajului a fost făcută de Alexandru Ciocîltan[48].

---

[43] Descrierea itinerarului în *Călătorı străını despre ţările române*, vol. I, ed. Maria Holban, Bucureşti, 1968, p. 19-20

[44] A. Primisser (ed), *Peter Suchenwirt's Werke*, p 255.

[45] *Quellen zur Geschıchte der Stadt Wıen*, vol. III, ed. Anton Mayer, Wıen, 1897, p. 217, doc. 3168, p 220, doc 3180.

[46] A. Primisser (ed.), *Peter Suchenwirt's Werke*, p. 248

[47] *Ibıdem*, p. 248–249.

[48] Alexandru Ciocîltan, *Dın bıografia cavalerului Friedrich von Kreuzpeck*, în RI, t. XXI, 2010, nr 5–6, p. 537–550.

[CĂLĂTORIA PRIN ȚARA ROMÂNEASCĂ ȘI TRANSILVANIA c. 1354–1358][49]

DESPRE DOMNUL FRIEDRICH VON KREUZPECK

[Cavalerul pleacă din Austria şi trece prin Rutenia, Prusia, Suedia, Danemarca, Holstein, Westfalia şi Hennegau]

Apoi el a fost văzut în Franța[50], la rege. Din Paris[51], cel bine sfătuit, a mers în Spania[52] prin Sevilla[53] [şi] Granada[54], după obiceiul cavaleresc[55]. A fost văzut şi în Aragon[56] cu înalt prețuita-i cinste, [de unde] a plecat spre păgânătate[57]. A mers pe dată la Valencia[58] şi la Alicante[59] şi în Mallorca[60]. Apoi, cel fără de prihană a călătorit prin Sardinia[61] în Berberia[62]. La Tunis[63] a fost primit cu cinste şi apoi şi în Sicilia[64] şi dincoace în Calabria[65], la Rodos[66] şi în Cipru[67]. Pentru a dobândi faimă el a plecat apoi în a treia călătorie la Sfântul Mormânt al Mântuirii. De acolo, pregătindu-se, a plecat curând la Constantinopol[68]. De acolo, îndemnat de un gând nobil, a mers în Bulgaria[69]. De acolo, el a mers în Valahia, unde l-a căutat pe voievodul Basarab. În Transilvania el s-a odihnit pentru a merge şi prin Ungaria[70]. [Urmează elogiul vieții şi faptelor cavalerului şi descrierea blazonului său.]

---

49 Traducerea s-a făcut după textul german publicat de Alois Primisser (ed.), *Peter Suchenwirt's Werke aus dem vierzehnten Jahrhunderte. Ein Beytrag zur Zeit- und Sittengeschichte*, Wien, 1827, p. 46–47

50 *Franchreich.*

51 *Paris.*

52 *Yspania.*

53 *Sybil.*

54 *Granaten*

55 Am dat o traducere aproximativă a expresiei *durch ritterschaft kamun*, expresie căreia nici Alois Primisser nu i-a descifrat sensul, după cum însuşi recunoaştea la p. 316: „Sollte *Kamun* dem französischen Commun entsprechen?"

56 *Arragun.*

57 *haidenschaft.*

58 *Valentz.*

59 *Kant.*

60 *Mayorch.*

61 *Serdeny.*

62 *Warbarey.*

63 *Dumis.*

64 *Tzetzily.*

65 *Galaber.*

66 *Rody.*

67 *Tzipper.*

68 *Kunstantinopel.*

69 *Pulgarey.*

70 *Von dan fur er in Walachey,/ Den wazzer waid er do gesucht,/ In Sibenwuergen er gerucht/ Tzu varn und durch Unger lant*

FRANCISCO DE MENDOZA
(1545–1623)

Textul ce se află în codexul numit *Varia pro historia Germaniae*[1], păstrat la Biblioteca regală a Belgiei, sub titlul *Articulo de una relacion güe haçe el Almirante de Aragon de las cosa de los Reyes y Reyno de Polonia y provìincias adjacéntes a el por lo qùe entendio el tiempo que estúvo en aquellas partes*, a fost publicat prima dată la noi de către Ion Toderaşcu[2], dar editorul nu a reuşit să afle nimic precis despre personajul care se ascunde în spatele funcţiei de „amiral de Aragon" Un an mai târziu, în 1983, Ştefan Andreescu identifica personajul[3], folosind raportul extins al ambasadei spaniole, ce sosea la Cracovia la 18 ianuarie 1597[4] Pe baza acestui raport Ştefan Andreescu a făcut şi identificarea personajului, ca fiind Francisco de Mendoza – „ammirante d'Aragona et dell'Indie Occidentali".

Acest înalt demnitar al regelui Spaniei făcea parte dintr-o ilustră familie, ce se distinsese prin serviciile aduse Habsburgilor, ca reprezentantă a acestora în Lumea Nouă Francisco era cel de al treilea fiu al contelui de Tendilla şi s-a născut la Salamanca, în 1545, unde apoi şi-a făcut şi studiile Militar şi scriitor, şi-a însoţit tatăl în timpul misiunii diplomatice, pe care acesta a întreprins-o la Roma (1560–1562) şi, ulterior, a preluat conducerea provinciilor patrimoniale din Guadalajara, în timpul în care tatăl său a fost vicerege de Neapole Din 1595 urmează el însuşi o carieră diplomatică, fiind trimis de Filip al II-lea în Flandra şi în 1597 ca ambasador în Polonia. Urmează apoi misiuni în Franţa şi Ungaria. După moartea lui Filip al II-lea s-a dedicat faptelor de arme, excelând în confruntările militare cu Provinciile Unite. În ultimii ani din viaţă s-a întors către viaţa religioasă, pentru devoţiunea sa Filip al IV-lea dorind să îi confere funcţia de episcop de Siguenza. Francisco de Mendoza a murit la Madrid, în 1623, înainte de a-şi prelua noua demnitate.

Revenind la anul 1597, amiralul a fost trimis la Cracovia, cu o suită de cinci persoane, ca să îl reprezinte pe regele Filip al II-lea la botezul fiicei lui Sigismund al III-lea, regele Poloniei. Cum botezul avusese loc mai devreme, la 29 septembrie 1596, din cauza funeraliilor mătuşii regelui, Anna Jagiello, misiunea de reprezentare devenise inutilă. Pentru că ambasada ajunsese deja la graniţa polonă, Filip al II-lea a folosit prilejul pentru a da diplomaţilor alte instrucţiuni. Amiralul de Aragon urma a afla de ce Polonia întârzia peste aşteptări să intre în Liga creştină, în condiţiile în care, de fapt, acţiunile din vara anului 1595, în Moldova şi înscăunarea lui Ieremia Movilă, apropiaseră Polonia de

---

[1] Fragmente din acest codice au fost cunoscute şi folosite de Ion Sîrbu, *Istoria lui Mihai Vodă Viteazul, domnul Ţării Româneşti*, ediţia îngrijită de Damaschin Mioc, 1976, p 57–61 şi de Nicolae Iorga, *Istoria lui Mihai Viteazul*, ediţia N. Gherman şi V Iova, Bucureşti, 1968, p. 126–127.

[2] *Transilvania în Liga creştină O relatare necunoscută din 1597*, în AIIAX, vol. XIX, 1982, p. 307–311

[3] Ştefan Andreescu, *O reactualizare a tratatului de la Lublau ăn 1596*, în AIIAX, vol. XX, 1983, p 108 şi urm.

[4] Ştefan Andreescu arată că Jan Wladislaw Wòs a prezentat această amabasadă folosindu-se de un izvor indirect, jurnalul lui Giovanni Paolo Mucante (*Un episodio de las relaciones polaco-espanolas al fin del siglo XVI – Del „Diario del viaje a Polonia" de Juan Pablo Mucante*, în „Annali della Scuola Normale Superiore di Pisa", Serie III, vol. VIII, 4, 1977, p 1389–1390), dar că, în realitate, un raport extins al acestei misiuni diplomatice fusese publicat încă din 1931 de către Jan Macurek (*Zápas Polska a Habsburkú o pristup le Cernému Mori na sklonku 16. stol*, Praha, 1931, p 171–177).

frontul antihabsburgic, scoţând Moldova din coaliţia antiotomană şi readucând-o în sfera condominiumului polono-otoman.

Preambulul textului şi scrisoarea în limba spaniolă adresată regelui Filip al II-lea şi publicată de Ion Toderaşcu[5], întregesc informaţiile despre ambasada sosită în Polonia, la începutul anului 1597. Din text reiese că amiralul de Aragon a participat la lucrările Seimului polon din februarie–martie 1597, prilej cu care legatul papal Caetani a readus în discuţie participarea Poloniei la Liga Sfântă[6]. Împăratul Rudolf al II-lea nu a avut nici un reprezentant la Seim şi este posibil ca interesele Habsburgilor să fi fost vegheate de acest emisar al regelui Spaniei. Francisco de Mendoza spune explicit că doreşte să facă o relatare diferită asupra evenimentelor din Transilvania, aflată probabil chiar în Polonia, de la „persoane demne de încredere". Se referă la o altă versiune decât cea oficială, privind conflictul între principele Sigismund Báthory şi verii săi, cardinalul Andrei Báthory şi contele de Crasna, Ştefan Báthory, conflict provocat de executarea fratelui celor din urmă, Balthasar Báthory, în anul 1594. Dacă Sigismund îl acuzase pe vărul său de trădare, versiunea oferită de către nobilul aragonez vorbeşte despre laşitatea principelui, binecunoscut pentru labilitatea sa psihică şi pentru lipsa de caracter. Este de fapt o temă mult vehiculată în acel moment în Polonia, fiind de fapt o propagandă bine gândită în sprijinul ideii că Sigismund Báthory era incapabil să conducă şi să apere Transilvania şi cu atât mai puţin ţările române, pe care pretindea, din 1595, că le inclusese în sfera sa de dominaţie politică, în calitate de suzeran. Ca urmare, politica inconsecventă şi ambiguă îi putea aduce oricând pe otomani la nordul Dunării şi dincolo de Carpaţi, cu consecinţe nefaste pentru viitorul graniţelor Poloniei. De aceea Nicolae Iorga considera că ocuparea Transilvaniei a făcut parte dintr-un plan maximal urmărit de cancelarul polon, Jan Zamoisky, plan pus în acţiune treptat prin înscăunarea fraţilor Movilă pe tronul Moldovei şi al Ţării Româneşti şi prin susţinerea cardinalului Andrei Báthory ca principe al Transilvaniei[7].

Dincolo de consideraţiile privind contextul politic în care a acţionat misiunea diplomatică condusă de amiralul de Aragon, informaţiile sunt preţioase pentru că ne introduc, în egală măsură, în universul intrigilor de curte din Transilvania şi încearcă o explicaţie a tribulaţiilor politice, din ultimii ani ai secolului al XVI-lea, legate de tronul principatului, ca şi a oscilaţiilor deloc previzibile în onorarea obligaţiilor de politică externă asumate. Toate acestea i-au permis, în cele din urmă, lui Mihai Viteazul să preia controlul principatului transilvan şi să dea coerenţă frontului antiotoman la linia Dunării.

TEXTUL UNEI RELATĂRI PE CARE O FACE AMIRALUL DE ARAGON, DIN CEEA CE A AFLAT ÎN TIMPUL ÎN CARE A FOST PRIN ACELE PĂRŢI, ASUPRA LUCRURILOR (PRIVITOARE LA) REGII ŞI REGATUL POLONIEI ŞI PROVINCIILOR ALĂTURATE LUI[8].

Transilvania este foarte aproape de Polonia pentru că de la hotarele ei până la Alba-Iulia, care este capitala Transilvaniei, nu sunt mai mult de două zile şi pentru că Maiestatea sa şi Alteţa sa au o informaţie diferită asupra lucrurilor din acea provincie şi asupra principelui ei se va vorbi aici numai despre ceea ce a aflat Amiralul în Polonia, de la persoane foarte demne de crezare, despre diferendele pe

[5] I Toderaşcu, *op. cit*, p. 307

[6] Instrucţiunile legatului papal, Benedetto Mandina, episcop de Caserta, au fost publicate de Al. Papiu Ilarian, *Tesauru de monumente istorice pentru România*, vol. II, Bucureşti, 1863, p. 141.

[7] N. Iorga, *op. cit.*, p 110. Aceasta era „ambiţia lui Zamoisky de a înfăptui acea graniţă a Dunării la care visase regele Ştefan Báthory"

[8] Textul a fost editat în limba spaniolă şi comentat de Ion Toderaşcu. Traducerea a fost revizuită de noi pentru a da textului cursivitate şi coerenţă, folosindu-ne de originalul în limba spaniolă.

care le are Sigismund Báthory, principele Transilvaniei, cu cardinalul [Andrei] Báthory şi cu Ştefan Báthory, conte de Crasna, verii lui primari[9] şi cu alte rude ale sale, din cauza morţii lui Sigismund [sic!][10] frate cu numiţii cardinali şi conte, căruia principele Transilvaniei i-a tăiat capul, împreună cu cele ale altor oameni de vază. Şi asta pentru că nefiindu-i bine numitului principe de Transilvania în acea provincie, fie din pricina firii sale care se spune că nu este capabilă de a se îngriji de lucruri care cer pricepere în cârmuire şi sunt importante, fie din cauza poftei de a cutreiera prin lume, care se spune că îl atrage, fie pentru a trăi în provincii mai liniştite şi mai puţin ameninţate de un duşman atât de puternic cum este turcul, pe care el [însuşi] l-a provocat prin faptul că s-a răsculat împotriva lui şi a făcut prietenie cu Împăratul şi Imperiul, numitul principe de Transilvania a dus tratative cu numitul Sigismund (sic! de fapt Balthazar) Báthory, vărul lui primar, ca [el] să renunţe în favoarea [celui din urmă] la „statele" Transilvaniei pentru care, numitul [Balthazar] Báthory să-i ofere, în schimbul acestei renunţări, pe care voia s-o facă în favoarea lui, două mii de taleri pe lună; şi părându-i-se numitului [Balthazar] Báthory că lucrul acesta avea multe inconveniente şi că probabil se datora vreunei neplăceri ori supărări personale a lui Sigismund, principe al Transilvaniei, nu a vrut să-l accepte, ci mai degrabă a încercat să-l convingă să uite de acest lucru; principele de Transilvania a stăruit în hotărârea sa şi [atâta] l-a constrâns pe numitul [Balthazar] Báthory să accepte oferta lui spunându-i că, dacă el nu o făcea, va ceda „statele" altuia decât lui. [Balthazar] Báthory, pentru ca tronul Transilvaniei să nu iasă din casa lor, pentru că le aparţinea de câţiva ani, s-a conformat voinţei principelui şi după ce au discutat afacerea au încheiat-o şi au făcut pentru ea înţelegeri şi înscrisuri. Şi sosind termenul de a o pune în practică, principele Sigismund refuza să o facă; iar când şi-a dat seama de aceasta, [Balthazar] Báthory i-a vorbit spunându-i să-şi amintească cât de greu şi cu câte insistenţe acceptase, arătându-i inconvenientele, părăsirea şi cedarea acestor „state", pe care voia s-o facă în favoarea sa; şi deoarece nu-şi schimbase părerile, îi cerea să nu mai pomenească de acest lucru şi nici să nu-l mai pună în practică, chiar dacă acordul era făcut şi înscrisurile acestuia semnate şi să nu ţină seama de asta pentru că el ar rămâne mai mulţumit şi mai recunoscător dacă afacerea n-ar continua, decât dacă ar fi el stăpân al acelor „state", în dauna autorităţii numitului principe, vărul său, şi prin aceasta s-ar pune în pericol. Regretând principele Transilvaniei cedarea (acelor „state"), pe care încercase s-o facă, şi ruşinat de felul său de a proceda şi temându-se că, în ciuda celor ce [Balthazar] Báthory îi spunea, putea să rămână vreo plângere împotriva lui, ca să se asigure şi să ascundă greşeala pe care o făcuse, şi profitând de acest lucru unii duşmani ai vărului său[11], principele

[9] Andrei Báthory, cardinal în Polonia şi Ştefan Báthory, căpitanul Oradei, erau fiii lui Ştefan Báthory, principe al Transilvaniei (1571–1538) şi rege al Poloniei (1575–1586). Sigismund era fiul lui Cristofor Báthory şi nepot al regelui Ştefan Báthory.

[10] Editorul semnalează greşeala din text, în realitate fiind vorba despre Balthazar Báthory, frate cu Andrei şi cu Ştefan căpitanul cetăţii Oradea, ucis din ordinul lui Sigismund Báthory în septembrie 1594 în închisoarea din Cluj. Amiralul de Aragon persistă însă în confuzie, numindu-l peste tot Sigismund. Pentru a face textul inteligibil am notat între paranteze drepte numele real al personajului.

[11] Balthazar.

Sigismund, motivând şi pretextând că prin înşelătorii [Balthazar] voise să-i ia „statele" şi că va încerca să le asuprească dacă va putea, îl prinse pe [Balthazar] Báthory, care nu bănuia o astfel de purtare, şi fără nici o înştiinţare sau vreo altă formalitate din cele care ar fi fost necesare pentru a o justifica, îi tăie capul lui şi altor oameni de vază din Transilvania pe care [acesta] îi avea drept apropiaţi. Şi cu toate acestea, în afara Transilvaniei, unde nu se cunoştea [conţinutul] adevărat al înţelegerii, această acţiune a părut a unui om viteaz şi înţelept, [necesară] pentru a-şi asigura „statele" şi de aceea a dobândit multă încredere în toată Creştinătatea şi s-a pus sub protecţia Împăratului şi a Imperiului şi Maiestatea sa îl căsători cu cea de a doua fiică[12] a arhiducelui Carol, vara lui primară, care este o femeie foarte evlavioasă, înţeleaptă şi înzestrată şi l-a făcut pe regele[13], domnul nostru, să-i dea [ordinul] „Lâna de aur"; şi Maiestatea sa nu numai că i-a făcut această favoare, dar anul trecut i-a dat optzeci de mii de ducaţi ca ajutor pentru cheltuiala războiului pe care îl duce cu turcul şi Sanctitatea sa şi împăratul i-au dat <şi ei> câteva ajutoare; cu toate acestea cardinalul [Andrei] Báthory şi contele de Crasna, [Ştefan Báthory], cunoscând adevărul întâmplării şi regretând moartea numitului [Balthazar], frate cu amândoi, au încercat să se îngrijească de onoarea lui şi să-i răzbune moartea, folosindu-se de toate mijloacele de care au putut, căutând chiar şi ajutorul turcului; şi înţelegând Sanctitatea sa pagubele care puteau să rezulte din asta a încercat să-i împace şi a folosit multe mijloace în acest scop. Cardinalul [Andrei] Báthory, fratele său[14], opunându-se foarte tare dorinţei [papei] de [a face] pace cu principele de Transilvania, vărul lui, în cele din urmă Sanctitatea sa, i-a trimis mustrări prin episcopul de San Severo, nunţiul din Polonia, ca el să se împace cu acesta şi să asculte de Sanctitatea sa în tot ceea ce i-a poruncit în legătură cu aceasta sau să renunţe la pălăria de cardinal [precum şi] alte mustrări asemănătoare. Drept care numitul cardinal şi fratele său s-au potolit şi au lăsat această pricină şi neînţelegere în mâinile papei pentru ca Sanctitatea sa, bine informată asupra ei, să o rezolve şi dacă [Balthazar] Báthory a fost trădător să declare că a fost dreaptă moartea lui şi dacă nu a fost să-i restituie onoarea în termenii care Sanctităţii Sale i se vor părea mai potriviţi; şi în legătură cu aceasta au fost făcute acte oficiale, prin intermediul nunţiului din Polonia, iar Sanctitatea sa se ocupă deja de cercetarea cazului ca să-l rezolve.

În urma evaluării care s-a făcut asupra cârmuirii şi înţelepciunii principelui de Transilvania, după moartea lui [Balthazar] Báthory, vărul său, şi a celor care au pătimit cu el ca şi în urma ororii pe care a provocat-o în Transilvania cruzimea întâmplării, s-a născut o ură şi o înverşunare generală împotriva numitului principe Sigismund, încât nici el nu se poate considera în siguranţă în Transilvania şi nici supuşii săi nu încetează a căuta căi pentru a-l alunga prin orice mijloace din acea provincie; şi în acest scop cei mai mulţi din cei de rang mai bun şi mai puternici de acolo au cerut cu insistenţă în diferite rânduri, promiţându-le ajutorul lor, cardinalului Báthory şi contelui de Crasna, fratele acestuia, să-i declare război,

[12] Arhiducesa Maria Christena
[13] Filip al II-lea al Spaniei.
[14] Al lui Balthazar

[chiar] şi [cu] puţin înainte de dieta de la Varşovia, care a început la 10 februarie şi s-a încheiat la 24 ale lunii martie a acestui an, 1597. Transilvănenii văzând că va refuza cardinalul ceea ce îi ceruseră (pentru că nu putea, ori din alte motive), îi scriseră grabnic că nu voiau să-l oblige la un război nesigur, ci doar să le promită că ia asupra lui cârmuirea acelor provincii, atunci când i-l vor încredinţa, viu sau mort, pe principele Sigismund, lucru la care se obligau în scurt timp, deoarece nu mai puteau nici să continue şi nici să se împace cu cârmuirea lui. Însă cardinalul şi fratele lui, ca să nu tulbure Creştinătatea, mai mult decât era, cu alte războaie şi pentru a ţine promisiunea pe care o făcuseră Sanctităţii Sale, nu au acceptat acest lucru ci, mai curând, au încercat să-i liniştească pe transilvăneni; iar cardinalul, ca să asculte şi mai strict de Sanctitatea Sa, s-a conformat întocmai. Şi deşi acestea sunt dovezi de bună-credinţă, cardinalul este atât de îndurerat de moartea fratelui său încât toţi cei care îl cunosc s-au convins de acestea.

Principele Transilvaniei, cu întâmplarea de anul trecut din Ungaria şi cu greşeala pe care a făcut-o pornind divorţul, a început să-şi ştirbească atât de mult reputaţia şi să îi fie frică şi mai mult de turc, încât e de temut că va face pace cu el, cu toate că este încredinţat că nu poate face nimic mai păgubitor păstrării statului său, pentru că turcul nu vrea decât să-l înşele pentru a-i lua statul şi viaţa, fapt pentru care principele Transilvaniei este destul de îngrijorat şi de neliniştit.

În legătură cu aceasta şi cu divorţul, ca şi cu aprecierile care s-au făcut în general despre aceasta şi despre el, când a venit la Praga, ca să ia „Lâna de aur", a dat ştire Maiestăţii Sale şi Alteţei Sale, cu multe amănunte, ambasadorul Don Guilhen de San Clemente[15] şi, de aceea, nu se povestesc.

[15] Ambasadorul spaniol la Praga.

INDICE

LISTĂ ABREVIERI

AARMSI = Analele Academiei Române. Memoriile Secției Istorice
AIIAX = Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie „A.D. Xenopol"
AIIC = Anuarul Institutului de Istorie Națională, Cluj
Ștefan Andreescu, *Boierii* = *Boierii lui Radu vodă de la Afumați (Observații asupra pomelnicului mănăstirii Argeșului)*, în Idem, *Perspective Medievale*, București, 2002.
Ștefan Andreescu, *Semnificația politică* = *Semnificația politică a portretelor din naosul bisericii de la Stănești (Vâlcea)*, în Idem, *Perspective Medievale*, București, 2002.
ArhGen = Arhiva Genealogică
CL = Convorbiri Literare
Aurel Decei, AG = *Aloisio Gritti în slujba sultanului Soliman Kanunî după unele documente turcești inedite*, SMIM, VII, 1974.
DRH. B = Documenta Romaniae Historica Seria B, Țara Românească
HY = Historical Yearbook
OTAM = Ankara Universitesi Osmanli Tarihi Araştirma ve Uygulama Merkizi Dergisi
RdI = Revista de Istorie
RESEE = Revue des Etudes Sud-Est Européennes
RHSEE = Revue Historique du Sud-Est Européen
RI = Revista Istorică
RRH = Revue Roumaine d'Histoire
SANIC = Serviciul Arhivelor Naționale Istorice Centrale
SMIM = Studii și Materiale de Istorie Medie
Nicolae Stoicescu, *Dicționar* = *Dicționar al marilor dregători din Țara Românească și Moldova : sec. XIV–XVII*, București, 1971

LISTĂ CRONOLOGICĂ

Friedrich von Kreuzpeck (1354–1358)
Francesco Filelfo (1423–1424)
Gregorio de Reza (1467)
Antonios Rincon (1522)
Antonio Karmalikes (1534)
Aloisio Gritti (1534)
Minas din Tokat (1552)
Vincenzo di Alessandri (1572)
William Harborne (1581)
Martin Gruneweg (1582–1586)
Francesco Pastis di Candia (1588)
Stanislav Warszewicki (1588)
Jan Kunig Schonhofen (1588)
Thomas Wilcox (1592–1595)
Georg Cristoph Fernberger von Egenberg (1593)
William Aldridge şi Edward Bushell (1594)
Francisco de Mendoza (1597)
Sefer Muratowicz (1601)
Călugărul Mitrofan (1611)
Angelo Petricca da Sonnino şi Francesco
Antonio da San Felice (1634)
Giovanni Luigi Zani (1661–1662)
François Paulin Dalérac (1685–1686)
Francesco Antonio Renzi (1688)
Antonio Giorgini (1688)
Charles-Léopold de Bilistein (1771 şi 1776)
Azmi Ahmed Efendi (1790)
Mahmud Raif Efendi (1793)
Camillo Giacomazzi (1793 şi 1794)
Nicolò Foscarini (1793)

CUPRINS

EDITAT CU SPRIJINUL AUTORITĂȚII NAȚIONALE
PENTRU CERCETARE ŞTIINȚIFICĂ

9 Lei